T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (ULUSLARARASI KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI

DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ'NDE UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜ MEKANİZMASI

Doktora Tezi

Ülkü HALATÇI ULUSOY

Ankara-2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (ULUSLARARASI KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI

DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ'NDE UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜ MEKANİZMASI

Doktora Tezi

Ülkü HALATÇI ULUSOY

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Serap AKİPEK

Ankara–2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (ULUSLARARASI KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI

DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ'NDE UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜ MEKANİZMASI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Serap AKİPEK

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi .....

Ankara–2008

DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ'NDE UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜ MEKANİZMASI

İÇİNDEKİLER i
KISALTMALAR ix
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI TİCARET HUKUKUNUN KURUMSALLAŞMASI ve DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ

I. ULUSLARARASI TİCARETİN TANIMI ve GELİŞİMİ 5
II. GÜMRÜK TARİFELERİ ve TİCARET GENEL ANTLAŞMASI (GATT) ÖNCESİ DÖNEM 15
III. GATT DÖNEMİ (1947-1994) 20
A. Genel Olarak 20
B. GATT'ın Tarafları 26
C. GATT'ın Amaçları 27
D. GATT'ın Temel İlkeleri 30
1. Ayrımcılık Yapmama 31
a. En Çok Gözetilen Ulus Kaydı 31
b. Ulusal Muamele 35
2. Yerli Endüstrinin Tarifeler İle Korunması 37
3. Tarife Taahhütleri 39
E. GATT'ın Yapısı ve Yönetimi 40
F. GATT Dönemi Ticaret Müzakereleri 41
1. Genel Olarak 41
2. Cenevre Müzakereleri (Cenevre–1947) 42
3. Annecy Müzakereleri (Fransa–1949) 43
4. Torquay Müzakereleri (İngiltere–1950–1951) 43
5. Cenevre Müzakereleri (Cenevre–1955–1956) 44
6. Dillon Müzakereleri (Cenevre -1960–1962) 44
7. Kennedy Müzakereleri (Cenevre–1964–67) 45

8. Tokyo Müzakereleri (Cenevre–1973–1979) 47
9. Uruguay Müzakereleri (Uruguay–1986–1994) 48
G. GATT Dönemi'nin Eksikleri 55

IV. DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ (DTÖ) DÖNEMİ 59
A. Genel Olarak 59
B. DTÖ'nün Üyeleri 60
1. Genel Olarak 60
2. Üyelik ve Çekilme 60
3. Gözlemcilerin Statüleri 64
C. DTÖ'nün Amaçları 65
D. DTÖ'nün İşlevleri 68
E. DTÖ'nün Temel İlkeleri 69
F. DTÖ Kapsamındaki Antlaşmalar 70
G. DTÖ'nün Yapısı ve Yönetimi 78
1. Genel Olarak 78
2. Bakanlar Konferansı 79
3. Genel Konsey 79
4. Konseyler ve Komiteler 80
5. Sekretarya 80
6. Karar Alma Usulü 81
H. Müzakere Forumu Olarak DTÖ 82
1. Genel Olarak 82
2. Doha Müzakereleri 83

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ'NDE UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜM MERCİLERİ ve UYGULANACAK HUKUK

I. DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ ÖNCESİ UYGULANAN SİSTEM: GATT (1947) 88

A. Genel Olarak 88
B. Sistemi Geliştirmeye Yönelik Çalışmalar 91
C. Uygulama ile İlgili Genel Bir Değerlendirme 93

II. DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ DÖNEMİ 94
A. Genel Olarak 94
B. Uyuşmazlıkların Çözümü Sisteminin Temel Organları 97
1. Genel Olarak 97
2. Uyuşmazlıkların Çözümü Organı (UÇO) 98
a. Genel Olarak 98
b. UÇO'da Karar Alma Süreci 98
c. UÇO Başkanı'nın Rolü ve Görevleri 100
3. DTÖ Genel Müdürü ve Sekretaryası 101
4. Paneller 103
a. Genel Olarak 103
b. Panelistlerin Seçimi ve Özellikleri 104
5. Temyiz Organı 109
a. Genel Olarak 109
b. Temyiz Organı Üyeleri ve Özellikleri 111
6. Tahkim 115
7. Uzmanlar 117
8. Davranış Kuralları 120

III. YARGI YETKİSİ ve UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜNDE UYGULANACAK HUKUK 121
A. Yargı Yetkisi 121
1. Genel Olarak 121
2. Konu Bakımından Yetki 122
3. Kişi Bakımından Yetki 126
4. Davada Taraf Olma Hakkı (*Locus Standi*) 127
5. Yargı Yetkisine Başvurulabilecek Haller 129
a. Genel Olarak 129

b. İhlale Dayalı Şikâyetler (*Violation Complaints*) 130
c. İhlale Dayalı Olmayan Şikâyetler (*Non-Violation Complaints*) 130
d. Duruma Dayalı Şikâyetler (*Situation Complaints*)..... 133
B. Uygulanacak Hukuk 135
1. Genel Olarak 135
2. Örgüt Kapsamındaki Antlaşmalar ve Uluslararası Hukukun Diğer Kaynakları 136
3. Paneller ve Temyiz Organı Tarafından Daha Önce Verilen Kararların Kaynak Değeri (*Stare Decisis)* 145

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ'NDE UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜ SİSTEMİNİN İŞLEYİŞİ VE SORUNLARI

I. UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜ SİSTEMİNİN AŞAMALARI 151
A. Genel Olarak 151
B. İstişareler 155
1. Genel Olarak 155
2. Şekil ve Süre Koşulları 160
3. İstişarelerin Gizliliği 162
4. İstişarelerin Denetimi 164
5. İstişarelerde İyiniyetin Rolü 165
6. İstişareler ve Gelişmekte Olan Devletler 166
7. Üçüncü Devletlerin Hakları 168
C. Panel Aşaması 169
1. Genel Olarak 169
2. Panellerin Teşekkülü 174
3. Panellerin Görev Belgesi (*Terms of Reference*) 176
4. Panel Aşamasında Süreye İlişkin Düzenlemeler 183
a. Çeşitli Sürelerin Tespiti 183
aa. Panelin Kurulması 183

bb. Görev Belgesinin Hazırlanması 184
cc. Delillerin Sunulması 185
dd. Panelin Askıya Alınması 186
ee. Bozulabilir Mallar ve Yasaklanmış Sübvansiyonlar 187
b. Sürelere Uyulmamasının Hukuki Sonuçları 189
5. Özel Temsil 190
6. Çoklu Şikâyetler ve Katılım 192
7. Panel Aşamasının Esasa İlişkin Bölümleri 194
a. Genel Olarak 194
b. İlk Yazılı Sunuşlar 196
c. İlk Esaslı Toplantı 198
d. İkinci Yazılı Sunuşlar 199
e. İkinci Esaslı Toplantı 200
f. Ek Toplantılar 200
g. Karar Süreci 201
aa. Ara İnceleme Aşaması 201
bb. Nihai Karar 203
8. Panellerin Yetki ve Yükümlülükleri 205
a. Genel Olarak 205
b. İnceleme Ölçütü (*Standard of Review*) 207
aa. İnceleme Ölçütü Kavramı 207
bb. İnceleme Ölçütü Çıkarılabilecek Doğrudan ve Dolaylı Hükümler 209
cc. Yeniden İnceleme (*De Novo)* Yasağı 212
dd. Anti-Damping Antlaşması'nda İnceleme Ölçütüne İlişkin Özel Düzenleme 213
9. İspat Yükü ve Deliler 215
a. İspat Yükü 215
b. Deliller 217
aa. Genel İlkenin Belirlenmesi 217
bb. Delil Çeşitleri 219
10. Üçüncü Devletlerin Hakları 220

11. *Amicus Cruiae* Raporlar: Gerçek ya da Özel Tüzelkişilerin Dava Sürecine Katılımı..... 224

12. Usul Ekonomisi (*Judicial Economy*) .....

D. Temyiz Aşaması .....

1. Genel Olarak .....

2. Temyiz Sürecinde Usule İlişkin Düzenlemeler.....

a. Genel Olarak .....

b. Temyiz Başvuru Şekli ve Temyiz Dilekçesi .....

c. Temyiz Aşamasında Süreler .....

d. Temyiz İncelemesinin Konusu.....

3. Temyiz Başvuru Hakkı Sahipleri.....

4. Temyiz Aşamasının İdaresi (the conducts of appeal).....

5. Temyiz Başvurusunun Reddi ve Geri Çekilmesi.....

6. Temyiz Kararının Sonuçları ve Önemi .....

II. PANEL VE TEMYİZ ORGANI KARARLARININ İCRASI.....

A. Genel Olarak.....

B. Kaybeden Tarafın Kararın Gereğini Kendiliğinden Yerine Getirmesi .....

C. Kararın Gereğinin Yerine Getirilmesi Amacı ile Alınan Önlemler Konusunda Uyuşmazlık Çıkması: Uygunluk Paneli (*Compliance Panel*).....

D. Kararın Gereğinin Yerine Getirilmemesinin Hukuki Sonuçları.....

1. Tarafların Aralarında Tazminat Belirlemesi.....

2. Davayı Kazanan Tarafın Misilleme Yoluna Başvurması .....

a. Genel Olarak .....

b. Misillemenin Seviyesini Belirlemek Amacı İle Başvurulan Tahkim .....

3. Uygunluk Paneli ile Misillemenin Seviyesini Belirlemek Amacı ile Kurulan Tahkim Arasındaki Öncelik Sorunu .....

E. İcra Mekanizmasına İlişkin Genel Bir Değerlendirme .....

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜ SİSTEMİ'NDE TÜRKİYE'NİN YERİ

I. TÜRKİYE'NİN ÖRGÜT'E ÜYELİĞİ 294

II. TÜRKİYE'NİN TARAFI OLDUĞU UYUŞMAZLIKLAR 298

A. İstişare Aşamasında Çözülen Uyuşmazlıklar 298

1. Tekstil İthalatı ile İlgili Uyuşmazlıklar 298

a. Turkey-Restrictions on Imports of Textile and Clothing Products (*Hong Kong v.Turkey*) 298

b. Turkey-Restrictions on Imports of Textile and Clothing Products (*Tayland v. Turkey*) 298

2. Anti-Damping İle İlgili Uyuşmazlıklar 299

a. Turkey-Anti Dumping Duty Steel and Iron Pipe Fittings (*Brezilya v. Turkey*) 299

b. South Africa-Definitive Anti-Dumping Measures on Blanketing from Turkey (*Turkey v.South Africa*) 299

3. Gıda Ürünleri İthalatı ile İlgili Uyuşmazlıklar..... 300

a. Turkey-Import Ban on Pet Food From Hungary (*Hungary v. Turkey*) 300

b. Turkey-Fresh Fruit Import Procedures (*Ekvador v. Turkey*)..... 301

4. Vergilendirme ile İlgili Uyuşmazlık: Turkey-Taxation of Foreign Film Revenues (*USA v.Turkey*) 302

B. Panel Aşamasında Çözülen Uyuşmazlıklar 302

1. Turkey -Restrictions on Imports of Textile and Clothing Products (*India v.Turkey*) 302

a. DTÖ İçinde Bölgesel Ticaret Antlaşmaları`nın Yeri..... 302

b. Uyuşmazlığın Ortaya Çıkış Nedenleri..... 307

c. Uyuşmazlığın Aşamaları 310

aa. Genel Olarak 310

bb. Tarafların İddiaları 312

cc. Panelin Tespitleri 313

i. Usule İlişkin Tespitleri 313
ii. Esasa İlişkin Tespitleri 317
dd. Temyiz Organı'nın Tespitleri 326
d. Kararların Kabulü ve İcra Aşaması 333
e. Değerlendirme 333
2. Egypt -Definitive Anti-Dumping Measures on Steel Rebar from Turkey (*Turkey v. Egypt*) 335
a. Anti-Damping Antlaşması 335
b. Uyuşmazlığın Ortaya Çıkış Nedenleri 336
c. Uyuşmazlığın Aşamaları 337
aa. Genel Olarak 337
bb. Tarafların İddiaları ve Panel'in Tespitleri 338
d. Kararların Kabulü ve İcrası 345
e. Değerlendirme 346
3. Turkey-Rice Davası *(USA v. Turkey)* 346
a. Uyuşmazlığın Ortaya Çıkış Nedenleri 346
b. Uyuşmazlığın Aşamaları 348
aa. Genel Olarak 348
bb. Tarafların İddiaları ve Panelin Tespitleri 351
i. Kontrol Belgesi Taleplerinin Reddine İlişkin İddialar ve Tespitler 353
ii. Yerli Alım Koşuluna İlişkin İddialar ve Tespitler 361
c. Kararların Kabulü ve İcrası 367
d. Değerlendirme 368

SONUÇ 371

KAYNAKÇA 379

KISALTMALAR

ABR:	Appellate Body Report
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
ACP:	Asia-Caraip-Pacific Countries
ACWL:	Advisary Centre on World Law
ADA:	Anti-Dumping Agreement
AET:	Avrupa Ekonomik Toplulukları
AİHM:	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
Arb:	Arbitration
AJIL:	American Journal of International Law
AŞ:	Anonim Şirketi
AT:	Avrupa Toplulukları
AÜHF:	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
BK:	Bakanlar Kurulu
BKK:	Bakanlar Kurulu Kararı
BM:	Birleşmiş Milletler
BMDHM:	Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Mahkemesi
BISD:	Basic Instruments and Selected Documents
Bkz.:	Bakınız
BTA:	Bölgesel Ticaret Anlaşmaları
Bus.:	Business
C.:	Cilt
CCC:	Customs Cooperation Council
Co:	Company
Corr.:	Corrigendum

Çev.:	Çeviren
dn:	dipnot
DPT:	Devlet Planlama Teşkilatı
DRAMS:	Dynamic Random Access Memory Semiconductors
DSB:	Dispute Settlement Body
DSR:	Dispute Settlement Resolution
DSU:	Dispute Settlement Understanding
DTÖ:	Dünya Ticaret Örgütü.
EBLR:	European Business Law Review
EC:	European Community
ECOSOC:	Economic and Social Council
Edt.:	Edited
EFTA:	European Free Trade Agreement
EPA:	Environmental Protection Agency
FAO:	Food and Agriculture Organization
FSC:	Foreign Sales Corporations
GATS:	General Agreement on Trade Services
GATT:	General Agreement on Trade and Tariffs
GB:	Gümrük Birliği
GPS:	Generalized Preferences System
GSMH:	Gayri Safi Milli Hâsıla
http:	hypertext transfer protocol
HFCS:	High Fructose Corn Syrup
IBRD:	International Bank for Reconstructed and Development
ICAO:	International Civil Aviation Organization
ICJ:	International Court of Justice

ICSID:	International Centre for Settlement of Investment Disputes
IDA:	International Development Assossiation
IFC:	International Financial Commerce
ILM:	International Legal Materials
ILO:	International Labour Organization
IMF:	International Monetary Fund
IMO:	International Maritame Organization
Int'l.:	International
ITO:	International Trade Organization
J.:	Journal
J. Conflict Res.:	Journal Conflict Resolution
L.:	Law
Law&Policy Int.'l Bus.:	Law and Policy International Business
LDC:	Less Developed Countries
LJIL:	Leiden Journal of Interntional Law
Lmt:	Limited
m.:	madde
MAI:	Çok Taraflı Yatırım Antlaşması
MIGA:	Multilateral Investment Guarantee Agreement
MTK:	Milletlerarası Tahkim Kanunu
NAFTA:	North America Free Trade Agreement
N.C.J. Int'l L& Com. Reg:	North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation

No:	Number
OECD:	Organization for Economic Cooperation and Development
OKK:	Ortaklık Konseyi Kararı
para.:	Paragragraf
Pub.:	Publication
RG:	Resmi Gazete
RTA:	Regional Trade Agreement
s.:	sayfa
S.:	Sayı
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SÜHFD:	Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
T.C.:	Türkiye Cumhuriyeti
THGA:	Tekstil ve Hazırgiyim Antlaşması
TO:	Temyiz Organı
TOÇU:	Temyiz Organı Çalışma Usulleri
TRIMs:	Trade-Related Investment Measures
TRIPS:	Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights
UADS:	Uluslararası Adalet Divanı
UCM:	Uluslararası Ceza Mahkemesi
UÇMM:	Uyuşmazlıkların Çözümüne Dair Mutabakat Metni
UÇO:	Uyuşmazlıkların Çözümü Organı
UK:	United Kingdom
UNCITRAL:	United Nations Commission on International Commission
UNCTAD:	United Nations Conference on Trade and Development
UNDP:	United Nations Development Programme
Uni.:	University

UNTS:	United Nations Treaty Series
US:	United States
USA:	United States of America
USCIT:	United States Commission on International Trade
VAHS:	Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi
v.:	versus
Vb:	ve benzeri
Vd.:	ve devamı
Vol:	Volume
WB:	World Bank
WCO:	World Customs Organization.
WIPO:	World Intellectual Property Organization
WT:	World Trade
WTO:	World Trade Organization
WTO Agreement:	Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization
www.:	world wide web
yy.:	yüzyıl

GİRİŞ

Uluslararası ticaretin düzenlenmesi gereği, ticaretin yoğun olduğu her dönemde ortaya çıkmıştır ve tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Uluslararası ilişkiler tarihine bakıldığında dünyadaki ekonomik gelişmelerin olumlu olduğu dönemlerde bu düzenlemeler, dış ticaretin serbestleştirilmesi; buhran dönemlerinde korumacılık yönünde olmuştur. Günümüze damgasını vuran küresel ekonomik kriz de, devletlerin ekonomiye müdahalesini gerektirmiş; ayrıca G-20 zirvesinde, devletler bu krizi atlatmak amacıyla işbirliği yapılması gerektiği konusunda uzlaşmışlardır.

Devletler arasında yaşanan yoğun ekonomik ilişkilere koşut olarak uluslararası ticaret hukuku, sürekli gelişmekte ve yeni uluslararası antlaşmalara konu olmaktadır. Kuşkusuz bu gelişmelerde günümüzün sihirli sözcüğü haline gelen küreselleşmenin rolü büyüktür. Ulusal devletler arasındaki sınırların kalkmasını amaçlayan küreselleşme olgusunun en önemli itici güçlerinde biri olan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), bu konuda son durağı teşkil etmektedir. DTÖ aracılığı ile ticaretin önündeki her türlü engelin kaldırılması ve uluslararası ticaret kuralları ile standardizasyonun sağlanması amaçlanmıştır. Küreselleşmenin etkisiyle devletler arasındaki sınırların giderek ortadan kalkması ve ticari faaliyetlerin kapsamının teknolojideki akıl almaz gelişmeler sonucu genişlemesi, sadece uluslararası ticaretin kurallara bağlanmasını değil; aynı zamanda bu konuda etkili yaptırımları olan mekanizmaların oluşturulmasını da gerekli kılmaktadır. Belirtilen nedenlerle devletler arasında çıkan ticari uyuşmazlıkları çözmek amacı ile çeşitli mekanizmalar oluşturulmuştur. DTÖ de, kapsamında yer alan ve ticaretin hemen her yönünü düzenleyen antlaşmalardan kaynaklanan uyuşmazlıkları çözmek amacıyla bir mekanizma oluşturmuştur.

Tezin konusunu teşkil eden DTÖ'de yer alan uyuşmazlıkların çözümü mekanizmasının amacı, çok taraflı ticaret sistemine güven ve öngörülebilirlik getirmek olarak belirlenmiştir. Oluşturulan mekanizma içinde her bir uyuşmazlık için *ad hoc* olarak kurulan paneller ve panellerin yapmış olduğu tespitleri hukuki boyutuyla inceleme yetkisine sahip daimi nitelikte bir Temyiz Organı bulunmaktadır.

İlgili organların bir çeşit " Dünya Ticaret Mahkemesi" gibi görev yaptığını söylemek mümkündür. Paneller ve Temyiz Organı tarafından verilen kararların her bir üyenin temsilcisinden oluşan Uyuşmazlıkların Çözümü Organı onaylamaktadır. Onay işlemi, "negatif konsensüs" adı verilen ve kararın onaylanmaması için tüm üyelerin aynı yönde kararına bağlı özel bir oylama ile yapılmaktadır. Bu nedenle verilen kararların otomatik olarak onaylandığını söylemek mümkündür. Ayrıca mekanizma içinde verilen karar ve tavsiyelere uyulmasını temin amacıyla misillemeye kadar varan yaptırımlar uygulanabilmektedir.

Türkiye'nin de oluşturulan bu düzen içinde yerini almak amacı ile 1995'ten (kuruluşundan) beri üyesi olduğu DTÖ, Türk Hukuk sisteminde ihmal edilen ve gereken önemin verilmediği bir konu olmuştur. Türkiye'nin ulusal mevzuatında yapacağı bütün düzenlemelerin DTÖ Antlaşmaları ile uyumlu olması gerekmektedir. Bu da Türkiye'nin ulusal politikalarının doğrudan etkilendiği anlamına gelmektedir. Bir başka ifade ile DTÖ Antlaşmaları, kota ve gümrük tarifelerini belirlemekten oluşan geleneksel rollerinin çok ötesine geçerek demokratik yönetim üzerinde yeni ve eşi görülmemiş kontroller oluşturmaktadır. Türkiye, buna koşut olarak ticaret mevzuatı ile ilgili sürdürülen çalışmalarında DTÖ Antlaşmaları'ndan kaynaklanan taahhüt ve yükümlülüklerini dikkate almaktadır; çünkü Türkiye, ilgili antlaşmalara taraf olmakla bu antlaşmaları Anayasa'nın 90. maddesi gereğince iç hukukunun bir parçası haline getirmiştir. Devletler arasında çıkan ticari uyuşmazlıkları çözümlemek amacıyla oluşturulan sistem ve bu kapsamda uygulanan yaptırımlar düşünüldüğünde Türkiye'de DTÖ Uyuşmazlıkların Çözümü konusunda bilimsel çalışma yapılması kaçınılmaz bir noktaya gelmiştir. Mevcut sistemin önemi daha çok gelişmekte olan ve az gelişmiş devletler açısından ortaya çıkmaktadır; çünkü bu devletlerin davalarını DTÖ nezdine taşıyacak ekonomik güçleri ve uzmanları bulunmamaktadır. Bu da "sistemin daha çok gelişmiş devletler lehine mi" çalıştığı sorusunu akıllara getirmektedir.

Konunun Türkiye açısından başka bir noktada daha önemini vurgulamak yerinde olacaktır. Türkiye ve Avrupa Toplulukları (AT) arasında Gümrük Birliği'ni tesis eden 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kararı nedeniyle Türkiye'nin ortaklığın gerekleri çerçevesinde AT'nın ortak ticaret politikalarına uyum sağlaması

gerekmekte olup, zaman zaman uyum amacı ile yapılan düzenlemeler DTÖ Antlaşmaları'ndan kaynaklanan yükümlülüklerin ihlali anlamına gelebilmektedir. AT üyesi olmaması nedeniyle de Türkiye, çıkan uyuşmazlıklarda yalnız kalmakta ve bu konuda yetişmiş hukukçu sayısının yetersizliği nedeniyle kendisini gerektiği gibi savunamamaktadır. Açıklanan tüm bu sakıncalar ve sorunlar gelişmekte olan bir devlet olan Türkiye açısından büyük bir önem taşımasına rağmen, ilgili konuda Türk hukuk yazınında yer alan yayın sayısı yabancı hukuk yazını ile kıyaslanamayacak derecede azdır. Çalışmanın amacı da, ilgili konuyu örnek olaylar ile açıklamak ve değerlendirmek, ileride bu konuda Türkiye'nin karşılaşabileceği sorunlara çözüm önerileri ile ışık tutmak, böylece Türk Hukuk Sistemi'ndeki önemli bir boşluğu doldurmaktır.

Dört ana bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde, konu bütünlüğünün sağlanabilmesi amacı ile DTÖ öncesi uluslararası ticaretin kurumsallaşma süreci ele alınmıştır. Böylece neden böyle bir örgüte ihtiyaç duyulduğu ve ona dayanak oluşturan GATT 1947 sistemi açıklığa kavuşturulmuştur. Ardından ilgili bölümde, büyük ölçüde GATT'ın temel ilkelerine dayanan DTÖ'nün kuruluşu, yapısı ve yönetimi genel hatları ile incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, tezin asıl konusunu oluşturan DTÖ'de uyuşmazlıkların çözümü hususunda yetkili merciler hakkında bilgi verilmiştir. Öncesinde, yine sisteme büyük ölçüde dayanak teşkil eden GATT 1947 dönemi uyuşmazlıkların çözümü sistemi ele alınarak kısaca ortaya çıkan eksikler üzerinde durulmuştur. Ardından oluşturulan yeni sistemin, uyuşmazlıkların çözümü konusunda yetkili organlarının hangi hallerde yargı yetkisini kullanabilecekleri ve bu yetkiyi kullanırken uygulayacakları hukuk belirlenmiştir.

Üçüncü bölümün konusunu, uyuşmazlıkların çözümü sisteminin aşamaları oluşturmaktadır. Öncelikle ilk aşama olan istişareler ve istişarelerin önemine değinilmiştir. Ardından yargı benzeri olan panel süreci ve bu süreçte uygulanacak usul kuralları ele alınmış; bu aşamada ortaya çıkan sorunlar tespit edilmiştir. İlgili bölümü bir sonraki başlığı ise, sistem için çok önemli bir yenilik olan temyiz aşamasıdır. Temyiz aşamasındaki usule ve esasa ilişkin düzenlemeler açıklanarak, uygulamada ortaya çıkan sorunlar üzerinde durulmuştur. Bu bölümde son olarak

panel ve Temyiz Organı kararlarının icrası ve denetimi incelenmiştir. Bilindiği üzere, uluslararası hukukun en çok eleştiri aldığı konu yaptırımdır. DTÖ uyuşmazlıkların çözümü sistemi içinde misillemeye kadar varan çeşitli yaptırımlara yer verilmiştir. Böylece bu konuda ortaya çıkan boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Yine bu aşamada ortaya çıkan sorunlar ele alınmış ve genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise, uyuşmazlıkların çözümü sistemi içinde Türkiye'nin yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Öncelikle Türkiye'nin DTÖ'ne üyelik süreci ve bu doğrultuda yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Ardından da Türkiye'nin DTÖ nezdinde tarafı olduğu uyuşmazlıklara yer verilmiştir. İstişare aşamasında çözülen uyuşmazlıklar kısaca ele alındıktan sonra panel aşamasında çözülen uyuşmazlıklar ayrıntıları ile incelenmiştir. Son olarak da konuya ilişkin genel bir değerlendirme yapılarak çalışma tamamlanmıştır.

Sözkonusu bölümler incelenirken uluslararası hukukun yapısına uygun bir yöntem incelenmiştir. Yeri geldikçe uluslararası hukukun temel kavramlarına atıf yapılmış ve uyuşmazlıkların çözümü organları diğer uluslararası yargı kuruluşları ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Uygulanacak hukuk belirlenirken Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 38. maddesinde yer alan kaynaklar temel alınmıştır. Antlaşmaların yorumu konusunda da sıklıkla antlaşmaların antlaşması olarak bilinen 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne atıf yapılmıştır. Kapsamı son derece geniş olan çalışma konusu daha çok en temel sorunları ele alacak şekilde sınırlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI TİCARET HUKUKUNUN KURUMSALLAŞMASI ve DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ

I. ULUSLARARASI TİCARETİN TANIMI ve GELİŞİMİ

Ticaret, genel olarak üretici ve tüketici arasında varolan malların el değiştirmesi ve hizmet etkinliklerine ilişkin olup, tek devlet açısından bakıldığında iç ve dış ticaret ayrımına gidilirken; uluslararası toplulukta bu ayrım, ulusal ve uluslararası ticaret adlarını almaktadır. Benzer şekilde, ticaret politikaları da ulusal ve uluslararası ticaret politikaları olarak adlandırılır. Metodoloji açısından dış ticaret kavramını uluslararası ticaret kavramından ayırmak gerekir. Dış ticaret, tek bir devletin diğer devletlerle olan sınır ötesi ticari etkinliklerini ifade ederken, uluslararası ticaret her bir devletin dış ekonomi politikaları ile sınırlı olmak üzere, malların ve ticari hizmetlerin değişimine yönelik ilişkilerin tümünü ifade etmektedir.[1]

Uluslararası ticarete yön veren, devletlerin dış ticaret politikalarıdır. Uluslararası ticaret kuralları ise, devletlerin dış ticaret politikalarındaki değişime göre zaman içinde şekillenmiştir. Dış ticaret politikası, devletlerin dış ticareti kendi çıkarları doğrultusunda sınırlandırmak, özendirmek ya da dış ticaret işlemlerinin yapılış şekillerini düzenlemek amacıyla almış olduğu önlemlerin bütünü anlamına gelmektedir. Gelişmiş devletler, ithalatın ülke sanayi üzerinde yaratmış olduğu olumsuz etkileri azaltmak için dış ticaret politikalarına başvururken, azgelişmiş devletler ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmek ve gelişmiş devletler ile aralarındaki gelişmişlik farklarını azaltabilmek için dış ticaret politikasına başvurmaktadır.[2] Dış ticaret politikasının amaçları, ödemeler bilânçosu açıklarının

---

1 TELLİ, Serap, **Devletler Hukuku Açısından Uluslararası Ticaret ve Kurumlaşması**, Sevinç Matbaası, 1991, Ankara, s.13.

2 ÖZTÜRK, Nazım, **Dış Ticaret: Kuram, Politika, Uygulama, Roma Yayınları**, Ankara, 2005, s.51.

giderilmesi, ulusal sanayileri dış rekabete karşı koruma, ekonomik kalkınma, piyasa aksaklıklarının giderilmesi, kendi kendine yeterlik (otarşi), ekonominin liberalleşmesi, iç ekonomik istikrarın sağlanması olarak özetlenebilir.[3]

Geçmişten günümüze dış ticaret ile ilgili çok sayıda kuram geliştirilmiştir. Dış ticaret kuramları, devletlerin neden ticaret yaptıklarını, uluslararası ticaretten ne gibi faydalar sağladıklarını inceleyerek uluslararası mal ve hizmet akımlarının bileşimi ile hacmini öngörmeyi ve bunların yurtiçi geliri ne şekilde etkileyeceğini açıklamayı amaçlamaktadır. Tarihsel süreçte dış ticaret kuramlarının gelişimine bakıldığında ticari kapitalizm *Merkantilizmi*, tarımın kapitalistleşmesi *Fizyokrasiyi*, Sanayi Devrimi de *Klasik İktisadi Okulu* ortaya çıkarmıştır.[4]

Merkantilizm, Batı Avrupa devletlerinde Ortaçağ sonu ile Sanayi Devrimi arasında, sermaye birikimi sonucu ticari kapitalizmin geliştiği dönemde, yeni ticari kapitalist sınıfın ideolojisini yansıtan politik bir iktisadi sistemdir.[5] Uluslararası ticaret gerçek anlamda Merkantilist düşünce sistemi ile birlikte ortaya çıkmıştır. Ortaçağ'ı sona erdiren, Rönesans, Reform ve Coğrafi Keşifler sonucu oluşan yenidünyanın iktisadi alana yansıması olan Merkantilizm, XVI. ve XIX. yy.lar arasında varlığını korumuştur.[6]

Merkantilizme göre, bir devletin zengin ve güçlü olabilmesi için, ithal ettiğinden daha fazlasını ihraç etmesi gerekir. İthalat ve ihracat arasındaki fark ise, değerli madenlerin ülkeye girmesi ile kapanacaktır. Bir devlet ne kadar çok altına sahipse o kadar güçlü olacak, dış ticaret aracılığı ile de zenginleşecektir. Bu nedenle Merkantilistler, hükümetlerin ihracatı teşvik edip ithalatı sınırlandırmaları gerektiğini

---

3 Ayrıntılı olarak bkz. ÖZTÜRK, ss.52–55.

4 ÖZTÜRK, s.3.

5 KAZGAN, Gülten, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s.35.

6 Merkantilist düşüncenin başlıca temsilcileri, Jean Bodin, Thomas Miles, Montaigne, Thomas Mun, Antonia Sera Jean Babtiste Colbert'tir. Bkz. ÖZTÜRK, s.4.

ileri sürmüşlerdir.[7] Zamanla tek taraflı çıkara dayalı olan Merkantilizm nedeniyle devletin görünen eli dış ticareti daraltmış ve enflasyonun yükselmesine neden olmuş; buna tepki olarak da Fizyokrasi doğmuştur.[8] Fizyokratlar, Merkantilistlerden farklı olarak servetin mübadeleden değil, üretimden doğduğunu ileri sürmüşler ve zenginliğin kaynağını altın yerine tarıma dayandırmışlardır. Fizyokratların doğal düzenin uyumlu bir toplumsal ve ekonomik yaşam yaratacağına olan inançları, Klasik Ekol'de "bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler" anlayışına dönüşmüştür.[9] Fizyokrasinin dış ticaret yaklaşımı, içte eksikliği olan malın getirilmesi ve içeride satılamayan malın dışarıya satılmasıdır. İhracat ve ithalatta bazı yasaklar getirmenin savunulan bu "doğal düzen" anlayışı ile bağdaşmayacağı kabul edilmiştir.[10]

Bilimsel anlamda uluslararası ticareti ilk kez açıklayan ise, Adam Smith olmuştur. Adam Smith, 1776 yılında yayınladığı "Milletlerin Zenginliği" adlı kitabında[11] Merkantilistler'in ticaret görüşüne karşı çıkmış; devletler için en iyi politikanın *serbest ticaret* olduğunu savunmuştur. Adıgeçen kitapta "bırakınız yapsınlar" felsefesi hâkimdir. Ticaretin esas yararı, bir devletin ürettiği fazla mallara pazar bulması ve pazarı genişleterek işbölümünü artırmasıdır. *Mutlak Üstünlükler* Kuramı'nı benimseyen Smith'e göre, serbest ticaret aracılığı ile her devlet mutlak üstünlüğe sahip olduğu ya da diğer devletlerden daha etkin olarak ürettiği malların üretiminde uzmanlaşabilecek ve mutlak üstünlüğe sahip olmadığı malları ya da daha az etkinlikle ürettiği malları da ithal edebilecektir.[12]

---

7 Bir başka ifade ile devletin ticarete müdahale etmesi gerekmektedir. Bkz. KIYMAZ, Taylan, **Dünya Tarım Piyasalarında Serbestleşmenin Türk Tarımına Fiyat ve Gelir Yönünden Yansıması**, DPT Yayınları, Ankara, 2008, s.25.

8 Bkz. KIYMAZ, s.26.

9 ÖZTÜRK, ss.5–7.

10 Bkz. KIYMAZ, s.26.

11 Kitabın Türkçe çevirisi için bkz. SMITH, Adam, **Milletlerin Zenginliği**, Çev. DERİN, Haldun, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006. Ayrıca orijinali için bkz. **An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations**, Adam Smith Institute, London, http://www.adamsmith.org.uk/smith/won-index.htm

12 ÖZTÜRK, s.7.

Temelde doğru kabul edilen mukayeseli üstünlükler kuramının eksik yanları bulunmaktadır. Eksiklikleri tamamlamak amacı ile yaklaşık 40 yıl sonra David Ricardo, *Karşılaştırmalı Üstünlükler* Kuramı'nı ortaya atmıştır. Aslında karşılaştırmalı üstünlükler kuramı, mutlak üstünlükler kuramının özel bir durumu gibidir. Ricardo'ya göre, bir malın üretiminde daha az etkin olan devlet, mutlak dezavantajlarının daha az olduğu malın üretiminde uzmanlaşmalı ve bu malı ihraç etmelidir. Sözkonusu mal, devletin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu maldır. Diğer yandan, devlet mutlak dezavantajının daha büyük olduğu malı ithal etmelidir. Belirtilen alan, devletin karşılaştırmalı üstünlüğünün olmadığı alanı ifade etmektedir. Bu, iktisattaki en ünlü ve hala çürütülemeyen kuramlardan biri olmakla birlikte, Ricardo'nun en önemli eksikliği sadece emek değer kuramına dayanmış olması ve emeği homojen bir üretim faktörü olarak kabul etmiş olmasıdır. Diğer üretim faktörlerini analizine dâhil etmemiştir. Oysaki maliyet, emek dışında sermaye, doğal kaynaklar ve girişimcilik faktörlerini de içermektedir.[13]

Talep faktörünü ilk kez analize dâhil eden John S. Mill'dir. Mill, dış ticaret durumunda oluşacak fiyatın karşılıklı talep kuramı (reciprocal demand law) tarafından belirlendiğini ileri sürmüştür. Anılan kurama göre oluşan uluslararası fiyat, her iki devletin de ticaret dengesini sağlayacak şekilde belirlenmektedir. Böylece dış ticaret hadlerinin oluşumunda, arz ve talep etkilerine daha büyük açıklık getirilmeye çalışıldığı görülmektedir.[14] İlerleyen süreçte ticaretin en önemli nedeni olan devletler arasındaki faktör donanımları ve fiyatlardaki farklılıklar üzerinde yoğunlaşan *Heckscher-Ohlin* Kuramı ortaya atılmışsa da, günümüzde dünya ilişkilerini tek bir kuram ile açıklamak mümkün görünmemektedir. Yeni dış ticaret kuramları, karşılaştırmalı üstünlükler kuramı üzerine kurulan alternatif açıklamalar

---

13 ÖZTÜRK, ss. 9–11.; Ricardo, iki devlet, iki mal ve tek üretim faktörüne dayanan model yardımı ile her devletin göreli olarak daha ucuza ürettiği malda ihtisaslaşıp bunu ticarete sunduğunda devletin refah düzeyinin artacağını savunmaya çalışmıştır. Örnekle açıklamak gerekirse, A Devleti, her iki malın üretiminde de B Devleti kadar etkin olmasa bile, daha ucuza ürettiği malda ihtisaslaşıp, bu malı B Devleti'ne sattığında üretimden vazgeçtiği maldan daha fazla elde etmesi mümkün olacaktır. Bkz. ALPAR, Cem; ONGUN, M. Tuba, **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, Oltaç Matbaası, 1985, Ankara, ss.29–30.

14 ÖZTÜRK, s.12.

sunmaktadır. Böylece karşılaştırmalı üstünlükler kuramını teknolojik şartlara ve modern pazar yapılarına uyumlu kılmaktadır.[15]

Dış ticaret kuramlarının temel amacı, dünyada meydana gelen ekonomik olayları açıklamaya çalışmak ve bu konuda öngörülerde bulunulmasına yardımcı olmaktır. Belirtilen nedenle dış ticaret kuramlarını kavramadan uluslararası alanda meydana gelen iktisadi olayları anlamak mümkün değildir. Yeni dış ticaret kuramları sayesinde, uluslararası ticaret dengesine etki eden birçok faktör biraraya getirilerek daha gerçekçi ve yaşanılan dünyaya daha yakın genel denge şartları sağlanmaya çalışılmıştır. Dinamik bir yönteme dayanan yeni dış ticaret kuramları zaman içinde devletlerin faktör donanımlarında, teknolojik yapılarında ve toplumsal zevk ve tercihlerinde meydana gelen değişimleri ele almaktadır.[16]

İnsanlık tarihi kadar eski olan dış ticaretin küreselleşme sürecinin oluşumunda çok önemli bir rolü vardır. Bu nedenle de kavramın gelişimini küreselleşmenin gelişimi ile paralel incelemekte fayda vardır. Üzerinde henüz fikir birliğine varılamamış bir kavram olan küreselleşme, farklı anlam ve içeriklerde kullanılabilmektedir. Ekonomik boyutuna olduğu kadar siyasal ya da sosyo-kültürel boyutuna da sıklıkla vurgu yapılmaktadır.[17] Küreselleşmenin en kısa ve doğru biçimde tanımı, "Batı'nın altyapısı ve üstyapısı ile tüm dünyaya yayılmasıdır." Günümüz dünyasında altyapı kapitalizmi; üstyapı da akılcılık (rasyonalizm), laiklik ve demokrasiyi ifade etmektedir.[18] Kapitalizm, tarih sahnesine çıktığından beri küresel bir nitelik göstermiş ve kapitalist sermaye birikimi küreselleşmenin en önemli itici gücü olmuştur.[19] Bu yönüyle küreselleşme ekonominin uluslararasılaşmasını ifade eden bir kavram olarak anlaşılmaktadır.

---

15 Ayrıntılı olarak bkz. ÖZTÜRK, s.16 ve 17 vd.; Ayrıca bkz. ALPAR; ONGUN, ss.29-45.

16 ÖZTÜRK, s.47.

17 YÜKSEL, Mehmet, **Küreselleşme Ulusal Hukuk ve Türkiye**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001, s.7.

18 ORAN, Baskın, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2001, s.4.

19 YÜKSEL, ss.8–9.

Yeni bir olgu olmayan küreselleşme tarihsel süreçte üç kez ortaya çıkmıştır. Birinci küreselleşme döneminin başlangıcı olan 1490 yılı, Batı'nın denizler ötesi keşiflere başlamasını simgeler. XVIII. yy.da da devam eden bu yayılmanın başlaması teknoloji ve denizcilikteki gelişmeler olmuştur. Sözkonusu yayılmayı doğuran gereksinim, Batı Avrupa'da oluşma kıpırtıları başlayan Mutlakıyetçi Monarşi'nin denizaşırı ülkelerdeki değerli madenlere ve mallara el koyma isteği olmuştur. Böylece başta da belirtildiği gibi Merkantilizm Politikası doğmuş ve XVI-XVII. yy.lar arasında doruğuna ulaşmıştır. Sonuç ulusal devletleri güçlendirecek olan sömürge imparatorluklarının kurulması, bir başka ifade ile Batı'nın o zamana kadar ulaşamadığı denizaşırı ülkelere siyasal, askeri ve ticari etkisini yayması olmuştur ki, buna sömürgecilik adı verilmiştir.[20]

Batının bir sonraki yayılması olan ikinci küreselleşme, 1870 sonrası başlamış ve 1890'larda kurumsallaşmıştır. Sözkonusu yayılmanın itici gücü ise, sanayi devrimi olmuştur. Bu dönemde Avrupa'da banka sermayesinin endüstri sermayesine egemen olup, tekellerin kurulması ile sistem çok gelişmiş olmakla birlikte, bazı yapısal sorunlar ortaya çıkmıştır. Sözkonusu sorunlar, metropol sanayilerine ucuz ve sürekli hammadde akışı sağlamak, ortaya çıkan fazla üretimi satacak yeni pazarlar bulmak, sermayenin marjinal verimliliğinin metropollerde azalması nedeniyle sermaye ihraç etmek ve fazla nüfus akıtmak olarak özetlenebilir. Bütün bu gelişmeler sonucu uluslararası bir rekabet başlamış ve bu da kar marjlarının düşmesine neden olmuştur. Ulusal burjuvaziler dış rekabetin sınırlanmasını istemeye başlamış olmakla birlikte, bu durumun toplam dünya ticaretinin düşmesine de neden olacağını düşünmüşlerdir. Dünyada o zamana kadar uluslararası ekonomik ve siyasi ilişkilere açılmamış yeni yerlerini açmak tek çıkar yol olmuştur. Çünkü o dönemde dünyanın uluslararası ticarete açılacak boş toprakları bulunmuştur. Sonuç olarak, XIX. yy. sonunda kapitalizm yeniden yapılanmak zorunda kalmış; bu da ikinci yayılma ile

[20] ORAN, s.5; Küreselleşme başka bir açıdan bakıldığında içeri-dışarı, ulusal-uluslararası, Batı-Doğu, Birinci Dünya-Üçüncü Dünya, modern-geleneksel, kimlik (özdeşlik)- fark, benlik-öteki arasındaki çizilmiş zamansal ve mekânsal ayrımların giderek ortadan kalktığı, dünyanın giderek küresel bir topluma dönüştüğü, küresel bir kültürün şekillendiği süreci ifade etmek üzere kullanılan bir kavram haline gelmiştir. KEYMAN E. Fuat, "Küçülen ve Parçalanan Dünyada Siyaseti Anlamak", Toplum ve Bilim, No:68, 1995, s.41.

gerçekleşmiştir. O zamana kadar "sömürgecilik" adı verilen yapı "emperyalizm" adını almıştır. Böylece denizaşırı ülkelerin ekonomisi metropol ekonomisine eklemlenmiş, bir başka ifade ile çoğu feodal dönemi bile geçirmemiş olan bu yerlerde kapitalist sistem egemen olmuştur.[21]

Üçüncü küreselleşme dönemi ise, 1990'larda "Bilgi Çağı" olarak adlandırılan üçüncü sanayi devrimi ile ortaya çıkmış ve onar yıl ara ile birbiri ardına gelen üç gelişme - 70'lerden başlayarak çok uluslu şirketlerin dünya ekonomisine egemen olması, 80'lerde Batı'nın optik kablo, haberleşme uyduları, bilgisayar, internet gibi teknolojik buluşları devreye sokarak yarattığı "iletişim devrimi", 90'larda SSCB'nin dağılması sonucu güç dengesinin ortadan kalkması ve Batı'nın yeniden güç odağı haline gelmesi- ile oldukça etkili olmuştur.[22]

1990'lı yıllarda yaşanan gelişmeler ile aslında ikinci küreselleşmenin ortaya çıktığı 1890'lı yıllardaki gelişmeler arasında ortak özellikler bulunmaktadır. 1890'larda tekelleşme ve yayılma en çok enerji, finans, ulaşım-haberleşme alanlarında gerçeklemiştir. Bu dönemde petrol şirketleri oluşmuş ve banka sermayesinin sanayi sermayesini satın alıp tekelleşmesi anlamına gelen "finans kapital" deyimi ortaya çıkmıştır. Ulaşım ve haberleşme konularında da muazzam bir tekelleşme söz konusu olmuştur.[23] Günümüzde de neredeyse aynı durumun geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Petrol ve doğalgaz şirketleri sınırlı sayıdadır, bankalar birbirini satın almayı sürdürmektedir, ulaşım ve teknoloji konusunda da benzerlik sözkonusudur. Bu konuda UNDP[24]'nin her yıl hazırlanan İnsan Kalkınması Raporu'na bakmak yeterli. Örneğin, 1999 verilerine göre, dünya nüfusunu en zengin %20'sinin yaşadığı gelişmiş ülkeler dünya gayri safi hâsılasının %86'sını, ihracat pazarlarının %82'sini, tüm yabancı yatırımcıların %68'ni, tüm telefon hatlarının %74'nü ellerinde bulundurmaktadır.[25]

---

21 ORAN, ss.6–8.

22 ORAN, s.9.

23 ORAN, ss.12.

24 United Nations Development Programme: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı.

25 UNDP'nin çalışmaları için bkz. http://www.undp.org/

Dış ticaretin önemi politika ile yakın ilişki içinde olmasından kaynaklanmaktadır; çünkü devletler dış ticaret sözkonusu olduğunda "korumacılık" ya da "serbest dış ticaret" arasında bir tercih yapmışlar ve bu tercihler zaman içinde yer değiştirmiştir. Sözkonusu durum, dış ticaretin ülke içindeki çeşitli üretim alanlarını ve bu alanlara yatırım yapmış iş adamları ile bu alanlarda çalışan emekçileri yakından ilgilendirmesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.[26] İhracata yönelik politika yanlıları dış ticaretin evrensel düzeyde serbestleşmesini, ithal ikamesini savunanlar ise dış ticaretin korunması istemektedir.[27]

İç piyasada yerli-yabancı rekabeti başlaması halinde, yerli üreticinin pazar payı azalır ve bu durumda yerli üretici fiyatlarını düşürmek, üretimlerini azaltmak zorunda kalır. Bu durum zamanla emekçilere yansıyarak ücretlerinin düşmesine, hatta işsiz kalmalarına neden olur. Kamuoyu da ekonomide meydana gelen bu olumsuz gelişmelere koşut olarak parlamento ve hükümet üzerinde baskı uygulayarak gümrük vergilerinin artırılmasını, ithalata kota uygulanmasını ve benzeri önlemlerin alınmasını bir başka ifade ile serbest dış ticaret rejiminden korumacılığa geçilmesini ister.[28]

Diğer yandan siyasi iktidar tüketicilerin ve ihracatçıların baskısı ile de karşılaşabilir. Tüketiciler, ithalatın serbest bırakılmasını ve böylece ürün fiyatlarının ucuzlamasını, kalitelerinin yükselmesini ve ürün çeşidinin artmasını isterler. Bunun için de gümrük vergilerinin azaltılması veya tümüyle kaldırılması ve ithalatın uygulanan sınırlamalardan tümüyle arındırılması gerekir. İhracatçılar ise, dış ticaretin serbest bırakılmasını, gerçekçi kur politikasının uygulanmasını ve döviz işlemlerinin serbest bırakılmasını isterler. Sonuç olarak dış ticaret rejimi ile iç politika arasında çok sıkı bir ilişki vardır ve buna koşut olarak dış ticaret rejimi, hükümetlerin açık-gizli; dolaylı-dolaysız müdahaleleri ile karşılaşır.[29]

---

26 SAVAŞ, Vural, F., **Dünya Ekonomi Sistemi**, T.C. Yeditepe Üniversitesi Yayınları, S.16, İstanbul, 2004, s.105.

27 Bkz. ALPAR; ONGUN, s.171.

28 Bkz. ALPAR; ONGUN, s.106.

29 SAVAŞ, s.106.

Dış ticaretin sadece iç politika değil; aynı zamanda ulusal dış politika ile de yakından ilgisi vardır. Coğrafi keşifler ile başlayan emperyalizm, XVIII. ve XIX. yy.larda uluslararası savaşların temel nedeni olmuştur. Deniz aşırı ülkelerde oluşturulan kolonilerden ham madde ve tarımsal ürünler ithal edilmiş; bu ülkelere sanayi ürünleri ihraç edilmiş ve bu nedenle o dönemleri anlatmak için "ticaret bayrağı izler" deyimi kullanılmıştır.[30]

Bütün devletler ticaret alanlarını genişletmek ve ticari açıktan korunmak için ise bir yol bulmaya çalışır ve belirtilen şu dört strateji arasında bir seçim yaparlar: i) ulusal ekonominin uluslararası düzeyde rekabet gücünün geliştirilmesi yolu ile ihracatın artırılması ii) Ulusal endüstri politikası kapsamında ihracat teşviki için çeşitli sübvansiyonlar kullanılması iii) Korumacı ticaret engelleri aracılığı ile ithalatın azaltılması iv) Uluslararası işbirliği güvencesi ile ihracatın artırılması. Sayılan stratejilerden hiçbirisi tam olarak ihtiyaçları karşılamaz ve her biri çeşitli avantaj ve dezavantajları bünyesinde barındırır.[31] Bu nedenle bir yandan ticaretin liberalleşmesi ve açık pazar ekonomisini, diğer yandan da kısıtlayıcı ticaret politikalarını savunan görüşler ortaya çıkmaktadır.[32]

Uluslararası ticaret hukuku ise, uluslararası ekonomik örgütler aracılığı ile yönlendirilmekte ve kontrol edilmektedir. Sözkonusu örgütler, uluslararası ekonomik örgütlerin bir alt grubunu oluşturmaktadır. Uluslararası ekonomik örgütler amaçlarına göre farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Bunlardan ilki, *genel* ekonomik örgütler olarak adlandırılan ekonomik ilişkilerin çeşitli görünümlerini içeren sorunlara yönelik ve çok sayıda devlet üzerinde etkili olanlardır. Bretton Woods Sistemi'ni oluşturan Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, GATT bu kategorinin merkezinde yer almaktadır. Ayrıca üyelerinin büyük bir kısmı gelişmiş

---

30 SAVAŞ, s.106

31 MOON, Bruce E., **Dilemmas of International Trade**, Westiew Press, Boulder, Oxford, 2000, s.20.

32 COTTIER, Thomas; OESCH, Matthias, **International Trade Regulation: Law and Policy in the WTO, the Eoropean Union and Switzerland**, Staempfli Publishers Ltd, Berne, 2005, s.5.

batı ülkelerinden oluşan OECD[33], tüm BM[34] üyelerinin tarafı olduğu ve esas olarak gelişmekte olan devletlerin sorunları ile uğraşan UNCTAD[35] ve ECOSOC[36] de bu kategoriye eklenebilir.[37]

İkinci kategori, daha çok belli bazı konular üzerindeki sorunlara odaklanan ve BM'in uzmanlık kuruluşları olan FAO[38], ICAO[39], ILO[40]; IMO[41]dur. Üçüncü kategoriyi bölgesel örgütler oluşturmaktadır. Gümrük birliği ya da serbest ticaret bölgeleri olarak oluşturulan bölgesel örgütlerin en önemli örneği AT[42]'dır. EFTA[43], NAFTA[44] ise diğer örnekleridir.[45]

Dördüncü kategori, şeker, un, teneke kutu gibi spesifik malları kapsayan mal antlaşmaları ile oluşturulan uluslararası örgütlerdir. Daha spesifik konularda uzmanlaşan beşinci kategoride, önceleri Gümrük İşbirliği Konseyi[46] olarak anılan Dünya Gümrük Örgütü[47] ve WIPO[48] yer almaktadır. Son kategoride ise, ekonomik

---

33 Organization for Economic Cooperation and Development: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü.

34 Birleşmiş Millletler.

35 United Nations Conference on Trade and Development: BM Kalkınma ve Ticaret Konferansı.

36 Economic and Social Council: BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi.

37 JACKSON, John H., **The World Trading System: Law and Policy of International Economic Relations,** The MIT Press, UK, 1998, s.33.

38 Food and Agriculture Organization: Gıda ve Tarım Örgütü, tarımsal konularla ilgilenir.

39 International Civil Aviation Organization: Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü, hava taşımacığı konuları ile ilgilenir.

40 International Labour Organization: Uluslararası Çalışma Örgütü, çalışma ve yaşam koşulları ile standartlarını geliştirme amacı güder.

41 International Maritame Organization: Uluslararası Denizcilik Örgütü, denizcilik konuları ile ilgilenir.

42 Avrupa Toplulukları.

43 European Free Trade Agreement: Avrupa Serbest Ticaret Antlaşması.

44 North America Free Trade Agreement: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması.

45 JACKSON, s.33

46 CCC: Customs Cooperation Council.

47 WCO: World Customs Organization.

48 World Intellectual Property Organization: Dünya Fikri Mülkiyet Hakları Örgütü.

ilişkileri yöneten çok sayıda ikili antlaşma yer almaktadır. 1950 öncesi dönemde yapılan Dostluk, Ticaret ve Denizcilik Antlaşmaları bu kategorinin merkezinde yer almakla birlikte[49]; GATT/DTÖ[50] ile getirilen çok taraflı ticaret sistemiyle birlikte bu ikili antlaşmaların önemi azalmıştır. Fakat son yıllarda endüstrileşmiş üç büyük devlet olan Fransa, ABD ve Almanya arasında yatırım ile ilgili benzer nitelikte ikili antlaşmalar yapılmaktadır. Ayrıca ABD'nin öncülük ettiği çok sayıda ikili vergi antlaşması da yapılmıştır.[51]

Burada akla gelen anahtar soru, uluslararası ekonomik bağımlılığın giderek arttığı günümüz dünyasının karmaşık ve yeni sorunları ile başetme konusunda mevcut uluslararası örgütlerin yeterli olup olmadığıdır. Çünkü sayıları giderek artan bu örgütlerin aynı zamanda uluslararası ekonomi hukukunda parçalanmaya yol açması da muhtemeldir. Çünkü örgütler arasındaki gelişmişlik farkları, çok hukukluluk, örgütlerin kurucu antlaşmalarındaki kurallar arasındaki çatışmalar, günün değişen şartlarına uyumluluk gibi konular sorunlara yol açabilmektedir. Ayrıca bu örgütlerin karar alma mekanizmaları farklılık göstermektedir.[52] Bu nedenle de özellikle benzer konuları düzenleyen çok taraflı uluslararası antlaşmaların birbiriyle çelişen hükümlere yer vermemeye özen göstermesi yerinde olacaktır. Uluslararası örgütler ancak bu şekilde etkili olabilecektir.

II. TARİFELER ve HİZMET TİCARETİ GENEL ANTLAŞMASI (GATT) ÖNCESİ DÖNEM

Uluslararası ticaretin düzenlenmesi gereği, ticaretin yoğun olduğu her dönemde ortaya çıkmıştır ve tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Uluslararası ilişkiler tarihine bakıldığında dünyadaki ekonomik gelişmelerin olumlu olduğu dönemlerde

---

[49] Bkz. CASS, Deborah, Z., **The Constitutionalization of the World Trade Organization: Legitimacy, Democracy, and Community in the International Trading System**, Oxford Uni. Press, Oxford, 2005, s.6.

[50] Dünya Ticaret Örgütü.

[51] JACKSON, s.34.

[52] JACKSON, s.34.

bu düzenlemeler dış ticaretin serbestleştirilmesi, buhran dönemlerinde korumacılık yönünde olmuştur.[53]

Her ne kadar günümüzde dünya ticaretinin genel olarak Yeniçağ'da ortaya çıkmış olduğu kabul edilse de, bütün çağlarda o zamanın koşullarına göre bir dünya ticaretinin varlığı dikkat çekmektedir. Hatta yapılan arkeolojik kazılar, dünya ticaretinin başlangıcının yazının bulunmadığı tarih öncesi çağlara kadar uzandığını göstermektedir. Daha çok kara ulaştırmasının hâkim olduğu bu dönemde ilkel de olsa bir deniz ulaştırmasının Mısır ticari seferleri ile başladığı görülmektedir. Dünya ticareti içinde Yunanlılar ve Romalılar da yerlerini almışlar; Roma İmparatorluğu'nun yükselme devrinde taşımacılık alanındaki teknik gelişmelere koşut olarak dünya ticaretinde en üst düzeye ulaşılmıştır.[54]

Ortaçağ boyunca site devletlerinin gelişimi ve *Hanseatic Laegue* bu uzun sürecin göstergeleri olmuştur. Ardından Merkant Hukuku'nun (law Merchant) 1700'lü yılların sonunda Lord Mansfield tarafından İngiliz Ortak Hukuku ile birleştirilmesi sonucunda uluslararası ticari ilişkilerde öngörülebilirlik ve istikrar sağlanabilmiştir. 1713 tarihli Utrecht Antlaşması ile XVII. ve XVIII. yy.'lar arasında yapılan ikili Dostluk, Ticaret ve Denizcilik antlaşmaları devletler arasındaki ekonomik ilişkilerin düzenlenmesinde önemli bir adım olmuştur.[55] Ticaret antlaşmalarına "en çok gözetilen ulus kaydı" konmaya başlamış; Hıristiyan ve Müslüman devletler arasındaki ticaret, özel antlaşmalar ile yürütülmüştür. Mekkeliler geliştirdikleri antlaşma sistemi ile Suriye, Habeşistan, İran, Yemen gibi devletlerin hükümdarları ile yaptıkları daha çok imtiyaz niteliği taşıyan antlaşmalar sayesinde ticaret kervanlarını bu topraklardan güvenli bir şekilde geçirebilmişlerdir.[56]

---

53 BÜYÜKTAŞKIN, Şener, **Dünya Ticaret Sistemi GATT, Dünya Ticaret Örgütü ve Türkiye**, Esbank Yayınları, Ankara, 1997, s.21.

54 TELLİ, ss.25–26

55 JACKSON, s.36.

56 TELLİ, ss.26–27.

Günümüz çok taraflı ticaret sistemini anlayabilmek için ise, XIX. yy. gelişmelerini iyi özümsemek gerekir. 1815'ten 1860'a kadar geçen dönemde ticaret politikaları korumacılık niteliğinde kendini göstermiştir. Serbest ticaretin ani ve hızlı gelişimi 1860'da Anglo-French Ticaret Antlaşması ile birlikte başlamıştır. Fransa daha sonra bu antlaşmayı diğer Kıta Avrupası devletleri ile de yapmış ve en çok gözetilen ulus kaydı sonucunda genişletmiştir.[57]

1879–1892 yılları arasında ise, Avrupa Kıtası'nda genel olarak korumacılık egemen olmuştur. Sözkonusu gelişme, o dönemde Avrupa'nın en önemli devleti olan Almanya'nın yeni bir tarife rejimi uygulamaya başlaması ve Bismark'ın *Realpolitik* görüşünün benimsenmesinin bir sonucudur.[58] 1892–1914 yılları arasına gelindiğinde Kıta Avrupası'nda korumacılık artarak varlığını devam ettirirken, Birleşik Krallık liberalizmin yükselişine tanık olunmuştur.[59] 1890'da "Gümrük Tarifelerinin Yayımlanması için Uluslararası İşbirliğinin Oluşturulmasına Dair Antlaşma" imzalanmış; 1900, 1908 ve 1913 yıllarında gümrük sorunlarında işbirliğini sağlamaya yönelik konferanslar yapılmıştır.[60]

XIX. yy.da dostluk, işbirliği ve denizcilik antlaşmaları pekçok temel unsur içermiştir. Bunlardan en önemlisi, iki devletin saptanan alanlardaki ticaretin geliştirilmesi amacı ile dostça ilişkilerin devamının üstlenilmesidir. Sözkonusu antlaşmalar ticari ilişkilerin geliştirilmesine yönelik[61] belli bazı taahhütleri düzenlemiştir. Ayrıca ulusal muamele ve en çok gözetilen ulus kaydı gibi uluslararası ticarete ilişkin kuralların gelişmesinde de önemli rol oynamıştır. Fakat özellikle 1994'ten sonra GATT gibi çok taraflı düzenlemelerin ortaya çıkışı ile iki taraflı antlaşmalar büyük ölçüde önemini kaybetmiştir.[62]

---

57 COTTIER; OESCH, s.10.

58 COTTIER; OESCH, s.11.

59 COTTIER; OESCH, s.12.

60 JACKSON, s.35.

61 Belirli mallara ilişkin tarife ve kotaların saptanması, ticarete ilişkin diğer kanuni ve siyasi engellerin kaldırılması, kişi ve sermaye dolaşımı, yabancı mülkiyetin korunması, bir ülke bayrağını taşıyanların diğer ülke limanlarına serbestçe girebilmesi gibi.

62 TELLİ, s.63.

XX. yy.ın başlarında, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesine koşut olarak, uluslararası ticari ilişkiler bozulmuştur. Versay Antlaşması ve Milletler Cemiyeti ekonomik sorunları çözmeyi başaramamış ve taşıdığı risklere rağmen korumacılık politikası uygulanmıştır.[63] 1930'lu yıllarda yaşanan ekonomik bunalımın ardından liberal teorisyenler serbest ticaretin bütün devletler için büyük yarar sağlayacağını savunmuşlardır. Sonuç olarak serbest ticaret de korumacılık da önce de ifade edildiği gibi küresel süreçlerin (processes) bir sonucudur.[64] 1929–1932 yılları arasında yaşanan ekonomik bunalım, uluslararası ticaretin ani düşüşüne neden olmuştur.[65]

1934 yılında Roosevelt Yönetimi döneminde, tarifelerin düşürülmesi amacı ile ikili ticaret antlaşmalarını müzakere etme yetkisini başkana vermek için, ABD tarihinde ilk defa "Karşılıklı Ticaret Antlaşmaları Yasası" çıkarılmıştır. Bu uluslararası ticaret düzeni tarihinde önemli bir gelişmedir. 1934–1945 yılları arasında tarifelerin indirilmesi amacı ile ABD ile 32 adet ikili ticaret antlaşması yapılmıştır. II. D.S. sırasında müttefikler ikili ticaret antlaşmaları yerine çok taraflı ilişkilere dayanan yeni bir ekonomik düzen oluşturma konusunda mutabık kalmışlardır. [66]

II. Dünya Savaşı ile meydana gelen ekonomik genişleme, önceki yıllarda uygulanan ekonomik serbestleşmeyi önleyici gelişmelere yeni bir biçim verme zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. ABD, savaştan en güçlü devlet olarak çıkması neticesinde yıkılan uluslararası ticaret düzenini yeniden kurma görevi üstlenmiş ve böylece yeni bir düzenin kurulması düşüncesi önem kazanmıştır. Bu düşüncenin temel amacı, iki dünya savaşı arasında dar piyasalara bölünmüş olan dünya piyasalarının uluslararası kuruluşlar aracılığı ile uluslararası düzeyde yapılacak işbirliği sonucunda serbest ticaret düzeninin genişletilmesi olmuştur.[67]

---

63 COTTIER; OESCH, ss.13–14.

64 BRUCE, s.80.

65 COTTIER; OESCH, s.18.

66 COTTIER; OESCH, s.19.

67 BÜYÜKTAŞKIN, s.21.

BM'in kurulması ile birlikte, uluslararası ekonominin akışı için güvenli bir ortam sağlanmış ve ardından uluslararası para sisteminin onarılması, uluslararası ticaretin serbestleşmesi ve Avrupa'nın yeniden yapılandırılması amacı ile 1944 yılında ABD'de Bretton Woods Konferansı düzenlenmiştir. Konferansın ana fikri uluslararası ekonominin kurumsallaşması olmuştur. Kurumsallaşmanın sağlanabilmesi amacı ile "Uluslararası Para Fonu", "Uluslararası Ticaret Örgütü"[68] ve "Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası" (bugünkü adıyla Dünya Bankası)'nın kurulmasına karara verilmiştir.[69] Görevleri arasında zaman zaman kesişme ve iç içe geçme noktaları bulunsa da Dünya Bankası daha çok yıkılan ekonomilerin yeniden imarı ve azgelişmiş devletlerin kalkınmalarına katkıda bulunmak[70]; Uluslararası Para Fonu, uluslararası ödemeler sisteminin düzenli işlemesini sağlamak ve dış ödemeler dengesindeki sorunları çözmek amacı ile kurulmuştur.[71] Bu kuruluşların ortaya çıkmasında II. Dünya Savaşı döneminde yaşanan olumlu ekonomik gelişmeler önemli rol oynamıştır ki, GATT[72] da bunun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.[73]

II. Dünya Savaşı devam ederken ABD, ITO'yu kurarak kurumsal düzeyde dünya ticaretini düzenlemeyi amaçlamıştır. Bu amaçla, ABD Dışişleri Bakanlığı

---

68 Bundan sonra kısaca ITO; International Trade Organization olarak kullanılacaktır.

69 PALMETER, David; MAVROIDIS, Petros, C., **Dispute Settlement in the World Trade Organization: Practice and Procedure**, Cambridge Uni. Press, UK, 2004, s.1.

70 Günümüzde 10.000'den fazla çalışanı olan Dünya Bankası'nın 185 üyesi bulunmaktadır. Dünya Bankası'nın Dünya Bankası Grubu ile karıştırılmaması gerekir. Dünya Bankası Grubu'nun bünyesinde beş farklı kuruluş bulunmaktadır; Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD, bugünkü adı ile Dünya Bankası), Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA), Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (MIGA), Uluslararası Finans Kurumu (IFC), Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıkları Merkezi (ICSID). Çok kapsamlı bir çalışma alanı olan Dünya Bankası için ayrıntılı olarak bkz. http://web.worldbank.org. Herbiri farklı işlevlere sahip olan bu kuruluşların tek bir grup altında toplanmasının nedeni, hepsinin başkanlığını Dünya Bankası Başkanı'nın üstlenmiş olmasıdır. Bu da Dünya Bankası Kuruluşları'nın kaynak ve hesaplarının birbirlerinden bağımsız olmalarına karşın idari bakımdan Dünya Bankası'na bağlı çalıştığı anlamına gelmektedir. Bkz. EĞİLMEZ, Mağfi, **IMF Dünya Bankası ve Türkiye**, Tütünbank Yayınları, Ankara, 1996, s.64.

71 Günümüzde 185 üyesi bulunan Uluslararası Para Fonu için ayrıntılı olarak bkz. http://www.imf.org.

72 General Agreement on Trade and Tariffs.

73 BÜYÜKTAŞKIN, s.22.

bünyesinde oluşturulan bir grup "Dünya Ticaret ve İstihdamının Gelişmesi İçin Öneriler" (Proposals For Expansion of World Trade and Employment) adlı bir metin yayınlamış ve İngiltere ile müzakerelere başlamıştır.[74] 1946 yılının Şubat ayında BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi de uluslararası ticaret ve istihdamın geliştirilmesini sağlayacak bir uluslararası örgüt oluşturulması amacı ile uluslararası bir konferans düzenlemeye karar vermiştir. Aynı yıl Londra'da bir hazırlık konferansı düzenlenmiştir. Konferansta "ITO Şartı Önerisi" oluşturulmuştur. Gerekli hazırlıkların yapılmasının ardından 1947 yılının Kasım ayından 1948 yılının Mart ayına kadar Havana'da BM Kalkınma ve İstihdam Konferansı düzenlenmiştir. Havana Konferansı sonunda Uluslararası Ticaret Örgütü'nü kuran ve Havana Şartı metninde yer alan "BM Ticaret ve İstihdam Konferansı'nın Nihai Senedi ile Buna Ekli Belgeler" 1948 yılında BM tarafından yayınlamıştır. Ardından 54 devlet 24 Mart 1948'de ITO'nun kuruluşunu düzenleyen Havana Şartı'nı imzalamıştır.[75]

III. GATT DÖNEMİ (1947–1994)

A. **Genel Olarak**

ITO'yu kurmayı amaçlayan Havana Şartı, işsizlik, ekonomik kalkınma ve gelişme, ticaret politikası, uluslararası rekabet, temel ürünleri kapsayan ikili ticaret antlaşmaları ve bunların uygulanmasını güvence altına alacak bir örgüt ile bu örgütün genel amaçlarına ilişkin hükümler içermektedir.[76] Havana Şartı'nın ticaretin dışına taşan, 9 bölüm ve 106 maddeden oluşan bu düzenlemelerinin temel amacı, uluslararası ticaret konusundaki disiplinlerin yanı sıra, çalışma, kısıtlayıcı ticari uygulamalar, uluslararası yatırımlar ve uyuşmazlıkların çözümü ile ilgili kuralları uluslararası ticarette uygulamaya koyarak uluslararası ticareti gerçek bir disiplin altına almaktır.[77]

---

74 SENTI, Richard; CONLAN, Patricia, **WTO: Regulation of World Trade after the Uruguay Round**, Schulthess Polygraphischer, Zurich, 1998, s.11.

75 SENTI, s.11.

76 SENTI, s.12.

77 Havana Şartı metni için bkz. http://www.worldtradelaw.net/misc/havana.pdf.

Kapsamının genişliği, kapsamında yer alan bazı hükümlerin devletlerin hükümranlık hakları ile bağdaşmaması nedeniyle, Şart'ın genel bir kabul görmeyeceği ve özellikle ABD tarafından onaylanmayacağı gerçeği ortaya çıkınca[78] Şart Kongre'ye sunulmamıştır. Belirtilen nedenle de Havana Şartı'nın, dolayısıyla ITO'nun hayata geçirilmesi mümkün olmamıştır. Bununla birlikte, ITO'nun kurulması için Cenevre'de sürdürülen müzakereler sonucunda Havana Şartı'nın üzerinde anlaşılabilir ticaret politikası ile ilgili 4. bölümünün hükümleri alınarak "Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması"nın ilk taslağı hazırlanmış ve taslakta Havana Şartı'nda yer alan Çalışma ve Ekonomik Faaliyetler, Ekonomik Kalkınma ve Yeniden Yapılanma, Kısıtlayıcı Ticari Uygulamalar ve Hükümetlerarası Mal Antlaşmaları gibi bölümlere yer verilmemiştir. Bu taslak, BM Ticaret ve İstihdam Konferansı Hazırlık Komitesi Raporu ekinde "Hazırlık Komisyonu Üyeleri Arasında Akdedilen Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması ile Uluslararası Ticaret Örgütü Sözleşmesi'nin Bazı Hükümlerine İşlerlik Kazandıracak Yönteme İlişkin Rapor" başlığı altında, 1946 yılının Ekim ayında yayınlanmıştır. [79]

Geçici Antlaşma taslağı 30 Ekim 1947 tarihinde 23 devlet tarafından imzalanan Nihai Senet ile resmiyet kazanmış[80] ve 1 Ocak 1948'de 8 devletin[81] onayı sonucu Geçici Uygulama Protokolü ile yürürlüğe girmiştir.[82] Böylece geçici bir süre için imzalanan GATT, süreklilik kazanarak uluslararası ticareti düzenleme görevini fiilen üstlenmiştir.[83] ITO'nun o dönemde BM'in bir uzman kuruluşu olarak Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'na eşit bir statüsü olması tasarlanmıştır. GATT ise, bir örgüt olmayıp sadece uluslararası bir antlaşma olduğu için tarafı olan devletlere "üye" değil; "taraf devletler" denilmiştir.

---

78 Bkz. CASS, s.10; Dönemin Başkanı *Harry Truman* kamuoyunda gerekli desteği bulamamıştır.

79 BÜYÜKTAŞKIN, s.23.

80 BÜYÜKTAŞKIN, ss.23–24.

81 İlgili devletler Avustralya, Belçika, Kanada, Fransa, Lüksemburg, Hollanda, Birleşik Krallık, ABD'dir.

82 SENTI, s.14.

83 Bkz. CASS, s.10.

Her ne kadar Havana Şartı yürürlüğe girememiş olsa da, taslak metin iki nedenle halen önemini korumaktadır. İlki, GATT 1947'nin ortaya çıkmasına zemin oluşturmuş ve Şart'ta yer alan bazı hükümleri bünyesinde barındırmıştır. ITO projesinin hayata geçirilememesi üzerine GATT sadece çok taraflı ticaret düzeninin etkin olarak yürütülmesi görevini yerine getirmemiş aynı zamanda DTÖ, GATT'ın yerini alıncaya kadar *de facto* bir örgüt olarak faaliyet göstermiştir. İkincisi, Havana Şartı liberalizmi tüm yönleri ile ayrıntılı bir şekilde düzenleyen hükümleri ile gelecekte kurulacak olan DTÖ için örnek bir düzenleme olmuştur.[84]

Uluslararası alanda ticari ilişkiler devletler düzeyinde iki ya da çok taraflı antlaşmalar yolu ile düzenlenmektedir. İki taraflı antlaşmalarla ilgili yapılacak bir sınıflandırma, ilgili antlaşmaların niteliğine bağlıdır. İki taraflı ticaret antlaşmalarının bir kısmı sınırlı sayıda veya sadece bir konuda yapılan düzenlemelere ilişkin iken, bunlar arasında ayrıntılı hükümler getiren ya da bu yola gitmeyen türler de vardır. Zaman zaman çok çeşitli konulara ilişkin olmakla birlikte, büyük ölçüde belirginlikten yoksun olan iki taraflı ticaret antlaşmalarının belirli taahhütler içermekten çok, bir niyet içerdiği de iddia edilmektedir. Ticari ilişkilerin *çok taraflılaşması* ile iki taraflı ticaret antlaşmalarına uygulamada giderek daha az başvurulur olmuştur.[85]

Farklı niteliklere sahip olması nedeniyle iki-taraflı antlaşmalar tam bir sınıflandırmaya olanak vermezken, çok taraflı antlaşmalar ayrıntılı bir sınıflandırmayı mümkün kıldığı gibi, uluslararası ticari ilişkilerin düzenlenmesi alanında etkin bir role sahiptir. Çok taraflı ticaret antlaşmaları, sadece taraf devletlerin yetkileri, hak ve yükümlülüklerini etkilemekle kalmayıp, hukuk kuralları yürütme ve yargı erkleri üzerindeki etkisi nedeniyle iç hukukta bazı değişiklikler

---

84 COTTIER; OESCH, ss.21–22.

85 LONG, Oliver, **Law and Its Limitation in the GATT Multilateral Trade System**, Martinus Nijhoff Pub., Dordrech, 1985, s.3.

yapılmasını da gerekli kılmaktadır. Bu nedenle çok taraflı ticaret antlaşmaları, iki taraflı antlaşmalara göre daha belirgin kapsamlı etkiler doğurmaktadır.[86]

GATT, ekonomik-ticari ilişkilerin kurumsallaşmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Sözkonusu Antlaşma, belirli konuları bütün ayrıntısı ile düzenleyen çok taraflı antlaşmalar içinde yer almaktadır.[87] Bu özelliği ile uluslararası ticari ilişkilerin düzenlenmesinde iki-taraflı antlaşmalara ve BM kararlarına göre belirgin üstünlükler taşıyan çok taraflı ticari antlaşmaların en önemli örneği olan GATT, özellikle ticari engellerin azaltılması, uluslararası ticaretin geliştirilmesi ve uluslararası ekonomik ilişkilerin düzenlenmesi konularında ağırlıklı bir yere sahip olmuştur. Aralarındaki ideolojik farklılıklara rağmen, büyük devletler karşılıklı ekonomik çıkarların sözkonusu olduğu bu alanda ortak bir zemin bulmaya çalışmışladır.[88] Uluslararası düzeyde, uluslararası ticareti ve ticari ilişkileri düzenleyen hukuk kurallarını içeren ve üye devletler arasındaki hak ve yükümlülükleri belirleyen GATT, yıllar süren görüşmeler sonunda varlık kazanmış olup, pekçok özel antlaşma ile desteklenmiştir. GATT'ın hukuki çerçevesi, Genel Antlaşma'nın maddi ve usul kurallarından oluşan temel kuralları kapsamaktadır. GATT, üye devletler arasındaki ticari ilişkileri düzenleyen esasları içermiş, ticari görüşmeler için bir forum niteliği taşımış, uyuşmazlıkların çözümü ve uzlaştırma işlevini de üstlenmiştir.[89]

GATT hukuk sistemi içindeki sınırlamalar, ticari uygulama ve iş görme aşamalarında ortaya çıkan siyasi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Sınırlamalar, dünya ticareti gibi son derece değişken ve dinamik bir konuyu böyle bir hukuki çerçeve içinde düzenlemenin zorluğunu da göstermektedir. Ticaret politikalarını yürütmeyi üstlenen hükümetler çoğu defa uluslararası nitelikli hukuki yükümlülükleri ile ulusal çıkarları arasındaki çatışmaya tanık olmuşlardır.[90] GATT,

---

86 KOHONA, Palitha, **The Regulation of International Economic Regulations Through Law**, Martinus Nijhoff Pub., Dordrecht, 1985, s.44.

87 KOHONA, ss.66–67.

88 KOHONA, s.57.

89 LONG, ss.4–7.

90 LONG, ss.4–7.

1930'ların büyük bunalımı ile II. Dünya Savaşı sırasında giderek artan korumacılık ve iki taraflı ticari ilişkiler nedeniyle bozulan dünya ticaretinin yeniden yapılanmasına yönelik bir rol üstlenmiştir. GATT'ın kurucu üyeleri bu hedefi gerçekleştirmek amacı ile pazarlardan eşit ölçüde yararlanma ve ticari imtiyazlarda karşılıklılık gibi yollarla ticari ilişkilerde ayrımcılığı önlemeye çalışmışlar; ticari konularda tutarlılık, açıklık ve liberalleşmeyi hedeflemişlerdir.[91]

GATT Dönemi'nde, Soğuk Savaş Dönemi sırasında ulusal güvenlik endişeleri ile izlenen korumacı ekonomik politikaların yol açtığı ticaret engellerinin azaltılması hedeflenmiştir. Serbest ticaretin önündeki en büyük engellerden biri, *tercihli ticaret alanları*nın yarattığı *ayrımcılıktır*.[92] GATT madde 1.1'de yer alan en çok gözetilen ulus ilkesi ile belirtilen tercihli ticaret alanlarının kaldırılması amaçlanmıştır. Diğer yandan ticaretin serbestleşmesi, devletlerin taahhütleri ile bağlılığını güçlendirmiştir. Bu bağlılık dış ekonomik politikaların yanı sıra iç politikadaki taleplerin de bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak ticarete dayalı ekonomiler serbest ticarete meşru taahhütte bulunmaya en yatkın olan olanlardır. İngiliz İktisatçı David Ricardo'nun "mukayeseli üstünlükler kuramı"nın uygulanması sonucunda devletlerin birbirlerine bağlılığı artmıştır. Sonuç olarak devletler zamanla uluslararası ekonomik kuruluşlara üye olma zorunlulukları olmamasına rağmen karşılıklı bağımlılık ve ihtiyaç duydukları sermaye beklentisi nedeniyle bu örgütlere üye olmuşlardır.[93]

GATT'ın uygulanmaya başlanması ile birlikte dünya ticareti olağanüstü bir gelişme göstermiş, ticaret hacmi ve buna paralel olarak da üye sayısı yıllar içinde hızla artmıştır. Uluslararası ekonomi ve ticaret ilişkilerinde yaşanan gelişmelere koşut olarak GATT'a taraf devletler de antlaşmaya ilişkin önemli uyarlamalar yapmıştır. İlgili düzenlemeler, dünya ticaretinde yaşanan geniş kapsamlı değişimlere bağlı olarak GATT'ın yeni alanlarda faaliyet göstermesi ile ortaya çıkmış;

---

91 LONG, s.5.

92 GATT 1947 m. XXI'e göre Antlaşma'ya taraf devletler, ulusal güvenlik endişesi ile ticaret kısıntısına gitme hakkına sahiptir.

93 ATALAY, Orkun, İ. **Milletlerarası Entegrasyon Hukuku**, Kazancı Kitap, İstanbul, 2003, s.25.

uluslararası ticari ilişkilerde ortaya çıkan önemli konularda ortak görüşmelerle çözüm sağlanmıştır.[94]

GATT uluslararası bir ticaret sistemi olmaktan ziyade, çok taraflı bir ticaret sistemi olmuştur. Merkezi planlı ekonomik yapıya sahip çok sayıda devletin GATT'a taraf olmaması nedeniyle GATT evrensel bir niteliğe kavuşamamış olmakla birlikte, devletler, sağlayacağı faydaları farkedince GATT'ın üye sayısı hızla artmıştır. Dünyanın neredeyse her bölgesinden, her türden ekonomik sistemden ve ekonomik gelişimin her aşamasından devletler arasında ticaretin çok taraflılaşmasına öncülük eden GATT, getirdiği hukuki düzenleme ile alanındaki tek örnek olmayı başarmıştır. Şüphesiz bunda GATT'ın kesin ve açık bir dille ifade edilen hukuk kurallarından oluşması önemli bir yere sahiptir.[95]

GATT yerini DTÖ'ne bırakıncaya kadar, merkezi Cenevre'de bulunan ve yaklaşık 400 personelden oluşan bir genel müdürlük şeklinde örgütlenmiştir. En önemli organı yılda bir kez toplanan ve Antlaşma'nın öngördüğü alanlarda karar alan "Taraf Devletler Kurulu'dur." Temsilciler Konseyi de yılda yaklaşık dokuz defa toplanarak acil ve günlük işleri görüşme görevi üstlenmiştir. Ayrıca kalkınma, tekstil, hazır giyim, anti-damping gibi konularda teknik çalışmalar yapmak üzere "Komite"ler; GATT'a katılma, antlaşmaların uygulanması gibi konular için "Çalışma Grupları" oluşturulmuştur.[96]

---

94 LONG, s.6; Ayrıca bkz. GADBAW, Michael, **The Outlook for GATT as an Institution in Managing Trade Relations in the 1980: Issues Involved in the GATT Ministerial Meeting of 1982**, edt. by RUBIN, Seymour, J.; GRAHAM, Thomas R., Rowman and Allanheld Pub., New Jersey, 1984, s.40.

95 KOHANA, s.58.

96 BÜYÜKTAŞKIN, s.25.

B. GATT'ın Tarafları

1947'de GATT'ı yirmi üç devlet imzalamıştır.[97] Sonradan taraf olanlar ise, taraf devletlerin üçte iki oyçokluğuyla Antlaşma'ya taraf olmuşlardır.[98] İlgili oylama usulünün Antlaşma'nın bütünü ele alındığında doğru olmadığını savunanlar bulunmaktadır; çünkü GATT'a taraf olmak, bütün tarafların, yeni taraf devlete Antlaşma'da öngörülen bütün tavizleri tanımasını gerektirdiğinden oylamada oybirliğinin aranması daha doğru olacağı iddia edilmiştir. Ayrıca bazı devletler GATT kuralları ile kısmen yükümlü olmayı önkoşul olarak ileri sürerek, geçici olarak taraf olmuştur. Örneğin, 1958'de İsviçre ve 1965'te İzlanda Antlaşma'ya geçici olarak katıldıklarını bildirmişlerdir. Şüphesiz Antlaşma'ya taraf olma ile ilgili en büyük sorun, ABD'nin Antlaşma'ya katılmak isteyen sosyalist devletlere şiddetli muhalefeti olmuştur. Fiyatların piyasa koşullarında arz-talep ilişkisiyle değil, devlet yardımları aracılığı ile suni olarak belirlendiği bu devletlerin, GATT'ın amacı olan gümrük tarifelerinde indirimi gerçekleştirmeleri şüphesiz mümkün olmayacaktır.[99]

Türkiye, GATT'a 1950–1951 Torquay (İngiltere) Tarife görüşmeleri sonucunda 21.12.1953 tarih ve 6202 sayılı Kanun ile katılmıştır. Antlaşma'da daha sonra yapılan değişikliklerin onaylanması da 14.06.1957 ile 03.06.1959 tarihli, 7014 ve 7322 sayılı Kanunlar ile uygun bulunmuştur. Ardından GATT'ın VI, XVI ve XXII. Maddelerinin Tefsiri ve Uygulanması ile İlgili Antlaşma, Türkiye tarafından 01.02.1985'te imzalanmış ve 27.02.1985 tarih ve 85/9155 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile imza tarihinden itibaren 30 gün sonra onaylanmıştır.[100]

---

97 İlgili devletler, Avustralya, Belçika, Brezilya, Burma, Kanada, Ceylon, Şili, Çin, Küba, Çekoslovakya, Fransa, Hindistan, Lübnan, Lüksemburg, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Pakistan, Rodezya, Suriye, Güney Afrika Birliği, Birleşik Krallık ve ABD'dir.

98 GATT madde XXXIII.

99 ATALAY, ss.38–39.

100 "VII. Maddenin Uygulanmasına Dair Antlaşma" ise, 05.02.1986 tarihinde Türkiye tarafından onaylanmış BK'nun 12.05.1988 tarihli 88/3447 sayılı kararı ile yürürlüğe girmiştir. Bkz. RG: 30.07.1988.

C. GATT'ın Amaçları

GATT ile serbest dış ticaret rejiminin oluşmasının önündeki tüm engellerin kalkması, dış ticarette rekabet sonucu mal kalitesi artarken fiyatların düşmesi ve böylece dış ticaret hacminin ve buna bağlı olarak toplam dünya üretimin artması sonucunda tüm devletlerin refahının artması öngörülmüştür.[101]

II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni ekonomik düzenin oluşumunda, dünya ticaretinin serbestleşmesinde en çok menfaati olan ABD ve diğer gelişmiş devletler yarar sağlayacaklarından başrol oynamışlardır. Bunun nedeni, büyük depresyondan sonra sözkonusu devletlerin yüksek orandaki tarifeler, kotalar, döviz kontrolleri gibi koruyucu önlemlere başvurmuş olmalarıdır. Komşuyu fakirleştirme politikası olarak adlandırılan (beggar-thy-neighbour) dış ticareti kısıtlayıcı misillemelere dayalı uygulamalar, sanayileşmiş devletlerin ekonomik büyümesini engelleyici bir rol oynamıştır. Bunun yanı sıra sömürge kaynaklarının kuruması da bu kaynaktan mahrum olan devletleri harekete geçirmiş, böylece savaş sonrası bir güç birliği oluşmuştur.[102]

GATT'ta yer alan temel ilkelerin dört önemli istisnası bulunmaktadır. Bunlardan ilki, "en çok gözetilen ulus" ilkesine getirilen "taraf devletler arasında gümrük birliği ve serbest ticaret antlaşması" kurulmasına izin veren istisnadır. İkincisi, dış ödeme zorlukları ile karşılaşan bir devletin bu durumda ithalat kotalarına başvurabilmesidir. Ayrıca döviz sıkıntısı ile karşılaşan gelişmekte olan devletler ekonomi politikaları gereği kalkınma amacı ile kota uygulayabilmektedir. Belirli kısıtlamalara tabi olan bu istisnanın uygulanabilmesi için kota uygulaması geçici olmalı, mümkün olduğu kadar geçici ürünlerle sınırlı kalmalı, diğer devletlerin ekonomik çıkarlarına asgari seviyede zarar vermeli, küçük miktardaki ithal mallarına kota uygulanmamalıdır. Üçüncü istisna, azgelişmiş devletlere sağlanan ticari ödünler

---

101 AY, Ahmet; KARAÇOR, Zeynep, GATT ve DTÖ: "Dünya Ticareti'nin Düzen Arayışı" in **Uluslararası Örgütler ve Türkiye**, edt. by ÇALIŞ, Ş; AKGÜN B., KUTLU, Ö., Çizgi Kitabevi, 2006, Konya, s.122.

102 AY; KARAÇOR, ss.122–123.

ile ilgilidir. Son istisna ise, tarım ve hizmetler ticareti ile ilgili olup, Uruguay Turu sonucunda her iki sektör de anlaşma kapsamına dâhil edilmiştir[103]

GATT'ın önsözünde belirlenen amaçları, genel ve özel olmak üzere ikili bir ayrıma tabi tutulmuştur. Diğer bütün uluslararası ekonomik kuruluşların gerçekleştirmek istedikleri ile aynı olan GATT'ın genel amaçları, *mütekabiliyete dayalı olarak uluslararası işbirliğini sağlamak, hayat standardını yükseltmek, geliri ve talebi artırmak, ticaret engellerini azaltmak, tam istihdamı sağlamak, dünya kaynaklarını tam kullanmak, üretimi ve mal ticaretini artırmak* olarak belirlenmiştir.[104]

Genel amaçlara ulaşmak için tarifeler ile ticarete konan diğer ayrımcı engelleri azaltmak ise, GATT'ın özel amaçlarıdır. GATT kapsamında gelişmekte olan devletlerin durumlarının da göz önünde bulundurulması öngörüldüğü[105] için mal fiyatlarında istikrarın sağlanması ile gelişmiş ülkelerin pazarlarına gelişmekte olan devletlerin sanayi mallarının girmesi de özel amaçlar arasında yer almaktadır.[106] Belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi için çok taraflı ticaret müzakereleri yapılmış ve böylece büyük ölçüde ticaretin serbestleşmesi sağlanmıştır. Bununla birlikte, devletler serbest ticaretin önüne bazı "tarife dışı engeller" de koymuşlardır. Adıgeçen engeller özellikle Japonya ve bazı Uzak-Doğu devletlerinin ihracatlarını engellemiş ve bu nedenle dünya ticareti üzerinde daraltıcı bir etkiye yol açmıştır. GATT'a göre tarife dışı engeller 4 grup ve 40 ayrı kategori altında toplanmıştır. Temel gruplar, miktar kısıtlamaları, gönüllü ihracat kısıtlamaları ve tarife benzeri tedbirler ile gözetleme ve izleme önlemleridir.[107]

Öte yandan GATT düzeni içinde sözkonusu tarife dışı engeller ile ilgili bazı istisnalara da yer verildiği görülmektedir. GATT'a göre, bazı hallerde taraf devletler

---

103 AY; KARAÇOR, s.127.

104 Bkz. GATT Başlangıç Kısmı.

105 Bkz. GATT IV. Bölüm.

106 KARLUK, Rıdvan, **Uluslararası Ekonomik, Mali ve Siyasal Kuruluşlar,** Turhan Kitabevi, Ankara, 2002, s.150.

107 Ayrıntılı olarak bkz. KARLUK, s.151.

ayrım gözetmemek şartı ile miktar kısıtlamalarına başvurabilecektir.[108] Taraflar, döviz gelirlerini artırmak için, geçici ve diğer taraf devletlerin ekonomilerine zarar vermeyecek şekilde miktar kısıtlamaları yapılabilecektir.[109] Bunun yanısıra, az gelişmiş taraf devletlerin kalkınmalarını sağlamak amacı ile diğer taraflar ile istişare ettikten sonra, en çok gözetilen devlete uygulanan gümrük tarifelerinin yükseltilmesi suretiyle ithalat kısıtlamalarına gitmeleri de mümkün kılınmıştır.[110] Sadece Uluslararası Para Fonu'nun izin vermesi halinde yapılabilecek takas kısıtlamaları, Uluslararası Para Fonu'nda aynı grupta yer alan tarafların, diğer taraflara uyguladıkları ithalat kısıtlamaları ve taraf devletlerin birbirine tanıdıkları ticaret tercihleri gereği getirilen kısıtlamalar ayrım gözetmeme ilkesine istisna olarak getirilmiştir.[111]

Ayrıca taraflar, bir taraf devletin mallarının normal değerlerinden daha düşük bir fiyatla pazarlarına sokulması halinde, üretimlerini ciddi bir zarara uğrattığını veya zarara uğrama tehlikesi gösterdiğini ya da üretimin gerçekleşmesini geciktirdiğini belirledikleri takdirde, karşı tedbir alma hakkına sahip olmuştur. Bu malların üretimine, imalatına, ihracatına doğrudan veya dolaylı olarak sağlanan bütün prim ya da yardımları etkisiz bırakmak amacı ile yardımın değerini aşmayan telafi edici vergi uygulayabilmişlerdir. Bunu bir çeşit "aynen karşılık verme" şeklinde "bir misilleme" olarak değerlendirmek mümkündür. Diğer yandan sadece ithalata yönelik önlemler yasaklanmıştır. Dünya ticaretinde adil ölçüler içinde kalan ihracat yardımları ise, haklı görülmüştür.[112] Buna koşut olarak taraf devletler ithalatçı firmalara maddi destek veren "Exim Bank" adında bankalar kurmuşlardır. [113]

Telafi edici veya damping karşılayıcı vergilerin tahsil edilmesine Genel Kurul izin vermektedir.[114] Gecikme halinde telafisi zor bir zararın meydana gelmesi

---

108 GATT m.XIII.1.

109 GATT m. XII.

110 GATT m.XVIII.

111 GATT m.XIV.

112 GATT m.VI.1–2–3.

113 ATALAY, s.36.

114 GATT m.VI.6(b).

sözkonusu olan istisnai hallerde ise, Genel Kurul'un onayı bulunmaksızın damping karşılayıcı ve telafi edici tedbirler uygulanabilecektir. Fakat bunların derhal Genel Kurul'a bildirilmesi ve onaylanmadıkları takdirde geri alınmaları gerekir.[115] Bununla birlikte, telafi edici ve damping karşılayıcı vergiler her durumda uygulanamayacaktır. İstisnalardan biri, bir taraf devlet malının, ithal edilen herhangi bir malın tabi tutulduğu vergilerden muaf tutulması veya bu vergilerin iade edilmesi gibi sebeplerle telafi edici veya damping karşılayıcı vergilere başvurulamayacağıdır.[116]

Bir diğer istisna ise, ithal edilen herhangi bir malın, dampingten veya ihracata yapılan yardımlardan doğan bir duruma karşı önlem olarak aynı zamanda hem telafi edici hem de damping karşılayıcı vergilere tabi tutulamayacağıdır.[117] Tokyo Turu sonucunda, "Anti- Damping Kodu" olarak bilinen uygulama antlaşmasıyla, devlet yardımlarının ayrıntılı tanımı yapılmasına karşın, ciddi zararın tanımı yapılmamış ve devletlerin takdirine bırakılmıştır. Diğer taraftan, az gelişmiş devletlerin kalkınmalarının bir parçası olarak kabul edilen ayrımcılık meşrulaştırılmıştır. Fakat bu uygulama antlaşması tüm taraflar arasında değil, sadece az sayıdaki imzacı devlet için geçerli olmuştur.[118]

D. GATT'ın Temel İlkeleri

GATT, her ne kadar uzun ve karmaşık bir antlaşma olsa da özünde üç temel ilkeye dayanmaktadır. Bunlardan ilki, en çok gözetilen ulus kaydı ve ulusal muameleyi içine alan *ayrım gözetmeme* ilkesidir. İkincisi, yerli endüstrinin tarifelerle korunması ve üçüncüsü, tarife taahhütleridir.

---

115 GATT m.VI. 6(c).

116 GATT m. VI.4.

117 GATT m. VI.5.

118 ATALAY ss.36–37.

1. Ayrım Gözetmeme

Uluslararası ticarette ölçüt görevini yapan kurallar, çeşitli devletler arasındaki ticari ilişkilerde sürekli kullanılarak ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan ölçüt kurallar, GATT'ın varlık kazanması ile birlikte ağırlıklı olarak uygulanma imkânı bulmuştur. GATT'ta uygulanma imkânı bulan ölçüt kurallar, iki taraflı antlaşmalarda olabileceğinden çok daha büyük bir önem kazanmıştır. Böylece GATT, ölçüt kuralların gelişiminde vazgeçilmez bir rol üstlenmiştir.[119] Sözkonusu ölçüt kurallar "en çok gözetilen ulus kaydı" ve "ulusal muamele"dir. Bu kurallar GATT'ın temel ilkelerinden olan "ayrım gözetmeme"nin değişik görünümleridir.[120]

Burada hemen belirtmek gerekir ki, "ayrım gözetmeme" ilkesi aslında hukukun genel ilkelerinden biri olmakla birlikte, sonraki bölümde anlatılacak olan "en çok gözetilen ulus kaydı" ancak bir antlaşma hükmü niteliğinde sonuç doğurmaktadır.[121] Ancak bu çalışmada ayrım gözetmeme ilkesi de bir antlaşma hükmü olarak esas alınmıştır ve bu nedenle en çok gözetilen ulus kaydı da onun bir görünümü olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa ki, hukukun genel ilkesi olarak ayrım gözetmeme ilkesi, eşitliği bozan her durumda herkesçe ileri sürülebilmektedir. Bir başka ifade ile ayrım gözetmeme ilkesi bu çalışmada antlaşmalar hukuku kapsamında, bir antlaşma hükmü olarak ele alınmıştır.

a. En Çok Gözetilen Ulus Kaydı

Esas olarak belli bir yabancı devletin veya bu devlet uyruklarının iktisadi-ticari faaliyetlerinin, bir başka devlete tanınan daha lehteki bir muameleye tabi tutulması olarak tanımlanabilir. Sözgelimi A devleti, B devletine en çok gözetilen ulus muamelesini tanır ve daha sonra C devletinden yapılacak ithalat için düşük tarife uygularsa, bu tarifeyi B devletine ve vatandaşlarına da tanımakla yükümlüdür. En çok gözetilen ulus kaydından yararlanan devlet, bu muameleyi kendisine tanıyan

---

119 TELLİ, ss.75–76.

120 COTTIER; OESCH, s.346.

121 PAZARCI, Hüseyin, Uluslararası Hukuk, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, s.89. (a).

ülkenin, üçüncü devletlere ilişkin tüm antlaşma muamelelerini gözden geçirerek, kendisine tanınandan daha elverişli bir yükümlülük veya muamele bulunması halinde, bunun da kendisine uygulanmasını isteme hakkına sahip olmaktadır.[122]

En çok gözetilen ulus kaydı, geçirdiği gelişime koşut olarak, zamanla üçüncü devletlere de tanınması ile eşit muamele kuralına dönüşmüştür. GATT madde I'de düzenlenen "en çok gözetilen ulus" deyimi zaman zaman yanlış anlamlarda kullanılabilmektedir. İlgili kavram özünde özellikle bir devlete yönelik gözetici muameleyi değil; en çok gözetilen ulus kaydı tanınan devletin yararlandığı eşit muameleyi ifade etmektedir.[123] En çok gözetilen ulus kaydı, çoğu defa çok taraflılık (multilateralism) kavramı ile aynı anlamda kullanılmakla birlikte, aslında aralarında önemli farklar bulunmaktadır. Çok taraflılık, uluslararası ticari ilişkilerin yanı sıra, genellikle çok sayıda devletin birbiri ile ilişkisini tanıyıp, değerlendiren diğer ilişkilerde uygulanabilen bir yaklaşımdır. Çok taraflılık, iki-taraflı olarak her bir devletle tek tek yürütülen ilişkilerden doğan tehlikeleri göz önüne almaktadır. En çok gözetilen ulus kaydı ise, diğer devletlerin eşit muamelesinde uygulanan bir ölçüttür.[124] Ancak sözkonusu ilke, çok taraflılık bağlamında mümkün olan en çok

---

122 Bkz. TELLİ, s.76; PAZARCI, s.88(a); Kaydın uygulanması fikri ilk kez, XVII. yy.da Roma İmparatoru III. Henry'nin yaptığı antlaşmada İtalya'nın Mantaa Kasabası'na tanınan ayrıcalıkların diğer tüm kasabalara da tanınacağının düzenlenmesi ile ortaya çıkmıştır. Daha sonra sözkonusu ilke, ticaret antlaşmalarının ortak hükmü olmaya başlamıştır. Başlangıçta daha sınırlı bir alanda uygulanan bu ilke, zamanla ve özellikle GATT sistemi ile çok taraflılaştırılarak eşit muamele ve ayrımcılık yapmama ilkeleri içinde yer almıştır. Ayrıntılı olarak bkz. COTTIER; OESCH, s.347.

123 Kaydın özellikleri için ayrıntılı olarak bkz. TELLİ, s.78

124 GATT'ta yer alan en çok gözetilen kaydı da, uzun yıllar iki taraflı antlaşmalarda benimsenen şartsız en çok gözetilen ulus kaydının uygulanmasına dayanmakla birlikte, bu kaydın çok taraflılık kapsamında sahip olduğu önem ve amaç, iki taraflı antlaşmalardaki uygulamayı aşmaktadır. En çok gözetilen ulus kaydının iki taraflı antlaşmalara dâhil edilmesindeki amaç, her bir akidin diğerinden mümkün olan en iyi muameleyi elde etmesini sağlamaktır. Elde edilen muamele diğerlerine sağlanandan daha üstün ise, sözkonusu devlet bakımından daha iyi bir sonuç elde edilmiş olacaktır. Doğal hukukçular en çok gözetilen ulus muamelesine yol açan hakkın, ticaret serbestîsi ilkesinden doğduğunu ileri sürmüş olsalar da, ilgili hakkın ihtiyari nitelikte olması bu görüşü zayıflatmaktadır. Burada sözkonusu olan ticaret serbestîsi olmayıp,

sayıda devletin, ticari alanda birbirlerine karşı ayrım gözetmeyeceklerine dair aynı anda verecekleri taahhüdü elde etmeye yöneliktir.[125]

En çok gözetilen ulus kaydının yorumunda *ejusdem generis* (aynı türden) kuralını göz önünde bulundurmak gerekir. Buna göre, en çok gözetilen ulus muamelesi, ancak bu muameleyi tanıyan antlaşmada belirtilen lehe muamelelerle aynı nitelikteki durumlar için ileri sürülebilir.[126] En çok gözetilen ulus kaydı, her tür uluslararası ticarette etkin olabilecek bir nitelik taşımaktadır. Bu kayıt; merkantilist, liberal veya yönlendirici (direksionist), ilkel veya gelişmiş, tarım ya da sanayiye dayalı, kapitalist veya sosyalist her tür ekonomide ve ticari döngünün herhangi bir aşamasında, uluslararası ticaret hukukunun önemli bir parçasını oluşturmaktadır.[127].

---

ticarette eşitliktir. Uluslararası hukuka göre bu kaydın geçerliliği, onaya dayanan bir işlemi veya bu muameleyi tanıyan tek taraflı bir beyanı gerektirir. Bkz. TELLİ, ss.80–81.

125 TELLİ, s.92.

126 Devletler arasında gerçekleştirilen mal ticaretinde, malın orijinine ya da gideceği yere bakılmaksızın benzer nitelikteki mallara eşit tarifelerin uygulanması, uluslararası ilişkilerde sorun yaratmaz. Sorun yaratan ithalatçı ülkenin, benzer nitelikteki malların ithalatında üretilen ya da gönderilen devlete göre ayrım yapmasıdır. Bir devlet, ithal edilen mala üretildiği yere bakmaksızın tek bir oran uyguluyorsa "tek kolonlu tarife" geçerlidir. Başka bir deyişle, böyle bir durumda ayrım sözkonusu değildir. "İki kolonlu tarife" uygulanması durumunda ise ayrım sözkonusu olup, düşük hadler kayrılan devlete, yüksek hadler diğer devletlere uygulanmaktadır. Tarife konularında bağımsız hareket etmek devlet egemenliğinin bir gereği olmakla birlikte, devletler bazı malların gümrük vergilerini uluslararası antlaşmalar ile saptayabilirler. Bu durum, özellikle tarife indirimlerinde sözkonusu olmaktadır. Gümrük oranları uluslararası antlaşmalar ile belirlenmiş ise tek taraflı olarak değiştirilmeleri mümkün değildir. İki kolonlu tarife cetvelinde bir mal için iki tarife bulunur; yüksek olan tarife yasalarla, düşük olan tarife ise, uluslararası antlaşmalar ile ödün olarak belirlenmiştir. Devletler çoklu ve ayrımcı oranların etkilerini giderebilmek ya da en aza indirebilmek amacı ile ithalatı tarifeler açısından eşit olarak değerlendirmek üzere antlaşmalar yapmaktadır. Ayrımcı olmayan ve antlaşmaya taraf devletler arasında eşit olarak yapılan bu uygulama, en çok gözetilen ulus kaydını ifade etmektedir. Sözkonusu kurala göre, bir devlet diğerine göre daha fazla kayrılmış olmayıp, antlaşmaya dâhil bütün devletler, tarifeler açısından eşit işlemden yararlanmaktadırlar. Bu kuralın uygulanabilmesi için her üyenin, diğer üyelere uygulayacağı ayrımcı olmayan işlemi ortaya koyan "taviz listeleri"ni belirlemesi gerekir. Bkz. BÜYÜKTAŞKIN, ss.55–57.

127 Bkz. TELLİ, ss.84–85.

GATT, en çok gözetilen ulus kaydına önemli bir içerik ve anlam kazandırmıştır. GATT madde I'e göre bu ilke,

> "*Antlaşma'ya taraf bir devlet tarafından, diğer herhangi bir devlet kaynaklı veya diğer herhangi bir devlete gönderilen (ithal ya da ihraç edilen) bir ürüne dayanan her türlü kolaylık (menfaat), lehte muamele (rüçhan), ayrıcalık (imtiyaz) ya da bağışıklığın (muafiyet), Antlaşma'ya taraf tüm diğer devletler kaynaklı veya diğer tüm üye devletlere gönderilen (ithal veya ihraç edilen) benzer ürüne derhal kayıtsız ve şartsız olarak teşmil edilmesi" olarak tanımlanmıştır.*"[128]

Tanımdan da anlaşıldığı üzere, GATT'ta şartsız (unconditional) en çok gözetilen ulus kaydı benimsenmiştir; çünkü bir devlet tarafından diğerlerine tanınacak en yüksek yararların, diğer bütün devletler için de geçerli olması hedeflenmiştir.[129] İlgili kayıtta önemli bir değişiklik, XXXVI-XXXVIII. maddelerde düzenlenen ve az gelişmiş devletler için kabul edilen *tek taraflı tercihler sistemi*dir.[130]

GATT'ta yer alan en çok gözetilen ulus düzenlemesi, gümrük birliği ve serbest ticaret bölgesi istisnaları ile zayıflamakla birlikte, şartsız en çok gözetilen ulus kaydı, GATT sisteminin temel taşıdır. GATT sistemi içinde yer alan bu kaydın istisnaları daha çok pratik amaçlı olup, GATT kurallarını güçlendirmeye hizmet

---

128 İlgili tanıma göre kaydın kapsamı, önsözde belirtilen GATT'ın amacı ışığında uluslararası ticarette ayrımcılığın kaldırılması ve tarifelerle diğer ticari engellerin azaltılmasına yönelik, karşılıklı yarar sağlayan düzenlemeler yapmak olarak belirlenmiştir. Kaydın getirdiği yükümlülükler ise, taraf devletçe diğer herhangi bir devlet kökenli ya da herhangi bir devlete yollanan bir mala tanınan her tür menfaat, rüçhan, imtiyaz veya muafiyetin derhal kayıtsız şartsız olarak diğer bütün akid devletler kökenli veya diğer bütün akid devletlere yollanan her mala yaygınlaştıracağı yolundadır. Bkz. TELLİ, ss.91–92.

129 COTTIER; OESCH, s.53.

130 Bkz. MUHAMMAD, Seyid, **The Legal Framework of World Trade**, Stevenes and Sosn Ltd., London, 1958; s.139; HAWKINS, Hary, **Commercial Treaties and Agreements, Principles and Practise, Rinehart and Company**, New York, 1951, ss. 84–85.

etmektedir. Bir kısmı ise, siyasi ve ekonomik nedenlere bağlı olarak getirilmiştir. En çok gözetilen ulus kaydı ile ilgili en önemli GATT istisnaları, madde I.2'de yer alan tarife tercihlerine; madde XXIV ise, gümrük birlikleri ve serbest ticaret bölgeleri kurulmasına ilişkindir.[131]

b. Ulusal Muamele

Ayrım gözetmeme ilkesinin ikinci önemli yükümlülüğü, GATT madde III'te düzenlenen "ulusal muamele"dir. Sözkonusu kural, XIX. ve XX. yy.da çok sayıda dostluk, ticaret ve taşımacılık antlaşmasının önemli bir unsuru olmuştur. Çok-taraflı düzeyde ise, GATT madde III'te düzenlenmiştir. İlgili maddenin 1. fıkrasına göre,

> "*Taraf devletler, iç pazarda malların satışına, satışa sunulmasına, taşınmasına, dağıtılmasına veya kullanılmasına ilişkin, iç resim ve diğer yükümlülüklerle, yasa, tüzük ve yönetmeliklerin ve bazı malların belli miktar ve oranlarda karışımını, işlenmesini veya kullanımını düzenleyen miktara ilişkin iç yönetmeliklerin yerli mallar veya ithal mallar üzerinde ulusal üretimi koruyacak şekilde uygulanmaması gerektiğini kabul ederler*."

---

131 TELLİ, ss.105–107; GATT'tan önce var olan çok sayıdaki tercihler sisteminin bir kısmının, zaman içinde etkisinin azalacağı varsayımıyla "grandfather exceptions" benzeri bir nitelikte sürdürülebileceği kabul edilmiştir. GATT ekleri de, en çok gözetilen ulus kaydına getirilen istisnaları içeren düzenlemelerdir. Grandfather Clause: GATT Geçici Uygulama Protokolü'nün (Protocol of Provisional Application) imzalanma tarihinde (30.10.1947), taraf devletlerin iç hukuklarında emredici düzenlemelerin geçerliliklerini sürdürmesi, Protokol düzenlemesinden etkilenmemesi ve varolan hakların korunmasını sağlamaya yönelik olarak Protokol'de yer alan düzenlemedir. (m.1/b). GATT, dört bölümden oluşmaktadır: I. BÖLÜM: (I-II. Maddeler): En çok gözetilen ulus yükümlülükleri ile tarife düzenlemelerini içermektedir. II. BÖLÜM: (III-XXIII. Maddeler) Davranış kurallarını kapsamaktadır. III. BÖLÜM: (XXIV-XXXV. Maddeler) usul kurallarından oluşmaktadır. IV. BÖLÜM (XXXVI-XXXVIII. Maddeler) gelişmekte olan devletlerle ilgili düzenlemeler getirmektedir. *Grandfather kaydı*, ulusal muamelenin düzenlendiği m.III'ü de içine alan III. Bölüm için uygulanabilirken; en çok gözetilen ulus kaydını düzenleyen m.I'i içine alan I. Bölüm için uygulanamayacaktır. Bkz. TELLİ, s.108, dn.179.; DTÖ yürürlüğe girinceye kadar uygulamada kalan bu kayıt GATT'ın uygulama alanını daraltmıştır. Bkz. PALMETER; MAVROIDIS, s. 4.

İlgili düzenlemeden açıkça anlaşıldığı gibi bir üye devletten diğerine ithal edilen ürünler, iç vergi ve ürünler bakımından yerli ürünler ile aynı muameleyi görecektir.

Ulusal muamele de en çok gözetilen ulus kaydı gibi bir ayrım gözetmeme kuralı olmakla birlikte, en çok gözetilen ulus kaydı, farklı ihraç devletlerinin malları arasındaki ayrımcılığı yasaklarken; ulusal muamele kaydı, yurt içinde üretilen ve ithal edilen mallar arasında ayrım-gözetmeme ilkesinin uygulanmasını gerektirir. Ulusal muamele yükümlülüğü ile anlatılmak istenen, bir devletin ithal edilen malı, mal gümrük işlemlerini yerine getirip, sınırı geçtikten sonra yerli ürünlerle aynı muameleye tabi tutulmasını gerektirmektedir. Bu nedenle de yurt içinde uygulanan vergiler, ithal malı aleyhine bir ayrım yaratmayacak, aynı şekilde resmi düzenlemeler de ithal malın aleyhine sonuç doğuracak şekilde uygulanmayacaktır. Böylece ithal ürünler ile yerli ürünler serbestçe rekabet edebilecektir.[132] Ulusal muamele yükümlülüğü ticarette liberalleşmeye yönelik temel politikayı yürütmek ve böylece sınır ötesi işlemlerde hükümet müdahalelerini ve amaç dışı kullanımları engellemek amacıyla kullanılmaktadır.[133]

GATT'ta tarifeler ile iç vergiler arasında ayrım yapılmaktadır. İthal anında, ithal edilen mal üzerine gümrük vergi ve resimlerine ek olarak aynı etkiyi gösterecek başka bir vergi veya resim konulabilir ve GATT kurallarına aykırı bir durum oluşmasını engellemek için de sözkonusu vergi ya da resim "iç vergi" olarak nitelendirilebilir.[134] Ulusal muamale ilkesi, bütün iç mevzuattaki ayrımcılığı önlemeye yönelik olup, mallara uygulanan ayrımcılık ortadan kalkmakta ve buna koşut olarak üye devletlerin birbirlerine karşı ayrımcı işlemde bulunmamaları için getirilmiş bulunan en çok gözetilen ulus kaydı kuralının işlerlik kazanması sağlanmış olmaktadır.

---

132 MUHAMMAD, s.167.

133 TELLİ, s.117.

134 BÜYÜKTAŞKIN, s.56.

2. Yerli Endüstrinin Tarifeler İle Korunması

Uluslararası ticari düzende pazara girişi düzenleyen kurallar son derece önemli bir yere sahiptir; çünkü uluslararası ticarette devletler için en önemli unsur, pazara erişimi düzenleyen kuralların açık ve öngörülebilir olmasıdır. Diğer devletlerden mal ve hizmetlerin pazara girişi sıklıkla çeşitli araçlarla sınırlandırılmakta ya da engellenmektedir. Sözkonusu araçlar iki şekilde karşımıza çıkmaktadır; tarife engelleri ve tarife dışı engeller.[135]

Tarife engelleri, esas olarak gümrük tarifelerinden oluşmaktadır. Gümrük tarifeleri üç temel amaca hizmet etmektedir. Öncelikle gümrük tarifeleri, hükümetler için bir gelir kaynağıdır. İç vergiler ve satış vergileri ile karşılaştırıldığında gümrük tarifelerinin toplanması daha kolaydır. İkincisi, gümrük vergileri yerel endüstriyi korumak amacı ile kullanılmaktadır. Son olarak da ülkedeki döviz açığının kapatılmasına yardımcı olur.[136] Gümrük tarifeleri (ürünlerin ithalatında ve zaman zaman ihracatında koyulan vergiler) devletin dış ticarete müdahalede kullandığı geleneksel araç olarak karşımıza çıkmaktadır. GATT ve daha sonra DTÖ kuralları belli ölçüde tarife korumasına olanak tanımış, tarife dışı engellerle ve özellikle miktar kısıtlamaları ile sağlanabilecek koruma biçimini gidermeyi öngörmüştür. Bir başka ifade ile miktar kısıtlamalarının aksine tarife korumaları yasaklanmamış ya da kaldırılmamıştır. II. Dünya Savaşı`dan dan sonra oluşturulan GATT düzeni ile son 50 yılda çok taraflı ticaret düzeninin temel amacı olan tarifelerin giderek azaltılması özellikle endüstri malları açısından gerçekleştirilebilmiştir.[137]

Günümüzde dış ticarete yönelik politika araçları çok çeşitlenmiş bulunmaktadır. Tarifeler, günümüzde de önemli bir yere sahip olmakla birlikte, kotalar, dış ticaret yasaklamaları ve döviz kotaları gibi miktar kısıtlamaları dış ticaret

---

135 VAN Den (a), Peter, **The Law and The Policy of The World Trade Organization: Text, Cases and Materials**, Cambridge, 2005, s.376.; Ayrıca konu ile ilgili ayrıntılı olarak bkz. MATSUSHITA, M.; MAVROIDIS, P. C.; SCHÖNBAUM, T. J., **The World Trade Organization**, Oxford University Press, Oxford, 2006, ss.258-280.

136 VAN Den BOSSCHE, s.379(a); COTTIER; OESCH, s.582.

137 COTTIER; OESCH, s.577.

politikaları araçları içinde önemli bir yer tutmaktadır. Bunun yanı sıra, hükümetlerin getirdiği yasal ve teknik bazı diğer düzenlemeler, tarife benzeri faktörler, ihracatın ve yatırımların teşviki ile uluslararası ticaret ve ödeme antlaşmaları gibi düzenlemeler dolaylı ya da dolaysız olarak uluslararası ticareti etkilemektedir.[138] Uygulamaya konulan sözkonusu önlemler aracılığı ile ya doğrudan mal ticareti engellenerek ticaret serbestîsi önlenmekte ya da içeride üretilen ürüne tanınan bazı kolaylık ve avantajlarla malin maliyeti düşürülerek, dış piyasalarda bu ürüne rekabet üstünlüğü kazandırılmak istenilmektedir.[139]

Tarife dışı engellerin büyük kısmını oluşturan miktar kısıtlamaları, kısaca bir ürünün ithalat ya da ihracatını sınırlandırmaya yönelik önlemler olarak tanımlanabilir.[140] Bu kısıtlamalar, genellikle ithalat üzerine konularak, dış ticarete konu bir malın miktar ve değerini dolaysız bir şekilde sınırlandırmakta veya yasaklamaktadır. Oysa gümrük tarifeleri fiyatları yükseltmek sureti ile ithalatı dolaylı olarak etkilemektedir. Bu durumda ithal edilecek mal miktarının fiziki miktar veya değer olarak belli süreler itibari ile sınırlandırılmasına "kota (kontenjan-quoto)" adı verilmektedir. Kotaya tabi mallardan ayrıca bir de gümrük vergisi alınabileceğinden, ithal edilecek miktarlar istenilen düzeyde tutulabilmektedir.[141]

Tarifelerin miktar kısıtlamalarına göre tercih edilmesinin çok önemli nedenleri bulunmaktadır. Öncelikle tarifeler, miktar kısıtlamalarına göre daha şeffaf ve öngörülebilir niteliktedir. İkincisi, miktar kısıtlamalarında idari kararlar önemli rol oynadığından ayrımcılık her zaman mümkün olmakla birlikte tarifelerde ayrımcılık sözkonusu değildir. Üçüncüsü, miktar kısıtlamalarında, idari önlemlerle ithalat miktarlarının kısa sürelerde değiştirilmesi ya da ayarlanabilmesi mümkün olduğu halde, tarife oranlarının değiştirilmesi uluslararası bazı düzenlemeleri gerektirdiğinden, uluslararası ticarette uzun dönemli istikrar sağlanabilmektedir. Son olarak miktar kısıtlamaları ürünler üzerine kesin sınırlar getirirken, tarifelerde böyle

---

138 VAN Den BOSSCHE (a), s.441.

139 BÜYÜKTAŞKIN, s.93.

140 VAN Den BOSSCHE (a), s. 441.

141 BÜYÜKTAŞKIN, s.94.

bir durum sözkonusu değildir. Gümrük tarifeleri üstesinden gelinebilen engeller iken, miktar kısıtlamaları değildir. Eğer yabancı bir üretici yerel üreticiden daha etkili durumda ise, tarifelerin yüksek olması yabancı üreticinin ithalatında önemli bir engel olmayacaktır. Miktar kısıtlarında ise, ithalat doğrudan engellenmiş olur. Başka bir deyişle, gümrük tarifeleri uluslararası ticareti dolaylı olarak engellerken; miktar kısıtlamaları doğrudan bir engel oluşturmaktadır.[142]

GATT da kural olarak serbest ticaret kurallarını benimsemekle birlikte, üye devletlerin ulusal endüstrilerini dış rekabete karşı korumak zorunda kalabileceklerini kabul etmektedir. Bu korumanın düşük düzeydeki gümrük tarifeleri aracılığı ile yapılması kararlaştırılmış olup, bu kuralın uygulanması için, birkaç istisna dışında, diğer kısıtlamalara başvurulması yasaklanmıştır. GATT madde XII'de dış ödemelerde önemli zorlukların belirmesi halinde miktar kısıtlamalarına başvurulması kabul edilmektedir. Ancak bu uygulama da amaçla sınırlıdır ve ödemeler dengesindeki zorluklar ortadan kalktığında kısıtlamaların da ortadan kalkması gerekmektedir. İlgili istisnai hüküm GATT madde XVIII ile kalkınma çabaları, döviz rezervleri üzerinde aşırı baskılar yaratan gelişmekte olan devletler lehine biraz daha genişletilmiştir.[143]

3. Tarife Taahhütleri

Devletler çok taraflı ticaret müzakereleri aracılığı ile yerli endüstrilerini korumak için uyguladıkları tarifeleri indirmek, mümkünse kaldırmak zorundadır. Her devletin ulusal listelerinde beyan edilen bu indirimli tarifeler tekrar yükseltilmeyecek şekilde bağlanmıştır. Ulusal listeler, GATT hukuk sisteminin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu amaçla gümrük tarifelerinin kademeli olarak kaldırılması amacıyla taraflar arasında kapsamlı müzakereler yürütülmüş ve önemli tarife indirimleri sağlanmıştır.[144]

---

142 Bkz. BÜYÜKTAŞKIN, s.95; VAN Den BOSSCHE (a), ss.442–443.

143 ALPAR; ONGUN, s.177.

144 ALPAR; ONGUN, s.178.

E. GATT'ın Yapısı ve Yönetimi

GATT önce de ifade edildiği gibi uluslararası bir örgüt değildir. Sonradan bazı kurullar, komisyonlar ve uyuşmazlıkların çözümü için hakem heyetleri oluşturulmuş ve Cenevre'deki ITO Sekretaryası Genel Kurul ve komite toplantıları için kullanılmıştır.[145] GATT'ın başlıca organları "GATT Genel Kurulu", "Temsiler Konseyi", ve uyuşmazlıkların çözümü için oluşturulan hakem heyetleridir. Bunun dışında çeşitli konularda faaliyet gösteren "Ticaret ve Kalkınma Komitesi", "Ödemeler Dengesi Kısıtlamaları Komitesi", "Katılan Devletler Komitesi", "Tekstil Komitesi", "Tarife Tavizleri Komitesi", "Korunma Komitesi", Konsey Komiteleri", "Bütçe, Finans ve Yönetim Komitesi" gibi komiteler de kurulmuştur.[146]

GATT'ın en üst ve yetkili organı Genel Kurul'dur. Antlaşma'nın hedeflerine ulaşılabilmesi için zaman zaman toplanması öngörülmüştür.[147] Genel Kurul'un gözetleme ve onaylama gibi işlevleri bulunmaktadır. Örneğin devlet yardımları yasağının etkili uygulanıp uygulanmadığını denetleme görevi vardır.[148] Bir diğer görevi, damping karşılayıcı ve telafi edici vergi uygulanması için bir taraf devlete izin verilmesidir.[149] Ayrıca bir taraf devlete, ihlalci tarafa tanıdığı tavizleri askıya alma izni vermektedir.[150]

Genel Kurul'da her devletin tek oy hakkı vardır.[151] GATT'ta kararların, diğer uluslararası mali örgütlerin aksine tek devlet-tek oy gibi demokratik bir uygulama ile alınması, az gelişmiş ve sosyalist devletler tarafından olumlu karşılanmıştır. AET ve sonradan AT üyeleri ise, Antlaşma'ya ayrı ayrı taraf olmakla birlikte, Konsey tarafından, GATT yönetiminde tek taraf olarak temsil edilmişlerdir. GATT'ta kararlar konsensüs ile alınmıştır. Bir taraf devletin Antlaşma'dan kaynaklanan

---

145 KARLUK, s.154.

146 KARLUK, s.152.

147 GATT m. XXV.1.

148 GATT m. XVI.5.

149 GATT m. VI.6(b).

150 GATT m. XXIII.1.

151 GATT m. XXV.3.

yükümlülüklerinin tanınması gibi istisnai hallerde ise üçte iki oyçokluğu aranmaktadır.[152]

Antlaşma'nın tadili için takip edilen oylama usulü ise, Antlaşma'nın muamelesi ve bağlayıcı gümrük tarifelerinin bulunduğu ilk bölümünde ve Antlaşma'nın tadili usulünü düzenleyen 30. maddede değişiklik yapılabilmesi için oybirliği şartı aranmaktadır. Diğer değişiklikler ise, üçte iki oyçokluğu ile yapılmaktadır.[153] Uygulamaya bakıldığında Genel Kurul kararlarının oybirliği ile alındığı görülmektedir. Alınan kararlardan tatmin olmayan tarafların 60 gün içinde Antlaşma'dan çekilmesi mümkündür.

Genel Kurul toplantıları arasında kalan sürede günlük işlere bakmakla görevlendirilen organlar, Temsilciler Konseyi ve Komitelerdir. 1960'da kurulan Temsilciler Konseyi, taraf devletlerin büyük ölçüde yetkilerini devrettikleri ve bağımsız hareket eden bir organ gibidir. Yılda ortalama otuz defa toplanarak uluslararası ticaretin gelişimini gözetleme görevini yerine getirmiştir. Komiteler ise, Konseye yardımcı olarak, Antlaşma'nın düzenlediği hususlardaki uygulamaları izlemiş ve kontrol etmiştir.[154]

F. GATT Ticaret Müzakereleri

1. Genel Olarak

GATT sistemi sadece mevcut durumu düzenlemeyi değil, aynı zamanda dünya ticaret düzenini giderek serbestleştirme görevini üstlendiği için Taraf Devletler'in, Antlaşma'nın amaçlarına ulaşabilmesi için belirli dönemlerde veya gerektiğinde biraraya gelerek ortak kararlar almaları ve bu kararları hayata

[152]GATT m. XXV.4.

[153]GATT m. XXX.1.

[154]ATALAY, s.40; KARLUK, s.152.

geçirmeleri gerekmektedir. Ticaret müzakerelerinin genel dayanağını da GATT'ın başlangıç kısmında yer alan genel amaçlar oluşturmaktadır.[155]

Genel Antlaşma, tarife dışı engellerin bazı istisnalar dışında, tümüyle yasaklanmasını, tarifelerin de giderek indirilmesini öngördüğünden, ticaret müzakerelerinin kural olarak "tarife müzakereleri" olması gerekmekle birlikte, ticari yaşamda tarife dışı engellerin bulunması nedeniyle müzakerelerde tarifelerin yanı sıra, tarife dışı engellerin de düzenlenip kurallara bağlanması sözkonusudur. GATT'ın oluşumundan sonra DTÖ'nün kuruluşuna kadar sekiz tane ticaret müzakeresi yapılmıştır. Bunlardan ilk beşi ikili, son üçü çok taraflı olarak gerçekleştirilmiştir.

2. Cenevre Müzakereleri (1947-Cenevre)

ITO Şartı'nın hazırlığı sırasında 1947'de Cenevre'de gerçekleştirilen müzakere, esas olarak GATT'ın ortaya çıkmasını sağlamış, ayrıca tarifelerde önemli düzenlemeler ve ticaretin değişik yönlerini düzenleyen alanlarda 45.000 civarında tarife indirimi gerçekleştirilmiştir.[156] Müzakerelere 23 devlet katılmış ve müzakere yöntemi olarak "madde bazı" esas alınmıştır. Bu yönteme göre, müzakerelere katılacak devletlerin birbirlerine "istek ve öneri listeleri" sunmaları gerekmektedir. Müzakerelere katılan iki devlet, önerilerini karşılıklı olarak belirledikten sonra bu önerileri diğer devletlere vermiştir. Sözkonusu devletler ile bu listelere göre yapılan karşılıklı müzakereler sonucu üzerinde anlaşılan nihai listede öngörülen tarife tavizleri diğer üye ülkelere de teşmil edilmektedir. Buna koşut olarak başlangıçta ikili olarak yürütülen müzakereler, GATT madde II.1'e göre üye devletleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir.[157]

---

[155]BÜYÜKTAŞKIN, s.31.

[156]HOEKMAN, Bernard, M; KOSTECKI, Michel, M., **The Political Economy of The World Trading System; From GATT to WTO**, Oxford Uni. Pres., UK., 1995, s. 17; Ayrıca bkz. COTTIER,; OESCH, s.73.

[157] BÜYÜKTAŞKIN, s.33.

1947 Cenevre Müzakereleri GATT'ı ortaya çıkarma gibi gerçekleştirdiği çok önemli bir sonucun yanı sıra, Kennedy Turu'na kadar geçen süreçte en önemli tarife indirimlerini sağlamış; sözkonusu oran %20 civarında olmuştur.[158]

3. Annecy Müzakereleri (Fransa–1949)

Bu müzakereler ile Cenevre Müzakereleri'ne katılmayan 11 devletin daha GATT'a katılması amaçlanmıştır. 33 devletin katıldığı müzakereler sonucu Danimarka, Dominik Cumhuriyeti, Finlandiya, Yunanistan, Haiti, İtalya, Liberya Cumhuriyeti, Nikaragua, İsveç ve Uruguay GATT'a taraf olmuş ve uygulanacak taviz listelerini vermişlerdir.[159] Müzakereler sonucunda 5000 yeni malda daha tarife indirimine gidilmiştir.[160]

4. Torquay Müzakereleri (İngiltere–1950–1951)

Annecy Müzakereleri'nden kapsamlı olan Torguay Müzakereleri daha çok katılma müzakeresi niteliğinde olup, ayrıca ABD'nin hem yeni devletlerle hem de diğer taraflarla tamamlayıcı antlaşmalar yapılmasını sağlamıştır. 34 devletin katıldığı müzakereler sonucunda Avusturya, Federal Almanya, Kore, Peru, Filipinler ve Türkiye GATT'a taraf olmuşlardır.[161] Müzakereler sonucunda 8700 malda tarife indirimine gidilmiştir.[162]

---

158 SENTI; CONLAN, s. 16; Müzakerelere katılan devletlerin sayısı ile ilgili farklı kaynaklarda faklı bilgiler ile karşılaşılmaktadır; çünkü orijinal GATT 1947 grubundan çekilen bazı devletler olmuştur. Ayrıca katılımcı devletlerin bir kısmı tura sonradan katılabilmekte ve bu nedenle başlangıçtaki ve sondaki sayı farklılık gösterebilmektedir. Bkz. PALMETER; MAVROIDIS, s.5, dn.8. Örneğin bu kaynakta da Cenevre Müzakereleri'nin katılımcı sayısı 19 olarak gösterilmektedir. Bkz. s.5.

159 SENTI; CONLAN, s.16.

160 AY; KARAÇOR, s.127.

161 SENTI; CONLAN, s.16.

162 AY; KARAÇOR, s.127.

5. Cenevre Müzakereleri (Cenevre–1955–1956)

Tarifelerin gözden geçirilmesi amacı ile düzenlenen ve 39 taraf devletten sadece 22'sinin katıldığı bu müzakerelerde, ABD müzakere heyeti yetkililerinin Kongre tarafından kısıtlanması nedeniyle çok düşük tarife indirimleri dışında herhangi bir sonuca ulaşılamamıştır. Müzakerelerin önemli bir sonucu Japonya'nın GATT'a taraf olmasıdır.[163] Öncekilerden çok geride kalan Cenevre müzakerelerinde tarife indirimler 2,5 milyar dolarlık bir ticaret hacmini kapsamıştır.[164]

6. Dillon Müzakereleri (Cenevre 1960–1962)

Dillon Müzakereleri'nin düzenlenmesi gereği o dönemde iki önemli nedenden kaynaklanmıştır. İlki, 1957'de AET'nın oluşturulması ile bir gümrük birliğine gitme yolunda önemli adımlar atılması, ortak gümrük tarifesi uygulanması ve birlik içi tarifenin uygulanması nedeniyle bu uygulamaların GATT kuralları açısından değerlendirilmesi gerekmiştir. İkincisi, AET ile tarife müzakerelerinin yapılması genel anlamda bir tarife müzakeresi yapılması için uygun bir ortam da yaratmış ve tarife konferansı düzenleme yoluna gidilmiştir.[165] Müzakereler sonucunda 4,9 milyar dolarlık ticaret hacmini kapsayan 4400 malda daha tarife indirimi gerçekleşmiştir.[166]

Müzakerelerde, AET'nın oluşturulması sonucu ortaya çıkan ortak gümrük tarifesinin nasıl belirleneceği ve GATT kuralları ile uyumu, önemli bir gündem maddesi olarak ele alınmıştır. GATT kuralları uyarınca belirlenecek ortak gümrük tarifesi hadlerinin bağlı hadleri geçmemesi gerektiğinden, müzakerelerin ilk aşamasında bu hadler tartışılmış, ancak bir sonuca varılması mümkün olmamıştır. Bununla birlikte Dillon Müzakereleri, ABD'nin 15 devlet ile yaptığı ikili

---

163 BÜYÜKTAŞKIN, s.33.

164 AY; KARAÇOR, s.127.

165 BÜYÜKTAŞKIN, s.34; SENTI; CONLAN, s.16; HOEKMAN, KOSTECKI, s.18.

166 Ayrıntılı olarak bkz. SASSOON, Enrico, "Objections and Results of the Uruguay Round" in **Multilateralism and Regionalism after the Uruguay Round**, Edt. by FAINI, Ricardo; GRILLI, Enzo, McMillan Pres, 1997, ss.13–15.

müzakerelerin anlaşma ile sonuçlanmasını sağlamıştır. 45 devletin[167] katıldığı bu konferans sonucunda İsrail, Portekiz, İspanya ve Kamboçya GATT'a taraf olmuşlardır.[168]

7. Kennedy Müzakereleri (Cenevre-1964–67)

GATT kapsamında düzenlenen ilk çok taraflı ticaret müzakeresidir. GATT'ta, Antlaşma'ya 1957 yılında "Mükerrer XXVIII." madde eklenınceye kadar tarife müzakereleri ile ilgili özel bir düzenleme yer almamıştır. Anılan görevi üstlenmesi tasarlanan ITO'nun hayata geçirilememesi bu konuda bir boşluk doğurmuş, bu nedenle de çalışmalar başlatılarak "Mükerrer XXVIII." maddenin Antlaşma'ya eklenmesi sağlanmıştır. Belirtilen madde "tarife müzakereleri" başlığını taşımakta olup, müzakerelerin "karşılıklılık ve karşılıklı yarar" ilkesine dayanmasını öngörmektedir. Bu ilkenin getirilmesi ile serbest ticaret yerine, adil ticaret (fair trade) anlayışının kabul edildiği anlaşılmaktadır.[169]

Kennedy Turu'na kadar geçen dönemde müzakereler "madde bazı"nda ve iki taraflı olarak yapılmış; ancak Kennedy Turu ile bu yöntem değiştirilerek, bazı istisnalar dışında tüm tarifelerin belirlenecek ortalama bir oranda indirilmesi esasına dayanan "lineer indirim (toplu indirim-across the board reduction)" yöntemi benimsenmiştir.[170] 50 devletin katılımı ile 6 Mayıs 1964'te toplanan "Ticaret Müzakereleri Komitesi (Trade Negotiations Committe)'nin kabul ettiği bir kararla müzakereler başlatılmıştır. %35'lere ulaşan tarife indirimleri gerçekleştirilmiş ve ilk kez tarife dışı engellerin kaldırılması yönünde çalışmalar başlatılmıştır.[171] Müzakereler daha çok büyük bir güç olarak kendisini hissettirmeye çalışan AET ile

---

167 Bkz. PALMETER; MAVROIDIS, s.43.

168 SENTI; CONLAN, s.16.

169 BÜYÜKTAŞKIN, s.35.

170 Bkz. HOEKMAN; KOSTECKI, s. 18.

171 Bkz. BÜYÜKTAŞKIN, ss.36–38; COTTIER; OESCH, s. 73.

ABD arasında geçmiştir.[172] Aralarındaki en önemli anlaşmazlık tarım ürünleri ticaretinden kaynaklanmıştır.[173]

Müzakereler sonunda taraflar dünya ticaretinin yaklaşık olarak %75'ni oluşturan maddelerde tarife indirimini kabul etmişlerdir. Tarımsal ürünlerin ticareti ile ilgili tarife indirimleri önemli engellerle karşılaşmıştır. Sonuçta buğday taban ve tavan fiyatlarını belirleyen bir antlaşma imzalanmış, bazı tarım ürünlerine uygulanan gümrük vergileri de indirilmiştir. Görüşmelerde gelişmiş devletler geniş kapsamlı istisna listeleri düzenlemiş; bazı önemli maddeleri görüşme dışı bırakmışlardır. Görüşmeler az gelişmiş devletleri tatmin etmediği gibi tepkiler de doğurmuştur. Bu devletler ihracat olanağına sahip, emek yoğun ürünlerde bir ödün elde edemezken, aldıkları ürünler de kendilerinin imal edemeyeceği ileri teknoloji ürünlerini içerdiğinden az gelişmiş devletler için bir yarar sağlayamamışlardır.[174]

Kennedy Turu'na kadar olan müzakereler tarife indirimleri ile ilgili iken, Kennedy müzakereleri ile ilk defa başarısız da olsa tarife dışı engeller düzenlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca katılımcı sayısı da 74'e ulaşmıştır. Tarifeler giderek düşmekle birlikte, tarife dışı engeller tüm çalışmalara rağmen varlığını korumayı sürdürmüştür.[175]

---

172 AY; KARAÇOR, s.128.; AET'nın kurulmasından sonra üye devletlerin, üçüncü devletlere karşı oluşturdukları ortak gümrük tarifesinden kurtularak Amerikan mallarının tekrar serbestçe AET pazarına girmesi, ABD açısından önem kazanmıştır. Bunun için de gümrük tarifelerinin kaldırılması ve karşılıklı ödünler verilmesi gerekmiştir. ABD Kongresi bu düşünceden hareketle, 1962 yılında Ticareti Geliştirme Yasası'nı kabul etmiş ve Başkan'a ithalattan alınan gümrükleri %50 oranında indirme yetkisi vermiştir. Böylece ABD'nin ithal mallarına sağladığı ödünler, Avrupa devletlerinin harekete geçmesini ve GATT Görüşmeleri'nin yeniden başlamasını sağlamıştır. Bkz. ALPAR; ONGUN, ss.178–179.

173 ALPAR; ONGUN, s.179.

174 ALPAR; ONGUN, s.179.

175 PALMETER, MAVROIDIS, s.59.

8. Tokyo Müzakereleri (Cenevre-1973–1979)

1970'lerin ortasında baş gösteren dünya ekonomik buhranı, uluslararası para sisteminin çöküşü, enflasyon, durgunluk, enerji bunalımı nedeni ile 1975 yılında dünya ticaret hacminin daralmasına yol açmıştır. Yine aynı yıllarda Uzak Doğu ve Latin Amerika Devletleri'nin de mamul mallar ihracatçısı olarak dünya pazarlarında ağırlıklarını duyurduğu yıllardır. Sözkonusu buhran, mamul mallar ticaretinde az gelişmiş devletlerden gelen rekabetin yarattığı baskı nedeni ile sanayileşmiş devletlerin çoğunda "yeni korumacılık" olarak adlandırılan korumacı politikalar ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler, serbest ticaretin etkinlik alanını daraltarak Kennedy Müzakereleri'nde varılan sonuçları da uygulanamaz hale getirmiştir. Bu da Tokyo görüşmelerinin başlaması sonucunu doğurmuştur.[176]

Tokyo Turu'nda alışılmamış bir müzakere yöntemi uygulanmış,[177] uluslararası ekonomik ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi öngörülmüştür. Sözkonusu gözden geçirme, tarım ürünleri, hammadde ve sanayi ürünlerinin alışverişlerini engelleyen, yavaşlatan ve yönünü değiştiren uygulamaları da içermek üzere ticaretin bütün yönlerini kapsayacaktır. Ayrıca gelişmekte olan devletlerin sorunları dikkate alınacaktır. Çok taraflı ticaret müzakerelerinin sanayi ürünleri yanında, tarımsal ürünleri de kapsaması ve karşılıklılık ile karşılıklı yarar ilkesinin gözetilmesi öngörülmüştür.[178]

Müzakereler 12 Nisan 1979 tarihinde 41 devlet tarafından imzalanan bir tutanakla (process verbal) sonuçlanmıştır. Müzakereler sonucunda % 34'e ulaşan tarife indirimleri yanında hükümet alımları, gümrük değerlemesi, sübvansiyonlar ve telafi edici vergiler, ticarette teknik engeller, ithal lisanları gibi konularda 9 adet özel antlaşma ile gelişmekte olan devletlere ilişkin 4 adet mutabakat metni üzerinde

---

176 ALPAR; ONGUN, s.180.

177 JACKSON, s.52.

178 BÜYÜKTAŞKIN, s.39

uzlaşılmıştır.[179] O dönemin GATT Genel Direktörü olan M. Oliver Long, Tokyo Turu ile ilgili olarak "*o güne kadar yapılan en çetin ve etkileri en fazla olan müzakereler*" tanımlamasını yapmıştır.[180]

Tokyo müzakerelerinin getirdiği en önemli yenilik, GATT hükümlerini değiştirmek yerine bunları yorumlayan davranış "kod"larının oluşturulması olmuştur. Belirtilen kodlar, "sübvansiyonlar ve telafi edici tedbirler kodu", "ticarette teknik engeller kodu", ithal lisans usulleri kodu", "devlet alımları kodu", gümrük değerleri anlaşması kodu" ve "anti-damping kodu"dur.[181]

Az gelişmiş devletlerin içinde bulunduğu ekonomik koşullar, Tokyo Turu'nda "Az Gelişmiş Devletlerin Farklı ve Daha Elverişli İşleme Tabi Tutulması Kararı"nın alınması sonucunu doğurmuştur. İlgili karar ile genel tercihli tarife sisteminin, miktar kısıtlamalarının az gelişmiş devletler arası bölgesel ve küresel karşılıklı tarife indirimlerinin uygulanmasında, farklı ve ayrıcalıklı bir statü tanınması benimsenmiştir. Diğer yandan az gelişmiş devletlerin baskıları sonucu alınan sözkonusu karar da uygulamada çok sayıda zorlukla karşılaşmış ve bu zorluklar aşılamamıştır.[182]

9. Uruguay Müzakereleri (Uruguay-1986–1994)

Tokyo müzakerelerinin dünya ticaretin önündeki ana sorunları çözememesine karşın, ticaretin serbestleştirilmesi yönündeki çabalar sürmüştür. 15 Eylül 1986'da GATT'ın tarafı olan yaklaşık 100 civarında devletin konu ile ilgili bakanları, Uruguay'ın Punta Del Este şehrinde dört yıl sürmesi beklenen sekizinci çok taraflı ticaret müzakereleri için toplanmıştır. 1980'li yılların başlarında ortaya çıkmaya başlayan ekonomik durgunluk ve buna bağlı olarak uluslararası ticarette belirginleşen

---

179 Antlaşmalar için bkz. JACKSON, s.52 ve SENTI; CONLEN, s.17; Tarife dışı engellere ilişkin düzenlemeler için bkz. PALMETER; MAVROIDIS, s.6.

180 Bkz. GREENAWAY, David**, International Trade Policy**, MacMillian, London, 1983, s. 85.

181 AY; KARAÇOR, s.129.; PALMETER; MAVROIDIS, s.6.

182 ALPAR; ONGUN, s.181.

daralma böyle bir ihtiyacı doğurmuştur. Özellikle ABD'nin girişimi ile 1982'de GATT bünyesinde Bakanlar düzeyinde yapılan toplantıda, Genel Antlaşma'nın temelini oluşturan çok taraflı ticaretin tehlikeye girdiği, GATT kurallarına uyulmadığı, dünya ticaretinde kriz olduğu belirtilmiş, bunun sonucunda ticaret ve üretimin etkilendiği, pekçok devlette büyüme hızlarının düşük ve negatif olduğu, işsizliğin arttığı, enflasyonun devam ettiği, korumacılık önlemlerinin arttığı, dolayısı ile yeni müzakerelerin yapılmasının gerekli olduğu ortaya konulmuştur. [183]

Müzakerelerin yapıldığı dönemde, GATT Dönemi'nin eksikleri başlığı altında da değinildiği gibi, GATT'ın temelini oluşturan ticarette çok yanlılık ilkesi uygulamada zayıflamış; yerini iki yanlılık ya da bölgesel entegrasyonlara bırakmıştır.[184] Ayrıca GATT'ın gevşek yapısı ve yetersiz yaptırım gücü nedeni ile yeni korumacılık olarak ortaya çıkan tarife dışı engeller ve önlemler yaygınlaşmıştır. Yeni korumacılığın sonuçları dünya ticaretinin yaklaşıl %50'sını etkilemiştir. Bu durum uluslararası ticaretin çok yanlı yapısını bozmasına koşut olarak kaynakların küresel düzeyde yanlış dağılmasına neden olmuştur. Gelişmekte olan devletlerin büyüme ve yapısal değişimi de yavaşlamıştır. Gelişmekte olan devletler ağır iç ve dış borçları nedeni ile ihracatlarının önündeki tarife dışı engellerin kalkmasını isterken; gelişmiş devletler fikri mülkiyet haklarının korunması ve hizmet ticaretinin liberalizasyonunu talep etmişlerdir. Diğer yandan GATT'ın mevcut hali uluslararası ticari uyuşmazlıkların çözümünde yetersiz kalmaktadır.[185]

Ortaya çıkan sorunların incelenmesi amacı ile Kasım 1983'te İsviçreli bilim adamı Frizt Leutwiler başkanlığında yedi kişilik bir grup oluşturulmuştur. Anılan grup Mart 1985'te çalışmalarını tamamlayarak, "Daha İyi Bir Gelecek İçin Ticaret Politikaları: Eylem Önerileri" başlıklı bir rapor hazırlamış ve dünya ticaretini

---

183 BÜYÜKTAŞKIN, s.41.

184 Bkz. ONGUN, Tuba, "Uruguay Anlaşmalarının Özü", **GATT "Uruguay Round" Müzakerelerinin Sonuçları ve Etkileri"**, edt. by Tuğrul ÇUBUKÇU, TUİSAV Uluslararası Antlaşmalar Merkezi, Ankara, 1994, s.3.

185 AY; KARAÇOR, ss.130–131.

yeniden düzenlemeyi öngören 15 öneri belirlemiştir. Sözkonusu öneriler özet olarak belirlenen konuları kapsamaktadır;

- Ticaret politika ve eylemlerinin yönlendirilmesi ve formülasyonu açık olmalı, bu politikaların maliyet ve yarar analizleri "koruma bilânçosu" (protection balance sheet) aracılığı ile yapılmalıdır.
- Bazı devletlere ve ürünlere özel ayrıcalıklar tanınmaması koşulu ile tarım ürünleri ticareti açık ve adil kurallarla düzenlenmelidir.
- GATT kuralları ile uyumlu olmayan gönüllü ihracat kısıtlamaları ve ayrımcı ithalat kısıtlamaları gibi uygulamalar, bütün devletler tarafından, belirli bir takvime uygun olarak, GATT kurallarına uygun hale getirilmelidir.
- Tekstil ve hazır giyim ticareti GATT kuralları içine alınmalıdır.
- Sübvansiyonlar ile ilgili kurallar gözden geçirilmeli, daha etkin hale getirilmelidir.
- Tarife dışı engeller ile ilgili düzenlemeler gözden geçirilmeli ve etkin uygulanmaları sağlanmalıdır.
- Gümrük birlikleri ve serbest ticaret bölgeleri kurulmasına izin veren kurallar, sapmaları ve istismarları uygulayacak şekilde gözden geçirilerek daha belirgin hale getirilmelidir.
- Devletlerin ticaret politika ve uygulamaları GATT Sekretaryası tarafından düzenli olarak gözden geçirilmeli ve toplanan bilgiler yayınlanmalıdır.
- Acil koruma önlemlerine başvurmanın sınırları belirlenmelidir.
- Gelişmekte olan devletlerin tüm hak ve sorumlulukları ile dünya ticaret sistemiyle daha fazla bütünleşmeleri sağlanmalıdır.
- Hizmet ticareti genişletilerek bu sektör ile ilgili çok taraflı kurallar oluşturulmalıdır.
- GATT uyuşmazlıkların çözümü mekanizması, sürekliliği olan ve hükümetler dışı uzmanlardan oluşan gruplarla güçlendirilmeli, panel tavsiyelerinin uygulanması için ortam yaratılmalıdır.
- Çok taraflı ticaret sistemini güçlendirmek ve piyasaları daha fazla açmak için yeni bir çok taraflı ticaret müzakeresi düzenlenmelidir.

- GATT bünyesinde Bakanlar düzeyinde oluşturulacak daimi bir organ ile kurallara uyulması sağlanmalıdır.
- Dünya borç sorunu için kalıcı çözüm bulunmalı, kalkınma için ayrılan fonların yeterli bir biçimde akışı, makro ekonomik politikaların uluslararası düzeyde daha etkin eşgüdümü ile ticari ve mali politikalar arasında daha fazla uyum sağlanmalıdır.[186]

Önceki gelişmeler ve adı geçen raporun etkisi ile yeni bir çok taraflı ticaret müzakeresinin düzenlenmesine karar verilmiştir. Dört yıl sürmesi beklenen Uruguay Turu, 15 Aralık 1993 tarihinde üç yıllık bir gecikmenin ardından sonuçlandırılmıştır. Uruguay müzakereleri, bütün uzmanlar ve ilgili çevrelerce GATT tarihindeki en kapsamlı ve amaçları bakımından en çetin ve iddialı olanı olarak nitelendirilmiştir. Çeşitli nedenlerle GATT kapsamına alınmayan tarım ve tekstil ürünleri ticareti, tümüyle GATT sistemi dışında kalan uluslararası hizmet ticareti, sınaî ve fikri mülkiyet hakları, yatırımla bağlı ticaret ilişkileri alınmış, böylece yardım veya borçlanma amaçlı sermaye hareketleri dışında uluslararası ticarete konu olan diğer unsurlar GATT sistemi içine alınmak istenmiştir. Böylece GATT ile ilgili olarak *a la carte* eleştirileri giderilmek istenmiştir.[187]

Uruguay müzakerelerindeki gelişmeler, öncelikle 1988'de Montreal'de, ardından 1990'da Brüksel'de yapılan Bakanlar toplantıları ile gözden geçirilmiş ve toplantılarda müzakerelerin istenildiği şekilde yürümediği sonucuna varılmıştır. Bunun temel nedeni ise, ABD ve AT arasında tarım konusunda ortaya çıkan uyuşmazlıklardır. ABD tarımda sübvansiyonların (devlet desteklerinin) kaldırılmasını isterken; AT kendi ortak tarım politikasını uygulamakta ısrarcı olmuştur. Aralık 1991'de müzakerelerin gelişimine ilişkin sonuçları taraf devletlerin görüşüne sunan "Paket Antlaşma" (Dunkel Text) özellikle tarım ithalatının serbestleştirilmesi konularında ABD ve AT arasında tekrar çıkan uyuşmazlık nedeniyle imzalanamamış ve görüşmeler yaklaşık iki yıl daha uzamıştır.

---

186 ANJARIA, S. J., "A New Round of Global Trade Nagatiations", Finanse&Development, Vol:23/2, 1986'dan aktaran BÜYÜKTAŞKIN, s. 42.

187 PALMETER; MAVROIDIS, s.11.

Yapılan görüşmelerde önemli bir uzlaşma zemini yaratılamasa da görüşmeler sonrası yayımlanan Nihai Senet Taslağı müzakerelerin devamına zemin oluşturacak bir belge olarak kabul edilmiştir. Diğer yandan, ABD ile AT'nın imzaladıkları "Blair Hause Anlaşması" ile tarım konusundaki uyuşmazlıkların çözümü yönünde önemli bir adım atılmıştır. Bu gelişmeler ve Temmuz 1993'te Tokyo'da dört büyüklerin - ABD, AT, Japonya ve Kanada- tarife müzakerelerinde sağladıkları ilerlemenin de etkisi ile Uruguay Turu'nun öngörülen tarihte bitirilmesi imkânı doğmuştur. Belirtilen sonucun ortaya çıkmasında ABD Başkanı'na tanınan müzakere yetkisinin 15 Aralık 1993'te dolacak olması ve Başkan Clinton'un Tur'un sonuçlanmaması halinde GATT yerine Asya-Pasifik Ekonomik Örgütü ile işbirliğini artıracağı tehdidi çok büyük etkiye sahip olmuştur.[188]

Sonuçta, kısaca "Nihai Senet" olarak adlandırılan "Uruguay Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri Sonuçlarını Kapsayan Nihai Senet"[189] GATT Ticaret Müzakere Komitesi'nin 15 Aralık 1993 tarihinde Cenevre'de yapılan toplantısında kabul edilmiş, 12–15 Nisan 1994 tarihleri arasında Fas'ın Marakeş şehrinde yapılan Bakanlar toplantısında 124 devlet ve AT'nın katılımı ile 15 Nisan 1994'te imzalanarak, 1 Ocak 1995'te yürürlüğe girmiştir.[190]

Marakeş Deklarasyonu ile,

- Etkin bir uyuşmazlıkların çözümü mekanizmasının getirilmesi sonucu uluslararası ticarete güçlü ve açık bir hukuki çerçeve çizilmiştir.
- Mal ticaretinde uygulanan tarifelerin ortalama % 40 oranında azaltılması ve piyasaya giriş koşullarının belirlenerek, kapsamının genişletilmesi ile ticarette öngörülebilirlik ve güven sağlanmıştır.

---

188 BÜYÜKTAŞKIN, s.44.

189 Final Act Embodying the Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negatiations, GATT Secreteriat, MTN/FA, 15 December, 1993.

190 Metinler için bkz. http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto_e.htm.

- Hizmetler, fikri ve sınaî haklar, tarım ve tekstil sektörleri getirilen düzenlemeler ile disipline edilerek ilgili sektörlere de çok taraflı bir çerçeve çizilmiştir.

DTÖ öncesi GATT'ta vücut bulan sistem, öncelikle zengin ve gelişmiş devletlerin çıkarlarına hizmet ettiği yönünde oluşan görüş nedeniyle, zaman zaman zenginler kulübü olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.[191] Uruguay ticaret müzakereleri başlayıncaya kadar geçen dönemde gelişmekte olan devletlerin çok azı Cenevre'de kalıcı görevler üstlenerek GATT'ın çalışmasına aktif ilgi göstermişlerdir. GATT'ın DTÖ'ne dönüştürülmesine kadar geçen sürede ise, daha çok devlet müzakereler ile tartışmalara katılmış ve katılmaya devam etmektedir. Bu devletlerin çoğu Cenevre'de daimi temsilcilikler kurmuştur. Ayrıca SSCB'nin dağılmasını takiben, ekonomileri geçiş döneminde olan bazı devletler üyelik için başvuru yapmaya başlamıştır. DTÖ'ne üyelik ile ilgili ortaya çıkan değişimin hangi unsurlardan kaynaklandığı devletlerin Uruguay Turu sonucu ortaya çıkan kurallara dayalı sisteme neden daha çok ilgi gösterdikleri önemli bir sorudur. Belirtilen konuya dair çok sayıda sebep olmasına rağmen özellikle üç tanesi dikkat çekmektedir:

İlk sebep, uluslararası ticaret ve doğrudan yabancı sermaye akışı aracılığı ile dünya ekonomisinin küreselleşme hızına ilişkindir. Özellikle taşımacılık ve telekomünikasyon alanlarında ortaya çıkan devrimsel nitelikteki değişiklikler, gelişmekte olan devletlerdeki küçük üreticilerin bile binlerce mil uzaklıktaki devletlerde pazar aramalarına imkân tanımaktadır. Malların bir ülkeden diğerine taşınmasında sağlanan kolaylık dünyayı "küresel köy" haline getirmiştir.

İkinci sebep, devletlerin uluslararası ticarete bağlılıklarını artıran küreselleşme sürecinin, pekçok devletin ekonomi ve ticaret politikalarındaki belirgin değişikler ile daha da hızlandırılmış olmasıdır. SSCB'nin dağılması (komünizmin çöküşü), üretim ve uluslararası ticaretin devlet kontrolünde olduğu devletlerde pazar

---

[191] **İşletmeler için Dünya Ticaret Sistemi Rehberi**, (bundan sonra REHBER olarak kullanılacaktır.) Uluslararası Ticaret Merkezi, Cenevre, (Çev.: İktisadi Kalkınma Vakfı), 1999, s.7.

odaklı politikaların aşamalı olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Önceleri temel olarak kendi aralarında ticaret yapan bu devletler giderek dünya çapında ticaret yapmaya başlamışlardır. Gelişmekte olan çok sayıda devlet, ithal ikamesi politikalarından vazgeçerek kendi ürünlerini daha fazla ihraç etmek yolu ile ekonomik büyümeyi amaçlayan ihracata dayalı politikalar izlemeye başlamıştır.

Üçüncü sebep ise, serbest ve açık ticaret politikaları ile devletlerin doğrudan yabancı sermayeyi teşvik için aldıkları önlemlerin, çok uluslu şirketleri,[192] girdi ve ara malları maliyeti daha düşük olan devletlerden temin etmeye ve üretim tesislerini bu devletlerde kurmaya teşvik etmesidir. Dünya ekonomisinin küreselleşmesi ile devletlerin dış ticarete olan bağlılıklarının sürekli artışının en güzel örneği son zamanlarda ürünlerinin beş veya altı ülkeden gelen parçalarla üretildiğini gururla dile getiren çok uluslu elektrikli ev eşyaları üreticilerinin reklâmları oluşturmaktadır.[193]

Hükümet ve ticari kuruluşlar, mal ve hizmet ürünleri ihracat ve ithalatçılarının dış ticarete giderek artan bağımlılıkları nedeniyle kendi ticari çıkarlarının korunmasında, çok uluslu ticaret sisteminin oynayabileceği hayati önemi anlamışlardır. Ortaya çıkan kurallara dayalı sistem, malların yabancı pazarlara girişinin, tarifelerin yükseltilmesi ya da ithalata yasak veya kısıtlama getiren hükümet önlemleri tarafından engellenmeyeceğini temin etmekte ve böylece güvence getirmektedir. Sistemin yabancı pazarlara sunduğu öngörülebilen ve güvenli giriş, ticari kuruluşlara, yabancı piyasaların kısıtlayıcı hükümet faaliyetleri nedeniyle

---

192 Burada çok uluslu şirketlere değinmekte yarar vardır. Günümüzde dünya üretiminin çok önemli bir kısmı çok uluslu şirketler tarafından ana ülke sınırları dışına gerçekleştirilmektedir. Ana merkezleri çoğunlukla gelişmiş devletlerde bulunan çok uluslu şirketler, emeğin daha ucuz olduğu, çevre standartlarına gerekli özenin gösterilmediği, geniş pazar olanaklarından yararlanabilecekleri devletlerde yeni üretim tesisleri kurarak hızla çoğalmaktadır. Bu şirketler çoğunlukla içinde faaliyet gösterdikleri devletlerin GSMH'dan fazla üretim ve satış hacmine sahiptir. Çok uluslu şirketler azgelişmiş devlet ekonomilerine değil, bu yatırımları yapan gelişmiş devlet ekonomilerinin yararına işlemektedir. Bkz. İYİBOZKURT, Erol, **Uluslararası İktisat, Teori, Politika, Uygulama**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2001, s.147.

193 REHBER, s.7.

kaybetme endişesi olmaksızın, ihracat için planlama ve üretim geliştirmelerine olanak sağlamaktadır.[194]

Sonuç olarak, DTÖ sistemi ile yaratılan hak ve yükümlülükler hızla küreselleşen dünya ekonomisi çerçevesinde ticaretin gelişmesi konusunda anahtar bir role sahip olmuştur. Hükümetlerin ve ticari kuruluşların sistemden yararlanabilirlikleri büyük ölçüde sistemin kurallarına, avantajlarına ve zorluklarına ilişkin bilgi ve anlayışlarına dayanmaktadır.

G. GATT Dönemi'nin Eksikleri

Havana Şartı yürürlüğe girmeyince önceleri geçici olarak yürürlüğe konulan GATT'ta kurumsal yapıyı düzenlemeye yönelik hükümlere yer verilmemiştir.[195] Her ne kadar bir örgüt olarak tasarlanmamış olsa da zamanla bir uluslararası örgütün özelliklerine sahip olmayı başarmıştır. Bir sekretarya, birçok komite ile çalışma grubu oluşturulmuş ve böylece taraf devletler üzerinde bağlayıcı bir etkiye sahip olabilmiştir. GATT'ın kuvvetinin göstergeleri, gümrük tarifelerini indirmedeki başarısı, tarife dışı engellerin disiplin içinde tartışılmasını sağlaması ve sürekli artan taraf sayısı olmuştur. Bununla birlikte, GATT'ın bir örgüt olmaması ve esnek yapısı pekçok yönden zayıf kalmasına yol açmıştır. Herşeyden önce tarım ve tekstil gibi önemli ticari sektörler, ithalat kotalarının kısıtlanması ve ihracat sübvansiyonlarının engellenmesi konuları GATT düzenlemelerinin dışında kalmıştır. Ayrıca sanayi devletleri GATT'ın ruhuna ve kurallarına karşı gelerek tekstil ürünleri ithalatını kotalarla sınırlandırma yoluna gitmişlerdir. 1950'li yıllarda ikili antlaşmalarla başlayan bu kısıtlama daha sonra çok taraflı "Multi-Fiber" Antlaşmaları ile devam etmiştir.[196]

GATT'ın zayıf kalmasının başka bir nedeni, uluslararası gönüllü ihracat kısıtlamaları gibi istisnalar ile sistemin karmaşık hale getirilmesidir. Ayrıca ABD

---

194 REHBER, s.8.

195 BÜYÜKTAŞKIN, s.24.

196 SAVAŞ, s.117.

gibi güçlü devletler *Süper 301* gibi özel yasalar çıkarmış ve bu yasalara dayanarak farklı gümrük tarifeleri ile gümrük kotaları uygulayabilmişlerdir.[197]

Değişik konularda karar verme yetkisinin taraf devletlere ait olması ve tarafların da ancak belli zamanlarda toplanabilmesi diğer zamanlarda ortaya çıkan sorunların çözümlenememesine neden olmuştur. Özellikle ödemeler dengesi gibi gecikmesi sakıncalı olan konuların görüşülebilmesi için 1949 yılında *ad hoc* nitelikte bir "Seçilmiş Komite" (Selected Committe) oluşturulmuştur. Fakat bu geçici ve kısmi komiteler tüm sorunların çözümü için yeterli olmadığı ve sürekliliği olan bir düzenlemeye gidilmesi gereği duyulduğu için, 1951'de yapılan 6. birleşimde tarafların toplanmadığı dönemlerde ortaya çıkan sorunları görüşmek amacı ile yetkisi o dönem ile sınırlı bir "Devrearası Komite" (Intersessional Committe) kurulmuştur. Komitenin 1955 yılında yetkileri güçlendirilmiş ve 1960 yılında da yerine "Temsilciler Konseyi" (Council of Representatives) geçmiştir.[198]

GATT, ITO'da öngörülen etkin yaptırımlara karşı fiilen ve geçici olarak uygulanan, "genel standartlar" koyan bir uluslararası antlaşma olmuştur. GATT'ın tarafları, Antlaşmayla sadece *ahde vefa* ilkesi gereği bağlı kalmışlardır. Antlaşma'nın esnek hükümlere sahip olması ve bu nedenle de sık sık ihlal edilmesi de bunun bir sonucudur. Taraf devletler gümrük tarifelerini indirmeyi ve ticaret önündeki engelleri kaldırmayı taahhüt etmişler ancak, bunlarla bağlı kalmamışlardır. Ayrıca Antlaşma'da bunu engelleyici nitelikte hükümler yer almıştır. Sözgelimi, döviz sıkıntısı çekilmesi ve sanayilerini geliştirme gibi haklı sebeplere dayalı olarak, az gelişmiş devletlerin miktar kısıtlamaları uygulaması gibi bazı istisnalar içermiştir.[199]

GATT'ın etkinliğini azaltan en önemli nedenlerden biri de, bölgeselleşme eğiliminin artmış olmasıdır. 1950'lerin sonlarında, çok taraflılığına karşı istisna olarak, bölgesel ticaret blokları ortaya çıkmaya başlamıştır. AET, üyeleri arasındaki ithalat ve ihracatta gümrük vergileri ile eşdeğer yükümlülükleri Gümrük Birliği ile

---

197 KARLUK, s.149.

198 BÜYÜKTAŞKIN, s.24.

199 ATALAY, s.24.

kaldırılmıştır. Böylece, malların serbest dolaşımı imkânını sağlamıştır. Gümrük Birliği'nin dış etkisine bakıldığında, AET üyeleri ile ticari çıkarları bulunan gelişmekte olan devletlere adil olmayan şartlar içeren antlaşmalar karşılığında tercihli gümrük tarifeleri sunması ile birlikte, bu devletler tek taraflı olarak Topluluğa bağlanmışlardır. Ayrıca Gümrük Birliği sayesinde "yeni merkantilizm" olarak adlandırılan "Ortak Ticaret Politikası" oluşturulmuştur. Böylece, Topluluğun dış ticaretinde gümrük tarifelerinin belirlenmesi ile devlet ve damping yardımlarına karşı alınacak tedbirlerde yeknesaklık sağlanmıştır. Belirtilen nedenle, ticaret antlaşmalarında AET ayrı ayrı değil; tek taraf olarak yer almıştır. Ayrıca merkantilizmde ulaşılan son nokta olarak da tanımlanan "Ortak Tarım Politikası" ile de ithalata uygulanan yüksek tarifelerle tarım ürünleri ithalatı azalırken; iç üretimi ile ticareti de artmıştır.[200]

AET'nın yanı sıra EFTA, NAFTA gibi bölgesel örgütler kurulmuştur. GATT'ın geleneksel çok taraflılığına karşı bölgesel ticaret blokları ve bunların kendi uyuşmazlıklarının çözümü mekanizmalarının ortaya çıkması ile birlikte, *mini çok taraflılık* olarak adlandırılabilecek bir yapı ortaya çıkmıştır.[201] Diğer yandan 1960'lı yıllarda siyasi bağımsızlıklarına yeni kavuşan devletler, uluslararası ticaretteki eşitsiz mübadele nedeniyle uğradıkları zarar nedeniyle *üçüncü dünyacılık* adı altında kalkınmış devletlere karşı *ayrımcılık* yaratma yoluna gitmişlerdir. Buna koşut olarak az gelişmiş devletler, daha adil bir uluslararası ekonomik düzenin oluşturulması amacı ile GATT'tan ayrılarak 1962 yılında "Birleşmiş Milletler Kalkınma ve Ticaret Konferansı"nı (UNCTAD) kurmuşlardır.[202] Az gelişmiş ve sosyalist devletler, UNCTAD kapsamında yeniden ITO'nun kurulması amacı ile çaba göstermiş olsalar da, Batılı devletlerin karşı çıkması nedeniyle başarıya ulaşamamışlardır.[203] Bunun üzerine GATT'a yeni bir bölüm eklenerek, en çok gözetilen ulus kaydına bir istisna olarak "Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi" (Generalized Preferences System)

---

200 ATALAY, ss. 26-27.

201 ATALAY, s.27.

202 KARLUK, s.211.

203 ATALAY, s.28.

getirilmiştir. Getirilen sistem ile gelişmiş devletler tarafından az gelişmiş devletlere genelleştirilmiş ve mütekabiliyete dayanmayan tercihler tanınmıştır.[204]

1970'li yıllarda BM Genel Kurulu, sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşmadan önce kurulan uluslararası ekonomik düzenin adil olmadığına karşı artan eleştiriler nedeniyle, uluslararası ekonomik düzenin devletlerin karşılıklı bağımlılığına dayandığı ve ekonomik eşitsizliklerin işbirliği yapılarak azaltılabileceğine ilişkin bir karar almıştır.[205] Küreselleşme olgusuyla birlikte, bu dönemde mal ve hizmet ticaretinin artması sonucu sınırları olmayan bir dünya ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu nedenle ulusal devletlerin ekonomiyi yönlendirecek siyasi gücünün zayıflamaya başladığı söylenebilir.

1973–79 tarihleri arasında yapılan "Tokyo Turu" ile GATT'ın kesin ifadeler içermeyen ve esnek olan hükümlerinin herbirinin yorumlanması amacıyla, sadece imzalayan tarafları bağlayan ayrı ayrı "kod" adı verilen uygulama antlaşmaları yapılmıştır. Ayrıca gri alanlar olarak adlandırılan, Antlaşma'da düzenlenmemiş konularda "Gönüllü İhracat Kısıntısı Antlaşmaları" (Voluntary Export Restrictions) yapılmıştır. Bu Anlaşmalar GATT'ta yer almamalarına ve Antlaşma'ya aykırı olmalarına rağmen ihracatçı tarafların ihracatlarını belirli bir seviyede tutabilmek için yapılan "Çok Elyaflılar Antlaşması" buna örnek gösterilebilir.[206]

1980 ve 1990'lı yıllarda GATT'ın kapsamı sadece mallarla sınırlı hale gelmiştir. 1986'da başlayıp, 1993'te sona eren "Uruguay Turu", GATT için bir dönüm noktası olmuştur. Gümrük tarifelerinin indirilmesinin yanı sıra uyuşmazlıkların çözümü mekanizması güçlendirilmiş ve GATT kapsamında yer almayan konular "paket" halinde ele alınarak müzakere edilmiştir. GATT'ın muğlâk hükümleri yorumlanarak ortak mutabakat sağlanmıştır. Marakeş'te 1994 yılında

---

204 Bkz. GATT m. XXXVI.

205 Bkz. BM Genel Kurulu'nun 1974 tarihli ve 3201 sayılı Uluslararası Yeni Ekonomik Düzen Kurulmasına Dair Bildiri Kararı, dn.202.

206 ATALAY, ss.28–29; KARLUK, ss.151–184.

DTÖ Antlaşması imzalanması ile GATT Dönemi'nde ortaya çıkan eksikler büyük ölçüde giderildiğini söylemek mümkündür.

IV. DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ DÖNEMİ

A. Genel Olarak

500 sayfa dolayında 29 antlaşma, 25'ten fazla Bakanlar Deklarasyonu, Kararı ve Mutabakat Metni ile 26.000 sayfa dolayındaki mal ve hizmet taviz listelerinin yer aldığı Uruguay Turu Nihai Senedi'nin[207] en önemli özelliği, şüphesiz 1947'den bu yana geçici bir nitelik taşıyan GATT'ın oluşturulan DTÖ ile kalıcı bir kimliğe kavuşturulmasıdır. Nihai Senet'te öncelikle DTÖ kuruluş antlaşmasının bir bütün olarak kabul edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Dolayısı ile bu antlaşmaya ekli diğer antlaşmalar da tek taahhüt ilkesi (single undertaking) gereğince kendiliğinden kabul edilmiş olacaktır.[208]

DTÖ, kapsamında yer alan antlaşmaların uygulanmasının sağlanması, müzakereler için forum olması, uyuşmazlıkların çözülmesi ve ticaret politikalarının gözden geçirilmesi mekanizmalarının yönetilmesi ile görevlendirilmiştir. GATT Uruguay Turu sonucunda imzalanan ve 01.01.1995'te yürürlüğe giren Nihai Senet ile kurulan DTÖ, Bretton Woods Konferansı'nın toplanmasından tam 50 yıl sonra faaliyete geçerek Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi dünya ekonomi sisteminin önemli bir kuruluşu olmuştur.[209] DTÖ, ayrıca küresel ekonomi politikalarının oluşturulmasında daha fazla tutarlılık sağlanabilmesi amacı ile Uluslararası Para Fonu ile Dünya Bankası ve bağlı kuruluşlarıyla dünya ekonomi

---

207 GALLAGHER, Peter, **The First Ten Years of the WTO: 1995-2005,** Cambridge Uni. Press, Cambridge, 2005, s.7. (b).

208 Kuruluş Antlaşması m.II.2–3.; Ayrıca bkz. MATSUSHITA; MAVROIDIS; SCHÖNBAUM, ss.6-7.

209 KARLUK, s.159.

politikalarının yaklaştırılmasında işbirliğine girme görevlerini de üstlenmiş bulunmaktadır.[210]

B. DTÖ'nün Üyeleri

1. Genel Olarak

DTÖ Antlaşmaları'ndan kaynaklanan hak ve yükümlülüklerin sahibi, üyesi olan devletler ve AT'dır. Uluslararası örgütler, gözlemci olarak katılabilir ve uluslararası antlaşmalara bağlı olarak DTÖ ile işbirliği yapabilirler. Özel kişiler ve hükümetler dışı örgütler DTÖ nezdinde doğrudan hak sahibi değildir. Bununla birlikte özel aktörler, devletleri siyasi ve hukuki açıdan etkiledikleri için DTÖ kurallarının oluşumunda dolaylı da olsa önemli bir role sahiptir.[211]

2. Üyelik ve Çekilme

DTÖ'nde iki farklı üyelik bulunmaktadır. İlki, asli üyeliktir. DTÖ Antlaşması'na ve Çok Taraflı Ticaret Antlaşmaları'na taraf olan ve kendileri için, GATT 1994'e Taviz ve Yükümlülük Listeleri ile GATS'a Somut Yükümlülük Listeleri eklenmiş bulunan, DTÖ Antlaşması yürürlüğe girdiği tarihte GATT 1947'nin tarafları ve AT, DTÖ'nün *asli* üyeleri olmuşlardır.[212] Uruguay Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri'ne katılan 125 devletten 111'i Marakeş Antlaşması'nı imzalamıştır. 27 Mart 1997'de Kongo Cumhuriyeti'nin de katılımı ile GATT 1947'nin bütün tarafları DTÖ üyesi olmuşlardır.[213] BM tarafından en az gelişmiş devlet olarak kabul edilen devletler, sadece kendi kalkınma, mali ve ticari ihtiyaçları veya idari ve yapısal kapasiteleri ile bağdaşan yükümlülük ve tavizler

---

210 Kuruluş Antlaşması m.III.

211 COTTIER; OESCH, s.77.

212 Kuruluş Antlaşması m.XI.1.

213 WTO, FOCUS, Newsletter No.19, May 1997, s.2.

üstlenmişlerdir.[214] Kamboçya ve Nepal DTÖ üyesi en az gelişmiş devlettir. Çok uzun süren bir müzakere sürecinin ardından üye olabilmişlerdir.[215]

DTÖ'ne üye olmanın ikinci yolu ise, katılmadır. Herhangi bir devlet DTÖ Kuruluş Antlaşması, Çok Taraflı Ticaret Antlaşmaları ve Çoklu Ticaret Antlaşmaları'na katılabilmektedir.[216] Katılma, Bakanlar Konferansı'nın üçte iki oyu ile alacakları bir karar sonucu gerçekleşmektedir.[217] Çoklu Ticaret Antlaşmaları'na katılma ise, ilgili antlaşmanın hükümlerine göre gerçekleşmektedir.[218]

DTÖ üyelerinin ticaret hacmi, Dünya ticaretinin %95'ni kapsamakta olup, tüm üyelerin birbirinden çok farklı ekonomik yapıları bulunmaktadır.[219] Üyeler, DTÖ içinde esnek gruplar ve farklı çıkar grupları halinde hareket etmektedir. Cairns Grubu[220], tarım ihracatçısı devletlerden oluşan G-20, tarım konusunda korumacı devletlerden oluşan G-10, gelişmekte olan fakir devletlerden oluşan G-90 ve Afrika Grupları DTÖ sistemi içindeki farklı görüşleri yansıtmaktadır. Farklı grupların varlığı bir yandan çeşitli görüşleri yansıtması bakımından faydalı olmakla birlikte, zaman zaman devletlerin özellikle çok hassas oldukları konularda karar alınmasını imkânsız hale getirebilmektedir.[221]

---

214 Kuruluş Antlaşması m.XI.2.

215 Bkz. EVENETT, Simon J.; PRIMO BRAGA, Carlos, A., "DTÖ'ye Katılım: Sürecin Hedefleri mi Değiştiriliyor?" in **Dünya Ticaret Örgütü Doha Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye** edt. by AKMAN, Sait; YAMAN, Şahin, TEPAV Yayınları, No:39, Ankara, s.339.

216 Kuruluş Antlaşması m.XII.1.

217 Kuruluş Antlaşması m.XII.2.

218 Kuruluş Antlaşması m.XII.3.

219 Bugün itibari ile toplam 154 üyesi bulunan DTÖ'nün üyeleri için bkz. http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htmb

220 1960'lardan beri GATT kapsamı dışında tutulan tarım, 1980'lerden itibaren AT'nın hayli korumacı Ortak Tarım Politikası'na karşı ABD Cairns Grubu'nun –Avustralya, Kanada, Macaristan ve bazı Asya ve Latin Amerika Devletleri'nden oluşur-başlattıkları girişim sonucu GATT kapsamına dâhil edilmiştir. Bkz. AY; KARAÇOR, s.132.

221 COTTIER, OESCH, s.78.

DTÖ sistemi içinde üye devletler beş farklı sınıfa ayrılmaktadır; gelişmiş devletler, gelişmekte olan devletler, yeni endüstrileşmeye başlayan devletler, en az gelişmiş devletler ve ekonomileri geçiş döneminde olan devletler.[222] 1998 Cenevre Bakanlar Konferansı'nda ilk kez gelişmekte olan devletler grubu içinde yer alan "bazı küçük ekonomiler"e değinilmiş ve "*az gelişmiş devletlerin ve bazı küçük ekonomilerin marjinalleştirilmeleri karşısında derin endişe taşımakta ve birçoğunu kronik yabancı borç sorunu ile kötüleşen bu konuya değinmeye duyulan acil gereksinimi tanımaktayız*" ifadesi kullanılmıştır.[223]

DTÖ'ne üyelik gerekli koşullarının yerine getirilmesi halinde bütün devletler için mümkündür.[224] Günümüzde Rusya Federasyonu başta olmak üzere çok sayıda

---

222 Bkz. PARK, Young, Duk; UNMBRICHT, Georg, C, "WTO Dispute Settlement 1995–2000: A Statistical Analysis", Journal of Int'l Economic Law, Vol:1, ss.213–214.

223 REHBER, s.15 dn.2.

224 DTÖ'ne Katılım Süreci Başlıca Dört Aşamadan Oluşmaktadır:

1. *Resmi Başvuru ve Çalışma Grubunun Kurulması*; Aday devlet, DTÖ'ne resmi başvuruda bulunur ve Genel Konsey bu talebi değerlendirerek, ilgili devletin DTÖ'ne katılımına ilişkin bir "çalışma grubu" (working party) kurulmasına karar vermektedir. Çalışma grupları DTÖ üyesi tüm devletlerin katılımına açıktır. Aday devletin, DTÖ anlaşmaları kapsamına giren ticari ve ekonomik politikaları ile uygulamalarını tüm yönleriyle açıklaması gerekmektedir. Bu bilgiler, ilgili çalışma grubu tarafından incelendikten sonra DTÖ Sekretaryasına bir mutabakat metni (memorandum) halinde sunulmaktadır.

2. *Çalışma Grubunun İncelemeleri ve İkili Taviz Müzakereleri*; Çalışma grubunun ilke ve politikalar üzerindeki incelemelerinde yeterli bir ilerleme kaydedildikten sonra, aday devlet ve üye devletler arasında ikili müzakereler başlatılmaktadır. Her devletin farklı ticari öncelikleri ve çıkarları olması nedeniyle sözkonusu müzakereler ikili düzeyde yürütülmektedir. Müzakerelerde, tarife oranları, spesifik pazara giriş taahhütleri, mal ve hizmetlere ilişkin diğer politikalar ele alınmaktadır. Aday devletin üstleneceği taahhütler ikili düzeyde müzakere edilmekle birlikte, bu taahhütlerin "ayrım gözetmeme" ilkesi çerçevesinde tüm DTÖ üyesi devletlere eşit olarak uygulanması gerekmektedir. Diğer bir ifade ile müzakerelerin sonuçları, aday ülkenin katılımıyla birlikte diğer üye devletlerin elde edecekleri ticari fırsatları belirlemektedir.

3. *Katılım Protokolü*; Çalışma grubunun aday devletin ticaret düzenlemeleri hakkındaki incelemeleri ve ikili taviz müzakerelerinin tamamlanmasının ardından, yine ilgili çalışma

devlet üyelik süreci için oluşturulan çalışma grupları aracılığı ile katılma şartlarını yerine getirmeye çalışmaktadır.[225] Genel olarak bakıldığında üyelik için yoğun bir talep olduğu göze çarpmaktadır. Sözgelimi katılım süreci çok zaman alan Çin, bu sayede içyapısında gerekli değişiklikleri ve reformları yapma fırsatı yakalamıştır.[226]

DTÖ Kuruluş Antlaşması ve Ek 1 ile 2'deki Çok Taraflı Ticaret Antlaşmaları, herhangi bir üye ile diğer üyeler arasında, bu üyelerden biri Antlaşma'ya taraf olduğunda diğeri rıza göstermezse uygulanmayacaktır.[227] Ancak bu kuralın GATT 1947'ye taraf olan DTÖ'nün asli üyeleri arasında uygulanabilmesi için Antlaşma yürürlükte iken iki taraf devletin birbirleri ile tarife müzakerelerine girmemiş veya ulusal muamele ilkesini tanımamış olması gerekir.[228] Ayrıca, Antlaşma'nın uygulanmasına razı olmayan üyenin, üyeliğe aday devletin taraf olma şartlarını içeren antlaşma, Bakanlar Konferansı tarafından onaylanmadan önce, Konferansa bilgi vermesi gerekmektedir.[229] Üyeliğine karşı olumsuz tavır takınılmayan devlet veya ticaret bloğu ile Örgüt, kurulan çalışma grupları aracılığı ile karşılıklı müzakerelerde bulunmaktadır. Bu müzakereler sonucunda katılım süreci tamamlanarak üyelik gerçekleşmektedir.

DTÖ'den *çekilmek* her zaman mümkündür. Çekilme, hem DTÖ Kuruluş Antlaşması, hem de Çok Taraflı Ticaret Antlaşmaları için geçerli olacak ve DTÖ

---

grubunda bir rapor, "katılım protokolü" (protocol of accession) ve "taahhüt listeleri" (schedules / lists of commitments) sonuçlandırılmaktadır.

4. *Karar*; Sonuncu aşama karar aşamasıdır. Rapor, protokol ve listelerden oluşan belgeler DTÖ Genel Konseyi veya Bakanlar Konferansına sunulmaktadır. Tüm DTÖ üyesi devletlerin mutabakatıyla katılım protokolünü imzalayan aday devlet, üye statüsünü kazanmaktadır.
   Bkz. http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org3_e.htm#join; Ayrıca bkz. JACCHIA, Robert A.; CICOGNA, Michelangelo, "The WTO Trade Organization, Principles and Overview", Journal of Law and Economics in Int.'l Trade, Vol:2/1, ss.46-47.

225 İlgili devletler için bkz. http://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/status_e.htm.

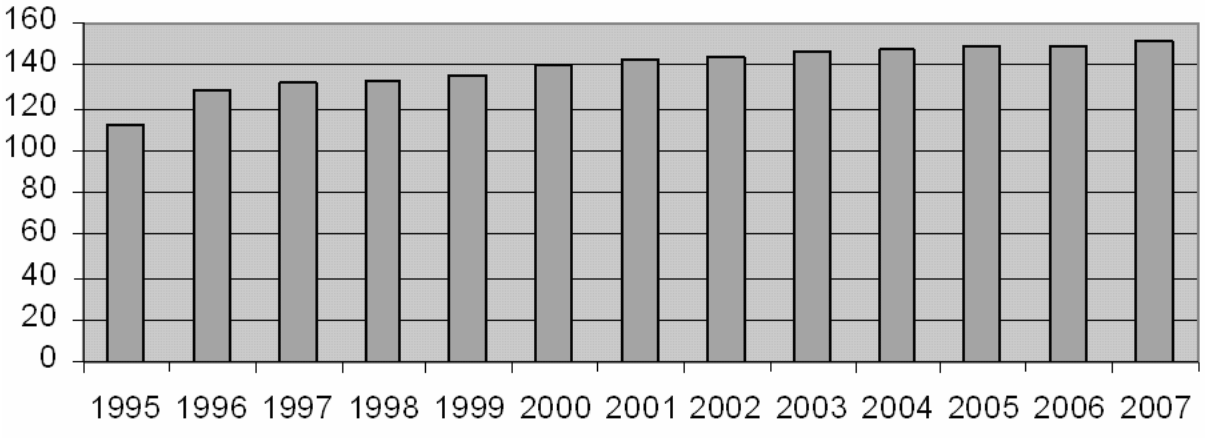
226 EVENETT; PRIMO BRAGA, ss.339–340.

227 Kuruluş Antlaşması m.XIII.1.

228 Kuruluş Antlaşması m.XIII.2.

229 Kuruluş Antlaşması m.XIII.3.

Genel Müdürlüğü'ne çekilme bildirimi yazılı olarak iletildikten altı ay sonra geçerlilik kazanacaktır.[230] Çoklu Ticaret Antlaşmaları'ndan çekilme, bu Antlaşmalar'da yer alan hükümlere göre gerçekleşmektedir.[231] Ayrıca üyeler, DTÖ'den çekilmeden bazı antlaşmaları kendileri için sona erdiğini bildirme imkânına sahiptir.

Yıllara göre DTÖ üye sayısı[232]. DTÖ'nün Toplam Üye Sayısı en son 23 Temmuz 2008'de Cape Verte'nin katılımı ile 153 olmuştur.[233]

3. Gözlemcilerin Statüsü

Üye olmayan devletler ile gümrük birliklerinin DTÖ'de gözlemci statüsü ile bulunmaları mümkündür.[234] Bakanlar Konferansı, Genel Konsey ve yardımcı organlarda gözlemci statüsü ile bulunan devletler zamanla müzakerelere katılarak DTÖ'ne katılma hakkına kavuşmaktadır. Günümüzde yaklaşık 30 civarında gözlemci statüsünde devlet bulunmaktadır.[235]

---

230 Kuruluş Antlaşması m.XV.1.

231 Kuruluş Antlaşması m.XV.2.

232 Kaynak, DEARDORFF, Alan, V, "Dünya Ekonomisi ve DTÖ Nereye Gidiyor?", Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları 3(1–2), s.17.

233 Bkz. http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm.

234 WT/L/161, Annex 2.

235 Bkz. http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm.

Dahası, Genel Konsey diğer uluslararası örgütlere de gözlemci statüsü tanımıştır. BM, UNCTAD, Uluslararası Para Fonu, FAO, OECD, Dünya Bankası ve WIPO, Genel Konsey toplantılarına gözlemci olarak katılabilmektedir. Gözlemci örgütlerin listesi DTÖ organlarına göre değişmektedir. Genel Konsey, DTÖ Kuruluş Antlaşması madde V.1.'e uygun olarak DTÖ ile ilişkili sorumlulukları olan hükümetlerarası örgütlerle etkin işbirliğini sağlayabilmek için gerekli düzenlemeleri yapabilecektir. Gözlemci örgütler, DTÖ'den ilgili belgelerin örneğini alma imkânına sahiptir.[236]

Özel sektör aktörlerinin ve hükümetler dışı örgütlerin DTÖ'nün çalışma ve toplantılarına katılma hakkı yoktur. Yine de ilgili gruplar DTÖ tarafından yönetilen ticaret ve ticaret ile ilgili konularda önemli bir rol oynamaya başlamışlardır. Çeşitli lobi faaliyetleri aracılığı ile ilgi alanları kapsamındaki konularda etkili olabilmektedir. Özel şirketler ve hükümetler dışı örgütler genellikle hükümet ve parlamentolar ile sıkı ilişkiler içinde bulunarak temsilcileri aracılığıyla alınacak kararları etkileyebilmektedir.[237]

C. DTÖ'nün Amaçları

DTÖ, GATT ve tamamlayıcı antlaşmalarının, Hizmetler Ticareti Genel Antlaşması'nın (GATS), Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Antlaşması'nın (TRIPS) ve DTÖ'nün diğer hukuki düzenlemelerinin uygulanmasının gözetiminden sorumlu bir şemsiye örgüttür.[238]

Anlaşma'nın önsözünün ikinci paragrafında Örgüt'ün amaçları şu şekilde belirlenmiştir:

—Hayat standartlarını yükseltmek, tam istihdamı gerçekleştirmek, reel gelir ile gerçek talep hacmindeki istikrarlı artışı sağlamak, mal ve hizmet üretimi ile ticaretini geliştirmek, aynı zamanda da dünya kaynaklarının sürdürülebilir kalkınma

---

236 WT/L/161, Annex 3, m.9.

237 COTTIER; OESCH, s.82.

238 REHBER, s.41.

hedefine en uygun şekilde kullanımına imkân vermek ve gerek çevreyi gerek farklı ekonomik düzeydeki devletlerin ihtiyaç ve endişelerine cevap verecek şekilde mevcut kaynaklarını geliştirmek,

—Gelişmekte olan devletlerin ve özellikle de az gelişmiş devletlerin ekonomik kalkınma ihtiyaçları ile orantılı olarak artan dünya ticaretinden pay almalarını sağlamak,

—Karşılıklı çıkar esasına dayalı ve gümrük tarifeleri ile ticaretin önündeki diğer engellerde önemli indirimler sağlamak ve uluslararası ticari ilişkilerde ayrımcı muameleyi ortadan kaldırmak,

—GATT Uruguay Turu sonuçlarını içeren bütünleştirilmiş, uygulanabilir ve kalıcı çok taraflı bir ticaret sisteminin ana ilkelerini korumaktır.

Özet olarak denilebilir ki, DTÖ'nün amacı, üyelerin ticari ve ekonomik ilişkilerini geliştirmek, ekonomik gelişmeyi sağlamak, sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek, ticaretin önündeki engelleri kaldırmak, farklı ekonomik düzeydeki ülkelere farklı muameleler yapmak yönünde faaliyetlerde bulunurken, Üyelerin mütekabiliyet ve karşılıklı menfaat temelinden hareketle, uluslararası ticarette, ticareti kısıtlayan her türlü engeli ve ayrıcalıklı muameleyi kaldırmalarını sağlamaktır. Burada dikkat edilirse *karşılıklılık* esası getirilerek *adil ticaret*in de düzenlenmiş olduğu görülmektedir. Bir başka ifade ile teorik düzeyde de olsa serbest ticaretten adil ticarete geçiş yapıldığını söylemek mümkündür.

GATT'ın hedeflerini yenileyen Dibace bu hedefleri, hizmetler ticaretine; sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi ve çevrenin farklı ulusal ekonomik gelişmişlik seviyesine uygun olarak korunmasına ve muhafaza edilmesine; gelişmekte olan devletlerin ve bunların içinde özellikle en az gelişmişlerin uluslararası ticaretteki büyümeden daha iyi bir pay almalarını sağlamak için olumlu çabaların gerekliliğine kadar genişletmektedir. DTÖ aracılığıyla büyük ekonomik blokların iki taraflı ilişkilerine dayalı sistem yerine diğer devletlerin de katılımının sağlanmasıyla hukuka dayalı bir çok taraflılık ile öngörülebilirlik ve güven artırılmıştır.[239]

[239] BÜYÜKTAŞKIN, s.43.

Uluslararası ticaret, ekonomik büyümenin tek kaynağı olmasa da, dünya ekonomisinin gelişmesine çok önemli katkılar sağlamıştır. Ekonomilerini uluslararası ticarete açabilecek bir düzeye yükseltip dış ticarete yönelen gelişmekte olan devletler, özellikle uluslararası ticaretin hızla geliştiği dönemlerde dış pazarlardan yararlanıp ekonomik büyümelerine ivme kazandırmışlardır. 19.yy.ın ikinci yarısından I. Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde, sadece "büyüklerin ekonomik özgürlüğü" olarak algılanan serbest ticaret, yarım asır gibi kısa bir sürede "orta büyüklüktekiler"i de içine almıştır. Bugünün yeni endüstrileşmiş devletleri sayılan Brezilya, Meksika, Güney Kore gelişimlerini ticarete borçludur. Son yıllarda bu devletlere Filipinler, Malezya, Tayland gibi başka Uzak Doğu devletleri de katılmıştır.[240] DTÖ'nün ekonomiyi küresel düzeyde serbestleştirme ve sistem içine küçük ve orta ölçekli ekonomileri de dâhil etme konusunda amacını büyük ölçüde gerçekleştirdiği söylenebilir.

Gelişmiş devletlerin DTÖ Antlaşmaları uyarınca gümrük tarifelerini %3'lere çekmiş olmaları ve tarife dışı engelleri büyük ölçüde azaltmaları gelişmekte olan devletlerin ihracatlarına şüphesiz yeni bir ivme katmış olmakla birlikte, gelişmekte olan devletlerin uluslararası rekabete ayak uydurabilmeleri için yeni "vagon"lar üretebilmeleri büyük önem taşımaktadır. Aksi halde uluslararası ticaret ekonomik büyümeyi özendirmek bir yana büyümenin dinamiklerini ortadan kaldırabilecektir.[241]

Son dönemlerde sınırlı sayıda devletin büyümede gösterdiği başarı, şu anki mevcut küreselleşmenin daha çok endüstrileşmiş devletleri kapsayan "seçkinci bir küreselleşme" olduğu ve yoksul devletlerin oluşturduğu dünyanın öteki yarısını dışladığı gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Sadece ekonomik verimlilik ve kar ölçüsüne göre işleyen küreselleşme olgusu, belli bir ekonomik gelişme düzeyini yakalamamış devlet ya da bölgeleri sistem dışına itmektedir. Oysa sosyal bir boyut kazandırılacak "yaygın bir küreselleşme", R. *Prebishe*'nin belirttiği gibi hem mevcut ekonomi politikaları arasında uyum sağlamayı kolaylaştıracak hem de dünyanın

---

240 ŞAHİNÖZ, Ahmet, "Dünya Ticaret Örgütü'nün Dönüşümü", http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/52a3dbaeb32e769_ek.pdf?tipi=14&sube.

241 ŞAHİNÖZ, s.2.

diğer yarısının da ekonomik küreselleşme sürecine katılmasını olanak sağlayacaktır. Son yıllarda DTÖ bünyesinde yaygınlaştırılan "serbest ticaret"e karşı kararlı bir hareket oluşturulması sistemdeki çatlakların açık bir göstergesidir. Seattle (1999)[242]'daki protestolar ile başlayan ve Brezilya'nın Porto Alegre kentinde (2004) 110 devletten 50 bin üzerinde insanın katılımı ile oluşturulan "Sosyal Forum" sadece DTÖ'nün liberal ticaret politikalarını değil; aynı zamanda özellikle bugünkü küreselleşmeyi de protesto etmektedir.[243]

D. DTÖ'nün İşlevleri

DTÖ, Kurucu Antlaşması ile Çok Taraflı Ticaret Antlaşmaları'nın uygulanmasını ve işlenmesini yöneten ve gözetleyen Örgüt'tür. Örgüt'ün işlevleri Kurucu Antlaşma'nın III. maddesinde düzenlenmektedir. Öncelikle DTÖ, Çoklu Ticaret Antlaşmaları'nın uygulanması, yönetimi ve işlemesi için öngörülen çerçeveyi oluşturmaktadır.[244] DTÖ, mal ve hizmet ticaretinin daha fazla serbestleşmesi amacı ile üye devletler arasında sürekli müzakere yapılması ile kuralların ve disiplinlerin geliştirilmesi için ticaretle bağlantılı kabul edilebilecek diğer konular üzerinde görüşmeler yapılması amacına hizmet eden bir forum oluşturmaktadır.[245]

DTÖ'nün bir diğer önemli işlevi de, Bakanlar Konferansı'nda alınacak kararlara göre üyeler arasında çok taraflı ticaret müzakerelerinin sonuçlarının uygulanması için bir çerçeve ortaya koymaktadır. DTÖ ayrıca üyeler arasındaki ticari uyuşmazlıkların en kısa sürede ve etkin bir şekilde çözümünü sağlayacak mekanizmanın yanı sıra üyelerin ticaret politikalarını gözden geçirmekte ve

---

242 Kasım 1999'da DTÖ üyesi 134 devletin toplanması ile DTÖ'nün gelecekteki planını tartışmak üzere Seattle Kenti'nde bir Bakanlar Zirvesi için toplanmıştır. Şirket temsilcileri, DTÖ kurallarının eğitim ve sağlık hizmetlerini kapsayacak şekilde genişletilmesini yabancı yatırımcılara yeni haklar tanınmasını istemişlerdir. Böylece 1998'de büyük tepki ile karşılanan MAI (çok Taraflı Yatırım Antlaşması) de DTÖ gündemine taşınmıştır. Çok büyük tepki ile karşılaşan Konferans protesto edilmiş ve Konferans'tan olumlu sonuç alınamamıştır.

243 ŞAHİNÖZ, ss.3–4.

244 Kuruluş Antlaşması m.III.2.

245 REHBER, s.41.

değerlendirmektir.[246] Buna koşut olarak küresel ekonomik politikaların oluşturulmasında daha fazla tutarlılık sağlamak amacı ile gerektiği takdirde Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası ile bunlara bağlı kurumlarla işbirliği yapabilmektedir.[247]

E. DTÖ'nün Temel İlkeleri

Esas olarak GATT ile aynı ilkelere sahip olan DTÖ'ne bazı yeni ilkeler eklenmiştir. Sözkonusu ilkeleri genel olarak beş başlık altında toplamak mümkün görünmektedir.[248] İlki, *ayrımcılık yapmama* ilkesidir. GATT dönemi ile aynı olan bu ilke tekrara düşmemek için bu bölümde tekrarlanmayacaktır.[249]

Mütekabiliyet, ikinci ilkesi olarak karşımıza çıkmaktadır. DTÖ'nün amaçları kısmında vurgu yapılan bu ilke çerçevesinde, üye bir devlet, diğer devletlerden pazara giriş koşullarını kolaylaştırmasını isteyebilecektir.

Üçüncü ilkenin de GATT ile aynı olduğu söylenebilir. Bu ilke, "*bağlayıcı ve uygulanabilir taahhütler*" olarak karşımıza çıkmaktadır. Zikredilen ilke çerçevesinde üye devletler, gümrük tarife oranlarını indirmeyi, tarife dışı engeller ile miktar kısıtlamalarını bazı istisnalar dışında tamamen kaldırmayı ve ihracat sübvansiyonları uygulamalarına son vereceklerini taahhüt etmektedirler.

Emniyet sübapları olarak anılan dördüncü ilke ise, üye devletlere belirli koşullar altında dış ticaretlerini sınırlandırma serbestîsi tanımaktadır. Böylece devletler bazı koşulların varlığı halinde ithal mallarına anti-damping ve telafi edici vergi uygulayabilmektedir.[250]

---

246 Kuruluş Antlaşması m.III.3–4.

247 Kuruluş Antlaşması m.III.5.; Ayrıca bkz. MATSUSHITA; MAVROIDIS; SCHÖNBAUM, s.9.

248 Bkz. TOGAN, Sübidey, "Ticaret Politikası Gözden Geçirme Mekanizması: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme" in **Dünya Ticaret Örgütü Doha Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye** edt. by AKMAN, Sait; YAMAN, Şahin, TEPAV Yayınları, No:39, Ankara, s.319.

249 Bkz. GATT'ın İlkeleri.

250 TOGAN, s.319.

Son ilke ise, *şeffaflık*tır. Üye bir devletin dış ticaret ile ilgili taahhütlerini uygulayabilmesi için diğer üye devletlerin ticaret rejimleri hakkında bilgi sahibi olması kaçınılmazdır.[251] Çok taraflı ticaret sisteminde, tarifeler ulusal ticaretin korunmasında izin verilen tek yöntemdir; çünkü diğer ticaret engellerine göre daha saydamdır. Şeffaflık, üye devletlerin bildirimi ve DTÖ Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Organı aracılığı ile sağlanmaktadır.[252]

Sonuç olarak DTÖ'nün amaçlarına koşut olarak ilkelerinin kapsamı da genişletilmiştir. Sözkonusu ilkelerin uygulanabilmesini teminat altına alabilmek için çeşitli güvenceler getirilerek GATT döneminde yaşanan sorunların tekrarlanmaması amaçlanmıştır.

F. DTÖ Kapsamındaki Antlaşmalar

DTÖ Kuruluş Antlaşması hem Örgüt'ü kuran hem de esasa ve usule ilişkin düzenlemeler içeren bir "çerçeve antlaşma"dır. Kuruluş Antlaşması, ekinde yer alan antlaşmalar ile birlikte "DTÖ Antlaşmaları" olarak anılmaktadır. [253]

DTÖ'nün ekinde yer alan ve Çok Taraflı (multilateral) Ticaret Antlaşmaları olarak adlandırılan 1, 2 ve 3 nolu ekler, bu Antlaşma'nın bir parçası olarak, bütün üyeler için bağlayıcıdır.[254] Bu *tek taahhüt* (single undertaking) ilkesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.[255] Çoklu (plurilateral) Ticaret Antlaşmaları olarak

---

251 TOGAN, s.320.

252 Bkz. ARAT, Tuğrul; ERTEN, Rifat, "DTÖ Hukuku ve Türkiye'ye Etkileri" in **Dünya Ticaret Örgütü Doha Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye** edt. by AKMAN, Sait; YAMAN, Şahin, TEPAV Yayınları, No:39, Ankara, s. 377.

253 Orijinal adı Dünya Ticaret Örgütü'nü Kuran Marakeş Antlaşması. Bkz. VAN Den BOSSCHE, s.44 (a); Aynı zamanda Kuruluş Antlaşması ve ekinde yer alan antlaşmaların tümünü anlatmak için de Marakeş Antlaşması adı kullanılmaktadır. Bkz. ARAT; ERTEN, s.363.

254 Kuruluş Antlaşması m.II.2.

255 VAN Den BOSSCHE (a), s. 46.

adlandırılan 4 nolu ek ise, Antlaşma'nın bir parçası olarak sadece kabul eden devletler için bağlayıcı olacaktır.[256]

Öncelikle Ek 1'de yer alan antlaşmalara bakmak gerekirse, ilgili antlaşmaların mal ticareti, hizmet ticareti ve ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet hakları olmak üzere üç farklı grup altında toplandığı görülecektir. Mal ticareti ile ilgili çok sayıda antlaşma bulunmaktadır. Sözkonusu antlaşmaların konuları ise aşağıdaki gibidir;

I. *Ek 1A*: Mallarla ilgili ticareti düzenleyen şu antlaşmaları kapsamaktadır.

1. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması 1994 (GATT 1994)

GATT 1994, temelde GATT 1947 ile GATT'ın oluşturulmasından bu yana yapılmış halen yürürlükte olan aşağıdaki düzenlemelerden oluşmaktadır:

a) 30 Ekim 1947 tarihli GATT hükümleri (Geçici Uygulama Protokolü hariç)
b) DTÖ yürürlüğe girmeden önce GATT 1947 uyarınca yürürlüğe girmiş aşağıdaki hukuki metinlerin hükümleri:

- tarife tavizleri ile ilgili protokoller ve onay belgeleri,
- katılma protokolleri,
- geçerli olan aykırılık kararları,
- GATT 1947 Taraf Devletleri'nin diğer kararları,

c) Aşağıdaki mutabakat metinleri:

- "Taviz Listeleri"ne İlişkin II.1 (b),
- "Devlet Ticari Teşebbüsleri"ne İlişkin XVII,
- "Devletler Bakımından Uygulama-Sınır Ticareti- Gümrük Birlikleri ve Serbest Ticaret Bölgeleri"ne İlişkin XXIV,
- "Listelerin Tadili"ne İlişkin" XXVIII,
- "Taraflar Arasında Antlaşma'nın Uygulanmaması"na İlişkin XXXV. maddeleri ile ödemeler dengesine ilişkin hükümler ve yükümlülükleri arındırmaya yönelik hükümlerin yorumuna ilişkin mutabakat metinleri, GATT 1994'ün parçası olacaklardır.[257]

---

256 Kuruluş Antlaşması m.II.3.

257 VAN Den BOSSCHE (a), s.47.

GATT 1947, DTÖ'nün 1A Eki'nden yasal olarak farklı (legally distinct) olacak; ancak GATT 1994 içinde mütalaa edilecektir. Geçici Uygulama Protokolü'nün kapsanmaması ile taraflara GATT 1947 hükümlerini kendi iç mevzuatları ile bağdaştığı ölçüde uygulama olanağı sağlayan "grandfather kaydı" uygulamasına son verilmiş olup, GATT 1947 hükümleri de artık üyeler için uyulması zorunlu hükümler haline getirilmiştir. Bununla birlikte, GATT 1994, GATT 1947'nin yerine geçmeyecektir. GATT 1947 sadece sanayi mallarına hasredilmiş iken, GATT 1994 kapsamına tarım, yatırımlar ve sanayi malları da dâhil edilmiştir. GATT 1994'te de GATT 1947'de benimsenen ayrım gözetmeme (en çok gözetilen ulus kaydı ve ulusal muamele), yerli endüstrinin sadece tarifeler ile korunması ve tarife indirimleri ilkeleri aynen kabul edilmiştir.[258] İlgili antlaşma ile özellikle büyük ölçüde miktar kısıtlamalarını içeren tarife dışı engellerin ortadan kaldırılması amacı ile istisnalarını da içeren ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır.[259]

Ayrıca yeni antlaşama ile GATT 1947'de geçen "Taraf Devlet" deyimi "Üye" olarak değiştirilmiş, "Yürütme Sekreteri", DTÖ "Genel Müdürü"'ne dönüştürülmüştür. "Daha az gelişmiş taraf devlet", "gelişmiş taraf devlet" tabirleri "gelişmekte olan üye devlet" ve "gelişmiş üye devlet" olarak değiştirilmiştir. Değişik maddelerde birlikte hareketi öngören "Taraf Devletler"e yapılan atıflar, DTÖ'ne yapılmış sayılacak, verilen diğer görevleri Bakanlar Konferansı yerine getirecektir.

d. GATT 1994'e Ek Marakeş Protokolü (Bu Protokol taviz listeleri ve yapılacak indirimlerle ilgilidir.)

EK1A'da yer alan GATT 1994 dışındaki diğer antlaşmalar ise,

2. Tarım Antlaşması

3. Bitki ve Hayvan Sağlığı Önlemleri Uygulama Antlaşması

4. Tekstil ve Giyim Antlaşması

5. Ticarette Teknik Engeller Antlaşması

6. Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri Antlaşması (TRIMs)

7. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması 1994'ün VI. Maddesinin Tatbikine İlişkin Antlaşma

---

258 Sırasıyla bkz. GATT 1994 m.I; m.III; m.XI; m.XXVIII.

259 Bkz. GATT 1994 m.XI.

8.Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması 1994'ün VII. Maddesinin Tatbikine İlişkin Antlaşma

9. Sevk öncesi İnceleme Antlaşması

10. Menşe Kuralları Antlaşması

11. İthalat Lisansları Antlaşmaları

12. Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması

13. Koruma Tedbirleri Antlaşması

Konularından da anlaşıldığı gibi, *Ek 1 A*'da yer alan antlaşmalar mal ticaretinin tüm yönlerini ayrıntılı bir şekilde düzenlemektedir. Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki, GATT 1994 ile sayılan antlaşmalar arasında sıkı bir ilişki sözkonusudur. Özünde hepsi birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Ancak Koruma Tedbirleri Antlaşması ile arasında daha yakın bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Koruma Tedbirleri Antlaşması'nda yer alan istisnai tedbirler, GATT 1994 hükümlerinin uygulanmasını doğrudan etkileyebilecektir.[260] Tarım Antlaşması ile tarım ürünlerinin de DTÖ sistemine dâhil edilmesi önemli bir başka yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bugün gelinen noktada tarım konusunda halen çok sayıda aşılamamış sorun olduğunu söylemek mümkündür.[261]

II. *Ek 1 B*: Hizmet Ticareti Genel Antlaşması (GATS) ve Ekleri

Hizmet ticareti giderek büyümekte ve halen uluslararası ticaretin %20'sinden fazlasını oluşturmaktadır. Uruguay Turu'nda müzakere edilen GATS, mal ticareti ile ilgili genel kuralları hizmetler ticaretine uygulamaktadır. Ancak kurallar, mallar ve hizmetler arasındaki farklılıkları ve uluslararası hizmet ticaretinin gerçekleştiği alanları dikkate alacak şekilde değiştirilmiştir.[262] Hizmetler sektörü ilk defa uluslararası bir düzenlemeye konu olmuştur.[263]

---

260 Ayrıntılı olarak bkz. VAN Den BOSSCHE (a), s.49.

261 ARAT; ERTEN, s.366.

262 Burada hemen mallar ve hizmetlerin nasıl ayırdedildiğine kısaca değinmek yararlı olacaktır. Hizmetlerin temel özelliklerinden biri, gayri maddi ve görünmez olmalarıdır. Ayrıca hizmetler, mallardan farklı olarak depolanamaz. Bunların istisnaları da mevcuttur. Örneğin, bir danışmanın disketteki raporu görülebilir veya telefon cevaplama sistemi depolanabilir. "The Economist",

Çerçeve nitelikte bir antlaşma olan GATS'ta da ayrım gözetmeme (en çok gözetilen ulus kaydı ve ulusal muamele) ilkesi GATS'ta da yerini almıştır.[264] Ayrıca diğer genel DTÖ ilkelerinin de çeşitli maddelere serpiştirildiği görülmektedir.[265]

III. *Ek 1 C*: Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Antlaşması (TRIPS)

Fikri mülkiyet haklarının korunması ile olarak devletlerin kabul ettikleri standartların büyük ölçüde farklılıklar göstermesi, uluslararası ticaretin gelişimini olumsuz etkileyebilmektedir. Ayrıca sözkonusu hakların denetimsiz ya da etkin olmayan bir şekilde kullanılması, taklit ve korsan malların ticaretini teşvik edip, hak sahibi imalatçıların meşru ticari menfaatlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Uruguay Turu'nda müzakere edilen TRIPS, bu nedenle, fikri mülkiyet haklarına yönelik asgari standartların yanı sıra, bu hakların kullanma usulleri ve ihlali halinde telafi edici yöntemler öngörmektedir. Bir başka ifade ile ulusal düzeyde devletlerin bu standartlara uymalarını sağlamak amacıyla uluslararası düzeyde istişareler ve gözetim için bir mekanizma oluşturmaktadır. TRIPS, temelde fikri mülkiyet haklarına ilişkin var olan diğer uluslararası antlaşmalara dayanmaktadır. [266]

Antlaşma, kapsamında yer alan fikri mülkiyet haklarının her birinin korunmasının temel unsurlarını, korumadan yararlanma hakkını ve asgari koruma süresini düzenleyerek bu konuda çığır açmıştır.[267] GATT ve GATS'ta yer alan ayrım

---

hizmeti, *ticaret olarak satılan ve ayağınıza düşmeyen herhangi bir şey* olarak vurucu bir şekilde tanımlamıştır. Bkz. REHBER, s. 218. GATS kapsamında hizmetler iş (profesyonel ve bilgisayar) hizmetleri, iletişim hizmetleri, inşaat ve mühendislik hizmetleri, turizm ve seyahat hizmetleri, eğlence-kültür-spor hizmetleri, ulaşım hizmetleri ve bunlar dışında kalan hizmetler 12 ayrı sektöre ayrılmıştır. Bu 12 sektör de ayrıca 155 yan sektöre ayrılmıştır.

263 VAN Den BOSSCHE (a), s.50.

264 Sırasıyla bkz. GATS m. 2; m.17.

265 Karşılıklılık ilkesi (GATS m. V); Özel Tarife Listeleri (GATS m.XIX, XX, XXI) gibi.

266 REHBER, s.271.

267 TRIPS kapsamında yer alan fikri mülkiyet hakları, patentler, telif ve komşuluk hakları, markalar, sınaî tasarımlar, entegre devrelerin topografyaları, ticari sırlar dâhil açıklanmamış bilgiler ile menşe adları dâhil coğrafi işaretleri kapsamaktadır. Antlaşma'da ayrıca lisans sözleşmelerinde

gözetmeme (ulusal muamale ve en çok gözetilen ulus kaydı) TRIPS'te de tekrarlanmıştır.[268]

*Ek 2:*Uyuşmazlıkların Çözümü Kural ve Yöntemleri Hakkındaki Mutabakat Metni

2 no'lu ekte yer alan mutabakat metni, DTÖ sistemi içinde çıkacak olan uyuşmazlıklarda uyuşmazlık mercileri tarafından uygulanacak olan usul kurallarını düzenlemektedir. Sistem içinde öngörülebilirliği temin etmek amacı ile oluşturulan uyuşmazlıkların çözümü mekanizmasının köşe taşlarından biridir. Uyuşmazlıklar çözümlenirken esasa ilişkin konularda Örgüt kapsamındaki antlaşmalara bakılacak, usul konularında ise, sözkonusu mutabakat metni esas alınacaktır. Çalışmanın esası da asıl olarak bu metne bağlı olup, ilgili konuda II. ve III. bölümlerde daha ayrıntılı açıklamalara yer verilecektir.

Ek 3: Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması

3 no'lu ekte, üye devletlerin ticaret politikalarının periyodik olarak incelenmesi ile ilgili kurallar yer almaktadır. Bu incelemelerin iki ana hedefi bulunmaktadır. İlki, üye devletlerin çok taraflı antlaşmalar kapsamındaki yükümlülüklerine ne ölçüde uyduklarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Periyodik olarak yapılan incelemeler ile üye devletlerin kurallara uymasının gözetimi yapıldığı için sonradan çıkabilecek sürtüşmeler engellenmiş olur. İkinci hedef ise, üye devletlerin ticaret politika ve uygulamalarının daha şeffaf ve anlaşılabilir olmasını temin etmektedir.[269] Bu mekanizma sayesinde DTÖ'nün temel ilkelerinden biri olan *şeffaflık* ilkesi güvence altına alınmıştır.

---

rekabete aykırı uygulamaların kontrolü ile ilgili bir bölüm de yer almaktadır. Bkz. TRIPS Bölüm VIII (m.40).

268 Bkz. TRIPS m.3-4.

269 REHBER, s.52.

Türkiye'nin ticaret politikaları 4 yılda bir gözden geçirilmektedir. Son inceleme 2007 yılında yapılmıştır. Konuya ilişkin bir Sekretarya Raporu hazırlanmıştır.[270] Üye devletlerin bu raporlarda yer alan tavsiyeleri yerine getirerek iç hukuk kurallarında gerekli değişiklikleri yapmaları beklenmektedir.

Ek 4: Çoklu Ticaret Antlaşmaları[271]

4 no'lu ekte yer alan antlaşmalar, önce de ifade edildiği gibi tüm üyeler değil, sadece bu antlaşmalara taraf olan devletler için bağlayıcıdır. Ek 4'te yer alan çoklu ticaret antlaşmaları;

—Sivil Uçak Ticareti Antlaşması

—Devlet Alımları Antlaşması

—Uluslararası Süt Ürünleri Antlaşması

—Uluslararası Sığır Eti Antlaşması

Çoklu Ticaret Antlaşmaları'ndan Uluslararası Süt Ürünleri ve Uluslararası Sığır Eti Antlaşmaları 1997'de yürürlükten kaldırılmıştır. Türkiye hiçbirinin tarafı olmayıp, sadece gözlemci statüsündedir.

Sonuç olarak DTÖ'nün kapsamı sadece kurucu antlaşmalardan ibaret olmayıp, ekteki antlaşmalara bağlı hukuki belgeler de kapsama dâhildir. DTÖ, kapsamında yer alan antlaşmalar ile ilgili konularda üyeler arasındaki ticari ilişkilerin devamı için ortak bir kurumsal yapı oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, ekte yer alan "Çok Taraflı Ticaret Antlaşmaları" ve bunlara bağlı hukuki belgeler de bu antlaşmaların mütemmim cüzüdür ve bütün üyeleri bağlamaktadır. DTÖ kapsamındaki antlaşmalar GATT 1947'den önce de belirtildiği gibi hukuken farklıdır. Hükümleri yeniden yorumlanmış ve hükümler üzerinde mutabakatlar oluşturulmuştur; fakat GATT 1947 ile birlikte okunması gerekmektedir.[272]

---

270 Ayrıntılı olarak bkz. TOGAN, s.324 vd.

271 Antlaşma metinleri için bkz. **The Legal Texts: The Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiotions**, Cambridge Uni. Press, New York, 2007.
Ayrıca bkz. http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/legal_e.htm#top.

272 GATT 1994 m.I.

DTÖ, karar verme yetkisini kullanmak ve sorumluluklarını yerine getirebilmek için kendi organlarına sahiptir. Ticaret politikasının gözetimi, uyuşmazlıkların çözümü, çevrenin korunması, endüstrileşmemiş devletlerin yararına bazı önlemlerin alınması gibi konularda yetkili bir örgüttür. Açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, DTÖ'nün kurucu antlaşmaları, kota ve gümrük tarifelerini belirlemekten oluşan geleneksel rollerinin çok ötesine geçerek demokratik yönetim üzerinde yeni ve eşi görülmemiş kontroller oluşturmaktadır. Sermayenin hareketliliği ve serbest ticaretin artması için ilgili antlaşmalar ile çelişen ulusal yasaların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bununla birlikte, küresel ticaretin demokratik kontrol mekanizmaları dışında gelişme ihtimali özellikle çevre, yaşam ve sağlık standartları açısından dünyayı savunmasız bırakma riski de taşımaktadır. Sözkonusu riski, İktisatçı Herman Daly'nin Ocak 1994'te "Dünya Bankası'na Veda Konuşması"ndaki şu sözleri özetlemektedir; "*ulus devletin ticareti ortadan kaldırma hamlesi, toplumun ortak çıkarı için herhangi bir politika uygulama gücüne sahip ana birimini ölümcül biçimde yaralamak demektir...*[273] *Kozmopolit küreselleşme bir yandan uluslarötesi şirketlerin göreli gücünü artırırken, ulusal sınırlar ile ulusal ve ulusaltı toplulukların gücünü zayıflatmaktadır*."

Belirtilen nedenle küreselleşmenin temel mekanizmalarından biri olan DTÖ'nün amacı, sadece ticaret üzerindeki tüm engelleri ortadan kaldırmak olmayıp, diğer yandan da zaman zaman halkı koruyan kısıtlamaları kaldırıp şirket çıkarlarını korumayı hedefleyebilmektedir. Günümüz küreselleşmesinin şirketler düzeyinde bir ekonomik model getirdiği ve bu nedenle 19. yy. da David Ricardo ve Adam Smith'in savunduğu serbest ticaret anlayışından farklı olduğu iddia edilmekte ve eleştirilmektedir.[274] Oluşturulmak istenen mekanizma liberalizmi hedeflediği için devletin ekonomiye müdahalesi kısıtlanmalıdır. Nitekim GATT Genel Direktörü Peter Sutherland, ABD'nin DTÖ'nü onaylanmasını savunduğu New York'taki 3

---

[273] WALLACH, Lori; SFORZA, Michelle, **DTÖ: Kimin Ticaret Örgütü,** (Çev: D. Aytaş), Metis Yayınevi, İstanbul, 2001, s.13.

[274] WALLACH; SFORZA, ss.20–21.

Mart 1994 tarihli konuşmasında, "*Hükümetler ticaretin yürütülmesine mümkün olduğunca az müdahale etmeli*" demiştir.[275]

G. DTÖ'nün Yapısı ve Yönetimi

1. Genel Olarak

DTÖ'nün bir uluslararası örgüt olarak tüzelkişiliği vardır. Dolayısıyla, uluslararası antlaşma yapma ehliyetine de sahiptir. Ayrıca bütün üyeler, görevlerini yerine getirebilmesi için Örgüt'e gerekli hukuki imkânları tanımakla yükümlüdür. Buna koşut olarak DTÖ mensupları ve üye temsilcileri de görevlerini bağımsız şekilde yerine getirebilmek için BM Uzmanlık Teşkilatları'nda öngörülenler ile aynı imtiyaz ve dokunulmazlıklara sahiptir.[276]

DTÖ'nün merkezi İsviçre'nin Cenevre şehrindedir. Üç müdür yardımcısının bağlı olduğu bir Genel Müdür tarafından yönetilmektedir. Genel Müdür yardımcıları, üye devletlere danışılarak Genel Müdür tarafından tayin edilirler.[277] DTÖ'nün Genel Müdür tarafından yürütülen bir Sekretaryası bulunmaktadır. Genel Müdür, Bakanlar Konferansı tarafından atanır.[278] Genel Müdür ve Sekretaryanın sorumlulukları tamamen uluslararası niteliktedir. Farklı devletlerden 500 kişilik personele sahip olan DTÖ Sekretaryası ve Genel Müdür'den görevlerini yerine getirirken "herhangi bir hükümet ya da DTÖ dışında herhangi bir otoriteden talimat alamayacakları"[279] ve böylece Sekretarya'nın uluslararası karakterini koruması beklenmektedir.

[275]WALLACH; SFORZA, s.13.

[276] Kuruluş Antlaşması m.VIII.

[277] Kuruluş Antlaşması m.4.1.

[278] Şu anki DTÖ Genel Müdürü *Pascal Lamy*'dir.

[279]Kuruluş Antlaşması m.VI.

2. Bakanlar Konferansı

DTÖ'nün en az iki yılda bir toplanan ve bütün üyelerin temsilcilerinden oluşan bir Bakanlar Konferansı bulunmaktadır. Bu organ GATT 1947 Genel Kurulu'na denk bir işleve sahiptir. Bakanlar Konferansı, DTÖ'nün fonksiyonlarını yerine getirmek ve Çok Taraflı Ticaret Ticaret Antlaşmaları konusunda karar almakla görevlidir.[280] Bakanlar Konferansı'nın DTÖ'nün işleyişi ile ilgili asli sorumluğu bulunmaktadır. İlk Bakanlar Konferansı Aralık 1996'da Singapur'da toplanmıştır.[281] Sonrakiler sırasıyla 1998 (Cenevre-İsviçre), 1999 (Seattle-ABD), 2001 (Doha) ve 2003 (Cancun-Meksika), 2004 (Cenevre-İsviçre), 2005 (Hong Kong), 2006 (Cenevre-İsviçre), 2007 (Davos-İsviçre)'dir.

3. Genel Konsey

Genel Konsey, DTÖ'nün ikinci derece karar alma organı olup, gerektiğinde toplanır ve bütün DTÖ üyelerinin temsilcilerinden oluşur. GATT 1947'deki Temsilciler Konseyi'ne denk bir işleve sahiptir.[282] Bakanlar Konferansı toplantıları arasındaki dönemde, onun işlevini yerine getirmek suretiyle Antlaşma ile kendine verilen görevleri yerine getirmektedir. Ayrıca Antlaşma ile kendisine verilen görevleri yapmak, Komitelerin çalışma usullerini belirlemek, uyuşmazlıkların çözümünde kendisine verilen görevleri yerine getirmek, ticaret politikalarını gözden geçirmek, Mal, Hizmet ve Fikri Mülkiyet Haklarına İlişkin Konseyin çalışmalarını yönlendirmek ve denetlemek de Genel Konsey'in görevleri arasındadır.[283] Sahip olduğu karar verme yetkisi nedeniyle DTÖ'nün en önemli organıdır.[284]

---

280 Kuruluş Antlaşması m. IV.1.

281 Konu için bkz. GALLAGHER (b), ss.32-41.

282 SENTI; CONLAN, s.26.

283 Kuruluş Antlaşması m.IV.2–3–4–5.

284 SENTI; CONLAN, s.26.

4. Konseyler ve Komiteler

Genel Konsey, ilgili antlaşmalar ile kurulmaları öngörülmüş olan Mal, Hizmet ve Fikri Mülkiyet Haklarına ilişkin Konseyler yanında, Ticaret ve Kalkınma, Ödemeler Dengesi Kısıtlamaları, İdari, Mali ve Bütçe İşleri Komiteleri ile diğer ilgili Komiteleri kuracaktır.[285]

Günlük işler Genel Müdür'ün başkanlığındaki bir Sekretarya tarafından yürütülmektedir. Genel Müdür ve diğer çalışanlar uluslararası memur statüsünde olup, görevleri sırasında herhangi bir hükümetten ve DTÖ dışındaki herhangi bir makamdan talimat isteyemez ve alamazlar.[286] Bakanlar Konferansı tarafından atanan Genel Müdür ayrıca DTÖ'nün faaliyetleri ile ilgili periyodik raporlar hazırlar ve yıllık bütçenin hazırlanmasına başkanlık eder. Yine Genel Müdür'ün yetki, görev ve hizmet şartları ile süresini belirleyen yönetmelik Bakanlar Konferansı tarafından onaylanır.[287]

5. Sekretarya

DTÖ'nün bir Genel Müdür tarafından yürütülen Sekretaryası bulunmaktadır. Genel Müdür Bakanlar Konferansı tarafından atanmaktadır.[288] Sekretarya, DTÖ üyeleri arasındaki müzakereleri hazırlamak ve yönetmek, dünya ticaret gelişmeleri ile ilgili yayın yapmak, uyuşmazlıkların çözümü sürecinde gerekli yardımı yapmakla görevlendirilmiştir.

Önce de belirtildiği gibi, DTÖ Sekretaryası çeşitli devletlerden 500 kişilik personele sahiptir. Çalışanların görevlerini yerine getirirken herhangi bir hükümet ya da DTÖ dışındaki diğer otoritelerden talimat almamaları gerekmektedir.[289] DTÖ'de

---

285 Kuruluş Antlaşması m.IV.2–3–4–5.

286 Kuruluş Antlaşması m.VI.3.

287 Kuruluş Antlaşması m.VI.2.

288 Kuruluş Antlaşması m.VI.1–2.

289 Kuruluş Antlaşması m. VI.3.

çalışan personel sayısı genel olarak yetersizdir. Örneğin, Uluslararası Para Fonu'nun 1300, Dünya Bankası'nın 3700, OECD[290]'nin 1100 çalışanı bulunmaktadır.[291]

6. Karar Alma Usulü

DTÖ'de daha önce Genel Antlaşma'nın yürütülmesinde olduğu gibi karar almada konsensüs[292] aranmaktadır. Konsensüs ile karar alınamadığı durumlarda oylamaya başvurulması öngörülmüştür. Her üyenin olumlu bir oyu olacak, AT'nın oy hakkını kullandığı durumlarda oy sayısı DTÖ'ne üye Topluluk üyesi devlet sayısına eşit olacaktır. Bir başka ifade ile AT ve üye devletlerin oy sayısı, Topluluklara üye devlet sayısını aşmayacaktır. Antlaşmalarda aksi belirtilmedikçe kararlar oyçokluğu ile alınır.[293] DTÖ'nün 1 no'lu ekinin yorumu ve aykırılık kararlarında ¾ çoğunluk aranacaktır. Olağanüstü durumlarda Bakanlar Konferansı bir üye ile ilgili olarak Çok Taraflı Antlaşmaları'ndan kaynaklanan yükümlülüklerini ihlal ettiğine dair bir karar alabilir. Böyle bir kararın alınabilmesi de ¾ çoğunluk ile mümkün olacaktır.[294]

DTÖ'ne üye her devletin, Antlaşma hükümlerinin değiştirilmesi için Bakanlar Konferansı'na veya Genel Konsey'e teklif götürme hakkı bulunmaktadır. En çok gözetilen ulus kaydı gibi genel ilkelerin değiştirilmesinde oybirliği, diğer değişikliklerde de 2/3 çoğunluk aranmaktadır.[295] Ayrıca Kurucu Antlaşma madde IX, GATT 1994 madde I ve II, GATS madde II.1 ve TRIPS madde IV'te yapılacak olan değişiklilerde tüm üyelerin olumlu oy kullanması gerekmektedir.[296]

---

290 Organization for Economic Corporotion and Development: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü.

291 SENTI; CONLAN, s.26.

292 Toplantıda hazır bulunan herhangi bir üye, alınacak karara resmen itiraz etmezse, ilgili organın kendisine sunulan bir konuda konsensüsle karar aldığı sonucuna varılacaktır.

293 Kuruluş Antlaşması m.IX.1.

294 Kuruluş Antlaşması m.IX.3.

295 Kuruluş Antlaşması m.X.

296 Kuruluş Antlaşması m. X.2.

Kurucu Antlaşma'nın herhangi bir maddesine çekince konması yasaktır. Çok taraflı ticaret antlaşmalarına ise, ancak Kurucu Antlaşma'da öngörüldüğü şekilde çekince konulabilecektir. Çoklu Ticaret Antlaşmaları'na çekince konması hususu ise ilgili antlaşma hükümlerinde belirlenecektir.[297]

Çok Taraflı Antlaşmalar'ın bazı üyeler arasında uygulanmaması mümkündür. Sözkonusu durum, ya ilgili devletin DTÖ'ne üye olması aşamasında kullanılabilir ya da devletin zaten Genel Antlaşması'nın XXXV. maddesinde sözü edilen "Taraf devletler arasında antlaşmanın uygulanmaması" hükmünden yararlanması nedeniyle uygulanabilir.[298]

DTÖ'nü oluşturan antlaşma sayılan özellikleri nedeniyle "Küçük Sözleşme" (mini-charter) olarak nitelendirilmektedir. Getirilen düzenlemeler ile dünya ticaret sistemini, Havana Sözleşmesi'nde öngörüldüğü biçimde kapsamlı bir düzenleme işlevi de bulunmamaktadır.[299]

H. Müzakere Forumu Olarak DTÖ

1. Genel Olarak

DTÖ Kuruluş Antlaşması'na göre, Örgüt'ün önce de belirtildiği gibi başlıca dört işlevi bulunmaktadır. Öncelikle Örgüt, DTÖ Antlaşmaları'nın ve gelecekte müzakere edilecek her antlaşmanın uygulanmasına, yönetimine ve işlemesine yardımcı olacaktır. İkincisi, üye devletler arasındaki farklılıkların ve uyuşmazlıkların çözümünden sorumlu olacaktır. Üçüncüsü, üye devletlerin ticaret politikalarını periyodik olarak inceleyecektir. Son olarak da antlaşmaların kapsadığı alanlarda, yetkisine giren yeni konularda ve ticaretin daha çok serbestleştirilmesinde üye devletlerin müzakerelerde bulunmaları için bir *forum* oluşturacaktır.

---

297 Kuruluş Antlaşması m.XVI.5.

298 Kuruluş Antlaşması m. XIII.

299 BÜYÜKTAŞKIN, s.47.

DTÖ, sürekli müzakere forumu olma özelliği çerçevesinde "mal ve hizmet alanlarında ticaretin daha ileri seviyede serbestleştirilmesi" ve "mevcut kuralların geliştirilmesi veya yeni konu alanlarında kuralların kabul edilmesi" işlevini yerine getirmektedir. Belirli antlaşmaların tümünün veya bazı hükümlerinin gözden geçirilmesine yönelik hükümlere genellikle antlaşmalar bünyesinde yer verilmektedir. Bu hükümler, müzakereler açısından "üzerinde uzlaşılmış gündem" (built in agenda) olarak bilinmektedir.[300]

İki yılda bir toplanan Bakanlar Konferansı'nda ise, yeni alanlarda kurallar kabul edilmesi için müzakerelerin gerçekleştirilmesi gerekip gerekmediğini incelemek amacı ile karar alınmaktadır. Kuruluşunun ardından 1996 (Singapur), 1998 (Cenevre)'de yapılan Bakanlar Konferansı sonucunda, ticaret ve çevre, ticaret ve yatırım, ticaret ve rekabet politikası, ticaretin kolaylaştırılması, kamu alımlarında şeffaflık ve elektronik ticaret de DTÖ çalışma programına eklenmiştir.

2. Doha Müzakereleri

11 Eylül saldırılarını takiben özellikle gelişmekte olan devletlerin sorunlarını tartışmak ve dünya ticaretine ivme katmak amacı ile Katar'ın başkenti Doha'da 2001 yılının Kasım ayında DTÖ Üyeleri tarafından belirli konuları tartışmak üzere müzakereler başlatılmıştır. Ancak bu görüşmelerden günümüze kadar halen tam olarak bir sonuç alındığını söylemek zordur. Doha Turu boyunca, üye devletlerin müzakere pozisyonları arasında beliren farklılıklar ve konuların boyutları itibari ile ticaret sınırlarını aşması müzakerelerin tıkanmasına neden olmuştur.[301]

Doha Turu'nun ardından çözümlenemeyen konuları tartışmak amacı ile 2003 (Cancun-Meksika) görüşmeleri yapılmıştır. Ancak görüşmelerde Doha gündeminin en önemli konu başlıklarından biri olan tarımsal sorunlar, Kuzey-Güney çatışması

---

300 REHBER, s.45.

301 Konu ile ilgili ayrıntılı olarak bkz. AKMAN, M. Sait, "Doha Kalkınma Turu ve DTÖ: Sorunların Açmazında Çözüm Arayışları" in **Dünya Ticaret Örgütü, Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye**, edt. by AKMAN M. Sait; YAMAN, Şahin, Tepav Yayınları, No:39, Ankara, 2008, ss.16–55.; Müzakere konuları ile ilgili olarak bkz. GALLAGHER (b), ss.96-110.

nedeniyle bir sonuca bağlanamamıştır. Orta gelir düzeyine sahip G–20 ile gelişmekte olan fakir devletlerden oluşan G–90 arasında bir uzlaşma sağlanamamıştır. Ardından 2004 yılında Cenevre (İsviçre)'de müzakerelere devam etme kararı alınmıştır. Görüşmelerde AB, ABD, Japonya ve Brezilya bütün ithalat sübvansiyonlarının kaldırılması, ticareti baltalayan sübvansiyonların azaltılması ve tarifelerin indirilmesi konularında anlaşmaya varmıştır. Gelişmekte olan devletler ise, ana endüstrilerini korumak şartı ile ürettikleri mallara uyguladıkları tarifeleri azaltmaya razı olmuşlardır.[302]

2005 yılında Hong-Kong'ta yeni bir Bakanlar Konferansı daha düzenlenmiştir. Konferans'ta zengin devletler, az gelişmiş devletlerden ithal ettikleri mallarda kota ve tarife uygulamasını kaldırma kararı almışlardır. Ayrıca tarım sektöründeki sübvansiyonların kaldırılması için 2013 yılını son tarih olarak belirlemişlerdir. Ancak genel olarak görüşmelerden çok fazla ilerleme kaydedilememiştir.[303] Ardından 2006'da Cenevre'de toplanan Bakanlar Konferansı'nda da ana konu tarım sübvansiyonlarının ve tarifelerinin azaltılması olmuş; ancak yine bir sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine DTÖ Genel Müdürü Pascal Lamy, Doha Kalkınma Turu'nu askıya almıştır.[304]

27 Şubat 2007'de ise, 30 kilit devletin ticaret bakanları, Davos'ta (İsviçre) müzakereleri yeniden başlatma kararı almıştır. 2006 yılı içinde Doha Kalkınma Turu'nun askıya alınma süreci üye devletlerin çıkar çatışmalarından kaynaklanmış ve antlaşmada yapılacak değişiklikler için vetonun gerekli olması müzakerelerin içinden çıkılmaz bir hale dönüşmesine yol açmıştır. Doha Turu'nu yeniden canlandırmaya yönelik 2007 sonrası başlatılan girişimler neticesinde Şubat ile Mayıs modaliteleri sunulmuş ve Temmuz 2008 olarak bilinen safhaya gelinmiştir.[305]

---

302 Bkz. AKMAN, ss.26–29.; Ayrıca bkz. GALLAGHER (b), ss.110-119.

303 DEARDORFF, s.18.

304 DEARDORFF, s.18.

305 AKMAN, s.29.

Her ne kadar bakanlar Doha Kalkınma Turu'nu yeniden başlatmış olsalar da, Tur'un ne zaman ve nasıl sona ereceği halen belirsizliğini korumaya devam etmektedir. Müzakere sürecinde ana aktörler olarak gösterilen G6, grubunda Brezilya ve Hindistan (G–20 grubunu temsilen), ABD ve AT (tarım ihracatçıları Cairns grubunu temsilen) ve Japonya (tarım ithalatçıları G 10 grubunu temsilen) yer almaktadır. Devletler arasındaki ana tartışma konuları, tarım piyasaları erişimi, tarımsal sübvansiyonlar, sanayi piyasası erişimi, hizmetler, ticaretin kolaylaştırılması olarak özetlenebilir.[306]

Doha Kalkınma Turu'ndaki başarısızlık, Pascal Lamy'nin "*kalkınma ve fakirliğin azaltılması için en iyi umut*" olarak tanımladığı "çok taraflılığı gösterme ve daha zayıf üyeleri küresel ticarete dâhil etme" şansının kaçırılması olarak yorumlanmıştır. Davos toplantısının ardından Lamy, duygularını şu şekilde ifade etmiştir. "*Pist görünmüştür ama iniş zamanı belirsizdir. Bana göre kendimizi yanlış süreler için ayarlamayalım. Hepimiz önümüzdeki meselenin ne kadar acil olduğunun farkındayız; ama herkes tarafından kabul edilebilecek bir sonuca ulaşmak da çok önemli*".[307]

Doha Kalkınma Turu'nun sonuçları Türkiye açısından da büyük önem taşımaktadır. Konferans'ta tekstil kotaların kaldırılması yönünde verilen karar, Türk tekstil ve hazır giyim sektörünü rahatsız etmiş olup, kotalarda korunma önlemleri olmaksızın gerçekleştirilecek ticaret sonucunda Çin, Hindistan ve Pakistan gibi emek fiyatının düşük olduğu devletlerin ihracatının artmasının Türk ihracatçılarını, imalatçılarını sıkıntıya sokacak ve pazarların daralmasına yol açabilecektir.[308] Özellikle Çin'in böyle devam etmesi halinde önümüzdeki yıllarda dünya tekstil ve giyim sektöründe tekel haline gelmesi ve diğer devletlerin yüksek oranlarda pazar kaybına uğraması kaçınılmazdır. 31 Temmuz 2004 tarihinde DTÖ Genel Konseyi'nin toplantısında Çin, Hindistan ve Brezilya gibi devletlere çok fazla istisna

---

306 Dünya Ticaret Örgütü-Doha Kalkınma Raundu, Bkz. EurActiv.com.tr.

307 Dünya Ticaret Örgütü- Doha Kalkınma Raundu, Bkz. EurActiv.com.tr.

308 **DTÖ Kararları ve 2005'te İşletmelere Yansımaları**, ITO Yayınları, No:2005/7, İstanbul, 2005, s.3.

tanınmış olmakla birlikte, Türkiye Gümrük Birliği içinde olduğu için gelişmekte olan devletlerin avantajına olan her durum Türkiye'nin dezavantajı haline dönüşmektedir. Gelişmekte olan bir devlet olduğu için orada verilen tavizler kaçınılmaz olarak Türkiye'yi rahatsız etmektedir. [309]

Gümrük Birliği neticesinde AT'na tam bir bağımlılık olmasa da uygulamada tam üyelik sürecinin etkisiyle, AT'nın dış ticaret politikası Türkiye'nin dış ticaret politikasını belirleyen etken güç haline gelmiştir.[310] Bugün gelinen noktada, Türkiye'nin bir taraftan gelişmiş devletlerin birliği olan AT ile ortak ticari çıkarlarının olması, diğer yandan gelişmekte olan devletlerin yaşadığı sorunları paylaşması, Doha Kalkınma Turu sürecinde ulusal, bölgesel ve küresel dengelerin kıskacında kalmasına neden olmuştur.[311] Bu nedenle Türkiye'nin menfaat dengelerini çok iyi ayarlaması gerekmektedir. AT üyelik sürecinin öngörüsüzlüğü karşısında çok da teslimiyetçi olmadan ama ipleri de koparmadan bir denge sağlanması Türkiye'nin geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.

DTÖ'nün Yapısı:[312] Tüm DTÖ üyeleri, Temyiz Organı, Paneller, Tekstil İzleme Organı ve Çok Taraflı Komiteler dışında tüm konsey ve komitelere katılabilmektedir.

---

309 **DTÖ Kararları ve 2005'te İşletmelere Yansımaları**, ITO Yayınları, No:2005/7, İstanbul, 2005, s.7. ve s.36.

310 ÖNİŞ, Ziya; MUTLU, Koray, "Ulusal, Bölgesel ve Küresel Dengelerin Kıskacında Bir Ülke: AB Yolunda Türkiye ve Doha Kalkınma Müzakereleri " in **Dünya Ticaret Örgütü, Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye**, edt. by AKMAN M. Sait; YAMAN, Şahin, Tepav Yayınları, No:39, Ankara, 2008, s.103.

311 ÖNİŞ; MUTLU, s.103.

312 Kaynak: htpp://www.wto.org.

		BAKANLAR KONFERANSI		
	Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Organı	GENEL KONSEY	Uyuşmazlıkların Çözümü Organı	Temyiz Organı ve Paneller
	Mal Ticareti Konseyi	Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Konseyi	Hizmetler Ticareti Konseyi	Çoklu Antlaşmalar
Komiteler: Ticaret ve Çevre, Ticaret ve Kalkınma En Az Gelişmiş Devletler Alt Komitesi Bölgesel Ticaret Antlaşmaları Ödemeler Dengesi Bütçe, Finans ve Yönetim	Komiteler: Pazare Giriş Tarım Sağlık ve Bitki Sağlığı Önlemleri Ticarette Teknik Engeller Sübvansiyonlar Telafi Edici Önlemler Anti-damping Uygulamaları Gümrük Değerleme Menşe Kuralları İthalat Lisansı Ticaretle Bağlantılı Yatırım Önlemleri Korunma Önlemleri		Komiteler: Mali Hizmetler Ticareti Özel Taahhütler	Komieler: Sivil Uçak Ticareti Komitesi Kamu Alımları Komitesi
Çalışma Takımları: Erişim Çalışma Grupları: Ticaret ve Yatırım Ticaret ve Rekabet Kamu Alımlarında Şeffaflık	Tekstil İzleme Organı Çalışma Takımları: Devlet Ticareti Teşebbüsleri Sevk Öncesi İnceleme		Çalışma Takımları: Profesyonel Servisler GATS Kuralları	

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ'NDE UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜM MERCİLERİ VE UYGULANACAK HUKUK

I. DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ ÖNCESİ UYGULANAN SİSTEM: GATT 1947 DÖNEMİ

A. Genel Olarak

Uluslararası ticaret ve hukuk sistemi için erişilebilir, şeffaf ve öngörülebilir bir uyuşmazlık çözüm mekanizmasının varlığı çok önemli bir ihtiyaçtır. Her ne kadar GATT döneminde devletler arasında çıkan uyuşmazlıkları çözmede uygulanacak olan kurallar, GATT madde XXII ve XXIII'te düzenlenmiş olsa da sadece genel bir çerçeve çizmekle yetindiği için sayılan üç özelliği bünyesinde barındıramamış, buna koşut olarak da çok etkili olamamıştır. Özellikle gelişmekte olan devletler açısından bakıldığında mevcut sistemin olumsuz etkileri daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle gelişen süreç içinde sistemin gelişmekte olan devletler lehine genişletilmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır.[1] Zamanla yapılan kodifikasyon çalışmaları ile çok taraflı ticaret sistemi içinde güven ve öngörülebilirliğin temini için önemli yol katedilmiştir.[2]

GATT döneminde uyuşmazlıkların çözümü sürecine bakıldığında, amacının, daha çok ortaya çıkan uyuşmazlıkları devletler arasındaki farklılıkları ortadan kaldırarak çözmek olduğu görülmektedir. Bu nedenle de taraflar çoğunlukla diplomatik yollara başvurmayı tercih etmiştir.[3] GATT'ta uyuşmazlıkların çözümü için iki yol öngörülmüştür. İlki, uyuşmazlıkların istişareler ile çözümlenmesidir.

---

1 HARRISON, Martha, L, **Developing Countries and the WTO Dispute Resolution System: A Methodology for System Strengthening,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Graduate Department of Law, Uni. of Toronto, 2005, s.1.

2 HARRISON, s.7.

3 Bkz. PALMETER; MAVROIDIS, ss.6–7.

Sözkonusu düzenlemeye göre, akit tarafların antlaşmaya bağlı kalınması ile ilgili olarak iki taraflı istişarelerde bulunmaları; bu yolla bir çözüme ulaşılamadığı takdirde taraflardan birinin talebi üzerine Genel Kurul'un herhangi bir taraf devlet veya devletler ile istişarelerde bulunması öngörülmektedir.[4] Diğer çözüm yolu ise, "antlaşmaya aykırılık" ya da "bir taraf devletin menfaatlerinin ihlali" olmak üzere iki farklı şekilde ortaya çıkabilmektedir. Burada "uyuşmazlıkların önlenmesi", "uyuşmazlıkların çözümü" ve "antlaşmaya bağlı kalınmasını sağlamak" olmak üzere üç farklı husus yer almaktadır.[5]

Taraf devletlerden birinin antlaşmadaki yükümlülüklerini yerine getirmemesi, antlaşmanın amaçlarına aykırı tedbirler uygulaması ve bunların dışında kalan bir neden ile doğrudan veya dolaylı olarak bir başka taraf devletin antlaşmadan doğan menfaatlerinin ihlal edilmesi halinde, menfaatleri ihlal edilen taraf, diğer taraf(lar)a ihlalin giderilmesi için yazılı başvuruda bulunmaktadır.[6] Taraf devletler arasında makul bir sürede bir sonuca ulaşılamaması veya uyuşmazlığın bunların dışında kalan herhangi bir durum nedeni ile doğmuş olması halinde uyuşmazlık Genel Kurul'a götürülebilmektedir.[7] Bu aşamada uyuşmazlık, uyuşmazlığa taraf olmayan taraflardan üçünden seçilen üç uzmanın hakem olarak görev yaptığı hakem heyeti önünde ele alınmaktadır. Hakemler, tarafları dinledikten sonra görüş ve tavsiyelerini Genel Kurul'a bir rapor olarak sunmaktadır. Rapor, Genel Kurul'da konsensüs ile kabul edildiği takdirde, ihlalci akit taraf veya taraflar bu karara uymak zorundadır.[8] Sözkonusu düzenlemelere bakıldığında hiçbir yerde "uyuşmazlıkların çözümü" ifadesinin kullanılmamış olması da dikkat çeken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. GATT döneminde uyuşmazlıkların çözümü teriminden çok istişare terimi kullanılmıştır; çünkü uyuşmazlığın tarafları uyuşmazlıkları hukuki yollardan ziyade diplomatik yollardan çözmeyi tercih etmiştir.[9]

---

4 GATT m. XXII.

5 ATALAY, s.41.

6 GATT m. XXIII.1.

7 GATT m. XXIII.2.

8 ATALAY, s.41; KARLUK, s.153.

9 PALMETER, David, "WTO Appellate Body's First Decision", LJIL, Vol:9, s.337.

GATT döneminde uyuşmazlıkların çözüm yolları daha çok madde GATT XXII ve XXIII temel olmak üzere uygulamalar ile geliştirilmiştir. GATT'ın ilk yıllarında "Taraf Devletler", GATT madde XXIII.2'ye uygun olarak belirledikleri çalışma usulleri çerçevesinde uyuşmazlıkları çözmüştür. Taraf Devletler'e uyuşmazlığın tarafları da dâhil olmuş ve kararlar pozitif konsensüs ile alınmıştır. 1952'den itibaren uyuşmazlıklara bakan hakem heyetleri teamülen "panel" olarak anılmaya başlanmıştır.[10] Tokyo ve Kennedy müzakereleri ile birlikte uyuşmazlıkların çözümü usulleri kodifiye edilerek konuya ilişkin önemli mutabakat metinleri ve kararları GATT tarafları tarafından kabul edilmiştir.[11]

GATT madde XXIII.1'e bakıldığında üç farklı şikâyet türü belirlendiği görülecektir. İhlale Dayanan Şikâyetler, İhlale Dayanmayan Şikâyetler ve Duruma Dayalı Şikâyetler.[12] GATT madde XXIII.2'de ise, uyuşmazlıkla ilgili tavsiye ve diğer kararların verilmesi ile taviz ve yükümlülüklerin askıya alınması için yetkilendirme konuları düzenlenmiştir. Sözkonusu düzenlemenin öncelikli amacı, hukuka aykırı önlemlerin ya da olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılmasıdır. Ayrıca GATT döneminde anti-damping ve telafi edici önlemlere ilişkin alanlardaki

---

10 PETERSMANN, Ernst-Ulrich, **The GATT/WTO Dispute Settlement System: International Law, International Organizations and Dispute Settlement**, Kluwer Law International, The Hague, 1998, s.71 (a); Sözkonusu terim, "panel of experts"-uzmanlar paneli-nden gelmektedir. Panel üyeleri hukukçular yerine çoğunlukla diplomatlardan oluşmuş, karşılıklı rıza temelinde tatmin edici bir çözüm bulunmaya çalışılmıştır. PALMETER; MAVROIDIS, s.7; Ayrıca bkz. ABI-SAAB, Georges, "The WTO Dispute Settlement and General International Law" in **Key Issues in WTO Dispute Settlement**, edt. by. YERXA R.; WILSON B., Cambridge, 2006, s.8.; ZIMMERMANN, Thomas, A., **Negotiating the Review of the WTO Dispute Settlement Understanding**, Cameron May Ltd., London, 2006, ss.46-47.

11 5 Nisan 1966 Tarihli GATT m. XXIII'te yer alan usullerin gelişmekte olan devlet ve gelişmiş devletler arasında uygulanmasına İlişkin Karar; 28 Kasım 1979 Tarihli Uyuşmazlıkların Çözümü ve Gözetimi, İstişareler ve Bildirim"e İlişkin Mutabakat Metni; 29 Kasım 1982 Tarihli Uyuşmazlıkların Çözümü Usulleri Kararı, 30 Kasım 1984 Tarihli Uyuşmazlıkların Çözümü Usulleri Kararı, 12 Nisan 1989 Tarihli GATT Uyuşmazlıkların Çözümü Kural ve Usullerini Geliştirmeye Yönelik Karar; ilgili belgelerin metinleri için bkz. **Analytical Index Guide to GATT Law and Practice**, Vol:2, WTO 1995, ss.632–642.

12 İlgili şikâyet türleri, DTÖ Uyuşmazlıkların Çözümü Sistemi'nde yargı yetkisine başvurulabilecek haller başlığı altında inceleneceği için, tekrara düşmemek amacı ile burada anlatılmamıştır.

uyuşmazlıklara münhasıran aynı zamanda yapılan ödemelerin geri verilmesine de karar verilmiştir.[13]

B. Sistemi Geliştirmeye Yönelik Çalışmalar

GATT döneminde sistemi geliştirmeye yönelik çalışmalar özellikle gelişmekte olan taraf devlet sayısının artması ile önem kazanmıştır. Sistemin ilgili devletler lehine güçlendirilmesi özellikle de uyuşmazlıkların çözümü sistemi içinde yer aldıkları konum ile yakından ilgilidir.[14] GATT döneminde uyuşmazlıkların çözümü sistemi, kabul edilen metinler ve uygulamalar sonucunda daha hukuki bir zemine oturmuştur. Özellikle Tokyo Müzakereleri sonucunda kabul edilen metinler ile gelişmekte olan devletler lehine önemli düzenlemeler getirilmiştir.[15] Öncelikle uyuşmazlıklar, uyuşmazlığın taraflarının temsilcilerinin de bulunduğu "Taraf Devletler" yerine bağımsız üyelerden oluşan paneller tarafından çözülmeye başlanmıştır. Ardından Tokyo Müzakereleri sonunda 28 Kasım 1979'de kabul edilen mutabakat metni ile izlenecek usul kuralları netlik kazanmıştır.[16] Gelişmekte olan devletler lehine yapılan düzenlemeler ile anılan devletler, uyuşmazlıkların çözümü sürecine daha etki bir şekilde katılmaya başlamıştır.[17] 30 Kasım 1984'te kabul edilen "Uyuşmazlıkların Çözümü Usulleri Kararı" ile de sürece küçük bazı aşamalar eklenmiştir.[18] 1983 yılında kurulan GATT Hukuk Ofisi uzmanlaşmayı geliştirerek panel raporlarının daha nitelikli olmasını sağlamış ve böylece güvenirliği artırmıştır.[19] Sözkonusu gelişmelerin güç merkezli bir sistemden kural merkezli bir

---

13 Bkz. PETERSMANN (a), ss.77–78.

14 HARRISON, ss.3–4.

15 HARRISON, s. 4.

16 Mutabakat metni için bkz. http://www.wto.int/english/docs_e/legal_e/tokyo_notif_e.pd bf. Taraf devletler tarafından 3 yıl sonra Bakanlar Konferansı'nda daha ayrıntılı hükümler eklenerek onaylanmıştır. Bkz. BISD, 29S/13, 15.

17 1977–1980 yılları arasında gelişmekte olan devletlerin yapmış olduğu şikâyet sayısı 1960 yılının neredeyse iki katıdır. Bu gelişmenin temelinde şüphesiz konuya ilişkin kuralların açık ve öngörülebilir olması yatmaktadır. Bkz. HARRISON, s.32. ve s.34.

18 Bkz. BISD 31S/9.

19 Ayrıntılı olarak bkz. PETERSMANN (a), ss.84–85.

sisteme geçilmesini ve böylece tacirler, yatırımcılar ve tüketiciler için çok önemli olan hukuki öngörülebilirliği sağlamıştır.

İlgili konuda, bir sonraki önemli gelişme 1989 yılının Nisan ayında kabul edilen "Montreal Kuralları" olmuştur. Bu düzenleme daha sonra kabul edilecek olan Uyuşmazlıkların Çözümüne Dair Mutabakat Metni'ne de büyük ölçüde temel teşkil etmiştir.[20] Yeni kurallar ile istişare aşaması için süre sınırlaması getirilmiş[21] ve panellerin otomatik olarak kurulması temin edilmiştir. GATT madde XXII.1 veya madde XXIII.1'e göre yapılan taleplere 10 gün içinde cevap verilmesi ve 30 günden daha kısa bir süre içinde iyiniyetle istişarelere başlanması gerektiği düzenlenmiştir. İstişarelere belirtilen süre içinde bir cevap verilmemesi ya da istişarelere başlanması için bir anlaşmaya varılamaması durumunda şikâyetçi tarafın isteği üzerine panel kurulmasına karar verilebilir. 60 gün içinde istişarelerden tatmin edici bir sonuç alınamaması üzerine de şikâyetçi taraf panel kurulması talebinde bulunabilir.[22]

GATT'ta yer alan dilin aksine daha kesin ifadeler kullanılan bu düzenleme ile olumlu (pozitif) konsensüs kuralından olumsuz (negatif) konsensüs kuralına geçilmiştir. Böylece bir panel kurulmasının engellenmesi tüm tarafların onayına bağlanmış ve tek bir tarafın, karar alınmasını engellemesinin önüne geçilmiştir.[23] Uruguay Turu'nda da sistemin geliştirilmesi yönünde önemli adımlar atılmış, yine gelişmekte olan ve azgelişmiş devletlerin menfaatleri dikkate alınmaya çalışılmıştır. Özellikle, Meksika, Brezilya, Uruguay gibi devletlerin başını çektiği bir grup, maddi tazminat ile ilgili bir düzenleme yapılması gerektiği[24] üzerinde dursalar da öneri

---

[20] Improvements of the GATT Dispute Settlement Rules and Procedures, Decision of 12 April 1989, BISD 36S/61.

[21] HARRISON, s.33.

[22] Bkz. Improvements of the GATT Dispute Settlement Rules and Procedures, Decision of 12 April 1989, BISD 36S/61.

[23] PALMETER; MAVROIDIS, s.10; Ayrıca Montreal Kuralları ile bugünkü düzenlemeye temel olan panellerin görev belgesi, panellerin kompozisyonu, çoklu şikâyet usulleri, üçüncü tarafların katılımı ve zaman limitleri ile ilgili önemli düzenlemeler yapılmıştır.

[24] HARRISON, s.42.

kabul edilmemiştir. Geçmişe dönük zararların tazmin edilmemesi ilgili devletler açısından önemli sorunların doğmasına yol açmaktadır.

C. Uygulama ile İlgili Genel Bir Değerlendirme

GATT dönemi uyuşmazlıkların çözümü mekanizmasının, diğer uluslararası mahkemeler ile karşılaştırıldığında farklı özelliklere sahip olduğu görülecektir. Her şeyden önce GATT madde XXIII'e dayanılarak 250'den fazla şikâyette bulunulmuş, 130'dan fazla bağımsız uzmandan oluşan panel kurulmuştur.[25] Çoğu davanın sonuçlanması -panelin kurulması ve raporun üyelere dağıtılması arasında geçen zaman- 10 aydan daha kısa sürmüştür.[26] Prof. *Hudec* tarafından yapılan bir analize göre 1948–1990 yılları arasında GATT uyuşmazlıkların çözümü mekanizmasının başarılı sonuçlar elde ettiğini söylemek mümkündür. %88 olarak tespit edilen başarı oranına göre, beş uyuşmazlıktan dördünün başarı ile tamamlanmış olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.[27] Hem yapılan başvuru sayısı hem de kısa süre içinde netice alınması bakımından diğer uluslar arası mahkemelere göre daha etkin işlediğini söylemek mümkündür.

Öte yandan GATT döneminin ilgili konuda önemli eksikleri de olmuştur. Öncelikle uyuşmazlıkların çözümü usullerine ilişkin sekiz farklı düzenlemenin varlığı norm karmaşası yaşanmasına ve panellerin kurulmasının gecikmesine neden olmuştur. Panel raporlarının kabul edilmesi ile ilgili gecikmeler de olmuştur. Gelişmekte olan taraf devlet sayısının artması ile uyuşmazlık sayısı da artmıştır.[28] Özellikle 1980'li yıllarda ihlale dayanmayan şikâyetlerin sayısında önemli bir artış görülmüştür. Bu nedenle de panellerin tespitleri tamamlanamamış ya da tavsiye

---

[25] *Reinhardt* tarafından yapılan bir analize göre, 1948–1994 yılları arasında 298 şikâyet yapılmış, 125'inde (yaklaşık %42'si) panel kurulmamıştır. Bkz. REINDHARDT, E. "Adjudication Without Enforcement in GATT Disputes", J. Conflict Res., 2001, s.177.

[26] PETERSMANN (a), s.87.

[27] HUDEC, Robert, E., **Enforcing International Trade Law: The Evolution of the Modern GATT Legal System**, Salem, NH. Butterworth, 1993, s.353.

[28] Diğer taraftan gelişmekte olan devlet sayısının sistem içindeki artışı bu devletlerin uluslararası ticari sistemde daha proaktif olmalarını sağlamıştır. HARRISON, s.62.

kararlarının uygulanması koşullara bağlanmıştır. Özellikle anti-damping ve sübvansiyonlar ile ilgili raporların büyük kısmı veto nedeniyle kabul edilmemiştir. Devletlerin tek taraflı yaptırımlara başvurması sıklaşmıştır.[29] O döneme ilişkin önemli bir başka eleştiri, uyuşmazlık taraflarının da GATT Konseyi'nde oy kullanması ve bu nedenle, sözkonusu durumun hâkimin kendi davasına bakamayacağı ilkesini ihlali ettiği yönündedir. Tüm bu eksiklikler, Uruguay Müzakereleri'nde belirtilen konularda önemli düzenlemeler yapılması gerektiğinin habercisi olmuştur.

II. DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ DÖNEMİ

A. Genel Olarak

Yaptırımları olmayan bir uluslararası antlaşmanın uyuşmazlıkların çözümünde etkili bir mekanizma oluşturması mümkün değildir. Dünya Ticaret Örgütü'nde bütün üye devletleri bağlayıcı nitelikte bir mekanizmanın oluşturulması, Uruguay Turu müzakereleri sonrasına denk düşmektedir. DTÖ Uyuşmazlıkların Çözümü Sistemi Uruguay müzakerelerinin getirmiş olduğu en önemli yeniliklerden biridir. Kuşkusuz bu tam anlamıyla bir yenilik olmayıp, GATT 1947'ye göre oluşturulan önceki sistemin devamıdır. GATT 1947'nin XXII ve XXIII. maddeleri 50 yıllık bir gelişimin sonunda önemli bir aşamaya gelmiştir. Oluşturulan yeni sistem de temelde bu maddelere dayanmaktadır. Üyeler, GATT 1947'nin XXII ve XXIII. maddeleri kapsamında şimdiye kadar uygulanmış olan uyuşmazlıkların çözümü ilkelerine Uyuşmazlıkların Çözümüne Dair Mutabakat Metni (UÇMM)'de ayrıntılı olarak açıklanan ve değiştirilen kurallar ile usullere bağlılıklarını teyit etmektedir.[30] Uyuşmazlıkların zamanında çözümlenmesi sonucunda uluslararası ticari konularda ortaya çıkabilecek olumsuz etkiler ortadan kalkar ve zayıf ile güçlü devletler arasında bir denge sağlanmaya çalışılır.[31] DTÖ kapsamındaki

---

29 PETERSMANN (a), ss.90–91.

30 UÇMM m.3.1.

31 **A Handbook on the WTO Dispute Settlement**, (bundan sonra Hanbook olarak anılacaktır.) World Trade Organization Secretariat Publication, Cambridge Uni. Press, UK, 2004, s.1.

antlaşmalardan doğacak uyuşmazlıkları çözümünde izlenecek usul ve kurallar DTÖ Antlaşması'nın II no'lu ekinde yer alan, UÇMM'de düzenlenmektedir.

DTÖ döneminde kabul edilen sistemin öncelikli amacı çok taraflı ticari sistemin güvenilirliği ve öngörülebilirliğinin sağlanmasıdır. Devletler, aralarında ticaret yaparken bunun kurallara dayanmasını ve etkili yaptırımlar ile desteklenmesini ister. DTÖ'de öngörülen uyuşmazlıkların çözümü sistemi ile öncelikle hızlı, etkili, güvenilir ve kurallara bağlı bir yapılanma oluşturulmak istenmiştir.[32] Sistemin bir diğer önemli amacı DTÖ üyelerinin hak ve yükümlülüklerinin korunmasıdır. Bunun için oluşturulan sistem ile hakları ihlal edilen devletlerin menfaatleri koruma için etkili yöntemler getirilmiştir.

Oluşturulan sistem, devletlerin rızasına dayalı olduğu için uyuşmazlıkların öncelikle karşılıklı rıza temelinde çözümlenmesi amaçlanmıştır. UÇMM madde 3.7'ye göre, uyuşmazlığa taraf olanlarca karşılıklı olarak kabul edilebilir ve DTÖ kapsamında yer alan anlaşmalara uygun olan bir çözüm yolunun tercih edileceği açıktır. UÇMM'ne göre uyuşmazlığın her aşamasında taraflara inisiyatif verilerek sorunu kendi aralarında karşılıklı rıza temelinde çözmelerine fırsat verilmek istendiği görülmektedir.

UÇMM madde 3.3'e göre herhangi bir üyenin kapsamdaki anlaşmalar çerçevesinde doğrudan veya dolaylı olarak kendi yararına olan bir hususun, bir başka üye tarafından alınan önlemler nedeniyle zarar gördüğü kanaatinde olduğu somut halde ortaya çıkan ihtilafın acilen çözümlenmesi, DTÖ'nün etkin işleyişi ve üyelerin hak ile yükümlülükleri arasında uygun bir dengenin korunması için şarttır. Devletlerin hak ve yükümlülükleri arasındaki dengenin sağlanması için antlaşmada özellikle süre ile ilgili ayrıntılı düzenlemeler öngörülmüştür. Bu düzenlemeler etkinliği ve adil yargılanmayı sağlamak için oldukça önemlidir.[33]

---

[32] Handbook, s.2.

[33] Bkz. UÇMM m.4.3; m.6.1; m.4.9; m.12.8; m.20.

DTÖ Antlaşması'nda öngörülen uyuşmazlıkların çözümü sistemi Antlaşma'ya taraf olan bütün devletler için zorunlu bir mekanizmadır. DTÖ Antlaşması'na taraf olan devletler tek taahhüt ilkesi uyarınca aynı zamanda UÇMM'nin de tarafı olmaktadır. Bu nedenle, diğer uluslararası mahkemelerden farklı olarak DTÖ uyuşmazlıklarının çözümünde yargı yetkisinin doğmasında her bir somut ihtilaf için devletlerin ayrıca rızasının alınması şart değildir.[34] Bu özelliği ile uluslararası kamu hukuku açısından bir ilke imza attığını söylemek mümkündür. Böylece sorumlu devletlerin yargıdan kaçmalarının önü kapatılmıştır.

Uyuşmazlığın çözümü sürecini sadece DTÖ üyesi devletler başlatabilir. DTÖ'nün diğer organlarının kendiliğinden mekanizmayı harekete geçirmeleri mümkün değildir. DTÖ Antlaşması hükümlerinin ihlalinden doğrudan etkilenmiş olsalar bile gerçek kişi ve şirketlerin bu yola başvurma olanakları yoktur. Aynı durum hükümetler dışı örgütler için de geçerlidir. Şüphesiz sözü geçen organizasyonların, DTÖ üyesi devlet hükümetlerine baskı yapmak suretiyle sistemi harekete geçirilebilmeleri mümkündür. Dahası pekçok DTÖ üyesi, iç mevzuatında, bunun yolunu açmak için dilekçe hakkına (talep) ilişkin düzenlemelere yer vermektedir.[35]

GATT döneminden farklı olarak, yeni sistemde çok önemli değişiklikler olmuştur. *Uygulamaya* ilişkin olarak yapılan değişikliklere bakılacak olursa,

---

[34] PALMETER; MAVROIDIS, s.16.; sözgelimi, Uluslararası Adalet Divanı'nın (bundan sonra UAD olarak anılacaktır.) yargı yetkisi kural olarak ihtiyaridir. Bir başka ifade ile ancak tarafların kendi iradeleri ile havale ettikleri davalara bakma yetkisi bulunmaktadır. (Bkz. UADS m.26.1; 26.2; m.29) Divan statüsüne taraf olmak otomatik olarak yargı yetkisinin tanındığı anlamına gelmez. Ancak Divan'ın zorunlu yargı yetkisinin önceden açıkça belirtilmesi halinde mümkündür. Divan'ın ihtiyari yargı yetkisi, UADS m.36.1'de düzenlenmiştir. Bu durumda Statü m.40 uyarınca dava taraflar arasında düzenlenen bir tahkimnamenin (özel antlaşma; compromis) Divan Başkâtibi'ne tebliği ile dava açılır. Zorunlu yargı yetkisi ise, Statü m.36.2'de düzenlenmiştir. Zorunlu yargı yetkisinin önceden yapılmış antlaşmalarla veya Divan Statüsü ile belirlenmiş olması halinde davanın dilekçe ile açılması mümkündür. Dilekçede uyuşmazlığın konusunun ve taraflarının gösterilmesi gerekmektedir. Ayrıca davacının hangi hükme müsteniden Divan'ı davada yetkili bulduğu davada açıklanmalıdır.

[35] Bkz. Handook, s.9, dn. 10.

öncelikle uyuşmazlığın her bir aşaması için zaman sınırlaması getirilmiştir. İkincisi, UÇMM'nin uygulanmasından sorumlu bir organ olan "Uyuşmazlıkların Çözümü Organı" (UÇO) kurulmuştur. Üçüncüsü, istişare aşaması ile ilgili önemli usul kuralları düzenlenmiştir. Dördüncüsü, istişare aşamasından bir sonuç alınamaması halinde otomatik olarak panel kurulabilmesine olanak tanınmıştır. Son olarak görev belgesinin düzenlenmesi ile panellerin yetkilerini aşmalarının önüne geçilmesi temin edilmiştir. *Sisteme* ilişkin olarak yapılan değişiklere gelince, öncelikle paneller tarafından verilen kararları hukuki yönden denetlemek üzere bir Temyiz Organı (TO) kurulmuştur. İkincisi, paneller ve TO'nın vermiş olduğu kararların negatif konsensüs kuralı ile otomatik olarak kabul edilmesi sağlanmıştır. Üçüncüsü, tavsiye ve kararların uygulanması için sorumlu devlete makul bir süre verilmesi kabul edilmiştir. Dördüncüsü, üye üçüncü devletlerin haklarına ilişkin özel düzenlemeler yapılmıştır. Son olarak da devletlerin tek taraflı yaptırımlara başvurması yasaklanmıştır.[36]

Yapılan değişikliklere bakıldığında GATT döneminde ortaya çıkan eksiklerden yola çıkılarak hareket edildiği görülmektedir. Teorik anlamda sözkonusu yeni düzenlemeler ile çok daha öngörülebilir ve hukuki bir yapıya kavuştuğunu söylemek mümkündür.

B. Uyuşmazlıkların Çözümü Sisteminin Temel Organları

1. Genel Olarak

Uyuşmazlık sürecindeki aktörler, uyuşmazlığın tarafları, uyuşmazlıkların çözümü organı, paneller, TO, DTÖ Sekretaryası, hakemler, bağımsız uzmanlar ve çok sayıda özel kuruluştan oluşmaktadır. Uyuşmazlıkların çözümü ile ilgili organlar arasında siyasi ve bağımsız olmak üzere ikili bir ayrım yapılabilir. UÇO, siyasi bir organ; paneller ve temyiz organı ise, bağımsız nitelikte yargı benzeri kurumlardır.[37]

---

[36] Bkz. HARRISON, ss.45–46.

[37] Handbook, s.17.

2. Uyuşmazlıkların Çözümü Organı (UÇO)

a. Genel Olarak

DTÖ Antlaşması'nda Genel Konsey'in, UÇMM'de öngörülen UÇO'nın sorumluluklarını ifa etmesi için gerektiğinde toplanacağı düzenlenmiştir.[38] Genel Konsey gibi UÇO da tüm DTÖ üyelerinin temsilcilerinden oluşmaktadır. Bunlar hükümet temsilcileri olup, DTÖ'nün merkezi olan Cenevre'de ikamet etmekte ve ülkelerinin dışişleri ya da ticaret bakanlığı adına ülkeyi DTÖ nezdinde temsil etmektedir. Ayrıca UÇO için çalışan sivil memurlar da bulunmaktadır.

UÇO, UÇMM'nin uygulanmasından ve uyuşmazlıkların çözümü sisteminin denetiminden sorumlu organdır. UÇO, panel kurma, panel ve TO'nın raporlarını kabul etme, karar ile tavsiyelerin uygulanmasını denetleme ve DTÖ kapsamındaki antlaşmalar çerçevesindeki ayrıcalıkların ve diğer yükümlülüklerin ertelenmesine izin verme yetkisine sahiptir.[39] UÇO, UÇMM'de öngörülen zaman içerisinde görevlerini yapmak için gereken sıklıkta toplanacaktır.[40] Uygulamada genellikle ayda bir defa düzenli toplantı yapılmaktadır. Üyelerden birinin talebi olması halinde ise, Genel Müdür özel toplantı yapılmasına karar verebilir.[41] Sekretarya, özellikle ele alınan konuların hukuki, ve usule ilişkin yönlerinde panellere yardımcı olmak ve teknik destek sağlamak ile yükümlüdür.[42]

b. UÇO'da Karar Alma

UÇO'da genel kural kararların konsensüs ile alınmasıdır. "Karar alınırken UÇO toplantısında hazır bulunan üyelerden hiçbiri önerilen karara resmen itiraz etmedikçe, UÇO'nın kendisine sunulan bir konuda konsensüs ile karar almış olduğu

---

38 Kuruluş Antlaşması m. IV.3.

39 UÇMM m.2.1.

40 UÇMM m.2.3.

41 Handbook, s.18.

42 UÇMM m.27.1.

kabul edilecektir."[43] İlgili oylama usulü uygulamada *olumlu (pozitif) konsensüs* olarak anılmaktadır. Başkan üyelere tek tek kararı onaylayıp onaylamadıklarını sormak durumunda değildir. Bu oylama usulüne göre karar verme sürecinde tek bir üye karşı çıkarsa kararın alınmasını engelleyebilmektedir.[44]

Buna karşılık, UÇO paneli oluştururken, panel ve TO kararlarını kabul ederken, misilleme ile ilgili olarak yetki verirken *olumsuz (negatif) konsensüs* usulünü uygulamaktadır. Panelin kurulmasını düzenleyen UÇMM madde 6'ya göre, "panel şikayette bulunan tarafın talebi üzerine ve UÇO bu toplantıda konsensüs ile panelin oluşturulmasına karar *vermediği* takdirde, en geç talebin UÇO gündeminde ilk kez yer aldığı toplantıyı izleyen UÇO toplantısında oluşturulacaktır."[45]

Negatif (olumsuz) konsensüs adı verilen bu özel karar verme usulünde UÇO, kararın alınmaması yönünde bir konsensüs yok ise, otomatik olarak karar vermiş olur. Bir başka ifade ile herhangi bir üyenin bir raporun kabul edilmesini önleyebilmesi için diğer tüm üyeleri bu yönde ikna etmesi gerekir. Sonuç olarak negatif konsensüsün sağlanması büyük ölçüde kuramsal bir olasılık olup, gerçekleşmesi neredeyse imkânsızdır.[46] Hiçbir üye, ilgili taraflar da dâhil olmak

---

43 UÇMM m.2.4.

44 Handbook, s.18.

45 İlgili maddede yer alan dipnota göre, şikâyette bulunan tarafın talep etmesi halinde, en az 10 gün önceden toplantı bildiriminde bulunulması koşulu ile UÇO talep tarihinden sonra 15 gün içinde bu amaçla toplanacaktır. Panel raporlarının kabul edilmesi başlıklı UÇMM madde 16.4'e göre, "bir panel raporu üyelere dağıtıldığı tarihten sonra 60 gün içinde, bir UÇO toplantısında kabul edilecektir, meğer ki ihtilafın bir tarafı temyiz etme kararını UÇO'na resmen bildirsin veya UÇO konsensüs ile raporu kabul etmemeye karar versin." Temyiz Organı raporlarının kabul edilmesi başlıklı UÇMM madde 17.4'e göre, "UÇO, Temyiz Organı raporunu, üyelere dağıtımını müteakip 30 gün içerisinde konsensüs ile kabul etmemeye karar vermedikçe, Temyiz Organı raporları UÇO tarafından kabul edilecek ve ihtilafın taraflarınca da şartsız olarak onaylanacaktır." Tazminat ve tavizlerin askıya alınması başlıklı UÇMM m.22.6'da da negatif (olumsuz) konsensüse yer verilmiştir. "UÇO, talep üzerine, konsensüs ile talebi reddetmeye karar vermedikçe, makul sürenin dolmasından sonra 30 gün içinde tavizler ve diğer yükümlülüklerin askıya alınmasına izin verecektir."

46 Handbook, s.18.

üzere, karar verme süreci dışında bırakılamaz. Bu nedenle UÇO'nın belirtilen konularda karar verme usulünün otomatik benzeri olduğu söylenebilir. Sözkonusu oylama usulü ile uyuşmazlıkların çözümü için oluşturulan yeni sistem, GATT 1947'den kesin olarak ayrılmıştır. Önce de ifade edildiği gibi, GATT 1947 uygulamasında panel oluşturulurken, raporlar kabul edilirken ve yaptırımlar ile ilgili yetki verilirken olumlu (pozitif) konsensüs usulü uygulanmıştır. Böylece belirtilen konularda tek bir üyenin olumsuz oyu ile karar alınmasının engellemesinin önüne geçilmiştir.

Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'ndan farklı olarak, DTÖ'de bazı devletlerin diğerlerinden daha fazla oya sahip olduğu *ağırlıklı oylama* sistemi mevcut değildir. Konsensüs yöntemi, özellikle üye devletlerin önemli bir bölümünün alınan karara kuvvetle karşı olması durumunda "çoğunluğun tahakkümü"nü engellemektedir.[47] Bu özelliğin DTÖ sistemini daha demokrat kılığını söylemek mümkündür

c. UÇO Başkanı'nın Rolü ve Görevleri

UÇO, kendi başkanına sahiptir. İlgili kişi aynı zamanda Genel Konsey'in başkanı olabileceği gibi, farklı biri de olabilir. DTÖ Kuruluş Antlaşması'na göre, UÇO Başkanı sorumlulukların yerine getirilmesi için gerekli usul kurallarını oluşturur.[48] Başkan, DTÖ üyelerinin konsensüs sonucu aldığı karar ile atanır. Başkanın görevleri usule ilişkin konulardadır.[49] Bunun yanı sıra başkanın bazı özel durumlara ilişkin olarak önemli sorumlulukları da vardır. Örneğin, DTÖ kapsamındaki birden çok antlaşma çerçevesindeki kural ve usulleri ilgilendiren uyuşmazlıklarda yer alan özel veya ek kurallar ile usuller arasında herhangi bir çelişki olursa ve uyuşmazlığa taraf olanlar, panel oluşturulduktan sonra 20 gün içinde kural ve usuller üzerinde mutabakata varamazlar ise, UÇO Başkanı

47 REHBER, s.43

48 Kuruluş Antlaşması m.4.3.

49 Üyelere bilgi vermek, toplantıya başkanlık etmek, gündemdeki konuları açıklamak, üyelere konuşma olanağı sağlamak gibi. Bkz. Hanbook, s.19.

uyuşmazlığa taraf olanlarla istişarelerde bulunarak, üyelerden herhangi birinin talebinden sonra 10 gün içinde, izlenecek usul ve kuralları tespit edecektir. Ayrıca UÇO bir panel oluştururken, UÇO Başkanı'nı uyuşmazlığa taraf olanlarla istişarelerde bulunarak panelin görev belgesini hazırlama konusunda yetkili kılabilir.[50]

UÇO Başkanı'nın diğer bir önemli görevi, istişarelerde bulunan tarafların belirlenen süre geçtikten sonra istişarelerin sona erdiği konusunda mutabakata varamamaları halinde taraflara danıştıktan sonra bu sürenin uzatılıp uzatılmayacağına ve uzatılacak ise, ne kadar uzatılacağına karar vermektir.[51] Az gelişmiş bir üye ile ilgili uyuşmazlıklarda, istişareler sürecinde tatminkâr bir çözüm bulunamamış ise, DTÖ Genel Müdürü ve UÇO Başkanı az gelişmiş bir üyenin talebi üzerine, bir panel talebi sunulmadan önce, uyuşmazlığı çözüme bağlamakta taraflara yardımcı olmak amacı ile yardımlarını, uzlaştırma ve arabuluculuk gayretlerini sunacaktır.[52] DTÖ Genel Müdürü veya UÇO Başkanı, bu yardımı sağlarken, uygun gördüğü herhangi bir kaynak ile istişare edebilir. Son olarak UÇO Başkanı, Genel Müdür ile birlikte TO ile istişare ederek TO'nın çalışma usullerini tespit edecek ve bilgi için Üyeler'e tebliğ edilecektir.[53] Bir başka ifade ile uyuşmazlığın her aşamasına UÇO Başkanı'nın dâhil olduğu görülmektedir. Özellikle az gelişmiş devletler açısından bu düzenlemelerin yerinde olduğunu söylemek mümkündür; çünkü gerektiğinde gelişmiş devletler lehine, talep üzerine sürece katılarak gerekli desteği sağlayabilecektir.

3. DTÖ Genel Müdürü ve Sekretaryası

DTÖ Genel Müdürü, uyuşmazlığın çözümünde üyelere yardımcı olmak amacı ile görevi gereği iyiniyet, uzlaştırma ve arabuluculuk faaliyetlerinde

---

50 UÇMM m.7.3.

51 UÇMM m.12.10.

52 UÇMM m. 24.2.

53 UÇMM m.19.2.

bulunabilir.[54] Önce de ifade edildiği gibi, az gelişmiş üyeler ile ilgili özel usuller başlığını taşıyan UÇMM madde 24.2'ye göre, az gelişmiş bir üye ile ilgili uyuşmazlıklarda, istişareler sürecinde tatminkâr bir çözüm bulunmamış ise, Genel Müdür veya UÇO Başkanı az gelişmiş bir üyenin talebi üzerine, bir panel talebi sunulmadan önce, uyuşmazlığı çözüme bağlamakta taraflara yardımcı olmak amacı ile yardımlarını, uzlaştırma ve arabulucu gayretlerini sunacaktır. Genel Müdür ve UÇO Başkanı, bu yardımı sağlarken, uygun gördükleri herhangi bir kaynak ile istişare edebilirler.[55]

DTÖ Genel Müdürü'nün bir diğer önemli görevi, panel üyelerinin ve hakemlerin seçiminde sahip olduğu yetkidir. Ayrıca panelin kuruluş tarihinden sonra 20 gün içinde panel üyeleri üzerinde mutabakata varılamadığı takdirde, DTÖ Genel Müdürü taraflardan birinin talebi üzerine, UÇO Başkanı ve ilgili konsey veya komitenin başkanı ile istişarelerde bulunarak, uyuşmazlığa konu olan kapsamdaki antlaşma veya antlaşmaların konuya ilişkin özel veya ek kural ve usulleri dâhilinde en uygun gördüğü panel üyelerini, uyuşmazlık taraflarına danıştıktan sonra tayin ederek panelin üyelerini tespit edecektir.[56]

Hakemlerin seçimi ile ilgili olarak ise, tavsiye ve kararların uygulanmasının denetimi başlıklı UÇMM madde 21.3(c)'ye göre, tarafların konunun tahkime havale edilmesinden sonra 10 gün içinde bir hakem üzerinde mutabık kalamamaları halinde, hakem, taraflar ile istişare ettikten sonra 10 gün içinde Genel Müdür tarafından tayin edilecektir.[57]

Sekretaryanın da uyuşmazlıkların çözümü konusunda önemli görevleri bulunmaktadır. Sekretarya, özellikle ele alınan konuların hukuki ve usule ilişkin yönlerinde panellere yardımcı olmaktan ve sekretarya hizmetlerinin yanı sıra teknik

---

54 UÇMM m.5.6.

55 UÇMM m.24.2.

56 UÇMM m.8.7.

57 Bkz. İlgili maddenin 12 no'lu dipnotu.

destek sağlamaktan sorumlu olacaktır.[58] Talep üzerine Sekretarya, gelişmekte olan devletlere uyuşmazlıkların çözümü konusunda ek hukuki danışmanlık ve yardım için DTÖ teknik işbirliği hizmetlerinden vasıflı bir hukuk uzmanı tahsis edecektir. Ayrıca gerekirse sistem hakkında daha ayrıntılı bilgi sahibi olabilmeleri amacıyla üyeler için özel eğitim kursları düzenleyecektir.[59]

4. Paneller

a. Genel Olarak

Paneller yargı benzeri organlar olup, iç hukuktaki mahkemeler gibi görev yaparlar ve üyeler arasında çıkan uyuşmazlıkları çözerler. Bir başka ifade ile DTÖ'de daimi paneller yoktur ve her bir uyuşmazlık için *ad hoc* olarak farklı paneller oluşturulur. Özel bir uyuşmazlık için oluşturulan panel, somut davanın hukuki boyutu ve esaslı (ilgili bulguları inceleyerek) yönlerini ortaya çıkarmak ve UÇO'na bir rapor sunmak zorundadır.[60] Böylece paneller, DTÖ Antlaşmaları çerçevesinde yaptığı inceleme sayesinde, UÇO'na karar vermesinde ve tavsiyede bulunmasında yardım etmiş olur.

Panel incelemesini tamamladıktan sonra UÇO'na bir rapor sunar. İlgili rapor, olayın unsurlarını (findings of fact), ilgili hükümlerin uygulanabilirliğini, tespit ve tavsiyelerin arkasında yatan temel gerekçeyi içermelidir. (Basic rationale behind any findings and recommandations) Panellerin kararlarını ve tavsiyelerini hangi gerekçe ile verdiğinin belirtilmesi, uyuşmazlığın taraflarının antlaşmalardan kaynaklanan hak ve yükümlülüklerini daha iyi anlamalarını ve gereklerini yerine getirmelerini de temin edecektir.[61]

---

58 UÇMM m.27.1.

59 UÇMM m.27.2–3.

60 Handbook, s.21.

61 Bkz. Appellate Body Report, *Mexico-Corn Syrup (Article 21.5-US)*, (Mexico – Anti-Dumping Investigation of High Fructose Corn Syrup (HFCS) from the United States, Recourse to Article 21.5 of the DSU by the United States) para.107.

b. Panelistlerin Seçimi ve Özellikleri

Uyuşmazlığın tarafları panel oluşturulduktan sonra 10 gün içinde, panelin beş kişiden oluşmasına karar vermedikçe panel üç kişiden oluşur ve panelin kimlerden oluştuğu diğer üyelere derhal bildirilir.[62] Şimdiye kadar uygulamada hiçbir panel beş kişiden oluşmamıştır.[63] Panelistler hükümet nezdinde görevi yapan ya da görevli olmayan nitelikli kişiler arasından seçilmektedir. UÇMM'de panelistlerin hangi niteliklere sahip olması gerektiği sayılmıştır. Panelistler, DTÖ üyesi bir devleti DTÖ paneli önünde temsil etmiş olan kişiler, DTÖ üyesi devletlerin DTÖ nezdindeki temsilciliklerinde görev almış kişiler, DTÖ Sekretaryasında çalışmış olan kişiler, uluslararası ticaret hukuku ya da politikası alanında ders vermiş olan veya yayınları olan kişiler ile DTÖ üyesi bir devlet bürokrasisinde üst düzeyde ticaret politikası görevlisi olarak hizmet vermiş kişiler arasından seçilmektedir.[64]

Panelistlerin seçiminde genellikle coğrafi dağılım, teknik uzmanlık gibi konularda hassasiyet gösterilmektedir. Uygulamada panelistlerden en az birinin avukat ve ekonomist; taraflardan birinin gelişmekte olan devlet olması halinde de mutlaka bir panelistin gelişmekte olan devlet vatandaşı olmasına dikkat edilir.[65]

---

62 UÇMM m.8.3.

63 Bkz. Handbook, s.8.

64 UÇMM m.8.1.

65 ZDOUC, Werner, "The Panel Process in World Trade Organization" in **The World Trade Organization: Legal, Economic and Political Analysis**, Vol.1 edt. by, MARCORY, P.F.J,; APPLETON, A.E.; PLUMMER, M.G., New York, Springer Science Media&Business, s.1251.; Panelistlerin taşıması gereken özellikler UAD hakimlerinden farklıdır. UADS'nün 2. maddesine göre, hâkimlerin taşıması gereken şartlar; a. En yüksek ahlaki itibarı haiz bulunmalıdır. b. Kendi ülkesinde en yüksek adalet görevinin icrası için aranılan şartları şahsında toplamalıdır veya devletler hukuku alanında söz götürmez yetki sahibi bir *hukukçu* olmalıdır. Hâkimlerin seçimi konusunda ise, öncelikle adayların tespit edilmesi gerekmektedir. Adaylar BM üyesi olan ve olmayan devletler tarafından iki farklı usulde belirlenir. (UADS m.4) Oluşturulan aday listesinden Genel Sekreterlik tarafından Genel Kurul'a ve Güvenlik Konseyi'ne tebliğ edildikten sonra birbirlerinden bağımsız olarak Divan üyelerinin seçimini yaparlar. (UADS m.8) Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi'nde ayrı ayrı oyların çoğunluğunu toplayan adaylar Divan'a üye seçilmiş olurlar. (UADS m.10.1) Burada atamanın siyasi bir organ tarafından yapıldığı

Ayrıca uyuşmazlığın taraflarından birinin gelişmiş, diğerinin gelişmekte olan bir devlet olması halinde gelişmekte olan devletin talebi ile panel üyelerinden en az birinin gelişmekte olan devletlerden seçilmesi mümkündür.[66] Ancak bu konuda örneklere bakarak uyuşmazlıkların çok çeşitli olması ve farklı konularda uzmanlık gerektirmeleri nedeni ile kesin tespitler yapmak oldukça zordur. Uyuşmazlığa taraf üyelerin vatandaşları o uyumazlıkta taraflar anlaşmadıkça görev yapamaz.[67]

DTÖ Sekretaryası tarafından panelistlerin seçimi için panellerde görev yapmaya ehil olan kişilerden oluşan, panelist adaylarını gösteren bir liste tutulmaktadır.[68] Üyeler periyodik olarak bu liste için isim önermektedirler. Gösterici (aday) listesi, aynı zamanda listede belirlenen kişilerin GATT, GATS veya TRIPS Antlaşmaları kapsamında daha önceden bir tecrübesi olup olmadığını da belirtmektedir. Üyelerin gösterdikleri adaylar UÇO tarafında onaylanırsa sözkonusu listeye eklenir. Seçim için genellikle pozitif konsensüs ile oylama yapılması gerekmekle birlikte, üyelerin gösterdikleri adaylara çok az itiraz yapılmaktadır.[69]

Bahsi geçen aday listesi tahdidi nitelikte olmayıp, liste dışından da panelist atanması mümkündür. Somut bir uyuşmazlıkta DTÖ Sekreteri taraflar ile toplantı yaparak panelistlerin seçimi ile ilgili tavsiyede bulunabilir. Üyeler kendi inisiyatifleri ile isim belirleme haklarına sahiptir. Sekreter'in ayrıca bu aday listesi dışından da isim önermesi mümkündür. Bu uygulamada sıklıkla fikri mülkiyet hakları ve ticaretin spesifik alanları ile ilgili uyuşmazlıklarda gündeme gelmektedir; çünkü aday listesi genellikle mal ticareti konusunda uzman kişilerden oluşmaktadır. Özel uzmanlık alanı gerektiren konularda liste dışından da aday gösterilmektedir.[70]

---

görülmektedir. Panelistlerden farklı olarak hâkimlerin mutlaka hukukçu olması gerekir. Oysa panelistlerden birinin özellikle ekonomist olmasına dikkat edilmektedir.

66 UÇMM m.8.10.

67 UÇMM m.8.3.

68 UÇMM m.8.4.

69 ZDOUC, s..1249.

70 Sözkonusu bilgi DTÖ'de çok önemli uyuşmazlıklarda panelist olarak görev alan *Cristian Haberli* tarafından teyit edilmiştir. (28.09.2007)

Sekreter tarafından önerilen adaylar zorunlu nedenler olmadıkça kabul edilmelidir. Zorunlu nedenler ile ilgili UÇMM'de herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Uygulamada genellikle uyuşmazlık konusunda yeterli tecrübesi veya uyuşmazlığı sonuçlandırabilecek ehliyette olmadığı gerekçesi ile itirazlar olabilmektedir. Ayrıca, adayın uyuşmazlık konusu hakkında önceden kamu açıklamaları ya da yayınları var ise, objektif olamayacağı gerekçesi ile de itiraz edilebilir. Hemen şunu belirtmek gerekir ki, uyuşmazlığın taraflarından biri aleyhine karar veren bir panelde daha önceden yer almış bir adayın yeni uyuşmazlıkta da panelist olarak görev yapması mümkündür ve zorunlu neden olarak kabul edilemez.[71]

Panelistlerin seçimi için öngörülen süre 20 gündür.[72] Uygulamaya bakıldığında daha uzun sürdüğü görülmektedir. Ayrıca uyuşmazlığın taraflarından biri sıklıkla aslında zorunlu bir neden olmamasına rağmen panelistlerden birine itiraz etmektedir. Bu da genellikle sekreterin müdahalesi ile sonuçlanmaktadır. Panelin teşekkülü ile ilgili ortaya çıkan problemleri aşabilmek için çeşitli reform önerileri sunulmaktadır. Örneğin, AT, daimi bir panel organı kurulmasını önermiştir. (standing panel body) Öneriye göre bu organın üyeleri, yenilenemeyen bir dönem -6 yıl- için seçilebilir. Seçimleri sırasında coğrafi dağılıma, kapsamda yer alan antlaşma konularına göre uzmanlık ve tecrübeye sahip olmalarına özen gösterilmelidir.[73]

Panelin kompozisyonu ile ilgili sorunların çözülmesi sürecin hızlanması açısından önemlidir. Daimi bir organın varlığı zamanla panelistlerin daha da uzmanlaşmasını temin edebilir. Panellerin *ad hoc* nitelikte olmasına koşut her defasında farklı panelistlerin görev yapması nedeni ile uzmanlaşma sağlanamamaktadır. Bu nedenle AT'nın önerisi güven ve öngörülebilirliğin sağlanabilmesi açısından önemli bir gelişme sağlayabilir. Ancak öte yandan her bir

---

71 ZDOUC, ss..1249–1250.

72 UÇMM m.8.7.

73 ZDOUC, s.1251.; Bu konuda reform önerileri için ayrıca bkz. DANVIVATHANA, Pornchai, Is it Beneficial to WTO Members to Reform the Panel System? in **Reform and Development of the WTO Dispute Settlement System**, edt. by GEORGIEV, D; BORGHT, K.V., Cambridge Uni. Press, 2006, s.96.

uyuşmazlıkta konunun uzmanı bir panelistin görev yapması zorlaşacaktır. Her ne kadar daimi organın çok sayıda üyesi bulunacak ise de, her bir uyuşmazlık için yeterli bilgi ve donanıma sahip olması pek mümkün görünmemektedir. Bu da panelistlerin sürekli uzmanlara ve teknik yardıma başvurmasına neden olabilir. Dahası rotasyon usulüne göre her bir uyuşmazlıkta üç panelistin görev alması sorunları daha da artıracaktır; çünkü örneğin anti-damping konusunda uzman bir panelist, copyright (telif hakkı) ile ilgili bir davaya bakmak zorunda kalabilecektir.[74]

Panel üyelerinin bağımsız ve tarafsız bir şekilde görevlerini ifa etmeleri gerekir.[75] Genellikle bu iki kavram çoğu ulusal mevzuatta ve uluslararası tahkim kurumları kurallarında birbirin yerine geçecek şekilde kullanılmaktadır.[76] Uygulamada konu ile ilgili olarak üç ayrı kavram kullanıldığı görülmektedir. "*Independence*"; bağımsızlık olarak ifade edilebilen bu kavram, panelistlerin uyuşmazlığın tarafları ile aralarında herhangi bir bağlantı noktası olmaması gerektiğini ifade eder. Bağımsızlık, dış baskı ve etki altında kalmadan hukuka en uygun kararı verebilme imkânıdır.[77] Bir başka ifade ile panelistin bağımsızlığı, "onun hiç kimseye tabi olmaksızın, hiç kimseden emir ve talimat almaksızın ve kimsenin tavsiye ile telkinlerine uymaksızın hareket etmesi ve hüküm vermesidir."[78]

Yine ilgili konuda kullanılan "*Impartiality*"; panelistlerin taraflardan herhangi biri lehine önyargılı olmaması gerektiği anlamında kullanılmaktadır. Bunun temini için panelistin, taraflardan her ikisine de aynı mesafede olması, panelist ile onu tayin eden taraf, merci arasında sıkı şahsi, ekonomik ve/veya mali karakterde ilişkilerin, iş ilişkilerinin bulunmaması veya bulunmamış olması ve uyuşmazlık konusuna objektif olarak yaklaşabilmesi gerekmektedir.[79] Özetle panelist ile taraf arasında sıkı bir ilişki olmamalıdır.

---

74 ZDOUC, s.1252.

75 UÇMM m.8.2.

76 Örnekler için bkz. KALPSÜZ, Turgut, "Hakemlerin Tarafsızlığı ve Bağımsızlığı" in **Milletlerarası Tahkim Semineri,** ICC Türkiye Milli Komitesi, Ankara, 2008, s.29.

77 AKİPEK, Ö.İlhan, **Milletlerarası Adalet Divanı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974, s.25.

78 Bkz. KALPSÜZ, s.31.

79 Bkz. KALPSÜZ, s.34.

Türkçe karşılığı yine tarafsızlık olan "*Neutrality*" kavramı ise, uluslararası hukuk açısından panelistin, uyuşmazlığın taraflarından farklı bir ülke vatandaşı olması gerektiği anlamına gelmektedir.[80] Genel olarak uluslararası hukukta uyuşmazlıkların çözümü konusunda her zaman bu ölçütlerin uygulandığını söylemek mümkün değildir. Uluslararası ticari tahkimde genelde tarafların tabiiyetini taşıyan birer hakem bulunmaktadır. Yine, UAD'da uyuşmazlığın taraflarından birinin vatandaşı olan bir hâkimin davada bulunmasına izin verilmektedir.[81] Sonuç olarak açıklananlar ışığında denilebilir ki, bir panelistin bağımsız olması onun tarafsız olduğu anlamına gelmemektedir. Bağımsız bir panelist de tarafgir olabilir. Bu durum özellikle de taraf ile panelist arasında ticari ilişkilerin olması durumunda kendi göstermektedir.[82]

Sistem içinde panelistlerin bir panelde görev yaparken potansiyel çıkar çatışmalarında taraf olmalarını güvence altına alacak herhangi bir düzenlemenin yokluğu sorunlara yol açabilmektedir. 1996'da kabul edilen Davranış Kuralları, çıkar çatışmalarının gönüllü olarak açıklanmasını ve ilgili kişinin panelden isteğiyle çekilmesini öngörmektedir.[83] Ancak uygulamada bu düzenlemenin pek dikkate alınmadığı görülmektedir. Sözgelimi, aynı zamanda Nestle Yönetim Kurulu'nda görevli olan bir Uluslararası Ticaret Odası temsilcisinin, Nestle'nin bir tesisinin bulunduğu Küba'daki çeşitli yabancı yatırımcılara karşı açılan Helmes-Burton yaptırımları konulu DTÖ davasında karar vermek üzere görevlendirilmesi bunun ilginç bir örneğidir.[84]

Panelistlerin seçimi konusunda önemli bir eleştiri, uzmanlık konusu ticaret olan bürokratların çevre, kamu sağlığı, işçi hakları ve ekonomik kalkınma politikaları ile ilgili uyuşmazlıklarda görev alıyor olmaları nedeni ile yapılmaktadır.

---

80 WAINCYMER, Jeff, **WTO Litigation: Procedural Aspects of Formal Dispute Settlement**, Cameron May Press, London, 2002, ss.264–265.

81 UADS m. 31.2.

82 KALPSÜZ, s.35.

83 WT/DSB/RC/1 (96–5267).

84 Nestle, S.A. yıllık raporu, Nestle Management Report 1998, Directors and Officers (1999) s.30.

Panelistleri tayin ederken somut uyuşmazlık bakımından uzmanlığı olan kişileri seçmeyi sağlayan bir mekanizma yoktur.[85]

Bağımsız uzmanların gerektiğinde panellere katılmasını ve hakemlerin, davayla ilgisi olduğu kanıtlanan üçüncü bir üye devletin sunacağı belgeleri gözönünde bulundurmasını şart koşmak, panel üyelerinin sağlık, çevre ve diğer konulardaki yetersizliğini bir ölçüde giderebilir. Ancak bu durum DTÖ uygulamalarına yansımamaktadır. DTÖ panellerinin kuruluş dışı kişilerden ve uzman organlardan bilgi ve teknik danışmanlık talep etmesi mümkündür; ancak zorunlu değildir. Bununla birlikte panel, dava konusunda bir rapor hazırlayıncaya kadar bu uzmanların isimleri gizli tutulmaktadır.[86] Bu da teknik uzmanlar arasındaki çıkar çatışmalarının engellenmesini olanaksız kılmaktadır.[87]

5. Temyiz Organı

a. Genel Olarak

Temyiz Organı (TO)'nın oluşturulması, Uruguay Müzakereleri sırasında sonradan akla gelmiş bir konu olmasına rağmen zamanla müzakerelerin merkezine oturmayı başarmıştır. Günümüzde TO, "Dünya Ticaret Mahkemesi" olarak anılmaktadır.[88] Panellerin tersine TO, daimi bir organdır ve panellerin sunduğu raporları hukuki açıdan değerlendirerek karara bağlar. GATT 1947 uyuşmazlıkların çözümü sisteminde olmadığı için temyiz aşaması Uruguay Turu'nun getirdiği önemli yeniliklerden biridir.[89]

---

85 WALLACH; SFORZA, s.29.

86 Ek III, Kural 3.

87 WALLACH; SFORZA, s.30.

88 VAN den BOSSCHE, Peter, "The WTO Appellate Body and its Rise to Prominence in the World Trading System", Maastricht Working Papers, Faculty of Law, 2005–1, s.2. (b).

89 Handbook, s.22.

UÇO, TO'nı 19 Temmuz 1995 tarihinde kurmuştur.[90] TO yedi kişiden oluşur ve bunlardan üçü "bölüm" (division) olarak adlandırılarak somut bir uyuşmazlığa bakar. UÇO, dört yıl için TO'da görev yapacak kişileri seçer ve bunları sadece bir defaya mahsus tayin edebilir. Böylece bir TO üyesi en fazla sekiz yıl hizmet edebilir. TO üyelerinin, DTÖ üyelerini geniş biçimde temsil edecek nitelikte seçilmesi gerekir.[91]

TO ile ilgili önemli bir özellik, kararlarının kabulünde negatif (olumsuz) konsensüs aranmasıdır. Bu da kararların, panellerde olduğu gibi otomatik olarak bağlayıcı niteliğe sahip olacağı gibi bir anlama gelmektedir.

TO, 3 Şubat 1997 tarihinde kabul edilen "Temyiz İncelemesi Çalışma Usulleri"[92] (TOÇU) çerçevesinde çalışmak zorundadır. Ancak, UÇMM DTÖ

---

90 Decision Establiishing the Appellate Body, Recommendations by the Preparatory Committee for the WTO approved by the Dispute Settlement Body on 10 February 1995, WT/DSB/1 dated 19 June 1995.

91 İlk yedi üye Mısır, Japonya, Almanya, Yeni Zelanda, Filipinler, ABD ve Uruguay'dan seçilmiştir. Üyeler 4 yıllık bir süre için seçilir ve aynı süre için bir defaya mahsus olmak üzere yeniden seçilmeleri mümkündür. 1995 ve 2003 yılları arasında ilk kez 2000 yılında iki orijinal üyenin görev süresi dolmuş ve tekrar seçilmedikleri için yerlerine yeni iki üye atanmıştır. Yine aynı yıl üyelerden birinin ani ölümü nedeniyle ilk orijinal yedi üyeden birinin yerini yeni bir üye almıştır. 2001 yılında ise üç orijinal üye yerine yeni üç üye atanmış ardından 2003 yılında geri kalan tek orijinal üyenin ikinci döneminin de dolması üzerine yerine bir başka üye geçmiştir. Her bir örnekte 1995 tarihli karara uygun olarak hemen hemen aynı usuller uygulanmıştır. Seçim için DTÖ Genel Direktörü ile UÇO, Genel Konsey Başkanları ve Mal Ticareti, Hizmet Ticareti ve Fikri Mülkiyet Hakları Konseylerinden oluşan 6 kişilik bir Seçim Komitesi oluşturulmuştur. Daha sonra DTÖ üyeleri adaylarını gösterir ve seçim komitesi adayların özgeçmişlerini inceleyerek her bir aday ile bir görüşme yapar. Görüşmelere adaylar ile birlikte delegasyonlarının da katılması mümkündür. Tüm görüşmelerin tamamlanmasının ardından Seçim Komitesi tercih ettiği adayları UÇO'na tavsiye etmektedir. Bugüne kadar uygulamada hep tavsiye edilen adayların seçildiği görülmüştür. DONALDSON, Victoria, the Appellate Body: Institutional and Procedural Aspects in World Trade Organization: Legal Economic and Political Analysis, Vol.1, edt. by MARCORY, P.F.J,; APPLETON, A.E.; PLUMMER, M.G., New York, Springer Science Media&Business s.1287. Ayrıca yine uygulamada üyeler genellikle ikinci bir dönem daha görev yapmak istemektedir. Bugünkü üyeler için bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/appellate_body_e.htm.

92 Working Procedures Appellate Review, WT/AB/WP/3, 28 February 1997.

Antlaşmaları'ndaki ilgili hükümler ve çalışma usulüne ilişkin hükümlerle çelişmemek koşulu ile incelenmekte olan meseleye münhasır olmak üzere, usule ilişkin tereddüt hâsıl oluyor ve bu hususta "TOÇU" belgesinde bir hüküm bulunmuyorsa TO, ihtiyaç duyduğu noktadaki usul kurallarını kendisi tespit edebilir.[93]

TO'nın hukuki ve idari anlamda ihtiyaç duyduğunda kendisine yardımcı olacak bir sekretaryası bulunmaktadır.[94] TO'nın bağımsızlığının temini için bu sekretarya, DTÖ Sekretaryası'na idari olarak bağlı olmakla birlikte onun dışında ayrı bir organdır.

b. Temyiz Organı Üyeleri ve Özellikleri

TO üyelerinin hukuk, uluslararası ticaret ve DTÖ antlaşmalarının kapsadığı alanlarda yetkinliklerini kanıtlamış kişiler olmaları gereklidir. Üyeler, devletlerden bağımsız hareket etmek durumundadır. Uygulamada çoğu TO üyesi, profesörler, avukatlar, eski hükümet görevlileri ve kıdemli avukatlar arasından seçilmektedir.[95]

TO üyeleri ile ilgili ayrıntılı düzenlemeler UÇMM madde 17'nin yanı sıra 1995 tarihli UÇO kararında yer almaktadır.[96] *Temsil* ile ilgili UÇMM madde 17.3'te TO üyelerinin geniş bir temsil esasına göre belirlenmesi gerektiği düzenlenmiştir. 1995 tarihli kararda ise, üyelerin seçileceği devletlerin içinde bulundukları coğrafi bölgeleri, gelişmişlik düzeyleri ve hukuk sistemlerinin bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak bunlara ilişkin kesin kriterler geliştirilmemiştir.[97]

---

93 TOÇU, Kural 16.

94 UÇMM m.17.7.

95 Handbook, s.23.

96 WT/DSB/1, para.4.

97 DONALDSON, s.1285.

TO üyelerinin *nitelikleri* ile ilgili olarak ise, UÇMM madde 17.3'te dört farklı kriter belirlenmiştir. Öncelikle, daha önce de belirtildiği gibi üyelerin hukuk alanında DTÖ Antlaşmaları kapsamında uzmanlıklarını kanıtlamış olmaları ve otoritelerinin tanınmış olması gerekmektedir.[98] Bir başka ifade ile mutlaka hukuki bir geçmişlerinin olması gerekmektedir.[99] Hatırlanacağı üzere panel üyeleri için aynı şart aranmamaktadır. Aksine özellikle üyelerin bir kısmının ekonomist olması tercih sebebidir. İkincisi, üyeler hiçbir hükümete bağlı olmamalıdır. Üçüncüsü, TO'da görev yapan bütün kişilerin her zaman kısa bir bildirim üzerine görev için hazır bulunmaları ve son olarak da uyuşmazlıkların çözümü ve ilgili diğer faaliyetleri hakkında daima bilgili olmaları; doğrudan ya da dolaylı olarak bir çıkar çatışması yaratabilecek uyuşmazlıkların incelenmesine katılmamaları gerekmektedir.[100]

TO üyelerinde aranan niteliklerin bağımsız ve tarafsızlığı temin etmeye yönelik olduğu görülmektedir. Ancak UÇMM'de panelistler ile TO üyelerinin bağımsız ve tarafsız olmaları gerektiği düzenlenmiş olmakla birlikte, bunu güvence altına alacak ayrıntılı hükümler yer almamaktadır. Oysa, UADS'de hâkimlerin bağımsızlığını ve tarafsızlığını güvence altına almaya yönelik özel düzenlemelere yer verilmiş; "hâkimlerin davaya bakamayacağı haller" ile "hâkimin reddedilmesi"ne ilişkin hususlar düzenlenmiştir.[101] UAD, uluslararası bir mahkeme olduğu için hâkimler, Divan'da vatandaşı oldukları devletin temsilcisi değildir. Bu itibarla, UADS madde 31.1 uyarınca "taraflardan her birinin vatandaşlığında olan yargıçlar, Divan'ın yargıladığı işin oturumuna iştirak etme hakkını muhafaza ederler." Bu

---

98 1995 tarihli kararda, ilk kriter ile ilgili olarak üyelerin alanlarında çok yetkin olmaları gerektiği ifade edilerek hukuk, uluslararası ticaret ile kapsamda yer alan antlaşmalar konusunda uzmanlıklarını kanıtlamaları gerektiği düzenlenmiştir. Son kriter ile olarak kararda TO üyelerinin aynı zamanda başka işler yapmalarına bir engel olmadığı ifade edilmiştir. (WT/DSB/1, para. 10) Fakat bu uygulamada sorunlara yol açabilmektedir. Kısmi zamanlı çalışmanın da mümkün olması uygulamada problem yaratmaktadır. Çok sayıda uyuşmazlık bulunduğu ve bu uyuşmazlıkların çok karmaşık nitelikli olduğu düşünüldüğünde zaman ile ilgili problemler ortaya çıkabilir.

99 COTTIER, Thomas; OESCH, Matthias**, International Trade Organization: Law and Policy in the WTO, the European Union and Switzerland: Cases, Materials and Comments**, Cameron May Ltd, London, 2005, s.153.

100 UÇMM m.17.3.

101 Bkz. UADS m.17; m.24.

durum *nemo judex in re sua* (hiç kimse kendi işinde hâkim olamaz) ilkesi ile çelişmemektedir. Aksi halde, vatandaşın kendi devleti aleyhine açtığı davaya bakacak olan hâkimlerin de o devletin vatandaşı olmamaları gerekirdi.[102]

TO'nın üye sayısı diğer uluslararası mahkemelerin hâkim sayıları ile karşılaştırıldığında -UAD 15; (UADS m.3); Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) 18; (UCM Statüsü m.36.1); Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi (UADHM) 21; (UADHM Statüsü m.2.1) aralarında belirgin bir fark olduğu göze çarpmaktadır. Üstelik somut bir uyuşmazlıkta bu yedi üyenin tamamı görev yapmamakta, temyiz incelemesi sadece 3 üye tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu durum TO tarafından verilen kararların uyumu ve istikrarı açısından bir risk taşımaktadır.[103]

TO üyelerinde aranan özellikler açısından diğer uluslararası mahkemelerde görev alan hâkimler arasında bir karşılaştırma yapıldığında da kriterlerin düşürüldüğü görülmektedir.[104] Panelistler ile TO üyeleri arasındaki en önemli fark ise, panelistlerin hükümet görevlisi olabilmelerine karşın TO üyelerinin hükümetler ile bağlantılarının bulunmaması gerektiğidir.

TO üyelerinin görev süresine bakılacak olursa diğer uluslararası mahkemelerin hâkimlerinin 9 yıllık görev sürelerine kıyasla daha kısa bir süre öngörülmüştür. Çalışma usulleri ile ilgili olarak diğer uluslararası mahkemelerden farklı biçimde TO'da gizlilik ilkesi geçerlidir. Oysaki, diğer uluslararası mahkemeler aksi yönde bir karar verilmedikçe yargılama kamuya açıktır. Son olarak TO

---

[102] AKİPEK, s.42.; Ancak uluslararası alanda ulusal kaygıların önemli rol oynadığı düşünüldüğünden UADS'nü kaleme alanlar Divan'ın itibarının sarsılmasını engellemek için bazı düzenlemeler öngörmüştür. Divan'da taraflardan birinin vatandaşlığında olan bir hâkim bulunması halinde uyuşmazlığın diğer tarafının da kendi vatandaşlığından bir hâkimi dava için tayin edebilir. Bkz. UADS m.31.2.

[103] VAN den BOSSHE, Peter, "The Making of the World Trade Court" in **Key Issues in WTO Dispute Settlement**, edt. by. YERXA R.; WILSON B., Cambridge, 2006, s.66.

[104] Karşılaştırma için bkz. UADS m. 2; UCM Statüsü m. 36.3(a); UADHM Statüsü m.2.1.

raporlarının kabul edilmesi siyasi bir organın onayına bağlı iken diğer uluslararası mahkeme kararları için böyle bir durum sözkonusu değildir.[105]

Bütün uluslararası mahkemelerin hâkimleri siyasi bir organ tarafından atanmaktadır. Sözkonusu siyasi organ, UAD için Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi; Uluslararası Ceza Mahkemesi için Taraf Devletler Asamblesi; Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi için Taraf Devletler Toplantısı'dır. TO için ise, UÇO'dır. Diğer uluslararası mahkemelerdeki siyasi organların aksine TO üyeleri UÇO'daki konsensüs usulü bir oylama sonucu atanmaktadır. Bu da üyelerden birinin veto etmesi ile herhangi bir TO üyesinin atanmasının engellenebileceği anlamına gelmektedir.

UÇMM madde 17'ye göre, TO üyeleri için tam zamanlı bir çalışma şartı aranmamaktadır. Çağrı üzerine ihtiyaç duyulduğunda üyelere ulaşılabilmesi yeterlidir. Diğer mahkemelerin statülerinde buna benzer bir düzenleme bulunmamaktadır. Öte yandan üyelerin tam zamanlı çalışmaları da mümkündür. Örneğin, 2000 yılında iş yükünün çok fazla olması nedeniyle dört üye o yıl için tam zamanlı çalışmıştır.[106] Oysaki, UAD yargıçları, tam zamanlı çalışmaktadır.[107] Bu özellik, yargıçların bağımsızlığını güvence altına almak bakımından önemlidir.[108] TO üyeleri geri kalan zamanlarında başka işlerle meşgul olabilecek[109], zaman zaman yapılan bu işler TO üyeliği ile bağdaşmayabilecektir.[110] Sözkonusu sakıncaları gidermek amacı ile reform çalışmaları sırasında AT ve Tayland, TO üyelerinin tam zamanlı statüde çalışmaları yönünde bir değişiklik yapılmasını önermiştir.[111]

---

105 VAN den BOSSCHE, (c) ss.66–67.

106 DONALDSON, s. 1289.

107 Bkz. UADS m. 16.

108 MAVROIDIS, Petros, C.; BORGHT, Kim Van Der, "Impartiality, Independence and the WTO Appellate Body" in **Reform and Development of the WTO Dispute Settlement System**, edt by GEORGIEV, D; BORGHT, K.V., Cambridge Uni. Press, 2006, s.206.

109 TOÇU Kural 2(2).

110 MAVROIDIS; BORGHT, s.207.

111 MAVROIDIS; BORGHT, s.219.; Ayrıca bkz. ZIMMERMANN, s.141.

TO üyeleri DTÖ çalışanı olmadıkları için üyelere yapılacak ödemeler, DTÖ ödeme planı içinde yer almaz. Bununla birlikte DTÖ ile İsviçre Konfederasyonu arasında yapılan ikili bir antlaşma uyarınca üyelere bazı diplomatik ayrıcalıklar ve bağışıklıklar tanınmıştır.[112] TO'nın masrafları DTÖ üyelerinin katkıları ile karşılanmaktadır. Bütçesi yaklaşık olarak tüm DTÖ Sekretaryası bütçesinin %2'sine eşittir. TO Sekretaryası, TO'na hukuki ve idari anlamda destek sağlama amacı ile 1995'te kurulmuş olup, DTÖ Sekretaryası'ndan ayrı ve bağımsızdır.[113] Cenevre'de DTÖ Sekretaryası ile aynı yerde bulunmaktadır.

6. Tahkim

UÇMM madde 25'te düzenlenen hızlandırılmış tahkim, paneller ve TO'nın yanı sıra uyuşmazlıkların çözümü sürecinde alternatif bir yol olarak önemli bir yere sahiptir. Her iki tarafça açık bir biçimde tarif edilen konular hakkındaki belirli uyuşmazlıkların çözümlenmesini kolaylaştırıcı bir rol oynamaktadır. Sağlayabileceği faydalara rağmen üyelerin tahkim yoluna gitmeyi tercih etmediği görülmektedir.[114]

Tahkim kararlarının temyizi mümkün değildir. Ancak UÇMM'nin, UÇO'nın "kararlarının uygulanmasının denetlemesi" ile "tazminat ve taleplerin askıya alınması" konularını içeren madde 21 ve 22'de yer alan tahkim kararlarına, gerekli değişiklikler *mutadis mutandis* yapılarak uygulanır.[115] Böylece yaptırım konusunda UÇMM'de yer alan düzenlemeler, tahkimde de uygulanabilecektir. UÇMM'de tahkime ilişkin ayrıntılı düzenlemelere yer verilmemiştir. Bu nedenle tarafların izlenecek usuller konusunda da bir anlaşma yapmaları gerekmektedir.[116]

---

112 DONALDSON, s.1289.

113 WT/DSB/1, para.17.

114 MERRILLS, J.G., **International Dispute Settlement,** Cambrigre Uni. Pres, Cambridge, 2000, ss.214–215.

115 UÇMM m.25.4.

116 ÇALIŞKAN, Yusuf, **Uluslararası Fikri Mülkiyet Hukukunda Uyuşmazlık Çözüm Mekanizmaları: WIPO Tahkimi ve Dünya Ticaret Örgütü**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.173.

Taraflar, uyuşmazlık konusunu anlaşmada açıkça belirledikten sonra özellikle hakem seçimi, tahkimde uygulanacak hukuk gibi konuları da ilgili anlaşmaya dercetmelidir. Uyuşmazlık taraflarının tahkime gitme konusunda yapmış oldukları antlaşmayı tahkim yargılamasının başlamasından önce tüm DTÖ üyelerine bildirmeleri bir zorunluluktur.[117] Bu suretle diğer DTÖ üyeleri de uyuşmazlık taraflarının kabul etmesi ile tahkime taraf olabilecektir. Tahkim tarafları, hakem kararına uymayı taahhüt etmek zorundadır. Ayrıca hakem kararı verildikten sonra, bu karar UÇO'na, ilgili konsey ve komitelere bildirilecektir. Ancak burada hemen belirtmek gerekir ki, hakem kararları bağlayıcı olduğundan, ayrıca UÇO tarafından onaylanması gerekmemektedir. Tahkim sonucunda verilen kararlar sadece taraflar için bağlayıcı olup, diğer üyeler üzerinde hiçbir etkisi bulunmamaktadır.

Bugüne kadar tek bir karar dışında UÇMM madde 25'te düzenlene tahkime başvurulmamıştır.[118] Tek uyuşmazlık TRIPS Antlaşması'ndan kaynaklanan *US-Section 110 (5) of the US Copright Act* Davası'dır.[119] AT tarafından ABD'ye karşı açılan bu dava, ABD Telif Hakları Kanunu'nun 110(5). Bölümü'nün AT'nın TRIPS'ten doğan haklarının hangi seviyede ihlal edildiği ya da zaafa uğratıldığı ile ilgilidir. Uyuşmazlık tarafları görev belgesi ve tahkim prosedürleri üzerinde anlaşıp, aynı uyuşmazlığa bakan panel üyeleri tarafından somut durumun incelenmesine karar vermişlerdir.[120]

Uygulamada alternatif çözüm yollarına başvurulmaması eleştirilmektedir. Özellikle gelişmekte olan devletlerin bu yola başvurması süreci hızlandırarak maliyetin de düşmesini sağlayacaktır.[121]

UÇMM'de tahkime başvurulabilecek iki özel durum daha belirlenmiştir. Bunlardan ilki, UÇO kararlarına uyulmasını sağlamak amacı ile "makul bir süre

---

117 UÇMM m.25.2.

118 HUGHES, Valerie, "Arbitration within the WTO", in **The WTO Dispute Settlement System 1995–2004**, edt. by F. ORTINO; U. PETERSMANN, s.81.

119 Bkz. Appellate Body Report, *US-Section 110 (5) of the US Copright Act*, WT/DS160/ABR25/1.

120 WT/DS160/R.

121 HARRISON, s.76.

belirlenmesi" için tahkime başvurulmasıdır.[122] İkincisi, davalı taraf taviz ve yükümlülüklerin askıya alınma seviyesine itiraz etmek istiyorsa ya da taviz ve yükümlülükleri askıya alan şikâyetçi tarafın uyması gereken prensip ve usullere uymadığını iddia ediyorsa sorunun tahkim yolu ile çözümlenmesini talep edebilecektir.[123] Bu iki özellikli durum III. Bölüm'de ayrı başlıklar altında ayrıntıları ile incelenecektir.

7. Uzmanlar

DTÖ kapsamında ortaya çıkan uyuşmazlıklar çoğunlukla, çok karmaşık ve bu nedenle de teknik bilgi gerektirecek niteliktedir. Örneğin belli bir ürünün üretiminin sağlık riski taşıyıp taşımadığı ve varsa derecesinin ne olduğu çoğunlukla devletler arasında tartışmaya yol açmaktadır. Panelistler, uluslararası ticaret hukuku alanında uzmanlaşmış kişiler oldukları için çoğu zaman bu özel bilgi ve uzmanlık gerektiren konularda uzmanlardan yardım almak durumunda kalmaktadırlar. Her panelin uygun gördüğü kişi veya organdan bilgi ve teknik tavsiye edinme hakkı bulunmaktadır; ancak panelin herhangi bir üyenin yetki alanına giren bir kişi veya organdan yardım talep etmeden önce, bu üyenin yetkili mercilerini önceden haberdar etmesi, üyelerin de belirtilen talebe derhal ve eksiksiz cevap vermesi gerekir. Verilen gizli bilgiler, bunları temin eden üye yetkililerinin, organının veya kişisinin resmi izni olmadan açıklanamayacaktır.[124]

Panelin, öte yandan önündeki mesele ile ilgili olarak DTÖ Antlaşmaları kapsamında uzman görüşlerine başvurma imkânına ya da zorunluluğuna sahip olduğunu gösteren hükümler bulunmaktadır.[125]

---

[122] UÇMM m.21.3(c).

[123] UÇMM m.22.6.

[124] UÇMM m.13.1.

[125] Bkz. Bitki ve Hayvan Sağlığı Önlemleri Antlaşması m.11.2; Ticarette Teknik Engeller Antlaşması m.14.2; GATT 1994'ün VII. Maddesinin Uygulanmasına Dair Antlaşma m.19 ile m.4 ve 2 no'lu Eki; Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Antlaşması m.4.5 ve m.24.3.

Ayrıca taraflardan birinin ileri sürdüğü bilimsel ve teknik meselelerle ilgili olarak Panel, bir uzman grubundan tavsiye niteliğinde yazılı rapor da isteyebilir.[126] Böyle bir uzman grubunun teşkiline ilişkin kurallar UÇMM'nin 4 No'lu Eki'nde yer almaktadır. Uzman grubu panelin otoritesi altında çalışır ve ona rapor verir. Grubun çalışma koşulları ve usulleri de panel tarafından kararlaştırılır. Rapor hazırlandıktan sonra ilgili panele ve uyuşmazlığın taraflarına iletilir; ancak rapor sadece tavsiye niteliğindedir. Uzman grubuna katılım, konuların profesyonel anlamda uzmanı olan ve gerekli tecrübeye sahip olanlar ile sağlanır. İlgili konuda bir uzman bulunmasının mümkün olmadığı istisnai durumlar dışında uyuşmazlığın tarafı olan üyelerin vatandaşları, taraflar aksini kararlaştırmadığı sürece bu gruplarda yer alamazlar. Aynı şekilde uyuşmazlığın tarafı üyelerin hükümet görevlilerin de bu gruplarda yer almaları mümkün değildir. Bağımsızlığın sağlanabilmesi için bu uzmanlara çalıştıkları işlerle ilgili olarak hükümet ya da kuruluşlardan hiçbir emir ve talimat verilmeyecektir. Paneller uygulamada bu yola pek başvurmamakta ve grup yerine bireysel olarak uzmanlardan yararlanmaktadır.[127]

UÇMM'de hangi durumlarda uzman gruplarına başvurulacağı konusunda herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Bununla birlikte Bitki ve Hayvan Sağlığı Önlemleri Antlaşması madde 11.2[128] ve Ticarette Teknik Engeller Antlaşması madde 14.2[129]'de konu ile ilgili özel düzenlemelere yer verilmiştir.

Uygulamada paneller, en geç ilk esaslı toplantıda taraflara uzman gruplarına başvuracaklarını bildirir. Bugüne kadar panellerin uzmanlara başvurması konusunda

---

126 UÇMM m.13.2.

127 Handbook, ss.25–26.

128 İlgili maddeye göre, "üyeler talep edilirse, diğer üyelere, özellikle gelişmekte olan üye devletlere, ikili olarak anlaşmaya varılan koşul ve şartlarda, ulusal standart kuruluşlarının tesisiyle ve uluslararası standart kuruluşlarına üyelikle ilgili olarak teknik yardım sağlayacak, tavsiyelerde bulunacak ve kendi ulusal standart kuruluşlarını benzer şekilde hareket etmeleri için teşvik edeceklerdir."

129 İlgili maddeye göre, "bir panel, uyuşmazlığın tarafı üyelerden birinin talebi üzerine veya kendi inisiyatifi ile uzmanların ayrıntılı incelemelerini gerektiren konularda, teknik sorulara yardımcı olunması için teknik bir uzman grubu tesis edebilir."

taraflardan herhangi bir itiraz gelmemiştir.[130] Panellerin ayrıca genel olarak uzmanlara bireysel olarak başvurmayı tercih ettikleri görülmektedir. Paneller 13. maddenin kendilerine bu konuda yetki verdiğini düşünmekle birlikte, bu uygulama eleştirilmektedir. *EC-Hormones* Davası'nda AT, uzman grubu yerine bireysel olarak uzmana başvurulmasını temyiz etmiştir. TO ise, bu konuda panellerin takdir yetkisi olduğunu ve uyuşmazlığın durumuna göre ikisinden birini tercih edebileceğini belirtmiştir.[131] Panellerin tercihlerini genellikle bireysel uzmanlardan yana kullanmasının en önemli nedeni kısıtlı zaman dilimleri içinde çalışmalarıdır. Uzman gruplarının oluşturulması çok vakit almaktadır. Bireysel uzmanlardan yararlanma süreci büyük ölçüde hızlandırmaktadır.[132]

Uzmanların seçimi ile ilgili olarak UÇMM'de herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. 4 no'lu ek sadece uzman grupları ile ilgili usul kuralları içermektedir. Bununla birlikte paneller, mümkün oldukça uygulanabilen hükümleri bireysel uzmanlar için de uygulamaktadır. Bitki ve Hayvan Sağlığı Önlemleri Uygulama Antlaşması'na göre uzmanların seçimi sırasında her ne kadar son söz panele ait olsa da mutlaka taraflara danışılması gerektiği düzenlenmiştir. Uygulamada da tarafların seçim sürecinde panel ile yakın ilişki içinde olduğu gözlenmektedir.[133]

Panel tarafından isim listesinin oluşturulmasını takiben liste DTÖ Sekretaryası'na bildirilir ve Sekretarya da önerilen isimler ile irtibat kurarak özgeçmişleri ile birlikte ilgili kişileri davet eder. Uzmanların tarafsızlığının temini için uyuşmazlığın taraflarının vatandaşı olmamasına dikkat edilir.[134] Ancak taraflar

---

130 COSSY, s.209.

131 Ayrıntılı olarak bkz. Appellate Body Report, *European Communities – Measures Concerning Meat and Meat Products*, WT/DS26/48/ABR, (bundan sonra *EC-Hormones* olarak anılacaktır.) paras. 147–148.

132 COSSY, s.210.

133 COSSY, Mireille, "Panels' Consultations with Scientific Experts: the Right to Seek Information under Article 13 of the DSU" in **Key Issues in WTO Dispute Settlement**, edt. by YERXA R.; WILSON B., Cambridge, 2006, s.213.

134 Ek 4, Kural 3.

aksi yönde bir karar verebilir. Panel üyeleri gibi uzmanlar da Davranış Kuralları'nı okumak ve bu kurallara uymayı taahhüt etmek zorundadır. Her bir çalışma ve rapor için gün başına ücret almaktadırlar. Ayrıca konaklama ve yol giderleri de DTÖ bütçesinden karşılanmaktadır.

Uzmanların belirlenmesi sırasında genellikle ilgili uluslararası örgütlerden ve organlarından yardım talep edilebilmektedir. Örneğin, *EC-Asbestos* Davası'nda Panel taraflara danıştıktan sonra WHO, ILO, Uluslararası Kimya Güvenlik Programı, Uluslararası Kanser Araştırmaları Merkezi ve Uluslararası Standardizasyon Örgütü'nden isim belirleme konusunda talepte bulunmuştur. Ayrıca taraflardan da isim konusunda talepte bulunulabilir. Sözgelimi, *US-Shrimp* Davası'nda Panel sadece taraflardan isim talep etmiştir; çünkü talepte bulunulacak ilgili bir kurum tespit edilememiştir.[135]

8. Davranış Kuralları

Uyuşmazlıkların Çözümü Kural ve Usulleri için Davranış Kuralları[136] isimli belge, panel üyelerinin, TO üyelerinin, panele yardım eden uzmanların, hakemlerin, Sekretarya memurlarının ve Tekstil Gözetleme Komitesi üyelerinin çalışma usullerine ilişkin bazı hükümler içermektedir. UÇMM çerçevesinde bir uyuşmazlığın çözümünde rol alan kişiler, sürelerin zaman kısıtlamalarına uygun olarak işlemesi, tavsiye ve diğer kararların önyargısız bir şekilde verilmesini temin etmek için sözkonusu kurallara tabidirler. Örneğin panel ve TO üyeleri ile bu kişilerin incelediği uyuşmazlıklarla ilgili olarak, tek taraflı *ex parte* bir iletişimde bulunulmamalıdır.[137]

Davranış Kuralları'na göre, uyuşmazlıkların çözümünde görev alan ilgili kişiler, doğrudan ya da dolaylı çıkar çatışmalarının önlenmesi, sistemin

---

135 COSSY, s. 213.

136 Rules of Conduct for the Understanding Settlement of Disputes-WT/DSB/RC/1,11 December 1996.

137 UÇMM m.18.1.

bütünlüğünün ve tarafsızlığının temin edilmesi için tarafsız ve bağımsız olmak zorundadır. Buna koşut olarak uyuşmazlıkların çözümü kapsamında hareket eden heyetlerin, işlemlerin gizliliğine saygı göstermesi gerekmektedir. Bu kişiler özellikle, ilgili oldukları uyuşmazlıklar hakkında var olan veya meydana gelebilecek ve bu kişilerin tarafsızlığına zarar verebilecek herhangi bir ilişki ya da ilişkileri beyan etmelidir.[138]

III. YARGI YETKİSİ VE UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜNDE UYGULANACAK HUKUK

A. Yargı Yetkisi

1. Genel Olarak

Yargı yetkisi (jurisdiction) kavramı DTÖ sistemi içinde genellikle yanlış kullanılmaktadır. Yargı yetkisi, genel olarak *kişi* bakımından yargı yetkisi ve *konu* bakımından yargı yetkisi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kişi bakımından yargı yetkisi, sadece üye devletler aleyhine açılan davalar ile sınırlı iken; konu bakımından yargı yetkisi, üye devletlerin DTÖ kurallarına aykırı düzenlemeleri ya da eylemleri ile ilgili olarak yargı yetkisinin kullanılabileceği anlamına gelmektedir.[139]

UÇMM, Ek I'de yer alan antlaşmalardan çıkan uyuşmazlıklara uygulanır.[140] Çok sayıda DTÖ Antlaşması, uyuşmazlıkların çözümü ile ilgili özel ve ek kurallar içermektedir. Somut bir uyuşmazlıkta bu antlaşma hükümlerinin çatışması halinde tarafların aralarında, hangi hükümlerin uygulanacağını kararlaştırmaları gerekir. Birden fazla antlaşma çerçevesindeki usul ve kuralları ilgilendiren uyuşmazlıklarda, ilgili usul ve kurallar arasında çelişki olması halinde uyuşmazlık taraflarının 20 gün içinde uygulanacak hukuk kuralları üzerinde mutabakata varmaları gerekir.

---

138 Handbook, ss.26–27.

139 WAINCYMER, s.119.

140 PALMETER; MAVROIDIS, ss.22–23.

Mutabakat sağlanamaması halinde taraflardan birinin talebi üzerine UÇO Başkanı, 10 gün içinde taraflar ile istişarelerde bulunarak uygulanacak kurallara karar verecektir. UÇO Başkanı mümkün olduğunca özel veya ek usul ve kuralların uygulanması konusunda tarafları yönlendirecektir.[141]

DTÖ uyuşmazlıkların çözümü mekanizması içinde, paneller ve TO'nın önlerine gelen davalarda yargılama yetkilerinin olup olmadığı çok önemli bir konudur. UÇMM madde 1'e bakıldığında, panellerin ve TO'nın DTÖ kapsamında yer alan antlaşmalardan doğan her türlü uyuşmazlıkta yargı yetkisi olduğu sonucuna varmak mümkündür. Kapsamdaki antlaşmalarda yer alan hükümlerin müşterek yapılarına bakılarak şikâyet konularının kavramsal olarak, hareket ve hareketsizlik, üyelerin bağlayıcı ya da bağlayıcı olmayan hareketleri, sadece üye hükümetlerinin yapmış olduğu uygulamalar olmak üzere üç farklı şekilde sınıflandırılabilmesi olasıdır. Bu bölümde genel olarak panellerin hangi hallerde yargı yetkisini kullanabileceği ve bu yetkilerini kullanırken hangi hukuk kurallarını uygulayacakları incelenecektir.

2. Konu Bakımından Yetki (Jurisdiction Ratione Materiae)

DTÖ Uyuşmazlıkların Çözümü Sistemi içinde konu bakımından yetki ile kastedilen, DTÖ Antlaşmaları'na aykırı olduğu iddia edilen, üye devletlerin iç hukuk sistemlerindeki düzenlemeleri ya da uygulamalarından doğan uyuşmazlıklardır. Bir başka ifade ile konu bakımından yetki, panellerin, davaya konu olan uygulama ya da düzenleme niteliğindeki önlemlerden kaynaklanan uyuşmalıklarda görevli olabileceği anlamında kullanılmaktadır. Dava konusu önlemin aynı anda DTÖ Antlaşmaları'ndan kaynaklanan birden fazla yükümlülüğü ihlal etmesi halinde hangi hükümlerin uygulanacağına panel karar verecektir. Panel bu konuda karar verirken tarafların iddiaları ile bağlı değildir.[142]

---

141 UÇMM m.1.2.

142 PALMETER; MAVROIDIS, s.23.

Önce de belirtildiği gibi dava konusu önlem, üye devletin belirli bir hareketi sonucunda ortaya çıkabileceği gibi hareketsizliği sonucunda da gerçekleşebilecektir. Örneğin, GATT 1994 madde XI'de ihracat kısıtlamaları yasaklanmıştır. Üye bir devletin çıkardığı kanun, tüzük ya da idari düzenlemeleri diğer üye devletlere malların ihracatını engelliyorsa veya başka şekilde yapılan uygulamalar sınırlamalar getiriyorsa, bu durumda olumlu bir hareket sonucu ihlal oluşacaktır. Bazı antlaşmalar bakımından, üye devletin belirli bir harekette bulunması gerekmektedir. Bu tip yükümlülüklere özellikle TRIPS'te rastlamak mümkündür. Örneğin TRIPS madde 25'te yeni veya orijinal, bağımsız olarak yaratılmış endüstriyel tasarımların korunması düzenlenmiştir. 26. madde de korumanın neleri kapsadığı belirlenmiştir. Burada korumanın sağlanması, üye devletlerin bu konuda bir kanun çıkarıp uygulamasını gerektirmektedir. Böyle bir durumda hareketsizlik tipik bir ihlal oluşturacaktır. Dava konusu önlem de, ilgili düzenlemenin yapılmaması olacaktır. Benzer şekilde gerekli düzenlemeler yapılmış olmakla birlikte, uygulamaya geçirilmemiş ise, yine ihlal oluşacak ve bir şikâyet nedeni yaratacaktır.[143]

Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus, herhangi bir üyenin, DTÖ Antlaşmaları'na aykırı bir kanun çıkarmış olmasının ihlal için yeterli olduğudur. Bir başka ifade ile mutlaka ilgili kanunun uygulanmasının beklenmesi gerekmemektedir. DTÖ panelleri önüne gelen şikâyetler incelendiğinde, şikayetlerin genellikle kanunlara dayanarak yapılan idari düzenlemelerden kaynaklandıkları görülecektir. Ancak önlemlerin dayanağı olan kanunlar da DTÖ hükümlerine aykırı olabilir. Nitekim Kuruluş Antlaşması madde XI.4'e göre "her bir üye, kanun, yönetmelik ve idari usullerinin, Antlaşma'da yer alan yükümlülüklerine uygun olmasını sağlayacaktır." İlgili düzenlemeden de açıkça anlaşıldığı üzere, üye devletler DTÖ Antlaşmaları'na aykırı olan herhangi bir kanunun uygulanmasını beklemeden şikâyette bulunabilecektir. Bu aşamada idareye takdir yetkisi veren kanunları ayırmak gerekir. Bu tür kanunlar, herhangi bir idari düzenleme ya da uygulama bulunmadan şikâyet konusu olamayacaktır. Çünkü burada aykırılık teşkil eden, kanunun varlığı değil uygulanmasıdır. Kabul edilmiş olmakla birlikte, henüz yürürlüğe girmemiş olan kanunlar ile ilgili olarak panellerin yaklaşımı ise, bu

[143] ÇALIŞKAN, s.126.

kanunların dava konusu önlem olabileceğidir. Çünkü ticari aktörler sözkonusu düzenlemelere dayanarak uluslararası ticari faaliyetlerini planlamaktadır.[144]

Dava sürecinde, dava konusu önlemin değişmesi ya da yürürlükten kalkması halinde ne olacağı önemli bir sorudur. Örneğin GATT 1947 döneminde ABD'nin taraf olduğu bir uyuşmazlıkta, uyuşmazlığa konu olan *United States-Section 337 of the Tariff Act of 1930* isimli kanun panel kurulduktan sonra değişmiştir. Panel de kararını panelin kurulduğu tarihte yürürlükte olan kanuna dayanarak vermiştir.[145] DTÖ döneminde de benzer durumlar ile karşılaşılmıştır. *India-Autos* Davası`nda, Panel'in davaya baktığı sırada dava konusu önlem değişmiştir. Davaya bakan Panel'e göre, yeni önlemler görev belgesinde bulunmamakla birlikte, panel kurulduktan sonra alınan yeni önlemler UÇO'nun tavsiye ve kararlarını etkileyebilecektir.[146]

Dava konusu önlemde bir değişiklik yapılması halinde önceki önlem ile arasındaki bağlantının incelenmesi gerekebilir. *Chile-Price Band System* Davası`nda Panel, dava konusu önlem ile ilgili değişikliği, ancak öncelikle panel kurulması talebindeki önlemi değerlendirdikten sonra bağlantısı doğrultusunda inceleyebileceğini belirtmiş; eğer sadece davanın son aşamasında dava konusu önlemde yapılan değişikliğe bağlı kalarak bir tespitte bulunursa, kendi yükümlülüklerini ihlal edebileceğine karar vermiştir.[147]

Uzun süredir yürürlükte olmayan dava konusu önlemler ile ilgili olarak GATT ve DTÖ döneminde paneller tarafından verilen kararlar benzerlik göstermektir. Panelin görev belgesinde yer alan dava konusu önlemin daha sonra yürürlükten kalkması, o konuda karar verilmesini engellemez. *US-Wool Shirts and*

---

144 ÇALIŞKAN, s.128.

145 PALMETER; MAVROIDIS, s.25.

146 Bkz. Panel Report, *India-Measures Affecting the Automotive Sector*, WT/DS146/R, paras.7.22; 7.30; 8.20.

147 Bkz. Panel Report, *Chile-Price Band System and Safeguard Measures Relating to Certain Agricultural Products*, (bundan sonra *Chile-Price Band System* olarak anılacaktır.) WT/DS207/R, para. 7.7.

Blouses Davası`nda dava konusu önlem olan miktar kısıtlamaları, Panel taraflara ara raporunu sunduktan, fakat son raporunu açıklamadan önce kaldırılmıştır. Panel, uyuşmazlığı incelemeye devam etmiş ve "her ne kadar ABD dava konusu miktar kısıtlamalarını kaldırmış olsa da taraflar arasında uyuşmazlığı sona erdirmek için herhangi bir anlaşma yapılmamıştır; bu durumda görev belgesinde yer alan miktar kısıtlamalarına ilişkin tespitte bulunulması panelin bir yükümlülüğüdür"[148] gerekçesi ile hareket etmiştir.

Panellerin ilgili konuda farklı yönde vermiş olduğu kararlara da rastlamak mümkündür. Nitekim *Argentina-Footwear and Textiles* Davası'nda ABD, Arjantin`den ithal edilen bazı ürünlerde uyguladığı özel gümrük vergilerinin GATT madde I'i ihlal ettiği gerekçesi ile dava açmış; ancak Arjantin, panel kurulma talebi taraflara iletildikten sonra, fakat panel henüz kurulmadan önce ilgili vergileri yürürlükten kaldırmıştır. Diğer yandan, Arjantin, dava konusu önlemin yürürlükten kalktığı gün aynı vergileri koruma önlemi olarak yeniden uygulamaya koymuştur.[149] Panel, her ne kadar aynı dava konusu önlemler görev belgesinde yer alsa da TO`nın *US-Wool Shirts and Blouses* kararına atıf yaparak somut bir uyuşmazlıkta sadece önüne gelen meseleyi inceleme yetkisi olduğunu ifade etmiştir.[150] Bir başka ifade ile panel kurulması talebinde yer almayan bir önleme ilişkin inceleme yapılamayacağına karar vermiştir.

GATT dönemi uyuşmazlıklarında da benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. *US-Tuna from Canada* Davası`nda Kanada, ABD`nin Balıkçılığın Korunması ve İdaresi Kanunu`na dayanarak balık ithalatında uygulamaya koyduğu miktar kısıtlamaları nedeniyle dava açmış; fakat dava devam ederken sözkonusu miktar kısıtlamaları uygulamadan kaldırılmıştır. Bununla birlikte, ilgili miktar

---

148 Bkz. Panel Report, *United-States-Measures Affecting Imports of Woven Wool Shirts and Blouses from India*, (bundan sonra *US-Wool Shirts and Apparel* olarak anılacaktır.) WT/DS33/R, para.6.2.

149 Bkz. Panel Report, *Argentina-Measures Affecting Imports of Footwear, Textiles, Apparel and Other Items*, (bundan sonra *Argetina-Textiles and Apparel* olarak anılacaktır.) WT/DS56/R, para. 6.4-5.

150 Bkz. Panel Report, *Argentina-Textiles and Apparel,* para. 6.13.

kısıtlamalarına dayanak oluşturan kanun hükmü yürürlükten kaldırılmamıştır. Kanada, buna dayanarak davaya bakan Panel'in dava konusu önlemi incelemeye devam etmesini talep etmiştir; çünkü ilgili kanun hükmüne dayanarak benzer nitelikte uygulamaların tekrar uygulamaya konması ihtimali bulunmaktadır.[151]

Sonuç olarak davanın açıldığı tarihte değişmiş olan ya da uygulamadan kaldırılmış olan dava konusu önlemler ile ilgili olarak panellerin somut olaya göre bir değerlendirme yapması yerinde olacaktır. Bunun için paneller dava açıldıktan sonra dava konusu önlemin hukuka aykırılığını tespit ederek aynı türden uygulamaların tekrar yürürlüğe konmamasını tavsiye edebilir. Böylece benzer nitelikteki önlemlerin uygulanmasının önüne geçilmiş olacaktır. Dava açıldıktan sonra uygulamadan kalkmış olan önlemler ile ilgili olarak ise, şikâyet edenin o zamana kadar uğramış olduğu zararların tazmini yönünde bir tespit yapılması olasıdır. Ancak uyuşmazlıkların çözümü sistemi içinde geçmişe dönük hukuki yollar bulunmadığı için bu yönde bir tavsiye kararı ihtimali pek bulunmamaktadır. Yine de yapılacak bir tespit ile benzer nitelikte önlemler alınmaması yönünde bir karar verilmesi mümkündür.

3. Kişi Bakımından Yetki (Rationae Persona)

DTÖ`de uyuşmazlıkların çözümü sürecine sadece üye devletler katılabilir. Bu özelliği ile DTÖ`nün yargı organları UAD`dan farklılık arz eder; çünkü BM üyesi olmayan devletlerin somut bir uyuşmazlığı aralarında anlaşmaları koşulu ile UAD önüne götürmeleri mümkündür.[152] GATT döneminde de bazı taraf devletlerin sorumlulukları altında olan fakat GATT tarafı olmayan devletler adına uyuşmazlıklarda taraf olduğu görülmüştür. Örneğin İngiltere, Hong Kong adına

---

151 Bkz. GATT Panel Report, *United States-Prohibition of Imports of Tuna and Tuna Products from Canada*, BISD 29S/91, paras. 22, 2.8 ve 4.8

152 PALMETER; MAVROIDIS, s.29.

Norveç aleyhine;[153] Hollanda da, Hollanda Antilleri adına ABD aleyhine uyuşmazlıkların çözümü sürecini başlatmıştır.[154]

DTÖ uyuşmazlıkların çözümü sistemi içinde ise, üye olmayan devletlerin rızası bulunsa ve aralarında anlaşmış olsalar bile panellerin ve TO'nın bu devletler ile ilgili olarak yargı yetkisini kullanması mümkün değildir. Üye devletler, kendi kapasiteleri altında hareket eden/faaliyet gösteren tüm alt organlarının eylemlerinden sorumludur.[155] UÇMM hükümleri genel olarak usule ilişkin olduğu için devletlerin alt organlarının almış olduğu önlemlere ya da ilgili organların faaliyetlerine yönelik düzenlemeler içermemektedir. Sadece UÇMM madde 4.2'de "bir üye devletin toprakları içinde" ifadesi kullanılmaktadır. Buna koşut olarak bölgesel ve yerel nitelikteki hükümet önlemleri de devlete atfedilebilecektir. Alınan tedbirler ile ilgili olarak çok taraflı antlaşmalarda bu konuda düzenlemeler bulunmaktadır. Sözgelimi GATS madde I.3(a)'da "tarafların önlemleri",

i. merkezi, bölgesel veya yerel yönetimler ve otoriteler ile
ii. merkezi, bölgesel veya yerel yönetim ile otoriteler tarafından yetki verilmiş resmi olamayan kuruluşları ifade eder.

Başka bir örnek, Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması'nın I. maddesinde yer almaktadır. İlgili maddede sübvansiyon tanımlanırken "hükümet veya kamu organları tarafından mali katkıda bulunuluyorsa…" ifadesi kullanılmaktadır. Burada da devletin alt organlarına açıkça bir atıf yapılmaktadır. Sonuç olarak üye bir devlet, ülkesinin sınırları içinde o devlete atfedilebilen tüm önlemlerden sorumlu olacaktır.

4. Davada Taraf Olma Hakkı (*Locus Standi)*

Davada taraf olarak bulunma hakkı bir uyuşmazlıkta taraf olarak bulunabilme, belli bir uyuşmazlığı ilgili yargı merci önüne getirebilme anlamına

---

153 GATT Panel Report, *Norway-Textiles*, BISD27S/119-Panel raporu kabul edilmemiştir.

154 GATT Panel Report, *United States-Tuna II*, 33 ILM 839 (1994)-Panel raporu kabul edilmemiştir.

155 WAINCYMER, s.122.

gelmektedir. Bir başka ifade ile sözkonusu terim, davada taraf olarak bulunabilmek için hangi şartlara haiz olunması gerektiğini açıklar.

DTÖ'de uyuşmazlıkların çözümü sürecini başlatmak için mevcut bir hukuki yararın bulunması şart değildir.[156] Bu duruma *EC-Bananas III* Davası`nda TO açıklık getirmiş ve muz ihracatçısı olmayan fakat üreticisi olan, bu nedenle de potansiyel ihracatçı sayılan ABD`nin uyuşmazlıkların çözümü sürecini başlatabileceğine karar vermiştir. Gerekçesinde ABD'nin muz pazarının AT'nın muz rejiminden etkilenebileceğini ifade etmiştir.[157] Somut uyuşmazlıkta hukuki yarar terimi ekonomik yarar olarak yorumlanmıştır. TO'nın bu uyuşmazlıkta da ifade ettiği gibi somut bir ekonomik yarar olmasa bile dava açılması mümkündür. Bu durum daha sonra *Korea-Dairy* Davası`nda da teyit edilmiştir.[158]

UÇMM madde 3.8 ilgili konuda bir düzenleme içermektedir. "Kapsamdaki bir antlaşma çerçevesinde üstlenilen yükümlülüklerin ihlal edilmesi halinde bu fiil e *prima facie* hakkın ortadan kalkması ve hakkın zarar görmesi için yeterli sayılır. Bu ise normalde, kuralların ihlalinin, kapsamdaki bu antlaşmaya taraf olan diğer Üyeler üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu ve böyle durumlarda şikâyet edilen devletin ilgili ithamı çürüteceği varsayımının geçerli olacağı anlamına gelmektedir."

Anılan düzenlemeden de anlaşıldığı gibi, dava açabilmek için mutlaka somut bir yarar aranmamaktadır. Antlaşmalardan doğan yükümlüklerin tek başına ihlali halinde bile bir hakkın ortadan kalktığı ya da zarar gördüğü tespiti yapılabilir. Ayrıca dava açılabilmesi, iç hukuk yollarının tüketilmesi şartına bağlı değildir. Şikâyetçi üyenin panel sürecini başlatabilmesi için aktüel bir ticari menfaat ihlalini gösterme yükümlülüğü yoktur. Potansiyel ticari menfaatlerin ihlallerinin varlığı yeterlidir.[159] DTÖ uyuşmazlıkların çözümü için öngörülen sistem, hükümetler arasındaki

---

156 GATT 1994 m. XXIV.

157 Panel Report, *European Communities – Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas*, WT/DS27/R, (bundan sonra *EC-Bananas III* olarak anılacaktır), paras.132-136.

158 Panel Report, *Korea – Definitive Safeguard Measure on Imports of Certain Dairy Products*, WT/DS98/R, (bundan sonra *Korea-Dairy* olarak anılacaktır.) para.7.13.

159 ZDOUC, s.1241.

uyuşmazlıklara ilişkindir. Çok önemli çıkarları olsa bile özel kişilerin menfaat ihlali halinde uyuşmazlıkların çözümü sürecini başlatmaları mümkün değildir.[160]

5. Yargı Yetkisine Başvurulabilecek Haller

a. Genel Olarak

GATT 1994 madde XXII ve XXIII'te uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin temel düzenlemeler yer almaktadır. Özellikle madde XXIII'te devletlerin hangi durumlarda diğer devletleri şikâyet edebileceğine ilişkin düzenlemeler mevcuttur. Öncelikle ilgili maddede geçen "*ortadan kaldırma ya da zaafa uğratma*"nın (nullification and impairment) ne anlama geldiğinin üzerinde durulması gerekmektedir. Zira bu hususta ne GATT'ta ne de UÇMM'de bir açıklama ya da tanım mevcuttur.[161] Bunun anlaşılabilmesi için ilgili maddenin içeriğine bakmak gerekir.

GATT madde XXIII'e göre, "GATT'a üye bir devletin bu Antlaşma çerçevesinde sahip olduğu bir hakkın ortadan kaldırıldığı veya zaafa uğratıldığını ya da bu Antlaşma'nın amaçlarından birinin gerçekleştirilmesinin engellendiğini iddia etmesi halinde, konuyla ilgili gördüğü diğer DTÖ üyelerini sorunu açıklığa kavuşturmak ve çözümüne yönelik önerilerde bulunmak üzere görüşmelerde bulunmaya davet edebileceği" belirtilmektedir. Ortadan kaldırma veya zaafa uğratma hallerinden birinin varolabilmesi için;

i. Bir üye devletin bu Antlaşma çerçevesindeki yükümlülüklerini yerine getirmemesi,
ii. Diğer bir üye devlet tarafından, bu Antlaşma hükümlerini ihlal etsin ya da etmesin bir önlemin uygulamaya konulması veya
iii. İlk iki hal dışında başka herhangi bir durumun mevcudiyeti hallerinden birinin bulunması gerekmektedir.

---

[160] PALMETER; MAVROIDIS, s.35.; Ayrıca bkz. ZIMMERMANN, ss.59-60.

[161] JÜRGENSEN, Thomas, "Crime and Punishment: Retaliation in the World Trade Organization Dispute Settlement System", Journal of World Trade, Vol:39/2, s.329.

Belirtilen üç durumdan birinin gerçekleşmesi şikâyet için yeterli neden sayılacaktır.[162] Aşağıda DTÖ uyuşmazlıkların çözümü sistemi içinde yargı yetkisine başvurabilecek üç hal incelenmektedir.

b. İhlale Dayalı Şikâyetler (Violation Complaints)

GATT 1994 madde XXIII.1(a)'nın gerçekleşmesi halinde ihlale dayalı şikâyet hakkı doğmaktadır. Burada üye devletlerden birinin Antlaşmalar'dan kaynaklanan bir yükümlülüğünü ihlal etmesi durumu sözkonusu olduğu için buna dayanarak yapılan şikâyetlere de uygulamada ihlale dayalı şikâyetler adı verilmektedir. Bu düzenlemeye dayanarak şikâyette bulunan bir devletin hangi yükümlülüğün ihlal edildiğini ispat etmesi gerekmektedir.[163]

Uygulamaya bakıldığında, sadece ihlal durumunun varlığının ispatının yeterli olduğu ve her tür ihlal durumunda bir hakkın zaafa uğradığı ya da ortadan kalktığının karine olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu karine, UÇMM madde 3.8'de de açıkça ifade edilmiştir. İlgili maddeye göre, "kapsamdaki bir antlaşma çerçevesinde üstlenilen yükümlülüklerin ihlal edilmesi halinde, bu ihlal ortadan kaldırma ya da zaafa uğratma için yeterli kanıt sayılır." Sözkonusu şikâyet türü uygulamada en sık başvurulanıdır.[164]

c. İhlale Dayalı Olmayan Şikâyetler (Non-Violation Complaints)

İkinci şikâyet türü olan ihlale dayanmayan şikâyetler, GATT 1994 madde XXIII.1(b)'de düzenlenmiştir. Düzenlemeye bakıldığında içeriğinin belirlenmesi zorluk arzetmektedir. İlgili düzenleme, DTÖ yükümlülüklerinin ihlal edilmemesi halinde bile bazı uygulamaların, hakkın ortadan kalkması ya da zaafa uğraması niteliği teşkil edebileceğini ifade etmektedir. Bir başka ifade ile bu şikâyetlerin

---

162 GATT m.XXIII.

163 YILMAZ, Müslüm, **Dünya Ticaret Örgütü Kuralları Açısından Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbir Soruşturması**, TOBB Yayını:2005/26, Gün İletişim, Ankara, 2005, s.80.

164 ÇALIŞKAN, s.122.

temelinde sürekli gelişen rekabet koşulları nedeni ile tarife indirimlerinden umulan beklentinin, sadece GATT hükümlerinin ihlali halinde değil; aynı zamanda ilgili hükümlere aykırı olmayan önlemler ile de engellenebilmesi yatmaktadır.[165] Bu nedenledir ki, uygulamada bu şikâyet türü "ihlale dayanmayan şikâyetler" olarak anılmaktadır. Belirsizliğin nedeni de ihlale dayanmayan şikâyetlerin ne tür uygulamaları kapsadığı konusunda DTÖ Antlaşmaları'nda açık bir düzenlemenin olmamasıdır.[166]

Japan-Film Davası'nda Panel, her ne kadar DTÖ Antlaşmaları'nda yer alsa da ihlale dayanmayan şikâyetlerin istisnai olarak ve azami dikkatle yapılması gerektiğini ifade etmiştir.[167] Çünkü DTÖ üyeleri kendilerini bağlayacak olan ticaret kurallarını bir pazarlık sürecinde belirlemişlerdir. Bu nedenle de sözkonusu kuralları ihlal etmeyen uygulamaları nedeni ile kendilerine yöneltilecek şikâyetler sınırlı olmalıdır. Paneller de belirtilen durumu gözönünde tutarak bu türden bir şikâyet ile karşılaşmaları halinde önlerine gelen uyuşmazlığın vakıaları çerçevesinde, bu müessesenin istisnai niteliğini de gözönünde bulundurarak karar vermelidir.[168]

GATT uygulamalarında ihlale dayanmayan şikâyetler nedeni ile açılan davalar, çoğunlukla verilen bir tarife tavizini müteakip, GATT kurallarına uygun şekilde yürürlüğe konulan bir iç sübvansiyon (domestic subsidy)[169] yoluyla tarife tavizinden beklenen rekabet avantajının ortadan kaldırılması nedeni ile olmuştur.[170]

---

165 ZDOUC, s.1237.

166 Sadece UÇMM madde 26'da ihlale dayanmayan şikâyetleri inceleyen panellerin dikkate almaları gereken bazı özel hususlara yer verilmiştir.

167 Panel Report, *Japan – Measures Affecting Consumer Photographic Film and Paper, Japan-Film,* WT/DS44/R, (bundan sonra *Japan-Film*) olarak anılacaktır.) para.10.36.

168 Panel Report, *Japan-Film,* WT/DS44/R, para.10.36.

169 Öğretide "iç sübvansiyon" kavramı, ihracat sübvansiyonlarının dışında kalan grup için kullanılmaktadır. Ancak, Antlaşma'da sadece ihracat sübvansiyonları ile ilgili düzenleme bulunmakta olup, iç sübvansiyonlar ile ilgili hüküm bulunmamaktadır. İç sübvansiyonlar, Antlaşma'da yer alan koşulları taşımaları şartı ile önlem alınabilir sübvansiyon veya serbest sübvansiyon grubuna girebilir. Bkz. YILMAZ, M. s.81, dn.207.

170 YILMAZ, M., s.81.

Konuyu bir örnekle açıklamak yerinde olacaktır. Sözgelimi bir DTÖ üyesinin müzakereler sonucunda belirli bir ürünün ithalatında uyguladığı gümrük vergisini %60'tan %20'ye indirdiğini varsayalım. Yeni oranın uygulanmaya başlaması ile birlikte gümrük indirimi uygulayan devlet, ilgili ürünün üreticileri için DTÖ kurallarına uygun olarak bir sübvansiyon programı uygulamaya başlarsa, bir anlamda gümrük tarifesinde verdiği tavizi, yine kendisinin koymuş olduğu sübvansiyon programı ile etkisiz hale getirmiş olacaktır. Çünkü diğer DTÖ üyelerinin bu ülke ile ilgili ihracatlarının artacağına dair beklentisi uygulamaya konulan sübvansiyon nedeni ile karşılanamayacaktır. Sübvansiyon DTÖ kurallarına uygun olmakla birlikte, diğer DTÖ üyelerinin ticaret olanaklarını kısıtlamaktadır. İhlale dayanmayan şikâyet de işte bu noktada ticari menfaatleri zedelenen üyelerin haklarını arama imkânı sunmaktadır.[171]

Japan-Film Davası'nda Panel'e göre GATT 1994 madde XXIII.1(b) çerçevesinde ileri sürülen bir iddianın kabul edilebilmesi için davacının:

i. Öncelikle uygulanmakta olan bir önlemin varolduğunu kanıtlaması gerekir. Bu önlem, uygulayıcı devletin mevzuatı ile sınırlı olmayıp, hükümetlerinin uygulamalarını da kapsamaktadır.[172]
ii. İkinci olarak DTÖ Antlaşmaları'ndan kaynaklanan bir menfaatin varlığının kanıtlaması gerekir. Sözkonusu menfaat yukarıdaki örnekte verildiği gibi haklı bir beklentinin bulunmasıdır.[173] Bu çerçevede, taviz indiriminin yapıldığı sırada indirimi yapan devlet, aynı zamanda gelecekte gümrük indirimine konu olan ürün ile ilgili bir sübvansiyon programını uygulamaya koyacağını da belirtmiş ise, haklı bir beklentinin varlığından söz etmek mümkün olmayacaktır.
iii. Son olarak, ilgili menfaatinin ortadan kaldırıldığının veya zaafa uğratıldığının kanıtlaması gerekir. Bir başka ifade ile belirli bir gümrük tavizinden yararlanan ürünün rekabet durumunun, sonradan yürürlüğe

---

171 Benzer bir örnek için bkz. 82.

172 Panel Report, *Japan-Film,* WT/DS44/R, paras.10.41–10.43.

173 Panel Report, *Japan-Film,* WT/DS44/R, paras.10.76.

konulan ve tavizin verildiği sırada makul bir şekilde tahmin edilemeyecek olan bir uygulama nedeniyle bozulduğunun kanıtlanması gereklidir.[174]

GATT döneminde bu konuya ilişkin tek karar, *EEC-Oilseeds* Davası'nda verilmiştir. İlgili kararda, GATT üyelerinin birbirlerine gümrük tavizi vermelerini kanıtlamak amacıyla, karşılıklı olarak verdikleri bir tavizin, bir GATT üyesi tarafından zaafa uğratılması halinde bundan etkilenen üye devlete hukuki bir başvuru imkânı sunulması gerektiği belirtilmiştir.[175] Davaya bakan Panel, AT'nın yağ tohumu ithalatında verdiği gümrük tavizini, yine yürürlüğe koymuş olduğu yağ tohumu üreticilerine yönelik sübvansiyon uygulaması ile zaafa uğrattığına karar vermiştir; çünkü sözkonusu uygulama AT, gümrük vergilerindeki indirimin ithal ürünler ile yerli ürünler arasında yaratması beklenen rekabet ortamının oluşmasını engellemiştir.

GATS ve TRIPS'te ihlale dayanmayan şikâyetler ile ilgili olarak özel düzenlemeler yer almaktadır.[176] Bazen antlaşmalara uygun olarak alınan önlemler ile de tarife indirimlerinin engellenmesi mümkündür.[177]

d. Duruma Dayalı Şikâyetler (Situation Complaints)

DTÖ uyuşmazlıkların çözümü sistemi içindeki son şikâyet türü olan duruma dayalı şikâyetler, GATT 1994 madde XXIII.1(c)'de düzenlenmiştir. İlgili maddede başka bir durumun varlığı halinde de ortadan kaldırma veya zaafa uğratmanın meydana gelmiş olabileceği düzenlenmiştir. Bu şikâyet türünün varlığı, büyük ekonomik krizler, yüksek işsizlik, emtiaların fiyatlarının aniden düşmesi, ödemeler dengesindeki problemler gibi makroekonomik nitelikteki olağanüstü durumlarda önemli rol oynamaktadır. Ancak henüz uygulaması bulunmadığı ve ilgili düzenleme

174 Panel Report, *Japan-Film,* WT/DS44/R, paras.10.82.

175 *EEC-Oilseeds I*, BISD 37S/86, para.144.

176 GATS madde XXIII.3 ve TRIPS madde 64.2–3.

177 *EEC-Oilseeds I*, BISD 37S/86, para.156.

de ayrıntılı olmadığı için bu şikâyet türünde ne gibi hukuki kriterler arandığı hususu belirsizliğini korumaya devam etmektedir.[178]

İlgili düzenleme incelendiğinde duruma dayalı şikâyetlerden bahsedebilmek için öncelikle aynı maddenin (a) ve (b) bentlerinde yer alanların dışında bir durum olması gerektiği açıktır.[179] İkinci olarak da bir hakkın ortadan kaldırıldığı ya da zaafa uğratıldığının veya Antlaşmalarda yer alan amaçlardan birinin engellendiğinin ispat edilmesi gerekmektedir.[180] Ayrıca UÇMM m.26.2(a)'ya uygun olarak, davacı devletin, iddiasını kanıtlamak amacı ile ayrıntılı bir gerekçe sunması gerekmektedir.

Duruma dayalı şikâyetler ile ilgili belirtilmesi gereken son husus, ilgili şikâyetlere dayanan davalarda, UÇMM'de yer alan usul ve kararların panel raporunun dağıtılmasına kadar uygulandığıdır. Panel raporunun kabulü ve tavsiye ile kararların uygulanması ve denetimi konusunda 12 Nisan 1989 tarihli karar uygulanacaktır. Bir başka ifade ile belirtilen konularda pozitif konsensüs kuralı geçerli olacak, bu nedenle tek bir Üyenin, karar alınmasını engellemesi mümkün olabilecektir. Özetle, panel raporunun dağıtılmasına kadar olan süreçte UÇMM uygulanırken, daha sonraki süreçte GATT döneminde geçerli olan uyuşmazlık çözüm sistemi uygulanacaktır.[181] Ayrıca GATS kapsamında durum şikâyetlerine yer verilmediğini de belirtmek gerekir.[182]

Sonuç olarak ihlale dayanmayan şikâyetlerde ve durum şikâyetlerinde genellikle tarafların karşılıklı tatmin edici bir çözüme ulaşmaları için aralarında

---

178 ÇALIŞKAN, ss.124–125.

179 SAMAHON, Tuan, N., "TRIPS, Copyright Dispute Settlement After the Transition and Moratorium: Nonviolation and Situation Complaints Against Developing Countries", Law&Policy Int.'l Bus. , Vol:31, 2000, s.1066.

180 VAN den BOSSCHE, (a) s.192.

181 PALMETER; MAVROIDIS, s.165.; Aslında bu durumun, hiç kimsenin kendi davasında taraf olamayacağı *nemo debit esse jude in piripiri caus* ilkesi ile bağdaşmadığını söylemek mümkündür.

182 Handbook, s.35.

anlaşmaları tavsiye edilmektedir.[183] GATT 1994 madde XXIII.1(b)'de genel olarak önlemin geri çekilmesi yönünde bir yükümlülük bulunmamaktadır. Ancak öte yandan, ihlale dayanmayan şikâyetlerde, taraflara aralarında anlaşmalarının tavsiye edilmesinin pek bir anlamı yoktur. Çünkü davalı taraf böyle bir anlaşmaya yanaşmayacaktır. Bu nedenle panellerin taraflara ne şekilde anlaşabilecekleri konusunda bir tavsiyede bulunmaları gerekmektedir. Bu konuda çekimser davranan panellerin takdir yetkilerini kullanmaları yerinde olacaktır.[184]

B. Uygulanacak Hukuk

1. Genel Olarak

İç hukuk açısından bakıldığında mahkemelerin önlerine gelen uyuşmazlıklarda hangi kuralları uygulayacağı konusunda genellikle belirsizlik bulunmaz. Uluslararası kamu hukukunda ise kural olarak, uluslarüstü bir kural koyucu bulunmadığı için uygulanacak hukuk konusunda zaman zaman belirsizlikler ortaya çıkabilmektedir. DTÖ uyuşmazlıkların çözümü sistemi içinde de uygulanacak hukuk ile ilgili açık bir düzenleme bulunmaması nedeni ile farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Uygulanacak hukuk, öncelikle kapsamda yer alan antlaşma hükümleridir. Diğer yandan kapsamda yer almayan antlaşmaların uygulanacak hukuk kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Uygulanacak hukukun tespit edilmesi çeşitli faktörlere bağlıdır. Öncelikle panellerin yetkisi, antlaşmalardan kaynaklanan hukuki iddialar ile sınırlıdır. İkinci faktör, davalı tarafın savunmaları ve nihayet son faktör ise, DTÖ Antlaşmaları'nda yer alan ihtilaf kuralları, uluslararası kamu hukuku kuralları ile diğer uluslararası antlaşmalar arasındaki ilişkidir.[185]

---

183 UÇMM m.26.1(b).

184 WAINCYMER, ss.636–637.

185 Bkz. PAUWELYN, Joost, "The Role of Public International Law in the WTO: How Far Can We Go?" AJIL, Vol: 95, s.560 (c).

Belirtilen son faktör, bir uyuşmazlıkta uygulanacak iki ya da daha fazla kural bulunması durumu ile ilgilidir. Bu kurallar arasında çatışma sözkonusu ise, öncelikle hangi kuralın uygulanması gerektiği sorununun çözümlenmesi gerekmektedir. Böyle durumlarda DTÖ Antlaşmalarında yer alan çatışmaya ilişkin kurallar uygulanmalıdır. Sözgelimi DTÖ Antlaşması madde XVI.3'e göre DTÖ Kuruluş Antlaşması ile diğer antlaşmalar arasında çatışma olması halinde uyuşmazlık, DTÖ Antlaşması hükümlerine göre çözümlenir. Yine bir başka örnek vermek gerekirse, GATT 1994 ile Ek I-A'da yer alan TRIPS, GATS gibi antlaşmalar arasında bir ihtilaf çıkarsa Ek I-A'da yer alan antlaşma hükümlerine öncelik tanınır ve bu hükümler uygulanır. Tüm bu faktörler dikkate alınırsa uygulanacak hukukun belirlenmesinde UÇMM madde 6.2 ve madde 7'nin dikkatle tetkiki gerekir.[186] Burada belirtilmesi gereken önemli diğer iki düzenleme de, UÇMM madde 3.2 ve madde 19.2'de yer alan, "paneller ile TO'nın yetkilerini kullanırken üyelerin antlaşmalardan kaynaklanan hak ve yükümlülüklerini azaltıp/artıramayacağı" ifadesidir. Denilebilir ki, ilgili düzenlemeler uygulanacak hukuk ile ilgili olarak paneller ve TO'nın yetkilerinin sınırını belirlemektedir.

2. Örgüt Kapsamındaki Antlaşmalar ve Uluslararası Hukukun Diğer Kaynakları

DTÖ kuralları da uluslararası kamu hukukunun bir parçası olduğu için uluslararası hukukun diğer kaynakları da ihtiyaç olması halinde ticari uyuşmazlıklarda, özellikle antlaşma hükümlerinin yorumlanması konusunda uygulanabilir hukuk olarak karşımıza çıkmaktadır.[187] Dolayısı ile uygulanacak hukuk öncelikle kapsamdaki antlaşmalar olmakla birlikte, antlaşmaların yorumu konusunda diğer uluslararası hukuk kaynaklarına da başvurulabilecektir. Genel olarak uluslararası hukukun kaynakları UAD Statüsü`nün 38. maddesinde,

---

[186] BARTLES, Lorand, "Applicable Law in WTO Dispute Settlement Proceedings", Journal of World Trade, Vol:35/3, s. 503.

[187] WAINCYMER, s.374.

i. Uyuşmazlık halindeki devletlerce kabul edilmiş kurallar koyan gerek genel gerek uluslararası antlaşmaları[188],
ii. Hukuk kuralı olarak kabul edilmiş olan genel bir uygulamanın beyyinesi olarak uluslararası örf-âdeti,
iii. Medeni uluslarca kabul edilen hukukun genel ilkelerini,
iv. 59. madde hükmü saklı kalmak şartıyla, hukuk kurallarının belirlenmesinde yardımcı vasıta olarak farklı devletlerin mahkeme kararları ile en yetkili müelliflerin doktrinleri olarak sayılmıştır.

İlgili konuda UÇMM'de, UADS'nün belirtilen maddesi ile bağlantı kurulabilecek iki hüküm yer almaktadır: UÇMM m.3.2;

"*DTÖ Uyuşmazlıkların Çözümü Sistemi, çok taraflı ticaret sisteminde güven ve öngörülebilirliğin sağlanmasının en önemli unsurudur. Üyeler, bu sistemin, üyelerin kapsamdaki antlaşmalar çerçevesindeki hak ve yükümlülüklerinin korunmasına ve uluslararası kamu hukukunun yorumlanmasına ilişkin alışılmış kurallara uygun olarak, bu antlaşmaların mevcut hükümlerinin açıklanmasına hizmet ettiğini kabul eder.*"

UÇMM madde 7.2;

"*Paneller, uyuşmazlığa taraf olanlarca belirtilen kapsamdaki antlaşma ya da antlaşmalarda yer alan ilgili hükümleri ele alacaklardır."*

[188] Günümüz uluslararası topluluğunun hızla değişen yapısı karşısında uluslararası antlaşmalar ile oluşan yazılı hukuk, uluslararası örf adet hukukunun yerini almaktadır. 19. yy.dan başlayarak uluslararası antlaşmaların önemi, özellikle günümüz teknolojik gelişmeleri karşısında büyük önem kazanmıştır. Bir çeşit uluslararası nitelikli yasama faaliyeti olan uluslararası antlaşmalar, uluslararası örgütlerin kurulmasının tek yoludur. Bir başka ifade ile, uluslararası örgütler ancak uluslararası antlaşmalar yolu ile etkinlik kazanabilir. Uluslararası alanda yaşanan hızlı gelişmelerin yavaş ilerleyen örf adet hukuku ile düzenlenmesi zor olduğu için özellikle uluslararası işbirliğine yönelik uluslararası hukuk kuralları ancak uluslararası antlaşmalar yolu ile düzenlenebilir. TELLİ, s.55

Her iki düzenlemeden de açıkça anlaşılmaktadır ki, öncelikli kaynak, kapsamda yer alan antlaşmalar olmakla birlikte, antlaşmaların yorumlanması sırasında gerektiği ölçüde uluslararası kamu hukukunun diğer kaynaklarına da bakılacaktır. Kapsamda yer alan antlaşmalarda ve UÇMM'de çok sayıda boşluk bulunmakta olup, bu boşluklar genel uluslararası kamu hukuku kurallarına göre doldurulmaktadır. Dahası, DTÖ Antlaşması da statik değildir. Uluslararası kamu hukukundaki diğer gelişmelerden etkilenmektedir. Başka bir deyişle, DTÖ Antlaşmaları ile uluslararası kamu hukuku karşılıklı etkileşim içindedir. Devam eden bu süreçte DTÖ hukuku, uluslararası kamu hukuku sayesinde gelişerek değişimlere daha kolay uyum sağlamaktadır. Buna koşut olarak DTÖ hukuku da uluslararası kamu hukukunun gelişmesine katkı sağlamaktadır.[189]

---

[189] PAUWELYN (c), ss.577–578.; VAHS'de yoruma ilişkin düzenlemeler esas olarak madde 31 ve 32'de yer almaktadır. İlgili hükümlere bakılacak olursa; Madde 31: *Genel Yorum Kuralı*;

1. Bir antlaşma, hükümlerine antlaşmanın bütünü içinde ve konu ve amacının ışığında verilecek olağan anlama uygun şekilde iyiniyetle yorumlanır.
2. Bir antlaşmanın yorumu bakımından, antlaşmanın bütünü, girişi ve eklerini içine alan metne ilaveten, aşağıdakileri kapsar;

a. antlaşmanın akdedilmesi ile bağlantılı olarak bütün taraflar arasında yapılmış olan antlaşma ile ilgili herhangi bir antlaşma,

b. antlaşmanın akdedilmesi ile ilgili olarak bir veya daha fazla tarafça yapılan ve diğer taraflarca antlaşma ile ilgili bir belge olarak kabul edilen herhangi bir belge,

3. Antlaşmanın bütünü ile ilgili olarak aşağıdakiler de dikkate alınır:

a. Taraflar arasında antlaşmanın yorumu veya hükümlerinin uygulanması ile ilgili olarak yapılan daha sonraki (tarihli) herhangi bir antlaşma,

b. Tarafların antlaşmanın yorumu konusundaki mutabakatını tespit eden antlaşmanın uygulanması ile ilgili daha sonraki herhangi bir uygulaması,

c. Taraflar arasındaki ilişkilerde uluslararası hukukun tatbiki kabil herhangi bir kuralı.

4. Tarafların bir terime özel bir anlam vermek istedikleri tespit edilirse, o terime o anlam verilir.

Madde 32: *Tamamlayıcı yorum araçları;*

31. maddenin uygulanmasından hâsıl olan anlamı teyit etmek veya 31. maddeye göre yapılan yorum,

a. anlamı muğlak veya anlaşılmaz bırakıyorsa

b. çok açık bir şekilde saçma olan ve makul olmayan bir sonuca götürüyorsa, anlamı tespit etmek için antlaşmanın hazırlık çalışmalarına ve yapılma şartları dahil, tamamlayıcı yorum araçlarına başvurulabilir.

Yorum konusunda ise, öncelikli kaynak, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin (VAHS) yoruma ilişkin hükümleridir. *US-Carboon Steel* Davası'nda TO, VAHS'nin ilgili maddelerine, örf-adet hukuku kurallarının kodifiye edilmiş hali olduğunu belirterek atıf yapmıştır.[190]

Çok sayıda panel ve TO kararında VAHS'nin ilgili maddelerine doğrudan atıf yapıldığı ve farklı yorum tekniklerinin uygulandığı görülmektedir. Örneğin *EC-Asbestos* Davası'nda TO, ilgili antlaşmanın İngilizce ve İspanyolca metinlerine bakmıştır.[191] *Argentina- Footwear Safeguards* Davası'nda Güvenlik Önlemleri Antlaşması ile ilgili ortaya çıkan belirsizlik üzerine İngilizce, İspanyolca ve Fransızca metinlerine bakılmış ve İspanyolca metnin belirsiz olduğuna, diğer iki metnin aynı anlama geldiğine karar verilmiştir.[192]

VAHS m. 33'de ise, iki veya daha fazla dilde yapılan antlaşmaların yorumu ile ilgili düzenleme bulunmaktadır.

1. Bir antlaşma iki ya da daha fazla dilde yapıldığı zaman, görüş ayrılığı halinde, belirli bir metnin üstün tutulacağını metnin kendisi öngörmedikçe veya taraflar öyle kararlaştırmadıkça, herbir dildeki metin aynı şekilde geçerlidir.
2. Metnin tevsik edildiği dillerden gayrı bir dildeki bir antlaşma sureti, ancak antlaşmanın öngörmesi veya tarafların kabul etmesi halinde geçerli bir metin telakki edilir.
3. Antlaşma hükümlerinin her bir metinde aynı anlamı taşıdığı farzedilir.
4. Birinci paragrafa göre, belirli bir metnin üstün tutulduğu durumlar saklı kalmak üzere, geçerli metinler arasında yapılan bir karşılaştırma, 31. ve 32. maddelerin uygulanmasının ortadan kaldırmadığı bir anlam farkı ortaya koyarsa, antlaşmanın konu ve amacı gözönünde tutulduğunda metni en iyi uzlaştıran anlam benimsenecektir.

[190] Bkz. Appellate Body Report, *United States – Countervailing Duties on Certain Corrosion-Resistant Carbon Steel Flat Products from Germany,* WT/DS213/AB/R, WT/DS213/AB/R/Corr.1, (bundan sonra *US-Carbon Steel* olarak anılacaktır) paras. 61–62.; Ayrıca bkz. PAUWELYN, Joost, "How to Win a World Trade Organisation Dispute Based on Non-World Trade Organisation Law?: Questions of Jurisdiction and Merits", Journal of World Trade, Vol:37/6, s.1001. (a).

[191] Appellate Body Report, *European Communities – Measures Affecting Asbestos and Asbestos-Containing Products,* WT/DS135/ABR, (bundan sonra *EC-Asbestos* olarak anılacaktır), para. 91.

[192] Panel Report, *Argentina- Footwear Safeguards*, dn.530.

Başka bir yorum tekniği contextual (bağlantılı) yorum, özellikle DTÖ Antlaşmaları açısından büyük önem arz etmektedir. Tek taahhüt ilkesine koşut olarak tüm DTÖ yükümlülükleri bir bütün teşkil eder ve üyelerin sözkonusu yükümlülüklerin hepsine aynı anda uyum göstermesi gerekir.[193] *Korea-Dairy* Davası'nda TO bağlantılı yorum tekniğini uygulayarak, GATT 1994 madde XIX.1(a) ile Güvenlik Önlemleri Antlaşması madde 2.1'in birlikte uygulanması gerektiğine karar vermiştir.[194] Bağlantılı yorum yapmak özellikle kelimelere verilecek olağan anlamın belirlenmesinde önemli bir role sahiptir. Örneğin TO, *US-FSC* Davası'nda Tarım Antlaşması ile Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması'nda geçen "sübvansiyon" sözcüğünün aynı anlama geldiğine karar vermiştir.[195]

Antlaşmanın amacına bağlı yorum ise, DTÖ Antlaşmaları açısından zorluk arzetmektedir. Antlaşmaların konu ve amacının anlaşılması için öncelikle giriş bölümlerine bakılması yol gösterici nitelikte olacaktır.[196] Özellikle DTÖ Kuruluş Antlaşması'nın giriş bölümünde sistemin öngördüğü temel amaçlar belirtilmektedir. DTÖ Kuruluş Antlaşması'nın giriş bölümü genel olarak sistem ile getirilmek istenen düzenin amaçlarını belirlemektedir. Sözgelimi *Brazil-Desiccated* Davası'nda Panel, DTÖ Antlaşması'nın en temel amacının, giriş bölümünde de belirtildiği üzere bütünleştirilmiş ve daha öngörülebilir çok taraflı bir ticari sistemin geliştirilmesi olduğunu ifade etmiştir.[197] Ticarette liberalizasyonun sağlanabilmesi için Üye devletlerin, pazara giriş koşullarının kolaylaştırılması ile ilgili gerekli düzenlemeleri yapması gerekmektedir. *US-Section 301* Davası'nda Panel, pazara giriş koşullarında kolaylık ve öngörülebilirliğin, DTÖ Antlaşması'nın öncelikli amaçlarından biri

---

193 Bkz. Appellate Body Report, *Korea-Dairy*, para.74.

194 Bkz. Appellate Body Report, *Korea-Dairy*, para.77.

195 Bkz. Appellate Body Report, *United States – Tax Treatment for Foreign Sales Corporation,* WT/DS108/ABR, (bundan sonra *US-FSC* olarak anılacaktır), paras.136-142.

196 WAINCYMER, s. 436.

197 Panel Report, *Brazil – Measures Affecting Desiccated Coconut,* WT/DS22/R, (bundan sonra *Brazil-Desiccated Coconut* olarak anılacaktır.), para.231.

olduğunu ifade etmiştir.[198] *US-Shrimp* Davası'nda TO, GATT 1994 madde XX(g)'yi yorumlarken, Anlaşma'nın giriş bölümüne de atıf yaparak sürdürülebilir kalkınmanın sistemin önemli bir amacı olduğuna işaret etmiştir.[199] Şeffaflık, ticaret yapma hakkı, gelişmekte olan devletler için özel ve lehte muamele de DTÖ Anlaşmaları'nın diğer önemli amaçları arasında yer almaktadır.[200]

In dubio mitius ilkesi de uluslararası hukukta devletlerin egemenliğine uygun olarak antlaşmaların yorumunda tamamlayıcı kaynak olarak kullanılmaktadır. Sözkonusu ilke, bir terimin anlamı konusunda belirsizlik olması halinde ilgili devlet açısından ne şekilde olumlu sonuç doğuracaksa o şekilde yorum yapılması gerektiği anlamına gelmektedir. Ancak bu ilkenin uygulanması sıklıkla eleştirilmektedir; çünkü çok taraflı antlaşmalar yorumlanırken sadece egemenlik ilkesinin esas alınması tehlikeli sonuçlar doğurabilir. *In dubio mitius* ilkesinin tek başına uygulanması kuralların normatif etkisinin azalmasına neden olabilir.[201]

Yorum için başvurulabilecek bir diğer kaynak ise, hazırlık çalışmaları *travaux preparatire* ve taslak metinlerdir. Ancak uygulamada paneller ve TO'nın bu yola pek başvurmadıkları görülmektedir.

Uluslararası örf adet hukuku kuralları da şüphesiz uyuşmazlıkların çözümü sistemi içinde önemli bir yere sahiptir. VAHS madde 31 ve 32 uluslararası örf adet hukuku kurallarının kodifiye edilmesi ile oluşmuş kurallardır. İlgili maddeler aynı zamanda örf adet hukuku kuralları olduğu içindir ki VAHS'ne taraf olmasa bile bütün DTÖ üyeleri için bağlayıcıdır.[202] Örf adet hukuku kuralları ile ilgili olarak

---

198 Appellate Body Report, *United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products*, WT/DS58/ABR, (bundan sonra *US-Shrimp* olarak anılacaktır.), para.7.73.

199 Appellate Body Report, *US-Shrimp*, para.131.

200 WAINCYMER, ss.446–447.

201 WAINCYMER, ss.476–477.

202 Örf adet hukuku kuralları, uluslararası ticaretin hukuki sorunlarını çözmede sınırlı iş görür. Uluslararası ticari ilişkilerde uygulanan uluslararası örf adet hukuku kuralları, daha çok bir ülkede bulunan yabancıların mallarının kamulaştırılmasıyla ilgili alanda gelişmiştir. Bkz. TELLİ, s.60.

esasa ilişkin ilk sorun *EC-Hormones* Davası'nda *ihtiyat* ilkesinin (precautionary principle) bir örf adet hukuku kuralı olup olmadığı ile ilgili olarak gündeme gelmiştir. Panel, örf adet hukuku kuralı haline gelmiş bile olsa bu kuralın DTÖ Antlaşmaları'nda açıkça düzenlenmediğine işaret ederken,[203] TO da adı geçen kuralın, uluslararası hukuktaki yerinin tartışmalı olduğunu ve genel kabul gören bir örf adet hukuku kuralı niteliği taşımadığını ifade ederek Panel'in kararını onamıştır.[204]

İhtiyat ilkesinin günümüzde çevre hukuku açısından bir örf adet hukuku kuralına dönüştüğü kabul edilmekle birlikte, genel uluslararası kamu hukuku için aynı durum geçerli değildir. İlgili davada TO'nın yapmış olduğu yorum yerinde olmakla birlikte, Panel'in yorumunun yerinde olduğunu söylemek zordur; çünkü örf adet hukuku kuralı haline geldikten sonra sözkonusu ilke, DTÖ Antlaşması'nın tarafı olsun olmasın tüm devletler açısından bağlayıcı olacaktır. Bu nedenledir ki, örf adet hukuku kuralı haline gelmiş bir kuralın DTÖ üyelerine uygulanabilmesi için DTÖ Antlaşmaları'nda yer alması gerekmemektedir.[205]

Öte yandan uygulamaya bakıldığında, uluslararası ticaret hukuku ile ilgili pekçok kuralın tüm devletlerce kabul edilmediği görülmektedir. GATT madde I'de yer alan "en çok gözetilen ulus kaydı" ilkesi bile örf adet hukuku haline gelmemiştir. Bu nedenle GATT döneminde olduğu gibi DTÖ döneminde de örf adet hukuku kurallarına nadiren atıfta bulunulmaktadır.

Hukukun Genel İlkelerine ise, DTÖ panelleri ve TO tarafından genelde gerekçelerini desteklemek amacı ile daha sık başvurulmaktadır. Örneğin "istisnaların dar yorumu" ilkesine sıklıkla atıf yapıldığı görülmektedir. *US-Underwear*

---

203 Panel Report, *EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones)-Complaint by the United States*, WT/DS26/R/USA, (bundan sonra *EC-Hormones* olarak anılacaktır.) para.8.157.

204 Appellate Body Report, *EC-Hormones*, para.123.

205 Bu konuda bkz. CAMERON, James; GRAY, Kevin, R., "Principles of International Law in the WTO Dispute Settlement Body", International&Comparative Law Quarterly, Vol:50, s.253.; İhtiyat ilkesi ile ilgili ayrıntılı olarak bkz. TURGUT, Nükhet, "İhtiyat İlkesi", AÜHFD, C.45, S.1-4, ss.67-103.

Davası'nda Panel, Tekstil ve Hazır Giyim Antlaşması'nın geçici güvenlik mekanizmasının istisnai bir önlem olduğunu ve dar yorumlaması gerektiğini ifade etmiştir.[206] Yine *iyiniyet* ilkesine pek ok Panel ve TO raporunda çokça atıfta bulunulmaktadır.[207]

DTÖ kapsamında yer alamayan uluslararası antlaşmaların uyuşmazlıklarda uygulanması konusunda ise, DTÖ kapsamında yer almadıkları için doğrudan DTÖ hukuku içinde kaynak değeri taşımadığı söylenebilir. Ancak, paneller ve TO, sıklıkla diğer çok taraflı uluslararası antlaşmalar ile uyuşmazlığın tarafları arasındaki diğer antlaşmaları dikkate alarak tespitte bulunmaktadır. DTÖ Antlaşmaları'nın açıkça göndermede bulunduğu çok sayıda uluslararası antlaşma bulunmaktadır. Açıkça gönderme var ise, doğrudan kaynak olarak değerlendirmek gerekir. Bunların büyük kısmı fikri mülkiyet haklarına ilişkin sözleşmelerdir. Paris Konvansiyonu (1967), Bern Konvansiyonu (1971), Roma Konvansiyonu, Entegre Devrelere İlişkin Fikri Mülkiyet Hakkı Antlaşması, TRIPS madde I.3'te açıkça sayılmıştır. Sözgelimi *US-Section 211 Appropriations Act* Davası'nda TO, DTÖ üyelerinin, Paris Birliği'nin tarafı olmasalar bile, TRIPS'in ilgili maddesi uyarınca Paris Konvansiyonu'nun hükümleri ile bağlı olacaklarını ifade etmiştir.[208]

DTÖ Antlaşmaları'ndan Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Antlaşması ile ilgili uyuşmazlıklarda, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü kapsamında yer alan Resmi Olarak Desteklenen İhracat Kredileri İçin Rehber Antlaşması[209]'nın hükümlerine başvurulmaktadır. *Canada-Aircraft (Article 21.5)* Davası'nda bu düzenlemeye çok defa atıf yapmıştır.[210] *EC-Sardines* Davası'nda Panel, Ticarette

---

206 Panel Report, *United States – Restrictions on Imports of Cotton and Man-Made Fibre Underwear,* WT/DS24/R, (bundan sonra *US-Underwear* olarak anılacaktır.), para.7.21.

207 Örnekler için bkz. PALMETER; MAVROIDIS, ss.68–69.

208 Appellate Body Report, *United States – Section 211 Omnibus Appropriations Act of 1998*, WR/DS176/ABR, (bundan sonra *United States-Section 211 Appropriotanes Act* olarak anılacaktır.) supra note 84, para. 125.

209 İlgili Antlaşma'nın orijinal adı, "Arrangement on Guidelines for Officially Supported Export Credits"tir.

210 Bkz. PALMETER; MAVROIDIS, s.70.

Teknik Engeller Antlaşması'nın 2.4. maddesinde yer alan "uluslararası standartlar" terimini yorumlarken, BM Komisyonu'nun "Codex Alimentarius" adlı Antlaşması'na atıf yapmıştır.[211]

DTÖ Antlaşmaları'nda doğrudan gönderme yapılmayan uluslararası antlaşmalar da paneller ve TO için doğrudan olmayan kaynaklar arasındadır. Bunlar arasında VAHS önce de açıklandığı gibi, belki de en çok başvurulanıdır. Özellikle de antlaşmaların yorumuna ilişkin maddelerine gerek paneller gerek TO sıklıkla başvurmaktadır. Ayrıca VAHS'nin 28. maddesinde yer alan geriye yürümezlik ilkesine de atıf yapılmaktadır. *US-Shrimp* Davası'nda TO, GATT madde XX(g)'de yer alan "tükenebilir doğal kaynakları" yorumlarken BM Deniz Hukuku Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Ajanda 21, Yabani Hayvanların Göçmen Türlerinin Korunmasına Dair Konvansiyonu[212]nun, ilgili hükümlerine de atıf yapmıştır.[213] İlgili antlaşmalar UÇMM madde 3.1 anlamında örf adet hukuku kurallarının yorumu olmamasına rağmen TO, bu antlaşmalara destekleyici kaynak olarak açıkça başvurmuştur.[214]

Diğer uluslararası mahkeme kararlarına özellikle de UAD kararlarına TO kendi kararlarını desteklemek amacı ile atıf yapmaktadır. Sözgelimi ilk kararı olan *US Gasoline* Davası'nda TO; UAD, AİHM ve Orta Amerika İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarına VAHS nin 31. maddesinin yorumu ile ilgili olarak atıfta bulunmuştur.[215]

Sonuç olarak başta da belirtildiği gibi, paneller ve TO, ihtiyaç duydukları ölçüde hem DTÖ kapsamındaki antlaşma hükümlerinin yorumunda hem de

---

211 Panel Report, *European Communities – Trade Description of Sardines*, WT/DS231/R, (bundan sonra *EC-Sardines* olarak anılacaktır), paras. 7.67, 7.103.

212 İlgili antlaşmanın orijinal adı, "Convention of Conservation of Migratory Species of Wild Animals"dır.

213 Appellate Body Report, *US-Shrimp*, paras. 127–134.

214 PALMETER; MAVROIDIS, s.74.

215 PALMETER; MAVROIDIS, s.79.

sözkonusu antlaşma hükümlerinin yetersiz olması halinde uluslararası hukukun diğer kaynaklarına başvurabilecektir.

3. Paneller ve Temyiz Organı Tarafından Daha Önce Verilen Kararların Kaynak Değeri (*Stare Decisis*)

GATT ve DTÖ panelleri tarafından verilen kararların uygulanabilir hukuk olarak değeri, DTÖ hukuku açısından UADS madde 38.1(d)'de yer alan yardımcı kaynak niteliğindedir ve Statü'nün 59. maddesi ile birlikte okunduğunda, verilen kararların sadece uyuşmazlığın tarafları açısından bağlayıcı olduğu görülecektir. Bu konu *stare decisis* ilkesi ile ilgilidir.[216] Uluslararası hukukta ise, bu ilkenin uygulama alanı bulunmamaktadır. DTÖ uyuşmazlıkların çözümü sisteminde de *stare decisis* ilkesine yer verilmemiştir.[217]

DTÖ uyuşmazlıkların çözümü sistemi ile UAD'nın ilgili konudaki uygulaması paralellik arzetmektedir.[218] Bununla birlikte güven ve öngörülebilirliğin temini açısından yeri geldiğinde önceki kararlara atıf yapılmaktadır.[219] Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki gerek paneller gerek TO, tüm raporlarında öncelikle atıfta bulunduğu önceki panel ve TO kararlarının künyesini vermektedir.

---

[216] *Stare decisis* ilkesi, Ortaçağda İngiltere'de doğmuştur ve günümüzde de İngiliz Ortak Hukuku'nun köşe taşı olmuştur. İstikrarın, güvenilirliğin ve öngörülebilirliğin temini açısından önemlidir. Ayrıca hata yapma riskini azaltarak davanın maliyetini düşürmektedir. Bkz. BLACKMORE, Dana, T., "Eradicating the Long Standing Existence of a No Precedent Rule in International Trade Law-Looking Toward Stare Decisis in WTO Dispute Settlement", N.C.J. Int'l L& Com. Reg., Vol:29, s.505-506; 518. Sözkonusu ilke, Anglo-Saxon Hukuk Sistemi'nde kabul edilmekte olup önceki yargı kararlarında kabul edilen ilkelerin benzeri durumlarda sonraki davalarda da geçerli olduğu anlamına gelmektedir. Bkz. PAZARCI(a), s.314.

[217] BLACKMORE, s.487.

[218] CHUA, Adrian,"The Precedentiala Effect of WTO Panels and Appellate Body Reports", LJIL, Vol:11(1998), s.53.

[219] CHUA, s. 61.

GATT dönemi uygulamasına bakıldığında, konu ilk kez *Tuna II* Davası`nda gündeme gelmiştir. Panel burada önceki kararların bağlayıcılığı olmadığını belirtmiş; ancak uluslararası mahkemelerin genellikle kararlarını verirken önceki mahkeme kararlarını dikkate aldıklarını ifade etmiştir.[220] Burada kabul edilmiş ve kabul edilmemiş kararlar açısından bir ayrıma gidildiği görülmektedir. Kabul edilmeyen panel kararlarının etkisi sınırlı olmakla birlikte, yol gösterici nitelikte ise, DTÖ panelleri tarafından dikkate alınabilir.[221] Onaylanmış olan panel raporları ile ilgili olarak ise, DTÖ Kuruluş Antlaşması madde XVI.1'e bakılması gerekir. İlgili maddeye göre,

"*İşbu Antlaşma ve Çok Taraflı Ticaret Antlaşmaları'nda belirtilen durumlar dışında, GATT 1947 Taraf Devletleri'nin ve GATT 1947 kapsamında kurulan organların karar, usul ve adetlerini takip edecektir.*"

Burada cevap bulunması gereken öncelikli soru, GATT panel raporlarının ilgili düzenlemede ifade edilen karar niteliğini taşıyıp taşımadığıdır. Yine GATT 1947 dönemi kararları ile ilgili olarak GATT 1994 madde 1(b)(iv)'de de "GATT 1947 taraf devletlerinin kararları" GATT 1997 Antlaşmaları kapsamında zikredilmiştir. Bu soruya *Japon-Alcoholic Beverages II* Davası'nda Panel olumlu cevap vermiş;[222] fakat daha sonra ilgili karar TO tarafından reddedilmiştir. Bunlar ilgili maddede ifade edilen türden kararlar olmaktan çok GATT müktesebatının bir parçasını oluşturmaktadır. Devletlerin GATT'a taraf olurken panellere ilgili antlaşma hükümlerini yorumlama yetkisi verme gibi bir niyetlerinin olmadığı ifade edilmiştir.[223]

Genel kabul gören görüşe göre, önceki GATT panel kararlarının sonuçları yol gösterici nitelikte olabilir; fakat bu ilgili kararların sonuçlarının sonraki kararlar

---

220 PALMETER; MAVROIDIS, s.52.

221 PALMETER; MAVROIDIS, s.52.

222 Appellate Body Report, *Japan – Taxes on Alcoholic Beverages*, WT/DS8/DS10/DS11/ABR, (bundan sonra *Japon-Alcoholic Beverages II* olarak anılacaktır.), para.6.10.

223 Appellate Body Report, *Japon-Alcoholic Beverages II*, supra note.3, s.15.

açısından bağlayıcı olacağı anlamına gelmemektedir.[224] Üye devletler açısından verilen panel kararlarının önemi hukuki öngörülebilirliği temin etmesinden kaynaklanmaktadır. Böylece tarafların meşru beklentilerine (legitimate expectations) cevap verilmiş olur. Bu nedenle ilgili oldukları ölçüde sonraki uyuşmazlıklarda paneller tarafından dikkate alınması sistem içinde güvenilirliğin, istikrarın ve öngörülebilirliğin temini açısından önem taşımaktadır. Öte yandan önce de ifade edildiği gibi ilgili kararların UADS madde 38.1(d)'de ifade edildiği gibi yardımcı şekli kaynak olarak değerlendirilmesi gerekir.

Kabul edilmemiş GATT raporları ile ilgili olarak da benzer bir durum sözkonusudur. *US-Lamb* Davası'nda Panel, gerekli görüldüğü ölçüde gerek onaylanmış gerek onaylanmamış panel raporlarının tespitlerinde yardımcı olabileceğini ifade etmiştir.[225] Benzer şekilde *US–1926 Act* Davası'nda Panel, onaylanmamış bir GATT raporuna atıfta bulunmuştur.[226]

DTÖ dönemindeki panel raporlarına gelince onlar da GATT panel raporları gibi hukuki öngörülebilirliği sağlamak açısından önem taşımaktadır.[227] Bununla birlikte, önceki kararların sonrakiler açısından bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. *India-Patents (EC)* Davası'nda belirtildiği gibi "konu aynı olsa bile paneller karar verirken TO ve panellerin önceden vermiş oldukları kararlarla bağlı değildir. Bununla birlikte, somut uyuşmazlıkta önceki TO ve panel kararlarının sonuçları ile gerekçelerini dikkate almıştır. Dahası, UÇMM madde 3.2'de belirtildiği gibi çok taraflı ticaret sistemi içinde güven ve öngörülebilirliğin sağlanması için sonraki

---

224 PALMETER; MAVROIDIS, s.54.

225 Panel Report, *United States-Safeguard Measures on Imports of Fresh, Chilled or Frozen Lamb Meat from New Zealand and Australia*, (bundan sonra *US-Lamb* olarak anılacaktır.) WT/DS177/R, paras. 7.78–7.100.

226 Panel Report, *United States-Anti-Dumping Act of 1916-Complaint by Japon*, WT/DS162/R, (bundan sonra *US-1916 Act* olarak anılacaktır) para.6.189.

227 PALMETER; MAVROIDIS, ss.55–56.

kararların önceki kararlar ile uyumlu olması gerekir.[228] Belirtilen nedenle benzer bir uyuşmazlıkta panel ya da TO eğer konu aynı ise ve farklı bir karar veriyorsa, üyeler arasında hukuki öngörülebilirliğin sağlanması için önceki karardan hangi gerekçe ile farklı bir sonuca vardığını açıklamalıdır. Ayrıca önceki kararların dikkate alınması sadece hukuki öngörülebilirliği değil; aynı zamanda kararların yerine getirilmesinde etkinliği temin etmesi bakımından da önemlidir. Sonuç olarak önceki kararların takibi hukuk sisteminin daha kesin ve açık olmasını sağlamakta,[229] böylece hukuka ve adalete olan güveni artırmaktadır.

Benzer durum TO raporları için de geçerli olup, raporlar sadece uyuşmazlığın tarafları için somut uyuşmazlık ile sınırlı olarak geçerlidir. Ancak burada paneller ile TO arasındaki hiyerarşik ilişki önem taşımaktadır. Bu nedenle de panellerin sıklıkla TO'nın benzer konularda vermiş olduğu kararlara göndermede bulunduğu görülmektedir. Yine TO'nın kendisinden önce verilen TO kararlarına, panellere nazaran daha çok dikkat ettiği görülmektedir; bunun nedeni de TO'nın daimi nitelikte bir organ olmasıdır. Oysa paneller her bir davada farklı üyelerden oluşan *ad hoc* nitelikli organlardır. TO üyeleri işbirliği içinde çalıştıkları ve sadece yedi kişiden oluştukları için genellikle önceki kararlara uygun kararlar vermeye özen göstermektedirler.[230] Belirtilen nedenlerle, paneller de TO tarafından verilen kararları takip etmeye ve onlara uygun kararlar vermeye çalışmaktadırlar.[231]

Konu ile ilgili yakın zamanda TO tarafından verilen bir kararda önceki kararlardan farklı olarak çok daha net ve kesin ifadelerle panellerin, konunun aynı olması halinde TO tarafından verilen önceki kararlara uygun hareket etmesi gerektiği belirtilmiştir.[232] İlgili kararda ilk defa öncelikle UÇMM madde 11'in amacı ile

---

228 Panel Report, *India-Patent Protection for Pharmaceutical and Agricultural Chemical Products-Complaint by the European Communities*, (bundan sonra *India-Patents (EC)* olarak anılacaktır.) WT/DS79/R, para. 7.30.

229 WAINCYMER, s.516.

230 PALMETER; MAVROIDIS, s.62.

231 WAINCYMER, ss.514–515.

232 Sözkonusu karar, 2008 tarihli *United States-Dumping Measures on Stainless Steel From Mexico* (bundan sonra *US-Stainless Steel* (344) olarak anılacaktır.) (WT/DS344/AB/R) karardır.

madde 3.2 arasındaki bağlantı üzerine açıklama yapılmıştır. Madde 11 ile panellerin, objektif bir değerlendirme yapma, tavsiye ve tespitleri ile UÇO'na yardımcı olma görevleri olduğu belirtilmiş; sözkonusu düzenlemenin madde 3.2'de yer alan düzenlemenin özel bir görünümü olduğu ifade edilmiştir.[233] Ardından da TO raporlarının sonraki paneller açısından bağlayıcılığının olmamasının, panellerin tamamen bağımsız hareket edebileceği anlamına gelmediğini de belirterek görüşünü önceki TO kararlarına atıf yaparak desteklemiştir. *Japon-Alcoholic Beverages II* Davası'nda Panel bu soruya olumlu cevap vermiş[234]; *US-Shrimp (Article 21.5-Malaysia)* Davası'nda[235] hukuki güvenliğin ve öngörülebilirliğin temininin bu şekilde sağlanabileceği ifade edilmiştir. Özellikle de konuların aynı olması durumunda bunun kaçınılmaz olduğu ifade edilmiştir.[236]

TO'na göre, önceki uygulamalardan ve üye devletlerin tutumlarından da anlaşıldığı üzere, panel ve TO raporları DTÖ uyuşmazlıkların çözümü sistemi müktesebatının önemli bir parçası olmaya başlamıştır. UÇMM madde 3.2'de de belirtildiği gibi sistem içinde güven ve öngörülebilirliğin temini büyük önem taşır, bunun sağlanması için de aynı türden uyuşmazlıklarda özellikle konusu da aynı ise sonraki kararların öncekiler ile paralellik içinde olması gerekir. Böylece ilgili kararda TO önceki kararlardan önemli ölçüde ayrılmıştır.[237] TO sonuç olarak somut uyuşmazlıkta davaya bakan Panel'in aynı konuya ilişkin daha önce TO tarafından verilen kararı bir tarafa bırakıp, tamamen farklı yönde bir karar vermesini, önceki açıklamaları ışığında sistemin geleceği açısından endişe verici nitelikte bulduğunu ifade etmiş; panelin bulgu ve tespitlerini reddetmiştir.[238]

Sözkonusu kararda genel olarak madde 11'deki yükümlülüğün, önceki panel ve TO kararlarını takip etme yükümlülüğü çerçevesindeki etkisi tartışılmakla birlikte TO, Panel'in temyiz edilen tüm tespit ve bulgularını reddettiği için, ayrıca madde 11

---

233 Appellate Body Report, *US-Stainless Steel* (Mexico) paras. 155–158.

234 Panel Report, *Japon-Alcoholic Beverages II*, para.6.10.

235 Panel Report, *US-Shrimp* (Article 21.5-Malaysia), , para.109

236 Appellate Body Report, *US- Stainless Steel (Mexico),* para.158

237 Appellate Body Report*, US- Stainless Steel (Mexico),* para.160

238 Appellate Body Report*, US- Stainless Steel (Mexico*), para.162.

uyarınca bir tespit yapılmasına gerek kalmadığını ifade etmiştir.[239] Ayrıca aynı kararda UÇMM madde 21.5 uyarınca kurulan uygunluk panelinin de orijinal panelin yaptığı hukuki yorumlar ve UÇO tarafından kabul edilmiş TO raporları ile bağlı olduğunu ifade etmiştir.[240]

İlgili kararda TO'nın yorumunu fazla ileri götürerek yetkilerini aştığı söylenebilir ve varmış olduğu sonuçlar tartışmaya açıktır. Sözkonusu karar, doktrinde sıklıkla dile getirilen DTÖ Uyuşmazlıkların Çözümü sistemi içinde, *de jure* olmasa da *de facto* bir *stare decisis* doktrini olduğunu akla getirmektedir.

[239] Appellate Body Report, *US- Stainless Steel (Mexico),* para.162.

[240] Appellate Body Report, *US- Stainless Steel (Mexico),* dn.309.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ'NDE UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜ SİSTEMİ'NİN İŞLEYİŞİ ve SORUNLARI

I. UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜ SİSTEMİNİN AŞAMALARI

A. Genel Olarak

Uyuşmazlık, üzerinde tam olarak uzlaşma sağlanabilmiş bir kavram değildir. Bununla birlikte kavrama ilişkin geniş ve dar anlamda olmak üzere iki tanım vermek mümkündür. Geniş anlamda uyuşmazlık, Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nın *Mavrommatis* Davası'na ilişkin 30 Ağustos 1924 tarihli kararında "hukuki bir konu ya da maddi bir hususa ilişkin olarak taraflar arasında ortaya çıkan anlaşmazlık; tarafların hukuki görüş ya da çıkarlarının çelişmesi" olarak tanımlanmıştır.[1] Dar anlamda uyuşmazlık ise, "taraflardan birinin hukukun ihlal edilmiş olması gerekçesine dayanarak ileri sürdüğü iddianın, diğer tarafça reddedilmesi olarak" tanımlanabilir.[2] Uluslararası uyuşmazlık ise, "iki ya da daha çok devlet veya genel bir biçimde uluslararası hukuk kişisi arasındaki uyuşmazlıklar" olarak tanımlanmıştır.[3]

Dar ya da geniş anlamda uluslararası uyuşmazlıkların barışçı yollardan çözümü ya diplomatik ya da hukuki nitelikte olabilir.[4] Diplomatik niteliktekiler,

---

1 SOHN, Louis B. (ed), **Cases on United Nations Law**, The Foundation Pres, Brooklyn, 1956, s.275.

2 Bkz. MENGİLER, Özgür, **Birleşmiş Milletler Çerçevesinde Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002, s. 10.; UAD da Güney Batı Afrika Davası'na ilişkin 21 Aralık 1962 tarihli kararında benzer bir tanımı kabul etmiştir. Bkz. ICJ Reports 1962, s.328.; Ayrıca bkz. MERRILLS, J.G., **International Dispute Settlement**, Cambrigre Uni. Pres, Cambridge, 2000, s.1.

3 PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri IV. Kitap** (b), Ankara, Turhan Kitabevi, 2000, s.1.

4 *Emerius Vattel* (1958)'den bu yana uluslararası hukuk yazarları, devletin güvenliğini, bağımsızlığını, onurunu ve yaşamsal çıkarlarını etkileyen uluslararası uyuşmazlıkların, hukuki olarak değerlendirilemeyeceği ve bu nedenle uluslararası hakemlik ya da yargı yolu ile çözmeye

uyuşmazlıkta taraf olanlar arasında doğrudan doğruya yapılacak görüşme usulleri veya üçüncü devletlerin ya da diğer şahısların uyuşmazlığa müdahalesi yollarıdır. Barışçı yolların hukuki olanları yargı ve tahkimdir. Uyuşmazlığın tarafları sorunu diplomatik yollardan çözemedikleri takdirde yargı ya da tahkim yoluna başvurabilirler. Yargı ve tahkim arasındaki temel fark, yargıda prensip olarak değiştirilemeyecek hâkimlerden kurulu bir mahkemenin varlığı, mahkemenin kuruluş şekli ve statüsünün uyuşmazlıkta taraf olanlarca değiştirilememesi ve özellikle uyuşmazlığın çözümünde uygulanabilecek hukuk kurallarının, davanın taraflarınca tespit edilememesi; buna karşılık tahkimde hakemlerin ve uygulanacak hukukun kısmen veya tamamen taraflarca tayin ve tespit edilebilmesidir.[5]

Devletler uyuşmazlıkların çözümünde genellikle diplomatik yolları öncelikle tercih eder; çünkü daha çabuk ve daha olumlu sonuçlar alacaklarına inanırlar. Yargı-dışı çözüm yolları olarak da adlandırılan diplomatik yollar, görüşmeler (negotiations)[6], dostça girişim (good offices)[7], arabuluculuk (mediation)[8], uzlaştırma

---

elverişli bulunmadıklarını dile getirmektedirler. Bu tür uyuşmazlıklar hukuki olmayan uyuşmazlıklar olarak adlandırılmaktadır. Sözkonusu ayrım, BM Antlaşması tarafından da benimsenmiştir. Bkz. BM Antlaşması m.36(3). Zikredilen nitelendirmenin dışında kalan uyuşmazlıklar da hukuki (legal) ya da yargısal (justiciable) olarak adlandırılmakta ve yargısal barışçı çözüm yollarına konu oluşturmaktadır. Burada önemli olan aslında uyuşmazlığın niteliğinden çok, barışçı çözümünün sağlanması amacı ile başvurulacak yöntemin belirlenmesidir. Bkz. MENGİLER, ss.15–16 ve 21.

5 AKİPEK, Ö.İlhan., **Milletlerarası Adalet Divanı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974, s.13.

6 Tarafların egemenlik yetkilerini en az etkileyen ve en sık başvurulan yol olan *görüşme*leri, herhangi bir üçüncü kişi ya da devlet dâhil olmaksızın uyuşmazlığın tarafları kendi aralarında yürütürler. Teknik anlamdaki görüşmeleri, istişare (consultation) yönteminden ayırmak gerekir. İstişare terimi genel anlamıyla diğer tarafın görüşünün alınması amacına yöneliktir. Bkz. PAZARCI (a), s.447. Bir görüşe göre iki yöntem arasında bir ayrıma gidilmemekle birlikte; bir başka görüşe göre, "görüşme" yöntemi "istişare"den daha yoğunluklu teması gerektirmektedir. Bkz. MENGİLER, s.37.; Ayrıca ayrıntılı olarak MERRILLS, bkz. ss.1-22.

7 Üçüncü bir kişinin ve genellikle üçüncü bir devletin ya da bir uluslararası örgütün uyuşmazlıkların, sona erdirilmesi amacıyla uyuşmazlığın taraflarının görüşmelere başlaması ve çözüme varabilmeleri için dostça hizmetlerini ölçülü bir biçimde sunmalarıdır. Bkz. PAZARCI (a), s.448; MENGİLER, s.44.

(concilitation)[9], araştırma ve soruşturma (fact-finding or inquiry)[10]'den oluşmaktadır. Diğer taraftan, devletlerin sıklıkla tahkim yolunu da tercih ettikleri görülmektedir. Devletlerin tahkimi seçmesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır; bunlardan biri tahkim yönteminin kısmen de olsa yargıya oranla daha çabuk işlemesidir. Uyuşmazlığa taraf olanlar yargısal çözüm yolunun aksine, hakemlerin seçiminde, yargılama yönteminin belirlenmesinde ve uygulanacak hukuk kurallarının saptanmasında kısmen de olsa serbestîye sahiptir.[11] Öte yandan son yıllarda devletlerin uyuşmazlıklarını uluslararası yargı yoluyla çözme eğilimi içinde oldukları da görülmektedir.[12] Uluslararası yargı yolunun en tipik örneğini günümüzde UAD oluşturmaktadır. Ancak UAD'nın zorunlu bir yargı yetkisi bulunmamaktadır. "Devletler kendi iradeleri dışında yargılanamazlar" ilkesi, UAD'nın yargı yetkisinin temelini oluşturur.[13] Belirtilen nedenle UAD'na yönelik en önemli eleştiriler

---

8 *Arabuluculuk*, üçüncü bir devlet, kişi ya da uluslararası örgütün uyuşmazlık taraflarını biraraya getirerek, onlara uyuşmazlığın çözümüne yönelik bağlayıcı olmayan öneriler sunduğu barışçı çözüm yoludur. Bkz. MENGİLER, s.43. Ayrıca ayrıntılı olarak bkz. MERRILLS, ss. 27-39.

9 *Uzlaştırma*, uyuşmazlığa taraf devletlerin bunu kurdukları bir uzmana sunarak incelemesini ve çözümüne ilişkin olarak onlara öneriler getirmesini istedikleri barışçı bir çözüm yoludur. Bkz. PAZARCI (a), s.451; MENGİLER, s.47. Ayrıca ayrıntılı olarak bkz. MERRILLS, ss.62-84

10 *Soruşturma*, uyuşmazlığa yol açan olayların ve tarafların karşılıklı görüşlerine dayanak oluşturan hukuki iddiaların bir uluslararası komisyon tarafından tarafsız olarak araştırılması ve sonucun ilgili taraflarca bağlayıcı olmayan bir raporla saptanması ile gerçekleştirilen barışçı çözüm yöntemidir. Bkz. SCHACHTER, Oscar, **International Law in Theory and Practisce**, Dordrecht-Boston, London, 1991, s.211.; Ayrıca bkz. MERRILLS, ss.44-58.

11 Ayrıca hakemler gerektiğinde yürürlükteki hukuk kurallarından ayrılarak uyuşmazlığı, hak ve nıfsete göre çözme yetkisine de sahiptir. Taraflar aralarındaki uyuşmazlığı tahkime bir hakemlik antlaşması ile sunarlar. Taraflar bu antlaşmanın kapsamını istedikleri gibi belirleme yetkisine sahiptirler. Bkz. SCHACHTER, ss.4–5.

12 Devletler genellikle hayati çıkarlarının sözkonusu olduğu durumlarda uyuşmazlıklarının çözümünü bir yargı organına bırakmak istememektedir. Uluslararası nitelikte yargı yetkisine sahip olacak bir organın mutlaka devletlerin iradelerine bağlı olarak kurulması gerekir. Aksi halde kurulacak herhangi bir mahkemenin yapacağı yargılama, "eşitler birbirini yargılayamaz" *par in parem non habet juridictionem* ilkesine koşut geçersiz olacaktır. Bkz. İNAN, Yüksel, **Uluslararası Adalet Divanı'nın Yargı Yetkisi**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayın No:171, Ankara, 1982, s.9.

13 İNAN, s.49.

uluslararası uyuşmazlıkların zorunlu olarak havale edilebileceği bir mahkeme olmaması ve kararlarının zorla icra edilmesini sağlayacak temin edilecek bir icra makamının bulunmamasıdır.[14] Ancak yine de devletler kendi iradeleri ile artan biçimde zorunlu yargı yetkisini kabul etmektedir. Zorunlu yargı yetkisinin tanınması uyuşmazlık ortaya çıkmadan önce olmaktadır.[15]

Genellikle çok gelişmiş hukuk sistemleri, uyuşmazlığın taraflarına, uyuşmazlıkların çözümü amacı ile resmi olmayan ikili görüşmeler ile başlayan ve bağlayıcı yaptırımları olan hukuki kararlara kadar uzanan farklı alternatif çözüm yolları sunmaktadır. DTÖ sistemi de uyuşmazlığın tarafları için çok sayıda yöntem geliştirmiştir.[16] Üyelerden birinin şikâyeti üzerine ortaya çıkan uyuşmazlığın çözümü için iki yol bulunmaktadır. Bunlardan ilki tarafların kendi aralarında yapacakları ikili istişareler ve bunun sonucunda uyuşmazlığı çözüme bağlamaları; diğeri ise, panel ve TO'nın vereceği bir hüküm yolu ile uyuşmazlığın çözümlenmesidir. Uyuşmazlığın çözümü sürecinde üç aşama bulunmaktadır. Bunlardan ilki istişare aşaması, ikincisi panel aşaması ve eğer temyize başvuruldu ise, TO'nın bir hüküm vermesi ve son olarak da hükmün uygulanmasıdır. Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki, DTÖ uyuşmazlıkların çözümü sistemi zorunlu yargı yetkisinin kabul edilmesi ile önemli bir yenilik getirmiştir. DTÖ Örgütü'nün tüm üyeleri kapsamda yer alan antlaşmalardan doğan uyuşmazlıklarda zorunlu yargı yetkisini de kabul etmiş olurlar.

GATT döneminde uyuşmazlıkların çözümü sistemi daha çok istişarelere dayanırken ve uyuşmazlıklar çoğunlukla diplomatik yollar ile çözülürken DTÖ döneminde çok daha hukuki bir dönem başlamıştır. GATT döneminde geçerli olan pozitif konsensüs yöntemi tersine çevrilmiş ve böylece davayı kaybeden tarafın kararı veto etmesinin önüne geçilmiştir. Yeni düzenlemeye göre raporun kabul

---

14 AKİPEK, s.97.

15 PAZARCI (a), s.7.

16 Konu ile ilgili olarak bkz. PETERSMANN, Ernst-Ulrich, "Alternative Dispute Resolution-Lessons for the WTO? in **Improving WTO Dispute Settlement Procedures: Issues and Lessons from the Practice or Other International Courts and Tribunals,** edt. by WEISS, Friedl, Cameron May, London, 2000, ss.27-45.

edilmesi için değil; reddedilmesi için konsensüs aranmaya başlanmıştır.[17] 1996'da Davranış Kuralları'nın kabul edilmesi ile sistem daha da hukuki bir çerçeveye oturmuştur.[18]

Zorunlu bir istişare aşamasının yanı sıra taraflara, üçüncü tarafın katılımı ile -iyiniyet girişimi, uzlaşma ve arabuluculuk yöntemleri- de uyuşmazlığı çözme olanağı tanınmıştır. İstişare talebinde bulunmanın zorunlu olmadığı tek istisnai durum, tekstil ile ilgili uyuşmazlıklarda panel kurulmasını talep etmeden önce Tekstil İzleme Komitesi'ne gitme zorunluluğudur.[19] İstişare aşamasında uyuşmazlığın çözülememesi halinde panel kurulması talep edilebilir. Yargı benzeri bir organ olan panel *ad hoc* niteliktedir; fakat zorunlu niteliğinden ötürü tahkimden ayrılmaktadır. Panelin kararını vermesi ve UÇO tarafından onaylanmasının ardından uyuşmazlığın taraflarının verilen kararı temyiz etme hakkı bulunmaktadır. Temyiz talebi de daimi bir organ olan TO tarafından görülmektedir.

B. İstişareler

1. Genel Olarak

Uyuşmazlığın çözümündeki ilk aşama olan istişarelerin amacı, uyuşmazlığın taraflarına birebir görüşme yolu imkânı ile uyuşmazlığı çözüme kavuşturmak ve şikâyet için hukuki temeli belirlemektir.[20] Panel oluşturulmadan önce uyuşmazlığın taraflar arasında anlaşma yolu ile çözülmesi UÇMM'nin öncelikli amacı olup, bütün

---

17 GATT Dönemi usulleri ile ilgili bir karşılaştırma için bkz. JACKSON, H. John, "The WTO Dispute Settlement Procedures: A Preliminary Appraisal", s. 157 vd., Institute for International Economic, bkz. www.iie.com; Ayrıca bkz. STEGAR, Debra, P, "WTO Dispute Settlement: Revitalization of Multilateralism After the Uruguay Round, LJIL, Vol:9 (1996), ss.319–335.

18 WT/DSB/RC/1, December 1996.

19 SCHUCHHARDT, Christiane, "Consultations", in **The World Trade Organization: Legal, Economic and Political Analysis Vol. I,** edt. by MACRORY, P. F. J., APPLETON, A. E. and PLUMMER, M. G., New York: Springer Science Media & Business, 2005, s.1209; THGA m.8.2.

20 UÇMM m.3.7.

üyelerin uyuşmazlığı çözümlemek gayretiyle iyiniyetle bu usullere başvurması gerekmektedir. Kapsamdaki bir antlaşma hükümlerine uygun olarak yapılan istişareler sırasında üyeler, UÇMM kapsamında başka önlemlere başvurmadan önce, konu ile ilgili tatmin edici bir çözüm üretmeye çalışmalıdır.[21]

Uyuşmazlıkları istişareler aracılığı ile çözmek kuşkusuz panel aracılığı ile çözmekten daha ucuz, tatmin edici ve kısa sürede sonuç alınmasını sağlamaktadır.[22] Ayrıca uyuşmazlığın taraflarına sorunun ve dava sebeplerinin anlaşılması imkânı vermektedir. Uyuşmazlık bu aşamada çözülemese bile, bir sonraki panel aşamasında tarafların somut uyuşmazlık hakkındaki hukuki iddiaları ve talepleri daha iyi anlamasını sağlayacaktır. Bu nedenle de adı geçen aşama Anglo-Amerikan Hukuk Sistemi'nde usul hukukunda kabul edilen, mahkeme dışında yapılan discovery (Informal Pre-Trial Discovery Mechanism) mekanizmasına benzetilmektedir.[23] Özellikle fakir ve gelişmekte olan devletlerin uyuşmazlıklarını daha çok istişareler yolu ile çözmeye çalıştıkları görülmektedir; çünkü genellikle sorunun panel aşamasına gitmesi halinde maliyet artacak ve sürecin uzaması, zararlarının büyümesine neden olacaktır. Bir başka gerekçe ise, tarafların aralarında çıkan uyuşmazlığı kamuoyuna duyurmadan çözmek istemeleridir.[24] Denilebilir ki, istişareler yargı öncesi resmi olmayan bir süreçtir ve amacı da taraflar arasındaki uyuşmazlığa dostça bir çözüm sağlamaktır.[25]

UÇMM'de üyeler istişare sürecinin güçlendirilmesi ve etkinliğinin artırılması yönündeki kararlılıklarını belirtmişlerdir.[26] Buna koşut olarak üyeler DTÖ Antlaşmaları kapsamında yer alan tedbirlere karşı istişare talebinde bulunan diğer

---

21 UÇMM m.4.5.

22 Bkz.UNCTAD, "Dispute Settlement", World Trade Organization, (3.2 Panels), United Nations, Geneva, 2003, s.3

23 ÇALIŞKAN, ss.134–135.

24 SCHUCHHARDT, ss.1203–1204.

25 UNCTAD, (3.2 Panels), s.3.

26 UÇMM m.4.1.

üyelere, sürecin işlemesi ve görüşlerin dile getirilmesi için gerekli imkânları sağlamakla yükümlüdürler.[27]

GATT dönemindekinin aksine, daha sonra antlaşmada yapılan değişiklikler ile daha ayrıntılı düzenlemeler getirilmiştir. Öncelikle Antlaşma'nın XXII. maddesine ikinci paragrafı eklenmiştir.[28] 1958'de eklenen usul kuralları ile yine XXII. maddeye üçüncü taraflar ile ilgili hüküm ilave edilmiştir.[29]

1966 yılında GATT madde XXIII'e dayanarak yapılarak yeni düzenlemelerle gelişmekte olan ve az gelişmiş devletler ile ilgili yeni usul kuralları kabul edilmiştir.[30] Yeni düzenlemelere göre eğer ikili görüşmelerden bir sonuç alınamazsa şikâyetçi olan az gelişmiş devlet, sorunu Genel Müdür'e sevk edebilir. 1979'da Tokyo Müzakereleri sonrasında kabul edilen bir Mutabakat Metni[31] ile ilk defa GATT'ın uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin kuralları bir bütün olarak kodifiye edilmiş; taraflardan birinin istişare talebine derhal cevap verilmesi gerektiğine ilişkin düzenleme getirilmiştir. Bununla birlikte istişareler konusunda süre sınırlamasına ilişkin bir düzenleme yapılmamıştır. Dört yıl sonra Uruguay Turu'nu takiben kabul edilecek olan daha kapsamlı nitelikteki UÇMM'ne kadar geçerli olacak bir ara dönem antlaşması kabul edilmiştir.[32] İstişare aşaması için süreye ilişkin düzenlemeler de ilk defa bu antlaşma ile yapılmıştır.

---

27 UÇMM m.4.2 ve m.4.3, 3 no'lu dn.

28 SCHUCHHARDT, s. 1200; GATT, Protocol Amending the Preamble and Parts II and III of the General Agreement in Final Act Adopted at the Ninth Session of the CONTRACTING PARTIES, 278 U.N.T.S. 200 (1957).

29 Procedures Under XXII and Questions Affecting the Interests of a Number of Contracting Parties, BISD, 7th Supp 24 (1959). (1958 Procedures on Article XXII).

30 Procedures Under Article XXIII, Decision by Contracting Parties of April 5, 1966, BISD, 14th Supp.18 (1966).

31 Understanding Regarding Notification, Consultation, Dispute Settlement and Surveillance, BISD, 26th, Supp. 210–211(1980).

32 BISD, 36th Supp. 61 (1990) (Mid-term Agreement).

Uruguay müzakereleri boyunca uyuşmazlıkların çözümü ile ilgili tartışmalar genel olarak, güce ve kurala dayalı sistem taraftarları arasında yapılmıştır. GATT döneminde önce de ifade edildiği gibi kurala dayalı bir sistem yerine, güce dayalı bir sistem geçerli olmuştur. Bugünkü sistem içinde de istişare aşamasının halen güce dayalı bir aşama olduğunu söylemek mümkündür; çünkü bu aşamada üçüncü bir tarafın etkisi ve denetimi bulunmamaktadır. Bu nedenle, güçlü ve büyük devletler küçük ve az gelişmiş devletlere karşı bir tehdit oluşturmaktadır. Ancak buna karşılık zayıf ve küçük devletlerin de 60 gün sonunda panel kurulmasını talep etme hakları bulunduğunu da unutmamak gerekir.[33]

Uyuşmazlıkların çözümü süreci, resmi olarak yapılan zorunlu nitelikteki istişare talebi ile başlamaktadır.[34] Bir başka ifade ile sonraki aşama olan panel kurulması talebi için bir önkoşul niteliği taşımaktadır. Uygulamaya bakıldığında genelde öncelikle resmi olmayan istişare aşaması gerçekleşmekte, eğer sonuç alınamazsa bu defa şikâyetçi taraf resmi istişare talebinde bulunmaktadır.[35]

İstişareler ile uyuşmazlığın hukuki dayanaklarının ve dava konusu vakıaların açıklığa kavuşturulması ve bu şekilde tarafların bir panel kurulmasını talep etmeden kendi aralarında çözmelerine olanak sağlanmaktadır. TO, *India-Patents (US*) Davası ile ilgili verdiği kararda istişarelere katılan tarafların birbiri ile işbirliği halinde olmaları gerektiğini ifade etmiştir.[36] *Korea- Taxes on Alcoholic Beverages* Davası'nda Panel, istişare aşamasının esas amacını, "tarafların doğru bilgi toplamasına, karşılıklı tatmin edici bir çözüme ulaşabilmek için işbirliği içinde bulunmalarına ve elde edilen doğru bilgi ile de panele yardımcı olmalarına imkân sağlamak" biçiminde ifade etmiştir.[37] İstişareler ayrıca davanın esasına şekil verir. Uyuşmazlığın tarafları sonraki aşamada nasıl hareket edeceğine ve panele hangi bilgileri sunacağına karar verir.[38]

---

33 SCHUCHHARDT, s.1202.

34 GATT m.XXII, XXIII ve UÇMM m.4

35 SCHUCHHARDT, s.1202.

36 Bkz. Appellate Body Teport, *India-Patents (US)*, para. 94.

37 Panel Report, *Korea-Alcoholic Beverages II*, para. 10.23.

38 SCHUCHHARDT, s.1206.

Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması madde 4.2 ve madde 7.2'de istişare talebi ile ilgili özel düzenlemelere yer verilmiştir. Madde 4.2'de yer alan düzenlemeye göre yasaklanmış sübvansiyonlara ilişkin istişare talebi, sübvansiyonun mevcudiyeti ve niteliği ile ilgili "mevcut deliller"e ilişkin bir beyanı içerecektir. Yine madde 7.2'ye göre istişare talebi a) sözkonusu sübvansiyonun mevcudiyeti ve özelliği; b) istişarede bulunmak isteyen üyenin yerli sanayisine verilen zarar veya hükümsüz kılma; engelleme ya da ciddi zarar konusunda "mevcut deliller"in beyanını içermelidir. Her iki düzenlemeye bakıldığında kuşkusuz UÇMM madde 4.4'e göre daha ayrıntılı ve özel nitelikte oldukları görülmektedir. Adıgeçen düzenlemeler ile şikâyetin hukuki temelinin daha net bir şekilde ortaya konmasına olanak sağlandığını söylemek mümkündür.

2. Şekil ve Süre Koşulları

DTÖ Antlaşmaları'ndan kaynaklanan yükümlülüklerine aykırı davranarak başka bir DTÖ üyesinin haklarını ihlal eden devletin sözkonusu aykırılık nedeni ile istişarelerde bulunma talebi, uyuşmazlıkların çözümü sürecini başlatmaktadır. İstişare talebi, yazılı şekil şartına tabi olup, sözkonusu talebin, uyuşmazlığa konu olan önlem ve şikâyetin hukuki dayanaklarını belirtmesi gerekir. Ardından ilgili talep, talepte bulunulan devletin yanı sıra UÇO'na ve dava konusu ile ilgili DTÖ komite ve konseylerine gönderilir.[39] Belirtilen komiteler; anti-damping uygulamaları komitesi, ticarette teknik engeller komitesi, sübvansiyonlar ve telafi edici önlemler komitesidir. Konseyler ise; mal ticaretine ilişkin konsey, hizmetler ticaretine ilişkin konsey ve TRIPS konseyidir. Uygulamada, talebin sadece UÇO'na bildirilmesi yeterli kabul edilmektedir. Daha sonra ilgili komiteye UÇO gerekli bildirimleri yapmaktadır.[40]

GATT dönemindeki uygulamaya yönelik eleştiriler nedeniyle, UÇMM'de istişare aşaması belirli süre koşullarına bağlanmış ve böylece davacı tarafın dava

---

39 UÇMM. 4.4

40 İlgili konuda bkz. WT/DSB/6 no'lu karar.

sürecini uzatması engellenmiştir. Ancak istişare sürecinin başlatılması ile ilgili özel bir zaman dilimi öngörülmemiştir. Süre ile ilgili düzenlemeler, istişare talebinin alınmasından sonraki süreç ile ilgilidir. İstişare talebini alan üye devletin, taraflar aksini kararlaştırmadıkça, 10 gün içinde bu talebe cevap vermesi ve 30 gün içinde de istişarelere başlaması gerekir.[41] İstişarelere başlanmasını takip eden 60 gün içinde uyuşmazlığın taraflar arasında çözülememesi durumunda istişare talebinde bulunan tarafın uyuşmazlığı çözmek üzere UÇO'dan bir panel kurulmasını talep etme hakkı doğmaktadır. Ayrıca 60 günlük süre dolmadan önce taraflar, uyuşmazlığı kendi aralarında çözemeyeceklerine karar verirlerse yine davacı tarafın panel kurulması talebinde bulunması mümkündür.[42]

Sonuç olarak ilgili düzenlemeden anlaşıldığı üzere, istişare talebi yapıldıktan sonra 10 gün içinde bir cevap alınamazsa şikâyetçi tarafın panel kurulmasını talep etme hakkı doğar. 10 gün içinde cevap alınır ancak 30 gün içinde istişarelere başlanmazsa yine panel kurulmasını talep etme hakkı bulunmaktadır. Son olarak, 30 gün içinde istişarelere başlanır; fakat 60 gün içinde karşılıklı bir çözüme ulaşılamazsa panel kurulması talep edilebilir. Bunlara alternatif olarak ilgili süreler dolmadan taraflar, istişarelere başladıktan sonra aralarında anlaşarak da panel kurulmasını talep edebilirler. Taraflar aralarında anlaşabilirlerse istişarelerde bulunmadan doğrudan panel aşamasına da geçilebilir.[43] *Mexico-Corn Syrup* (Article 21.5-US) Davası'nın, panelin kurulması aşamasında, uyuşmazlık ile ilgili olarak daha önce istişarelerde bulunulmadığı itirazını ileri sürmeyen davalı devletin bu hakkından feragat etmiş kabul edileceğine dair bir karar verilmiştir.[44]

Bazen istişareler için tanınan sürenin uzun olduğu ve süreci uzattığı düşünülse de, bu süreyi kısaltmak bazı riskleri beraberinde getirmektedir. Çünkü bu öncelikle istişarelerin önemini küçümsemek olarak algılanabilir. Ayrıca panel aşaması için öngörülen 9 aylık süre ile karşılaştırıldığında aslında uzun bir süre

---

41 UÇMM m.4.3.

42 UÇMM m.4.7.

43 Bkz. Appellate Body Report, *Mexico-Corn Syrup (Article 21.5-US)*, para. 62.

44 Bkz. Appellate Body Report, *Mexico-Corn Syrup (Article 21.5-US),* para. 63.

olmadığı görülecektir. Bu nedenle de 60 günlük bu sürenin korunması yerinde olacaktır.[45]

Acil durumlara ilişkin örnek olarak verilecebilecek olan bozulabilir mallar ile ilgili uyuşmazlıklarda istişarelere başlama süresi UÇMM m.4.8'e göre 10 gündür. İlgili hükme göre, istişarelerden talepten itibaren 20 gün içinde sonuç alınamaması durumunda davacı tarafın panel kurulmasını talep etmesi mümkündür. Bu durumda tarafların kendi aralarında herhangi bir anlaşmaya varmaları mümkün görünmemektedir. Burada amaçlanan, doğacak zararın giderilmesinin zorluk arzedeceği durumlarda tarafların daha kısa sürede sonuca ulaşmasını sağlamaktır. Fakat bugüne kadar bozulabilir mallarla ilgili herhangi bir tanım yapılmamış ve ilgili düzenleme pekçok soruyu da beraberinde getirmiştir. Acil durumdan ne anlaşılması gerektiği ile ilgili bugüne kadar herhangi bir karar verilmemiştir. Diğer yandan çok sayıda uyuşmazlıkta madde 4.8'e dayanarak istişare talebinde bulunulmuştur.[46]

Burada başka bir sorun da panel üyelerinin bu kadar kısa süre içinde nasıl seçileceği ve panelin nasıl kurulacağıdır. Çünkü davalı taraf çoğunlukla sorunun acil olmadığını ve istişarelerin 60 gün içinde gerçekleştirilmesini talep edecektir. Fakat, tek başına veto yetkisi olmadığı için ancak bunu panel kurulduktan sonra usule ilişkin bir itiraz olarak ileri sürebilecektir.[47]

Üyelerin istişareleri istedikleri yerde ve zamanda yapma hakları bulunmakla birlikte, resmi kayıtları tutulan görüşmelerin genellikle Cenevre'de toplantı odasında ya da misyonlarda gerçekleştirildiği görülmektedir. Genellikle görüşmelere misyon üyeleri katılmaktadır; fakat gerekli olursa özel temsilcilerin katılması da mümkündür. Özel nitelikte olan istişarelere diğer üyeler ve DTÖ organları iştirak edemez. Tarafların istişare aşamasında hukuki konulardan çok vakıalara ilişkin meseleler üzerine yoğunlaştıkları görülmektedir. Fakat bu sistemin ruhuna aykırı

---

45 Bu yönde görüş için bkz. SCHUCHHARDT, s.1209.

46 Örnekler için bkz. SCHUCHHARDT, ss.1209–1210.

47 SCHUCHHARDT, s.1212.

olup, iyiniyet ilkesi ile bağdaşmamaktadır.[48] İstişareler çoğunlukla bir gün içinde ya da daha kısa sürede sonuçlanmaktadır. Örneğin *United States-Softwood Lumber* uyuşmazlığında istişare aşaması, 30 dakikadan daha kısa sürmüştür.[49]

İstişareler yolu ile uyuşmazlık çözümlenemese bile uyuşmazlığın çözümü sürecinin sonraki her aşamasında tarafların karşılıklı olarak bir çözüm üzerinde anlaşmaları mümkündür.[50] İstişarelerin de uyuşmazlığın çözümü sürecinde dava ve yaptırıma başvurmaksızın zaman zaman etkili bir yol olduğunu söylemek mümkündür.[51] İstişarelerin yanı sıra uyuşmazlığın her aşamasında uyuşmazlığın tarafları iyiniyet, uzlaştırma ve arabuluculuk yoluna başvurabilir.[52] Ayrıca bu aşamada tarafların karşılıklı talepleri ortaya konarak sorunun açıklığa kavuşması sağlanır ve yanlış anlaşılmalar önlenmiş olur.[53] Taraflar belli koşullarda panel kurulduktan sonra bile aralarında uyuşmazlığı sonlandırmak için istişarelere başvurmaktadır.[54] Uygulamada da bazı davalarda uyuşmazlıkların bu şekilde çözüldüğü görülmektedir.[55]

3. İstişarelerin Gizliliği

UÇMM madde 4.6 uyarınca istişareler gizli niteliktedir. Bir başka ifade ile GATT m. XXII'de yer alan ikili istişareler ve GATT m. XXIII.1'de yer alan çoklu istişareler gizli nitelikte olup, bu aşamada elde edilen bilgiler üçüncü kişilere açıklanamaz. Bu sadece sözlü ifadeleri değil; aynı zamanda istişareler sırasında ortaya çıkan yazılı belgeleri de kapsamaktadır. Bu noktada getirilen sınırlamanın

---

48 WAINCYMER, ss.217–218.

49 SCHUCHHARDT, ss.1228–1229.

50 Handbook, s.43, dn.2.

51 Handbook, s.44.

52 UÇMM m.5.3.

53 Handbook, s.43.

54 UNCTAD, (3.2 Panels), s.5.

55 Örnek olarak bkz. *European Communities-Trade Description of Scallops, Complaints by Canada, Peru and Chili*, WT/DS7; WT/DS14, *European Communities-Measures Affecting Butter Products, Complaint by New Zealand,* WT/DS72.

olumlu bir etkisinden sözedilebilecektir. Nitekim taraflar istişareler sırasında, üçüncü kişilere açıklanmayacağını bildikleri için uyuşmazlığı daha kısa süre içinde sonuçlandırabilirler. Öte yandan ilgili düzenleme, taraflar arasında istişare aşamasında elde edilen bilgilerin daha sonra panele sunulup sunulmayacağı ile ilgili olarak bir belirsizlik yaratmaktadır. *Korea-Alcoholic Beverages* Davası'nda gizlilik ilkesinin paneli de kapsayacak şekilde yorumlanamayacağı ifade edilmiş ve elde edilen bilgilerin panele sunulmasının, bu ilkeyi ihlal etmeyeceğine karar verilmiştir. Çünkü istişare aşamasının önemli bir amacı da taraflara uyuşmazlık ile ilgili bilgi sağlamadır; bu nedenle de elde edilen bilgilerin panele sunulmaması, uyuşmazlıkların çözümü sürecinde önemli bir engel olacaktır.[56] Daha sonra *Bed Linen* Davası'nda *Korea-Alcoholic* kararına atıf yapılarak, istişare aşamasında Hindistan tarafından hazırlanan ayrıntılı raporların (verbatim reports) panel aşamasının dışında tutulamayacağı ifade edilmiştir; çünkü UÇMM madde 11 uyarınca panellerin görevi, kendisine sunulan bilgiler ve veriler doğrultusunda objektif bir değerlendirme yapmaktır.[57] Panel ayrıca UÇMM madde 13.4 uyarınca delilleri araştırma konusunda geniş bir yetkisi olduğunu da vurgulamıştır.[58]

Belirtilen noktada bahsedilen özellikler ile gizlilik ilkesi arasında bir çelişki olup olmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Çünkü istişareler önce de ifade edildiği gibi hem gizli niteliktedir hem de sonraki aşama için zorunlu bir önkoşul niteliğine sahiptir. Karma nitelikteki bu özellikleri kaçınılmaz olarak bazı tartışmaları da beraberinde getirmektedir. İstişare aşaması her ne kadar sadece tarafların katılımı ile gerçekleşse ve gizli nitelikte olsa da, bu aşamada elde edilen bilgilerin Sekretarya ve diğer üyelere açıklamasını engelleyecek zorunlu bir düzenleme bulunmamaktadır. Fakat bunun için kuşkusuz iki tarafın da rızası gerekmektedir. Bir başka ifade ile, eğer karşı tarafın rızası olmaksızın taraflardan biri, istişarelerden elde ettiği bir bilgiyi panele sunarsa, panelin bu bilgiyi karar alma sürecinde kullanmaması gerekir.

---

56 Panel Report, *Korea-Alcoholic Beverages II*, para.10.23.

57 Panel Report, *European Communities-Anti-Damping Duties on Imports of Cotton-Type Bed Linen from India*, (bundan sonra *EC-Bed Linen* olarak anılacaktır.) WT/DS141/R, para.6.33.

58 Panel Report, *EC-Bed Linen*, para.6.34.

Bu husus *US-Underwear* Davası'nda Panel tarafından teyit edilmiştir.[59] Bununla birlikte, rıza şartını dikkate almayan panel ve TO kararları da mevcuttur. Bu bağlamda, *Korea-Alcohol Beverages* Davası'nda, istişarelerden elde edilen bilgilerin panele sunulmamasının uyuşmazlıkların çözümü sürecinde önemli bir dava engeli olacağı ifade edilmiştir.[60] Yine *India-Patents* Davası'nda TO, delil tespiti açısından istişarelerin çok büyük bir önem taşıdığını vurgulamıştır.[61] Benzer şekilde *Argentina-Textiles and Apparel* Davası'nda da, ABD'nin istişare aşamasında AT'dan temin ettiği delilin Arjantin tarafından kullanılabileceğine karar verilmiştir.[62] Görüldüğü üzere bu konudaki düzenlemelerin çok genel nitelikte olması uygulamaya farklı şekillerde yansımakta, peneller ve TO arasında farklı görüşlerin olması da devletler açısından eşit olmayan sonuçların doğmasına yol açmaktadır.

4. İstişarelerin Denetimi

İstişarelerin gerçekleşmemesi ile ilgili olarak sonraki aşamada bir denetim yapılıp yapılamayacağı başka bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü hem zorunlu bir aşamadır; hem de denetimi yapılmamaktadır. Bu nedenle de bir ikilem doğmaktadır. Pekçok panel kararında istişare aşamasının gerçeklememiş olması ile ilgili olarak inceleme yapılamayacağı ifade edilmiştir. *EC-Bananas III* Davası'nda Panel, her ne kadar istişare aşaması zorunlu da olsa sadece gerçekleşip gerçekleşmediği ya da uygun bir şekilde talep edilip edilmediğinin tespit edilebileceğini ifade etmiştir. Panellerin bunun ötesinde istişare aşamasının niteliği ve içeriği ile ilgili bir inceleme ve tespitte bulunması mümkün değildir.[63] *Turkey-Restrictions on Textiles* Davası'nda da Panel, sadece UÇMM'nin öngördüğü şekilde istişare talebinin yapılıp yapılmadığını inceleme yetkisinin olduğunu ifade etmiştir.

---

59 Panel Report, *US-Underwear*, para.7.27.

60 Panel Report, *Korea-Alcoholic Beverages II*, para.10.23.

61 Appellate Body Report, *India-Patents(EC)*, para.49.

62 Panel Report, *Argentina-Textiles and Apparel*, para.3.211.

63 Panel Report, *EC-Bananas III*, paras.7.19–7.20.; Ayrıca bkz. Panel Report, *US-Underwear*, para 7.61.

Davacı taraf istişareler için hazır bulunmakla birlikte, davalı taraf 60 gün içinde bu talebe yanıt vermediği için panel kurulabileceğine karar verilmiştir.[64]

İstişarelerin gereği gibi yerine getirilmediği iddiası ile ilgili olarak *EC-Bananas III* Davası'nda AT, istişare aşamasında Ekvator, Guatemala, Honduras, Meksika ve ABD'nin tarafların uyuşmazlığı karşılıklı olarak tatmin edici bir çözüme ulaştırmak için yerine getirmeleri gereken asgari şartları gerçekleştirmediklerini ileri sürmüştür. Şikâyetçi taraflar ise, UÇMM madde 5'e göre sadece istişare talebine cevap vermekle, asgari şartı yerine getirdiklerini iddia etmişlerdir.[65] Panel de şikâyetçi devletleri destekleyerek, ilgili düzenlemenin taraflarının iyiniyetle istişare talebine cevap vermesi ve karşılıklı bir çözüme ulaşmak için girişimde bulunmanın yeterli olduğunu ifade etmiş; istişare aşamasının UÇO, panel ve Sekretaryanın dışında yapıldığını belirterek istişare aşaması ile ilgili inceleme yapmasının mümkün olmadığını ve sadece istişarelerin gerçekleşip gerçekleşmediği ya da en azından talep edilip edilmediğini inceleyebileceği sonucuna varmıştır. Sonuç olarak, istişare aşaması tamamen taraflara bağlı, DTÖ organlarının denetimi dışında gerçekleşen kapalı bir kutudur ve bu durum *Korea-Alcoholic Beverages* Davası'nda da teyit edilmiştir.[66] Ancak zorunlu nitelikte olması nedeni ile bu aşamanın içeriğinin de denetlenmesi yerinde olacaktır; aksi halde tarafların iyiniyetle hareket edip etmediklerini tespit etmek mümkün değildir. Özellikle, gelişmiş devletlerin gelişmekte olan devletler üzerinde baskı oluşturmasını engellemek zordur.

5. İstişarelerde İyiniyetin Rolü

UÇMM madde 4.3'te, istişare aşamasında tarafların karşılıklı tatmin edici bir çözüme ulaşabilmek için iyiniyetle hareket etmeleri gerektiği düzenlenmiştir. Ancak bugüne kadar ne paneller ne de TO bu maddede yer alan iyiniyetle hareket etmenin ne anlama geldiği ile ilgili bir yorum yapmıştır. Bununla birlikte antlaşmaların

---

64 Panel Report, *Turkey-Restrictions on Textiles*, para.9.24.

65 Panel Report, *EC-Bananas III*, para.7.18.

66 Panel Report, *Korea-Alcoholic Beverages II*, para.10.19.

yorumu ile ilgili olarak çok sayıda davada bu hukukun genel ilkesi uygulanmıştır.[67] Usul hukuku açısından bu ilke UÇMM madde 3.10'da düzenlenmiştir. TO da iyiniyet ilkesini tarafların adil yargılanma hakkı bağlamında yorumlamıştır.[68]

6. İstişareler ve Gelişmekte Olan Devletler

UÇMM madde 4.10'da gelişmekte olan devletler ile ilgili özel bir düzenleme bulunmaktadır. İlgili maddeye göre, "Üyeler istişareler sırasında gelişmekte olan üye devletlerin özel sorunlarını ve menfaatlerini özellikle dikkate almalıdır."[69]

DTÖ döneminde kabul edilen yeni sistem ile gelişmekte olan devletlerin uyuşmazlıkların çözümü sistemine daha çok katılmaları amaçlanmıştır. İstatistiklere bakıldığında gerçekten gelişmekte olan devletlerin GATT 1947 dönemine göre daha çok şikâyetçi oldukları görülmektedir. 1948–1990 yılları arasında GATT önüne götürülen toplam 229 şikâyetin sadece 49'u gelişmekte olan devletlere ait olup, 185'i gelişmiş devletlere aittir. Yine gelişmekte olan devletlerin uyuşmazlıklarının toplam %18'i bir sonuca ulaşırken; gelişmiş devletler uyuşmazlıklarının %31'ni sonuçlandırmıştır.[70]

Bir başka önemli sorun da, gelişmekte olan devletlerin taraf olduğu uyuşmazlık sayısının sürekli artmasına rağmen bu devletlerin istişare aşaması da dâhil uyuşmazlıkların çözümüne etkin olarak katılma olanaklarının sınırlı olmasıdır;

---

67 Bkz. JANSEN, Bernhard, "Scope of Jurisdiction in GATT/WTO Dispute Settlement: Consultations and Panel Requests" in **Improving WTO Dispute Settlement Procedures: Issues and Lessons from the Practice or Other International Courts and Tribunals,** edt. by WEISS, Friedl, Camaron May, London, 2000, ss.45-55.

68 SCHUCHHARDT, s.1225.

69 İlgili maddenin lafzına bakıldığında "should attention" ifadesi kullanılmıştır, yani herhangi bir zorunluluk bulunmamaktadır; bu yanıyla zayıf bir düzenlemedir ve gelişmekte olan devletler için çok etkili bir düzenleme olduğunu söylemek mümkün değildir. Dahası DTÖ panelleri ısrarla istişare aşamasının esasına ilişkin inceleme yapmaktan kaçınmaktadır. Oysaki istişare aşamasında güçlü devletlerin zayıf devletler üzerinde baskı kurması ve farklı şekillerde bu devletleri tehdit etmesinin olası göründüğünü söylemek mümkündür.

70 Ayrıntılı bilgi için bkz. SCHUCHHARDT, s.1229, 120 no'lu dipnot.

çünkü gelişmekte olan devletlerin şikâyetçi olduğu uyuşmazlık sayısı gelişmiş devletlere kıyasla oldukça azdır. En çok başvuran devletler, yeni endüstrileşmekte olan Meksika, Arjantin ve Brezilya'dır. En az gelişmiş devletler ise, UÇO önüne şikâyet getirme konusunda son derece çekimser davranmaktadır. Bunun çok sayıda nedeni olmakla birlikte en önemlisi kuşkusuz AT ve ABD'yi kızdırmak istememeleridir; çünkü yardım alamama ve GSP (tercihli preferanslar sistemi) olanaklarından yoksun kalma riskleri bulunmaktadır.[71] Gelişmekte olan devletler ortak menfaatlerinin bulunduğu durumlarda birlikte hareket ederek durumlarını güçlendirebilir. Bunun yanı sıra, gelişmekte olan devletlere yardım etmek amacı ile kurulan DTÖ Hukuku Danışma Merkezi'nden yardım almaları mümkündür.[72]

Az gelişmiş devletler ile ilgili uyuşmazlıklarda, istişarelerden tatmin edici bir çözüm alınamaması halinde Genel Müdür veya UÇO Başkanı, az gelişmiş bir devletin talebi üzerine henüz bir panel kurulması talebi olmadan önce, uyuşmazlığı çözüme bağlamakta taraflara yardımcı olmak amacı ile yardımlarını, uzlaştırma ve arabulucu gayretlerini sunacaktır. Genel Müdür veya UÇO Başkanı bu yardımı sağlarken, uygun gördükleri herhangi bir kaynakla istişare talep edebilir.[73] Ancak günümüze kadar hiç uygulanmamış bir düzenlemedir.[74] Bu konuda özellikle gelişmekte olan devletlerin istişare aşamasında daha etkili olabilmeleri için Genel Müdür ya da UÇO Başkanı'nın müdahale etmesinin terinde olacağı söylenebilir.

---

71 SCHUCHHARDT, s.1230.

72 Adıgeçen kuruluşun orijinal adı "Advisory Centre on WTO Law"dur. (ACWL). Ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.acwl.ch/e/index_e.aspx.

73 UÇMM m.24.2.

74 UNCTAD, (3.2 Panels), s.6.

7. Üçüncü Devletlerin[75] Hakları

GATT'ta önce de ifade edildiği gibi istişareler ile ilgili olarak iki farklı düzenleme bulunmaktadır. İlki, üye üçüncü devletlerin de katılımına olanak tanıyan madde XXII'dir. Sözkonusu düzenleme ilgili maddeye 1958 yılında yapılan değişiklik ile eklenmiştir.[76] GATT madde XXII.1'e göre taraflardan biri yapılan bir istişare talebi ile ilgili olarak "esaslı bir ticari menfaati" olduğunu düşünürse istişarelere katılabilir.[77] Esaslı ticari menfaatin ne olduğuna ilişkin UÇMM'de bir düzenleme bulunmamaktadır. Bugüne kadar herhangi bir panel ya da TO kararı ile de açıklanmamıştır. Esaslı bir ticari menfaatin olması her ne kadar davada taraf olma ile ilgili bir sorun olsa da aslında istişarelere katılma hakkı açısından da önemli bir yere sahiptir ve bu konuya bir açıklık getirilmesi gerekmektedir.[78]

Reform çalışmaları sırasında gelişmekte olan devletler, bu kriterin varlığının üçüncü devletlerin davaya katılması açısından bir engel teşkil ettiğini ve yumuşatılması gerektiğini ileri sürmüştür. Sözgelimi Afrika Grubu, gelişmekte olan devletlerin ekonomik ya da ticari menfaati olduğunu kanıtlamaksızın da herhangi bir ticari ilgisi olması halinde davaya katılabilmelerine olanak sağlanmasını önermişlerdir.[79]

---

75 Çalışmada üçüncü devletten kastedilen davaya müdahil olmak isteyen DTÖ üyesi devletlerdir. Literatürde kullanılan "Third Party" terimi çalışmada bu şekilde çevrilmiştir. Bazı kaynaklarda bu terim "üçüncü taraf" olarak kullanılmaktadır. Oysa, burada üçüncü bir taraf sözkonusu değildir; bir davanın "davacı" ve "davalı" olmak üzere sadece iki tarafı bulunur, üçüncü bir taraftan sözedilemez. Uyuşmazlıkta menfaati olan üye bir devletin taraflardan biri yanında davaya katılması aslında iç hukuktaki "müdahale"dir. Bir başka ifade ile üçüncü devlet ile kastedilen, müdahil devlettir.

76 AT'nı kuran Roma Antlaşması nedeniyle ortaya çıkan sorunlar ilgili düzenlemeyi gerekli kılmıştır. Bkz. BISD, 7th Supp. 69–71.

77 UÇMM m.4.11.

78 SCHUCHHARDT, s.1214.

79 Bkz. BUSCH Marc L.; REINHARDT, Eric, "Fixing What Ain't Broke, Third Party Rights, Consultations and the DSU" in **Reform and Development of the WTO Dispute Settlement System**, edt. by GEORGIEV, D; BORGHT, K.V., Cambridge Uni. Press, 2006, s. 76.

İstişare talebinin duyurulmasından sonra esaslı bir ticari menfaati olduğunu iddia eden taraf, 10 gün içinde istişarelere katılmak istediğini bildirir ve bu talep de UÇO aracılığı ile diğer üyelere bildirilir. Herhangi bir nedenle talebi kabul edilmeyen üçüncü bir üye, kendi bağımsız istişareler aşamasını başlatma hakkına sahiptir. Genellikle burada esaslı ticari menfaatinin bulunduğunun kanıtlaması ve şikâyet edilen tarafa bununla ilgili delil sunması zorluk arzetmektedir. Oysa UÇMM madde 10'a göre panel aşamasına katılmak isteyen bir üyenin sadece ticari bir menfaatinin bulunması yeterli olup, davalı tarafın herhangi bir veto yetkisi de bulunmamaktadır. İstişare aşamasına katılan üçüncü devletler, istişareleri talep eden devlet ile aynı haklara sahip olmaktadır. Bu devletler çoğunlukla benzer nitelikte menfaatleri olduğu için istişarelere katılmaktadır. Bununla birlikte, ilgili devletlerin delillere, bilgilere ve hukuki tartışmalara ulaşmak için bazı stratejik amaçlar ile de istişarelere katılmayı tercih ettikleri görülmektedir.[80]

GATT madde XXIII.1'e göre yapılan istişare talebi ise, üçüncü devletlerin katılımına izin vermemektedir. Bu nedenle uyuşmazlığın tarafları başlangıç aşamasında üçüncü devletlerin sürece katılmasını istemiyorlarsa bir karar vermelidir. Şikâyetçi taraf, ikili görüşmeler yolu ile daha kısa zamanda ve etkili bir sonuç alabileceğine inanıyorsa bu yolu tercih edebilir. Ancak uygulamada daha çok tarafların madde XXII'ye göre istişareleri başlattıkları görülmektedir.[81] Bunun özellikle uyuşmazlık ile ilgisi olan gelişmekte olan devletlerin sürece katılmasına olanak sağladığından yerinde bir uygulama olduğunu söylemek mümkündür.

C. Panel Aşaması

1. Genel Olarak

İstişare aşamasında uyuşmazlığın çözülmesi ile hukuki süreç sona ermektedir. Uyuşmazlığın çözülememesi halinde ise, bir sonraki panel aşamasına geçilir. Bunun için davacı tarafın uyuşmazlığı çözümlemek üzere UÇO'dan panel kurulmasını talep

80 SCHUCHHARDT, s.1213.

81 SCHUCHHARDT, s.1213.

etmesi gerekir. İstişare talebinde olduğu gibi, panelin kurulması talebi de yazılı olmalı ve sözkonusu talep, davanın hukuki dayanaklarının bir özeti ile dava konusu yapılan önlemi ve istişarelerde bulunulup bulunulmadığını belirtmelidir.[82] *EC-Bananas III* Davası'nda TO, panel talebinde dava sebeplerinin açıkça belirtilmesi gerektiğini ifade etmiş[83] ve panel kurulması talebinin tam (eksiksiz) olması gerekliliğini iki önemli nedene bağlamıştır. İlki, sözkonusu talebin panelin görev belgesinin içeriğini belirlemesi; ikincisi ise, şikâyet edilen devlet ve diğer üye devletlere, şikâyetin hukuki dayanağı ile ilgili olarak bilgi vermesidir.[84] Ayrıca panel kurulması talebinde uyuşmazlığa konu olan sorunun yeterli açıklıkta belirtilmesi gerekmektedir. TO, şikâyetin hukuki dayanağının kısa özetinin sorunu açıkça ortaya koyacak yeterlilikte olması gerektiğini belirtmiştir.[85] Aynı yönde, *Korea-Dairy* Davası'nda TO, talepte yer alan özetin dava sebeplerini açık bir şekilde ortaya koyması gerektiğini ifade etmiştir.[86]

Panel, şikâyette bulunan tarafın talebi üzerine ve UÇO bu toplantıda konsensüs ile panelin oluşturulmamasına karar vermediği takdirde, en geç, talebin UÇO gündeminde ilk kez yer aldığı toplantıyı izleyen ilk UÇO toplantısında oluşturulacaktır.[87] Aynı konuda bir panel oluşturulmasını birden fazla üye devletin talep etmesi halinde, bu şikâyetleri incelemek üzere tek bir panel oluşturulabilir.[88]

İlgili kurallar sadece süre ile ilgili minimum ölçütleri getirmektedir. Uyuşmazlığın tarafları devam eden görüşmelerin olumlu sonuç vereceği kanaatinde

---

82 UÇMM m. 6.2.

83 Appellate Body Report, *EC-Bananas III*, para.143.

84 Appellate Body Report, *EC-Bananas III*, para.142.

85 Appellate Body Report, *European Communities-Customs Classification of Certain Computer Equipment* (bundan sonra *EC-Computer Equipment* olarak anılcaktır.), WT/DS62/ABR, WT/DS67/ABR, WT/DS68/ABR, para.70.

86 Appellate Body, *Korea-Dairy*, para.120.

87 UÇMM m.6.1; Ayrıca dn 5'e göre, Şikâyette bulunan tarafın talep etmesi halinde, en az 10 gün önceden toplantı bildiriminde bulunulması koşulu ile UÇO, talep tarihinden itibaren 1 gün içinde bu amaçla toplanacaktır.

88 UÇMM m. 9.1.

ise, sıklıkla aralarında anlaşarak UÇMM'de belirtilen süreleri uzatabilmektedir.[89] Her ne kadar uyuşmazlıkların nitelikleri ve kuralları uluslararası hukuk ve iç hukukta farklılık arzetse de "adil yargılanma" ve "etkinlik" minimum ölçütleri oluşturmaktadır.[90]

UÇMM madde 6.2'ye göre panel kurulması talebinde;

a. İstişarelerin gerçekleşip gerçekleşmediği,

b.Sorunu açıklığa kavuşturacak ölçüde, şikâyetin hukuki dayanağının bir özetinin yer alması gerekmektedir. Eğer taraflar aralarında özel bir görev belgesi üzerinde anlaşmışlar ise, ilgili hususun da panel kurulması talebinde yer alması gerekmektedir. Maddede geçen "mesele" (matter) sözcüğü özel önlemleri ve bu önlemler ile dava sebepleri arasındaki ilişkiyi kapsamakta olup; her ikisinin de görev belgesinde belirtilmesi zorunludur.

Kapsamdaki antlaşmalarda yer alan bazı hükümler UÇMM'de yer alan genel hükümlere bazı özel hükümler eklemekte ya da niteliğini değiştirebilmektedir. Örneğin anti-damping ile ilgili uyuşmazlıklarda UÇMM madde 6.2 ve Anti-Damping Antlaşması madde 17.4 birbirlerini tamamlayacak şekilde uygulanacaktır. İlgili talep aynı zamanda hem UÇMM. madde 6.2 hem de Anti-Damping Antlaşması madde 17.4'teki şartları birlikte karşılamaktadır.[91]

İstişare talebi ile panel kurulması talebi arasındaki ilişkinin niteliği önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. *William Davey'*e göre, UÇMM'nin gerek 4.5. maddesinde gerek 7.1. maddesinde "mesele" (matter) sözcüğü yer alsa da, bu sözcüğün her iki düzenlemede aynı anlamda kullanıldığı sonucunu çıkarmak mümkün değildir. Burada önem arzeden ve panelin incelemesi gereken husus, her iki talep arasında büyük ve önemli bir farkın olup olmadığıdır.[92] *Japon-Agricultural Products* Davası'nda Panel, istişare talebinde belirtilmemiş de olsa, bazı antlaşma

---

89 WAINCYMER, s. 243.

90 Bkz. UAD Davranış Kuralları m.44–53.

91 WAINCYMER, s.245.

92 WAINCYMER, s.246.

hükümlerinin daha sonra panel kurulması talebinde belirtilebileceğini ifade etmiştir.[93] TO da *Brazil Aircraft* Davası'nda UÇMM'nin istişare talebi ve panel kurulması talebini düzenleyen 4. ve 6. maddelerine dayanarak dava konusu önlemler arasında tam ve kesin bir aynılık olması gerekmediğini ifade etmiştir.[94]

Panel kurulması talebinin eksik olması veya yeterli olmaması meselelerine ilişkin itirazlar (challenges) hakkında ise, öncelikle hangi organın inceleme yapabileceği sorununun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. İlgili sorun *EC-Bananas III* Davası'nda Panel tarafından açıklığa kavuşturulmuş ve ilgili Panel gerek GATT 1947 dönemi uygulamalarına gerek Tokyo Turu Antlaşmaları'na bakıldığında panellere bu konuda bir yetkinin verildiğinin kabul edildiğini ifade etmiştir.[95] TO da panelin yaklaşımını destekleyerek, usule ilişkin meselelerin panel tarafından çözüleceğini ifade etmiştir.[96]

Bu konuda bir başka husus, panel kurulması talebinin yeterince ayrıntılı ve açık olmamasına bağlı olarak adil yargılanma hakkının ihlali sorunudur. Şüphesiz buradaki talebin yeterince ayrıntılı olması koşulu çok dar yorumlanmamalıdır; çünkü çok dar olan bir zaman diliminde çok ayrıntılı detayların verilmesi çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Burada önemli olan panel kurulması talebinin tarafların anlayacağı açıklıkta olması gerektiğidir.[97] Dava konusu önlemin açık bir şekilde belirtilmesi gerekmektedir. TO, *EC-Bananas III* Davası'nda panel kurulması talebinin, öncelikle panelin inceleyeceği görev belgesinin içeriğini tespit etme; ikinci

---

93 Panel Report, *Japon Measures Affecting Agricultural Products*, (bundan sonra Japan-Agricultural Products II olarak anılacaktır.), WT/DS76/R, para.8.4.

94 Appellate Body Report, *Brazil Export Financing Programme for Aircraft*, (bundan sonra Brazil-Aircraft olarak anılacaktır.), WT/DS46/ABR, para.132.

95 Panel Report, *EC-Bananas III,* para.7.26; Panel'in ilgili konuda atıf yaptığı önceki kararlar; GATT Panel Report, *US-Brazil Footwear*, BISD 39S/128, pp. 147–148, paras. 6.1–6.2; GATT Panel Report, *EC-Cotton Yarn*, ADP/137, pp. 105–109, paras. 439–466; GATT Panel Report, *US-Salmon II*, SCM/153, pp.68–69, paras. 208–214; GATT Panel Report, *US-Salmon*, ADP/87, p. 99, paras.333–335; GATT Panel Report, *US-Grey Portland Cement*, ADP/82, pp.49-50, para.5.12.

96 Appellate Body Report, *EC-Bananas III*, para. 144.

97 WAINCYMER, ss.249–250.

olarak da şikâyetin hukuki dayanağı hakkında davalıyı ve üçüncü devletleri bilgilendirmek gibi işlevleri olduğunu ifade etmiştir.[98]

Panel kurulması talebinin ilk aşamada sorunu açıklığa kavuşturacak nitelikte olması, davanın ilerleyen aşamalarında davalı tarafın şikâyet ile ilgili daha ayrıntılı bilgi talep etme hakkını ortadan kaldırmamaktadır. Sözgelimi, *Thailand-Anti/Dumping Duties* Davası'nda TO, UÇMM'de ilk yazılı savunmadan önce davalı tarafın davacı taraftan daha ayrıntılı bilgi talep etmesini engelleyen herhangi bir düzenleme olmadığını ifade etmiştir.[99]

Dava sebeplerinin de görev belgesinde açıkça belirtilmesi gerekmektedir. Bunun anlamı görev belgesinde belirtilmeyen bir dava sebebinin panel tarafından dikkate alınamayacak olmasıdır. Sadece dava sebeplerinin belirtilmesi yeterli olmayıp; ayrıca bunların spesifikleştirilmesi gerekmektedir. Bir başka ifade ile hangi antlaşma hükümlerinin ihlal edildiğinin belirtilmesi gerekir; aksi halde davalı tarafın savunma hakkı sözkonusu durumdan etkilenebilecektir.[100] Ayrıca bazı uyuşmazlıklarda dava konusu önleme konu olan ürünün de panel kurulması talebinde açıkça belirtilmesi gerekmektedir. *EC-LAN* Davası'nda AT, dava konusu önlem ile ilgili bilgisayarın türünün belirtilmediğini, ABD'nin talebinde genel terimler kullandığını ileri sürmüştür. TO ise, UÇMM madde 6.2'de açıkça ürünler ile ilgili bir düzenleme olmadığını ifade etmiş olmakla birlikte, bazı durumlarda dava konusu önlemlerin belirlenebilmesi için aynı zamanda dava konusu önlem ile ilgili ürünlerin de belirtilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[101] İlgili maddeye bakıldığında tarafların ileri sürdüğü argümanların ise, görev belgesinde belirtilmesinin zorunlu olmadığı görülecektir.

---

98 Appellate Body Report, *EC-Bananas III*, para., 142.

99 Appellate Body Report, *Thailand – Anti-dumping Duties on Angles, Shapes and Sections of Iron or Non-Alloy Steel and H-Beams from Poland (*bundan sonra *Thailand-H.Beams* olarak anılacaktır.), WT/DS122/ABR, para.97.

100 WAINCYMER, s.261.

101 Bkz. Appellate Body Report, *EC-LAN*, paras.67–70.

2. Panellerin Teşekkülü

Panelin teşekkülü ya da oluşturulması konusu panelin kurulmasından farklı bir aşama olup, Panel üyelerinin seçimi ile ilgili olarak hangi metodolojinin (yöntem) izleneceği, panel üyelerinin kimler tarafından seçileceği, üyelerin hangi özelliklere sahip olması gerektiği gibi soruları bünyesinde barındırmaktadır. Önceki bölümde açıklandığı gibi, panelin kurulması aşamasında tek yetkili organ siyasi nitelikteki UÇO'dur.

Panel, taraflarca beş kişiden oluşmasına karar verilmedikçe üç kişiden teşekkül eder.[102] Sekretarya tarafından önerilen adaylar zorunlu bir neden olmadıkça taraflarca kabul edilmelidir. Panelin kurulduğu tarihten itibaren 20 gün içinde panelistlerin seçilememesi halinde Genel Müdür, UÇO başkanı ile ilgili konsey ve komitelerin başkanlarına danışarak panelistleri belirleyecektir. Eğer bir uyuşmazlık, gelişmiş bir devlet ile az gelişmiş bir devlet arasında ise gelişmekte olan devlet en az bir panelistin gelişmekte olan bir devletten olmasını talep edebilir.[103]

Bazı Antlaşmalar'da ayrıca panelistlerin sahip olması gereken özellikler belirlenmiştir. Sözgelimi GATS'ın Mali (Finansal) Hizmetler'e İlişkin Eki'nin 4. paragrafında çıkacak olan uyuşmazlıklarda görev yapacak panelistlerin uyuşmazlığı yaratan mali hizmet konusunda uzmanlığa sahip olması gerektiği ifade edilmektedir.

Günümüze kadar panelistlerin büyük kısmı GATT ya da DTÖ hükümet misyonlarının üyelerinden seçilmiştir. Ancak bugün gelinen noktada, uyuşmazlıkların çözümü sisteminin kullanımının hızla artmasına koşut olarak hükümet temsilcilerinin sayısı yeterli değildir. UÇMM madde 8 aynı zamanda hükümet dışından da bireylerin panelist olmasına olanak tanıyan bir düzenleme içermektedir. Üye devletlere yardımcı olmak amacı ile DTÖ Sekretaryası tarafından nitelikli panelistlerin isimlerini içeren bir liste tutulmaktadır. Üye devletler bu liste için isim önerebilmektedir. Önerilen isimler UÇO tarafından onaylandıktan sonra

---

102 UÇMM m.8.5.

103 UÇMM m.8.10.

listeye eklenir.[104] Sekretarya da davanın taraflarına sözkonusu listeden isimler önerir. Tarafların zorunlu (compelling) bir neden olmadıkça önerilen isimleri reddetmemesi gerekir.[105] Burada zorunlu neden olarak kabul edilecek hususlar ile ilgili UÇMM'de bir düzenleme olmadığını belirtmek gerekir. Uygulamada, panellerin oluşumu zor ve tartışmalı bir süreç olarak karşımıza çıkmakta ve bu nedenle de çok uzun zaman alabilmektedir.[106]

Uyuşmazlığın tarafları panelde görev alacak panelistleri panelin kurulma kararını izleyen 20 gün içinde belirleyemezlerse, panelistler taraflardan birinin talebi üzerine DTÖ Genel Müdürü tarafından, UÇO Başkanı ve ilgili komite veya konseyler ile istişarelerde bulunularak atanır.[107] Uygulamada, davanın tarafları, DTÖ Sekretaryası'nın önerdiği panelist adaylarını geldikleri ülke, daha önceki davalarda vermiş olduğu kararlar ya da meslekleri gibi nedenlerle reddetmekte ve bu nedenle atamalar DTÖ Genel Müdürü tarafından yapılmaktadır. Panelistler, UÇO tarafından onaylanan nitelikli kişilerden oluşan bir liste bulunmaktadır; ancak panelistler bu listeden seçilmemektedir. Cenevre dışından akademisyen ve hukuk uzmanları seçilmemiştir. Ancak zamanla bu durum değişmiş olup günümüz uyuşmazlıklarının hemen hepsinde en az bir panelistin akademisyen olmasına dikkat edilmektedir.[108] UÇMM madde 8.11'e göre panelistlerin masraflarının DTÖ bütçesinden karşılanması, yargı konusunda ek bir bütçenin ve farklı kaynaklarının olmaması nedeniyle genellikle hükümet dışından panelistlerin Cenevre ya da Avrupa'dan seçilmesi yönünde bir baskı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, uyumazlıkların çözümü sürecini destekleyecek ek kaynakların temin edilmesinin önemli bir ihtiyaca cevap vereceği açıktır.

---

104 UÇMM m.8.4.

105 UÇMM m.8.6.

106 UNCTAD, (3.2 Panels), s.9.

107 UÇMM m.8.7.

108 WAINCYMER, s.269.

3. Panellerin Görev Belgesi (terms of reference)

UÇO tarafından oluşturulan panelin baktığı somut bir davadaki görev alanının sınırlarını "görev belgesi" (*terms of reference*) belirler.[109] İlgili terim, Milletlerarası Tahkim Kanunu'nda da bu şekilde kullanılmaktadır.[110] UÇMM'de düzenlenen görev belgesi panellerin çalışma alanını belirlemek üzere kullanılmıştır. UÇMM'nin 7. maddesine göre görev belgesi,

"*davanın taraflarınca ileri sürülen DTÖ antlaşması ya da antlaşmalarının ismi) ilgili hükümleri ışığında, (ilgili tarafın ismi) tarafından UÇO'na…… numaralı belgede iletilen meseleyi incelemek ve UÇO'na bu antlaşma ya da antlaşmalarda yer alan tavsiye ya da kararları alabilmesine yardımcı olacak tespitlerde bulunmak*" olarak belirlenmiştir. İlgili maddeye göre, uyuşmazlığa taraf olanlar panel oluşturulduktan sonra 20 gün içinde aksi yönde bir karar almadıkları takdirde belirtilen "genel (standart) ya da özel görev belgesi" çerçevesinde uyuşmazlığa bakacaklardır. Belirtilen sürede taraflar anlaşabilirlerse panel somut davaya "genel görev belgesi" yerine "özel görev belgesi" çerçevesinde de bakabilecektir.[111] Maddede bırakılan boşluğa davacı tarafın UÇO'na yönelik panel kurulması talebinin yer aldığı DTÖ belgesinin numarası yazılmaktadır. Buna koşut olarak paneller, görev belgesinde yer alan dava sebeplerinin dışına çıkamaz. Davacı taraf da panelin görev alanı dışında bulunan bir dava sebebini ne dava dilekçesinde ne de daha sonra panele sunacağı yazılı ve sözlü mütalaalarda ileri sürebilir. [112]

---

109 Burada dikkat çekilmesi gereken bir başka nokta, panelin görev alanı ile yargı yetkisinin (jurisdiction) birbiri ile karıştırılmaması gerektiğidir. Görev alanı panelin önüne gelen somut bir uyuşmazlıkta hangi dava sebeplerini karara bağlayacağı ile ilgili bir kavramı ifade ederken; yargısal yetki, DTÖ antlaşmalarının uygulanma alanını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Somut bir davada uyuşmazlığın tarafları uzlaşmış olsalar bile davaya bakan panel, DTÖ Antlaşmaları kapsamı dışındaki bir hususu karara bağlayamaz. Bkz. WAINCYMER, s.274.

110 Bkz. Milletlerarası Tahkim Kanunu, m.10 E.

111 UÇMM m.7.3.

112 WAINCYMER, s. 273; PALMETER; MAVROIDIS, s.19.

Davacı tarafın panel kurulması talebinin içeriği panelin görev alanının sınırlarını belirlemektedir. Panel de, panel kurulması talebinde yer alan dava sebepleri dışında kalan bir hukuka uygunluk denetimi yapamaz. Bir başka ifade ile panelin re'sen inceleme yetkisinin olmadığı sonucuna ulaşılabilecektir. Burada "dava sebebi" (claims) kavramına değinmekte yarar vardır; çünkü dava sebebine verilecek anlam, yargılama hukukunun en önemli sorunlarından biri olan iddianın ve savunmanın değiştirilmesi/genişletilmesi yasağının belirlenmesi açısından önem taşımaktadır.

DTÖ'de ise, dava sebebi kavramı hem hukuki ilişki (sebepleri) hem de vakıaları içermektedir.[113] Sadece vakıaların bildirilmesi yeterli olmayıp, davacının

---

[113] Dava sebebi ile ilgili olarak usul hukukunda iki farklı görüş ileri sürülmektedir; ferdileştirme kuramı ve vakıalara dayandırma kuramı. Ferdileştirme kuramına göre, dava sebebi davada dayanılan *hukuki ilişkidir*. Hukuksal ilişki gerçek vakıaların düşümsel bir sonucu, yani olayların hukuksal nitelemesi olarak ortaya çıkar. Bir başka ifade ile dava açılmasına neden olan ferdileştirilmiş hukuksal ilişkidir.[113] Bu kuramın daha sonra geliştirilmesi ile dava dilekçesinde sadece hukuksal ilişkinin belirtilmesinin yeterli olmadığı, ayrıca bazı vakıaların da belirtilmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Hukuksal ilişkiye ait uyuşmazlığın doğuş sebepleri de belirtilmelidir. Bir başka ifade ile uyuşmazlığın ferdileştirilebilmesi için, bazı vakıaların da hukuksal ilişkinin yanında belirtilmesi gerekir.[113] Bu kurama göre, davanın teknik adını davacının koyması gerekir; hukuki nitelendirmeyi yapan davacıdır. Diğer yandan ileri sürülen nedenlerden hukuki ilişkinin de anlaşılması gerekmektedir. Buradan şöyle bir sonuç çıkmaktadır; vakıalar aynı kaldığı halde dava sırasında başka bir hukuki ilişki ortaya çıkarsa iddia ve savunmanın değiştirilmesi ya da genişletilmesi yasağı ortaya çıkacaktır.[113] Talebin ferdileştirilmesi, kesin hüküm doktrini bakımından da önemlidir; çünkü aynı tarafların aynı dava sebebi ve talep neticesine dayanarak ikame edecekleri ikinci bir dava kesin hüküm nedeniyle reddedilecektir.[113]

Diğer görüş olan vakıalara dayandırma kuramında ise, dava sebebi hukuksal ilişki değil, dava dilekçesinde belirtilen vakıalardır. Bu kurama göre, istemde bulunmaya neden olan vakıaların tümü bütün ayrıntıları ile tarihsel bir sıra ile dava dilekçesinde belirtilmelidir. Dava sebebi dava açılmasına neden olan vakıalardır. Dava dilekçesinde daha sonra vakıaların değiştirilmesi ya da yeni vakıalar ileri sürülmesi davayı değiştirme veya genişletme yasağı olarak kabul edilecektir.[113] Kısaca belirtmek gerekirse, vakıalara dayandırma kuramı, dava sebebi olarak vakıaları görmekte; ferdileştirme kuramı ise, dava vakıalarından çıkan hukuksal ilişkiyi esas almaktadır.[113] Bkz. YILMAZ, Ejder, **Medeni Yargılama Hukukunda Islah**, Kazancı Basımevi, Ankara, 1982, s.117.; Davacının iddiasına neden olan vakıalara dava sebebi denir. Talep sonucunun dayanağı olan ve talep sonucunu haklı göstermeye elverişli olan vakıalardan oluşur.

talebinde hukuki nitelendirmeyi de yapması ve açıkça hangi antlaşmanın hangi hükümlerinin ihlal edildiğinin bildirilmesi gerekmektedir. Sözkonusu ihlale neden olan vakıaların ve tarafların dayandıkları argümanların da talepte belirtilmesi önemlidir. Bu nedenle her iki kurama da dayandığı söylenebilir. Böylece başta yapılan hukuki nitelendirme önemlidir; çünkü yanlış yapılmış ise, daha sonra davayı değiştirme yasağı gündeme gelebilecektir. Bu konu ayrıca panelin yetki aşımı (*ultra vires*) açısından da önemlidir. Panel sadece ileri sürülen hukuki sebepler ve vakıalar ile ilgili inceleme yapabilecek kendisi re'sen tespitte bulunamayacaktır; görev belgesinin kapsamı dışına çıkamayacaktır. (*non ultra petita*)[114] Bu düzenleme ile usul ekonomisi açısından davanın sürüncemede kalmasını engellemek ve bir an önce sonuçlanmasını sağlamak amaçlanmıştır. Bu yasak, iddianın ve savunmanın genişletilmesi/değiştirilmesi yasağı açısından da önem arzeder.[115].

Sözkonusu durum, *US-Carbon Steel* Davası'nda TO tarafından da teyit edilmiştir.[116] Bir başka ifade ile panelin görevi UÇO tarafından kendisine bildirilen hukuki uyuşmazlığı davacı tarafın panelin kurulması talebinde bildirdiği antlaşma hükümleri çerçevesinde incelemek ve UÇO'na uyuşmazlığın çözümü için alacağı karar ile ilgili yardımcı olacak tespitlerde bulunmaktadır. TO, *Brazil-Desiccated Coconut* Davası'nda görev belgesinin iki açıdan önemine dikkat çekmiştir. Öncelikle, görev belgesi ile dava konusu şikâyetin kapsamı hakkında davalı taraf ile diğer üyelere bilgi verilir ve böylece adil yargılanma hakkı güvence altına alınmış olur. İkinci olarak da görev belgesi, panelin hangi dava sebeplerini sonuca bağlayacağını kesin olarak belirler.[117]

Örneğin uygulanan bir gümrük vergisi nedeniyle ortaya zarar çıkmış ise, ayrımcılık yapmama yasağının ihlal edilmesi sonucu ortaya çıkacaktır.

114 PALMETER; MAVROIDIS, ss.19–20.

115 Milletlerarası Tahkim Kanunu'na göre görev belgesinde davanın tarafları, iddia ve savunmalarının özeti, istemleri, uyuşmazlığın açıklanması gerekmektedir. Ancak burada görev belgesi zorunlu nitelikte olmayıp ihtiyaridir. Bkz. Milletlerarası Tahkim Kanunu m.10.

116 Appellate Body Report, *United States – Countervailing Duties on Certain Corrosion-Resistant Carbon Steel Flat Products from Germany* (bundan sonra *US-Carbon Steel* olarak anılacaktır), WT/DS213/ABR, paras.124-125.

117 Appellate Body Report, *Brazil-Desiccated Coconut*, WT/DS22/ABR, para.20.

Dava konusu önlemin talep dilekçesinde belirtilmesi çok zor olmasa da davanın hukuki dayanağının özetinin hazırlanması zaman zaman sorunlara yol açabilmektedir. Çünkü bu özette ayrıca ispat vasıtalarının (arguments) yer alıp almayacağı konusunda açıklık yoktur. Bu konuda *EC-Bananas III* Davası'nda TO, gerekçelerin/ispat vasıtalarının yer almasının gerekmediğine karar vermiştir.[118] Gerekçelerin/ispat vasıtalarının panel talebinde yer almayıp sonraki aşamalarda ileri sürülmesi davanın genişletilmesi sonucunu doğurur.[119] Oysa sonraki bir aşamada yeni bir dava sebebi ileri sürülmesi davanın genişletilmesi anlamına gelecektir. Panelin sadece görev belgesinde belirlenen dava sebepleri ile ilgili inceleme yapabileceği, bunların dışına çıkamayacağı ve taleple bağlı olduğu hususu, TO'nın *India-Patents* Davası'na ilişkin raporunda da yer almıştır.[120]

Görev belgesinin tam olarak anlaşılabilmesi için dava konusu önlemin ne anlama geldiğinin belirlenmesi gerekmektedir. Dava konusu önlem, davalı devlet yetkililerinin bir uygulaması olabileceği gibi, o ülkenin mevzuatının bir parçası da olabilir. Örneğin, bir devletin gümrük yetkililerinin belirli bir ürünün tabi olduğu gümrük sınıflandırmasını değiştirerek, o ürünün ithalinde tahsil edilen gümrük vergisini yükseltmeleri birinci duruma, davalı devletin vergi mevzuatında belirli maddelerin ithal menşeli olanlar ile yerli üretim malları arasında tüketimde alınan vergiler yönünden ayrım yapan hükümler bulunduğu iddiası ikinci duruma örnektir. Burada önemli olan sözkonusu politikanın bir uygulama ya da düzenleme olması ve ticareti engelleyici ya da kısıtlayıcı özelliğinin bulunmasıdır.

Burada yine bir başka sorun, ihlal edildiği iddia edilen antlaşma maddesine atıf yapmanın yeterli olup olmadığıdır. Bu konu *Korea-Dairy* Davası'nda gündeme gelmiştir. TO, ilgili antlaşma hükmüne atıfta bulunulmasını asgari koşul olarak değerlendirmiş ve yeterli olup olmadığının somut olayın şartlarına göre

---

118 Appellate Body Report, *EC-Bananas III*, para.141.

119 Appellate Body Report, *EC-Bananas III*, para, 143.

120 Appellate Body Report, *India-Patents Protection for Pharmaceutical and Agricultural Chemical Products* (bundan sonra *India-Patents-(US*) olarak anılacaktır.), WT/DS/50/ABR, paras.92–93.

belirleneceğini ifade etmiştir. Atıfta bulunulan antlaşma hükmünün birden fazla yükümlülük içermesi halinde kuşkusuz sadece ilgili hükme atıfta bulunmak yeterli olmayacaktır.[121] Çünkü böyle bir durumda davalı taraf açısından bir belirsizlik olacak, davacının hukuki dayanağının ne olduğunu tam olarak anlayamayacağı için kendi savunmasını hazırlama şansından yoksun kalacaktır.[122]

Konu ile ilgili başka bir örnek teşkil eden *US-Offset Act* Davası'nda davaya bakan Panel, panel kurulması talebinde yer almayan Anti-Damping Antlaşması'nın 15. maddesini de gözönünde bulundurarak karar vereceğini belirtmiş ve buna gerekçe olarak da UÇMM madde 12.11'i göstermiştir.[123] İlgili maddeye göre, taraflardan biri ya da birden fazlası gelişmekte olan Üye ise, panelin raporunda gelişmekte olan üyelerin uyuşmazlıkların çözümü sürecinde ileri sürdükleri kapsamdaki antlaşmaların bir parçasını oluşturan gelişmekte olan üye devletler için farklı ya da daha lehte muamele konusundaki ilgili hükümlerin ne şekilde ele alınacağı açıkça belirtilecektir. Örneğin UÇMM madde 15'te gelişmekte olan devlet lehine düzenleme içermektedir. Her ne kadar böyle bir açıklamada bulunmuş olsa da davanın çözümü açısından gerekli bulmadığı için bu maddeye dayanarak karar vermemiştir.[124] TO ise, Panel'in bu tutumu ile temyiz talebinde bu yönde bir itiraz olmamasına rağmen yetkilerini aştığını raporunda belirtmiştir.[125]

Benzer şekilde görev belgesinde açıkça belirtilmese de panellerin re'sen bazı antlaşma hükümlerine aykırılık tespiti yaptığına tanık olunmuştur. Sözgelimi, *India-Quantitative Restrictions* Davası'da ABD, Hindistan'ın ödemeler dengesi kısıtlamalarının sadece GATT 1994 madde XVIII.11'e aykırı olduğunu ileri sürmüş olmakla birlikte, Panel dava konusu önlemin görev belgesinde yer almayan madde XI.1'e de aykırı olduğuna karar vermiştir.[126] Yine *US-Import Measures* Davası'nda

---

121 Appellate Body Report, *Korea-Dairy*, para.124.

122 Appellate Body Report, *Korea-Dairy*, para.127.

123 Panel Report, *United States-Continued Damping and Subsidy Ofset Act of 2000*, (bundan sonra *US – Offset Act (Byrd Amendment)* olarak anılacaktır.), WT/DS217/R, para.7.87.

124 Panel Report, *US – Offset Act (Byrd Amendment)*, para.7.88.

125 Appellate Body Report, *US – Offset Act (Byrd Amendment)*, para.208.

126 Panel Report, India-Quantitative Measures, para. 5.124.

TO, bir üyenin UÇMM madde 22.6 ve madde 23.2(c)'yi ihlal etmesi halinde aynı zamanda madde 3.7'nin de ihlal edileceği sonucuna varmıştır.[127]

Ayrıca bazı durumlarda dava sebepleri ile argümanlar arasında ayrım yapma zorluğu ortaya çıkabilmektedir. Çünkü bilindiği üzere davanın ilerleyen aşamalarında yeni dava sebepleri ileri sürülemezken, yeni argümanlar için bu mümkündür. İkisi arasındaki ayrım, hukuki ve vakıalara ilişkin olup olmadıklarına göre yapılmaktadır.[128] Örneğin *Thailand-Anti-Dumping Duties* Davası'nda Panel, şikâyetçi tarafın sonradan ileri sürmüş olduğu bazı iddiaların dava sebeplerini güçlendirici nitelikte argümanları olduğuna karar vermiş ve davalının bunun yeni bir dava sebebi teşkil ettiğine dair iddiasını reddetmiştir. Dava sebebi ve argümanlar arasındaki fark; ilkinin herhangi bir antlaşma hükmünü ihlal etmesi; ikincisinin ise, bu dava sebebini destekleyici nitelikteki iddialar ve düşüncelerden ibaret olmasıdır. Argümanlar, davanın her aşamasında dava sebeplerinin desteklenmesi ve güçlenmesi amacı ile ileri sürülebilir. Bu özellikle de ilgili DTÖ hükümlerinin hukuki yorumu ile yakından ilgilidir. Ancak yeterli argümaların varlığı halinde panel ilgili hükümlerin ihlaline ilişkin bir yorum yapabilecektir.[129]

Dava sebeplerinin delillerden de ayrılması gerekmektedir. İlerleyen süreçte dava sebeplerini güçlendirmek amacı ile yeni delillerin de sunulması mümkündür. Bazı durumlarda bir tarafta dava sebepleri diğer tarafta delil ve argümanların ayırdedilmesi sorun olabilmektedir.[130]

Burada değinilmesi gereken bir diğer husus, bahsedilen konularda davalı tarafından bir savunma ya da itiraz olmaması halinde panel ya da TO'nın res'en bunu dikkate alıp alamayacağıdır. *Palmeter* ve *Mavroidis*'e göre panel ya da TO kendisini

---

127 Appellate Body Report, *India – Quantitative Restrictions on Imports of Agricultural, Textile and Industrial* (bundan sonra *Products, US-Import Measures* olarak anılacaktır), WT/DS90/ABR, para. 120.

128 WAINCYMER, s. 277.

129 WAINCYMER, s. 278.

130 WAINCYMER, s. 279.

taraflardan herhangi birinin yerine koyarsa *non ultra petita* kuralının ihlali gündeme gelir.[131]

Son olarak ilgili konuda görev belgesi ile istişare talebi arasındaki ilişkiye değinilecektir. Önce de ifade edildiği gibi, DTÖ'de uyuşmazlıkların çözümü süreci istişareler ile başlamaktadır. Davacı tarafın hem davalı tarafa hem de UÇO'na aynı zamanda gönderdiği istişarede bulunma talebi ile istişareler sürecine geçilmiş olur. UÇMM madde 4.4'e göre ilgili talep yazılı şekil şartına bağlı olup, dava konusu önlem ile davanın hukuki dayanakları bildirilmelidir. İstişareler ile sorun çözülemezse, davacı tarafın UÇO'dan uyuşmazlığın çözümü için bir panel kurulmasını talep etme hakkı bulunmaktadır. UÇMM madde 6.2'ye göre, panel kurulması talebi de yazılı şekil şartına tabi olup, yine dava konusu önlem ile davanın hukuki dayanaklarının talepte belirtilmesi gerekmektedir. Burada sorun, istişarelerde bulunma talebinde yer alan hukuki sebepler ile panel kurulması talebinde yer alan hukuki sebepler arasında nasıl bir ilişkinin olduğudur. Acaba istişare talebi davanın konusunun belirlenmesinde bir role sahip midir? UÇMM'de bu konuda herhangi bir düzenleme olmamakla birlikte, bazı davalarda davalı tarafların böyle bir savunma geliştirdikleri görülmektedir. Örneğin, Brezilya'nın açtığı *Kanada Aircarft* Davası'nda bu durum gündeme gelmiştir.[132] Panel, kararında Kanada'nın iddiasını reddetmiş ve davanın konusunu belirleyenin istişarelerde bulunma talebi değil, panel kurulması talebi olduğunu belirtmiştir.[133] Panel'in kararının yerinde olduğu söylenebilir. Çünkü taraflar asıl olarak istişare aşamasından bir sonuç alınamaması üzerine dava açma konusunda kesin bir karar vermekte ve hangi dava sebeplerini ileri süreceğini tam olarak belirlemektedir.

---

131 WAINCYMER, s. 282.

132 Panel Report, *Canada – Measures Affecting the Export of Civilian Aircraft*, (bundan sonra *Canada-Aircraft* olarak anılacaktır.) WT/DS70/R, para.9.7.

133 Panel Report, *Canada-Aircraft*, para.9.14.

4. Panel Aşamasında Süreye İlişkin Düzenlemeler

a. Çeşitli Sürelerin Tespiti

Tüm UÇO kararları için süre sınırı UÇMM madde 20'de düzenlemiştir. İlgili düzenlemeye göre, "Uyuşmazlığın taraflarınca aksi kararlaştırılmadıkça, UÇO tarafından panelin oluşturulduğu tarihten UÇO'nın panel ve temyiz raporunu kabul için değerlendirdiği tarihe kadar olan süre, kural olarak, eğer panel raporu temyiz edilmez ise dokuz ayı, temyiz edilir ise 12 ayı geçmeyecektir. Madde 12.9 veya m.17.5 gereğince TO, raporun sunulması için süreyi uzatırsa, ilave süre belirtilen süreye eklenecektir."

UÇMM'de süreye ilişkin genel düzenlemelerin yanı sıra bazı durumlarda -özellikle de acil durum ve yasaklanmış sübvansiyonların olduğu durumlarda- özel düzenlemelere yer verilmiştir. Bunun yanı sıra UÇMM'de yer alan süreye ilişkin düzenlemeler özel koşulların varlığı halinde uzatılabilir.[134]

aa. Panelin Kurulması

UÇMM madde 6.1'de panel kurulması talebi ile ilgili ayrıntılı düzenlemeler yer almaktadır. Panel en geç, ilk kez UÇO gündeminde yer almasını takiben ikinci UÇO toplantısında UÇO'nın konsensüs ile aksi yönde bir karar vermemesi halinde otomatik olarak kurulmuş olur. Şikâyetçi taraf 15 gün içinde, ayrıca ek 10 günlük bir süre için özel bir toplantı talep edebilir. Genellikle özel bir toplantının olmaması halinde panelin kurulması için 40 günden fazla bir süreye ihtiyaç duyulmaktadır. Panelin kurulmasının ardından panelistler seçilir. UÇMM madde 8.7'e göre taraflar arasında panelistler üzerinde bir uzlaşmaya varılabilmesi için ayrıca bir 20 gün gerekmektedir. Bu süre içinde herhangi bir antlaşmaya varılamaması halinde Genel Sekreter 10 günlük süre bir daha tanır ve bu nedenle panelin oluşturulması için 30 günlük bir süreye ihtiyaç duyulur.

---

134 WAINCYMER, s.299.

bb. Görev Belgesinin Hazırlanması

Görev belgesinin hazırlanması için ayrıca bir süre öngörülmemiştir. Bu panelistlerin seçimi ile hem zamanlı olarak gerçekleşmektedir. Panelin kurulmasından itibaren 20 gün içinde taraflar özel bir görev belgesi üzerinde anlaşamazlar ise UÇMM madde 7'ye göre standart görev belgesi uygulanacaktır. Uygulamada görev belgesi, panelin kurulduğu toplantıda tespit edilir.[135]

Çalışma usullerinin 3 no'lu ekinin 12. paragrafında acil olmayan durumlar için öngörülen genel süre tablosu şu şekildedir:

a. *Tarafların ilk yazılı sunuşlarının alınmasından itibaren*:	
1) şikâyetçi taraf:	3–6 hafta
2) şikâyet olunan taraf:	2–3 hafta
b. *Taraflar ile ilk esaslı toplantı için tarih, saat ve yer belirlenmesi*:	
üçüncü devletler ile toplantı:	1–2 hafta
c. *Tarafların yazılı cevaplarının alınması*:	2–3 hafta
d. *Taraflar ile ikinci esaslı toplantı için gün, saat ve yer belirlenmesi*:	
	1–2 hafta
e. *Taraflara raporun tanımlayıcı bölümün sunulması*:	
	2–4 hafta
f. *Raporun açıklayıcı bölümüne ilişkin tarafların yorumlarının alınması*:	
	2 hafta

[135] WAINCYMER, s.300.

g. *Taraflara tespit ve sonuçları kapsayan ara raporun açıklanması:*
2–4 hafta
h. *Taraf ya da tarafların raporun değerlendirilmesi talebi için bir süre belirlenmesi*: 1 hafta
ı. *Taraflar ile muhtemel ek bir toplantı için değerlendirme*:
2 hafta
i. Uyuşmazlığın taraflarına son raporun gönderilmesi:
2 hafta

cc. Delillerin Sunulması

Delillerin sunulması ile ilgili olarak UÇMM'de herhangi bir süre sınırlaması yoktur. UÇMM madde 12.8'de düzenlenen altı aylık süre, panelin kompozisyonu ve görev belgesinin belirlenmesi ile taraflara nihai raporun sunulması arasında öngörülen genel kuraldır. UÇMM madde 12.9'da panelin kurulması ile üyelere raporun açıklanması arasındaki sürenin dokuz ayı geçmemesi gerektiği düzenlenmiş olmakla birlikte, uygulamada bu süre sıklıkla aşılmaktadır. Sözkonusu düzenlemeler arasındaki farkı anlamak için maddeleri incelemek yerinde olacaktır.

UÇMM madde 12.8;

> *"Usulleri daha etkili bir hale getirebilmek için, panelin kimlerden oluşacağı ve görev belgesi üzerinde mutabakata varıldığı tarihten nihai raporun uyuşmazlığa taraf olanlara verildiği tarihe kadar, panelin incelemelerini yapacağı süre genel kural olarak altı ayı aşmayacaktır. Bozulabilir mallarla ilgili olanlar da dâhil olmak üzere, acil durumlarda panel raporunu uyuşmazlığın taraflarına üç ay içinde vermeyi amaçlamaktadır."*

UÇMM madde 12.9;

"*Panel raporunu altı ay içinde veya acil durumlarda üç ay içinde hazırlayamayacağı kanaatine vardığı takdirde, UÇO'nı bu durumdan yazılı olarak haberdar edecek ve gecikme nedenleri ile raporunu hazırlayacağı tahmini süreyi belirtecektir. Panelin oluşturulmasından raporun üyelere gönderilmesine kadar geçen süre hiçbir şekilde dokuz ayı aşmayacaktır."*

Düzenlemelerden de anlaşıldığı üzere, madde 12.9'da belirtilen dokuz aylık süre panelin oluşturulmasından itibaren başlar. Madde 12.8'deki 6 aylık süre ise panelistlerin seçimi ve görev belgesi üzerinde anlaşmaya varıldığı tarihten itibaren başlar. Dahası dokuz aylık süre raporun taraflara gönderilmesini de içine alırken; altı aylık süre sadece nihai raporun taraflara gönderilmesini kapsamaktadır.

Taraflar genellikle delilleri ikinci yazılı sunuşlarında vermeyi tercih etmektedir. Burada da panelin taraflarının adil yargılanma haklarına halel getirmeyecek şekilde tarafların haklarını gözetmesi gerekmektedir. Eğer taraflardan biri daha sonraki bir aşamada yeni delil sunarsa, panelin davalı tarafın bu delile bir cevap verip veremeyeceğini gözönünde bulundurması gerekmektedir. Burada aslında ideal olan ilk yazılı sunuşların sadece tarafların belirli anahtar gerekçeleri sunmasından ziyade, diğer tarafın da potansiyel gerekçelerinin de ayrıntılarını içermesidir. [136]

dd. Panelin Askıya Alınması

Panel, şikâyetçi tarafın talebi üzerine 12 ayı geçmemek üzere çalışmasını askıya alabilir. Askıya alma durumu sözkonusu ise, bu süreye, madde 12.8, madde 12.9, madde 20 ve madde 21.4'te öngörülen süreler daha sonra eklenir. Raporun yayınlanmasının ardından UÇO tarafından kabul edilmesi için 20 günlük bir süre geçmesi gerekir. Panel raporunun üyelere dağıtıldığı tarihten itibaren 60 gün içinde

136 WAINCYMER, s.315.

bir UÇO toplantısında[137] uyuşmazlığın taraflarından biri temyiz etme kararını UÇO'na resmen bildirmez ya da UÇO konsensüs ile raporu reddetmeye karar vermez ise kabul edilecektir. Bir taraf temyiz etme kararını bildirmiş ise, panelin raporu, temyizin tamamlanmasına kadar UÇO tarafından kabul edilmek üzere ele alınmayacaktır. Bu kabul prosedürü, üyelerin bir panel raporu hakkındaki görüşlerini ifade etme hakkına halel getirmemektedir.[138]

ee. Bozulabilir Mallar ve Yasaklanmış Sübvansiyonlar

Panellerin özel durumlarda çalışma usullerini değiştirme konusunda takdir yetkisi bulunmaktadır. Bazı davalarda paneller şikâyetçi taraf ile gelişmekte olan devletler arasındaki dengeyi sağlamak için zaman dilimlerini genişletebilmektedir. Sözgelimi, *India-Quantitative Restrictions* Davası'nda Hindistan gerekçelerini açıklamak için ek bir süre istemiş; bunu da UÇMM madde 12.10'da yer alan gelişmekte olan devletler ile ilgili düzenlemeye dayandırmıştır. Panel de buna koşut olarak Hindistan'a ek 10 günlük bir süre vermiştir.[139]

Bozulabilir mallar ile ilgili zamana ilişkin ayrı düzenlemeler yer almaktadır. İstişare talebi alındıktan sonra bu talebe 10 gün içinde bir cevap verilmesi gerekir. İstişarelerden 20 gün içinde bir sonuç alınamazsa panel kurulması talep edilebilir.[140] Eğer istişare talebine 10 gün içinde bir cevap verilmezse madde 4.3 uyarınca yine panel kurulması talep edilebilecektir.

Yasaklanmış sübvansiyonlar ile ilgili bir uyuşmazlık olduğunda istişare talebinden itibaren 30 gün içinde[141] karşılıklı olarak kabul edilecek bir çözüme

---

137 UÇMM dn.7; bu süre içinde madde 16'nın 1 ve 4. paragraflarının gereklerinin yerine getirilmesine imkân tanıyan bir zamanda bir UÇO toplantısı takvime bağlanmaz ise, bu amaçla bir UÇO toplantısı yapılacaktır.

138 UÇMM m. 16.4.

139 Panel Report, *India-Quantitative Restrictions,* para.5.10.

140 Bkz. UÇMM m.4.8.

141 Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması dn 6: bu maddede belirtilen süreler karşılıklı mutabakatla uzatılabilir.

varılamadığı takdirde uyuşmazlığın taraflarından biri panel kurulmasını talep edebilir.[142] Taraf olanlardan herhangi biri temyiz kararı aldığını resmen UÇO'na bildirmedikçe veya UÇO konsensüs ile raporu reddetme yönünde bir karar almadıkça rapor, panelin raporunun bütün üyelere dağıtıldığı tarihten itibaren 30 gün içinde UÇO tarafından kabul edilecektir.[143] Panel raporunun panelin kurulmasından ve görev belgesinin oluşturulmasından itibaren 90 gün içinde bütün üyelere dağıtılması gerekir.[144]

Panel ayrıca yasaklanmış bir sübvansiyonun olduğunu tespit ederse, sübvansiyonu veren üyeye sübvansiyonu gecikmeden geri çekmesini tavsiye edecektir. Panel, tavsiyesinde önlemin geri çekilmesi gereken süreyi de belirtecektir. Panel tarafından belirtilen ve panel raporunun veya TO'nın raporun kabul edildiği tarihten başlayacak süre içinde UÇO'nun tavsiyesine uyulmadığı takdirde, UÇO konsensüs ile talebi reddetmeye karar vermedikçe, şikayette bulunan üyeye, uygun olan[145] telafi edici önlemleri alması için yetki verecektir.[146]

Sözkonusu maddede özellikle belirtilen süreler dışında bu antlaşma çerçevesindeki uyuşmazlıkların çözümü için UÇMM kapsamındaki uygulanacak süreleri, UÇMM'de öngörülen sürenin yarısı kadar olacaktır.[147] Eğer bir şikâyet aynı zamanda hem GATT 1994 hem de Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması'na dayanıyorsa normal süreler uygulanacaktır.

Dava edilebilir sübvansiyonlar sözkonusu ise, istişare aşaması için Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması'nda öngörülen süre 60

---

142 Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması m.4.4.

143 Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması m.4.8.

144 Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması m.4.6.

145 Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması dn.9; Bu ifade, bu hükümler çerçevesinde ele alınan sübvansiyonların yasaklanmış olduğu gerçeği ışığında, orantısız olan telafi edici önlemlere izin verildiği anlamına gelmemektedir.

146 Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması m.4.10.

147 Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması m.4.12.

gündür.[148] Eğer bu aşamada uyuşmazlık taraflar arasında çözümlenemezse panel kurulması talep edilebilir. Panelistlerin ve görev belgesinin belirlenmesi panelin kurulması kararından sonra 15 gün içinde kararlaştırılmalıdır. Panel raporunun panelin kurulmasının ardından 120 gün içinde üyelere dağıtılması gerekmektedir.[149] Rapor da 30 gün içinde kabul edilmelidir.[150]

Bir üyenin UÇO'nın panel ya da TO'nın raporunu kabul etmesinden itibaren altı ay içinde sübvansiyonun olumsuz etkilerini ya da sübvansiyonu ortadan kaldırmak için gerekli önlemleri almaması ya da tazminat konusunda bir anlaşmaya varılamaması halinde, UÇO aksi yönde bir karar vermemiş ise şikâyetçi üyeye mevcut olduğu belirlenen olumsuz etkilerin derecesi ve özelliği ile orantılı önlemler alma yetkisi verir.[151]

b. Sürelere Uyulmamasının Hukuki Sonuçları

Belirlenen sürelere uyulmaması halinde -bu panel ve TO olabileceği gibi uyuşmazlığın taraflarından biri de olabilir- ne olacağı sorusuna bir yanıt bulunması gerekir. Sözgelimi *EC-Bananas III Recourse to Article 22.6 by the EC* tahkiminde, hakemler madde 22.6'da belirtilen 60 günlük süreyi aşmıştır. Hakemler, ilgili düzenlemenin sadece usule ilişkin bir yükümlülük olduğu, uyulmaması halinde yetkilerinin ortadan kalkmayacağı sonucuna varmıştır. Hakemlere göre böyle bir amaç olsa idi, bunun UÇMM madde 12.12'de açıkça düzenlenmesi gerekirdi. Bu maddede böyle bir duruma yer verilmemiştir. İlgili maddeye göre panelin çalışmasının 12 aydan fazla bir süre ile askıya alınması halinde panelin kurulmasına ilişkin yetkinin geçersiz hale geleceği düzenlenmiştir.[152] Ancak uygulamaya bakıldığında bu kurala çok da riayet edilmediği görülmektedir.[153]

---

148 Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması m.7.4.

149 Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması m.7.5.

150 Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması m.7.6.

151 Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması m.7.9.

152 Bkz. *EC-Bananas III Recourse to Article 22.6 by the EC,* para.2.12.

153 Örnekler için bkz. WAINCYMER, s.306.

Genel olarak uygulamaya bakıldığında tarafların sürelere uymaya özen gösterdikleri görülmektedir. Davalar incelendiğinde genellikle UÇMM'de öngörülen süreye ilişkin sınırlamalara uyulduğu anlaşılmaktadır. Böylelikle davalar kısa sürede sonuçlandırılabilmektedir. Ancak yine kötüye kullanımları engelleyebilmek için bu konuya ilişkin düzenleme yapılması yerinde olacaktır.

5. Özel Temsil

Uyuşmazlıklarda üye devletler kim tarafından temsil edileceklerine kendileri karar verirler. Ancak, ne GATT da ne de DTÖ Antlaşmaları'nda özel temsil ile ilgili bir düzenleme yer almaktadır. Öte yandan UADS'de açıkça özel temsile izin verildiği ve devletlerin ajanlar tarafından temsil edilmesine izin verildiği görülmektedir.[154] Yine örneğin Kanada ve İsrail Serbest Ticaret Antlaşması'nda açıkça özel temsil düzenlenmiştir.[155] DTÖ sistemi içinde özel temsile yer verilmesine karşı çıkan bir grup bulunmaktadır. Özellikle bazı üyeler, büyük hukuk firmalarının bu konuda aktif bir tutum takınarak gelişmekte olan ve gelişmiş devletler arasında adil olmayan sonuçlar ortaya çıkmasına yol açabileceklerini iddia etmektedir.[156]

Özel temsil ile ilgili başka bir problem, üye devletlerin Cenevre'deki misyonlarının (çalışanlarının) tecrübe ve sayıları arasındaki faklılık ile ilgilidir. Çünkü büyük ve güçlü devletlerin hükümet temsilcilerini daha etkin kullanmaları mümkündür. Daha küçük gelişmekte olan devletlerin bu konuda şikâyetleri olabilmektedir. İlgili konuda önde gelen bir akademisyen ve deneyimli bir panelist olan *Cottier* tarafların takımında yer alan özel sektör temsilcilerinin de davaya önemli katkısının olabileceğini iddia etmektedir.[157]

Sistemin devletlerin egemen eşitliği ilkesine dayanması nedeniyle ve devletlerin istedikleri kişileri temsilci olarak seçebilecekleri düşünüldüğünde DTÖ

---

154 UADS m.42.

155 Bkz ilgili antlaşma m. 8.9(5).b

156 WAINCYMER, s.325.

157 Thomas COTTIER ile yapılan görüşme. (23.11.2007)

yargı organlarının, üyelerin özel temsil ile ilgili olarak devletlerin taleplerine göre hareket etmeleri üyeler arasında bir konsensüs olmamasına rağmen kaçınılmaz olmaktadır.[158]

Panellerin ve TO'nın da bu konuda farklı tutum sergiledikleri görülmektedir. İlk olarak Panel, *EC-Bananas III* Davası'nda üçüncü taraf olan St. Lucia'nın özel temsil talebini reddetmiştir. Buna ilişkin olarak çok sayıda gerekçe gösteren Panel, geçmişteki uygulamalara referansta bulunmuştur. Bazı üyelere özel temsilci kullanma izini verilmesi halinde diğerleri için dezavantajlı bir durum ortaya çıkacağını belirtmiştir. Uyuşmazlıklarda özel temsilcilerin bulunmasının gizlilik ilkesi ile bağdaşmayacağını ve küçük üyeler üzerinden ekonomik baskıya yol açabileceğini ifade etmiştir. Son olarak da özel temsilcilerin varlığının DTÖ uyuşmazlıkların çözümü sisteminin hükümetlerarası olma özelliğini değiştirebileceğini belirtmiştir.[159]

Temyiz aşamasında St Lucia talebini yinelemiştir. Üçüncü devletlerin temyiz etme hakları bulunmamakla birlikte TO, üçüncü devletlerin temyiz prosedürleri içinde kendi delegasyonunun kompozisyonunu belirleme konusunda engelleyici herhangi bir düzenleme olmadığını ifade ederek özel temsil talebini kabul etmiştir. TO'na göre, DTÖ Antlaşmaları'nda, UÇMM'de, çalışma usullerinde, ulusararası örf adet hukukunda ve uluslararası mahkeme uygulamalarında özel temsili engelleyen bir düzenleme bulunmamaktadır.[160] Böylece, TO'nın özel temsil konusunda panelin görüşlerine katılmadığı görülmektedir. TO, özel temsilciler aracılığı devletlerin uyuşmazlıkların çözümü sürecinde kapasitesinin artacağını düşünmektedir. TO'na göre sadece hukuku ve hukuki yorumları inceleme yetkisi olan TO önünde uyuşmazlığa taraf olan üyelerin yetkin kişiler tarafından temsil edilmeleri büyük

158 WAINCYMER, s.326.

159 Panel Report, *EC-Bananas III*, para.7.11.

160 Appellate Body Report, *EC-Bananas III*, para.10.

önem taşımaktadır.[161] Uygulamada ise, panellerin son dönemlerde özel temsile izin verdiği görülmektedir.[162]

Özel temsile izin verilmesi kuşkusuz genel uluslararası hukuk uygulaması ile paralellik içindedir. Ancak öte yandan DTÖ kapsamında ortaya çıkan uyuşmazlıkların çok masraflı olması, özel temsilin de maliyeti artıracağı düşünüldüğünde gelişmekte olan devletler aleyhine olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilir ve bu devletlerin adil yargılanma hakları ihlal edilebilir. Bu nedenle gelişmekte olan ve az gelişmiş devletler için mutlaka bu konuya özel bir bütçe ayrılması yerinde olacaktır.

6. Çoklu Şikâyetler ve Katılım

Eğer üyelerden biri DTÖ yükümlülüklerine aykırı olarak ticareti kısıtlayıcı bir davranışta bulunursa diğer DTÖ üyelerinin uyuşmazlıkların çözümü sürecini birlikte başlatmaları mümkündür. Bir başka deyişle, aynı konu ile ilgili olarak birden fazla devletin şikâyetçi olması halinde hepsi için tek bir panel kurulabilecektir.[163] Zaman kazanmak ve daha az maliyet açısından faydalı bir düzenleme olduğunu söylemek mümkündür. [164]

Ancak tek bir panel kurulması için gerekli olan "aynı konu"dan ne anlaşılması gerektiği hususunda bir belirsizlik bulunmaktadır. Bir başka ifade ile aynı meseleden aynı davalı ve önlemin mi yoksa sadece aynı önlemin mi anlaşılacağı sorusu gündeme gelmektedir.[165]

Birleştirilmiş davalarda, tüm şikâyetleri birlikte incelemek üzere kurulan tek panel, şikâyetlerin ayrı paneller tarafından incelenmesi halinde uyuşmazlık

---

161 Appellate Body Report, *EC-Bananas III*, para.12.

162 Örnek olarak bkz. Panel Report, *Indonesia – Certain Measures Affecting the Automotive Industry,* (bundan sonra *Indonesia-Autos* olarak anılacaktır.), WT/DS54/55/59/64, paras.14.1-2.

163 UÇMM m.9.1.

164 Ayrıntılı olarak bkz. Appellate Body Report, *EC-Hormones III*, paras.152–154.

165 WAINCYMER, s.332.

taraflarının sahip olacağı hakların hiçbir surette zarar görmeyecek şekilde incelenmesini organize edecek ve bulgularını UÇO'na sunacaktır. Şikâyette bulunanların her biri tarafından sunulan yazılı başvurular diğer şikâyetçilere verilecek ve her şikâyetçi diğer şikâyetçilerden biri panele görüşlerini sunduğunda hazır bulunma hakkına sahip olacaktır. Aynı konudaki şikâyetleri incelemek üzere birden fazla panel oluşturulduğunda, ayrı panellerin herbirinde, mümkün olan azami ölçüde, aynı kişiler panel üyesi olarak görev yapacaklar ve bu tür uyuşmazlıklarda panel işlemine ait süre cetvelleri birbirleri ile uyumlu olacaktır.[166]

Davaların birleştirilerek görülmesinin önemli faydaları vardır. Öncelikle ilgili üyelerin kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmasını; daha organize bir şekilde ve daha kısa sürede sonuç alınmasını sağlayacaktır. Ayrıca şikâyetçi üyelerin sunmuş olduğu tüm belgelere hepsinin ulaşması temin edilmiş olacaktır.[167]

Eğer uyuşmazlığın taraflarından biri talep ederse panel, uyuşmazlık ile ilgili ayrı raporlar sunabilir. Ancak bu üyeler tarafından tercih edilmemelidir; çünkü UÇMM'nin en önemli amaçlarından biri olan uyuşmazlığın derhal çözümlenmesi yükümlülüğü ile bağdaşmamaktadır. Konuya ilişkin düzenleme uyuşmazlıkların derhal çözümlenmesi gerekliliği ile birlikte düşünülmelidir.[168] Bu konuda bir örnek vermek gerekirse, aynı mesele ile ilgili olduğu için birleştirilerek incelenen *EC-Bananas III Davası'nda* AT, Panel'in dört ayrı rapor hazırlaması gerektiğini iddia etmiştir. Panel ise, 9. maddenin yapılan talep ile uygun bir şekilde yorumlanması gerektiğini belirtmiştir. Panel, herbir raporun benzer nitelikte bölümler içermesinin, 9. maddenin amacını yerine getirdiğine karar vermiştir.[169] Ayrı davaların birleştirilmeleri halinde hepsi için ortak bir görev belgesi geçerli olacaktır. Eğer herhangi bir uyuşmazlık için bir görev belgesi oluşturulmuş ise, şikâyetçi olan başka bir üye için uyarlanarak bu görev belgesinin geçerli olması mümkündür. Örneğin

---

166 Bkz. UÇMM m.9.2-3.

167 ZDOUC (a), s.1247.

168 Appellate Body Report, *U.S.-Offset Act*, para.311.

169 Panel Report, *EC-Bananas III*, paras. 7.55–7.58.

US-Gasoline Davası'nda davaya daha sonraki bir aşamada katılan Brezilya için de aynı görev belgesi geçerli olmuştur.[170]

UÇMM'de çoklu savunma ile ilgili herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Bir başka ifade ile şikâyetçi üye hangi devlete dava açacağına birden fazla devlet ile ilgili olsa bile kendisi karar verebilir ve bunlardan sadece birine karşı dava açabilir.[171] Örneğin *Turkey-Textile* Davası'nda Hindistan, uyuşmazlık konusu aynı zamanda Türkiye ve AT arasındaki gümrük birliğine dayanmasına rağmen sadece Türkiye'ye karşı dava açmıştır.[172] Yine benzer şekilde *EC-Bananas III* Davası'nda, şikâyetçi devletler ilgili uyuşmazlık Afrika, Karayip ve Pasifik (ACP) ile AT arasındaki Lomé Konvansiyonu'na dayanmasına rağmen sadece AT'na karşı dava açmışlardır.[173] Her iki uyuşmazlıkta da uyuşmazlıkların dayanağı olan antlaşmaların diğer taraflarının kendi rızaları olmaksızın davalı olmaya zorlanamayacakları ifade edilmiştir.

7. Panel Aşamasının Esas Bölümleri (Substantive stages of the panel)

a. Genel Olarak

Panelin oluşturulması ve panelistlerin atanmasının ardından panelin ilk görevi, çalışma usullerini ve çalışma takvimini belirlemektir. DTÖ panellerinin çalışma usulüne ilişkin kurallara UÇMM'nin 12. maddesinde ve 3 no'lu Eki'nde yer verilmiştir. Panel, uyuşmazlığa taraf olanlara danıştıktan sonra aksine bir karar olmadıkça, Ek 3'te yer alan kurallara uyar. Sözkonusu Ek'te yer alan çalışma usulleri bağlayıcı olmayıp, uyuşmazlığın tarafları uzlaşabilirlerse bu usuller

---

170 Panel Report, *US-Gasoline*, paras. 1.1–1.5.

171 ZDOUC (a), s.1248.

172 Bkz. Panel Report, *Turken-Restrictions on Import of Textile and Clothing*, (bundan sonra *Turkey-Textiles* olarak anılacaktır.) WT/DS34/R.; Konu ile ilgili yorum için bkz. ROSES, Allan, "Joinder or Third Party Intervention in WTO Dispute Settlement" **Improving WTO Dispute Settlement Procedures: Issues and Lessons from the Practice or Other International Courts and Tribunals,** edt. by WEISS, Friedl, Cameron May, London, 2000, s. 82.

173 Bkz. Panel Report and Appellate Body Report, *EC-Bananas III*.

uygulanmayabilir. İlgili Ek'te de örnek niteliğinde bir çalışma takvimi bulunmakta olup, panel tarafından takip edilmesi zorunlu değildir. Ancak davanın tarafları, panelin kendileri ile istişare ettikten sonra belirleyeceği takvime uymakla mükelleftir. Panel usullerinin, panel sürecini gereksiz şekilde geciktirmeden panel raporlarının hazırlanmasını sağlayacak şekilde yeterince esnek olması gerekir.[174] Uygulamada Ek 3'te yer alan çalışma usulleri temel alınmakla[175] birlikte, paneller bazı durumlarda özel bazı ek usuller de belirlemektedir. Bu ek usuller genellikle uyuşmazlığın usul yönü ile ilgili panel raporunun giriş kısmında açıklanır.[176]

Davalı ve davacı tarafın uyuşmazlığı çözümleme konusunda iyiniyetle uyuşmazlığı çözmek için her türlü gayreti göstermesi gerekir.[177] Uyuşmazlığın çözümüne ilişkin çalışma usullerinin belirlenmesinde, uyuşmazlığın çözümünü zorlaştıracak teknik sorunlar yaratılmaması ve en kısa zamanda, davayı sonuçlandıracak açıklıkta olmasına dikkat edilmesi gerekir.[178] Ayrıca çalışma usullerinin, panellere adil yargılanma hakkını ve hakkaniyet ilkesini temin etmelerine yardımcı olacak şekilde hazırlanması gerekir.[179]

DTÖ'nün çalışma dilleri, İngilizce, Franzsızca ve İspanyolca'dır. Uyuşmazlığın tarafları bu dillerden herhangi birini kullanmayı seçebilirler. Ancak uygulamada genellikle panel aşamasında tarafların İngilizce'yi tercih ettikleri görülmektedir.[180]

---

174 UÇMM m.12.2.

175 Handbook, s.53.

176 UNCTAD, (3.2. Panels), s.31.

177 UNCTAD, (3.2. Panels), s.31.

178 Appellate Body Report, *US-FSC*, para.166; ABR, *US-Lamb*, para.115.

179 Appellate Body Report, *EC-Bananas III*, para.144; Appellate Body Report, *India-Patents*, para.95.

180 UNCTAD, (3.2. Panels), s.32.

b. İlk Yazılı Sunuşlar

Çalışma usulleri ve takvimi belirlendikten sonra, bu takvimde öngörülen tarihte davacı taraf panele ilk yazılı dilekçesini sunar. Panel duruşmaları gizli yapılmaktadır.[181] Davacı tarafa dilekçesini sunması için genellikle panelistlerin atanmasından itibaren 3–6 hafta arasında bir süre verilir. Davalı taraf da, davacı tarafın dilekçesini vermesini izleyen 2–3 hafta içinde cevap dilekçesini panele sunar.[182] Taraflar ilk yazılı sunuşlarında dava sebepleri ile bunlara ilişkin argümanlarını ortaya koymaktadır.[183] Sunulan belgelerin kapsamı zaman zaman ayrıntılı ekleri ile birlikte çok kapsamlı ve ayrıntılı olabilmektedir.[184] Davaya katılan üçüncü devletler ise, panelin kendileri için belirlediği tarihte yazılı bir dilekçe sunarlar.[185] Fakat üçüncü devletlerin yazılı sunuşları, tarafların sunuşlarının aksine daha kısa bir özet şeklinde olmaktadır.[186]

Şeffaflık ilkesinin bir gereği olarak, davanın taraflarının panele sundukları her türlü yazılı belgeyi davanın diğer taraflarına da göndermeleri gereklidir.[187] Bu nedenle panel tarafından incelenmekte olan hususlar hakkında panel ile taraflar

---

181 Bkz. UÇMM m.14; Ek 3 Kural 2.; Panelin talepleri ve elde edilen dokümanlar gizli tutulur. Sözlü ifadelerin gizliliği ile ilgili bir düzenleme bulunmamaktadır. Bununla birlikte, sözlü ifadelerin büyük kısmı aslında yazılı sunuşlar ile bağlantılı olduğu için gizlilik ilkesinin sözlü ifadeler için de geçerli olması gerekir. Bkz. Panel Report, *United States – Anti-Dumping Measures on Certain Hot-Rolled Steel Products from Japan,* (bundan sonra *US- Hot-Rolled Lead* olarak anılacaktır), WT/DS184/R, para.6.2.; Gizlilik ilkesi ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir başka önemli mesele uyuşmazlık çözüm sürecine bir mediator (uzlaştırıcı) katılması halinde sözkonusu olur. Çünkü bu kişi bütün bilgileri öğrenilmektedir. Aslında uzlaştırıcı uyuşmazlığın çözümü için taraflara yardımcı olarak çok önemli bir görevi yerine getirmekle birlikte zaman zaman tarafların hassasiyetleri nedeni ile tüm bilgi ve belgeye ulaşamamaktadır. Bkz. WAINCYMER, s.324.

182 Ek 3 Kural 12-a.

183 UNCTAD, (3.2. Panels), s.34.

184 Handbook, s.54.

185 UÇMM m.10.2.

186 Handbook, s.54.

187 Ek 3 Kural 10.

arasında tek yanlı *ex parte* haberleşmeler olmayacaktır.[188] Uyuşmazlığın tarafları yazılı sunuşlarını kamuya duyurma konusunda takdir yetkisine sahiptir.[189] Üye devletlerin büyük kısmı yazılı sunuşlarını kendi internet sayfalarında sözlü duruşmanın ardından ya da usul işlemleri tamamlanır tamamlanmaz yayımlamaktadır.[190] Sözkonusu internet sayfaları, sunuşların hazırlanması ve DTÖ hukukunun farklı yönleri ile ilgili özel hukuki açıklamaları içermesi nedeni ile önemli birer kaynaktır. Bu nedenle uyuşmazlıkların çözümü konusunda aktif rol oynamaktadırlar.[191] Türk uygulamasına bakıldığında yetkili kurumların bu türden çalışmaları olmadığı görülmektedir. Özellikle de ilgili özel hukuk kişilerinin ulaşabileceği Türkçe bir kaynak olması bakımından en azından Türkiye'yi ilgilendiren uyuşmazlıklara ilişkin bilgi verilmesi yerinde olacaktır.

İlk yazılı sunuşların ardından panel, belirlenen tarihte davanın tarafları ile ilk duruşmasını (organizational meeting) yapar ve ilk söz davacı tarafa verilir. Ardından davalı taraf savunmasını sunar.[192] Taraflar sözlü olarak görüşlerini belirttikten sonra panel taraflara sorular yöneltebilir. Panel duruşmalar dışında da taraflara yazılı olarak davayla ilgili sorular sorabilecektir.[193]

İlk yazılı sunuşlar, uyuşmazlığın konularının belirlenmesini ve aynı zamanda panelin değerlendirmesi için hukuki gerekçelerin ve delillerin sunulmasını sağlar.[194] Bütün gerekçelerin yazılı olarak sunulması önemlidir; çünkü tanıkların sözlü olarak dinlenmesi mümkün değildir.[195]

Ek 3 Kural 4'te belirtildiği üzere, ilk sunuşta vakıaların ve delillerin sunulması için çağrı yapılmaktadır. Aynı zamanda dava konusu önlemin ayrıntılandırılması gerekmektedir. Bazı uygun davalarda bu dokümanların diğer

---

188 UÇMM m.18.1.

189 UÇMM m.18.2.

190 Handbook, s.55.

191 Örnek olarak bkz. http://www.acwl.ch/cases/SubmenuCase.htm, s.55, dn.26.

192 Ek 3 Kural 5.

193 Ek 3 Kural 8.

194 WAINCYMER, s.314.

195 Zaman zaman bu sunuşlar 100 sayfayı geçebilmektedir.

dillere çevrilmesi de mümkündür. Panelin, müzakereleri ve kendisine sunulan bilgileri gizli tutması gerekir. Ancak uyuşmazlığın taraflarından birinin kendi durumu ile ilgili beyanları kamuya açıklaması mümkündür. Üyeler, bir başka üye tarafından panele sunulan ve gizli olduğu belirtilen bilgileri gizli saklayacaklardır. Uyuşmazlığın bir tarafı, yazılı sunuşunun gizli bir örneğini panele sunduğu takdirde, bir üyenin talebi üzerine, sunuşlarında yer alan bilgilerin kamuya açıklanabilecek gizli olmayan bir özetini de sağlayacaktır.[196]

Her ne kadar paneller uyuşmazlığın sonraki aşamalarında yeni argümanlar ileri sürülmesine izin veriyor olsalar da genellikle bunun ilk yazılı sunuşta tamamen belirlenmesi beklenmektedir. Yine de panelin görev belgesinde olması koşulu ile daha sonra yeni argümanların ileri sürülmesi mümkündür.[197] Burada panelin dikkat etmesi gereken husus, davalı tarafın adil yargılanma hakkının olumsuz bir şekilde etkilenmesinin önlenmesidir.[198] Burada akla gelen bir başka soru da ilk yazılı sunuştan sonra davalı tarafın yeni savunmalar getirip getiremeyeceğidir. *Canada-Aircraft* Davası'nda Panel'in bu durumu mevcut koşullara göre değerlendireceği belirtilmiştir.[199] Örneğin yapılan açıklamalar doğrultusunda herhangi bir iddia yazılı ve sözlü olarak açıkça belirtilmiş ise, buna koşut olarak bir savunma yapılması mümkün olabilecektir.

c. İlk Esaslı Toplantı

İlk esaslı toplantıdan önce tarafların yazılı sunuşlarını vermeleri gerekir. Paneller kapalı oturumlarda toplanmaktadır. Bu özelliği UAD ile zıtlık içindedir. Bütün BM üyelerinin UAD'da görülen davalarda bir menfaat bağı olmasa bile duruşmalara katılma hakları bulunmaktadır. DTÖ'de ise, taraflar ve üçüncü devletler ancak panelin daveti ile duruşmalara devam edebilir. Üçüncü devletler ise, ilk toplantıya ayrı bir oturumda katılabilir ve ayrıca tarafların yazılı sunuşlarının bir

196 Ek 3 Kural 3.

197 Appellate Body Report, *EC-Bananas III*, para.145.

198 Panel Report, *Canada-Aircaft*, para.9.74.

199 Panel Report, *Canada-Aircaft*, para.9.78.

kopyasını da alabilir. Fakat üçüncü devletlerin bütün oturumlara otomatik olarak katılma hakları yoktur.

Toplantılar genellikle esneklik olmasına rağmen, iki gün sürmektedir. İlk olarak şikâyetçi taraf iddiasını ileri sürer. Panellerin taraflara herhangi bir zamanda soru sorma yetkisi bulunmaktadır. Taraflar duruşmalarda panel ya da TO önünde kendi dillerini kullanabilir. Hukuki konuların sözlü olarak tartışılması sınırlı bir yol olmasına rağmen bu durum panelden panele değişmektedir. Panellerin sorularının büyük bir çoğunluğuna genellikle yazılı olarak cevap verildiği görülmektedir.[200] Sözlü duruşmalar ile ilgili yaklaşım konusunda panelistler arasında ortak bir uygulama sözkonusu olmadığı için kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Uyuşmazlığın tarafları ve görüşlerini bildirmeye davet edilen üçüncü devletler sözlü beyanlarının yazılı bir örneğini panele vermek durumundadır.[201]

d. İkinci Yazılı Sunuşlar (second written document)

İlk duruşmadan sonra 2–3 hafta içinde taraflar ikinci yazılı sunuşlarını (*rebuttals*) yaparlar. Bu defa dilekçelerin aynı tarihte sunulmaları gerekmektedir. Uyuşmazlığa taraf olanların her biri yazılı sunuşunu, panele ve uyuşmazlığın diğer taraf ve taraflarına derhal iletilmek üzere Sekretarya'ya verecektir. Panel, uyuşmazlığın taraflarına danışarak süre cetvelini tespit ederken tarafların ilk sunuşlarını aynı zamanda vermeleri gerektiği yönünde karar almadıkça, şikâyette bulunan taraf, ilk sunuşunu cevap veren tarafın ilk sunuşundan daha önce verecektir. İlk sunuşların yapılması için birbirini takip eden bir düzenlemenin bulunması halinde, panel cevap veren tarafın sunuşunu yapması için de kesin bir süre belirleyecektir. Bundan sonraki tüm yazılı sunuşlar aynı zamanda gerçekleştirilecektir. [202]

---

200 WAINCYMER, s.317.

201 Ek 3 Kural 9.

202 UÇMM m.12.6.

İkinci dilekçelerin sunulmasını takiben 1–2 hafta içinde panel taraflarla ikinci duruşmasını yapar. Panelin müzakereleri gizlidir ve panel raporları, sunulan bilgilere ve beyanlara dayanarak uyuşmazlığa taraf olanların yokluğunda taslak şeklinde hazırlanır. Panel üyeleri tarafından ayrı ayrı panel raporunda belirtilen görüşler rapora isim belirtilmeden anonim olarak yazılır.[203] Uygulamada panelistlerden birinin çoğunluğun görüşüne katılmayıp karşı görüş yazdığı davalar olmuştur; fakat böyle durumlarda karşı görüş yazan panelistin kimliği panel kararında açıklanmamaktadır.[204]

e. İkinci Esaslı Toplantı

İkinci toplantıda karşı deliller sunulur ve bu aşama normal olarak paneller için bilgi toplama ve taraflara soru sorma açısından önemli bir fırsattır. Ayrıca taraflar açısından panele sunuş yapmak için her ne kadar ara rapordan sonra ek bir toplantı talep etmek mümkünse de son fırsattır.[205] Üçüncü devletlerin kural olarak ikinci toplantıya katılma hakları yoktur. Bununla birlikte *EC-Bananas III* Davası'nda Panel, üçüncü devletlerin ikinci toplantıda gözlemci olarak bulunmalarına izin vermiştir.[206]

f. Ek Toplantılar

3 no'lu Ek'te yer alan çalışma usullerinin 12. kuralında tarafların talep etmesi üzerine ek toplantılar yapılabileceği belirtilmiştir. Ek toplantılar, genellikle ikinci toplantıda yeni materyallerin ya da ispat vasıtalarının ortaya çıkması üzerine uyuşmazlığın taraflarına buna cevap verebilmelerini sağlamak amacıyla tanınması nedeni ile yapılmaktadır.[207]

---

203 UÇMM m.14.

204 Bkz. U*S-Carbon Steel*, WT/DS213/R and Corr.1, para.10.1-10.15.

205 WAINCYMER, s.318.

206 Bkz. Panel Report, *EC-Bananas III*, para. 7.4–7.9.

207 WAINCYMER, s.319.

g. Karar Süreci

aa. Ara İnceleme Aşaması

Panel son kararını vermeden önce bir ara rapor hazırlayarak tarafların görüşlerini almaktadır. Panel raporun taslağını tarafların gıyabında hazırlamaktadır.[208] Panelistler, rapor taslağını tartışmak için Cenevre'de bir ya da birkaç defa toplanırlar. DTÖ Sekretaryası görevlileri, panelistlere taslak raporun hazırlanmasında yardım ederler.[209] İkinci duruşmanın ardından 2–3 hafta içinde panel, kararının açıklayıcı bölümünü (*descriptive part*) hazırlayarak taraflara tebliğ eder.[210] Açıklayıcı bölüm (descriptive part), davanın taraflarının ve üçüncü devletlerin davayla ilgili olarak panele sundukları görüşlerin özetlendiği ve panelin davaya ilişkin kararını içermeyen bir belgedir. Taraflar, panel tarafından verilen süre içinde panel kararının açıklayıcı bölümü ile ilgili itirazlarını yazılı olarak panele bildirir.[211]

Kararın açıklayıcı bölümünün taraflara gönderilmesi ve tarafların bu konudaki itirazlarının dikkate alınmasından sonraki aşamada panel ara kararını (*interim report*) hazırlar. Ara karar, hem açıklayıcı bölümü hem de panelin bulgularını ve sonuçlarını içermektedir.[212] Bir başka ifade ile ara karar iki bölümden oluşmaktadır; descriptive bölüm ve sonuç kısmı. Sonuç kısmında dava sebepleri ile ilgili bulgular (tespit), ilgili hükümlerin uygulanabilirliği ve bulgular ile tavsiyelerin dayanağı belirtilmektedir.[213] Sonuç kısmı genellikle davalı tarafın kapsamdaki antlaşmaları ihlal edip etmediği ile ilgili hukuki tartışmaları çok ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Bu yanı ile GATT'tan ayrılmış ve diplomatik yanı ağır basan, çok genel hatları ile açıklanan raporlara göre daha hukuki bir nitelik kazanmıştır.[214]

---

208 UÇMM m.14.2.

209 UNCTAD, (3.2. Panels), s.36.

210 UÇMM m.15.1.

211 UÇMM m.15.1.

212 UÇMM m.15.2.

213 UÇMM m.12.7.

214 Handbook, s.57.

Ara kararın açıklanmasının ardından taraflara itirazlarını sunabilmeleri için panel tarafından belli bir süre verilir. Uygulamada bu sürenin genellikle iki hafta olduğu görülmektedir. Taraflardan birinin ara kararın gözden geçirilmesi konusunda panelin taraflarla bir duruşma daha yapılmasını talep etmesi mümkün olmakla birlikte, genelde taraflar panele görüşlerini yazılı olarak bildirmekle yetinmektedir. Ara karara yapılan itirazlardan sonra panel bu itirazları da dikkate alarak *nihai kararını* hazırlar ve davanın taraflarına tebliğ eder. Ara karara herhangi bir itiraz gelmemesi halinde, ara karar nihai karar halini alır ve davanın taraflarına tebliğ edilir.[215] Nihai karar, panelin ara karara itirazları değerlendirdiği bir bölümü içerir.[216]

Gizlilik ilkesine koşut olarak taraflara sunulan ara karar da gizli kalmalı ve üçüncü taraflara açıklanmamalıdır. Bu konuda bir örnek *Indonesia-Automobile* Davası'nda ortaya çıkmış ve gizlilik ilkesinin ihlal edildiği ileri sürülmüştür.[217] Yine *Thailand-Antidumping Duties* Davası'nda Tayland'ın temyiz başvurusunun ayrıntılarının ABD'li bir özel sektöre verildiği iddia edilmiştir. İlgili şirketten alınan *amicus cruiae* raporda bu konuda bir bilgiye rastlanması üzerine bu iddia gündeme gelmiştir. Tayland, TO'dan sözkonusu davranış ile gizlilik ilkesinin ihlal edilip edilmediğinin araştırılmasını talep etmiştir. TO da *prima facie* sözkonusu özel şirketin bu bilgiye sahip olması ile gizlilik ilkesinin ihlal edildiğine karar vermiştir.[218]

Burada gizlilik ilkesi ile ilgili bir eleştiriye değinmekte yarar vardır. DTÖ'nün bağlayıcı uyuşmazlık çözme mekanizması ile kamu sağlığı ve güvenliği ile çevresel ve toplumsal konularla ilgili karar yetkisini demokratik biçimde seçilmiş yerel organlardan Cenevre'de kapalı kapılar ardında toplanan DTÖ panellerine kaydırıldığı ileri sürülmektedir. Uyuşmazlık çözüm sürecinin bu dışa kapalı yapısı, aleyhinde

---

215 UÇMM m.15.2.

216 UÇMM m.15.3.

217 Panel Report, *Indonesia-Autos*, para.13.3.

218 Appellate Body Report, *Thailand-AntiDumping Duties*, paras. 75–76.

dava açılan sağlık, çevre vb politikalarının destekçilerini süreç hakkında yeterince bilgiye sahip olamamalarına neden olmaktadır.[219]

Taraflara gönderilen nihai karar, DTÖ'nün üç çalışma diline (İngilizce, Fransızca, İspanyolca) çevrildikten sonra bütün DTÖ üyelerine bildirilir. Böylece karar DTÖ'nün resmi bir belgesi haline gelir. [220]

Panel kararlarının temyiz edilmesi mümkün olduğu için ara karar mekanizmasına ihtiyaç olmadığı yönünde görüşler bulunmaktadır. DTÖ'nün ilk yıllarında neredeyse verilen kararların tümü temyiz edilmişse de[221] özellikle son yıllarda temyiz başvurularında bir azalma olmuştur. Karar kesinleşmeden önce davanın taraflarına panele görüşlerini son bir defa daha bildirme olanağı tanıyan ara karar mekanizması önemli bir usul hakkıdır ve bu nedenle korunması yerinde olacaktır. Bazı davalarda paneller, ara karara yapılan itirazlara dayanarak verdiği kararda önemli değişiklikler yapmıştır.[222]

bb. Nihai Karar

Panelin görevi, kendisine havale edilen uyuşmazlığı belirlenen süre içinde objektif bir şekilde yaptığı inceleme sonucunda verdiği kararı değerlendirmek üzere UÇO'na göndermektir. Panel kararının UÇO tarafından değerlendirilebilmesi için üç dile çevrilip bütün üyelere gönderilmesinden sonra en az 20 gün geçmelidir. Böylece karar için oy kullanacak üyelere kararı incelemek için zaman tanınmış olmaktadır.[223] Panel kararlarına itirazları olan üyelerin bu konudaki görüşlerini, UÇO toplantısından en az 10 gün önce UÇO'na yazılı olarak bildirmeleri gerekir.[224] Panel

---

219 WALLACH; SFORZA, ss.27-28.

220 WT/DS document (sembol "R" ile son bulmaktadır, böylece WT/DS/###/R olur. Aradaki boşluğa uyuşmazlık numarası girer. Handbook, s.59.

221 UNCTAD, (3.2. Panels), s.37.

222 Örneğin, Panel Report, *Korea – Anti-Dumping Duties on Imports of Certain Paper from Indonesia,* (bundan sonra *Korean-Certain Paper* olarak anılacaktır.), WT/S312/R, para.6.5.

223 UÇMM m.16.1.

224 UÇMM m.16.2.

kararı, bütün üyelere gönderildikten sonra 60 gün içinde UÇO'nın yapacağı bir toplantıda uyuşmazlığın taraflarından birinin UÇO'na temyiz etme kararını bildirmemesi ya da UÇO'nun raporu konsensüs ile reddetmemesi halinde onaylanacaktır.[225] Bu durumu en azından davayı kazanan taraf engelleyeceği için kararların otomatik olarak verildiği söylenebilir.

Taraflar karşılıklı olarak tatmin edici bir çözüm bulamazlar ise, panel UÇO'na tespitlerini içeren bir rapor sunar.[226] Rapor, vakıalara ilişkin tespitleri, ilgili hükümlerin uygulanabilirliğini ve tavsiyelerinin ve tespitlerinin ardındaki temel gerekçeyi (basic rationale) içermelidir. Nihai panel raporu, ara rapor sürecinde ileri sürülen gerekçelerin tartışmalarını da içermektedir.[227]

UÇMM madde 19.1'e göre panelin davayı kaybeden tarafa yönelik tavsiye ve kararları konusunda takdir yetkisi bulunmaktadır. Ancak panellerin çoğu ilgili önlemi antlaşmalar ile uyumlu hale getirme tavsiyesi dışında bir tavsiyede bulunmaktan çekinmektedir.[228]

Eğer taraflar arasında bir çözüm bulundu ise, panel raporunun davanın kısa bir özetini ve ulaşılan çözümleri içermesi gerekmektedir.[229] Paneller tarafından hazırlanan raporlar çok sayıda farklı unsuru bünyesinde barındırmaktadır. Öncelikle, raporda bir giriş bölümü yer alır. Ardından uyuşmazlığın vakıalara ilişkin ayrıntıları açıklanır. Üçüncü olarak sırasıyla, tarafların iddiaları ve talepleri belirtilir. Daha sonra raporda eğer davaya katılmak isteyen üçüncü devletler var ise onların iddiaları ve gerekçeleri yer alır. Ardından ara karar sonuçları açıklanır. Takibinde panelin tespitleri ve son aşamada da tavsiye ve kararlarını içeren sonuçları UÇO'na sunulur. Raporlar çoğunlukla diğer dillere çevrilmekle birlikte öncelikle İngilizce yazılır.[230] Esasa ilişkin meseleler ise görev belgesinde yer almaktadır.

---

225 UÇMM m.16.4.

226 UÇMM m.12.7.

227 UÇMM m.15.3.

228 WAINCYMER, s.322.

229 UÇMM m.12.7.

230 WAINCYMER, s.361.

Panel raporları genellikle çok uzun oldukları için ve sonraki uyuşmazlıklar açısından rehber olarak kullanımının zor olacağı/olması nedeni ile eleştirilmektedir. Bir başka zorluk ise, ispat vasıtalarının özetlenmesi ile ilgilidir. Tarafların çeşitli sunuşlarında sıklıkla aynı gerekçeleri tekrarlaması ya da farklı şekillerde aynı gerekçeleri sunması nedeni ile paneller çoğunlukla gerekçeleri özetlemekte zorlanmaktadır.[231]

8. Panellerin Yetki ve Yükümlülükleri

a. Genel Olarak

UÇMM'ne göre panellerin vermiş olduğu kararlar ancak UÇO tarafından onaylandıktan sonra bağlayıcı hale gelir ve yaptırım gücü kazanır. Bir başka ifade ile panellerin fonksiyonu UÇO'na yardımcı olmak şeklinde belirlenmiştir.[232]

UÇMM madde 11'de yer alan düzenlemeden çıkan sonuca göre, paneller adil yargılanma hakkı ile ispat yüküne ilişkin genel kurallara uyma yükümlülüğü altındadır.[233] Panellerin ayrıca UÇMM madde 13 uyarınca bilgi araştırma ve teknik bilgi isteme yetkisi bulunmaktadır. Paneller önlerindeki dava sebebi ile bağlantılı olarak karar verir ve tavsiyede bulunur. Paneller sıklıkla ilgili üyenin önlemlerini DTÖ yükümlülükleri ile uyumlu hale getirmesini tavsiye etmekle yetinmektedir. Panellerin her ne kadar daha spesifik (özel) nitelikli tavsiyelerde bulunma yetkisi olsa da[234] paneller genellikle bunu yapmaktan kaçınmaktadır. Bunun en önemli nedeni de kuşkusuz devletlerin "egemen eşitliği" ilkesidir. Sözkonusu ilkeye koşut olarak üyeler kendileri için en uygun yöntem ile önlemlerini DTÖ yükümlülükleri ile uyumlu hale getirir. TRIPS madde 1.1'de açıkça bu konu düzenlenmektedir. İlgili maddenin son cümlesine göre, "üyeler bu antlaşma hükümlerini kendi hukuki sistem

231 WAINCYMER, s.363.

232 UÇMM m.11.

233 WAINCYMER, s.286.

234 UÇMM m.19.f.

ve uygulamaları dâhilinde tatbik edebilmek için uygun yöntemleri belirlemekte serbesttirler."

UÇMM madde 26.1(b)'de yer almayan ihlale dayanmayan şikâyetlere ilişkin olarak dava konusu önlemin geri çekilmesi yönünde herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Onun yerine panel ya da TO, üyelere karşılıklı olarak tatmin edici bir çözüme ulaşmalarını tavsiye edebilir.

Kural olarak paneller, uzmanlara ya da uzman gruplarına başvurma yetkisine haiz bulunmakla birlikte, karar verme yetkisini bir başka organa devredemez. Ancak bu konuda Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması madde 4.5'te bir istisna yer almaktadır. İlgili düzenlemeye göre yasaklanmış sübvansiyonlar ile ilgili bir uyuşmazlık olduğunda panel, daimi nitelikteki uzmanlar grubundan teknik yardım talep edebilir. İlgili düzenlemeye göre uzman grubunun vardığı sonuçlar herhangi bir değişiklik yapılmaksızın kabul edilir. Bu grup, UÇMM'nin 4 no'lu Eki'nde yer alan uzman gruplarından farklıdır. Bu düzenlemeye göre daimi uzman grubu tarafından yapılan tespit, panel tarafından değiştirilmeden kabul edilir.

İlgili konuda India-*Quantitative Restrictions* Davası'nda Hindistan, Panel'in yargı yetkisini Uluslararası Para Fonu'na devrederek Uluslararası Para Fonu'nun tespitine göre karar verdiğini iddia etmiş; TO ise, Fon'ın görüşlerinin tam olarak kabul edilmeyip, Panel tarafından eleştirildiğini; fakat diğer verilerden yararlanıldığını ifade ederek Hindistan'ın bu iddiasını reddetmiştir.[235]

UÇMM'de usule ilişkin düzenlemeler çerçeve nitelikte olup, fazla detay içermemektedir. En önemli düzenleme önce de ifade edildiği gibi 11. maddede yer alan panellerin önlerindeki meseleye ilişin objektif bir değerlendirme yapma yükümlülüğüdür. Diğer düzenlemeler çok önemli alanları panellerin takdir yetkisine bırakmaktadır. Sözgelimi, bazı tahkim modellerinin aksine[236] adil yargılanma hakkı

---

235 Appellate Body Report, *India-Quantitative Restrictions*, para.149.

236 Örneğin UNCITRAL Model Kanunu'nun 18. maddesinde taraflara eşit davranılması ve her iki tarafa iddialarını sunma konusunda tam bir fırsat eşitliği tanınması gerektiği düzenlenmiştir.

ile ilgili herhangi bir açık düzenleme bulunmamaktadır. UÇMM'de yer alan düzenlemelerin ayrıntılı olmaması aslında anlaşılabilir bir durumdur; çünkü çok farklı hukuk sistemlerinden gelen üye devletler bu konularda farklı sistemler benimsemiştir. Bu sistemler arasında bir orta yol bulunması da kuşkusuz hiç kolay olmamıştır.[237]

UÇMM madde 18'e göre panel ya da TO ile tek taraflı görüşmeler (ex parte communications) yasaklanmıştır. Çalışma usulleri kural 19.1'e göre üçüncü devletlerin de TO ile tek taraflı görüşmeleri yasaktır. Tek taraflı görüşmeler aynı zamanda Davranış Kuralları'nda da yasaklanmıştır.[238]

b. İnceleme Ölçütü (Standard of Review)

aa. İnceleme Ölçütü Kavramı

İnceleme ölçütü, hem ulusal hem de uluslararası hukuk sistemleri açısından tanımlanması zor bir kavramdır. DTÖ uyuşmazlıkların çözümü sistemi açısından bu kavram, panellerin ilgili devletlerden birine ait bir yasayı ya da idari eylemi/uygulamayı incelemek zorunda kalması halinde, DTÖ kurallarının bu konuda getirdiği özel bir ölçüte işaret eder.[239]

UÇMM'de panellerin inceleme ölçütüne ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Uruguay Turu müzakerelerinin başında inceleme ölçütü ile ilgili herhangi bir gelişme olmamış; ancak müzakerelerin sonlarına doğru hiç umulmadık bir şekilde konu ilgi odağı haline gelmiştir. Üye devletlerin temsilcileri hukuka saygılı bir inceleme ölçütü geliştirilmesi hususu üzerinde durmuşlardır.[240] ABD,

---

237 WAINCYMER, ss.291–292.

238 Davranış Kuralları m.VII.2.; Bkz. WIERS, Jochem, "The WTO Rules of Conduct for an Dispute Settlement", LJIL, Vol:11 (1998), s.268.

239 ZLEPTNIGI, Stefan, "The Standard of Review in WTO, An Analysis of Law, Legitimacy and the Distribution of Legal an Political Authority", EBLR (2002), ss.427–457.

240 OEASCH, Matthias, **Standards of Review in WTO Dispute Resolution**, Oxford Uni. Press., Oxford, 2003, ss. 72–73.

panellerin yerel otoritelerin karar ve uygulamaları ile ilgili değerlendirme yetkilerinin sınırlandırılması önerisinde bulunmuş ise de bu öneri diğer devletler tarafından çok destek görmemiştir.[241] Sonuçta Uruguay müzakerelerinden inceleme ölçütü ile ilgili önemli bir sonuç alınamamış ve inceleme ölçütü ile ilgili sorular cevapsız kalmış; bütün antlaşmalara uygulanabilecek genel bir inceleme ölçütü tanımı yapılamamıştır.[242]

Genel bir tanım vermek gerekirse, inceleme ölçütü, TO ve panellerin bir DTÖ üyesinin bir önlemi ya da hukuki düzenlemesinin hukuka aykırılığı iddiasını karara bağlarken hangi ölçütü uygulayacağı ile ilgilidir. Bazı davalarda sorun açık ve tartışmasız olmakla birlikte, çoğu davada sorunun belirlenmesi büyük ölçüde panel ya da TO'nın yapacağı değerlendirmeye bağlı olmaktadır. Son yıllarda davayı kaybeden üyelerin giderek artan biçimde panellerin ve TO'nın farklı inceleme ölçütleri uygulamalarından yakınmaları da şaşırtıcı değildir.[243] Büyük ölçüde usul hukukunun bir parçası olan inceleme ölçütü, usule ilişkin fonksiyonunun yanı sıra üye devletler ile yargı organları arasındaki yetki dağılımının temini açısından da önemli bir yere sahiptir. İnceleme ölçütü, sadece paneller ve üyeler arasındaki yatay ilişki (horizontal) açısından yetki dağılımının değil; aynı zamanda DTÖ'nün diğer organları ile UÇO arasındaki dikey (vertical) ilişki açısından da kritik bir öneme sahiptir.[244] Belirtilen nedenlerle inceleme ölçütü sorunu sadece hukuki bir mesele değildir; siyasi bir yönü de bulunmaktadır. Özellikle ekonomik olmayan konular inceleme ölçütü ile ilgili önemli bir sınır teşkil etmektedir. Genellikle, çevre ve sağlık gibi konularda yerel makamlar tarafından verilen kararlar ticareti engelleyebilmekte ve diğer devletlerce ticari koruma olarak nitelendirilmektedir.[245]

---

241 Konu ile ilgili esas olarak iki grup oluşmuştur. Bir grup, panellerin geniş bir değerlendirme yetkisi olması gerektiğini, ancak bu şekilde yerel endüstrileri korumaya yönelik DTÖ hükümleri ile bağdaşmayan düzenlemelerin engellenebileceğini savunurken; diğer grup ise, buna karşı çıkmış ve özellikle panellerin fikri mülkiyet hakları ile ilgili olarak DTÖ/GATT hükümlerine uygun şekilde inceleme/değerlendirme yapabileceklerini iddia etmiştir. OESCH, ss.75–76.

242 Bkz. OESCH, s.82.

243 OESCH, s.3.

244 OESCH, s.3.

245 ZLEPTNIGI, s.457.

Bu nedenle böylesine hassas bir konuda daha net ve anlaşılabilir bir düzenleme yapılmasının panellerin ve TO'nın işini kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

bb. İnceleme Ölçütü Çıkarılabilecek Doğrudan ve Dolaylı Hükümler

UÇMM'de genel olarak inceleme ölçütü konusunda bir düzenleme bulunmaması panellerin incelemelerinin herhangi bir ölçüte dayanmayacağı anlamına gelmemektedir. Nitekim TO ve çeşitli panellerin kararlarında ilgili konuda 11. maddeye başvurulabileceği belirtilmektedir. İlgili maddeye göre;

> "*Panellerin görevi UÇO'nun bu Mutabakat Metni ve kapsamdaki antlaşmalar çerçevesinde sorumluluklarını yerine getirmesine yardımcı olmaktır. Bu nedenle Panel, yalnızca kendisine havale edilen konuda objektif bir değerlendirme yapmakla kalmayıp, vakıaya ilişkin hususlar ve kapsamdaki antlaşmaların uygulanabilirliği ile bu antlaşmalara riayet konusunda da objektif değerlendirmeler yapmalı ve UÇO'na kapsamdaki antlaşmalarda öngörülen tavsiyelerde veya kararları almasında yardımcı olacak tespitlerde bulunmalıdır. Paneller uyuşmazlığın tarafları ile düzenli olarak istişarelerde bulunmalı ve karşılıklı tatmin edici bir çözüm üretmek için kendilerine yeterli imkân tanınmalıdır.*"[246]

İlgili maddeden de anlaşıldığı gibi paneller, önlerine gelen bir uyuşmazlıkta vakıaları, vakıalara uygulanacak hukuku ve üye devletlerin antlaşmaların gereklerini yerine getirip getirmediğini objektif bir şekilde incelemelidir. İnceleme ölçütü konusunda açık bir düzenleme bulunmayan UÇMM'de ortaya çıkan boşluk, zamanla paneller ve TO'nın geliştirdiği içtihat yolu ile doldurulmuş ve ilgili konuda 11. madde uygulanagelmiştir. *EC-Hormones III* ve *EC-Poultry* davalarında TO, davaya bakan panellerin UÇMM madde 11'e aykırı davrandığı iddiasının kanıtlanabilmesi için, Panel'in bilerek davanın taraflarından birinin sunduğu delilleri dikkate

[246] İtalik kısımlar sonradan eklenmiştir.

almaması ya da çarpıtması; bir başka ifade ile iyiniyet ilkesini ihlal etmesi gerektiğine karar vermiştir.[247]

Ayrıca panellerin yetkili yerel makamların yürüttükleri soruşturma sonuçlarının gerekçeli ve yeterli olup olmadığını da objektif bir şekilde değerlendirmesi gerekmektedir. Bu konu *US-Wheat Gluten* Davası'nda gündeme gelmiş; TO Panel'in Amerika Uluslararası Ticaret Komisyonu'nun (USCIT) yaptığı soruşturmanın yetersiz ve açık olmadığı sonucuna nasıl ulaşıldığının anlaşılamadığını ifade etmiş ve burada da objektif inceleme ölçütünün 11. maddeye dayandığını belirtmiştir.[248] Benzer nitelikte kararlar *US-Lamb* ve *US-Cotton Yarn* Davaları'nda da verilmiştir.[249]

---

247 Bkz. Appellate Body Report, *EC-Hormones,* WT/DS26/AB/R; WT/DS48/ABR, para.133; Appellate Body Report, *European Communities – Measures Affecting the Importation of Certain Poultry Products,* (bundan sonra *EC-Poultry* olarak anılacaktır.) WT/DS69/ABR, para.133; Ayrıca vakıaların/delillerin objektif bir şekilde değerlendirilmesi ile ilgili olarak bkz.; Appellate Body Report, *Australia – Measures Affecting Importation of Salmon,*(bundan sonra *Australia-Salmon* olarak anılacaktır.) WT/DS18/ABR, para.267; Appellate Body Report, *Korea-Alcoholic Beverages II*, para.164; *Japan-Agricultural Products II*, WT/DS76/ABR, para, 127; para 141 (bu paragrafta her türlü hatanın objektif inceleme ölçütünü ihlal etmeyeceğini, çok önemli hatalar (temel) yapılması halinde ihlali anlamına geleceği belirtilmiştir.; Appellate Body Report, *Korea-Dairy*, para, 137; *US-Shrimp (Article 21.5-Malaysia)*, WT/DS58/ABR, para.95; Appellate Body Report, *European Communities – Trade Description of Sardines,* (bundan sonra *EC-Sardines* olarak anılacaktır.), WT/DS231/ABR, para.301; *US-Carbon Steel*, WT/DS213/ABR, WT/DS213/ABR/Corr.1, para. 142 (burada TO, panellerin önüne gelen tüm delilleri dikkate alması gerektiği ve çarpıtmaması gerektiği ifade edilmiştir.), para.153; *EC-Bed Linen (Article 21.5-India)* WT/DS141/ABR, para.177;181; Appellate Body Report, *Japan – Measures Affecting the Importation of Apples,* (bundan sonra *Japan-Apples* olarak anılacaktır.), WT/DS245/ABR, paras.221–222.

248 Appellate Body Report, *United States – Definitive Safeguard Measures on Imports of Wheat Gluten from the European Communities,*(bundan sonra *US-Wheat Gluten* olarak anılacaktır.) WT/DS166/ABR, paras.161–162.

249 Ayrıntılı olarak bkz. Appellate Body Report, *US-Lamb,* para.105; Appellate Body Report, *United States – Transitional Safeguard Measure on Combed Cotton Yarn from Pakistan,* (bundan sonra*US-Cotton Yarn* olarak anılacaktır.), WT/DS192/ABR, para.74.

US-Underwear Davası, yeni DTÖ rejimi altında inceleme ölçütü meselesinin bir panel tarafından tartışıldığı ilk davadır. Panel, ilgili davada inceleme ölçütü ile ilgili temel düzenlemenin 11. madde olduğunu ifade etmiştir.[250] Daha sonra *US-Woven Shirts and Blouses* Davası'nda Panel, 11. maddenin panellerin fonksiyonlarının parametreleri ile ilgili olduğunu belirtmiştir.[251] Bununla birlikte Panel, inceleme ölçütü ile ilgili başka herhangi bir açıklama yapmamıştır. *EC-Hormones* Davası'nda TO, bu maddenin doğrudan doğruya panellerin inceleme ölçütü ile ilgili olduğunu açıkça vurgulamıştır. Böylece TO, ilgili maddenin panellerin hem vakıalara hem de hukuki yorumu ile ilgili olarak uygulanabilecek bir değerlendirme ölçütü getirdiğini belirtmiştir.[252]

Herhangi bir panelin önüne gelen bir davada, UÇMM'nin madde 11 ile ilgili üç yönden objektif bir değerlendirme yapması gerekir: vakıalar; ilgili kuralların uygulanabilirliği ve ilgili kuralların vakıalar ile uygunluğu. Objektif değerlendirme neleri kapsıyor sorusunun cevabı, vakıaların değerlendirilmesi, vakıalara uygulanabilir hukuk kurallarının tespiti, vakıalar ile ilgili hukuk kurallarının uygunluğu olarak özetlenebilir.[253] Öte yandan 11. madde, panellerin yargısal yetkilerini sınırlandırmayı teşvik edici/destekleyici herhangi bir düzenleme içermemektedir. Önce de ifade edildiği üzere, TO tarafından tesis edilen objektif inceleme ölçütü vakıaları ve hukuki yorumları kapsamaktadır. TO'na göre paneller, esas olarak dava konusu önleme dayanak teşkil eden vakıaları inceleyebilir, bunun ötesinde vakıa incelemesi yapamaz.

Sonuç olarak TO, Anti-Damping Antlaşması dışında tüm antlaşmalar için uygulanabilecek bir "objektif (nesnel) değerlendirme doktrini" geliştirmiştir. Daha sonra çok sayıda panel ve TO kararında da bu durum teyit edilmiş ve böylece bu

---

250 Bkz. Panel Report, *US-Underwear,* para.7.9–7.10.

251 Bkz. Panel Report, *US-Woven Shirts and Blouses*, para.7.13.

252 Appellate Body Report, *EC-Hormones,* paras.116–117.

253 *Objektif* terimi, "Longman Dictionary"de "kendi düşünce ve görüşlerinden etkilenmeksizin bir hüküm ya da karar verme zorunluluğu" olarak ifade edilmiştir. Bkz. **Dictionary of Contemporary English**, 3th edt. 1995, s. 974.

konuda genel bir kabul oluşmuştur. İlgili davada inceleme ölçütü ile ilgili başka bir düzenlemeye atıf yapılmamıştır.[254]

Konu ile ilgili bir diğer düzenleme de UÇMM m.3.2'dir. Sözkonusu maddenin inceleme ölçütü ile çift yönlü bir ilgisi bulunmaktadır. İlk yönü maddede geçen "uluslararası kamu hukukunun yorumuna ilişkin örf adet kuralları" ifadesinin, hukuki yorumların inceleme ölçütü ile ilgili olmasıdır. İkinci yönü ise, bu maddenin son cümlesi ile bağlantılıdır. Bu cümlede, UÇO'nın tavsiye ve kararlarının Antlaşmalar kapsamında üye devletlerin hak ve yükümlülüklerini artırıp, azaltamayacağı düzenlenmiştir. Burada özetle denilebilir ki, madde 3.2. antlaşmaların yorumundan ve panellerin yargı yetkisini kullanırken yetkilerini aşmaması gerektiğinden bahsederek, bir şekilde dolaylı da olsa panellerin inceleme ölçütü ile ilgili bir sınır getirmektedir; ama tek başına yeterli bir düzenleme değildir. Bu maddenin inceleme ölçütü ile ilgili olduğunu ilk kez John Jackson ortaya atmış olmakla birlikte, panel ve TO kararlarında ilgili konuda bu maddeye atıf yapılmadığı gözlenmektedir.[255]

cc. Yeniden İnceleme *de novo* Yasağı

Panel, önüne gelen bir uyuşmazlıkta çoğunlukla yerel makamlar tarafından alınmış olan bir kararı inceler. Paneller, uyuşmazlıkların çözümü sürecinde yerel makamların yapmış olduğu inceleme sonucunda varmış olduğu neticeyi bir kenara bırakıp, *full de novo review* (yeni baştan inceleme) yapamaz. Bu nedenle paneller, anti-dumping, telafi edici tedbirler, güvenlik tedbirleri, gümrük sınıflandırması gibi konularda yerel makamların verdiği kararları yeniden inceleme yetkisine sahip değildir. Bu yetki, üyelerin uluslararası yükümlülüklerine uyup uymadıklarını tespit etme ile sınırlıdır.[256] Örnek vermek gerekirse, sübvansiyonlu ithalata karşı telafi edici tedbir uygulanabilmesi için, öncelikle bir ithalatçı DTÖ üyesinin yetkili makamları tarafından telafi edici bir tedbir soruşturmasının açılması gereklidir. Burada

254 OESSCH, s.86.

255 ZLEPTNIGI, ss.430–431.

256 WAINCYMER, s.349.

soruşturma makamının maddi hukuka ilişkin üç unsuru tespit etmesi gerekmektedir: sübvansiyon miktarı, zarar ve nedensellik bağı. Bu unsurlardan birinin eksik olması halinde, telafi edici tedbirin uygulanması mümkün değildir.[257] Bu durumda, paneller soruşturma makamının bu üç unsuru tespit faaliyetini yerine getirip getirmediğini objektif olarak inceleyecektir. Soruşturma makamının yerine geçerek bu üç unsurun varlığını araştıramayacağı gibi, soruşturmanın nasıl yürütülmesi gerektiği ve nasıl bir neticeye ulaşılacağı konusunda fikir de ileri süremeyecektir. Aksi halde bu bir *de novo* inceleme sayılacaktır. Bu hususun genel olarak idari yargıdaki yerindelik denetimi yasağı ile de paralellik arzettiği için yerinde olduğunu söylemek mümkündür.

EC-Hormones Davası'nda TO'na göre burada uygulanabilir olan ölçüt ne *de novo* inceleme ne de verilen karara tam riayet (total deferrence) olup; vakıaların ve delillerin objektif bir değerlendirmesinden ibarettir.[258] Bir başka ifade ile paneller kendilerini yetkili otoritelerin yerine koyarak inceleme yapamaz. Yapılan soruşturmanın sonucu gerekçeli değilse ve yeterli açıklamayı içermiyorsa bu durumda da sadece DTÖ Antlaşmaları'nın ihlal edildiği sonucuna varabilir.[259]

dd. Anti-Damping Antlaşması'ndaki İnceleme Ölçütüne İlişkin Özel Düzenleme

İnceleme ölçütü ile ilgili olarak sadece Anti-Damping Antlaşması'nda özel bir düzenlemeye yer verilmiştir.[260] Bu antlaşma dışındaki tüm antlaşmalardan

---

257 YILMAZ, Müslüm, **Dünya Ticaret Örgütü Kuralları Açısından Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbir Soruşturası**, TOBB Yayınları, No: 2005/26, Ankara, 2003, s. 99.

258 Appellate Body Reports E*C-Hormones III,* para.117.

259 Bu yönde kararlar için bkz. Appellate Body Report, *US-Lamb,* paras.106–107; ayrıca bkz. Appellate Body Report, *US-Steel Safeguards*, WT/DS248/ABR, WT/DS249/ABR, WT/DS251/ABR, WT/DS252/ABR, WT/DS253/ABR, WT/DS254/ABR WT/DS258/ABR, WT/DS259/ABR, paras.298–299; 303.

260 Anti-Damping Antlaşması m.17.6. Bkz. HOLGER, Spamann, "Standard of Review for World Trade Organization Panels in Trade Remedy Cases: A Critical Analysis", Journal of World Trade, Vol:38/3, s.511.

kaynaklanan uyuşmazlıklarda inceleme ölçütü ile ilgili meselelerde TO ve panellerin vermiş olduğu önceki kararlara dayanılarak 11. madde esas alınmalıdır. ABD, *US-Hot Rolled* Davası'nda Anti-Damping Antlaşması'nda yer alan özel inceleme ölçütü ile ilgili kuralın, -uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin Bakanlar Konferansı'ndaki görüşlere dayanarak- Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması'ndan kaynaklanan uyuşmazlıklar için de uygulanabileceğini ileri sürmüş; ancak bu talep reddedilmiştir.[261] Anti-Damping Antlaşması'nın 17.6. maddesine göre inceleme ölçütü ile ilgili bulunması gereken iki unsur;

a. vakıaların tespitinin uygun şekilde yapılıp yapılmadığı ve
b. tespit edilen vakıaların objektif bir şekilde değerlendirilip değerlendirilmediğidir. Panel farklı bir sonuca ulaşmışsa da verilen bu karar değişmeyecektir.

Sözkonusu maddenin varlık amacı, panellerin, yerel otoritelerin yerine geçerek ikinci bir değerlendirme yapmalarını engellemektir. Paneller hangi yorumun uygun olduğuna karar verirken, uluslararası kamu hukukunun yorumuna ilişkin örf ve adet hukuku kurallarına başvuracaktır. Özellikle birden fazla yorumun olması halinde, lehte olan yorumun uygulanması gerekmektedir. Burada dikkat çekilmek istenen husus, panellerin ve soruşturma makamlarının farklı görevler üstlenmiş olduklarıdır. Paneller sadece soruşturma makamlarının yapmış olduğu tespitler doğrultusunda inceleme ve değerlendirme yapabilecektir.[262]

Anti-Damping Antlaşması'nın 17.6. maddesinin yorumu ile ilgili olarak *US-Underwear* ve *US-Shirts and Blouses* davalarında belirli ölçütler geliştirilmiştir:

i. ulusal makam önüne gelen tüm vakıalar incelendi mi?
ii. yapılan tespit, ilgili vakıalara dayalı olarak yeterli ölçüde açıklandı mı?
iii. yapılan tespit, ilgili üyenin uluslararası yükümlülükleri ile uyumlu mu?[263]

---

261 Panel Report, *United States – Anti-Dumping Measures on Certain Hot-Rolled Steel Products from Japan,* (bundan sonra *US – Hot-Rolled Steel* olarak anılacaktır.) WT/DS/184/R, paras. 6.17–6.19.

262 KREIER, Jesse, "Contingent Trade Remedies and WTO Dispute Settlement", in **Key Issues in WTO Dispute Settlement**, edt. by YERXA R.; WILSON B., Cambridge, 2006, s.51.

263 Panel Report, *US-Underwear*, para.7.13.

Lichtenbaum ilgili karardaki yorumu eleştirmiş ve 11. madde ile uyumlu olmadığını ileri sürmüştür. Panel ulusal otoritenin yapmış olduğu objektif değerlendirmeye müdahale etmemeli; aksine davanın vakıalarına dayanarak kendi objektif değerlendirmesini yapmalıdır. Önemli olan yapılan incelemenin ilgili üyenin objektif yükümlülükleri ile uyumlu olmasıdır.[264]

Diğer DTÖ Antlaşmaları'na bakıldığında inceleme ölçütü ile ilgili başka özel bir düzenlemeye rastlamak mümkün değildir. Bu da devletlerin korunma tedbirleri ve telafi edici tedbirler ile ilgili uyuşmazlıklarında sorunlara yol açmaktadır. Ulusal mercilerin kararları ile ilgili olarak dikkat edilmesi gereken husus, kararların gerekçelerindeki makullük ve şeffaflıktır. Ancak, ilgili konuda genel bir düzenleme yoktur. Örneğin Korunma Tedbirleri Antlaşması'nın "korunma tedbirlerinin uygulanması" başlığını taşıyan 5.1. maddesinde, ilgili üyenin uygun tedbirleri seçmesi gerektiği belirtilmiştir. Burada, sözkonusu üyenin hangi önlemi aldığını açıklaması gerekli midir? sorusu akla gelmektedir. Ancak ilgili hükmün lafzına bakıldığında böyle bir zorunluluk olmadığı görülecektir. Bu konuda *Korea-Dairy* Davası'nda Panel ve TO'nın görüşleri farklı olmuştur. TO, Panel'in ilgili üyenin neden sözkonusu tedbiri aldığını gerekçeli olarak belirtilmesi gerektiği görüşüne karşı çıkarak, belirtilen maddede açıkça bu yönde bir ifade olmadığını belirtmiştir.[265]

9. İspat Yükü ve Deliller

a. İspat Yükü

DTÖ uyuşmazlıkların çözümü mekanizmasında, ulusal mahkemeler ve uluslararası tahkimde olduğu gibi, uyuşmazlık konusu maddi hukuka dayalı talebin haklılığı, belirli vakıaların ispatına bağlıdır. Bu nedenle ispatın hangi delillerle ve hangi taraflarca yapılacağı önemlidir. İspat yükü, "taraflardan herbirinin ispat ve savunmasını dayandırdığı olayların gerçekleşmiş olup olmadığının ortaya

---

264 WAINCYMER, ss.354–355.

265 Appellate Body Report, *Korea-Dairy*, para.100 referring to Panel Report, *Korea-Dairy*, para.7.109.

çıkarılmasına ilişkin usuli bir külfettir."[266] Bir başka ifade ile, ispat yükü taraflar için bir yükümlülük değil, "yük"tür.

Konunun taşıdığı öneme rağmen UÇMM'de ispat yüküne ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır.[267] Sözkonusu boşluk, TO'nın vermiş olduğu kararlar ile doldurulmaktadır. Sözgelimi, *US-Wool Shirts and Blouses* Davası'nda bir şeyi iddia eden tarafın iddiasını ispat etmek zorunda olduğu ifade edilmiştir.[268] Adıgeçen kararda belirtildiği gibi, başta UAD olmak üzere diğer uluslararası mahkemelerde genellikle kabul edilen görüş, davacı ya da davalıdan iddiada bulunan tarafın, bu iddiasını ispatla mükellef olacağıdır.[269] Pekçok ulusal hukuk siteminde de bu kural benimsenmiş olup, tarafların iddia ve savunmalarını ispat etmesi gerekmektedir.[270]

İspat yükünün dayandığı temel soru, "hangi vakıalar"ın kimin tarafından ispat edileceği hususuna istinat eder. Davada ispat vasıtası olarak delillere müracaat edilir.[271] Delillerle ispat edilecek husus, genellikle maddi vakıalardır. Bir başka ifade

---

266 ÖZSUNAY, Ergun, "Uluslararası Ticari Tahkimde Delillerin Sunumu ve Değerlendirilmesi" in **Milletlerarası Tahkim Semineri**, ICC Türkiye Milli Komitesi, Afşaroğlu Matbaası, Ankara, 2006, s.63.

267 Sözgelimi, uluslararası tahkim bakımından, ispat yüküne ilişkin genel kural UNCITRAL Tahkim Kuralları'nda açıkça yer almaktadır: "Taraflardan her biri iddiasını ya da savunmasını dayandırdığı olguları (vakıaları) ispat yükü altındadır. (m.24.1). Aynı kural, İsviçre Uluslararası Tahkim Kuralları'nda da yer almaktadır. (m.24.1).

268 Appellate Body Report, *US – Wool Shirts and Blouses*, para.14.

269 PAUWELYN, Joost, "Proof and Persuasion in WTO Dispute Settlement: Who Bears the Burden", Journal of Int'l Economic Law, Vol:1(1998), s.238. (b)

270 Konu ile ilgili farklı örnekler için bkz. CAMERON, James; ORAVA, Stephen J.; "GATT/WTO Panels Between Recording and Finding Facts: Issues of Due Process, Evidence, Burden of Proof and Standard of Review in GATT/WTO Dispute Settlement", in **Improving WTO Dispute Settlement Procedures: Issues and Lessons from the Practice or Other International Courts and Tribunals,** edt. by WEISS, Friedl, Cameron May, London, 2000, ss.232-236.

271 İspat bir önermenin doğruluğu hakkında kanaat verilebilmesi için bir nedenselliğin ortaya konulmasıdır. Delil ise, çok genel bir tanımla ispat için başvurulan araçtır. Hukuki anlamda ispat, bir iddianın veya vakıanın doğruluğu konusunda hâkimi ikna etmeye yönelik bir faaliyettir. Bkz. KONURALP, Haluk, **Medeni Usul Hukukunda İspat Kurallarının Zorlanan Sınırları**, AÜHF Döner Sermaye Yayınları No:51., Ankara, 1999, ss.8-9.

ile uyuşmazlıkların çözümünde uygulanacak kuralların ispatı gerekmez.[272] Panel aşamasında, öncelikle şikâyet eden tarafın *prima facie*, kapsamdaki antlaşmaların belirli bazı maddelerinin ihlal edilmiş olduğu iddiasını ispat etmesi gerekir. Bunun için hangi tür delillerin gerektiği ise, davanın özelliğine göre değişmektedir.[273] Şikâyet eden tarafın *prima facie* iddiasını kanıtlaması ile birlikte ispat yükü, diğer tarafa geçecektir. Davalı tarafın davacı tarafın iddialarını çürütememesi halinde davacı tarafın iddiası doğru kabul edilecektir.

b. Deliller

aa. Genel İlkenin Belirlenmesi

Bir vakıanın kanıtlanabilmesi için "ispat araçları"na başvurulması; başka bir anlatımla, "delil sunulması" gerekir. "Delil gösterme yükü", "ispat yükü"nün yerine getirilmesinin biçimi ve yöntemine ilişkindir.[274] İspat yükü açısından özel önem arzeden deliller konusunda da UÇMM'de herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Dolayısıyla, paneller, diğer uluslararası mahkemeler gibi herhangi bir delili kabul etme konusunda serbestîye sahiptir.[275] Bir başka ifade ifade ile, panellerin hangi delillerin kabul edileceği ve bu delillerin kuvvetinin ne olduğu konusunda geniş takdir yetkisi bulunmaktadır.[276] Sözkonusu yetki ile paneller, UÇMM madde 11'e göre kendisine verilen görevleri en uygun şekilde yapma imkânına kavuşmaktadır.[277]

---

272 AKİPEK, s.97.

273 ÇALIŞKAN, s.147.

274 ÖZSUNAY, s.64.

275 YILMAZ, Müslüm, "Dispute Settlement at the World Trade Organization" in **(Dispute Settlement) Intenational Commercial Arbitration A Comparative Survey**, edt. by EKŞİ, Nuray; MARTINAS, Pedro J. -Fraga/ SHEEHY, William K., İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2007, s.372.

276 ANDERSEN, Scott, "Administration of Evidence in WTO Dispute Settlement Proceedings" in **Key Issues in WTO Dispute Settlement**, edt. by YERXA R.; WILSON B., Cambridge, 2006, s.179.

277 ÇALIŞKAN, s.143.

Şüphesiz burada belirtilen takdir yetkisinin sınırını adil yargılanma ve hakkaniyet ilkeleri oluşturacaktır.

Daha önce de ifade edildiği gibi, delillerin sunumu konusunda belirli bir sürenin olmadığı TO tarafından verilen kararlar ile doğrulanmıştır. Sözgelimi, *Argentina-Textiles and Apparel* Davası'nda TO, UÇMM madde 11'de delillerin sunulacağı süre ile ilgili bir düzenleme bulunmadığını, UÇMM 12.1'de ise, Panel'in Ek 3'teki Çalışma Usulleri çerçevesinde faaliyetlerini sürdürürken, taraflara danışılması gerektiğini belirtmiştir. TO, sözkonusu Çalışma Usulleri'nde de süreye ilişkin bir düzenleme bulunmadığı için, Panel'in taraflarla yaptığı ilk esaslı toplantıdan sonra ek delillerin sunulmasının yasaklanmadığına karar vermiştir. Delillerin sunumu konusunda panelin çalışma usulünde özel olarak belirtilmedikçe, taraflar yeni delillerini en geç ikinci panel toplantısına kadar yapabilirler. Ancak burada adil yargılanma ilkeleri gözardı edilmemelidir.[278] Böylece taraflara sunulan yeni delillere karşı savunma imkânı verilmiş olmaktadır.[279]

UÇMM'de delilerin toplanması ile ilgili de düzenleme yer almamaktadır. Bu nedenle, tarafların delillerini nasıl geliştireceği konusunda belirsizlik bulunmaktadır. Zaman zaman bu boşluğu, gazete makaleleri ve tanık ifadeleri doldurmaktadır. Aslında bunun en önemli nedenlerinden biri maliyetin çok da artırılmak istenmemesidir. Tanıkların dinlenmesi ile ilgili ayrıntılı düzenlemeler olması halinde, tanıkların panel önünde dinlenmesi, maliyeti büyük ölçüde artıracaktır.[280] Sonuç olarak panellerin uygun bulması halinde her türlü delili toplama, değerlendirme konusunda takdir yetkisi olduğunu söylemek mümkündür.

---

278 Genellikle çalışma usullerini belirlerken panellerin tarafların bu hakkını temin edebilmek için delillerin sunulabileceği zaman dilimlerini geniş tutma eğilimi içinde olduğu gözlenmektedir. Bkz. ANDERSEN, s.180.

279 Bkz. Appellate Body Report, *Argentina-Textiles and Apparel*, paras. 80–81.

280 ANDERSEN, s.182.

bb. Delil Çeşitleri

Delillerin ne olacağı konusunda herhangi bir düzenleme bulunmamakla birlikte, paneller UÇMM madde 13'e göre, panellerin takdir yetkisi çerçevesinde herhangi bir DTÖ üyesinden ya da uyuşmazlığın taraflarından bilgi isteme hakkı bulunmaktadır. DTÖ üyelerinin panellerin bu talebine derhal cevap verme yükümlülükleri bulunmaktadır. İstenilen bilginin verilememesi halinde panelin, bunu menfi yönde değerlendirmesi mümkündür.[281]

Delil serbestîsi ilkesi gereğince sınırlı bir varsayım olmamakla birlikte, vakıalara ilişkin deliller beş farklı grupta toplanabilir; hükümete ait ya da ait olmayan dokümanlar, tanık ifadeleri, panel önündeki uzmanlar, panel önündeki hükümet dışı tanıklar, fiziki gösterici nitelikteki deliller.[282] Bununla birlikte, paneller tespitlerini çoğunlukla üye devletlerin sundukları yazılı raporlara dayanarak yapmaktadır. Bir üye devletin kanunları, tüzükleri, yönetmelikleri, resmi hükümet açıklamaları, resmi istatistikleri ile yasama sürecindeki resmi açıklamaları ve yargı kararları delil olarak değerlendirilebilecektir.[283]

Bir başka delil grubunu, uyuşmazlığa taraf olmayan örgütler (WHO, IMF, WB, WHO) tarafından sunulan analizler, görüşler, ticari istatistikler, akademik çalışmalar, makaleler, raporlar, gazete makaleleri, uluslararası mahkeme kararları oluşturmaktadır.[284] Uzman görüşleri (expert testimony), deliller arasında özellikle de çok karmaşık davalar açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Sözgelimi, anti-damping ile ilgili bir davada, soruşturma makamının yaptığı tespit tam olarak anlaşılamıyorsa uzman görüşleri panellere yardımcı olabilecektir. Sonuç olarak meseleyi çözmeye elverişli her tür araç delil olma özelliği taşıyabilir.

---

281 ÇALIŞKAN, s.144.

282 Uluslararası tahkimde ispat araçları için bkz. ÖZSUNAY, s.64.

283 Bkz. ANDERSEN, ss.184–185.

284 ANDERSEN, s.185.

Delil niteliği kazanan başka bir grubu da, uluslararası örgütlerden edinilen bilgiler oluşturmaktadır. Ticari uyuşmazlıklar gün geçtikçe daha karmaşık hale gelmektedir. Buna koşut olarak üye devletler de son derece karmaşık argümanlar sunmaktadır. Belirtilen nedenle özellikle teknik ve bilimsel nitelikteki iddiaların incelenmesi panel üyeleri açısından zorluk arzedebilmektedir. UÇMM'nin 13. maddesi panellere bilgi alma/edinme konusunda oldukça geniş bir yetki vermektedir. İlgili madde aynı zamanda diğer uluslararası örgütlerden de (WB, IMF WIP vs.) bilgi alınmasına izin vermektedir.[285]

Fikri mülkiyet haklarından doğan uyuşmazlıklarda, DTÖ üyesi devletlerin TRIPS Antlaşması çerçevesinde yapmış oldukları şikâyetler için panel aşamasında, WIPO'nun uluslararası bürosunda çalışanlar uzman olarak seçilebilir. Özellikle TRIPS Antlaşması kapsamında yer alan WIPO Antlaşmaları'nın müzakere safhaları ve diğer konularda da ilgili bürodan bilgi alınması yararlı olacaktır. Nitekim WIPO, Panel'e *US-Section 110(5) Copyright Act* ve *US-Section Appropriations Act* Davaları'nda bilgi vermiştir.[286]

Sonuç olarak paneller, uyuşmazlığı sonuçlandırılabilmek için, adil yargılanma ve hakkaniyet ilkelerine uygun olmak koşulu ile delil konusunda geniş bir takdir yetkisine sahiptir. Ancak gizlilik ilkesi nedeniyle bu konuda uygulamanın nasıl işlediği konusunda bilgi edinmek zorluk arzetmektedir. Bu nedenle de panellerin sözkonusu ilkelere ne kadar riayet ettiği konusunda bir tespitte bulunmak mümkün görünmemektedir.

10. Üçüncü Devletlerin Hakları

DTÖ uyuşmazlıkların çözümü sistemi içinde üye üçüncü devletlerin haklarının çok geniş olmadığı görülmektedir. GATT düzeni içinde bu konuda

---

285 COSSY, Mireille, "Panels' Consultations with Scientific Experts: the Right to Seek Information under Article 13 of the DSU" in **Key Issues in WTO Dispute Settlement**, edt. by YERXA R.; WILSON B., Cambridge, 2006, ss.204-205.

286 ÇALIŞKAN, s.145.

herhangi bir düzenleme olmamakla birlikte, zaman içinde çeşitli gelişmeler olmuştur.[287]

Çok taraflı bir sistem içindeki uyuşmazlıklar açısından üçüncü devletlerin haklarının çok sınırlı olması birtakım riskleri içinde barındırmakla birlikte, çok sınırsız olması da sürekli görüş sunulması nedeniyle sistemi çalışmaz hale getirebilir. Belirtilen nedenle üçüncü devletlerin hakları ile ilgili olarak bir denge sağlanması gerekmektedir. GATT dönemi uygulamasına bakıldığında, üçüncü devletlerin haklarının son derece kısıtlı olduğu görülmektedir. Ayrıca bu dönemde üçüncü devletlerin haklarını genişletmeye yönelik önemli bir çalışma da yapılmamış, pratikte de önemli sorunlar yaşanmıştır. Üçüncü devletlerin haklarını düzenleyen UÇMM madde 10 da aslında bu döneme bir tepkinin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.[288]

Sözkonusu maddeye göre uyuşmazlığa konu olan kapsamdaki antlaşma çerçevesinde uyuşmazlığa taraf olanların ve diğer üyelerin menfaatleri panel sürecinde dikkate alınacaktır. Panelde görüşülen bir konuda önemli bir menfaati bulunan ve menfaatini UÇO'na bildirmiş olan bir üye, panel tarafından dinlenme ve panele yazılı sunuş yapma imkânına sahip olacaktır. Uyuşmazlık taraflarının panelin birinci toplantısına sundukları belgeler, üçüncü devletlere de verilecektir. Üçüncü bir devletin panel işlemine konu olmuş bir önlem kapsamında herhangi bir antlaşma çerçevesinde sahip olduğu menfaatleri hükümsüz kıldığını veya zarar verdiğini düşünmesi halinde, bu üye UÇMM kapsamında, uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin normal usullere başvurabilecektir. Sözkonusu uyuşmazlık, mümkün ise başlangıçtaki panele havale edilecektir. Bir başka ifade ile menfaati olan bir üye bağımsız olarak ayrı bir dava açabilecek, bu durumda davaların birleştirilmesi gündeme gelecektir. Ancak koşulları değerlendirerek sadece müdahalenin kendisi için yeterli olcağını

---

287 UADS'ne bakıldığında üçüncü tarafların geniş haklar verildiği görülmektedir. Bkz. UADS m.62–63.

288 ANTONIADIS, Antonis, "Enhanced Third Party Rights in the WTO Dispute Settlement Understanding", Legal Issues of Economic Integration, Vol:29/3, s.290.

düşünüyorsa, mevcut davaya, gerekli bildirimleri yaparak sadece katılma yolunu da seçebilecektir.[289]

UÇMM'de panel sürecinde üçüncü devletlerin ne zaman bildirimde bulunacakları ile ilgili açık bir düzenleme yer almamaktadır. Tek gereklilik UÇO'na bildirim olarak düzenlenmiştir. Buna karşılık çalışma usullerinde, bildirimin ilk toplantıda yapılması gerektiğine ilişkin bir düzenleme yer almaktadır.[290] İlgili düzenlemeden anlaşıldığı üzere bildirim daha sonraki bir aşamada yapılmamalıdır. Genellikle daha erken yapılan bildirimler tercih sebebidir. En çok tercih edilen zaman da panelin kurulmasına karar verilen UÇO toplantısıdır. Diğer yandan ilgili hüküm sonraki bir aşamada da makul gerekçeler olması halinde bu yönde taleplerin kabul edilmesine imkân veren bir esneklik de içermektedir.[291]

Sonraki aşamalarda yapılacak bildirim, panelistlerin seçimi ile ilgili bir sorunu beraberinde getirir. UÇMM'ne göre tarafların rızası olmaksızın üçüncü devletlerin vatandaşları panelist olarak görev alamazlar.[292] Bu durumda panelistlerin seçiminden sonraki bir aşamada üçüncü devlet olma bildirimi yapılması halinde tarafsızlığı etkileyecek bir durum olup olmadığına bakılarak bir karar verilmesi gerekmektedir. Panelistlerden biri, üçüncü devlet olarak katılmak isteyen üyenin bir vatandaşı ise, o zaman tarafsızlık ilkesi ile bağdaşmayan bir durum ortaya çıkacağı için panelistin görevine devamı ya da görevine son verme ile ilgili bir karar verilmesi gerekmektedir. Belirtilen nedenler ile üçüncü taraf olarak uyuşmazlığa katılmak isteyen üyelerin bunu mümkün olan en kısa sürede bildirmesinde fayda bulunmaktadır. Bir görüşe göre bu türden sakıncaların ortaya çıkmasını engellemek

---

289 Davaya katılmak için üçüncü devletin bir menfaati olması gerekmekle birlikte, bundan ne anlaşılması gerektiği konusunda belirsizlik bulunmaktadır. Belki şu şekilde özetlemek mümkündür: Davaya müdahale etmek isteyen üçüncü devletin hukuki durumu, lehine müdahale etmek istediği tarafın davayı kazanması halinde iyileşecek, buna karşılık onun davayı kaybetmesi halinde kötüleşecek ise, o kişinin davaya müdahale etmede hukuki yararı var demektir. Bkz. KURU; ARSLAN; YILMAZ, ??s.466.

290 Ek 3 Kural 6.

291 WAINCYMER, s.338.

292 UÇMM m.8.3.

için panelin kurulmasına karar verildikten sonra en geç 10 gün içinde bildirimin yapılması gerekmektedir.[293] Ama bu konuda önce de ifade edildiği gibi açık düzenleme bulunmamaktadır.

Üçüncü devletlerin açıkça yazılı sunuşlarını vermeleri ve tarafların ilk yazılı sunuşlarını alma hakları bulunmaktadır.[294] Sonraki aşamalarda yapılan yazılı sunuşlar hakkında ise, açık bir düzenleme bulunmamaktadır. UÇMM madde 10.2 ve madde 17.4'e göre üçüncü devletlerin yazılı sunuşlarını verme ve duruşmada bulunma hakları bulunduğu ifade edilmekle birlikte, uygulamada duruşmalara sadece pasif bir izleyici olarak katıldıkları görülmektedir.[295]

Üçüncü devletler panellerin vermiş olduğu tavsiye ve kararlar ile doğrudan bağlı değildir. Ayrıca davalı üyenin, dava konusu önlemi yükümlülükleri ile uyumlu hale getirmemesi halinde tazminat talep etme hakkı da yoktur.[296] Üçüncü devletlerin hakları ilgili düzenlemelere koşut olarak ilk iki dava olan *Bananas* Davası'nda ve *Semiconductors* Davası'nda üçüncü devletlerin hakları tarafların da anlaşmaları üzerine genişletilmiştir.[297] Ayrıca *EC-Bananas III* Davası'nda AT, üçüncü devletlerin sonraki toplantılara da katılmalarını talep etmiştir. Davacı taraflar buna karşı çıkmış; fakat Panel, AT'nın talebini kabul etmiştir.[298]

Özellikle gelişmekte olan devletler ile en az gelişmiş devletler için davalara üçüncü taraf olarak katılım son derece önem taşır; çünkü külfeti daha azdır. Özellikle sistem içindeki yeri yok denecek kadar az olan en az gelişmiş devletler açısından bu

---

293 WAINCYMER, s.338.

294 Bkz. UÇMM m.10.2–10.3.

295 Appellate Body Report, *Argentina-Footwear Safeguards*, para.7.

296 WAINCYMER, s.339.; Sayılan özellikler nedeni ile üçüncü devletlerin müdahalesi, iç hukuktaki "fer'i müdahilin" konumuna yaklaşmaktadır. Fer'i müdahil davada, yanında katıldığı tarafın yardımcısıdır. Bu nedenle hüküm lehine müdahale edilen taraf hakkında verilir. Yani, müdahil davada tarafmış gibi, müdahil hakkında hüküm verilemez. Bkz. KURU; ARSLAN; YILMAZ, s.467.

297 WAINCYMER, s.339.

298 Panel Report, *EC-Bananas III*, para.7.8.

hakkın tanınmış olması önemli bir gelişmedir. Örneğin *EC-Bananas III* Davası'nda Kamerun, Gana ve Senegal menfaatlerini savunabilmek için hem panel hem de temyiz sürecine üçüncü taraf olarak katılmıştır. Yine benzer şekilde *Shrimp/Turtle* Davası'nda da Nijerya üçüncü taraf olarak panel ve temyiz aşamasındaki yerini almıştır.[299] Böylece tek başına dava açmak için yeterli kapasitesi olmayan devletlere menfaatlerini savunma olanağı sağlanmıştır.

11. *Amicus Cruiae* Raporlar: Gerçek ya da Özel Tüzelkişilerin Dava Sürecine Katılımı

Roma Hukuku'ndan gelip İngiliz Ortak Hukuk sistemine aktarılan bir kavram olan *amicus curiae*, mahkemenin dostu ya da dava arkadaşı anlamına gelmektedir. Anglo-Sakson hukuk sisteminde sıkça başvurulan bu yöntem, uluslararası mahkeme (court) ve yargı mercileri (tribunal; panel) tarafından da kullanılmaktadır. Devam etmekte olan bir uyuşmazlıkta konu ile ilgisi olan (gerçek veya tüzel) üçüncü kişiler sundukları kapsamlı raporlar aracılığı ile mahkemeyi bilgilendirmek istemektedirler.[300] *Amicus* raporları, davadan çıkarları doğrudan etkilenenlerin kendi bakış açılarını yansıtma imkânı verdiği için önemlidir.[301]

Uluslararası bir mahkeme özel kişilerin (gerçek ya da tüzel) kendi görüşlerini davada temsil etmelerine imkân tanıdığında, buna *amicus brief* adı verilmektedir. Özellikle son yıllarda uluslararası mahkemelerin statülerinde açıkça yer almamakla birlikte, hükümetlerdışı örgütlerin de dava sürecine katılmalarına olanak tanınmaktadır. Böylece hükümetler dışı örgütler, *amicus* raporları ile mahkemeleri bilgilendirerek bir tür lobi faaliyeti yürütmekte ve uyuşmazlıkların çözümünde olumlu rol oynamaktadırlar.[302]

---

299 Bkz. HARRISON, s.78.

300 Bkz. http://www.britannica.com/eb/article-9006171/amicus-curiae.

301 BAŞLAR, Kemal, **Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar: Vestfalya-Sonrası Süreçte Küresel Sivil Toplum**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005, s.106.

302 BAŞLAR, ss.106–107. İlk olarak Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nın 1922 yılında verdiği danışma görüşünde Çalışma Teşkilatı'na katılacak delegeler ile ilgili bilgi vermek isteyen bütün resmi örgütlere görüş bildirme imkânın tanınması ile ulusal örgütlerin bilgi sunması sonucu

DTÖ'nün kurulmasının ardından hükümetlerdışı örgütler UÇO'da görülen uyuşmazlıklara da müdahale etmeye başlamışlardır. Genelde kabul edilen görüşe göre, UÇMM madde 13[303] panellere ve TO'na *amicus* raporları kabul etme konusunda takdir hakkı vermektedir.[304] Kabuklu deniz hayvanları ve deniz kaplumbağaları ile ilgili *US-Shrimp* Davası'nda[305] hükümetlerdışı örgütlerin hukuk raporu sunmaları üzerine konuyla ilgili oluşturulan Panel, kural olarak *amicus* raporları kabul edebileceğini ifade etmiş; ancak dava ile ilgili sunulan iki raporu reddederek, hükümetlerdışı örgütlerin *amicus* yolu ile uyuşmazlığın tarafı olarak katılmasına izin vermemiştir. Panel, talepte bulunmadığı halde sunulan *amicus* raporları dikkate almasının Mutabakat Metnine aykırı olacağına karar vermiştir. Kararın ardından ABD, panelin almış olduğu kararı temyiz etmiştir. ABD, üç farklı grup tarafından hazırlanarak kendisine verilen *amicus* raporları temyiz başvurusuna

---

amicus raporlar kullanılmaya başlanmıştır.[302] UAD'nın *amicus* raporlara yaklaşımı mesafeli olmakla birlikte, uygulamada genellikle kabul ettiği görülmektedir.[302] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ise bu konuda daha ılımlı olup, 1989 yılına kadar İçtüzüğün 38.1. maddesi uyarınca kabul ettiği *amicus* başvuruları hukuki bir zemine oturtabilmek amacı ile İçtüzüğün 37.2. maddesinde bir değişikliğe gidilerek bu konuya açıklık getirilmiştir. 1989 değişiklikleri 1 Şubat 1994 tarihinden itibaren uygulanmaya başlamıştır.; Amicus raporların kabul edildiği örnekler için bkz. WAINCYMER, s.328; dn.145.

303 İlgili maddeye göre, "1.Her panel uygun gördüğü kişi veya organdan bilgi ve teknik tavsiye talep etme hakkına sahip olacaktır. Ancak, panel herhangi bir üyenin yetki alanı içindeki bir kişiden veya organdan bu şekilde bilgi veya tavsiye talep etmeden önce, bu üyenin yetkili mercilerini bu durumdan haberdar edecektir. Üyeler panelin gerekli ve uygun gördüğü bu bilgiler ile ilgili talebine derhal ve eksiz cevap vereceklerdir. Verilen gizli bilgiler, bilgileri veren üyenin yetkilerinin, organın veya kişinin resmi izni olmadan açıklayamayacaktır.

2. Paneller ilgili her türlü kaynaktan bilgi isteyebilir ve konu ile ilgili çeşitli hususlarda görüşlerini almak üzere uzmanlara başvurabilirler. Paneller uyuşmazlığa taraf olanlardan biri tarafından ileri sürülen bilimsel veya başka teknik konularla ilgili maddi bir hususta uzaman bir inceleme grubundan tavsiye niteliğinde yazılı bir rapor isteyebilirler. Böyle bir grubun kurulmasına ilişkin kurallar ve usuller Ek 4'te yer almaktadır."

304 Bkz. Appellate Body Report, *US-Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products*, (bundan sonra *US-Shrimp* olarak anılacaktır.) WT/DS58/AB/R, paras.84–86.

305 Uyuşmazlığın konusu, karides avlarken karides ağlarına bağlanan bir aparat türünün kullanılması nedeni ile deniz kaplumbağalarının zarar görmesi ile ilgilidir.

eklemiş; bir hükümetlerdışı örgüt de daha önce panele verdiği bir raporu güncelleştirerek sunmuştur. Buna karşı çıkan şikâyetçi devletler, sözkonusu raporların UÇMM'nin 17. maddesi ile bağdaşmadığı gerekçesi ile dikkate alınmamasını talep etmişlerdir. TO, *amicus* raporlar ile ilgili olarak uyuşmazlık çözüm mekanizmasına ulaşma hakkının sadece üye devletlere ait olduğunu; sadece üye devletlerin üçüncü devlet olarak sunumda bulunabileceklerini ifade etmiştir.[306]

TO ardından UÇMM madde 13'te geçen "sorar" ifadesini hükümetlerdışı örgütler tarafından sağlanan bilgileri de içerecek şekilde geniş yorumlayarak, Panel'in 13. madde ile ilgili yorumunu kabul etmemiştir. TO'na göre, 13. madde panele istemediği bilgiyi alma konusunda yasaklama getirmeyip, kabul edip etmeme konusunda takdir yetkisi vermektedir. Ayrıca panellerin 12.2. maddeye göre çalışma usullerini istediği gibi belirleme yetkisi bulunmaktadır. En doğru ve makul kararı vermesi için uygun bulması halinde gerekiyorsa *amicus* raporları kabul etmesinde bir sakınca yoktur.[307] Panellerin talep etmedikleri (unsolicited) bir bilgiyi kabul etme ve inceleme konusunda takdir yetkisi bulunmaktadır.[308] Sonuç olarak TO, m.12.2 ve 13. maddenin ortak yorumundan hareketle, *amicus* raporları kabul edip etmeme konusunda takdir yetkisi olduğunu belirtmiş ve bu konuda panelin vermiş olduğu kararı reddetmiş; ancak diğer yandan TO, inceleme aşamasında kabul ettiği *amicus* başvurularını karar aşamasında dikkate almamıştır.

TO'nın konu ile ilgili yaklaşımı tartışmalı olup, sıkça eleştirilmektedir. DTÖ üyelerinin büyük bir kısmı, UÇMM'in mevcut hükümleri ışığında, panellerin *amicus* raporları kabul edip, değerlendirme yetkilerinin olmadığını düşünmektedir.[309] Bu

---

306 Appellate Body Report, *US-Shrimp,* para.101.

307 Appellate Body Report*, US-Shrimp,* para.105.

308 Appellate Body Report*, US-Shrimp,* para.108.

309 *Amicus* raporlara karşı olanlara göre, paneller ve TO UÇMM'de düzenlenmeyen konularda kendileri karar vererek yetkilerini aşmışlardır. Sözgelimi Tayland ve Pakistan'a göre bu konuda üye devletlerin bir karar vermesi gerekmektedir. Paneller ve TO, UÇMM madde 19.2'yi ihlal etmektedir. Bkz. HERNANDOZ-LOPEZ, Ernesto, "Recent Trends and Perspectives for Non-StateActor Participation in World Trade Organization Disputes", Journal of World Trade,

devletler DTÖ uyuşmazlık çözümü mekanizmasının devletler için kurallar getirdiğini ve hükümetlerdışı örgütler için kurallar içermediğini ileri sürmüşlerdir.[310] Bu durum, Genel Konsey'in 22 Kasım 2000 tarihli toplantısında görüşülmüş ve toplantının sonunda Başkan, TO'nın karar verirken ilgili üye devletlerin görüşlerini dikkate alması gerektiği uyarısında bulunmuştur.[311]

Amicus raporlar ile ilgili olarak tartışma yaratan bir başka uyuşmazlık ise, İngiltere menşeli bazı demir ve karbon çeliği ürünlerine ABD'nin koyduğu gümrük vergileri nedeniyle ortaya çıkmıştır. 2000 yılında, Amerikan Demir ve Çelik Enstitüsü ile Kuzey Amerika Nitelikli Çelik Endüstrisi tarafından TO'na iki ayrı *amicus* raporu sunulmuştur. Şikâyette bulunan AT, UÇMM'nin 13. maddesinin paneller için getirilen bir düzenleme olduğunu, TO'nını kapsamadığını ve TO'nın bu maddeye dayanarak *amicus* başvuruları kabul edemeyeceğini ileri sürmüştür. Aynı şekilde uyuşmazlığa üçüncü devlet olarak katılan Meksika ve Brezilya da, TO'nın *amicus* raporları kabul edemeyeceğini ileri sürmüştür. ABD ise, TO'nın bu konuda yetkili olduğunu iddia etmiştir. Sonuç olarak TO, UÇMM'nin kendisine usul konularında geniş bir yetki verdiğini, buna koşut olarak yapılan başvuruları kabul edebileceğine karar vermiştir.[312] Ancak, kararını verirken *amicus curiae* raporlarını göz önünde bulundurmamıştır.[313]

Konu ile ilgili bir başka uyuşmazlık, Kanada ve Fransa arasında yaşanan *EC-Asbestos* Davası'nda gündeme gelmiştir. İlgili davada TO, 17 *amicus* başvurusu almışsa da bunların 6 tanesini süresi içinde teslim edilmediği için kabul etmemiş, diğer 11 raporu ise dikkatli bir şekilde incelenmiştir.[314] Sonuç olarak devletler ticaret gibi hassas bir konuda, UÇMM'nin UÇO ve TO tarafından geniş bir şekilde yorumlanmasına razı olmamaktadır. Bu nedenle *amicus* başvurular hiçbir yargı

Vol:35/3, s.492. Uygulamaya bakıldığında da *amicus* raporların çözüm sürecinde nadiren dikkate alındığı görülmektedir.

310 UNCTAD, (3.2 Panels), s.20.

311 UNCTAD, (3.2 Panels), s.21.

312 Appellate Body Report, *US-Lead and Bismuth II*, para.39.

313 Appellate Body Report, *US-Lead and Bismuth II*, para.42.

314 *EC-Asbestos*, WT/DS135/AB/R, paras.55–56.

organında olmadığı kadar sorun olmuştur. TO, *amicus* başvuru yolunu kapatmasa da devletlerin baskıları nedeniyle uygulamada ilgili raporları dikkate almamaktadır.[315]

Kural olarak DTÖ'deki uyuşmazlıkların çözümü sistemi devletler arasındadır ve devlet dışı aktörlerin katılımına kapalıdır. Bununla birlikte özellikle de küresel ölçekte etkinlik gösteren bazı sivil toplum örgütleri, ticaret gibi çok hassas bir konuda herkesi son derece yakından ilgilendiren meselelerin kapalı kapılar ardında tartışılması ve çıkan uyuşmazlıkların paneller ve TO tarafından gizlilik ilkesi çerçevesinde ele alınması nedeni ile hareke geçmektedir. En azından kendi görüş ve düşüncelerinden ilgili organları haberdar etmek istemektedir.[316]

Ticaretin çevre, ekonomi ve politika üzerindeki etkisi nedeniyle uluslararası ticaret ile uluslararası sivil topluluğun menfaatleri arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.[317] Bir başka ifade ile DTÖ, her ne kadar devletler arasındaki ticari ilişkileri düzenleyen bir örgüt de olsa yukarıda zikredilen nedenlerle hükümetlerdışı örgütlerin yani devlet dışı aktörlerin de gerektiğinde süreç içinde rol oynamasını sağlamaktadır. Bu da uyuşmazlıkların çözümü mekanizması aracılığı ile olmaktadır. Son yıllarda mekanizma içinde özel temsile yer verilmesi, *amicus* raporların kabul edilmesi ile hükümetdışı aktörlerin de seslerini duyurmalarına imkân sağlanmaktadır.[318]

Ayrıca bazı uyuşmazlıklarda özel firmaların menfaatlerini doğrudan ilgilendiren konularda da bu firmaların uyuşmazlık sürecine katılmak istedikleri görülmektedir. Bunun en güzel örneği literatürde *Kodak-Fuji* Davası olarak anılan, asıl adı "Japan-Measures Affecting Consumer Photographic Film and Paper" olan davadır. Uyuşmazlıkla doğrudan ilgisi olan Kodak ve Fuji adlı iki firma, menfaatleri

[315]BAŞLAR, s.115.

[316]COTTIER; OESCH, ss.169-170.

[317]HERNANDOZ-LOPEZ, s.470.

[318]HERNANDOZ-LOPEZ, ss.469-470.

konusunda, ABD'ni, diğer DTÖ üyelerini ve DTÖ çalışanlarını bilgilendirebilmek için büyük zaman, emek ve para harcamıştır.[319]

İlgili konuda daha fazla tartışma yaratan bir başka örnek ise, uyuşmazlığa üçüncü devlet olarak katılmamakla birlikte, Morocco'nun sunmuş olduğu *amicus* raporun TO tarafından kabul edilen *EC-Sardines* Davası'dır.[320] Mevcut düzenlemenin GATT 1994 madde III ve XI.1 ile Ticarette Teknik Engeller Antlaşması'nın 2 ve 12. maddelerini ihlal ettiği gerekçesi ile Peru, dava açmıştır. Peru, temyiz dilekçesinde AT'nı destekleyen Morocco'nun üçüncü devlet olmaksızın sunmuş olduğu amicus rapora da itiraz etmiştir. TO, bu konuda geniş bir takdir yetkisi olduğunu yineleyerek Morocco'nun tercihini bu yönde kullanabileceğini ifade etmiştir.[321]

Verilen örneklerden anlaşıldığı üzere konu ile ilgili çok sayıda soru yanıt beklemektedir. *Amicus* raporlar ile ilgili sorunları gidermek için *Marceau* ve *Stillwell*'in çeşitli önerileri olmuştur. Öncelikle üyeler kendi aralarında *amicus* raporların kabul edilmesi ile ilgili usul ve kurallar üzerinde bir anlaşmaya varmalıdır. Raporların çok geç verilmemesine dikkat edilmelidir. *Amicus* raporların incelenmesi iki aşamadan oluşmalıdır. Öncelikle, *prima facia* raporların kabul edilebilir olup olmadığı incelenmelidir. İkinci aşamada ise, esasa ilişkin inceleme yapılmalı ve sunulan *amicus* raporun konu ile ilgisi tetkik edilmelidir. Uyuşmazlığın taraflarının yapacağı yorumlara göre panel, raporların tamamının ya da bir kısmının kabul edilmesine ve ilgili tarafın dilekçesine eklenmesine karar verir. Taraflardan birinin dilekçesine eklenen bir *amicus* rapor, o dilekçenin bir parçası haline gelmelidir. Son olarak ya panel raporuna eklenmeli ya da raporun tanımlayıcı kısmında

---

319 HERNANDOZ-LOPEZ, ss.483–484.

320 Uyuşmazlığın konusunu her ikisi de konserve ve hazır balık üretimi için kullanılan biri Akdeniz ve Atlantik Okyanusu'nda bulunan "Sardina Pilchardus " ile "Sardinops Sagax" adlı iki balık türünün AT'nın çıkarmış olduğu bir tüzüğe göre farklı şekilde etiketlenmesi ve sadece "Sardina Pilchardus" adlı balığın "sardunya" olarak etiketlenmesine izin verilmesi ile ilgilidir. Bkz. Appellate Body Report, *EC-Trade Description of Sardines*, (bundan sonra *EC-Sardines* olarak anılacaktır.), WT/DS231/AB/R.

321 Appellate Body Report, *EC-Sardines*, paras.166–167.

açıklanmalıdır.[322] Böylece ilgili önerilere koşut olarak, bu konudaki pekçok belirsizliğin giderilerek paneller ve TO'nın baskı altında kalmadan karar verebileceğini ve yetki aşımı itirazları ile karşılaşmayacağını söylemek mümkündür.

12. Usul Ekonomisi (judicial economy)

Usul ekonomisi ilkesi[323], genel çerçevesi itibariyle, boş yere dava (özellikle, mükerrer dava) açılmasını, yargılama sırasında gereksiz işlemlerin yapılmasını ve zor yöntemlerin seçilmesini önlemeye yönelik bir işlevi üstlenmiştir ve yargılamada, emekten, zamandan ve masraftan olabildiğince tasarruf edilmesini öngörür.[324] Bir başka ifade ile, ihlâl edilen ya da ihlâl edilmesi olasılığı bulunan objektif hukukun (hukuk düzeninin), en az giderle, en kısa sürede ve en az zorlukla (yani, bürokratik işlemlerden ve formal kalıplardan olabildiğince arındırılmış bir biçimde) gerçekleştirilmesini ve boş yere davalar açılmasının önüne geçilmesini sağlamaya yönelik bir yargılama hukuku ilkesidir.[325]

Sözü edilen ilke, hukuk tekniğinden ziyade, hukuk etiği ile ilgilidir. Özellikle usul hükümlerinin hâkim tarafından yorumlanması sırasında özel bir önem taşır ve bu ilkeye uygun davranma, hem mahkemeler hem de taraflar açısından bir yükümlülük oluşturur.[326] Medenî yargılamanın amacı gerçeğe ulaşmaktır; usul ekonomisine uygun davranılarak bu sağlanırsa, etkin bir yargılamadan söz edilir. Ancak, bu vesileyle, yargılamanın çabuklaştırılması adına gerçeğe ulaşma amacından

---

322 MARCEAU, Gabriella; STILWELL, Matthew, "Practical Suggestions for Amicus Cruiae Briefs Before WTO Adjudicating Bodies", JIEL 4 (2001)'den aktaran COTTIER; OESCH, ss.175–176.

323 "Dava Ekonomisi" ve "Yargılama Ekonomisi" ilkesi olarak da anılmaktadır. Bkz. TANRIVER, Süha, **Medeni Usul Hukukunda Derdestlik İtirazı**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2007, ss.20–21

324 YILMAZ, Ejder, **Medeni Yargılama Hukukunda Islah,** Kazancı Basımevi, Ankara, 1982, s.45.; Bu ilkeye gerek ulusal gerek uluslararası hukuk sisteminde çok yaygın olarak başvurulmaktadır. Zaman ve maliyet açısından tasarrufa imkân sağlaması nedeni ile pekçok hukukçu tarafından desteklenmektedir. PIEROLA, s.198

325 YILMAZ, Ejder, "Hukuk Davaları Bakımından Adalet Hizmetlerinin İyileştirilmesi İhtiyacı ve Yapılması Gerekenler" SÜHFD 1996/1-2. Şakir Beki'ye Armağan. Konya 1996, s.56–57.

326 YILMAZ, E., Adalet Hizmetlerinin İyileştirilmesi, s.57.

da ödün verilemeyeceğinin altının çizilmesinde yarar vardır. Ayrıca adil yargılanma hakkını temin eden unsurlardan biri olan "makul sürede yargılanma" da bu ilke ile sağlanmış olacaktır.[327]

Usul ekonomisi, GATT panelleri tarafından sıklıkla uygulanmıştır. DTÖ uyuşmazlıkların çözümü sistemi içinde de paneller bu ilkeye çok defa başvurmuş; TO tarafından da onaylanmıştır.[328] Ancak burada kullanılan "judicial economy" terimi ulusal hukuklarda kullanılan "usul ekonomisi" teriminden daha farklı bir anlamda kullanılmaktadır. Davaya bakan panel, davacı tarafın ileri sürmüş olduğu dava sebeplerinin tamamını değil de uyuşmazlığın sonuçlandırılması için gerekli olanlarını inceler. Böylece diğer dava sebeplerini incelemeyerek usul ekonomisi uygulamakta ve zamandan ve maliyetten tasarruf etmeyi amaçlamaktadır. Panel sürecinde usul ekonomisinin uygulanması dava masraflarının azaltılması, dava sürecini kısaltması, uyuşmazlığın taraflarının ve diğer üyelerin dava üzerindeki siyasi etkisinin azaltılması nedenleri ile çok faydalı bir ilkedir.[329]

D. Temyiz Aşaması

1. Genel Olarak

Temyiz, mahkemelerin son kararlarındaki hataları veya hukuka aykırılıkları gidermek ve ülkede içtihat birliğini sağlamak amacı ile kabul edilmiş bir kanun yoludur. Henüz kesinleşmemiş nihai kararlara karşı kabul edilen bir yol olduğundan olağan kanun yolu ve aynı zamanda bir hukuki derece yoludur. Nitekim temyiz yolunda, kural olarak mahkemelerin verdiği son kararlar hukuka uygunluk yönünden,

---

327 TANRIVER, s.22.

328 Sözkonusu ilke, pekçok uyuşmazlıkta paneller tarafından uygulanmış ve TO tarafından da onaylanmıştır. Örnekler için bkz. bkz. Appellate Body Report, *US-Wool Shirts and Blouses,* para.19; Appellate Body Report, *Canada-Autos*, para.110; Appellate Body Report, *India-Patents (US),* para.85; Appellate Body Report, *Australia-Salmon* para.223; Appellate Body Report, *US-Wheat Gluten*, paras. 177–186; Appellate Body Report, *US-Lead and Bismuth II*, para.71; Appellate Body Report, *Argentina-Footwear (EC),* para.98.

329 PIEROLA, s.198.

yani mahkemelerin sabit kabul ettikleri olaylara hukuk normlarını uygularken hata yapıp yapmadıkları incelenir. Buna karşılık temyiz incelemesi sırasında maddi sorunlar, yani mahkemelerin delillerin tespiti, değerlendirilmesi ve sübut konusundaki yanılgıları üzerinde durulmaz. Nitekim bu aşamada delillerin yeniden ortaya konması mümkün değildir. Ancak hukuki ve maddi sorunları birbirinden ayırmadaki zorluk nedeni ile uygulamada zaman zaman maddi sorunlar da temyiz aşamasının konusu olabilmektedir.[330]

Uluslararası hukuk uygulamasına bakıldığında, ulusal hukuk sistemlerinin aksine genel olarak mahkeme statülerinde temyiz kurumuna yer verilmediği görülmektedir. Uluslararası Adalet Divanı[331], Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi[332] kararları kesindir ve temyize tabi değildir. Bununla birlikte, uluslararası ceza hukuku alanında kurulan mahkemelerde temyiz aşamasına yer verilmiştir. İlk defa Yugoslavya Savaş Suçluları Mahkemesi Statüsü düzenlemeleri ile uluslararası cezai yargılama yetkisine sahip bir organın kararlarına karşı temyiz yoluna gidilmesi mümkün olmuştur.[333] Ruanda Savaş Suçluları Mahkemesi Statüsü[334] ve Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü[335] bu gelişmeyi takip etmiş ve düzenlemeleri ile açıkça temyiz hakkına ilişkin hükümlere yer verilmiştir. İnsan haklarına ilişkin bütün ulusal ve uluslararası düzenlemelerde özellikle cezai yargılamanın sözkonusu olması halinde bireylere temyiz hakkının tanınması vazgeçilmez bir temel insan hakkıdır.[336]

---

330 TOROSLU, Nevzat, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2001, ss.303–304.

331 UADS m.60.

332 BMDHMS m.33.1.

333 Yugoslavya Savaş Suçluları Mahkemesi Statüsü, m.25.

334 Ruanda Savaş Suçluları Mahkemesi Statüsü, m.24.

335 Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü, m.81.

336 Bkz. Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi m.14.5; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne 7 Numaralı Ek Protokol, m. 2; Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi m.8.2(h); Afrika İnsan ve Halkların Sözleşmesi m.7.2(a). Günümüzde uluslararası mahkeme kararlarına karşı temyiz yoluna gidilmesi veya bu hakkın tanınmaması konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. Temyiz yoluna gerek olmadığını savunan görüşler, uluslararası mahkemelerin en yüksek yargı organları olmaları nedeni ile vermiş oldukları kararın kesin olması gerektiğini ve aynı kararın hukuki yönden daha fazla gözden geçirilmesine gerek olmayacağını aynı zamanda

DTÖ uyuşmazlıkların çözümü sisteminde uluslararası hukuk açısından çok önemli bir yenilik getirmiş; ilk defa devletler arasında çıkan uyuşmazlıklar açısından temyiz kurumuna yer vermiştir. Böylece önceki GATT döneminden de ayrılan yeni sistemde panellerin verecekleri kararlarda ortaya çıkabilecek hukuki hataları giderme imkânı doğmaktadır. Bu özelliği ile DTÖ, bağlayıcı nitelikte ve kapsamlı bir temyiz sürecine sahip ilk uluslararası örgüttür.[337]

Temyiz kurumu Uruguay Turu'nun en önemli özelliklerinden biridir. Temyiz aşamasının eklenmesi ile ilgili fikir, göreceli olarak müzakerelerin sonlarında gündeme gelmiştir. Daimi bir TO'nın kurulması ilk kez, 28 Eylül 1989 tarihinde uyuşmazlıkların çözümü müzakere gurubu toplantısında tartışılmıştır.[338] UÇMM ve DTÖ Antlaşmaları'nın kabul edildiği dönemde Bakanlar, DTÖ Hazırlık Komitesi'ni kurmaya karar vermişlerdir. Dört tane alt komite kurulmuş ve bu komitelerden biri aynı zamanda TO ile ilgili meseleleri incelemek üzere görevlendirilmiştir. İlgili komitedeki tartışmalarda TO üyelerinin sürekli mi kısmi zamanlı mı görev yapacakları, üyelerin nerede ikamet edeceği gibi konular tartışılmıştır. Alt komite çalışmalarını çok sayıda resmi olmayan toplantı sonucunda tamamlayarak TO ile ilgili tavsiyelerini 2 Aralık 1994'te açıklamıştır. Tavsiyelerin revize edilmiş bir versiyonu 6 gün sonra tekrar açıklanarak ilgili belgeler 31 Ocak 1995'te Genel Konsey tarafından onaylanmıştır.[339] Daha sonra UÇO, 10 Şubat 1995'te daimi nitelikteki Temyiz Organı'nı (TO) kurmuştur.[340]

---

bu mahkemelerde görev yapan hâkimlerin ilgili konuda en üst düzeyde bilgi ve tecrübeye sahip olduğunu buna koşut olarak da hata yapma riskinin minimum düzeyde olduğunu ileri sürmektedir. AKSAR, Yusuf, **Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Uluslararası Ceza Usul Hukuku**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2003, s.191.

337 WAINCYMER, s.693.

338 DONALSON, s.1280.; Ardından 1991 yılının aralık ayında Başkan Arthur Dunkel "Draft Final Act Embodying the Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations" – Uruguay Turu Müzakereleri'nin Sonuçlarına İlişkin Taslak Metin-in" S ve T Bölümleri uyuşmazlıkların çözümü ile ilgili olup, S Bölümü'nün 15. maddesi özel olarak temyiz aşaması ile ilgilidir ve bugünkü UÇMM m. 17'deki düzenleme ile hemen hemen aynıdır. Bkz. DONALDSON, s.1280.

339 DONALDSON, s.1281.

340 Bkz. WT/DSB/1 sayılı belge.

İç hukuk sistemlerinde temyiz aşamasına yer verilmesi davalarda alınan kararlara uyumun ve saygının artması, ilk derece mahkemelerinin kararlardaki hataların giderilmesi ile genel olarak kararlarda yorum birliğinin sağlanması açısından büyük öneme sahiptir. DTÖ uyuşmazlıkların çözümü sistemi içinde de hukuki hata yapma riskini azaltmak için TO'na yer verilmiştir. Ayrıca panellerin karar vermeden önce raporlarını daha özenli hazırlamalarına katkı sağlamaktadır.[341] Böylece TO ile paneller tarafından alınacak kararlardaki tecrübesizlik ya da yetersizlik nedeni ile yapabilecekleri hataların giderilmesi temin edilmektedir.[342] Bu yanıyla sistem içinde çok önemli bir yere sahiptir. Yine de böyle bir sistemin kabul edilmesi, beraberinde bazı belirsizlikleri getirmiş ve maliyeti de artırmıştır. Özellikle son dönemlerde temyiz başvurularındaki artış dikkate değerdir. Bu durumun ekonomik nedenlerden çok siyasi nedenlere dayandığının altını çizmek yararlı olacaktır.[343] Temyiz yoluna sık başvurulması ise, dava sürecini uzatarak istenmeyen bazı etkilerin ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Öncelikle taraflar açısından maliyetin artmasına yol açar. İkinci olarak, her ne kadar bu süreç için kısa süreler öngörülmüşse de davanın sonuçlanmasını geciktirecektir. Üçüncüsü ise, hükümetlerin paneller tarafından verilen kararlara güvenirliğini azaltacaktır. TO, ne kadar çok hukuki hata tespitinde bulunursa panel raporlarının önemi de o derece azalacaktır. Ayrıca paneller karar verirken kendilerini baskı altında hissedebilecektir.[344]

2. Temyiz Sürecinde Usule İlişkin Düzenlemeler

a. Genel Olarak

UÇMM'de temyiz aşaması ile ilgili ayrıntılı düzenlemelere yer verilmemiş olmakla birlikte, bazı ek düzenlemelerle bu konudaki belirsizlik büyük ölçüde

---

341 WAINCYMER, s.694.

342 ROBERTS, L.D, "Beyond Notions of Diplomacy and Legalism: Building a Just Mechanism For WTO Dispute Resolution", Am. Bus. L.J., Vol:40, s. 530.

343 WAINCYMER, s.695.

344 WAINCYMER, s.695.

giderilmiştir. TO'nın kuruluşu, yapısı ve faaliyetleri ile ilgili üç temel hukuki düzenleme bulunmaktadır;

i. UÇMM madde 16.4; madde 17 ve madde 18.
ii. Temyiz İncelemesi için Çalışma Usulleri.
iii. Davranış Kurallarına İlişkin Mutabakat Metni.

TO, 3 Şubat 1997 tarihinde kabul edilen "Temyiz İncelemesi Çalışma Usulleri"[345] (TOÇU) çerçevesinde çalışmak zorundadır. Ancak, UÇMM, DTÖ Antlaşmaları'ndaki ilgili hükümler ve çalışma usulüne ilişkin hükümler ile çelişmemek koşulu ile incelenmekte olan meseleye münhasır olmak üzere, usule ilişkin tereddüt hâsıl oluyor ve bu hususta "TOÇU"da bir hüküm bulunmuyorsa, TO ihtiyaç duyduğu noktadaki usul kurallarını kendisi tespit edebilir.[346]

TO'nın çalışma usulleri, UÇO Başkanı ve Genel Müdür ile istişarelerde bulunarak TO tarafından belirlenir ve üyelere tebliğ edilir.[347] İlk kez 1996 yılında hazırlanan çalışma usulleri daha sonra ihtiyaçlara göre sık sık değiştirilmiştir.[348] Temyiz aşamasında uyulması gereken usul kurallarını ayrıntılı bir şekilde düzenlemesi nedeniyle TOÇU, önemli bir belgedir. İlgili belgede TO'nın görev ve yetkileri, usule ilişkin ayrıntılı düzenlemeler ve zaman tablosu yer almaktadır. TO, TOÇU'da yer alan süreleri katı bir şekilde uygulamaya özen göstermektedir.[349]

---

345 Working Procedures Appellate Review, WT/AB/WP/3, 28 February 1997.

346 TOÇU Kural 16.

347 UÇMM m.17.9.

348 Ardından TOÇU, üç kez değişiklik yapılmıştır. Bunlardan ilki, 5(2) no'lu kuralda yapılan değişikliktir. İlgili değişiklik ile TO Başkanı'nın bir yıl yerine 2 yıllık bir süre için görev yapması öngörülmüştür. (WT/AB/WP/3) İkinci olarak yine aynı kural TO başkanlarının ikinci bir yıl daha görev yapmalarına olanak tanımıştır. Üçüncü olarak ise, 2002 yılının Eylül ayında üçüncü tarafların temyiz sürecine katılımları ile ilgili bazı değişikler yapılmıştır. Son olarak yapılan değişikler ise, 7 Ekim 2004'te kabul edilmiş ve tüm DTÖ üyelerine dağıtılmış (WT/AB/WP/9) ardından da 1 Ocak 2005'te yürürlüğe girmiştir.

349 UNCTAD, Dispute Settlement, World Trade Organization, (3.3 Appellate Review), Ceneva, 2003, s.10; TO'nın bir kararı değiştirmesi o kararı farklı gerekçelere dayanarak onaylaması anlamına gelmektedir. TOÇU'nun I. Bölümü TO'nın iç fonksiyonları; II. Bölümü ise, temyiz

UÇMM madde 1.2'de belirtildiği üzere bazı antlaşmalardan kaynaklanan uyuşmazlıklarda özel ve ek düzenlemelerin uygulanacağı öngörülmüştür. Sözgelimi, Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması'nda temyiz aşamasını da içine alan özel ve kısa bazı düzenlemeler yer almaktadır.[350]

UÇO tarafından kabul edilen Davranış Kuralları ise, Çalışma Usulleri'nin 8(2) no'lu kuralı uyarınca Çalışma Usulleri'nin 2 no'lu eki olarak uygulanacaktır. Davranış Kuralları, TO üyelerine, panelistlere, tahkim üyelerine, uzmanlara, DTÖ ve TO Sekretaryası çalışanlarına uygulanan özel bir düzenlemedir. İlgili düzenlemelerin TO'nın hukuksal temelleri ile görevi sırasında uyması gereken kuralların sınırını çizdiğini söylemek mümkündür.

b.Temyiz Başvuru Şekli ve Temyiz Dilekçesi

Temyiz aşamasının başlaması için aynı anda UÇO'na yazılı bir bildirimde bulunulması ve TO Sekretaryası'na bir temyiz dilekçesi (notice of appeal) sunulması gerekir.[351] Temyiz dilekçesinde bulunması gereken hususlar;[352]

—temyize konu olan panel kararının tarifi,

—temyiz eden tarafın kimliği,

—temyiz eden tarafa ait tebligat bilgileri ve

—temyiz talebinin dayandığı hukuki mesele veya yorumlarla ilgili özet bilgi.[353]

---

prosedürleri ile ilgilidir. II no'lu ekte ise, Davranış Kuralları düzenlenmektedir. TOÇU kural 16'ya göre TO'nın ilgili dairesi UÇMM, TOÇU ve kapsamda yer alan diğer antlaşmalara aykırı olmamak koşulu ile bazı ek çalışma usulleri belirleyebilir.

350 Bkz. Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması m.4 ve 7.

351 TOÇU Kural 20.1.

352 TOÇU Kural 20.1.

353 TOÇU Kural 20.2.

Temyiz talebinin dayandığı hukuki mesele veya yorumlarla ilgili özet bilgi ise şu hususları kapsamaktadır;

—panelin hata yaptığı iddia edilen hukuki meseleler veya yorumlar,

—panelin yorumlamakta ya da uygulamakta hataya düştüğü iddia edilen anlaşma hükümleri ve

—temyiz eden tarafın temyizin ilerleyen aşamalarında başka paragraflara da dayanma hakkına halel getirmemek kaydıyla, varlıkları iddia edilen hukuki hataların panel kararında yer aldığı paragraf numaralarıdır.[354]

Temyiz nedeninin dilekçede açıkça belirtilmesi, davanın diğer taraflarının temyiz aşamasındaki adil yargılanmaya ilişkin hakları açısından büyük önem taşımaktadır. TO'na göre tarafların kendi görüşlerini sunabilmeleri ancak buna bağlıdır.[355] Diğer yandan TO, taraflara bu konuda çok büyük bir sorumluluk yüklemekten de kaçınarak temyiz nedeninin dayandığı iddiaları uyuşmazlığın taraflarının, temyizin seyri içinde aşama aşama ileri sürebileceğini ifade etmiştir.[356] Kısaca denilebilir ki, temyiz eden tarafın temyiz nedenlerini temyiz edilen panel kararının ilgili paragraflarına atıfta bulunarak belirtmesi gerekmektedir. Bu şekilde tanımlanmayan bir temyiz nedeni TO tarafından incelenemez. Öte yandan temyiz nedeninin dayandığı iddialar temyiz eden tarafın ilk yazılı sunuşunda ileri sürülecek ve izleyen aşamalarda diğer taraflarca ileri sürülen görüşlere bağlı olarak daha da güçlendirilebilecektir.

Temyiz dilekçesi ve yazılı sunuşların çok sayıda önemli fonksiyonu bulunmaktadır. Öncelikle adil yargılanma hakkının temini açısından rol oynamaktadır. Adil yargılanma hakkı ile ilgili meselelerde panel kurulması talebi ve temyiz dilekçesi arasında bir paralellik olsa da temyiz dilekçesi, TOÇU'den kaynaklandığı için UÇMM'de yer alan görev belgesi kadar sıkı düzenlemeler

354 TOÇU Kural 20.2(d).

355 Appellate Body Report, *US-Countervailing Measures on Certain EC Products*, (bundan sonra *US-EC Products* olarak anılacaktır.) WT/DS212/ABR, para.62.

356 Appellate Body Report, *US-Shrimp*, para.95.

getirilmemektedir ve taraflara biraz esneklik tanınmaktadır.[357] TOÇU kural 20.2'ye göre temyiz eden tarafın tüm iddialarını ve ispat vasıtalarını belirtmesi gerekli değildir.[358] *US-Shrimp* Davası'nda davalılar temyiz dilekçesinin belirsiz ve üstünkörü olduğunu iddia etmişlerdir. TO, bu iddiayı reddetmiş ve temyiz dilekçesinde bütün temyiz nedenlerinin ayrıntılı bir şekilde açıklanması gerekmediğini ve asgari şartların sağlanmasının yeterli olacağını belirtmiştir.

c. Temyiz Aşamasında Süreler

Temyiz dilekçesinin verilmesinden itibaren 10 gün içinde temyiz talebinde bulunan taraf, TO Sekretaryası'na ilk yazılı sunuşunu yapar ve davanın diğer tarafı ile üçüncü taraflara da tebliğ edilir.[359] Yazılı sunuşta, panel raporunda olduğu iddia edilen hukuki hatalar ve dayanaklarının ayrıntılı bir şekilde açıklanması ve belirtilmesi gerekir.[360] Bunun için verilen 10 günlük süre kısa görünmekle birlikte, genellikle temyiz dilekçeleri daha önceden hazırlanmaktadır.[361]

Temyiz talebinde bulunan tarafın temyiz aşamasında sunulan bütün dokümanları davanın diğer taraflarına da bildirmesi gerekir.[362] Temyiz edilen panel kararına konu olan davanın taraflarından herhangi biri de temyiz iddiasına cevap vermek üzere TO Sekretaryası'na yazılı bir sunuş yapabilir. İlgili sunuşun davanın diğer taraflarına ve diğer üyelere de tebliğ edilmesi gerekir.[363] Temyiz dilekçesinin TO Sekretaryası'na sunulmasından sonra 12 gün içinde, temyiz talebinde bulunan

---

357 WAINCYMER, s.712.

358 Appellate Body Report, *US-Shrimp/Turtle*, section III B, para.17.

359 TOÇU, Kural 20.2-d.

360 TOÇU Kural 21.2.

361 PALMETER; MAVROIDIS, s.217; İlk sunuşun temyiz dilekçesinin verilmesinden sonra 10 gün içinde yapılması ve temyiz dilekçesinin de panel kararının bütün DTÖ üyelerine bildirilmesini izleyen 20 gün içinde verilmemesi gerektiğinden temyize niyetli olan taraf, bu konudaki hazırlığına genellikle panelin ara kararını aldıktan sonra başlamaktadır. Bkz. Handbook, ss.69–70.

362 TOÇU Kural 18.2.

363 TOÇU Kural 22.1.

tarafın dışındaki bir üye de ilgili temyiz talebine katılabilir ya da ayrı temyiz talepleri ileri sürebilir. Bu katılım, temyiz dilekçesinin sunulmasından itibaren 15 gün içinde yazılı bir sunuş ile yapılmalıdır.[364] TO, temyiz aşamasının herhangi bir aşamasında davanın taraflarına dava ile ilgili sorular yöneltebilir. Sorulara verilen cevapların TO'na sunulması ve aynı zamanda davanın diğer taraflarına da tebliğ edilmesi gerekir.[365]

Temyiz dilekçesinin verilmesinden 30 gün sonra TO, bir duruşma (oral hearing) yapar.[366] Sözkonusu duruşmanın gizli nitelikte olması gerekir.[367] TO, davanın taraflarına ve üçüncü taraflara sorularını yönelttikten sonra kısa bir açıklama yapılır. Bu yönü ile sözlü duruşma, panel aşamasındaki esaslı toplantılara benzemektedir. Aralarındaki farklar şu şekilde özetlenebilir; (i)Temyiz sürecinde sadece bir sözlü duruşma yapılır. (ii) Sözlü ifadeler kısa tutulur. (iii) Duruşma genellikle bir günden uzun sürmez. (iv) Duruşmaya katılan taraflar birbirlerine doğrudan soru soramazlar.[368]

Usule ilişkin süreç tamamlandıktan sonra TO kararını verir. Önce de ifade edildiği üzere TO, yedi üyeden oluşur ve somut bir davada bunlardan sadece üç tanesinden oluşan bir daire (division) temyiz incelemesinde görev alır. Temyiz incelemesini yapacak olan üyeler belirli bir rotasyon esasında kur'a ile belirlenmektedir. Seçimin kur'a ile yapılması sayesinde belirli bir davaya bakacak üyeler önceden belli olmamaktadır. Ayrıca üyelerin vatandaşlık durumları esas alınmaksızın her davaya bakmalarına olanak sağlanmasına dikkat edilmelidir.[369]

Somut bir dava için üç üyeden oluşturulan daire, kendi aralarından bir başkan seçer. Başkan, genel olarak temyiz sürecinin ve yapılacak duruşmaların idaresi ile

---

364 TOÇU Kural 23.1; 23.3.

365 TOÇU Kural 28.1–2.

366 TOÇU Kural 27.1.

367 UÇMM m.17.10.

368 Handbook, s.70.

369 TOÇU Kural 6.1; 6.2.

kararın yazılmasından sorumludur.[370] Karar alma konusunda tercih edilen konsensüs usulü olmakla birlikte, mümkün olmadığı hallerde karar oyçokluğu ile verilir. Kararın konsensüs ile alınabilmesi için bütün olanakların denenmesi gerekir.[371] Alınan kararların çelişmesini önlemek, usul konularını tartışmak ve üyelerin uzmanlık alanlarındaki tecrübelerinden yararlanmak amacı ile TO üyeleri kendi aralarında düzenli olarak toplanırlar.[372] TO üyelerinin uyuşmazlıkların çözümü ile ilgili gelişmeleri sürekli takip etmeleri gerektiğinden her temyizde sunulan bütün belgelerin bir örneğinin TO'nın bütün üyelerine gönderilmesi gerekir. Davaya bakan daire, dava konusunu TO'nı diğer üyeleri ile de görüş alışverişinde bulunarak tartışabilir. [373]

Raporun temyiz edilmesi halinde kural olarak, duruşmalar bir tarafın bildirdiği tarihten TO'nın raporunu dağıttığı tarihe kadar 60 günü geçmeyecektir. Takvimini belirlerken TO, eğer ilgili ise, UÇMM madde 4.9'un hükümlerini göz önüne alacaktır. TO, raporunu 60 gün içinde veremeyeceği kanısında ise, raporunu teslim edeceği süreye ilişkin bir tahminle birlikte, gecikme nedenlerini yazılı olarak UÇO'na bildirecektir. Duruşmalar hiçbir durumda 90 günü geçemeyecektir.[374] Fakat uygulamada genellikle bu sürelere uyulmadığı görülmektedir.

UÇO, TO raporunu, Üyelere dağılımını müteakip 30 gün içinde konsensüs ile kabul etmemeye karar vermedikçe, TO raporları UÇO tarafından kabul edilecek ve uyuşmazlığın taraflarınca da şartsız olarak onaylanacaktır.[375] Bu kabul prosedürü, üyelerin TO raporu hakkındaki görüşlerini ifade etme hakkına halel getirmeyecektir.[376]

---

370 TOÇU Kural 7.1-2.

371 TOÇU Kural 3.2.

372 TOÇU Kural 4.1.

373 TOÇU Kural 4.2.

374 UÇMM m.17.5.

375 UÇMM dn. 8; bu süre içinde bir UÇO toplantısı takvime bağlanmamış ise, bu amaçla böyle bir UÇO toplantısı yapılacaktır.

376 UÇMM m.17.4.

Sözlü duruşmalar genellikle bir tam gün sürmektedir. Ancak bu sürenin istisnaları da bulunmaktadır. Nitekim, *EC-Bananas III* Davası'nda sorunun çok karışık olması nedeni ile 2,5 gün sürmüştür. Genellikle uyuşmazlığın taraflarına 30'ar dakika üçüncü taraflara da 15 dakikalık süre verilir. Bu aşamada genellikle sorulan sorulara cevap verilmesi gerekmektedir.[377]

Ek I'de yer alan süre ile ilgili düzenlemeler;

Genel Temyiz Süreleri	Yasaklanmış Sübvansiyonlar İçin Temyiz Süreleri
	Gün	Gün
Temyiz Dilekçesi	0	0
Temyiz Eden Tarafın Yazılı Sunuşu	10	5
Diğer Temyiz Edenlerin Yazılı Sunuşları	15	7
Temyiz Edilen Taraf ya da Tarafların Yazılı Sunuşları	25	12
Üçüncü Devletlerin Yazılı Sunuşları	25	12
Sözlü Duruşma	30	15
Temyiz Raporunun Taraflara Gönderilmesi	60–90	30–60
UÇO Toplantısında Kabul Edilmesi	90–120	50–80

d. Temyiz İncelemesinin Konusu

TO'nın yapısı ve işleyişi pekçok açıdan panellerden farklılık arz etmektedir. Öncelikle *ad hoc* nitelikteki panellerden faklı olarak TO, DTÖ bünyesinde görev yapan daimi nitelikli bir üst yargı yeridir. Temyiz incelemesi, panel raporunda ele alınan hukuki konular ve panel tarafından geliştirilen hukuki yorumlar ile sınırlı olacaktır. TO, panel kararının vakıaların tespitiyle veya delillerin kabulü ya da bu

[377]WAINCYMER, s.717.

delillere verilen ağırlıkla ilgili yönlerini inceleyemez.[378] TO, bu yönü ile tahkim heyetlerine benzeyen panellerden ziyade, ulusal hukuk sistemlerindeki üst yargı mercilerine benzemektedir; çünkü görevi kendisine tevdi edilen somut dava ile sınırlı olan panellerin aksine TO, daha çok hukuki sorunlarla ilgilenir ve uyuşmazlıkların çözümü mekanizmasının düzgün çalışması için faaliyet gösterir. Bu nedenle de taraflar TO'nın vakıalara ilişkin bir tespitte bulunmasını gerektiren bir temyiz nedenini ileri süremez.[379]

Önce de ifade edildiği gibi, uluslararası mahkemeler ilk derece mahkemesi niteliğinde olduğu için hukuki sorunlar ve vakıalara ilişkin sorunlar arasındaki ayrıma dikkat edilmemektedir. İşte bu nedenle DTÖ, ilk derece mahkemesi fonksiyonunu gören panellerden ayrı bir temyiz mekanizmasına yer vermiş olmasına koşut olarak sözkonusu ayrımın varlığı, DTÖ'deki uyuşmazlıkların çözümü mekanizması içinde önemli hale gelmiştir. Ancak bazı davalarda panel tarafından yapılmış olan tespitler hukuki sorun ve hukuki yorum içermeyebilir. Örneğin TO, *EC-Bananas III* Davası'nda panel tarafından belli şirketlerin tabiiyeti ve o şirketlerin pazar alanındaki hisselerine ilişkin yapılan bulguların maddi nitelikte bir mesele olduğuna ve bu nedenle de temyiz kapsamında değerlendirilemeyeceğine karar vermiştir.[380] Ancak panel raporundaki tespitlerin maddi vakıalara mı hukuki meselelere mi ilişkin olduğunun tespiti her zaman kolay olmamaktadır. Bunun için her somut olayda inceleme yapılmalıdır. Örneğin ulusal bir otoritenin belirli bir ürünün ithalatında %20 yerine %30 oranında tarife uygulaması açık bir vakıa örneğidir. Yine örneğin GATT 1994 madde III.2'de yer alan "benzer ürün" kavramının tespitinin hukuki bir sorun olduğu açıktır. Ancak bazı davalarda uyuşmazlığın çözümü, ancak hem vakıaların incelenmesine hem de hukuki bir değerlendirmenin yapılmasına bağlıdır. Sözgelimi votkaya benzeyen "shochu" ve "votka"nın GATT 1994 madde III.2'ye göre benzer ürün olup olmadığı, ancak vakıaların incelenmesi ve hukuki bir değerlendirmenin yapılması ile tespit

[378] UÇMM m.17.6.

[379] VOON, T.; YANOVICH, A., "The Facts Aside: The Limitations of WTO Appeals to Issues of Law", Journal of World Trade, Vol:40/2, s.241.

[380] Appellate Body Report, *EC-Bananas III*, para.239.

edilebilir.[381] Vakıaların hukuki değerlendirmesi veya bir başka ifade ile panelin belirli (somut) vakıalara bir hukuk kuralını uygulaması bir hukuki sorundur ve temyiz incelemesinin konusu olabilir. Önceki örnekte TO, bir antlaşmanın şartlarının yerine getirilip getirilmediğine ilişkin dava konusu vakıaların incelenmesini bir hukuki sorun olarak görmüş ve temyiz incelemesi kapsamına almıştır.[382]

Uygulamada uyuşmazlığın tarafları genellikle panelin delilleri gerektiği gibi değerlendirmediğini ileri sürerek panel kararını temyiz etmektedir; ancak TO delillerin değerlendirilmesi konusunu, dava konusu vakıaların tespiti kapsamında değerlendirdiği için bu gerekçe ile yapılan temyiz başvurularını kabul etmemektedir.[383] Sözgelimi *Alcoholic Beverages* Davası'nda TO, Panel'in delilleri inceleme ve değerlendirme konusunda takdir yetkisi bulunduğu ve bu yetkinin dava konusu maddi vakıalara ilişkin olduğunu belirterek konunun temyiz kapsamında olmadığına karar vermiştir.[384] Ayrıca inceleme ölçütü konusunda da ifade edildiği gibi, panellerin önlerine gelen delilleri UÇMM madde 11 kapsamında objektif bir şekilde değerlendirme yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu nedenle de bu konudaki takdir yetkisini aşamaz. Aksi halde sözkonusu maddenin ihlali hukuki bir sorun haline gelecek ve temyiz incelemesi kapsamında değerlendirilebilecektir. Nitekim TO, *EC-Bananas III* Davası'nda bu yönde bir karar vermiştir.[385]

UÇMM madde 17.6'ya göre kural olarak TO'nın vakıalara ilişkin inceleme yapması mümkün değildir. Ancak bazı özel koşulların varlığı halinde TO'nın vakıaları incelemesi mümkündür.

1. Panelin objektif bir değerlendirme yapmasına ilişkin ise, vakıaları inceleyebilir.

---

381 Handbook, ss.66–67.

382 Appellate Body Report*, EC-Bananas III*, para.132.

383 UNCTAD, (3.3, Appellate Review), s.11.

384 Appellate Body Report, *Alcoholic Beverages II,* para.161.

385 *EC-Bananas III*, ABR, para.132.

2. Panelin usul konularında idaresine bağlı usule ilişkin vakıaların olarak adil yargılanma haklarını etkilemesi durumunda TO'nın vakıaları incelemesi mümkündür.

Her iki durumda da vakıaların incelenmesi aslında hukuki bir sorunun çözümüne dayanmasından kaynaklanmaktadır. Hukuki sorunun açıklığa kavuşturulabilmesi için vakıaların incelenmesi gerekmektedir.[386]

Son olarak belirtmek gerekir ki, panel kararlarının temyiz edilebilmesi için davanın kaybedilmiş olması gerekmez. Bu durum, panelin vermiş olduğu kararda taleplerinin tamamı kabul edilmeyen taraf için sözkonusu olmaktadır.[387] Az rastlanan bir durum da olsa davayı kazanan tarafın da kararı temyiz ettiği görülmüştür. Örneğin Kanada, *Kanada-Dairy* Davası'nda davayı kazanmış olmasına rağmen, panelin Tarım Antlaşması'nın 10.3 maddesi ile ilgili yapmış olduğu yorumla ilgili olarak temyiz talebinde bulunmuş[388] TO, ilgili talebi kabul ederek Panel'in yaptığı yorumu, hukuka aykırı bulmuştur.[389]

İlgili maddede öngörülmüş olan TO, DTÖ Sekretaryası bünyesinde daimi olarak görev yapan bir üst yargı yeridir. Buna koşut olarak TO'nın sekretarya hizmetleri, DTÖ Sekretaryası tarafından yerine getirilir.[390]

3. Temyiz Başvuru Hakkı Sahipleri

UÇMM madde 17.4'e göre, temyiz hakkı açıkça davanın taraflarına verilmiştir. Davayı kazanan veya kaybeden taraf ya da taraflar panel kararını temyiz edebilir. Bir başka ifade ile davaya katılan üçüncü devletlerin temyiz hakkı

386 PIEROLA, Fernando, "The Question of Remand Authority for the Appellate Body in Challanges ad Prospects for the WTO", Cameron May, UK, 2005, s.193.

387 Handbook, s.64.

388 Bkz. Appellate Body Report, *Canada-Dairy* (Article 21.5-New Zealand and US II), WT/DS/103/AB/RW2, WT/DS113/AB/RW2, para.15.

389 Appellate Body Report, *Article 21.5-New Zealand and US II*, WT/DS/103/AB/RW2, WT/DS113/AB/RW2, para.159 (a).

390 UÇMM m.17.7.

bulunmamaktadır. Temyiz talebinde bulunan tarafın yanı sıra aynı davada taraf olan bir başka devletin de temyiz aşamasına katılması mümkündür. Bir davada tarafların birden fazla devletten oluşması halinde çoklu temyiz (multiple appeals) gündeme gelmektedir.[391]

TOÇU'de çoklu temyiz iki şekilde düzenlenmiştir. İlki panelin kararını açıklamasının ardından UÇMM madde 17.4'e göre taraflardan birinin temyiz sürecini başlatması ile birlikte 15 gün içinde davanın diğer taraflarından birinin panel raporunda yer alan ve temyiz talebinde ileri sürülmeyen başka hukuki hata ya da panel yorumları ile ilgili olarak temyiz sürecine katılımıdır.[392] (other appeal) İkincisi, birden fazla tarafın birlikte temyiz sürecini UÇMM madde 16.4'e göre başlatması halinde ortaya çıkmaktadır.[393]

Davayı hem kazanan hem kaybeden tarafın verilen kararı aynı zamanda temyiz etmesi de mümkündür. Bu durumda temyiz talepleri genellikle panel raporunun farklı bölümleri için sözkonusu olacaktır.[394]

Üçüncü devletler panel raporunu temyiz edemez. Önce de ifade edildiği gibi, panel aşamasına yeni bir dava sebebi ileri sürmemek koşulu ile üçüncü devletlerin katılması mümkündür; çünkü verilecek olan kararda esaslı bir menfaatleri bulunabilir. Temyiz aşamasında da UÇMM madde 10.2 gereğince ele alınan konuda esaslı bir menfaati olduğunu UÇO'na bildiren üçüncü devletler TO'na yazılı başvuru yapabilir ve bunun sonucunda kendilerine TO önünde sözlü sunuş yapma imkânı tanınabilir.[395] Bir başka ifade ile herhangi bir uyuşmazlığın üçüncü tarafları panel tarafından verilen kararları temyiz edemeseler de, ilgili kararın uyuşmazlığın taraflarınca temyiz edilmesinde esaslı menfaatleri olması halinde temyiz sürecine üçüncü devlet olarak katılabilecektir.

---

391 Handbook, s.64.

392 TOÇU, Kural 23.1.

393 TOÇU, Kural 23.4–5.

394 Handbook, s.65.

395 UÇMM m.17.4.

DTÖ'nün ilk yıllarında üye devletler temyiz dilekçesinin verilmesinden sonra 25 gün içinde temyiz sürecine üçüncü devlet olarak katılmak üzere yazılı talepte bulunmuşlar; fakat TO önünde sözlü sunuş yapmalarına izin verilmemiştir.[396] İlerleyen yıllarda uygulama farklı yönde gelişmiş ve bu durum TOÇU'ne de yansımıştır. Yapılan değişiklik ile, panel kararı davanın taraflarından biri tarafından temyiz edildikten sonra, panel aşamasına üçüncü devlet olarak katılan devletler aynı şekilde temyiz aşamasına da katılabilir ve TO'na temyiz talebi ile ilgili görüşlerini yazılı olarak temyiz dilekçesinin verilmesinden itibaren 25 gün içinde bildirebilecekleri gibi;[397] bunun dışında ilgili devletler TO'a sözlü bir sunuş da yapabilir hale gelmişlerdir.[398]

2003 yılının Mayıs ayında TOÇU Kural 24, üçüncü devletlerin haklarının genişletebilebilmesi için değiştirilmiştir.[399] Temyiz aşamasına katılmak isteyen üçüncü devletler, öncelikle panel önünde temyiz sürecine katılma haklarını saklı tutarak daha sonra temyiz dilekçesinin verilmesinden itibaren 25 gün içinde başvurularını yapmalıdır.[400] İlgili değişiklik yapılmadan önce *Argentina-Footwear* Davası'nda, panel önünde üçüncü devlet olan Paraguay'ın temyiz talebi ile ilgili yazılı bir başvuruda bulunmamış olmasına rağmen sözlü duruşmaya pasif olarak katılabileceği ifade edilmiştir. Uyuşmazlığın tarafları karşı çıkmayınca da duruşmaya katılmasına izin verilmiştir.[401] Benzer şekilde *Chile-Price Band System* Davası'nda da panel sürecinde üçüncü devlet olarak katılan Japonya ve Nikaragua'nın yazılı sunuş yapmaksızın sözlü duruşmaya pasif gözlemci olarak katılmasına izin verilmiştir.[402]

---

396 Handbook, s.65.

397 TOÇU Kural 24.1.

398 TOÇU Kural 24.2.

399 Bkz. WT/AB/WP/7, 1 May 2003.

400 TOÇU Kural 24.

401 Appellate Body Report, *Argentina-Safeguards Measures*, para.7.

402 Appellate Body Report, *Argentina-Safeguards Measures*, para.6.

TOÇU Kural 24'te yapılan değişiklik ile üçüncü devletlerin temyiz sürecine katılabilmeleri için üç yol önerilmiştir. İlki, önce de belirtildiği gibi üçüncü devletler, temyiz dilekçesinin verilmesinden itibaren 25 gün içinde yazılı sunuş yapabilir ve duruşmaya katılarak sözlü ifade verebilir.[403] İkinci olarak, üçüncü devletler yine aynı süre içinde yazılı sunuş yapmasalar bile yazılı olarak Sekretarya'ya bildirmek koşulu ile duruşmaya sözlü olarak katılmak istediklerini belirtebilir.[404] Üçüncüsü ise, ilgili sürenin geçmesinden sonra herhangi bir yazılı sunuş yapmaksızın ve de Sekretarya'ya da yazılı olarak bildirmeksizin, Sekretarya'ya sözlü duruşmaya katılma ve sözlü ifade verme niyetinin olduğunu belirtebilir. İlgili bildirimler ve talepler ilk fırsatta Sekretarya'ya iletilmelidir.[405] Ancak bu son durumda sözlü ifade verilmesi hususu TO'nın takdir yetkisi kapsamındadır. İlgili takdir yetkisi kullanılırken adil yargılanma hakkına halel getirip getirmediğinin dikkate alınması gerektiği söylenebilir.

Sonuç olarak uygulamada daha sonradan yapılan değişiklikler de dikkate alındığında üçüncü devletlerin temyiz sürecine katılımının tam olarak sağlandığını söylemek mümkündür.[406] Bu gelişmenin özellikle gelişmekte olan devletler açısından önemli faydaları bulunmaktadır. Doğrudan dava açamayan devletler temyiz sürecine katılmak sureti ile haklarını savunabilecektir.[407]

4. Temyiz Aşamasının İdaresi (the conducts of appeal)

Temyiz sürecine katılan DTÖ üyeleri TOÇU'ne göre "temyiz eden", "temyiz edilen", "diğer temyiz edenler" ve "üçüncü devletler" olmak üzere temyiz aşamasında bulundukları konuma göre adlandırılmaktadır. Tarafların birbirlerini karşılıklı olarak temyiz etmeleri de mümkündür. (cross appeal) Sözlü aşamadan sonra tarafların temyiz sürecindeki aktif rolleri sona ermektedir. Sonraki aşamada incelemeyi yapan Daire, diğer dört üye ile de gerekli görüşmeleri yaparak raporunun

403 TOÇU Kural 24.1.

404 TOÇU Kural 24.2.

405 TOÇU Kural 24.4.

406 ANTONIADIS, s.290.

407 HARRISON, s.82.

taslağını hazırlar. Genelde olduğu gibi eğer rapor 60 gün içinde hazırlanamaz ise, ilgili durum UÇO Başkanı'na bir mektup ile bildirilir. Daha sonra bu mektup, DTÖ belgesi olarak üyelere dağıtılır. Mektupta, raporun ne zaman yayımlanacağı ile ilgili olarak bilgi verilir ve genellikle temyiz dilekçesinin verilmesini takip eden 90. günde gerçekleşmiş olur. Daha sonra 30 gün içinde UÇO tarafından ilgili rapor kabul edilir.

Öncede ifade edildiği gibi, inceleme sonunda kararı duruşmaları yapan üç kişilik daire verir.[408] Seçilen dairenin üç üyesi kendi içlerinden bir başkan seçer. Başkan, genel olarak temyiz sürecinde yapılacak duruşmaların idaresinden ve ayrıca kararın yazılmasından sorumludur.[409] Konsensüs sağlanamaz ise oy çokluğu ile karar alınır.[410] UÇMM'de de TO kararlarının oybirliği ile alınacağı özel olarak düzenlenmiştir. Muhalif görüş (dissenting opinion) hususunda UÇMM'de herhangi bir düzenleme yoktur. Karar verilmeden önce genel olarak verilecek kararın diğer kararlar ile çelişmesini engellemek ve önemli usul konularını tartışarak üyelerin uzmanlık alanlarındaki birikimlerinden faydalanmak amacıyla TO üyeleri düzenli olarak kendi aralarında toplanırlar. Üyelerin uyuşmazlıkların çözümü konusundaki gelişmeleri takip etmesi gerekir. Bu nedenle de temyiz aşamasında sunulan her türlü belgenin bir örneği bütün TO üyelerine gönderilir.[411] Daha ileri bir işbirliği için bütün dokümanlar tüm üyelere iletilmekte ve üyelerin görüşleri alınmaktadır.[412] Davaya bakan daire, dava konusunu TO'nın diğer üyeleri ile tartışır ve görüş alışverişinde bulunur. Fakat bu durum görevli dairenin kendisine havale edilen temyiz talebini karara bağlamak konusundaki mutlak yetkisini ortadan kaldırmaz.[413]

Aleyhine temyiz talebinde bulunulan tarafın, temyiz dilekçesinin verilmesinden itibaren 25 gün içinde yazılı sunuşunu yapması gerekmektedir. Bu nedenle, temyiz talebinde bulunan tarafa dilekçesini vermesi sonrasında 15 günlük çok kısa bir süresi kalmaktadır. Temyiz nedenlerinin açıkça temyiz dilekçesinde

---

408 TOÇU, Kural, 3.1.

409 TOÇU, Kural, 7.1-2.

410 TOÇU, Kural, 3.2.; 17.1.

411 TOÇU, Kural, 4.1;2.

412 TOÇU, Kural, 4.3;4.

413 TOÇU, Kural, 4.3;4.

belirtilmiyor olması nedeni ile temyiz edilen tarafın kısa süre içinde savunmasını hazırlamasının çok zor olduğunu söylemek mümkündür.

Temyiz dilekçesinin verilmesinden itibaren 15 gün içinde temyiz talebinde bulunan üye dışında uyuşmazlığın diğer taraflarından biri de temyiz sürecine katılabilir ve varsa kendi farklı temyiz nedenlerine dayanabilir.[414]

Temyiz sürecinin hazırlanması ve kayıtları ile ilgili tarafların herhangi bir yükümlülüğü bulunmamaktadır. Bu konuda sorumluluk doğrudan Genel Müdür'e, dolaylı olarak da Sekretarya'ya aittir. Kaydı tutulması gereken hususlar gösterici nitelikte TOÇU Kural 25.1'de düzenlenmiştir.

Temyiz sürecinin herhangi bir aşamasında ve özellikle duruşma sırasında ilgili temyiz incelemesini yapan üyeler, davanın taraflarına sorular yöneltebilir ve sorulara cevap verilmesi gereken süreyi belirleyebilir. Bütün sorular ve cevaplara davanın diğer taraflarının da ulaşması temin edilir.[415]

Sözlü duruşmalarda taraflar, özel temsilciler de dâhil olmak üzere kim tarafından temsil edileceklerine kendileri karar verebilir.[416] Kural olarak panelin raporunu taraflara göndermesinden itibaren 60 gün içinde temyiz edilmesi gerekmektedir. Fakat uygulamada raporun, üyelere dağıtılmasını takip eden ilk 20 gün içinde temyiz edilmediği görülmektedir. Eğer 20. gün ile 60. gün arasında takvimde bir UÇO toplantısı yok ise, raporun değerlendirilmesi için bir UÇO toplantısı yapılır.[417] Bu nedenle taraflardan biri panel raporunu temyiz etmek istiyorsa belirtilen 20 ve 60 günlük süreler arasında herhangi bir toplantı tarihi belirlenmeden önce bunun UÇO'na bildirilmesi ve temyiz dilekçesinin verilmesi gerekmektedir.[418]

---

414 TOÇU, Kural 23.1.

415 TOÇU, Kural 28.2.

416 PALMETER; MAVROIDIS, s.223.

417 UÇMM m.16.4; dn.7.

418 PALMETER; MAVROIDIS, s.224.

Temyiz incelemesinin aşamaları için kısa süreler öngörülmüş olması nedeniyle, TO tarafından geliştirilmiş bazı uygulamalar bulunmaktadır. Örneğin taraflara zaman kazandırabilmek için temyiz dilekçesinin verildiği gün süreye dâhil edilmemektedir. (day zero) Böylece hem temyiz eden hem de temyiz edilen açısından bakıldığında özellikle sürelerin hafta sonuna denk gelmesine koşut olarak iki gün daha kazanmaları mümkün olmaktadır.[419]

Diğer mahkemelerle karşılaştırıldığında, TO'na yapacağı inceleme için verilen sürenin ne kadar sınırlı olduğunu şöyle bir örnek açıklığa kavuşturacaktır. *US-Steel Safaguard* Davası'nda panel tarafından verilen karar 11 Ağustos 2003 tarihinde ABD, daha sonra Brezilya, Çin, AT, Japonya, Kore, Yeni Zelanda Norveç ve İsviçre tarafından temyiz edilmiştir. Böylece ilgili karar toplam dokuz üye tarafından temyiz edilmiştir. Ayrıca yedi devlet de üçüncü devlet olarak temyiz sürecine katılmıştır. Amerika Uluslararası Çelik Enstitüsü de konuya ilişkin bir *amicus* rapor sunmuştur. 29–30 Eylül 2003'te duruşma yapılmış; 10 Kasım 2003'te TO'nın sunduğu rapor, UÇO tarafından aynı tarihte onaylanmıştır. Bu sürecin bu denli hızlı sonlandırılması pekçok hukukçu tarafından şaşkınlıkla karışlanmıştır; çünkü hiçbir uluslararası mahkeme bir uyuşmazlığı bu kadar kısa sürede sonuçlandıramamaktadır.[420]

Son derece karmaşık nitelikte olan bu davada temyiz edilen panel raporu toplam 945 sayfadır. Yine 16 üye devlet tarafından hazırlanan temyiz dilekçeleri ekleri ile birlikte toplam 987 sayfadan oluşmuştur. Sunulan *amicus* raporu da içerecek biçimde tüm metinlerin dikkatli bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Üstelik TO üyeleri kısmi zamanlı çalışmaktadır ve çoğunun başka görevleri de olduğu gibi Cenevre dışında yaşamaktadırlar.[421] Temyiz aşaması ile ilgili en önemli sorunlardan biri üyelerin kısmi zamanlı (part time) çalışma saatlerine karşılık bu safha için öngörülen süreler arasındaki tezatlıktır. Özellikle son dönemlerde davaların çok karmaşık bir hale gelmesi bu çelişkiyi daha da artırmaktadır. Sayılan

---

419 Bkz. PALMETER; MAVROIDIS, s.226.

420 HUGHES, Valerie, "Special Challenges at the Appellate Stage: A Case Study" in **Key Issues in WTO Dispute Settlement**, edt. by YERXA R.; WILSON B., Cambridge, 2006, ss.82-83.

421 HUGHES, ss.84–85.

nedenlerle özellikle bu tür davalarda TO Sekretaryası'nın desteği büyük önem kazanmaktadır. Sekretarya'da toplam 10 avukat, 2 stajyer ve 4 yardımcı personel görev yapmaktadır. Pekçok temyiz aşamasına bir kıdemli, bir kıdemsiz avukat ile bir sekreter ve bir stajyer görev almaktadır. Sözgelimi, davanın kapsamının genişliği nedeni ile *US-Steel Safeguard* Davası'nda dört avukat ile daha büyük bir takımın yardım etmesi gerekmiştir. TO, ilgili davada kendisine verilen 90 günlük sürenin sonunda o güne kadar yazılan en uzun -170 sayfalık- raporunu yayınlamıştır.[422]

Temyiz incelemesi başladıktan sonra ilgili daire tarafından kesin zaman tablosu belirlenmektedir. TOÇU'nun I no'lu ekinde temyiz aşaması için öngörülen zaman tablosu düzenlenmiştir. Açık bir adaletsizlik durumu olması gibi çok özel koşulların bulunduğu hallerde zaman ile ilgili düzenleme değiştirilebilir.[423]

İlgili usul kurallarının varlığı, öngörülebilirliğin teminine koşut olarak tarafların adil yargılanma haklarını güvence altına almaktadır.[424] Buna rağmen yine de usule ilişkin konularda çok sayıda belirsizlik bulunmaktadır. Sözgelimi, *amicus* raporların ne şekilde kabul edileceği çok tartışmalı bir konudur. Önce de ifade edildiği gibi ilgili raporların kabul edilip edilmeyeceği ve edilecekse ne şekilde edileceğine ilişkin olarak UÇMM'de bir düzenleme bulunmamaktadır. Özelikle üyeler arasında önemli görüş ayrılıkları yaratan bu konuda henüz bir çözüme ulaşılmış değildir. Öncelikle üyelerin bir kısmı *amicus* raporların kabul edilmesinin usule değil, esasa ilişkin bir mesele olduğunu ve bu nedenle de sadece DTÖ üyeleri tarafından düzenlenebilecek bir konu olduğunu iddia etmektedir. Buna koşut olarak bu tartışma beraberinde usule ve esasa ilişkin meselelerin birbirinden nasıl ayrılacağı sorununu da gündeme getirmektedir. Diğer yandan bir başka grup üye ise, sorunun usule ve esasa bağlı olmaksızın UÇMM'deki bir boşluktan kaynaklandığını ileri

422 HUGHES, s.85; Takip eden süreçte daha uzun raporlar da sunulmuştur. Örneğin *United States-Subsidies on Upland Cotton Davası'nda*, 300 sayfalık bir rapor sunmuştur. Bkz. WT/DS267/AB/R.

423 WAINCYMER, s.710.

424 DONALDSON, s.1332.

sürmekte ve bu boşluğun TO tarafından doldurulup doldurulamayacağı ile ilgili bir konu olduğunu düşünmektedir.[425]

TO'na delil sunma konusunda da UÇMM'de herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. TO, Panel aşamasında sunulan deliller ile ilgili bir inceleme yapamaz; ancak daha sonra ortaya çıkan ve davanın sonucunu etkileyecek nitelikteki delillerin sunulmasında bir sakınca olmaması gerekir. Bu konuya ilişkin olarak UÇMM'de bir düzenleme olmamakla birlikte, TOÇU Kural 28'e göre TO'nın uyuşmazlığın taraflarına yazılı ya da sözlü olarak sorular yöneltmesi mümkündür. Böylece yeni bilgi ve delil elde edilmesi sözkonusu olacaktır. Edinilen bilgilerin ve alınan cevapların uyuşmazlığın diğer taraflarına da iletilmesi gerekmektedir. Şüphesiz sunulacak olan yeni delillerin panelin yapmış olduğu hukuki hatayı kanıtlamaya yönelik olması gerekmektedir. [426]

5. Temyiz Başvurusunun Reddi ve Geri Çekilmesi

Temyiz başvurusu yapıldıktan sonra süresi içinde yazılı sunuşların yapılmaması ya da sözlü duruşmaya devam edilmemesi halinde temyiz başvurusu reddedilir.[427] Ayrıca panel raporunu temyiz eden taraf, temyiz sürecinin herhangi bir aşamasında (bu konuda herhangi bir süre sınırlaması yok gibi görünüyor) başvurusunu geri çekebilir.[428] Örneğin *India-Autos* Davası'nda Hindistan duruşmadan bir gün önce TOÇU Kural 30'a uygun olarak temyiz başvurusunu geri çektiğini bildirmiştir.[429] *EC-Sardines* Davası'nda AT, temyiz dilekçesinin doldurulmasından üç gün sonra başvurusunu, aynı gün hazırlamış olduğu yeni bir temyiz dilekçesine istinaden geri çektiğini bildirmiştir.[430] Ancak Peru, AT'nın koşullu olarak temyiz başvurusunu geri çekmesi ve yeni bir temyiz dilekçesi

---

425 DONALDSON, s.1333.

426 WAINCYMER, s.709.

427 TOÇU, Kural 29.

428 TOÇU, Kural 30.1.

429 Bkz. Appellate Body Report, *India-Measures Affecting the Automotive Sector*, WT/DS146/ABR, WT/DS175/ABR, para.15.

430 Bkz. Appellate Body Report, *EC-Sardines*, paras.11–13.

vermesine karşı çıkmıştır.[431] TO ise, sözkonusu durumu yasaklayan herhangi bir düzenleme olmadığını belirterek AT tarafından yapılan ikinci temyiz başvurusunu, bağlanmış olan koşulun, davanın sonuçlanmasını engelleyecek nitelikte iyiniyet ilkesini ihlal etmediğini düşünerek kabul etmiştir.[432]

Yine bir başka örnek *US-FSC* Davası'nda ilk (orijinal) temyiz dilekçesi zamana ilişkin nedenlerden ötürü tarafların anlaşması üzerine geri çekilmiş ve ardından yeni bir temyiz dilekçesi verilmiştir.[433]

6. Temyiz Organı'nın Verebileceği Karar Türleri

TO, temyiz incelemesi sonunda üç tür karar verebilir: onama, değiştirme ya da bozma.[434] *Onama***,** panel kararının temyiz edilen yönlerinin hukuka uygun bulunmasını ifade eder. Onamanın tersi olan *bozma* ise, panel kararının hukuka aykırı bulunduğu anlamına gelmektedir. *Değiştirme*de ise, TO, panel kararını bozmamakla birlikte, panelin hukuki yorumuna katılmamakta ve kararda değişiklik yapmaktadır. Pekçok davada TO, panel raporunun sonucuna katılmakla birlikte, gerekçesine katılmadığı için panelin hukuki sonuç ve bulgularının bir kısmını değiştirmiştir. Eğer tamamına katılıyor ise, onaylamakta, katılmıyorsa tamamen reddetmektedir.[435]

Ulusal düzenlemelerden farklı olarak TO'nın bozduğu kararı yeniden görüşülmek üzere kararı veren panele geri gönderme yetkisi *(remand)* bulunmamaktadır. Panellerin verdikleri kararlarda sıklıkla usul ekonomine *(judicial economy)* başvuruyor olmaları hususu da dikkate alındığında, TO'nın kararı geri gönderme yetkisinin bulunmaması, hukuki uyuşmazlığın tam olarak çözülememesi sonucunu doğurabilmektedir. Örneğin, *Korea-Ceratin Paper* Davası'nda, davacı Endonezya, davalı Güney Kore aleyhine, Güney Kore'nin Endonezya menşeli kâğıt

---

431 Bkz. Appellate Body Report, *EC-Sardines*, para.15.

432 Bkz. Appellate Body Report, *EC-Sardines*, para. 142.

433 Appellate Body Report, US-FSC, para.4.

434 UÇMM m.17.13.

435 Handbook, s.71.

ürünleri ile ilgili olarak yürüttüğü ve bir dampinge karşı verginin yürürlüğe konulması ile sonuçlanan soruşturma hakkında çok sayıda dava sebebi ileri sürmüştür. Bu dava sebepleri damping tespiti, zararın tespiti ve nedensellik bağının tespiti gibi esasa ilişkin hususların yanı sıra, usul hukuku ile ilgili hususları da içerecek kadar geniş bir alana yayılmıştır. Davaya bakan Panel, bu dava sebeplerinin büyük kısmını esastan inceleyerek karara bağlamış olmakla birlikte, bazı dava sebepleri ile ilgili olarak usul ekonomisi uygulamıştır. Panel kararında Güney Kore soruşturma makamının zarar tespitinde DTÖ Anti-Damping Antlaşması'na aykırı hareket ettiğine hükmetmiştir.[436]

Panel, bu tespitin ardından davacı Endonezya'nın dampingle zarar arasındaki nedensellik bağı ile ilgili dava sebebini karara bağlamamıştır; Panel burada usul ekonomi ilkesini uygulamış ve şu kararı vermiştir: Nedensellik bağı dampingle zarar arasındaki ilişkiye bağlı olduğundan ve soruşturma makamının zarar tespitlerinin, DTÖ kurallarına aykırı olduğu tespit edildiğinden, hukuka aykırı bir zarar incelemesine dayanan nedensellik bağı tespitinin DTÖ kurallarına uygun olup olmadığını karara bağlamak gereksizdir.[437]

İlgili kararın zararın tespitine ilişkin kısmının davalı Endonezya tarafından temyiz edildiği ve TO'nın Panel'in kararını bozduğu düşünülürse, bu Güney Kore soruşturma makamının dava konusu anti-damping soruşturmasındaki zarar tespitlerinin DTÖ Anti-Damping Antlaşması'na uygun olduğu anlamına gelecektir. TO'nın sözkonusu kararı geri gönderme yetkisi olmadığı için dava konusu uyuşmazlık tam olarak çözülemeyecektir. Çünkü Güney Kore'nin ileri sürdüğü bütün dava sebepleri usul ekonomisi ilkesi uygulandığı için karara bağlanmamıştır. Bu durumda Endonezya aleyhine bir sonuç ortaya çıkacak ve Endonezya da tek çare olarak uyuşmazlıkların çözümü sürecini yeniden başlatarak nedensellik bağı ile ilgili dava sebebini ileri sürmek durumunda kalacaktır. Şüphesiz böyle olasılıklar özellikle maddi bakımdan güçsüz olan gelişmekte olan devletler açısından olumsuz sonuçlar doğmasına neden olacaktır. Bu sorunun çözümü, TO'na kararları panele geri

---

436 Bkz. Panel Report, *Korea-Certain Paper*, para.7.273.

437 Bkz. Panel Report, *Korea-Certain Paper*, para.7.277.

gönderme yetkisi verilmesi ya da panellere usul ekonomisi ilkesi uygulama yetkisi verilmeyerek bütün dava sebeplerinin karara bağlanması zorunluluğu getirilmesi ile mümkün hale gelebilir.

TO'na geri gönderme yetkisi verilmesini destekleyenler; böylece TO'nın görev sınırının belirleneceğini ve tarafların adil yargılanma haklarının temin edileceğini savunmaktadırlar. Karşı olanlar ise, sözkonusu yetkinin kullanılmasının yargılama sürecini geciktireceğini ve yaptırımların uygulanması konusunda otorite zayıflığına yol açabileceğini ileri sürmektedir. Öte yandan geri gönderme yetkisinin tanınmasına koşut olarak, paneller tarafından usul ekonomisi uygulanmasının sakıncaları ortadan kalkacaktır. Ayrıca tarafların temyiz sürecinde usule ilişkin öngörülmezlikleri ortadan kaldırması bakımından önem taşımaktadır.[438]

Uyuşmazlığın çözümü sürecini geciktireceğine ilişkin eleştiri konusunda ise şu söylenebilir: şüphesiz TO tarafından konunun yeniden görüşülüp karara bağlanması için panele geri gönderilmesi biraz zaman alacaktır; ancak panel tarafından karara bağlanmamış olan hususların temyiz de edilememesi halinde uyuşmazlıkların çözümü sisteminin yeniden başlatılması gerekecektir ki bu aslında daha fazla zaman kaybına yol açacaktır.[439] Geri gönderme yetkisine alternatif olabilecek bir başka reform önerisi ise, panellerin yetkilerinin genişletilmesi ve böylece usul ekonomisine başvurmalarının azaltılmasıdır. Ancak bu durumda panellerin iş yükü artabilecektir. Diğer bir alternatif ise, TO'nın inceleme yetkisinin derinleştirilerek vakıaları da kapsayacak şekilde genişletilmesidir. Ancak böyle bir durumda da TO'nın iş yükü artacak ve kısa sürede sonuç alınması mümkün olmayacaktır.[440]

Panelin karara bağlamadığı hukuki meseleleri gerekçe göstererek temyiz edilen ilk karar olan *US-Gasoline* Davası'nda TO'nın geri gönderme yetkisinin olmaması sorun yaratmıştır. İlgili davada yanıt aranan soru, dava konusu önlemin

438 PALMETER; MAVROIDIS, s.209.

439 PALMETER; MAVROIDIS, s.211.

440 PALMETER; MAVROIDIS, s.214.

GATT madde III.4'te düzenlenen ulusal muameleye ilişkin hükümleri ile uyumlu olup olmadığıdır. ABD, dava konusu önlemin ilgili maddeye aykırılık teşkil etse bile, madde XX(g)'ye dayanarak bir istisna teşkil ettiğini iddia etmiştir. Panel ise, dava konusu önlemin GATT madde III.4'e aykırılık teşkil ettiğine ve ayrıca önlemin, tükenebilir doğal kaynaklar ile ilgisi olmadığına karar vermiştir. Bu nedenle de diğer meseleleri incelemeye gerek görmemiştir.[441] Sözkonusu maddede geçen "ilgili" (relating to) ifadesi hep tartışmalı olmuştur. Panel de somut davada bu ifadeyi olabildiğince dar yorumlamıştır. TO ise, Panel'in görüşüne katılmamış, dava konusu önlemin madde XX(g)'de yer alan koşulları sağladığına karar vermiştir. Bu aşamada daha da ileri giderek, madde XX'nin giriş paragrafı açısından dava konusu önlemi incelemeye devam etmiştir. Bir başka ifade ile burada *de novo* inceleme yapmak durumunda kalmıştır. TO'nın geri gönderme yetkisinin bulunmamasının sakıncalarını giderebilmek için TO'nın karar verilmemiş konulara ilişkin *de novo* inceleme yapmasının önemli bir ihtiyaca cevap vereceği düşünülmektedir.[442] İlgili davada da panel raporunu reddeden TO, panel tarafından incelenmeyen giriş kısmı ile ilgili olarak kendisi inceleme yapmıştır.

Kararı temyiz eden Brezilya ve Venezüella, ABD'nin ithal gaz ile ilgili getirdiği standartlar nedeni ile GATT madde III.4'te yer alan ulusal muamele ilkesinin ihlal edildiğini ileri sürmüştür. ABD ise, sözkonusu uygulamanın, GATT madde XX(g)'ye istisna teşkil ettiğini ileri sürmüştür. Ülkede geçerli olan Temiz Hava Yasası'nın (Clean Air Act) uygulanabilmesi için adıgeçen önlemin alınması gerekmektedir.[443] Panel ise, her ne kadar temiz havayı tükenebilir doğal kaynak

---

441 Panel Report, *US-Gasoline*, para.6.40.

442 WAINCYMER, s.358.

443 Panel Report, *US-Gasoline*, para.6.10.; ABD Çevre Koruma Ajansı (EPA) 1994'te, benzindeki kirletici maddelerin azaltılmasını gerektiren 1990 Temiz Hava Yasası değişikliklerini uygulamak üzere bir yönetmelik yayınlamıştır. Yönetmelik, ABD'de hava kirliliğinin en yoğun olduğu kentlerde satılan benzinin, 1990'da saptanan düzeyden %15 daha temiz, diğer yerlerde satılan benzinin ise, en az 1990'da saptanan düzeyde temiz olmasını gerektirmektedir. EPA, 1990 yılındaki benzin temizlik düzeyi verilerine sahip olduğu benzin üreticileri için rafinerilerin gerçek performansına dayalı iyileşme hedefleri belirlemiştir. Yabancı rafineler (EPA'da kaydı bulunması gerekmeyen) ile verileri bulunmayan yerli rafinelerin benzinleri de, eksiksiz veri sağlayabilen bütün benzin rafinelerinin 1990'daki kirletici madde düzeyi ortalamasına uyma

olarak görmüşse de dava konusu önlemin, doğrudan bu düzenleme ile ilgisi olmadığına karar vermiştir. Panel sözkonusu tespitini *Herring and Salmon* Davası'nda verilen karara dayandırmıştır.[444] Bu kararda sözkonusu istisna dar yorumlanarak dava konusu önlemin doğrudan tükenebilir doğal kaynaklar ile ilgisi olması halinde alınmış önlemin bir istisna yaratabileceği belirtilmiştir. Bu tespiti temyiz eden ABD, Panel'in yorumuna katılmış; ancak kendisinin ilgili istisna için gereken koşulları yerine getirdiğini iddia etmiştir. Panel'in hatası, ilgili paragrafı XX. maddenin giriş kısmını yorumlamadan tek başına ele almasından kaynaklanmıştır. Geri gönderme yetkisi olmayan TO da incelenmeyen hususları kendisi ele alarak *de novo* inceleme yapmak durumunda kalmıştır.[445]

Benzer bir durum *Canada-Periodicals* Davası'nda da ortaya çıkmıştır. Kanada, Panel'in GATT madde III.1'in ilk cümlesi ile ilgili olarak varmış olduğu sonucu temyiz etmiştir. Panel kararında ilgili düzenlemenin ikinci cümlesini incelemeyi gerekli bulmamış ve bu husus temyiz edilmemiştir. Kanada, TO'nın temyiz edilmeyen bu ikinci cümle ile ilgili olarak inceleme yetkisinin olmadığını iddia etmiştir. TO, bu görüşe karşı çıkmış; ilgili düzenlemenin her iki cümlesinin de birbiri ile yakın ilişki içinde olduğunu belirtmiştir. TO panelin kararını bozarak ilgili dava sebebinin aslında iddia edildiği gibi GATT 1994 madde III'ün ilk cümlesi

---

zorunluluğu bulunmaktadır. Venezüella ve Brezilya, EPA kuralının kendi benzin sanayileri için adaletsiz bir dezavantaj oluşturabileceğini iddia etmişlerdir. ABD yasasının bazı ABD rafinelerine ortalamadan daha az benzin satmasına izin verirken, kendilerine bu izni vermediğinden şikâyetçi olmuşlardır. WALLACH; SFORZA, bkz. s.36.

444 Bkz. Panel Report, *Canada-Measures Affecting Exports of Unprocessed Herring and Salmon*, adopted 9 March 1998, BISD, 35S/98.

445 Kararın ayrıntılı bir tahlili için bkz. PELMETER, David, "The Appellete Body's First Decision, LJIL, Vol:9, 1996, ss.337–360.; Devletlerin çevreyi korumaya ilişkin çıkarmış oldukları ulusal yasalar, DTÖ hükümlerinin ihlali anlamına gelebilmektedir. Bunlardan bazıları, ABD Temiz Hava Yasası, ABD Soyu Tehlikede Olan Türler Yasası, Japonya'nın küresel ısınma konusundaki Kyoto Antlaşması'nı Uygulama Yasası, AT'nın eko etiketleri, ABD yunus koruma yasaları ve AT'nın hayvanlara işkence eden avlanma yöntemlerini yasaklayan yasasıdır. Mevcut çevre yasalarının ticaretin önünde tarife dışı engel oluşturdukları gerekçesi ile sıkı bir denetimden geçirilmeleri gerekmektedir. Bkz. WALLACH; SFORZA, s.34.

değil; ikinci cümlesine göre incelenmesi gerektiğine karar vermiştir.[446] Daha doğrusu iki cümle arasında *logical continuum* (mantıksal bağlantı) olduğu için panel tarafından dikkate alınmamış olan ikinci cümleyi de inceleyerek hukuki analiz tamamlamıştır. Ancak Kanada, taraflardan herhangi birinin ilgili düzenlemeye ilişkin bir temyiz talebinin yokluğunda TO'nın kendi iradesi ile böyle bir yetki kullanamayacağını ve yetkinin hukuki dayanağının olmadığını ileri sürmüştür.[447] Denilebilir ki, yakın ilişki içinde bulunan maddeleri inceleme konusunda TO kendisini yetkili görmektedir. Ancak diğer yandan bu durum bir yetki aşımının olup olmadığı sorusunu da akla getirmektedir.

Yine *US-Shrimp* Davası'nda TO, benzer şekilde hukuki analizi tamamlamak durumunda kalmış; bunun bir görev ve sorumluluk olduğunu ifade etmiştir.[448] Sonuç olarak benzeri nitelikte uygulamalar sonucunda, paneller tarafından karara bağlanmamış hususlar konusunda karar vererek hukuki analizi tamamlama yönünde TO tarafından bir teamül geliştirildiği söylenebilir. Bir başka ifade ile çoğunlukla panel kararlarını baştan *de novo* inceleyerek hukuki analizi tamamlamaktadır.[449]

Ulusal hukuk sistemlerinde mevcut geleneksel işlevi haiz temyiz mahkemeleriyle karşılaştırıldığında, TO, onlardan farklı olarak, kendisine böyle bir yetki tanınmadığı için, panelin yapmış olduğu hukuki hataları belirterek düzeltmesi için geri gönderemeyecektir. Bu konudaki yetkisi, panelin karara bağlamadığı hususları inceleyerek bir hüküm vermek ya da karar vermekten kaçınmaktan ibarettir.[450]

Sonuç olarak, TO'nın geri gönderme yetkisinin olmaması sonucu ortaya çıkan öngörülmezlik ve belirsizlik nedeni ile temyiz incelemesinin kapsamının tayini konusunda sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bazı durumlarda panel tarafından karara

---

446 PIEROLA, s.201.

447 Appellate Body Report, *Canada-Periodicals*, para.23.

448 Appellate Body Report, *US-Shrimp*, paras.123–124.

449 Bkz. PALMETER, David, "The WTO Appellate Body Needs Remand Authority", Journal of World Trade, Vol:32, 41, 43.

450 PIEROLA, ss.200–201.

bağlanmamış olan bazı meselelerde TO'nın hukuki analizi tamamlaması bu sorunları çözmede yetersiz kalmakta ve beraberinde başka sorunlar getirmektedir.[451] Günümüzde UÇMM ile ilgili reform çalışmalarında da TO'na geri gönderme yetkisi tanınması konusunda tartışmalar devam etmektedir.[452]

7. Temyiz Kararının Sonuçları ve Önemi

TO'nın vermiş olduğu kararların bağlayıcı olabilmesi için ayrıca UÇO tarafından onaylanması gerekmektedir. TO raporlarının onayı için panel raporlarının onayına göre daha kısa bir süre öngörülmüştür. UÇMM madde 17.14'e göre,

"*UÇO, TO raporunu, Üyeler'e dağıtımını müteakip 30 gün içinde kabul etmemeye konsensus ile karar vermedikçe, TO raporları UÇO tarafından kabul edilmiş sayılacak ve uyuşmazlığın taraflarınca da koşulsuz onaylanacaktır.*[453] *Bu kabul prodesürü, Üyeler'in TO raporu hakkındaki görüşlerini ifade etme hakkına halel getirmez*."

İlgili düzenlemeden de anlaşılacağı üzere TO kararlarının da panel kararlarında olduğu gibi otomatik olarak kabul edileceğini söylemek yanlış olmayacaktır; çünkü pratikte tüm üyelerin, kararın kabul edilmemesi yönünde oy kullanmaları mümkün değildir. En azından davayı kazanan taraf, böyle bir kararın çıkmasını önleyebilecektir. Uyuşmazlığın tarafları TO'nın kararlarını koşulsuz olarak kabul etmelidir. Bir başka ifade ile TO'nın vermiş olduğu karara karşı başvurulabilecek bir başka hukuki yol bulunmamaktadır.

Günümüzde TO, uyuşmazlıkların çözümü sisteminin en önemli unsuru haline gelmiştir. Bunun başlıca nedenlerinden biri TO'nın teşekkülü ile ilgilidir. Önce de ifade edildiği gibi UÇO tarafından seçilen TO üyeleri alanlarında yetkin ve

---

451 PIEROLA, s.193.

452 PIEROLA, s.196.

453 Bu süre içinde bir UÇO toplantısı takvime bağlanmamış ise, bu amaçla bir UÇO toplantısı yapılacaktır. UÇMM dn.8.

çoğunlukla, AT Hukuku, rekabet hukuku, ticaret hukuku ve ekonomi/kalkınma hukuku konularında uzmanlaşmış kişilerdir.[454]

İkinci esaslı faktör, TOÇU'nin kabul edilmesidir. TOÇU ile belirlenen çalışma usullerinde işbirliğine büyük önem verilmektedir. Üyeler arasında inceleme tamamlanmadan önce fikir alışverişi yapılması ve bilgi değişimi olması, ulusal ve uluslararası uyuşmazlık mekanizmaları açısından tek olma özelliğine sahiptir. Her ne kadar nihai kararı verme yetkisi davaya bakan daireye ait olsa da diğer üyeler de sürece aktif olarak katılmaktadır. Bu uygulama TO'nın çalışmalarında istikrar ve güvenin sağlanmasını temin etmektedir. Yedi üyenin kolektif hareket etmesi, ortak tecrübelerinden yararlanılmasını sağlamaktadır.[455] Ayrıca TOÇU'nin getirdiği ayrıntılı usul kuralları sayesinde TO, mahkeme benzeri bir organ gibi hareket etmektedir.[456]

TO'nın öneminin artmasını sağlayan üçüncü faktör, TO'nın kararlarını verirken VAHS'nin yoruma ilişkin kurallarına uygun hareket etmesi ve raporlarında ilgili hükümlere sıklıkla atıf yapmasıdır.[457] Böylece verilen kararların uluslararası hukuk alanında etkinliğinin ve meşruluğunun arttığı söylenebilir. Buna koşut olark da TO'ne çok sık başvurulmaktadır.

---

454 VAN Den BOSSCHE, Peter, "The WTO Appellate Body and its Rise to Prominence in the World Trading System", Maastricht Working Papers, Faculty of Law, 2005–1, s.14.(b).

455 VAN Den BOSSCHE (b), ss.16–17.

456 TOÇU'nin ilk bölümü üyelerin görev ve sorumluluklarını düzenlemektedir. Üyelerin bağımsızlığı ve tarafsızlığı ile menfaat çatışmalarından kaçınmaları gerektiğine ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Ayrıca kompozisyon ile görev yapacak dairelere ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır. Dairelerde görev yapacak üyelerin uyrukluklarının bir önemi yoktur. Ancak diğer uluslararası mahkemelerde hâkimlerin uyruklukları dikkate alınmaktadır. Sözgelimi, UAD'nın baktığı bir davada taraflardan birinin vatandaşı hâkim ise, davanın diğer tarafının da bir vatandaşını *ad hoc* yargıç olarak ataması mümkündür. Bkz. UADS m. 31. TOÇU'nun ikinci bölümünde ise, temyiz incelemesinin aşamaları ve bu aşamalarda TO üyelerinin ve davanın taraflarının uyması gereken kurallar düzenlenmiştir. Özellikle adil yargılanma hakkının temini ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir.

457 VAN Den BOSSCHE (b), s.19.

TO'nın yetkisini etkin bir şekilde kullanması dördüncü faktördür. TO 1996–2004 yılları arasında 64 raporunda 414 farklı karar vermiştir. Raporların 349'unda (%84) TO onay, değiştirme ve reddetme yetkisini kullanmıştır.[458] Geri kalan 65 raporda (%16) ise, UÇMM madde 17.13'te açıkça yer almayan bir yetki kullanmış ve farklı türde kararlar almıştır. Belirtilen dönemde temyiz edilen panel raporlarının % 66'sı onaylanmış; %31'i reddedilmiş, %3'ü ise değiştirilmiştir. Bu istatistikî bilgiye dayanarak panellerin başarılı bir çalışma performansı gösterdiği söylenebilir. Ancak bazı durumlarda raporların "onaylanması" ve "değiştirilmesi" birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılmaktadır. Öte yandan panel raporlarının değiştirilerek onaylanması durumunun da onay gibi gösterilmesinin panellerin otoritesinin artması bakımından önemi de dikkate alınmalıdır.[459]

Bu bağlamda sözü edilecek son faktör ise, TO'nın vermiş olduğu kararlarında kamu sağlığı, çevre, tüketicinin korunması gibi toplumsal değerler ile ticaretin serbestleştirilmesi arasında bir denge kurmaya çalışmasıdır. TO'nın bu konudaki yaklaşımına en güzel örnek, GATT 1994'ün XX. maddesindeki genel istisnalar ile ilgili yorumudur. TO, istisnalar ve genel kural arasındaki denge açısından *US-Gasoline* ve *US-Shrimp* Davaları'nda son derece hassas davranmıştır. İlgili davalarda TO, açıkça bu maddede yer alan istisnaları dar yorumlayarak, kamu sağlığı ve çevrenin korunması amacı ile ticarette kısıtlayıcı nitelikte önlemler alınabileceğini ifade etmiştir. Sözkonusu yaklaşımı ile önce de belirtildiği gibi ticaretin serbestleşmesi ile toplumsal değerler arasında denge kurulmasını savunmaktadır.[460] Diğer yandan TO, UÇMM'de düzenlenmeyen pekçok konuda boşluğu doldurmaya başlamıştır. Örneğin özel temsile izin verilmesi, özel temsilci aracılığı ile gelişmekte

---

458 VAN Den BOSSCHE (b), s. 27.

459 VAN Den BOSSCHE (b), s.28.; Önceki kararlarında TO, bazen panellerin raporlarını gereksiz şekilde eleştirmiş; rencide edecek ifadeler kullanmıştır. Ancak sonraki raporlarında bu tavrını değiştirmiştir. Burada hassas bir nokta var: TO'nın yetkinliğinin artması bir yandan olumlu; fakat öte yandan panellerin raporlarının sık temyiz edilmesi ve raporların TO tarafından sıklıkla değiştirilmesi panellerin yetkinliğinin azalmasına ve güven kaybına yol açabilir. Bu konuda bir denge sağlanması gerekmektedir. TO, panel raporları ile ilgili olarak müstehzi ifadeler kullanmaktan kaçınmalıdır.

460 VAN Den BOSSHE, Peter, "The Making of the World Trade Court" in **Key Issues in WTO Dispute Settlement**, edt. by YERXA R.; WILSON B., Cambridge, 2006, s.34.

olan devletlerin uyuşmazlıkların çözümü sistemine tam olarak katılması hedeflenmektedir.[461]

Temyiz sürecindeki belirsizliklerin giderilmesi ile ilgili olarak çeşitli reform önerileri sunulmaktadır. Bunlardan ilki, TO'na geri gönderme yetkisinin verilmesidir. Diğer bir öneri ise, temyiz dilekçesinin daha ayrıntılı, sorunu ortaya koyacak şekilde düzenlenmesi gerektiği ile ilgilidir. UÇMM m.17.6'ya eklenecek bir dipnot ile temyiz edilen konuların açıkça dilekçede belirtilmesi ile ilgili olarak üyelere böyle bir yükümlülük getirilmesi mümkündür.[462]

6 Mart 2003'te TO Başkanı, çok sayıda değişiklik önerisi içeren bir metni UÇO'na göndermiştir. Öneriler, üçüncü devletlerin haklarının genişletilmesi, ara inceleme bölümü eklenmesi ile geri gönderme yetkisinin tanınması ve temyiz dilekçesinin muhtevası ile ilgili bir düzenlemenin UÇMM'ne eklenmesiyle ilgilidir.[463] Ancak bu tavsiye metninin devam eden müzakerelere dayanak teşkil edip etmediği konusunda bir belirsizlik bulunmaktadır. Şüphesiz tüm bu belirsizliklerin giderilmesi amacına yönelik ayrıntılı bir düzenleme sürecin daha hızlı ve sağlıklı işlemesine önemli katkı sağlayacaktır.

II. PANEL VE TEMYİZ ORGANI KARARLARININ İCRASI

A. Genel Olarak

Uluslararası hukuk kurallarının devletlerce ihlal edilmesi halinde uluslararası sorumluluk kurumu devreye girmektedir. Günümüzde, uluslararası sorumluluk

---

461 VAN Den BOSSHE, The Making….s.36.; Özel temsil ile ilgili olarak sözgelimi, UAD'da somut bir davada UADS m. 42'ye göre, her bir taraf kendisini Divan önünde temsil etmek üzere bir vekil tayin eder. Ayrıca aynı maddeye göre taraflar, Divan önünde yardımcı olarak müşavir ve avukatlar kullanabilirler. Bir başka ifade ile özel temsil mümkündür. UÇMM'de özel temsil ile ilgili açık bir düzenleme olmamakla birlikte özel temsilin mümkün olduğu yönünde genel uygulamalardan yola çıkarak bir teamül gelişmiştir.

462 DONALDSON, s.1334.

463 TN/DS/9

kurumu bir uluslararası hukuk kişisinin neden olduğu uluslararası hukuka aykırı fiillerin neden olduğu uluslararası hukuka aykırı fiillerin ya da uluslararası hukuka uygun faaliyetlerinden kaynaklanan belirli bazı zararların etkilerini zarar gören uluslararası hukuk kişisine karşı ortadan kaldırma amacına yönelik bir uluslararası hukuk kurumudur.[464]

Uluslararası sorumluluğun doğması için, uluslararası bir fiilin ya da sonuçlarına uluslararası sorumluluk atfedilen özde uluslararası hukuka uygun bir faaliyetin varlığı, bu fiil ya da faaliyetin bir zarara neden olması, bu fiil ya da faaliyetin uluslararası bir hukuk kişisine bağlanması, (onun fiili ya da faaliyeti olarak değerlendirilmesi), bu fiil ya da faaliyete ilişkin olarak uluslararası sorumluluğu ortadan kaldırıcı ya da etkilerini ortadan kaldırıcı herhangi bir nedenin bulunmaması gerekmektedir.[465]

Uluslararası sorumluluğun doğması halinde ilgili devletin ortaya çıkan zararları gidermesi, telafi etmesi gerekmektedir. Uluslararası hukukta genel olarak yaptırım mekanizması olmamasına rağmen devletler uluslararası ilişkilerinin zedelenmemesi için uluslararası hukuk kurallarına uyarlar. Burada *John Jackson*'ın ifadesi ile doğrudan bir yaptırım mekanizmasının yerini hâkimlere olan güven almıştır. Zorlayıcı (coercive) yetkilerin olmaması nedeni ile kararların uygulanması ve gözetimi için şeffaf bir mekanizmanın varlığı kaçınılmazdır.[466]

---

464 Uluslararası sorumluluk kurumu çerçevesinde sorumlu tutulabilecek hukuk kişileri sadece devletler ve uluslararası örgütler gibi uluslararası hukuk kişileridir. Burada hemen şunu ifade etmek gerekir ki, son yıllarda giderek önem kazanan devletler ile yabancı özel hukuk kişileri arasındaki uyuşmazlıklara ulusal hukuk çerçevesi dışında çözüm aranması ve taraflar arasındaki sözleşmelere dayanan mekanizmalara başvurulması durumunda devletlerin ya da uluslararası örgütlerin sorumluluğu uluslararası sorumluluk kurumunun dışında kalmaktadır. Bkz. PAZARCI (a), SSK.401–402; Ayrıca bkz. BROWNLIE, Ian, **Principles of Public International Law**, Oxford University Press, New York, 1998, s.435.

465 PAZARCI (a), s.402.; Ayrıca ayrıntılı olarak bkz. CASSESE, Antonio, **International Law**, Oxford University Press, Oxford, 2003, ss.187-197.; Uluslararası sorumluluk ile ilgili Uluslararası Hukuk Komisyonu çalışmalarını devam ettirmektedir.

466 WAINCYMER, s.631.

DTÖ'nü diğer uluslararası örgütlerden ayıran en önemli özelliklerinden biri kuşkusuz yaptırım uygulama gücüne sahip bir uyuşmazlık çözüm mekanizmasına sahip olmasıdır. DTÖ ile getirilen yaptırım mekanizması da uluslararası hukuk alanında kurumsallaşma açısından en ileri aşamayı temsil etmektedir; çünkü kapsamında yer alan antlaşmalar ile hem uyulması zorunlu kuralları bulunmaktadır, hem de bu kuralların uyulmaması halinde ihlalin tespitini yapacak ve bütün üyeleri bağlayıcı nitelikte kararlar alabilecek organları ile bu kararların uygulanmasını sağlayacak misillemeye kadar varan bir yaptırım mekanizması bulunmaktadır.

DTÖ düzeni içinde üye devletlerin haklarını kendi kuvvetleri ile almaları mümkün değildir.[467] Antlaşmalar'ın ihlali sonucunda sorumluluğun doğması halinde davayı kaybeden taraf kural olarak, UÇO'nın tavsiye ve kararlarının gereğini derhal yerine getirmek zorundadır.[468] Derhal yerine getirmesi mümkün değilse, davayı kaybeden tarafa makul bir sürenin verilmesi mümkündür. Davayı kaybeden taraf, bir kararın gereğini kendiliğinden yerine getirmediğinde kazanan tarafın kaybeden tarafa yönelik bazı önlemler alma yetkisi doğmaktadır. Böylece kararı yerine getirmeyen taraf bir nevi cezalandırılmaktadır. Tavsiye ve kararların yerine getirilmemesi halinde, taraf devletler UÇMM madde 22 uyarınca telafi edici önlemler uygulayabilir. İlgili maddede DTÖ içinde merkezileşmiş bir yaptırım mekanizması öngörülmediği için üye devletler gerekli yaptırımları bireysel olarak uygulayacaktır.[469] Bir başka ifade ile DTÖ sistemi içinde yer alan telafi edici önlemler tek taraflı olarak uygulanmaktadır.

---

467 Bkz. BOURGEOIS, Jacques H.J., "Sanctions and Countermeasures: Do the Remedies Make Sense?" in **Reform and Development of the WTO Dispute Settlement System** edt. by GEORGIEV, D; BORGHT, K.V., Cambridge Uni. Press, 2006, s.38, ss.37-43; *Self-help* terimi, Türkçe'de kendine yardım olarak kullanılmaktadır. *Sevin Toluner*, ilgili terimi, "*kendi kuvveti ile hakkını elde etmek*" olarak kullanmaktadır. Bkz. TOLUNER, Sevin, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No:2309, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1977, s.151.

468 UÇMM m.21.

469 RENOUF, Yves, A Brief Introduction Countermeasures in the WTO Dispute Settlement System, in **Key Issues in WTO Dispute Settlement**, edt. by YERXA R.; WILSON B., Cambridge, 2006, s.111.

Uygulamada üye devletler genellikle tavsiye ve kararların derhal yerine getirilmesinin mümkün olmadığını iddia etmektedir.[470] Çünkü ilgili devletin sıklıkla iç hukuk düzeninde değişiklik yapması gerekmekte; bu da zaman almaktadır. Özellikle yasama ile ilgili değişiklikler daha uzun sürmektedir.[471] Uyuşmazlıkların çözümü sistemi içinde asıl amaçlanan tavsiye ve kararların derhal yerine getirilmesi olup, uygulama için taraflara makul bir süre verilmesinin istisnai nitelikte düşünülmesi gerekmektedir.[472]

B. Kaybeden Tarafın Kararın Gereğini Kendiliğinden Yerine Getirmesi

Panel ya da TO, bir DTÖ üyesinin almış olduğu herhangi bir önlemin ele alınan bir antlaşmaya uygun olmadığı sonucuna varırsa, ilgili üyenin bu önlemi antlaşma ile uyumlu hale getirmesini tavsiye edecektir. Tavsiyelerine ek olarak, panel ve TO, ilgili üyenin tavsiyeleri nasıl uygulayabileceğine dair yollar da önerebilir.[473] Uygulamaya bakıldığında, UÇO'nın davayı kaybeden tarafa bugüne kadar hep panel ya da TO kararlarında yer alan tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir.

Panel veya TO raporunun kabul edildiği tarihten sonra 30 gün içinde yapılan bir UÇO toplantısında, ilgili üye, UÇO'nın tavsiye ve kararlarının uygulanması hakkındaki düşüncelerini UÇO'na bildirecektir. Tavsiye ve kararlara derhal uyulması mümkün değil ise, ilgili üye bunu yapmak için makul bir süreye sahip olacaktır. UÇMM madde 21.3'e göre *makul süre*,

(a) UÇO tarafından onaylanmak şartı ile ilgili üyenin önerdiği süre veya bu onayın verilmemesi halinde,

---

470 Award of the Arbitrator, *Canada – Patent Protection of Pharmaceutical Products – Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS114/13, para.45.

471 Handbook, s.76.

472 ZDOUC, Werner, "The Reasonable Period of time for Compliance with Rulings and Recommendations Adopted by the WTO Dispute Settlement Body" in **Key Issues in WTO Dispute Settlement**, edt. by YERXA R.; WILSON B., Cambridge, 2006, s.88.(a).

473 UÇMM m.19.

(b) Tavsiye ve kararların kabul edildiği tarihten sonra 45 gün içinde uyuşmazlığın taraflarınca karşılıklı mutabakat içinde belirlenen süre veya böyle bir mutabakatın yokluğu halinde,

(c) Tavsiye ve kararların kabul edildiği tarihten sonra 90 gün içinde tahkim yolu ile tespit edilen bir süre olacaktır.[474] Bu tahkimde, panel veya TO tavsiyelerinin uygulanması için makul sürenin, panel veya TO raporunun kabul edildiği tarihten itibaren 15 ayı geçmemesi gerektiği, hakem[475] tarafından esas alınacak ilke olmalıdır. Ancak özel şartlara göre, bu süre daha kısa ya da daha uzun tayin edilebilir.

İlgili düzenlemeden de anlaşıldığı üzere, makul sürenin belirlenmesi ile ilgili olarak davayı kazanan tarafın sadece ilk iki seçenekte irade kullanma hakkı bulunmaktadır. Davalı tarafın kendisi tarafından belirlenen süre, UÇO'da pozitif konsensüs usulü ile onaylandığı için davacı tarafın kararın alınmasını engelleme yetkisi bulunmaktadır. Makul sürenin antlaşma yolu ile belirlenmesi halinde de davacı tarafın iradesini kullanması mümkündür. Buna karşılık, makul sürenin tahkim yolu ile belirlenmesi halinde, hiç şüphesiz davacı tarafın iradesi rol oynamaktadır.[476] Bazı durumlarda tahkim süreci devam ederken de tarafların anlaşarak makul süreyi belirlemeleri mümkündür. Örneğin *US-Line Pipe* Davası'nda madde 21.3(c) kapsamında tahkim süreci devam ederken taraflar, makul sürenin belirlenmesi amacı ile görüşmelere başlayarak hakemin vereceği kararı ertelemesini talep etmişler, sonunda anlaşmışlar ve böylece hakemin bir karar vermesine gerek kalmamıştır.[477]

Öte yandan metinden anlaşılacağı üzere, 15 aylık süre yol gösterici nitelikte ve kesin olmayan bir süredir. Nitekim maddenin uygulandığı bazı hakem kararlarında şu şekilde yorumlandığı görülmektedir: Özel durumların varlığı halinde

---

474 Taraflar konunun tahkime havale edilmesinden sonra 10 gün içinde bir hakem üzerinde mutabık kalmazlar ise, hakem taraflar ile istişare ettikten sonra 10 gün içinde Genel Müdür tarafından tayin edilecektir. Bkz. UÇMM dn.12.

475 Hakem tabiri, tek bir kişi ya da grubu belirtmektedir. Bkz. UÇMM dn.13.

476 PALMETER; MAVROIDIS, s.236.

477 Award of the Arbitrator, *United States-Definitive Safeguard Measures on Imports of Circular Welded Carbon Quality Line Pipe from Korea-Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS202/17.

makul sürenin en çok 15 aya kadar olacağı *Canada-Pharmaceutical Patents* tahkim talebinde ifade edilmiştir.[478] Pekçok tahkim heyeti, UÇO'nın tavsiye ve kararlarına uymak için belirlenecek olan makul sürenin mümkün olduğunca kısa olması gerektiğini ifade etmiştir.[479] Bir başka ifade ile ilgili düzenlemenin amacı üyelere süre ilgili olağanüstü bir yetki vermek değildir.[480] Tahkim heyeti tarafından makul süre belirlenirken uygulayıcı devletin önerisinin dikkate alınması faydalı olacaktır.[481]

Ayrıca bir davada birden fazla önlemin olması halinde gerekli değişikler için aynı sürenin uygulanması gerekmemektedir. Örneğin *Canada-Automotive* Davası'ndaki tavsiye ile kararlar aynı zamanda hem yasaklanmış sübvansiyonlara hem de düzenleyici bir işleme dayanmıştır. Burada her iki önleme farklı sürelerin uygulanması gerekmiştir; çünkü yasaklanmış sübvansiyonların derhal geri çekilmesi gerekmektedir.[482]

Makul sürenin belirlenmesi konusunda ispat yükünün hangi tarafa ait olacağı konusunda bir düzenleme yoktur. Ancak şüphesiz davalı tarafın neden makul süreye ihtiyacı olduğunu öncelikle kanıtlaması gerekir. Makul süreyi tespit etmekle görevli

---

478 Award of the Arbitrator, *Canada-Pharmaceutical Patents*, para.45.

479 Örnek olarak bakınız, Award of the Arbitrator, *EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones) – Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS26/15, (*EC-Hormones*), para.26; Award of the Arbitrator, Award of the Arbitrator, *Indonesia – Certain Measures Affecting the Automobile Industry –Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS54/15, WT/DS55/14, WT/DS59/13,WT/DS64/12 (*Indonesia-Autos)*, para.22; Award of the Arbitrator, *Korea-Alcholic Baverages,* para.37; Award of the Arbitrator, *US–1916 Act*, para.32, Award of the Arbitrator, *Canada-Pharmaceutical Patents,* para.47.

480 Makul sürenin belirlenmesi ile ilgili olarak m.21.3(c) ile m.21.1'nin birlikte okunması gerekmektedir. Burada yer alan "derhal yerine getirme" ifadesinden mümkün olan en kısa sürenin belirlenmesi gerektiği anlaşılmalıdır. Bu durum pekçok davada da teyit edilmiştir. Örnek olarak bkz. Award of the Arbitrator, *EC-Hormones*, para.26; Award of the Arbitrator, *Indonesia-Automobiles*, para.22; Award of the Arbitrator, *Australia-Salmon*, para.38; Award of the Arbitrator, *Korea-Alcoholic* Beverages, para.16.

481 Award of the Arbitrator, *Canada-Pharmaceutical Patents,* para.43.

482 Bkz. Arbitration Under Article 21.3(c), *Canada-Autos*, para.53.

olan hakem heyeti ya da hakem sadece makul süreyi belirlemekle yetkili olup, hangi önlemlerin alınacağını tespit edemez.[483]

Uygulamada hakemler, makul süreyi belirlerken, icra edilmesi gereken tavsiyenin ne gibi zorluklar içereceği hususunu dikkate almaktadır. Tavsiyenin yerine getirilmesinin yasal ya da idari nitelikte bir düzenlemeyi gerektirip gerektirmediği özel önem arzeder; çünkü doğal olarak böyle bir düzenlemenin gerçekleştirilmesi zaman alacağı için bu hususta ihtiyaç duyulacak süre de daha uzun olacaktır. Buna bağlı olarak, gerekli olan düzenlemenin türü de ihtiyaç duyulan süreyi etkileyecektir. Yasal bir düzenleme için verilecek sürenin, idari bir düzenleme için verilecek süreden uzun olması gerektiğini söylemek mümkündür.

Uygulamaya bakıldığında makul sürenin belirlenmesi ile ilgili bazı kriterler geliştirildiği de görülmektedir. İlgili devletin hukuk sistemindeki uygulanabilir en kısa süre, hukuki faktörler, yerine getirme uygulamaları ile usulün karmaşıklığı, uygulama araçları, yasama sürecindeki esneklik dikkate alınan kriterlerin başında gelmektedir. Şüphesiz üye devletler dava konusu önlemleri kapsamdaki antlaşmalar ile uyumlu hale getirirken ulusal sistemindeki olağan yollara başvuracaktır. Tavsiyelerin olağanüstü bir yol seçilerek gerçekleştirilmesi yönünde bir beklenti yoktur.[484] Sözgelimi, *Korea-Alcoholic Beverages* Tahkim Kararı'nda hakem, Kore'nin kendi uygulamalarını DTÖ kurallarına uyumlu hale getirmesi için olağanüstü yollara başvurmasının gerekli olmadığına karar vermiştir.[485]

Burada makul sürenin belirlenmesinde, hukuk dışı, özellikle de politik ve ekonomik faktörlerin etkili olup olmayacağı sorusuna da bir açıklık getirmek gerekir. Özellikle gelişmekte olan devletler "ekonomik ve finansal çözülme tehdidi"ni gerekçe göstererek makul sürenin uzatılmasını istemektedir.[486] Bu konuda hakemler,

---

483 WAINCYMER, s.658.

484 Bkz. UNCTAD, Dispute Settlement, World Trade Organization, (3.4, Implementation and Enforcement), Ceneva, 2003, ss.10–14.

485 Bkz. Award of the Arbitrator, *Korea- Alcoholic Beverages*, para.42.

486 ZDOUC (b), s.92.

genellikle ilgili üyenin UÇO'nın tavsiye ve kararlarını yerine getirmek amacı ile yaptıkları yeni kanun tasarılarının ekonomik ve politik etkilerinin dikkate alınmaması gerektiğini belirtmişlerdir.[487] *Canada-Pharmaceutical Patents* Tahkim Kararı'nda Kanada, kendi uygulamalarının DTÖ kurallarına uygun hale getirilebilmesi için 11 aylık bir süreye ihtiyacı olduğunu; çünkü iptal edilmesi gereken "Patentli İlaçların Üretimi ve Depolanması Hakkındaki Tüzük"ün Kanada için çok hassas, politik bir konu olduğunu, konu ile ilgili sivil toplum örgütlerine danışılması gerektiğini, bunun için de uzun bir süreye ihtiyacı olduğunu iddia etmiştir.[488] Hakem, Kanada'nın bu talebini reddetmiş ve altı aylık bir sürenin sözkonusu değişiklik için yeterli olacağına karar vermiştir. Hakem bu kararını verirken sadece hukuki faktörlerin esas alınacağını, diğer konuların makul sürenin belirlenmesi üzerinde bir etkisi olamayacağını ifade etmiştir.[489]

Hemen belirtmek gerekir ki, makul süre ile ilgili düzenlemenin bütün davalarda uygulanması mümkün değildir. Örneğin Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması'nın 4.7. maddesi bu konuda farklı düzenleme içermektedir. İlgili maddeye göre dava konusu önlemin yasaklanmış bir sübvansiyon olduğunun tespit edilmesi halinde panel, sübvansiyonu veren üyeye sübvansiyonu gecikmeden geri çekmesini tavsiye edecektir. Panel tavsiyesinde geri çekilmesi gereken *süre*yi de belirtecektir.

Makul sürenin belirlenmesi ile ilgili olarak gelişmekte olan devletler kendileri için farklı bir uygulamanın benimsenmesi için çabalamışlardır. Bu doğrultuda, gelişmekte olan devletlerin özel durumlarının dikkate alınması gerektiğini düzenleyen UÇMM madde 21.2'den yararlanılabilecektir. Ancak *Chile-Alcoholic Beverages* Davası'nda Şili bu maddeye göndermede bulunmuş olmasına rağmen hakem makul sürenin belirlenmesinde gelişmiş ve gelişmekte olan devletler arasında

---

487 UNCTAD, (3.4, Implementation and Enforcement), s.11.

488 Award of the Arbitrator, *Canada-Pharmaceutical Patents,* paras. 52–60.

489 Bkz. ÇALIŞKAN, s.163.

bir fark olmadığını belirtmiştir.[490] Buna karşılık *Indonesia-Automobile Industry* Davası'nda hakem, Endonezya'nın ekonomik ve finansal durumunun çok kötü olması ve ekonomin çökme noktasına gelmesi nedeni ile Endonezya'ya iç hukukunda gerekli değişikleri yapmak için ek 6 aylık bir süre daha vermiştir. Böylece toplam 12 aylık bir süre tanınmıştır.[491] Özetle denilebilir ki makul sürenin belirlenmesinde, her somut olayın özel koşulları değerlendirilerek bir karar verilmektedir.

UÇO, tavsiye ve kararların uygulanıp uygulanmadığını sürekli kontrol eder. Tavsiye ve kararların uygulanması konusu, bunların kabul edilmesini müteakip herhangi bir zamanda herhangi bir üye tarafından UÇO'nun gündemine getirilebilir. UÇO aksi yönde bir karar vermedikçe, tavsiye veya kararın uygulanması konusu, makul sürenin belirlendiği tarihten altı ay sonraki UÇO toplantısının gündemine alınacak ve konu çözümleninceye kadar UÇO gündeminde kalacaktır. Bu türdeki her UÇO toplantısından en az 10 gün önce, ilgili üye, UÇO'na tavsiye ve kararların uygulanması ile ilgili yaptıklarını açıklayan yazılı bir durum raporu sunmaktadır.[492] Bu durum raporları şeffaflığı sağlamanın yanı sıra, yaptırımın uygulanması açısından önemli bir ilerleme katedilmesi açısından da önemlidir. Davayı kaybeden taraf durum raporlarını UÇO'na sunar sunmaz diğer üyelere de iletilecek ve böylece özellikle davacı tarafın kararın tam olarak yerine getirilmesini talep etme imkânı doğacaktır.[493]

C. Kararın Gereğinin Yerine Getirilmesi Amacı ile Alınan Önlemler Konusunda Uyuşmazlık Çıkması: Uygunluk Paneli

UÇO'nın karar ve tavsiyelerin uygulanmasının gözetiminin yanı sıra bir de bu konuda inceleme yapmak üzere başka bir mekanizma daha önerilmiştir. Davayı

---

490 Award of the Arbitrator, *(Chile- Alcoholic Beverages)*, Award of the Arbitrator, *Chile – Taxes on Alcoholic Beverages – Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS87/15, WT/DS110/14, paras. 44–45.

491 Award of the Arbitrator, *Indonesia-Autos,* paras.22–24.

492 UÇMM m.21.6.

493 Handbook, s.79.

kazanan taraf, kaybeden tarafın, kararın yerine getirilmesi için gerekli önlemi almadığını ya da aldığı önlemin DTÖ Antlaşmaları'ndan birine aykırılık teşkil ettiğini iddia ederse, sorun yine uyuşmazlıkların çözümü mekanizması çerçevesinde karara bağlanır. Kabul edilen panel ve TO raporlarında yer alan tavsiyeleri ve kararları yerine getirmek için ilgili üye tarafından alınan önlemlerin, kapsamdaki antlaşmalar çerçevesinde varlığı ya da raporlara uygunluğu hakkında bir uyuşmazlık olması halinde UÇO, tercihen ve mümkün ise, uyuşmazlık konusunu inceleyerek tavsiyede bulunan orijinal panel olmak üzere bir "uygunluk paneli" (compliance panel) oluşturur.[494]

Şüphesiz yapılacak şikâyet için belirlenen makul sürenin sona ermesi beklenecektir. Ancak uygulama önlemleri makul süre sona ermeden önce alınmışsa, bu sürenin bitmesinin beklenmesine gerek yoktur, hemen başvuruda bulunulabilir. Makul süre sona ermesine rağmen herhangi bir uygulama önlemi kabul edilmemiş ise, hemen panele başvurulmalıdır.[495]

Oluşturulan panel, uyuşmazlık konusu ile ilgili raporunu, konunun kendisine gönderildiği tarihten itibaren 90 gün içinde dağıtır ve 90 gün içinde raporunun tamamlanamayacağı düşüncesinde ise, raporunu sunacağı süreye ilişkin bir tahminle birlikte, gecikme nedenlerini yazılı olarak UÇO'na bildirir.[496] Bu panelin oluşturulmasından önce istişarelere başvurulması gerektiği yönünde UÇMM'de herhangi bir düzenleme yoktur.

Uygulama önlemleri hakkında tavsiyede bulunmak ve karar vermek üzere oluşturulan bu ikinci panele ait süreç hakkında UÇMM'de yeterli düzenleme bulmak mümkün değildir. Uygunluk panelinin düzenlendiği UÇMM madde 21.5'te bu panelin görev belgesi, uyuşmazlık taraflarının, panelin kararına itiraz edip edemeyecekleri veya hukuki yönden sakatlıklar içerdiği iddia edilen panel kararının

---

494 GALLAGHER, Peter, **Guide to Dispute Settlement**, Kluwer Law Int.'l, London, 2002, s.46.

495 Ayrıntılı olarak bkz. WAINCYMER, ss.664–665. (b)

496 UÇMM m.21.5.

temyiz edilip edilemeyeceği konusunda hiçbir düzenleme yapılmamıştır.[497] Uygunluk panelinin görevi farklı olduğu için yetkisi, orijinal panelin görev belgesi ile sınırlı olmayıp, özel bir görev belgesi çerçevesinde belirlenmektedir.[498] Çünkü dava konusu önlemler her iki panelde farklılık arzetmektedir. Bu durum TO tarafından da teyit edilmiştir.[499] UÇMM madde 21.5'e göre oluşturulan panellerin görev alanları ile ilgili bazı davalarda görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. TO'na göre madde 21.5'e göre oluşturulan panelin incelediği dava, kural olarak ilk davaya konu olan önlem ile ilgili değildir; daha önce verilmiş olan karara bağlı olarak, UÇO'nın yaptığı tavsiyeyi yerine getirmek amacıyla alınan önlemin, DTÖ kurallarına uygunluğu hakkında ortaya çıkan uyuşmazlık ile ilgilidir. Bu nedenle panelin ilk davaya konu olan önlemden bağımsız bir şekilde inceleme yaparak kararını vermesi gerekir.[500]

Benzer şekilde, ilgili düzenlemeye göre oluşturulacak panellerin ara karar verip vermeyecekleri konusunda da UÇMM'de herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Uygulamada bu konuda farklı yaklaşımlar gözlemlenmekle birlikte, ağırlıklı eğilim, talebin olumlu karşılanması yönündedir. Bu çerçevede somut davalara bakılacak olursa, *EC-Bananas III* Davası'nda her iki taraf da Panel'den bir ara değerlendirme aşaması talep etmiş olmasına rağmen kabul edilmemiş ve inceleme 90 gün içinde tamamlanmıştır.[501] Ancak bu konuda daha

---

497 Temyiz incelemesi "panel raporu"ndaki konular ile sınırlıdır. Buradaki "panel raporu"ndan sadece panelin vermiş olduğu kararın mı yoksa madde 21.5. uyarınca oluşturulan panel raporlarının da dâhil olup olmadığı konusunda belirsizlik bulunmaktadır. Uygulamada temyiz incelemesine konu olabileceği yönünde kararlar bulunmaktadır. Örnek için bkz. Appellate Body Report, *Canada-Aircraft*, Recourse by Brazil to Article 21.5.

498 PALMETER; MAVROIDIS, s.249.

499 Appellate Body Report, *United States-Import Prohibition of Certain Shrimp Products-Recourse to Article 21.5 of the DSU by Malaysia*, WT/DS58/AB/RW, para.87.

500 Bkz. *Canada-Aircraft* (Article 21.5-Brazil), WT/DS70/AB/RW, para.41.

501 Panel Report, *EC Bananas III-Recourse to Article 21.5 of the DSU*, WT/DS27/RW/ECU, para.6.2.

sonra oluşturulan panellerin hepsi, nihai karardan önce bir ara karar vererek taraflara görüşlerini bildirme hakkını tanımışlardır.[502]

Uygunluk panelinden önce, yine zamanın kısıtlı olması nedeni ile istişare aşaması da bulunmamaktadır. Ancak, *Mexico-Corn Syrup (Article 21.5-US)* Davası'nda bir üçüncü devlet bu uygulamaya karşı çıkmış ve uygunluk panelleri için de UÇMM'de yer alan usul kurallarının geçerli olacağını iddia etmiştir. Ancak TO, bu görüşü dikkate almamış ve istişare aşamasının gerçekleşmemiş olmasını bir eksiklik olarak görmemiştir.[503]

İlgili düzenlemenin yetersizliği nedeniyle ortaya çıkan bir başka sorun, *Australia-Salmon (Article 21.5-Canada)* ile *Australia-Automotive Leather II (Article 21.5-US)* davalarında gündeme gelmiştir. Her iki panelde de UÇO tavsiyesini yerine getirmek üzere alınan önlemlerin neler olduğunun tespitinin, davayı kaybeden tarafın tekelinde olamayacağına karar verilmiştir. Ayrıca madde 21.5'e göre oluşturulan panelin UÇO tavsiyesinin yerine getirilmesi ile doğrudan ilgili olmasa bile onunla bağlantısı olan önlemlerin DTÖ kurallarına uygunluğunu inceleme yetkisi bulunmaktadır.[504]

Sonuç olarak bu konu da pekçok sorunu bünyesinde barındırmaktadır. Bu nedenle de UÇMM'de yapılacak reform çalışmalarında açıklanan problemleri ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar yapılması yerinde olacaktır.

---

502 Örnek olarak bkz. Panel Report, *Mexico-Corn Syrup- Recourse to Article21.5-US*, WT/DS132/RW, para.5.1; Panel Report, *Japan-Apples Recourse to Article 21.5-US*, WT/DS245/RW, para.7.1.

503 PALMETER; MAVROIDIS, s.255.

504 Örnek için bkz. Panel Report, *Australia-Salmon, Recourse to Article 21.5-Canada*, WT/DS18/RW, para.7.10; Panel Report, *Australia-Automotive Leather II –Recourse to Article 21.5-US*, WT/DS126/RW and Corr.1 para.6.5.

D. Kararın Gereğinin Yerine Getirilmemesinin Hukuki Sonuçları

Davayı kaybeden tarafın kendisine verilen makul süre içinde kararın gereğini yerine getirmekten kaçınması da yaptırıma bağlanmıştır. Buna göre ya haksız çıkan üye devlet, karşı tarafla bir tazminat üzerinde anlaşır ya da bu konuda bir anlaşma sağlanamaması halinde, davayı kazanan taraf, davayı kaybeden tarafa karşı bazı tarife tavizlerini veya DTÖ kurallarından kaynaklanan diğer yükümlülüklerini yerine getirmeme konusunda UÇO tarafından yetkilendirilebilir. İkinci halde uygulanan yaptırım (retaliation) misilleme olarak ifade edilebilir. UÇMM'de bu konuda yer alan düzenlemeye göre, öncelikle UÇO'nun dava neticesinde verdiği tavsiyelerin davayı kaybeden tarafça yerine getirilmesi gerekir. Tazminat ve misilleme ise, ancak bu tavsiyelerin yerine getirileceği ana kadar geçerli olacak "geçici nitelikte" önlemlerdir.[505] Bu önlemler aşağıda ayrıntılı biçimde incelenecektir:

1. Tarafların Aralarında Tazminat Belirlemesi

UÇO'nın tavsiyelerini kendisine verilen makul süre içinde yerine getirmeyen davalı tarafın, bu sürenin bitiminin ardından bir tazminat üzerinde anlaşmak amacıyla kazanan tarafla istişarelerde bulunması gerekir. 20 gün içinde bu istişarelerden bir sonuç alınamaması halinde, kazanan tarafın misilleme konusunda UÇO tarafından yetkilendirmeyi talep etme hakkı doğacaktır. Burada ifade edilen tazminat, maddi bir ödeme anlamına gelmemekte daha ziyade davayı kaybeden tarafın davayı kazanan taraf yararına belirli bir ürün ithalatında uygulanan gümrük vergisinin mevcut oranının azaltılması (düşürülmesi) şeklinde ortaya çıkmaktadır.[506]

Tazminatın "ne şekilde" belirleneceği konusunda UÇMM'de bir düzenleme bulunmamaktadır. Misilleme ile ilgili düzenlemelerle kıyas yapıldığında belirlenecek tazminatın ihlal ile aynı düzeyde olması gerektiği söylenebilir. Sistem içinde geçmişe

---

505 Bkz. UÇMM m.22.1; m.22.8.

506 Handbook, s.80.

dönük hukuki yollar (retroactive remedy) olmadığı için tazminat önlemin alındığı tarihten itibaren geçmişe etkili olarak talep edilemeyecektir. [507]

Tarafların üzerinde anlaşacakları tazminatla ilgili UÇMM'de bazı düzenlemeler yer almaktadır. Öncelikle üzerinde anlaşmaya varılan tazminatın DTÖ Antlaşmaları'ndan kaynaklanan yükümlülüklere uygun olması gerekir.[508] Sözgelimi, DTÖ Koruma Önlemleri Antlaşması madde 11.1(b)'de gönüllü ihracat kısıtlamaları yasaklanmıştır. Bu nedenle iki DTÖ üyesi devlet, aralarında belirli bir ürünün ticaretini miktar yönünden sınırlayacak bir anlaşma yapamazlar.

Burada sözkonusu tazminattan "en çok gözetilen ulus" kaydı çerçevesinde diğer DTÖ üyesi devletlerin yararlanıp yararlanamayacağı sorunu ortaya çıkmaktadır. Antlaşma'nın 22.1. maddesi dikkate alındığında, DTÖ'nün temel ilkelerinden biri olan "en çok gözetilen ulus" kaydını içeren GATT 1994'ün 1. maddesi, bir DTÖ üyesinin başka bir üye ile olan ticareti çerçevesinde uyguladığı bir ticari tavizin, aynı şekilde diğer bütün DTÖ üyelerine de uygulanmasını gerektirmektedir. Bir başka ifade ile bütün DTÖ üyelerine uygulanmayan bir tazminat, GATT 1994'ün 1. maddesine aykırılık teşkil edecektir.[509]

.

Misillenin aksine tazminat, ticareti olumlu yönde etkilediği için, uluslararası ticaret açısından tercih sebebidir. Bununla birlikte, davacı ve davalı taraf için içerdiği sakıncalar nedeniyle, uygulamada tarafların pek başvurdukları bir yol değildir.[510] Çünkü davacı taraf neticede dava konusu önlem henüz ortadan kalkmadığı için amacına ulaşamayacaktır. Örneğin üzerinde anlaşılan tazminat, davanın açılmasına neden olan önlemin bulunduğu sektörden farklı bir konuda ise, davacı amacına ulaşamayacaktır. Bir başka ifade ile demir-çelik sektörüne zarar veren bir önlem nedeniyle açılan dava sonucunda bilgisayar ithalatındaki gümrük vergisinin

---

507 WAINCYMER, s.679.

508 UÇMM m.22.1.

509 PALMETER; MAVROIDIS, s.265.; GALLAGHER (b), s.48.

510 PALMETER; MAVROIDIS, s.266.

indirilmesi şeklinde bir tazminat üzerinde anlaşılması halinde, davayı açan devlet istediği sonucu alamamış olacaktır.

Tazminat, DTÖ kurallarının ihlalinden kaynaklanan zararın giderilmesi yönünde geçici bir tedbir olduğu için tavsiye ve kararlar kapsamında önlemlerin ilgili anlaşma veya anlaşmalara uygun hale getirilmesinin yerine uygulanabilecek bir önlem değildir. Aksi halde tazminat, uyuşmazlık çözümünde sürekli bir tedbir olarak kabul edilirse, gelişmiş devletler, tazminat ödeyerek, antlaşmalara uyma yükümlülüklerini satın alma yoluna gidebileceklerdir. Sonuçta burada amaçlanan ilgili üye antlaşmalara uyuncaya kadar, ihlalden zarar gören devletin ortaya çıkan zararını geçici olarak gidermektir.

2. Davayı Kazanan Tarafın Misilleme Yoluna Başvurması

a. Genel Olarak

Yukarıda da genel hatları ile ifade edildiği üzere, taraflar makul süre içinde bir tazminat üzerinde anlaşamazlar ise, davacı taraf, ilgili antlaşmalar çerçevesindeki tavizler veya diğer yükümlülüklerin ilgili üyeye uygulanmasını askıya almak için UÇO'nın kendisini yetkilendirmesini talep edebilir.[511] Sözkonusu talep üzerine UÇO, konsensüs ile talebi reddetmeye karar vermedikçe, makul sürenin dolmasından sonra 30 gün içinde tavizler veya diğer yükümlülüklerin askıya alınmasına izin verecektir.[512] Burada da kararın otomatik olarak alınacağını söylemek mümkündür. Uygulamada bu yaptırım türü "misilleme" olarak adlandırılmaktadır.[513]

Misilleme, genellikle davalı devletten yapılan belirli ürün/lerin ithalatında uygulanan gümrük vergisinin artırılması şeklinde olur. Gümrük tarifelerinin yükseltilmesine koşut olarak davalı tarafın belirli bir ürününün ihracatını engellemek

---

511 UÇMM m.22.2; Konu ile ilgili ayrıntılı olarak bkz. CHARNOVITZ, Steve, "Rethinking WTO Trade Sanctions", AJIL, Vol:94/4.

512 UÇMM m.22.6.

513 Handbook, s.81.

amaçlanır.[514] Ancak, burada misilleme, tazminatın aksine "en çok gözetilen ulus kaydı" çerçevesinde diğer DTÖ üyelerini de etkileyecek şekilde uygulanması mümkün değildir; çünkü misillemede sürekli nitelikte bir ticari taviz verilmesi değil; verilen tavizin askıya alınması sözkonusudur. Bu nedenle de misilleme, sadece davayı kaybeden ve UÇO'nın bu konudaki tavsiyelerini yerine getirmeyen devlete karşı uygulanabilir.[515]

Misillemede bulunan taraf, hangi taviz ve yükümlülüklerin askıya alınacağını değerlendirirken UÇMM madde 22.3'te belirlenen şu sırayı takip edecektir;

(a) Kural olarak, misillemede bulunan taraf öncelikle, panel veya TO'nın bir ihlal veya başka bir aykırılık ya da uygunsuzluk bulduğu sektörle aynı sektöre (sektörlere) yönelik olarak taviz veya diğer yükümlülükleri askıya almalıdır;

(b) Misillemede bulunan taraf, aynı sektör (sektörlere) yönelik taviz veya diğer yükümlülüklerinin askıya alınmasının mümkün veya etkin olmadığı kanısında ise, aynı antlaşma çerçevesinde diğer sektörlerdeki taviz veya etkin diğer yükümlülükleri askıya alabilir;

(c) Misillemede bulunan taraf, aynı antlaşma çerçevesinde diğer sektörlere yönelik olarak taviz veya diğer yükümlülüklerin askıya alınmasının mümkün veya etkin olmadığı ve durumun yeterince ciddi olmadığı kanısında ise, bir başka ilgili antlaşma kapsamındaki taviz veya diğer yükümlülükleri askıya alabilir.

İlgili düzenlemeye bakıldığında, davacının misilleme konusunda yetkilendirilmek üzere UÇO'dan talepte bulunurken, misillemeye konu olacak DTÖ antlaşmasını ve sektörünü de belirtmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Sayılan bu ilkelerin uygulanmasında davacı tarafın dikkate alması gereken hususlar şunlardır;

i) Panel ya da TO'nın hukuka aykırılık tespit ettiği sektördeki ticaretin miktarı ve bunun davacı taraf için taşıdığı önem,

---

514 GALLAGHER (b), s.48.

515 PALMETER; MAVROIDIS, s.265.

ii) Hukuka aykırılık ile ilgili daha geniş kapsamlı unsurlar ve misillemenin beraberinde getireceği daha geniş kapsamlı ekonomik etkiler.[516]

Maddede belirtilen "sektör" kavramı;

i) mallar ile ilgili olarak bütün mallar,

ii) hizmetler ile ilgili olarak temel sektörleri tarif eden mevcut "Hizmetlerin Sektörel Sınıflandırılması Listesi"nde belirtilen bir temel sektör,[517]

iii) ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet hakları ile ilgili olarak ise, Bölüm II'nin 1 veya 2, veya 3, veya 4, veya 5, veya 6, veya 7 sayılı bölümlerinde belirlenen fikri mülkiyet hakkı kategorilerinden her biri veya Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Antlaşması Bölüm III veya IV'teki yükümlülükler anlamına gelir.[518]

Maddede belirtilen "antlaşma" kavramı;

i) Mallar ile ilgili bir bütün olarak, DTÖ Antlaşması'nın Ek 1 A'sında listesi verilen antlaşmalar ve uyuşmazlığa taraf olanlar bu antlaşmalara taraf oldukları ölçüde Çoklu Ticaret Antlaşmaları,

ii) Hizmetler ile ilgili olarak, Hizmet Ticareti Genel Antlaşması,

iii) Fikri mülkiyet hakları ile ilgili olarak Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Sözleşmesi anlamına gelmektedir.[519]

Davacı tarafın (a) şıkkında yer alan genel ilkeden saparak (b) ve (c)'de yer alan istisnalardan birine başvurması durumunda, bunun nedenlerini UÇO'na ve

---

516 UÇMM m. 22.3.

517 MTN. GNS/W/120 simgeli belgedeki liste 11 sektör belirlemektedir.

518 UÇMM m.20.3-f.

519 UÇMM m.20.3.g.

misillemeye konu olan sektörlerle ilgili DTÖ organlarına açıklaması gerekir.[520] Uygulamada sözkonusu duruma "çapraz misilleme" adı verilmektedir. *EC-Bananas III (US) (Article 22.6-EC)* Davası'nda ihlalin dayanağı GATS kapsamındaki malları ve hizmetleri kapsamasına rağmen ABD, GATT 1994'deki mallarla ilgili misilleme yetkilendirmesi talep etmiştir.[521] Ayrıca misillemeye konu olan tavizlerin, davada tespit edilen hukuka aykırılıkla orantılı olması gerekir.[522] Dava konusu DTÖ Antlaşması'nın misillemeyi yasaklaması halinde, UÇO davacı tarafı misilleme konusunda yetkilendiremez.[523]

Çapraz misilleme konusunda en önemli sorun az gelişmiş devletler ile ilgili ortaya çıkmaktadır. Sektörler-arası uygulanabilecek misilleme, ihracatını çeşitlendirmemiş olan, bu nedenle de gelişmiş bir ülkenin tek büyük ihracat kalemine yönelik misilleme tehdidi ile daha kolay baskı altına alınabilen gelişmekte olan devletler için özellikle ağır bir yük oluşturmaktadır.[524] Sözkonusu uygulamanın adil ticaret ile bağdaşmadığı açıktır. Örneğin Afrika ülkelerinin ticareti büyük ölçüde

---

520 UÇMM m.22.3-e.

521 *EC-Bananas III (US) (Article 22.6-EC),* para.1.1.; Çapraz misilleme yöntemi, gelişmekte olan bir devlet olan Ekvator tarafından etkili şekilde ilk kez *EC-Bananas III* Davası'nda uygulanmıştır. 8 Kasım 1999 tarihinde, Ekvator UÇO'dan GATT 1994, GATS ve TRIPS Antlaşmaları çerçevesinde 450 milyon ABD Doları tutarında, AT'na karşı taviz veya diğer yükümlülükleri askıya almak için izin talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine AT, ilgili misillenin orantısız olduğu gerekçesi ile UÇO'dan UÇMM madde 22.6'ya göre tahkim incelemesi talebinde bulunmuştur. UÇO da konuyu, incelemesi için orijinal panele göndermiştir. Hakemler, Ekvator'un ihlalden kaynaklanan zararının yıllık 201.6 milyon ABD Doları olduğunu, Ekvator'un UÇO'dan GATT 1994 çerçevesinde yatırım malları veya imalat sanayilerinde kullanılan öncelikli mallar dışında, temel dağıtım hizmetlerinde "toptan satış ticaret hizmetleri" ile ilgili olarak GATS çerçevesinde ve TRIPS Antlaşması çerçevesinde düzenlenen ve hakemler tarafından belirlenen sektörlerde, UÇO'dan tavizlerin ve diğer yükümlülüklerin askıya alınması için izin talep edilebileceğini tespit etmiştir. Ekvator'un talebini tahkim kararına uygun olarak değiştirmesi sonucunda, UÇO, Ekvator'a 18 Mayıs 2000 tarihinde AT'na karşı 201.6 milyon ABD Doları'na karşılık gelecek şekilde tavizlerin ve diğer yükümlülüklerin askıya alınması konusunda gerekli izni almıştır.

522 UÇMM m.22.4.

523 UÇMM m.22.5.

524 WALLACH; SFORZA, s.31.

kakao, kahve ve kauçuğa dayanmaktadır. ABD gibi bir devletin bir uyuşmazlık sonucunda herhangi bir Afrika ülkesinin ilgili sektörlerinden birine misillemede bulunduğunu düşünelim. Şüphesiz bu durum ilgili üye devletin zaten zor ayakta duran ekonomisi için çok büyük bir darbe olacaktır. Çapraz misilleme ile ilgili belirtilmesi gereken bir başka husus da çoklu ticaret antlaşmalarının bu kapsamda değerlendirilemeyeceğidir.[525]

UÇMM'ne göre misilleme geçici bir önlem olup; ancak esas davada DTÖ kurallarına aykırılığı tespit edilen önlem yürürlükten kaldırılıncaya, davalı taraf hukuka aykırılığı giderecek başka önlemler alıncaya ya da iki taraf uyuşmazlığın giderilmesi hususunda kendi aralarında bir antlaşmaya varıncaya kadar yürürlükte kalabilir. Ayrıca bu zaman zarfında UÇO misilleme aşamasına ulaşmış olan tavsiyelerinin yerine getirilip getirilmediğini madde 21.6 çerçevesinde takip etmeye devam eder.[526]

Misilleme ile ilgili en önemli sorunlardan biri bu önlemin az gelişmiş devletlere uygulanması halinde ortaya çıkmaktadır. Misillemeye başvurulması ekonomisi zayıf olan devletler üzerinde orantısız bir etkiye yol açabilmektedir. Bu nedenle de bu önlemler alınırken devletlerin ekonomik yapıları arasındaki farklar dikkate alınmalıdır. Sözgelimi, yıllık 100 milyon ABD Doları değerindeki bir ticari misilleme ABD ekonomisi içinde küçük bir yere sahipken Ekvator ekonomisinin neredeyse tamamı üzerinde önemli bir etkiye neden olacaktır.[527] Belirtilen nedenle misilleme az gelişmiş devletlerden çok gelişmiş devletlerin çıkarına hizmet eden bir yaptırım türü olmaktadır. Sözgelimi, *EC-Bananas III* Davası'nda Ekvator, AT'na karşı ticaret engellerini 201.6 milyon ABD Doları yükseltmek üzere misilleme için

---

525 PALMETER; MAVROIDIS, s.277.

526 UÇMM m.22.8.

527 SHOYER, A. W; SOLOVY, E.; KOFF, A. W. 'Implementation and Enforcement of Dispute Settlement Decisions', in **The World Trade Organization: Legal, Economic and Political Analysis Vol. I**, 2005 edt. by MACRORY, P. F. J., APPLETON, A. E; PLUMMER, M. G., New York: Springer Science Media & Business, s.1362.

yetkilendirilmiş olmasına rağmen aralarındaki ticaret hacminin yetersiz olması nedeni ile Ekvator bu misillemeyi hiçbir zaman uygulayamamıştır.[528]

Yasaklanmış ve dava edilebilir sübvansiyonlar ile ilgili olarak misilleme konusunda farklı düzenlemelere yer verilmiştir. Yasaklanmış sübvansiyonlarda madde 4.7 (önlemin gecikmeksizin geri çekilmesi) dava edilebilir sübvansiyonlarla ilgili olarak Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması madde 7.9'a göre,

"*ilgili önlemi alan Üye'nin UÇO'nın panel ya da TO raporunu onayladığı tarihten itibaren altı ay içinde sübvansiyonun olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak veya sübvansiyonu iptal etmek için uygun adımları atmaması ve tazminat konusunda bir antlaşma olmaması halinde, UÇO negatif konsensüs ile davacı Üye'ye mevcut olduğu belirlenen olumsuz etkilerin derecesi ve özelliği ile orantılı telafi edici önlemler alma yetkisini verir."* Sözkonusu düzenlemeden de anlaşıldığı üzere burada farklı bir misilleme yetkisinden sözedilmektedir.

Tazminat yaptırımı, ticaret hacmini artırıcı özelliklere sahip olduğu için uyuşmazlıkların çözümü sistemi içinde misillemeye göre daha çok tercih edilmelidir; çünkü tazminatta ticari engellerin azaltılması; misillemede ise, artırılması sözkonusudur.[529]

b. Misillemenin Seviyesini Belirlemek Amacı İle Başvurulan Tahkim

Davalı tarafın davacının önerdiği misillemenin düzeyine itiraz etmesi ya da misilleme kararı verilirken madde 22.3'te yer alan öncelik sıralamasına uyulmadığını ileri sürmesi durumunda, bu uyuşmazlık hakem vasıtası ile çözülür. Bu tahkim, ya davaya bakan ilk panelin üyelerinden oluşacak bir heyet yolu ile ya da DTÖ Genel Müdürü tarafından tayin edilecek tek bir hakem tarafından gerçekleştirilir ve makul sürenin dolmasından itibaren 60 gün içinde tamamlanır.[530] Bu kapsamda hareket eden tahkim heyeti ya da hakem, misilleme kapsamında askıya alınan tavizler veya

[528] SHOYER; SOLOVY, s.1363.

[529] SHOYER; SOLOVY, s.1365.

[530] UÇMM m.22.6.

diğer yükümlülüklerin niteliğini inceleyemez; yalnızca bunların davada tespit edilen hukuka aykırılıkla orantılı olup olmadığını karara bağlar. Eğer maddede belirlenen sıralamaya uyulmadığı iddiası sözkonusu ise, hakem ya da tahkim heyeti bu iddiayı da inceleyerek karara bağlar. Bu durumda, sıralamanın ihlal edildiğine karar verilirse, davacı kararın bu karara uygun olarak misillemesini madde 22.3'te yer alan sıralamaya uygun olarak yeniden şekillendirilmesi gerekir. Tahkim heyeti ya da hakem, dava konusu misillemenin ilgili antlaşma çerçevesinde geçerli olup olmadığı hususunu da karara bağlayabilir. Bu kapsamda verilecek olan tahkim kararı kesin hüküm niteliğindedir. UÇO, kendisine bildirilen bu kararı gözönüne alarak davacının misilleme talebini karara bağlar. Talep hakem kararına uygunsa da misillemeye izin verilir.[531]

UÇMM madde 22.6'ye göre hakeminin yetkisi sadece a) misillemenin ihlal ile eşit seviyede olup olmadığı (askıya alınan taviz ve yükümlülüklerin niteliğini inceleyemez)[532] b) madde 22.3'te ter alan usul ve kurallara uyulup uyulmadığını inceleme ile sınırlıdır. Eğer hakem bu iki şarta bir aykırılık tespit ederse, ilgili maddeye uygun olarak askıya alınacak tavsiye ve tavizlerin yeniden belirlenmesini tavsiye edecektir. Askıya alınacak taviz ve yükümlülükler ile ilgili ürünlerin kesin bir listesinin verilmesi gerekmemektedir.[533]

UÇMM madde 22.4'te, misillemenin orantılı olması gerektiği belirtilmektedir. Bu düzenleme, uluslararası hukukun genel ilkelerinden olan

---

[531] UÇMM m.22.7.

[532] Şüphesiz burada öncelikle ihlal ye da zararın tespiti gerekli ki askıya alınan taviz ve yükümlükler ile orantılı olup olmadığı tespit edebilsin. Bir de bu konuda niteliğin mi yoksa niceliğin mi esas alınacağı sorusu yanıt beklemektedir. *US-1916 Act* Davası'nda hakemler öncelikle ticari/ekonomik etkisinin hesaplanması gerektiğini ifade etmişler *(US-1916 Act (EC)(Article 22.6-US, para.5.23)* ardından da benzer ya da aynı nitelikte bir misilleme önleminin orijinal önlemden daha farklı bir etkisinin olabileceğini belirtmişlerdir. Bu da UÇMM madde 22.4 ile çelişebilecektir. (para.5.32) Niteliğin de önemine dikkat çeken hakemler, önlemin niteliğinin de incelenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. (para. 5.40) İlgili hakemlere göre madde 22.4'te yer alan "seviye"(level) sözcüğü nitelik ve niceliği birlikte kapsamalıdır.

[533] WAINCYMER, s.680.

orantılılık ilkesi ile de uyum içindedir. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Devletlerin Sorumluluğuna İlişkin Taslak Metni'nin 49. maddesinde de telafi edici önlemlerin ortaya çıkan zarar ile orantılı olması gerektiği ifade edilmiştir. Bu ilke yine yakın zamanlarda UAD'nın *Case Concerning the Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary v Slovakia)* Davası'nda da teyit edilmiştir.[534] Orantılılığın tespiti sırasında sadece mevcut zararlar değil; gelecekte ortaya çıkabilecek muhtemel zararlar da dikkate alınmalıdır.[535]

UÇMM madde 22.6'ya dayanarak verilen tahkim kararlarının temyizi mümkün değildir; taraflar verilecek karar ile bağlıdır. Bu nedenle hakemlerin açıklığı temin edecek kadar bilgi toplaması ve gelecekte taraflar arasında çıkabilecek muhtemel anlaşmazlıkları en aza indirgemesi gerekmektedir.[536] Hakem, talep edilen misillemenin seviyesini orantısız bulursa, bu durumda misilleme ile ihlal arasında bir denklik olup olmadığını tespit edecektir.[537] İlgili maddede üçüncü devletlerin hakları ile ilgili bir düzenleme bulunmamaktadır. Uygulamada bu konuda bir yeknesaklık olduğunu söylemek zordur. Sözgelimi *EC-Hormones* Davası'nda üçüncü devletlerin katılımına izin verilirken[538]; *EC-Bananas III* Davası'nda izin verilmemiştir.[539]

3. Uygunluk Paneli ile Misillemenin Seviyesini Belirlemek Amacı ile Kurulan Tahkim Arasındaki Öncelik Sorunu

DTÖ üyeleri arasında, misillemenin seviyesine itiraz edilmesi halinde başvurulacak tahkim yolunu düzenleyen UÇMM madde 22.6 ile uygulama önlemlerinin varlığı ya da kapsamdaki bir antlaşmaya uygunluğuna yönelik itirazları incelemek üzere panel oluşturulmasını düzenleyen madde 21.5 arasındaki sıralamanın nasıl olacağı konusunda bir uzlaşma bulunmamaktadır. UÇMM'de davacı üyelerin madde 21.5'e göre uygulama önlemlerinin tutarlılığının incelenmesi

534 Bkz. ICJ Reports 1997, No 92, para.85.

535 WAINCYMER, s.681.

536 *EC-Bananas III*, *Recourse to Arbitration by the EC under Article 22.6*, para.2.12.

537 WAINCYMER, s.677.

538 *EC-Hormones*, *Recourse to Arbitration by the EC under Article 22.6,* para.7.

539 *EC-Bananas III*, *Recourse to Arbitration by the EC under Article 22.6*, para.2.8.

süreci tamamlanmadan önce misilleme yapmak için talepte bulunup bulunamayacakları hakkında bir düzenleme yoktur.

EC-Bananas III Davası'nda ABD ve AT arasında bu iki düzenlemenin önceliği hususunda anlaşmazlık olmuştur. AT, ABD'nin madde 21.5'e göre uygunluk paneline başvurmadan doğrudan misilleme talebinde bulunamayacağını ileri sürmüştür. ABD ise, madde 22.6'nın lafzına bakıldığında doğrudan misilleme talep edilmesinin mümkün olduğunu ve makul sürenin bitmesinden itibaren 30 gün içinde misilleme için yetkilendirme talebinde bulunabileceğini ifade etmiştir. Gerçekten de ilgili maddeye göre misilleme talabinde bulunmak için uygunluk panelinin kararının beklenmesi gerektiği yönünde bir düzenleme yoktur. Sonuç olarak zamanlama açısından bakıldığında her iki usulünde aynı anda uygulanma ihtimali bulunmaktadır. Dahası, uygunluk panelinde ve tahkimde aynı anda aynı üyelerin görev yapması gerekebilecektir. Böyle bir durumda uygun olanı taleplerin birleştirilerek çözülmesidir.[540]

Konunun daha iyi anlaşılması için davayı süreleri de vererek daha ayrıntılı bir şekilde açıklamak gerekirse;

EC-Bananas III Davası'nda makul süre, 1 Ocak 1999'da sona ermiştir.[541] Taraflar aralarında AT'nın uygulama önlemleri üzerinde müzakereler yolu ile anlaşmaya çalışmışlar; fakat başarılı olamamışlardır. Bunun üzerine makul süre sona ermeden önce madde 21.5'e uygun olarak iki ayrı uygunluk paneli talebi yapılmıştır. Birisi AT tarafından kendi önleminin incelenmesi amacı ile 14 Aralık 1998'de; diğeri ise, Ekvator tarafından 18 Aralık 1998'de talep edilmiştir. Her ikisi de UÇO tarafından 12 Ocak 1999'da kurulmuştur.[542]

---

[540] Örnek olarak bkz. Panel Report, *EC-Bananas III*, *Recourse to Article 21.5 DSU by Ecuador*; *EC-Bananas III Arbitration under Article 22.6 of DSU*.

[541] Award of the Arbitrators, *European Communities-Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas-Arbitration under Article 21.3 (c) of the DSU*, WT/DS27/15, para.20.

[542] Panel Report, *EC-Bananas III*, *Recourse to Article 21.5-EC*, para.1.4.

İki gün sonra 14 Ocak 1999'da ABD, uygunluk paneli talep etmeden doğrudan UÇMM madde 22.2'ye uygun olarak AT'na karşı taviz ve yükümlülüklerin askıya alınması amacı ile UÇO'dan yetkilendirilme talebinde bulunmuştur.[543] Bunun üzerine AT da, 25 Ocak'ta misillemenin orantısız olduğu gerekçesi ile madde 22.6'ya dayanarak tahkim talep etmiş ve ilgili talep, UÇO tarafından 29 Ocak'ta kabul edilmiştir. Her üç talep de orijinal panel üyelerine sunulmuştur. UÇO Başkanı, ilgili durumun farkında olarak, üyelerin hem Panel hem de Tahkim çalışmalarını nasıl koordine edeceği konusunda bir problem olduğunu ifade etmiş; üyelerin kendi aralarında bu soruna uyuşmazlığın tarafları ile anlaşarak mantıklı bir çözüm bulabileceklerini belirtmiştir.[544] Bu sırada Ekvator tarafından talep edilen Uygunluk Paneli, AT'nın, tavsiye ve kararların yerine getirilmesi amacı ile yürürlüğe koyduğu uygulama önlemlerini DTÖ yükümlülüklerine aykırı bulmuştur.[545]

AT tarafından talep edilen madde 22.6 tahkimi de, AT'nın revize edilmiş rejimi ile ilgili olarak Uygunluk Paneli'nin ulaştığı sonuca ulaşmış ve ardından sadece misillemenin seviyesi ile ilgili kararını vermiştir. Fakat raporunu Uygunluk Paneli'nden üç gün önce açıklamıştır. Hakemler, Uygunluk Paneli'nde ulaştıkları sonuçlara gönderme yapmaksızın -AT'nın revize edilmiş yeni rejiminin DTÖ yükümlülükleri ile bağdaşmadığı yönündeki tespitine- ABD'nin uyguladığı misillemenin orantısız olduğuna karar vermiştir. Böylece hakemler, DTÖ üyeleri arasında 21 ve 22. maddeler arasındaki ilişki ile ilgili bir antlaşma olmadığı için mantıklı bir yol bularak görevlerini tamamladıklarını belirtmişlerdir.[546]

EC-Bananas III Davası'nda 21.5 ve 22.6. maddeler arasında ortaya çıkan zamanlama problemi için bulunan geçici çözüm sonraki davalar açısından emsal olmuştur. İlk defa *Australia-Salmon* Davası'nda Avustralya ile Kanada arasında bir antlaşma yapılmıştır. Kanada'nın talebi üzerine bir uygunluk paneli ve

---

543 *EC-Bananas III (US) (Article 22.6-EC)*, para.1.1.

544 Panel Report, *EC-Bananas III, Recourse to Article 21.5-EC*, para.4.16; *EC-Bananas III (US)* (*Article 22.6-EC*), para.4.9.

545 Panel Report*, EC-Bananas III, Recourse to Article 21.5-EC*, para.4.15.

546 Bkz. *EC-Bananas III (US)* (*Article 22.6-EC*), para.4.15.

Avustralya'nın talebi üzerine misillemenin seviyesini belirlemek amacı ile madde 22.6'ya dayanarak bir tahkim kurulmuştur. Ardından her iki üye, Uygunluk Paneli bir karar verinceye kadar misilleme tahkiminin karar vermemesi konusunda uzlaşmıştır. Ayrıca Uygunluk Paneli'nin Avustralya'nın revize edilmiş önlemini DTÖ yükümlülüklerine aykırı bulması halinde her iki tarafın ilgili kararı temyiz edip etmediğine bakmaksızın misilleme tahkimi talep edilecektir.[547] Yapılan bazı değişiklikler ile bu anlaşma sonraki davalar açısından da örnek olmuştur.[548]

TO da her iki usulün birleştirilerek incelenmesinde bir sakınca görmemektedir. *Brazil-Aircraft* Davası'nda Uygunluk Paneli'nin raporu daha TO önünde incelenmekte iken madde 22.6'ya dayanarak tahkime başvurulmuş, bunun üzerine hakemler geçici olarak TO'nın kararı vermesine kadar incelemeyi askıya alarak geçici bir çözüm bulunmuştur. Sonuçta TO, Panel'in varmış olduğu tespitleri de onaylamıştır.[549] Ardından hakemler de Uygunluk Paneli'nin vermiş olduğu kararın sonuçlarının kendi verecekleri kararda bir değişiklik yapılmasını gerektirmediği gerekçesi ile tahkim sürecini tamamlamıştır.[550]

Yine bir başka örnek olan *US-Import Measures* Davası'nda Panel, AT tarafından ileri sürülen ABD'nin Uygunluk Paneli henüz karar vermeden madde 22.6'ya dayanarak misillemenin seviyesinin tespiti için tahkime başvurmasının

---

547 Panel Report, *Australia- Salmon-Recourse to Article 21.5-Canada*, para.1.3

548 Diğer örnekler için bkz. PALMETER; MAVROIDIS, ss.284–285.

549 Bkz. Report of Appellate Body (Recourse to Article 21.5 DSU), *Brazil-Export Financing Program for Aircraft*, WT/DS46/AB/RW (2000).

550 Arbitration Under Article 22.6, *Brazil-Export Financing Program for Aircraft*, WT/DS46/ARB (2000).; Bu konuda başka bir örnek vermek gerekirse, *Brazil-Aircraft* Davası'nda, Brezilya ve Kanada şu şekilde anlaşmışlardır;

i. Brezilya, UÇMM madde 21.5'te düzenlenen uygunluk panelinin kurulmasına itiraz etmeyecektir.

ii. Kanada, madde 21.5'e göre oluşturulan Uygunluk Paneli, raporunu dağıtıncaya kadar yükümlülüklerin askıya alınması konusunda izin verilmesi için talepte bulunmayacaktır.

iii. İlgili panel tarafından uygunsuzluk tespit edilirse, Kanada askıya alma (misilleme) konusunda izin ve Brezilya da, UÇMM madde 22.6 gereğince tahkim talep edecektir.

UÇMM'ne aykırı olduğu iddiasını reddetmiştir.[551] Basit bir hukuk mantığına (simple legal logic) dayanarak onun yerine Panel, madde 22.6'ya uygun olarak oluşturulan tahkimin misillemenin orantılı olup olmadığını tespit ederek Uygunluk Paneli'nin analizini tamamlamasında yönlendirici olabileceğini belirtmiştir. Şüphesiz uygulama önlemlerinin DTÖ hükümleri ile uyumlu olup olmadığı tespit edilmeden misilleme önleminin orantılı olup olmadığı da tespit edilemeyecektir. Buna koşut olarak madde 22.6 tahkimi, misilleme önleminin alınan önlem ile orantılı olup olmadığını tespit edebilmek için iki yetkiyi birlikte kullanarak uygulama amacı ile alınan önlemin DTÖ Antlaşmaları'na uygunluğunu da inceleyecektir.[552]

Üyeler genellikle sonuca daha çabuk ulaşabilmek için temyizi mümkün olan uygunluk paneli sürecini atlayarak tahkim sürecine geçmeyi tercih etmektedir. Mevcut belirsizliğe tepki olarak devletler genellikle bu iki süreç ile ilgili sıralama sorununu aralarında anlaşarak çözmektedir.[553]

Zamanlama sorununu çözmek için çeşitli reform önerileri sunulmuş, 2000 yılının Eylül ayında Japonya kendisi ve 10 üye devlet adına UÇMM'de değişiklik yapılmasını önermiştir.[554] İlgili belgede taviz ve yükümlülüklerin askıya alınması talebinden önce uygunluk panelinin, uygulama önlemlerinin DTÖ yükümlülükleri ile uyumlu olmadığına dair bir karar vermesinin beklenmesi önerilmiştir. Aynı üyeler benzer bir öneriyi Doha Dördüncü Bakanlar Konferansı'nda da sunmuştur.[555]

---

551 Bkz. Panel Report, *US- Certain EC Products*, paras. 6.116–6.130.

552 Bkz. Panel Report, *US- Certain EC Products*, para. 6.122.

553 SHOYER; SOLOVY s.1353.

554 Bkz. bkz. WT/GC/W/410.

555 Bkz. Amendment of Certain Provisions of the Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlement of Disputes-Submission by Bolivia, Canada, Chile, Colombia, Costa Rica, Ecuador, Japon, Korea, New Zealand, Norway, Peru, Switzerland, Uruguay and Venezuela, WT/MIN(01)/W/6.

E. İcra Mekanizmasına İlişkin Genel Bir Değerlendirme

DTÖ Antlaşmaları ve eklerine bakıldığında "ticari yaptırım" (trade sanction) teriminin hiçbir yerde kullanılmadığı görülecektir. UÇMM madde 22'de kullanılan terim "yetkilendirme" olmakla birlikte, uygulamada uluslararası ticari topluluk giderek bu terim yerine ticari yaptırım terimini kullanmaya başlamıştır.[556] Örneğin BM Antlaşması'nda açıkça "ekonomik yaptırımlar" terimine yer verilmiştir.[557] DTÖ sistemi içinde bazı davalarda panellerin nadir de olsa ticari yaptırım terimini kullandığı görülmektedir.[558] Uygulamada da genel olarak 22. maddenin bir yaptırım öngördüğü yönünde baskın bir görüş bulunmaktadır.[559] Bunun yanı sıra uygunluk panellerinin vermiş olduğu kararların bir ticari yaptırım içerdiği de düşünülebilir. Örneğin *Hudec*'e göre UÇMM, davacı olan devlete, davalı tarafın tavsiye ve kararları yerine getirmemesi halinde otomatik olarak misilleme yoluna başvurma hakkı vermektedir.[560]

DTÖ ticari yaptırımlarının yeterince etkili olup olmadığı hususuna gelince, bu konudaki insiyatifin üye devletlere bırakılması nedeni ile çok da olumlu bir cevap vermek mümkün görünmemektedir. Örneğin AT, *EC-Bananas* ve *EC-Hormones* Davaları'nda verilen tavsiye ve kararlara sağlık, kültür gibi diğer bazı değerler nedeniyle bugüne kadar tam bir uyum sağlamamıştır.

Uluslararası kamu hukukunda kabul edilen genel kurala göre, uluslararası hukuk kurallarının ihlali sonucunda ortaya çıkan zararın geçmişe dönük olarak baştan itibaren etkilerinin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bir başka ifade ile

---

556 CHARNOVITZ, s.793; Uluslararası hukukta yaptırım amacı ile kullanılan terimlere bakıldığında, "retorsion", "reprisal", "reciprocity", "retaliation", "countermeasure", "sanction", "punishment"tır. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun "Devletlerin Sorumluluğu Taslak Metni'nde", "telafi edici önlemler"-countermeasures terimi kullanılmıştır. CHARNOVITZ, s.793.

557 BM Antlaşması m. 41.

558 Örnek olarak bkz.. *US-EC Certain Products,* paras. 5.13, 6.106.

559 CHARNOVITZ, s.805.

560 CHARNOVITZ, s.806.

zararın tazmin edilmesi gerekmektedir. Bu maddi tazminat ödenmesi ile sağlanabilir. Bununla birlikte, sözgelimi UAD'nn otomatik olarak maddi tazminat ile ilgili hüküm verme yetkisi bulunmamaktadır.[561]

Önce de ifade edildiği gibi, DTÖ uyuşmazlıkların çözümü sistemi içinde tazminat ve misilleme yaptırımlarının uygulanabilmesi için makul süre içinde dava konusu önlemin de antlaşmalar ile uyumlu hale getirilmemiş olması gerekmektedir. Ancak mekanizma içinde geçmişe dönük önlemlere yer verilmemiştir. Geçmişe dönük hukuki yollar öngörülmemiş olması nedeni ile davayı kazanan taraf, dava konusu önlem antlaşmalara uyumlu hale getirilinceye kadar meydana gelen zararlarını tazmin edememektedir.[562] Özellikle bu mesele anti-damping ve telafi edici vergilere ilişkin davalarda sorun olmaktadır. Sözgelimi, *Guatemela-Cement* Davası'nda Panel, toplanan anti-damping vergilerinin geri ödenmesi ile ilgili talebi reddetmiştir.[563] Panel'in bu hususta yapmış olduğu tespit temyize konu olmamış, TO Panel'in raporunu başka nedenlere dayanarak reddetmiştir. Yine *Indonesia-Automotive* Davası'nda Panel, AT'nın sübvansiyonların geri ödenmesini talebini kabul etmemiştir.[564] Sonuç olarak Panel, geçmişe dönük zararların tazminine yönelik talepleri reddetmektedir. Yasaklanmış sübvansiyonlarda ise, alınan önlemin derhal geri çekilmesi gerekmektedir.[565] *Australia-Leather* Davası'nda Panel, sübvansiyonların geri çekilmesini verilen sübvansiyonların geri ödenmesini de kapsayacak şekilde yorumlanması gerektiği yönünde karar vermiştir.[566]

Australia-Automotive Leather II (Article 21.5-US) Davası'nda Sübvansiyolar ve Telafi Edici Tedbirler Antlaşması madde 4.7'de yer alan "sübvansiyonun geri çekilmesi" Panel tarafından "sübvansiyonun geri ödenmesi" olarak yorumlanmıştır.

---

561 WAINCYMER, s.641.

562 WAINCYMER, s.642.

563 Panel Report, *Guatemala-Cement*, paras. 8.1-8.3.

564 WAINCYMER, s.643.

565 Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbrler Antlaşması m.4.7.

566 Panel Report, *Australia-Leather, Recourse to Article 21.5*, para.6.39.

İlgili davada Avustralya, ABD ve AT Panel'in bu yorumunun geçmişe dönük olması nedeni ile UÇMM madde 19 ile bağdaşmadığını ileri sürmüştür.[567]

Panellerin ve TO'nın vermiş olduğu kararlara uymama sonucu başvurulabilecek hukuki yolların yetersiz olduğu konusunda üyeler arasında Doha müzakereleri sırasında yoğun tartışmalar yaşanmış ve çeşitli öneriler sunulmuştur. İlgili yolların yeterince etkili olmadığı düşünülmektedir.[568] Tazminat, teorik olarak davayı kaybeden tarafın rızası ile uygulanabildiği için, misilleme de ekonomi üzeriden yaratacağı olumsuz etkiler nedeni ile sıklıkla eleştirilmektedir. Özellikle de gelişmekte olan devletler açısından bu sorun daha büyüktür. Bu nedenle maddi tazminatın çözüm olabileceği ileri sürülmektedir. Çünkü maddi tazminat, ticareti kısıtlamaz, zarar gören devletin hasarını karşılar ve özellikle ithalatçı ile ihracatçıların zarar görmesini engeller.[569] Ayrıca, uluslararası kamu hukuku uygulamaları ile de uyum içindedir. Maddi tazminat yaptırım öncelikle 1966 yılında GATT Dönemi'nde tartışılmıştır.[570] DTÖ Dönemi'nde de özellikle gelişmekte olan devletlerin reform çalışmalarında üzerinde durdukları bir konudur.[571] Öte yandan maddi tazminatın da bir çözüm sağlamayacağı, ortaya çıkan zararın hesaplanmasının zor olacağı, yaptırım gücünün olmayacağı, devletler arasındaki dengesizlikleri gideremeyeceği, gelişmiş devletlerin DTÖ kurallarını ihlal etme hakkını satın

---

567 Panel Report, *Australia-Automotive Leather II (Article 21.5-US,* para.6.29.

568 Bkz. YENKONG, Ngangjoh, H., "World Trade Organization Dispute Settlement Retaliatory Regime at the Tenth Anniversary of the Organization: Reshapaing the 'Last Resort' Against Non-compliance", Journal of World Trade, Vol:40/2, 2006, s.365.

569 Bkz. BRONCKERS, Marco; VAN Den BROEK, Naboth, "Financial Compansation in the WTO: Improving the Remedies of the WTO Dispute Settlement", Journal of Int'l Economic Law, Vol:8.1, s.101, ss.101–126; Ayrıca bkz. BRONCKERS, Marco, 'Towards Remedies which Expand rather than Contract Trade', Journal of World Investment, Vol: 5/2, ss.353–356.

570 Bkz. Report of the Ad Hoc Group on Legal Amendments to the General Agreement, COM.TD/F/4, (4 March 1966).

571 Örneğin bkz. 'Preparations for the 1999 Ministerial Conference – The Dispute Settlement Understanding (DSU), Communication from Pakistan to the General Council', WT/GC/W/162 (1 April 1999).; Least Developed Countries' proposal, TN/DS/W/17, of 9 October 2002, s.13; ayrıca Ekvator'un önerisi için bkz. TN/DS/W/33, of 23 January 2003, s.4.

alabilecekleri, en çok gözetilen ulus kaydı ilkesini ihlal edebileceği gibi nedenlerle eleştirilmektedir.[572]

DTÖ uyuşmazlıkların çözümü sistemi içinde geçmişe dönük telafi yöntemleri olmadığı için bu konuda maddi tazminat önemli bir ihtiyaca cevap verebilecektir. Uyuşmazlıkların sonuçlanması çoğunlukla uzun zaman aldığı için zararların geçmişe dönük olarak telafisi sistem açısından çok önemlidir.[573] Sonuç olarak içinde barındırdığı tüm eksikliklere rağmen UÇO tarafından verilen karar ve tavsiyelerin uygulanması için öngörülen denetim ve icra mekanizması uluslararası kamu hukuku açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Sistemin daha etkin hale gelmesi üye devletlerin iradelerine bağlıdır. UÇMM'de yapılacak bazı değişiklikler ile bu konudaki eksikliklerin ve belirsizliklerin giderilmesi mümkündür.

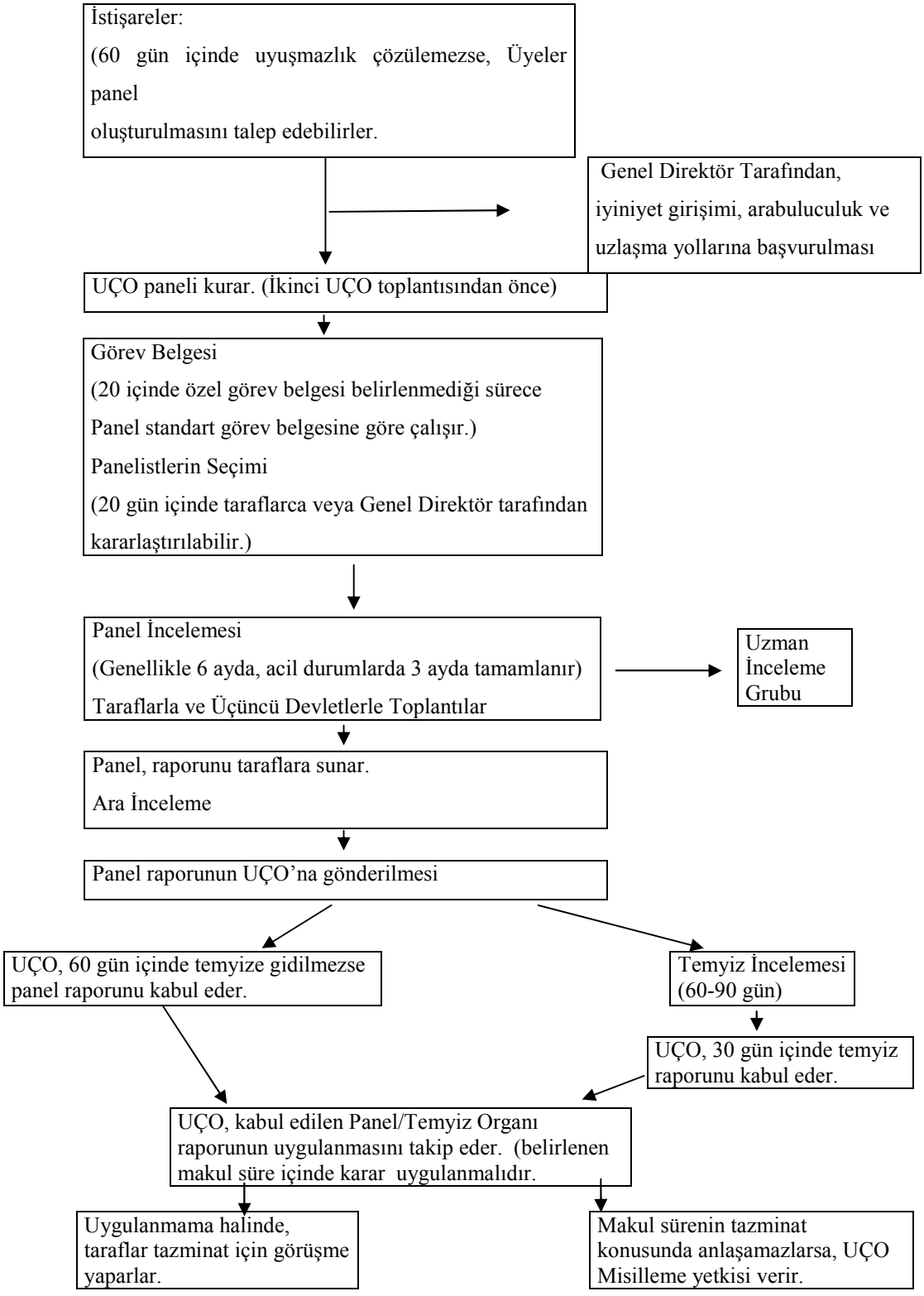
Sonuç olarak Panel ve TO kararlarının icrasına dair düzenlemeler, sistemi hukuki yönden büyük ölçüde bağlayıcı ve öngörülebilir hale getirmiş olmakla birlikte, icra sürecindeki sürelerin uzunluğu önemli bir sorundur. Çünkü panel ve temyiz aşamalarının ardından davayı kaybeden devlete ayrıca 15 aylık bir sürenin verilmesi halinde, uyuşmazlığın tam olarak çözüme kavuşması 3 yıl kadar sürebilmektedir. Bazı davalarda, icra konusunda makul süre bittikten sonra da sonuç alınamadığı düşünüldüğünde UÇMM'de bu konuda bir değişikliğe gidilmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

---

572 Ayrıntılı olarak bkz. BRONCKERS; BROEK, ss.113–121.

573 Konu ile ilgili bkz. GOH, Gavin; ZIEGLER, A. R. 'Retrospective Remedies in the WTO after Automotive Leather', Journal of Int'l Economic Law, Vol:6/3, ss. 545–564.

DTÖ'de Uyuşmazlıkların Çözümü Süreci[574]

574 Kaynak, PETERSMANN, Ernst-Ulrich, **The GATT/WTO Dispute Settlement System: International Law, International Organizations and Dispute Settlement,** s.62'den çeviri yapılarak aktarılmıştır.

Uyuşmazlık Zaman Tablosu[575]

Uyuşmazlık Çözüm Aşaması	Süre
İstişareler	60 gün
Panelin Kurulması ve Panelistlerin Seçilmesi	45 gün
Taraflara Nihai Raporun Gönderilmesi	6 ay
DTÖ Üyelerine Nihai Raporun Gönderilmesi	3 hafta
UÇO'nun Raporu Kabul Etmesi (temyiz yoksa)	60 gün
Temyiz Edilmeden	**Toplam=1 yıl**
Temyiz Organı Raporu	60-90 gün
UÇO'nun Temyiz Raprounu Kabulü	30 gün
Temyiz Edilirse	**Toplam=1 yıl+3 ay**
Uygulama Süresi (temyiz edilmezse en çok)	15 ay
Uygulama Süresi (temyiz edilirse en çok)	18 ay
Karar Temyiz Edilmezse	**Toplam=2 yıl+6 ay**
Karar Temyiz Edilirse	**Toplam=2 yıl+9 ay**

575 Kaynak: GALLAGHER (b), **Guide to Dispute Settlement**, s.9'da uyarlanarak aktarılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜNDE UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜ SİSTEMİ ve TÜRKİYE

I. TÜRKİYE'NİN ÖRGÜT'E ÜYELİĞİ ve SİSTEM İÇİNDEKİ YERİ

Uluslararası ticaret hukuku kurallarını saptamak ve ticaretin liberalleşmesini sağlamak amacı ile kurulan ve günümüzde 153 üyesi[1] bulunan DTÖ, kapsamında yer alan antlaşmalar ile uluslararası ticaret hukuku alanındaki en etkili örgüttür. DTÖ Antlaşmaları'nda yer alan düzenlemeler; üye devletlerin gerek hukuk sistemlerini gerek ulusal politikalarını doğrudan etkilemektedir.

Türkiye, öncelikle GATT 1947'yi, ardından onun yerini alan Uruguay Turu neticesinde kaleme alınmış olan Nihai Senedi imzalamak suretiyle, DTÖ Kuruluş Antlaşması (Marakeş) ve ekinde yer alan çok taraflı DTÖ Antlaşmaları'nın tümünün tarafı olmuştur.[2] Uluslararası antlaşmaların Türk hukuk sistemindeki yeri, Anayasa'nın 90. maddesinde hükme bağlanmış olup, ilgili madde doğrultusunda sözkonusu antlaşmalar, Türk Hukuku açısından kanun hükmünü almıştır.[3]

---

1 Üye devletler için bkz. http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm.

2 DTÖ'nü kuran antlaşma 1.1.1995'te yürürlüğe gitmiştir. Türkiye, 26.1.1995 tarih ve 4047 sayılı yasa ile onaylanması uygun bulunan DTÖ Kuruluş Antlaşması'nı, 31.12.1994 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere 95/6225 sayılı BKK ile 25.02.1995 tarihinde onaylamıştır. Takibinde 25.02.1995 tarih ve 22213 mükerrer sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Hemen belirtmek gerekir ki, Türkiye çoklu ticaret antlaşmalarının tarafı değildir. Halen yürürlikte olan Hükümet Alımları Antlaşması ile Sivil Uçak Ticareti Antlaşması'nda gözlemci statüsündedir.

3 Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki, 2004 yılında Anayasa'nın 90. maddesine yeni bir hüküm eklenmiştir. Eklenen yeni hükme göre, "*usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası antlaşmalar ile kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeni ile çıkabilecek uyuşmazlıklarda uluslararası antlaşma hükümleri uygulanır.*" Düzenlemeden de anlaşılacağı üzere, hakim önüne gelen bir uyuşmazlıkta temel hak ve özgürlüklere ilişkin bir uluslararası antlaşama ile kanun arasında çatışma olması halinde, kanunu bir tarafa bırakıp antlaşma hükmünü uygulayacaktır. DTÖ Antlaşmaları ise bu türden antlaşmalar değildir. Bu nedenle kanunla eş değer kabul edilecektir. Aralarında çatışma olması halinde ulusal hukuk kuralının uluslararası hukuka uygun yorumu kabul edilmelidir.

DTÖ Antlaşmaları, üye devletlerin iç hukuklarında doğrudan etkili kabul edilmemektedir. Özellikle AT, ABD, Japonya, Kanada, Çin gibi ticaretin büyük aktörleri DTÖ Antlaşmaları hükümlerinin doğrudan etkili olmasını istememişlerdir.[4] Türkiye de aynı yolu benimsemiştir. Belirtilen nedenle bu kuralların uygulanabilmesi için uygulama mevzuatının yürürlüğe konması gerekmektedir.[5] Nitekim Türkiye'de, damping ve sübvansiyonlar ile ilgili koruma ve denetleme tedbirlerini içeren düzenleme, şekli anlamda bir kanun olarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun uygulanması bakımından İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi Hakkında Karar (99/13482) ve ilgili Yönetmelik (RG.30.10.1999, S.23861) büyük önem taşımaktadır.[6]

İç hukuk kurallarını DTÖ kuralları ile uyumlaştırmak ve kamu kurumlarında gerekli yapısal değişikleri gerçekleştirmek üzere çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, GATS ve DTÖ'nün etkisindeki kurumsal yapılardan biri Başbakanlık Genelgeleri[7] ile oluşturulan DTÖ ile Koordinasyon Kurulu'dur. İlgili Kurul, öncelikle 2002 yılında bir Başbakanlık Genelgesi ile kurulmuş ve üyeleri belirlenmiş, daha sonra 2003 yılında çıkarılan bir Başbakanlık Genelgesi ile üye sayısı artırılmıştır.[8]

Kurul, 12 Mart 2003 yılında yapılan ilk toplantısında TOBB, TUSİAD ve benzeri kuruluşların da Kurul'a iştirak etmelerinde yarar görüldüğünü ifade etmiştir.

---

4 VAN Den BOOSCHE, 2005, ss.70-72.

5 ARAT; ERTEN, s.395.

6 ARAT; ERTEN, s.409.

7 2002/39; 2003/4 sayılı genelgeler için bkz. http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/yaziciDostu.cfm?dokuman=pdf&action=detay&yayinID=122&icerikID=224&dil=TR

8 İlgili Kurul'un üyeleri; Adalet Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Tarım ve Köy işleri Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı, DPT Müsteşarlığı, Hazine Müsteşarlığı, Gümrük Müsteşarlığı, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Rekabet Kurumu Başkanlığı ve Türk Patent Enstitüsü Başkanlığı'ndan oluşmaktadır. 2003 yılı Başbakanlık Genelgesi ile bu üyelere Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile Kamu İhale Kurumu da eklenmiştir. Böylece kamu kurum ve kuruluşlarının çoğu bu kurulun üyesi olmuştur.

Ayrıca bu toplantıda, DTÖ Doha Bakanlar Konferansında belirlenen gündeme ve 1 Ocak 2005'te tamamlanması planlanan müzakerelere ilişkin olarak alt çalışma grupları kurulması kararlaştırılmıştır.[9]

Doha Müzakere Gündemine Yönelik Teknik Alt Çalışma Gruplarının Teşkili[*]

Teknik Çalışma Grubunun Konusu:	**Koordinatör Kurum:**
İleri Tarım Müzakereleri	Dış Ticaret Müsteşarlığı
Sanayi Ürünlerinde Pazara Giriş	Dış Ticaret Müsteşarlığı
GATS – Hizmet Ticareti Müzakereleri	Hazine Müsteşarlığı
TRIPS-Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları	Dış Ticaret Müsteşarlığı
Ticaret ve Çevre	Dış Ticaret Müsteşarlığı
Ticaret ve Yatırımlar	Hazine Müsteşarlığı
Ticaret ve Rekabet	Dış Ticaret Müsteşarlığı
Kamu Alımlarında Şeffaflık	Kamu İhale Kurumu
Ticaretin Kolaylaştırılması	Gümrük Müsteşarlığı
DTÖ Kuralları, Uyuşmazlıkların Çözümü, Özel ve Lehte Muamele	Çalışmalar, Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın ilgili birimleri tarafından yürütülmekte olup, gerektiğinde ilgili Bakanlık ve kurumlarımızın katılımıyla toplantılar düzenlenebilecektir.

[9] Bkz. www.foreigntrade.gov.tr

[*] Kaynak: DTÖ ile Koordinasyon Kurulu Birinci Toplantısı sonucu alınan karar metni, www.foreigntrade.gov.tr

Adıgeçen Kurul, DTÖ kapsamında yapılan çalışmalara paralel olarak, belirli aralıklarla toplanmaktadır. Bu toplantılarda Türkiye'nin menfaatleri doğrultusunda DTÖ müzakerelerinde nasıl bir strateji izlenmesi gerektiği yönünde çalışmalar yapılmaktadır. İlgili çalışmaların uygulamaya yansıması, özellikle DTÖ Antlaşmaları kapsamında çıkan uyuşmazlıklarda Türkiye'nin göstereceği performans ile ortaya çıkacaktır.

Türkiye'nin de aktif bir şekilde içinde olduğu DTÖ bünyesinde yer alan ve çok taraflı ticaret sistemine güven ve öngörülebilirlik getirmek amacı taşıyan uyuşmazlıkların çözümü mekanizması, üyelerinin belirtilen antlaşmaların uygulanmasını temin etme ve denetleme görevini üstlenmiştir. Kurulduğu tarihten bu yana Örgüt`ün kurucu üyelerinden biri olan Türkiye, 2 uyuşmazlıkta şikâyetçi, 8 uyuşmazlıkta şikâyet edilen taraf olmuş ve 18 uyuşmazlıkta üçüncü devlet olmak üzere bu mekanizma içerisinde yer almış; sözkonusu uyuşmazlıkların 7`si istişare aşamasında çözümlenmiş ve 3`ünde panel kurulmasına karar verilmiştir.[10] Çalışmada sadece Türkiye'nin doğrudan tarafı olduğu uyuşmazlıklar inceleme konusu yapılacaktır.[11]

[10] Uyuşmazlıkların tarafları ve ayrıntıları için bkz. http://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/turkey_e.htm.

[11] Üçüncü devlet olarak katıldığı uyuşmazlıklar için bkz. http://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/turkey_e.htm.

II. TÜRKİYE'NİN TARAFI OLDUĞU UYUŞMAZLIKLAR

A. İstişare Aşamasında Çözülen Uyuşmazlıklar

1. Tekstil İhracatı ile İlgili Uyuşmazlıklar

a. Turkey-Restrictions on Imports of Textile and Clothing Products (Hong Kong, China *v.* Turkey)

Hong Kong ve Çin, 12 Şubat 1996 tarihinde, tekstil ve hazır giyim ürünleri ithalatında uygulamaya koyduğu miktar kısıtlamaları hakkında Türkiye'den istişare talebinde bulunmuştur.[12]

Hong Kong ve Çin talebinde, Türkiye'nin uyguladığı önlemlerle, GATT madde XI ve XIII'ü ihlal ettiğini iddia etmiştir. Uyuşmazlığın temelinde Türkiye ve AT arasında kabul edilen Gümrük Birliği Antlaşması yatmaktadır. Hong Kong, Türkiye'nin iddia ettiği gibi sözkonusu miktar kısıtlamaları uygulamasının GATT madde XXIV'te yer alan gümrük birliklerinden doğan bir istisna teşkil etmediğini ileri sürmüştür. Hong Kong, belirtilen nedenle Türkiye'den istişare talebinde bulunmuşsa da sonraki aşamada herhangi bir panel kurulması talebi olmamıştır. Ayrıca taraflar karşılıklı kabul edilebilir bir çözüme ulaştıkları konusunda da UÇO'na herhangi bir bildirimde bulunmamışlardır.[13]

b. Turkey-Restrictions on Imports of Textile and Clothing Products (Tayland *v.* Turkey)

Tayland da, Hong Kong ile aynı gerekçeye dayanarak 20 Haziran 1996'da Türkiye'nin tekstil ve hazır giyim ürünleri üzerinde uygulamaya koyduğu miktar kısıtlamaları ile ilgili olarak istişare talebinde bulunmuştur.[14] Tayland talebinde,

---

12 WT/DS29 No'lu Belge.

13 Bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds29_e.htm.

14 WT/DS47 No'lu Belge.

Türkiye'nin uygulamaya koyduğu miktar kısıtlamaları ile GATT madde I, II, XI ve XII ile Tekstil Antlaşması madde 2'yi ihlal ettiğini ileri sürmüştür.

Benzer şekilde sonraki aşamada Tayland, ne panel kurulmasını istemiş ne de taraflar uyuşmazlığı aralarında karşılıklı olarak çözdüklerine dair UÇO'na herhangi bir bildirimde bulunmuşlardır.[15]

2. Anti-Damping ile ilgili Uyuşmazlıklar

a. Turkey-Anti Dumping Duty Steel and Iron Pipe Fittings (Brezilya *v.* Turkey)

9 Ekim 2000 tarihinde Brezilya, Türkiye'nin Brezilya'dan ithal ettiği 26 farklı demir-çelik boru parçası ile ilgili uygulanan anti-damping vergisi önlemleri ile ilgili olarak Türkiye'den istişare talebinde bulunmuştur. [16]

Brezilya, Türkiye'nin uygulamaya koyduğu önlemlerin GATT 1994 madde VI ile Anti-Damping Antlaşması madde 2, 3, 5, 6, 12 ve 15'e aykırı olduğunu iddia etmiştir. Ancak daha sonra Brezilya, uyuşmazlık ile ilgili olarak panel kurulması talebinde bulunmamıştır. Ayrıca karşılıklı kabul edilebilir bir çözüm üzerinde anlaşıldığı yönünde de UÇO'na bir bildirim de yoktur.[17]

b. South Africa-Definitive Anti-Dumping Measures on Blanketing from Turkey (Turkey *v.* South Africa)

Türkiye, 10 Nisan 2003'te Güney Afrika'nın Türkiye'den ithal ettiği rulo biçiminde battaniyelerin ithalatına ilişkin, Güney Afrika Gümrük Tarifeleri ve

---

15 Bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds47_e.htm.

16 WT/DS208.

17 Bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds208_e.htm.

Ticaret Kurulu tarafından yapılan araştırma sonunda kesinleşmiş anti damping önlemleri konusunda Güney Afrika'dan istişare talebinde bulunmuştur.[18]

Türkiye, uyuşmazlık konusu anti damping önlemlerinin GATT 1994 madde III ile X ve Anti Damping Antlaşması madde 5.5, 6.1, 6.2, 6.9, 6.10, 9.2, 9.3 ve 12.1'i ihlal ettiğini iddia etmiştir. Ancak, istişare talebi sonrasında herhangi bir panel kurulması talebi olmadığı gibi, UÇO'na uyuşmazlığın karşılıklı olarak kabul edilebilir bir çözüme ulaştırıldığına dair bir bildirim de yapılmamıştır.[19]

3. Gıda Ürünleri İthalatı ile İlgili Uyuşmazlıklar

a. Turkey-Import Ban on Pet Food From Hungary (Hungary *v.* Turkey)

Macaristan, 3 Mayıs 2002 tarihinde, Türkiye'nin Macaristan'dan ithal ettiği evcil hayvan yiyeceğine ithalat yasağı koyması nedeni ile Türkiye'den istişare talebinde bulunmuştur.[20]

Türkiye, sözkonusu önlemi 2001 yılından itibaren tüm Avrupa devletlerini kapsayacak şekilde BSE adı verilen bir bakterinin yayılmasının önlenmesi amacı ile uygulamaya koyduğunu iddia etmiştir. Macaristan da sözkonusu önleme ilişkin düzenlemesinin, resmi olarak yayımlanmadığını veya konunun ilgili DTÖ Komitesi'ne bildirilmediğini iddia etmiştir. Ayrıca Macaristan, ürünlerinde BSE adı verilen bakterinin bulunmadığını ve bu nedenle Türkiye'nin herhangi bir enfeksiyon tehlikesine ilişkin iddiasının bilimsel bir dayanağı olmadığını ifade etmiştir.

İstişare talebinde Macaristan, Türkiye'nin uyguladığı ithalat yasağının, GATT 1994 madde XI, Bitki ve Hayvan Sağlığı Önlemleri Uygulama Antlaşması Ek B'de yer alan madde 2.2, 2.3, 5.1, 5.2, 5.6, 6.1, 6.2 ve 7 ile Tarım Antlaşması madde 14'e aykırılığını iddia ederek; ilgili antlaşmalardan kaynaklanan menfaatlerinin doğrudan

---

18 WT/DS288.

19 http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds288_e.htm.

20 WT/DS256.

ya da dolaylı olarak ortadan kalktığını iddia etmiştir. Uyuşmazlıkla ilgili istişare talebinde bulunmakla birlikte, panel kurulması yönünde bir talebi olmamıştır. Dahası karşılıklı anlaşılabilir bir çözüme ulaşıldığı yönünde UÇO'na herhangi bir bildirim de yapılmamıştır.[21]

b. Turkey-Fresh Fruit Import Procedures (Ekvador *v.* Turkey)

Ekvator, 31 Ağustos 2001'de Türkiye'nin Ekvator'dan ithal ettiği taze meyveye özellikle muza uyguladığı ithalat yöntemlerinin, DTÖ kurallarını ihlal ettiği gerekçesi ile istişare talep etmiştir.[22]

Ekvator, ilgili yöntemlerin, Türk Tarım Bakanlığı tarafından "Kontrol Belgesi" adı altında düzenlenen bir belgenin varlığını gerektirdiğini, oysa sözkonusu yöntemin, Türk Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından yayımlanan "Dış Ticaretin Standardizasyonu İçin Tebliğ"e dayandırıldığını ifade etmiştir.[23] Uygulanan yöntem ile de GATT 1994, Bitki ve Hayvan Sağlığı Önlemleri Uygulama Antlaşması, İthalat Lisansları Antlaşması ve GATS çerçevesindeki yükümlülükleriyle bağdaşmayan bir ticaret engeli oluşturduğunu iddia etmiştir.

İstişarelerden bir sonuç alınamaması üzerine Ekvator, 12 Haziran 2002'de panel kurulmasını talep etmiştir. Ancak UÇO, 24 Haziran 2002'de yaptığı toplantıda panel kurulması talebini ertelemiştir. Ardından Ekvator tekrar panel kurulmasını talep etmiş, bunun üzerine 29 Temmuz 2002 tarihli UÇO toplantısında panel kurulmuştur. Ekvator, bu toplantıda ayrıca, uyuşmazlığın taraflarının karşılıklı kabul edilebilir bir çözüme kavuşturulması için istişarelerde bulunduklarını, bu nedenle de panelin oluşturulmasının askıya alınmasını talep etmiştir. Daha sonra da taraflar 22 Kasım 2002 karşılıklı kabul edilebilir bir çözüm üzerinde anlaştıklarını beyan etmişlerdir.[24]

---

21 Bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds256_e.htm.

22 WT/DS237.

23 İlgili tebliğ, 25 Aralık 2000 tarihli 24271 sayılı RG'de yayımlanmıştır.

24 http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds237_e.htm.

Taraflar arasında yapılan antlaşmada Türkiye şikâyete konu olan tebliğin değiştirildiği konusunda Ekvator'u bilgilendirmiştir.[25] Ayrıca Türkiye, Ekvator'un şikâyetlerine sebep olan ilgili önlemleri uygulamaya koymayacağına dair taahhütte bulunmuştur.

4. Vergilendirme ile İlgili Uyuşmazlık: Turkey-Taxation of Foreign Film Revenues (USA *v.* Turkey)

ABD, 12 Haziran 1996'da Türkiye'nin yabancı film gösterimlerinden elde edilen gelirlerin vergilendirmesinin, GATT 1994 madde III'ü ihlal ettiği gerekçesi ile Türkiye'den konu ile ilgili istişare talebinde bulunmuştur.[26]

İstişarelerden bir çözüm alınamaması nedeni ile ABD, 9 Ocak 1997'de panel kurulması talebinde bulunmuştur. UÇO, 25 Şubat 1997 tarihli toplantısında panelin kurulmasına karar vermiştir. Fakat daha sonra ABD, 14 Temmuz 1997'de UÇO'na, ilgili uyuşmazlık hakkında Türkiye ile aralarında karşılıklı tatmin edilebilir bir çözüme vardıklarını bildirmiştir. Yapılan anlaşma sonucunda Türkiye, en kısa zamanda yerli ve ithal yabancı filmlerin gösteriminden elde edilen gişe hâsılatları üzerinde uygulanan her türlü vergiyi eşitlemeyi kabul etmiştir.[27]

B. Panel Aşamasında Çözümlenen Uyuşmazlıklar

1. Turkey - Restrictions on Imports of Textile and Clothing Products (India *v.* Turkey)

a. DTÖ İçinde Bölgesel Ticaret Antlaşmaları`nın Yeri

Son dönemlerde DTÖ ile ilgili en çok tartışılan konulardan biri şüphesiz bölgesel ticaret antlaşmalarıdır. Önce de ifade edildiği gibi DTÖ`nün kurulması ile

---

25 Kontrol Belgesi ile ilgili uygulama 20 Temmuz 2002 tarihli, 24821 sayılı RG'de yayımlanarak yürürlüğe giren 2002/21 No'lu "Dış Ticarette Standardizasyon Tebliği'nde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Tebliğ" ile değiştirilmiştir.

26 WT/DS43.

27 Antlaşma için bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds43_e.htm.

asıl amaçlanan çok taraflı bir ticaret düzeni oluşturmaktır. Bununla birlikte DTÖ düzeni içinde bölgesel ticaret anlaşmalarına izin veren düzenlemelere de yer verilmiştir. İlgili antlaşmalar ile oluşturulan birleşmeler aracılığıyla bir yandan üyeler arası ticaretin serbestleştirilmesi sağlanmaya çalışılırken; diğer yandan da birliğin ortak gümrük tarifesi yolu ve birlik içi engellerin kaldırılması ile birlik dışı devletlere karşı korunması amaçlanmaktadır.[28] Diğer bir ifade ile, birliğe dâhil üyeler arasında ticaret serbestleştirilirken, dâhil olmayan üyelere karşı aslında "ayrımcı" bir uygulama vardır.[29] Oysaki prensip olarak DTÖ düzeni ayrımcı olmama ilkesine dayanmaktadır. Bu çelişki nedeniyle birleşmeler, DTÖ sistemi bakımından GATT 1994`ün 1. maddesinde yer alan *en çok gözetilen ulus* kuralının istisnası olarak ortaya konmuş ve geçici düzenlemeler olarak nitelendirilmiştir.[30]

Bazı devletler ve devlet grupları arasında ticaretin daha da serbestleştirilmesi girişimleri ve mevcut birliklerin oluşumunun engellenmesi düşünülemeyeceğinden konuya GATT 1994`te yer verilmiş ve XXIV. madde ile bu konu düzenlenmiştir.[31]

---

28 Ekonomik birleşmeler beş grup altında toplanmaktadır; *Serbest ticaret bölgeleri* üyeler arasında uygulanan vergi ve resimler ile miktar kısıtlamalarının kaldırıldığı; ancak üçüncü devletlere karşı her üyenin kendi gümrük tarifelerini uyguladığı birleşme türüdür. *Gümrük birlikleri*, birliğe üye devletlerin aralarındaki ticari engelleri kaldırmakla birlikte, üçüncü devletlere karşı da ortak bir gümrük tarifesinin uygulandığı birlikleri ifade eder. *Ortak pazar* ile üye devletler arasında malların serbest dolaşımı yanında üretim faktörlerinin serbest dolaşımının önündeki engellerin kaldırılması amaçlanmakta ve faktör hareketliliğinin sağlanması ile gümrük birlikleri ortak pazara dönüşmektedir. *Ekonomik birlikler*, ortak pazarın oluşturulmasının daha ileri bir aşaması olup; bu kapsamda üretim faktörleri yanında, makro ekonomik politikalar, gelirin yeniden dağılımı gibi önemli ekonomik politika alanlarında da uyumlaşma ve birleşme gözlenmektedir. *Tam ekonomik birleşmeler* ise, ekonomik politikalar yanında, siyasal, sosyal ve güvenlik politikalarında da birlikteliğe gitmek ve tek vatandaşlık kavramını getirmeyi amaçlamaktadır. Bkz. BÜYÜKTAŞKIN, ss.143–144.

29 BÜYÜKTAŞKIN, s. 145.

30 BÜYÜKTAŞKIN, s. 147.

31 Hizmetler ticareti ile ilgili bölgesel ticaret antlaşmaları ve birleşmeler için paralel bir düzenlemeye "ekonomik bütünleşme" başlığı altında GATS m. V`te, ve GATS m. 2`de yer alan "en çok gözetilen ulus kuralı"nın bir istisnası olarak yer verilmiştir. Ancak mevcut çalışmada incelenecek uyuşmazlık ile ilgisi nedeniyle sadece GATT 1994`ün XXIV. maddesi değerlendirilecektir.

Buna koşut olarak da maddede "*üyelerin serbestçe akdolunan antlaşmalar aracılığı ile bu antlaşmalara katılan devletlerin ekonomilerinin bütünleşmesini daha sıkı bir şekilde geliştirmek sureti ile ticaret serbestliğini artırması*" nedeni ile birleşmelerin tercih edildiği belirtilmektedir. Sözkonusu serbestleşmenin de GATT 1994`ün koyduğu kurallar çerçevesinde gerçekleşmesi gerekmektedir. Diğer yandan GATT 1994`te yer alan bu iki düzenleme arasındaki ilişki pek çok belirsizliği bünyesinden barındırmakta ve ilgili konuda çıkan uyuşmazlıklar açısından pekçok soruyu da yanıtsız bırakmaktadır.

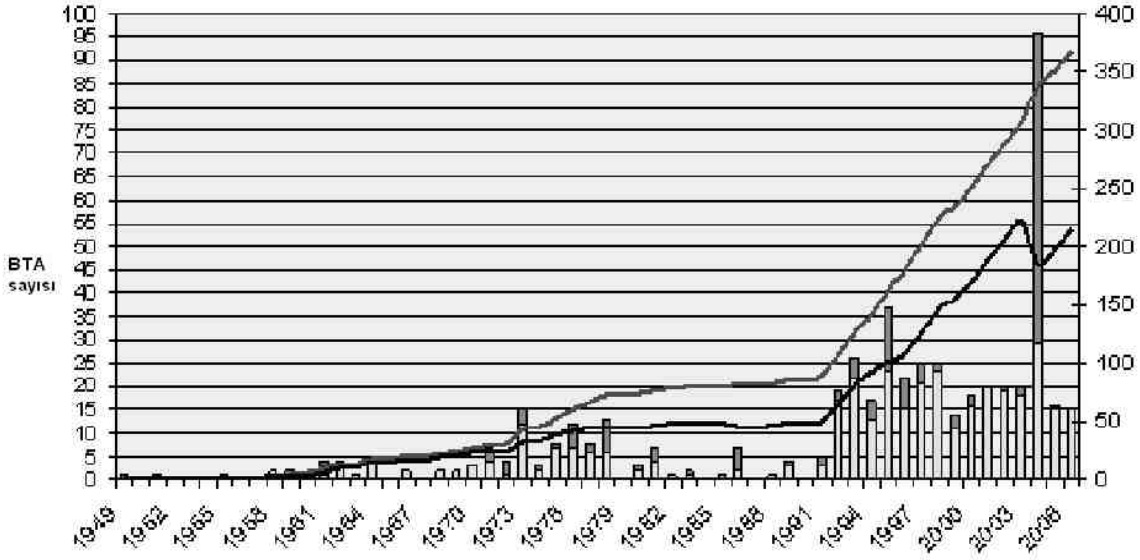
Uruguay Turu sonrasında, "GATT 1994`ün XXIV. Maddesinin Yorumuna İlişkin Mutabakat Metni" kabul edilmiş olmakla birlikte, ilgili metin sorunları çözmekten çok daha da karmaşık hale getirmiştir. Diğer yandan önemli bir tartışma konusu da GATT 1994 madde XXIV'ün, sadece en çok gözetilen ulus kaydının bir istisnası olmayıp, aynı zamanda diğer DTÖ kurallarına da bir istisna teşkil ettiği ile ilgilidir. Bir grup devlet, madde XXIV'ün gümrük birliği tarafları için yalnızca en çok gözetilen ulus kaydından sapma imkânı verip, diğer DTÖ kurallarına uyulması gerektiğini savunurken; diğer bir grup, ilgili maddenin tüm GATT 1994 hükümleri için bir istisna hükmü olduğunu iddia etmektedir.[32]

Bölgesel ticari örgütlerin sayısı GATT 1947`nin yürürlüğe girmesi ile giderek artmış; 1948–1994 yılları arasında XXIV. maddeye dayanılarak mal ticaretine ilişkin yapılan 124 bölgesel ticaret antlaşması bildirilmiştir. Özellikle 1957'de Avrupa Ekonomik Topluluğu`nun (AET) kurulması ile konunun önemi daha da artmıştır. Bugüne kadar GATT/DTÖ`ye bildirilen bölgesel antlaşmaların sayısı ise, 380`nin üzerindedir ve 2010 yılına kadar sayılarının 400`e ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bildirilen bölgesel ticaret antlaşmaların %90`dan fazlası serbest ticaret bölgeleri, %10`dan daha azı ise gümrük birlikleri ile ilgilidir.[33]

---

[32] Kore, Hong Kong, Çin, Hindistan ve Japonya ilk görüşü desteklerken, AT daha çok ikinci görüşten yana olmuştur. Bkz. TEILEE, Koung, "Judicialization of the World Trading System Trading System- Implications for Regulation of Regional Integration under GATT/WTO", Forum of International Development Studies, 21, (Mart 2002), s. 125.(123–139.)

[33] http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm.

DTÖ'ne Bildirimi Yapılan ve Halen Yürürlükte Olan Bölgesel Ticaret Antlaşmaları[34]

1996 yılının şubat ayında bölgesel ticaret antlaşmalarını ve bu oluşumların çok taraflı ticaret sistemine olan etkilerini incelemek üzere DTÖ Genel Konseyi tarafından "Bölgesel Ticaret Antlaşmaları`nı İnceleme Komitesi" kurulmuştur.[35] İlgili komiteye bildirilen antlaşmalar, tarafların tercihlerine göre ikili, bölgesel ya da çok taraflı olabilmektedir. Ayrıca antlaşmanın taraflarının mutlaka aynı bölgede yer almaları gerekmemektedir. Sözgelimi, farklı coğrafi bölgelerde yer alan AT`nın, Afrika ya da Asya devletleri ile arasında çok sayıda ikili ticaret antlaşması bulunmaktadır.[36] Genel olarak antlaşmalara bakıldığında, % 75`ten fazlasının ikili

---

34 Kaynak, Fiorentino, Verdeja ve Toquebouef, Changing Landscape of RTAs: 2006 Update, WTO Discussion Paper No. 12, 2006, s.3.; Grafikte yukarıda açık renkli çizgi DTÖ'ne bildirimi yapılan (yürürlükte olmayanlar dahil) kümülatif BTA, alttaki koyu çizgi ise gerçekte aktif şekilde yürürlükte olan kümülatif BTA sayısını göstermektedir. Ancak artış her durumda dikkatlerden kaçmayacak şekilde devam etmektedir.

35 Bkz. WT/L/127; http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/regcom_e.htm

36 Karışık nitelikleri nedeniyle "Sphagetti bowl"(spagetti kabı) olarak anılmaktadır. İlgili konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. BALDWIN Richard E., "Multilateralizing Regionalism: Sphagetti Bowls as Building Blocs on the Path to Global Free Trade" in The World Economy, Blackwell Pub., UK, 2006, ss.1451-1518; Çalışmada özet olarak, farklı niteliklere sahip bölgesel antlaşmalar nedeniyle ortaya çıkan karmaşık yapının dünya ticaretini evrensel olarak,

olduğu görülmektedir. Çünkü iki tarafın bir araya gelip müzakere etmesi çok taraflı müzakerelere göre daha çabuk sonuca ulaşılmasını sağlamaktadır. Özellikle SSCB`nin dağılmasının ardından çok sayıda Eski Sovyet Devlet "pazar ekonomisi"ne geçişlerini kolaylaştırmak için çok sayıda ikili antlaşma yapmışlardır.[37]

Günümüzde sayıları hızla artan bölgesel ticaret antlaşmalarını, uluslararası ticaret için ticaret yaratıcı (trade creation) etkisi olduğu gerekçesi ile destekleyen bir görüş ile bunun karşısında çok taraflılığı engellediği ve devletleri korumacı politikalara yönlendirerek ticaret saptırıcı (trade diversion) etkisi olduğu için eleştiren bir başka grup bulunmaktadır.[38] Ticaret yaratıcı etki, toplumun refahını artırıp, kaynak dağılımını daha etkin hale getirmektedir. Gümrük vergileri ve ticari engellerin kalkması ile birleşme öncesi iç pazarda pahalı üretilen ve gümrük vergileri ile korunan malın, birleşme sonrasında, üretimini durdurarak daha ucuza üreten devletlerden ithal edilmesi suretiyle ticaret hacminde bir genişleme ve refah artışı olacaktır. Ticaret saptırıcı etki ise, birlik içi gümrük vergilerinin ve ticari engellerin artması sonucu, ithalatın düşük maliyetli üçüncü devletlerin üreticilerinden, yüksek maliyetli üye devletlerin üreticilerine kayması olarak nitelendirilmektedir. Bu etkinin ortaya çıkması ile birlik dışı ticarette azalma yanında daha pahalı bir kullanım sözkonusu olacak, bu da refahı olumsuz yönde etkileyecektir. Gümrük birliklerinin refah üzerindeki etkisi de bu iki farklı yöndeki etkinin sonucuna göre belirlenecektir. Ticaret yaratıcı etki, ticaret saptırıcı etkiden daha büyükse ekonomik refah yükselecektir. [39]

---

düzenleyemeyeceği ve bu konuda DTÖ`nün daha aktif bir tutum takınması gerektiği anlatılmaktadır.

37 DO, Viet D.; WATSON William, "Economic Analysis of Regional Trade Agreements" in Regional Trade Agreements and the WTO Legal System, edt. Lorand BARTELS; Federico ORTINO, Oxford Uni. Press, New York, 2006, ss. 8–10.

38 Bkz. DAMRO, Chad, "The Political Economy of Regional Trade Agreements" in Regional Trade Agreements and the WTO Legal System, edt. Lorand BARTELS; Federico ORTINO, Oxford Uni. Press, New York, 2006, s. 24.

39 Bkz. MARCEAU, Gabrialla; REIMAN Cornelis, "When and How is a Regional Trade Agreement Compatible with the WTO", Legal Issues of Economic Integration, Vol:28/3, s.304.

II. Dünya Savaşı sonrasında 1950–1960 yılları arasında bölgesel ticaret antlaşmaları hükümetler tarafından daha çok güvenlik, barış, kalkınma ve refah amaçları ile desteklenirken[40]; Soğuk Savaş sonrasında gelişen yeni bölgeselleşme eğilimi ile ortaya çıkan birleşmeler genellikle heterojen, geniş kapsamlı ve çok boyutlu olup; ekonomik, kültürel, politik, güvenlik ve çevre sorunlarını içeren bir nitelik kazanmıştır.[41] Devletler her ne kadar bu antlaşmaları ekonomik amaçlar ile imzalamış olsalar da sonuçları siyasi niteliktedir. Belirtilen nedenle de bölgesel oluşumların çok taraflılığa zarar verebileceği endişesi ortaya çıkmaktadır.[42] Kuşkusuz bu oluşumların çok sayıda olması ve bu denli karmaşık bir hal alması, denetimlerini de zorlaştırmakta; devletler arasında pekçok uyuşmazlığın çıkmasına neden olmaktadır. Çalışmaya konu olan ve doktrinde halen tartışılan Türkiye ile Hindistan arasında çıkan uyuşmazlık ile ilgili Panel ve TO`nın vermiş olduğu kararlar da bölgesel antlaşmaların GATT 1994 madde XXIV`e uygunluğu ile ilgili olup, bu konuda ortaya çıkabilecek sonraki uyuşmazlıklar açısından da yol gösterici niteliktedir. AT müzakerelerinin devam ettiği günümüzde de Türkiye açısından önemini muhafaza etmektedir.

b. Uyuşmazlığın Ortaya Çıkış Nedenleri

Ortaya çıkan uyuşmazlığın temelinde AT ile Türkiye arasında yürürlüğe giren gümrük birliği yatmaktadır. Türkiye, AET`nun kurulduğu tarihten bu yana AT ile yakın ilişki içinde olmuş ve 1 Ocak 1958`de yürürlüğe giren Roma Antlaşması`ndan 1,5 yıl sonra tam üyeliği öngören bir ortaklık ilişkisi kurmak üzere daha henüz oluşmakta olan Topluluğa başvurmuştur. Taraflar arasında başlayan görüşmeler, Topluluk ile Türkiye arasında 12 Eylül 1963`te imzalanarak 1 Aralık 1964`te yürürlüğe giren Ortaklık Antlaşması ile sonuçlanmıştır.[43] Ankara Antlaşması taraflar

---

40 BM Antlaşması m.52'de de bu tür bölgesel antlaşmalara izin veren bir düzenleme yer almaktadır.

41 Ayrıntılı olarak bkz. DAMRO, ss. 26–28.

42 DAMRO, s. 39.

43 MANİSALI, Erol, **Gümrük Birliği`nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.35.

arasında daha yakın bir ekonomik işbirliğinin ve bütünleşmenin sağlanmasını amaçlamakta[44] hazırlık, geçiş[45] ve final olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır.[46] Final aşamasında taraflar arasında bir gümrük birliği oluşturulması amaçlanmış[47] ve bunun için 6 Mart 1995'te Türkiye ve AT Ortaklık Konseyi arasında kabul edilen 1/95 Sayılı karar, 1 Ocak 1996'da yürürlüğe girmiştir. Türkiye ve AT, bu kararın yürürlüğe girdiğini DTÖ Bölgesel Ticaret Antlaşmaları Komitesi`ne bildirmiştir. Öncesinde de, Ankara Antlaşması ve ekleri, GATT 1947 madde XXIV.7'ye uygun olarak GATT Taraf Devletler Konseyi`ne bildirilmiştir.[48]

Ortaklık Konseyi, 6 Mart 1995`te 1/95 sayılı kararı kabul etmiş ve karar, 1 Ocak 1996'da yürürlüğe girmiştir.[49] Kararda Gümrük Birliği'nin temini için gerekli düzenlemelerin yapılması gereği ifade edilmiştir.[50] Gümrük Birliği'nin son aşamasını temsil eden karar, 22 Aralık 1995`te DTÖ ile tüm üyelerine bildirilmiştir. Ardından da Bölgesel Ticaret Antlaşmaları Komitesi tarafından incelenmeye alınmıştır. Uyuşmazlığın ortaya çıktığı tarihte inceleme henüz tamamlanmamıştır.[51] Zamanla AT, Türkiye ithalat ve ihracatının neredeyse %50'sini kapsayan bir oranda Türkiye

---

44 Bkz. Ankara Antlaşması m. 28.

45 Hazırlık döneminin amacı, Türkiye ekonomisini Topluluğun koşullarına uymaya imkân veren bir duruma getirmek olarak belirlenmiştir. Bkz. Ankara Antlaşması m. 3.; Hazırlık döneminin süresi sona ermeden önce, Türkiye'nin isteği üzerine geçiş aşaması ile ilgili koşulların belirlenmesi amacı ile 23 Kasım 1970'te Katma Protokol imzalanmış; fakat onay işlemlerinin vakit alacağı düşüncesi ile ticari hükümleri geçici bir antlaşma ile 1971'de yürürlüğe girmiştir. Geçiş döneminin hukuken başlaması ise, 1 Ocak 1973'te Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesi ile olmuştur. Katma Protokol malların, hizmetlerin, işgücünün ve sermayenin kademe kademe serbest dolaşımının sağlanmasını öngören çok önemli bir antlaşmadır. İlgili metinler, 1995 yılı sonunda kurulacak olan Gümrük Birliği için 22 yılı aşan uzun bir geçiş süreci öngörmüştür. Tarafların kalkınmaları arasındaki farklılık nedeniyle AT ve Türkiye arasında ticaret konusunda asimetrik bir sorumluluk olmuştur. Bkz. Panel Report on *Turkey-Restrictions on Import of Textile and Clothing* (Bundan sonra WT/DS34/R olarak anılacaktır.) para. 2.11.

46 Bkz. Ankara Antlaşması m. 3.

47 Bkz. Ankara Antlaşması m. 5.

48 Bkz. BISD 13S/59–63; BISD 19S/102–109; BISD 21S/108–112.

49 Bkz. WT/REG22/1.

50 WT/DS34/R, para. 2.16.

51 WT/DS34/R, para. 2.19.

ile arasında büyük bir market oluşturmuştur.[52] Ardından mesele Bölgesel Ticaret Antlaşmaları Komitesi'ne havale edilmiştir.[53] Ortaklık Konseyi Kararı'nın 12.2. maddesine göre, Türkiye, GATT 1994 madde XXIV'e uygun olarak tekstil ve tekstil sektöründeki dış ticaretinin AT ile esaslı bir bölümünü uyumlaştırmak amacı ile çeşitli düzenlemeler yapmıştır.[54]

Türkiye, 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı`nın "Ortak Gümrük Tarifesi ve Tercihli Tarife Politikaları" başlığını taşıyan 13. maddesi uyarınca kabul edilen yeni gümrük vergileri ile 3. devletlerle olan ithalatında "ortak gümrük tarifesi" uygulamaya başlamıştır.[55] Belirtilen maddede yer alan düzenlemeler uyarınca Türkiye, yeni miktar kısıtlamaları ile ilgili önlemlerini Hindistan dâhil diğer devletlere bildirmiştir. Çift taraflı kontrol sistemleri oluşturmak ve bu konuda anlaşmalara varmak amacı ile diğer devletlere öneriler sunulmuştur. 31 Temmuz 1995`te Türkiye, Hindistan yetkililerine tekstil ve hazır giyim ürünlerine yönelik uygulamayı düşündüğü miktar kısıtlamaları ile ilgili bir mutabakat metni taslağı göndermiş; fakat Hindistan, uygulama niyetinde olduğu miktar kısıtlamaları nedeniyle Türkiye`nin çok taraflı ticari yükümlülüklerini ihlal ettiği sonucuna varmıştır.[56] Buna rağmen Türkiye, 1 Ocak 1996`dan itibaren geçerli olmak üzere diğer devletlerle herhangi bir mutabakata varmaksızın sözkonusu miktar kısıtlamalarını uygulamaya koymuştur.[57] Uygulamaya konulan miktar kısıtlamaları 19 Aralık 1995'te AT Resmi Gazetesi`nde yayımlanmıştır.[58]

---

52 WT/DS34/R, para. 2.33.

53 Bkz. G/C/M/8,WT/REG22/M/1 ve REG22/M/2.

54 İlgili maddeye göre, "*GATT'ın XXIV. maddesi hükümleri uyarınca Türkiye, tekstil ve hazır giyim ticareti ile ilgili anlaşmalar ve düzenlemeler de dâhil olmak üzere, tekstil sektöründe bu Kararın yürürlüğe girmesinden itibaren Topluluğun ticaret politikasının büyük ölçüde aynını uygulayacaktır. Topluluk, bu amaca ulaşılması için gerekli işbirliğini Türkiye'ye sağlar.*"

55 WT/DS34/R, para. 2.31.

56 WT/DS34/R, para. 2.34–35.

57 WT/DS34/R, para. 2.35.

58 19 farklı kategorideki tekstil ve hazır giyim ile ilgili ürünler için bkz. WT/DS34/R, Ek I.

AT ise, Ortaklık Konseyi Kararı`nın yürürlüğe girdiği tarihte Hindistan`dan ithal edilen 19 kategorideki tekstil ve hazır giyim ürünü üzerindeki miktar kısıtlamalarını ve denetimini korumaya devam etmektedir. Sözkonusu uygulama, DTÖ Kuruluş Antlaşması yürürlüğe girmeden önce başlamış olup, konu ile ilgili 3030/93 sayılı AT Konsey Tüzüğü 12 Ekim 1993'te yürürlüğe girmiştir. AT, sözkonusu miktar kısıtlamalarını Tekstil ve Hazır Giyim Antlaşması (THGA) madde 2.1'e uygun olarak 60 gün içinde Tekstil Gözetleme Organı`na bildirmiştir.[59] Türkiye de, AT ile tekstil ve hazır giyim alanındaki ticaret politikasını uyumlaştırmak amacı ile 1 Ocak 1996'dan itibaren geçerli olmak üzere Hindistan menşeli tekstil ürünleri ithalatında aynı miktar kısıtlamalarını uygulamaya koymuştur. Bunun üzerine Hindistan sözkonusu miktar kısıtlamalarının DTÖ Antlaşmaları'nın çeşitli maddelerini ihlal ettiği gerekçesi ile Türkiye'den istişare talebinde bulunarak uyuşmazlıkların çözümü sürecini başlatmıştır.

c. Uyuşmazlığın Aşamaları

aa. Genel Olarak

Hindistan, 21 Mart 1996'da UÇMM madde 4.4 ve GATT 1994 madde XXIII.1'e uygun olarak Türkiye'nin tekstil ve hazır giyim ürünleri üzerinde 1 Ocak 1996'dan itibaren tek yanlı olarak uygulamaya koyduğu miktar kısıtlamaları nedeniyle, WT/DS34/1 No'lu belgeye dayanarak DTÖ nezdinde dava açmıştır. Türkiye ve Hindistan arasında AT'nın da davaya katılımı konusunda anlaşma sağlanamadığı için istişare aşaması başlatılamamış ve sorun da bu aşamada çözülememiştir. 24 Nisan 1996'da ilgili durum UÇO'na bildirilmiştir.[60]

---

59 Böylece AT, belirli bir süre daha ilgili miktar kısıtlamalarını uygulayabilecektir. Ancak DTÖ Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren en geç altı ay içinde Tekstil İzleme Organı'na sunulacak bir program çerçevesinde kademeli olarak kaldırmaları gerekmektedir. Bkz. Tekstil ve Hazır Giyim Antlaşması m. 3/2(b).

60 Bkz. WT/DSB/M/15, pp. 3–5.

2 Şubat 1998'de Hindistan, UÇMM madde 6.2'ye uygun olarak Türkiye'nin uygulamaya koyduğu miktar kısıtlamaları ile GATT 1994 madde XI ve XIII ile Tekstil ve Hazırgiyim Antlaşması madde 2.4'ü ihlal ettiği gerekçesi ile UÇO'dan panel kurulmasını talep etmiştir.[61] Hindistan'ın talebi üzerine UÇO, 13 Mart 1998'de Hindistan tarafından UÇMM madde 7.1'e uygun olarak sunulan görev belgesine dayanarak panel kurulmasına karar vermiştir.[62]

11 Haziran 1998'de taraflar, Başkan Mr. Wade Ambassador olmak üzere, Dr. Luzius Wasescha ve Prof. Robert Hudec'in panel üyeleri olmalarına karar vermişlerdir. Daha sonra Prof. Robert Hudec'in istifası üzerine yerine Mr. Johannes Human atanmıştır.[63] Hong-Kong, Çin, Japonya, Filipinler, Tayland ve ABD de UÇMM madde 10'a dayanarak uyuşmazlığa üçüncü devlet olarak katılma haklarını saklı tutmuşlardır.[64]

14 Ağustos 1998'de Türkiye usule ilişkin ilk itirazlarını Panel'e sunmuştur. Ardından Panel, Türkiye ve Hindistan ile üçüncü tarafların yazılı sunuşlarını kabul etmiş ve 19 Eylül 1998'de Hindistan ve Türkiye'nin katılımı ile bir toplantı düzenlemiş; usule ilişkin kararını 25 Eylül 1998'de vermiştir.[65]

Panel, 28 Ekim 1998'de UÇMM madde 13.2'ye dayanarak AT'dan bazı konularda bilgi istemiştir. AT da ilgili sorulara 13 Kasım 1998'de yanıt vermiştir. Panel, taraflar ile gerçekleştirilen iki toplantının ardından 26 Mart 1999'da nihai raporunu açıklamıştır.[66]

26 Temmuz 1999'da Türkiye, Panel'in vermiş olduğu kararı UÇMM madde 16.4 ve TOÇU kural 20'ye uygun olarak temyiz etmiştir. İlgili talep üzerine TO, Christopher Beeby başkanlığında, James Bacchus ve Said El-Naggar'dan

---

61 WT/DS34/2.

62 Bkz. WT/DSB/M/43, p. 6

63 WT/DS34/R, paras. 1.5–1.6.

64 WT/DS34/R/para. 1.7.

65 WT/DS34/R/paras. 1.9–1.10.

66 WT/DS34/R/para. 1.14.

oluşmuştur. Türkiye ve Hindistan 5 ve 10 Ağustos 1999 tarihlerinde TO'na savunmalarını sunmuş; Hong Kong, Japonya ve Filipinler de üçüncü taraf olarak temyiz aşamasına katılmışlardır. TO nihai kararını 23 Eylül 1999'da açıklamıştır.

bb. Tarafların İddiaları

Hindistan, Türkiye`nin 1 Ocak 1996`dan itibaren AT ile yapmış olduğu ticaret antlaşmasına dayanarak uygulamaya koyduğu miktar kısıtlamalarının;

i. GATT 1994 madde XI ve madde XXIII ile THGA madde 2.4'e aykırı olduğunu ve GATT 1994 madde XXIV'ün ilgili düzenlemeler için bir istisna teşkil etmediğini,
ii. Hindistan`ın, söz konusu düzenlemelerden kaynaklanan haklarının zaafa uğradığını iddia etmiştir.[67]

Hindistan ayrıca, GATT 1994 madde XXIV.5'in hiçbir üyeye, üçüncü devletlerden yapılan ithalatta Gümrük Birliği`ne dayanarak miktar kısıtlamaları uygulamasına izin vermediğini, aksi halde THGA madde 2.4 ile GATT 1994 madde XXIV.8 arasında çelişki olacağını, Türkiye`nin kendisine yöneltilen iddiaların aksini kanıtlayamadığını ileri sürmüş ve Panel'den belirtilen konularda tespit yapmasını talep etmiştir. Hindistan`a göre, eğer Türkiye`nin XXIV. madde ile ilgili iddiası kabul edilecek olursa bütün üye devletler gümrük birliği kurmak sureti ile DTÖ Antlaşmaları'ndan kaynaklanan diğer tüm yükümlülüklerinden kurtulabilecek, bu da DTÖ'nün varlığını anlamsız hale getirecektir. Ayrıca, yapılan ticaret antlaşması, Türkiye ile AT arasındaki Gümrük Birliği yükümlülüklerinin derhal uyumlu hale getirilmesini şart koşmamaktadır. Nitekim, Türkiye ve AT pekçok sektörde farklı gümrük tarifesi ve ticaret politikası uygulamaya devam etmekte olup; henüz taraflar arasında tam bir gümrük birliği tesis edilmemiştir.[68]

Türkiye ise, Hindistan'a yönelik şu itirazları ileri sürerek Panel'den belirtilen konularda tespit yapmasını istemiştir;

---

67 WT/DS34/R/para. 5.1.

68 WT/DS34/R/para. 5.2–3.

i. Hindistan'ın, UÇMM madde 4`te yer alan düzenlemelere uygun olarak istişare aşamasında uyuşmazlığın çözümü için iyiniyetle hareket etmediğini ve ilgili düzenlemelerde yer alan hukuki yolların tüketilmediğini,

ii. Hindistan'ın, THGA`da yer alan usul kurallarına uygun hareket etmediğini,

iii. Henüz Bölgesel Antlaşmalar Ticaret Komitesi`nin incelemesini tamamlamadan Panel'in, kendisini Komite yerine koyarak Türkiye ve AT arasındaki Gümrük Birliği`nin geçerliliğini inceleyemeyeceğini,

iv. Türkiye`nin uygulamaya koymuş olduğu miktar kısıtlamalarının Türkiye ve AT arasındaki Gümrük Birliği Antlaşması`ndan kaynaklandığını ve söz konusu önlemlerin GATT ve THGA'na aykırı olmadığını iddia etmiştir.

Türkiye ayrıca usule ilişkin olarak, Hindistan'ın UÇMM madde 6.2'ye dayanarak yaptığı panel kurulması talebinin gerekli şartları taşımadığını ileri sürmüştür.

Hindistan ise, istişare aşaması ile ilgili olarak gerekli yükümlülükleri yerine getirdiğini; ancak Türkiye`nin istişarelere başlamayı, sürece AT`nın da katılma koşuluna bağlaması nedeniyle bu aşamadan bir sonuç alınamadığını ileri sürmüştür. Ayrıca Hindistan, Türkiye ve AT`nın DTÖ sistemi içinde iki ayrı hukuk kişisi olduğunu ve bu nedenle de Türkiye`nin uygulamalarından tek başına sorumlu tutulacağını ileri sürmüştür.[69]

cc. Panelin Tespitleri (Findings of Panel)

i. Usule İlişkin Tespitleri

Panel, Türkiye`nin usule ilişkin ileri sürmüş olduğu bütün itirazlarını reddetmiştir. Türkiye ilk olarak, Hindistan'ın panel kurulması talebinin UÇMM madde 6.2'de öngörüldüğü şekilde dava konusu önlemi ve ilgili önlemden etkilendiği

[69] Tarafların iddiaları için ayrıntılı olarak bkz. WT/DS34/R, paras. 6.1–6.16.

iddia edilen ürünleri yeterli açıklıkta belirtmediğini iddia ederek Panel'den davayı reddetmesini istemiştir. Sözkonusu belirsizlik, Türkiye`nin savunma ve adil yargılanma hakkını zaafa uğratmaktadır.[70] Panel, Hindistan'ın panel kurulma talebini incelemiş ve Türkiye`nin bu iddiasını reddetmiştir. TO'nın *EC-Bananas III*[71] ve *EC-LAN*[72] davalarındaki 6.2. maddenin yorumu ile ilgili aldığı kararlara atıf yaparak, Hindistan'ın somut davadaki dava konusu önlemleri belirttiğini, böylece asgari şartları yerine getirdiğine karar vermiştir.[73] Bir başka ifade ile Hindistan talebinde şikâyetinin hukuki dayanağını açıkça belirtmiş ve panelin görev belgesi yeterli açıklıkta belirlenmiştir.

İkinci olarak Panel, Türkiye`nin dava konusu yapılan miktar kısıtlamalarının hukuki kaynağını teşkil eden Gümrük Birliği Antlaşması`nın tarafı olan AT'nın da davalı olması gerektiği iddiasını reddetmiştir.[74] Çünkü AT, davaya üçüncü devlet olarak katılmak istememiştir. UÇMM'de herhangi bir devleti, belirli bir uyuşmazlığa taraf olmaya zorlayan herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Sadece UÇMM madde 10'a göre, herhangi bir üye devlet kendi iradesi ile ancak uyuşmazlığa üçüncü bir devlet olarak katılabilir. Ayrıca uluslararası hukukun genel uygulamaları açısından bakıldığında da herhangi bir devleti bir davanın tarafı olmaya ya da panel sürecine katılmaya zorlayan bir düzenleme bulunmamaktadır. Panel, Türkiye'nin tek taraflı olarak uygulamaya koyduğu önlemlere karşı Hindistan'ın sadece Türkiye`ye karşı dava açmasını engelleyen bir düzenleme bulunmadığı ve Türkiye ile AT

---

70 WT/DS34/R, para. 9.2.; Türkiye`nin argümanları için ayrıntılı olarak bkz. WT/DS34/R, paras. 3.6/3.8/3.13 to 3.15, 3.19, 3.21; Hindistan'ın argümanları için bkz. WT/DS34/R, paras. 3.9 to 3.12; 3.16 to 3.18; 3.20; 3.22; 3.23; 3. tarafların argümanları için bkz. WT/DS34/R, paras. 3.24; 3.25.

71 Appellate Body Report on *EC-Regime for the Importation, Sale and Distrubition of Bananas*, WT/DS27/AB/R, paras. 139–44

72 Appellate Body Report on *EC–Customs Classification of Certain Computer Equipment*, WT/DS62/67/68/AB/R, paras. 58–73

73 WT/DS34/R, para.9.3.

74 İlgili konuda Türkiye`nin argümanları için ayrıntılı olarak bkz. WT/DS34/R, paras. 3.26; 3.28; 3.30; 3.33; 3.34; Hindistan'ın argümanları için bkz. WT/DS34/R, paras. 3.27; 3.29; 31;32 ve 3.35 to 3.37; 3. tarafların iddiaları için bkz. WT/DS34/R, paras. 3.38–3.40.

arasındaki Gümrük Birliği`nin DTÖ üyesi olmadığı gerekçesiyle, Türkiye`nin talebini reddetmiştir.[75]

UAD da önüne gelen bazı davalarda benzer durumlarla karşılaşmış ve üçüncü bir devleti davanın tarafı olmaya zorlayan bir yetkisinin olmadığına karar vermiştir. Divan yargı yetkisini ancak uyuşmazlığın tarafı olan devletler arasında bir antlaşma var ise uygulayabilir.[76] Uluslararası kamu hukukunun genel ilkelerine göre "*ortak bir organ ile hareket eden her devlet, ortak organın yapmış olduğu haksız fiillerden dolayı tek tek sorumludur*." Sonuç olarak AT, davanın tarafı olmadığı için Panel ya da Temyiz Organı'nın alacağı kararlar da sadece davanın tarafları açısından bağlayıcı olacaktır.[77] DTÖ sistemi içinde AT ve Türkiye, bağımsız ve eşit haklara sahip iki ayrı DTÖ üyesidir. Türkiye, dava konusu önlemleri AT`dan bağımsız bir şekilde uygulamaya koymuş bulunmaktadır. Türkiye`nin AT ile olan ilişkileri çerçevesinde bazı yükümlülükler üstlenmesi anlaşılır olmakla birlikte, bunları yerine getirmek için atacağı adımların DTÖ hukukuna uygunluğunu da göz önünde bulundurulması gerekir. Somut davadan anlaşıldığı üzere önlemler AT'dan farklı bir tarihte ve bağımsız bir şekilde alınmıştır.[78]

Üçüncü olarak Panel, Türkiye`nin, Hindistan'ın bu davayı Panel önüne götürmeden önce THGA`da yer alan uyuşmazlıkların çözümüne dair özel hükümlere uygun hareket etmesi gerektiği iddiasını da[79] reddetmiştir; çünkü Panel'e göre Türkiye, dava konusu önlemi THGA'na göre değil; GATT 1994`ün Gümrük Birliği ile ilgili hükümleri çerçevesinde uygulamaya başlamıştır. Ayrıca Panel, Hindistan'ın THGA`na dayanan dava sebebinin de GATT 1994`e dayanan dava sebeplerinin bir yansımasından ibaret olduğuna ve sorunun çözümünün aslında sadece Türkiye`nin iddia ettiği gibi dava konusu önlemin GATT madde XXIV'e bağlı olduğuna karar

---

75 WT/DS34/R, para. 9.5–9.6.

76 UAD'nın ilgili konuda verdiği örnek kararlar için bkz. WT/DS34/R, 249 no'lu dn.

77 WT/DS34/R, para. 9.11.

78 WT/DS34/R, para. 9.12.

79 İlgili konuda Türkiye'nin iddiaları için bkz. WT/DS34/R, paras. 3.41-3.44; Hindistan'ın iddiaları için bkz. paras. 3.45-3.49.

vermiştir.[80] Bir başka ifade ile, sorunun öncelikle Tekstil İnceleme Organı tarafından incelenmesi gerekmemektedir. THGA madde 8.1`de açıkça, Tekstil İnceleme Organı`nın uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin bu yetkiyi kullanmasının, ilgili önlemlerin THGA`na göre alınması halinde mümkün olduğu ifade edilmektedir. Sonuç olarak somut uyuşmazlıkta Panel kendisini yetkili görmüştür.

Son olarak önce de ifade edildiği gibi Türkiye, Hindistan'ın GATT 1994 madde XXII ve UÇMM madde 4.4'te yer alan istişare aşamasının gereğini yapmadığını, bu nedenle Panel'in davaya bakmaması gerektiğini ileri sürmüştür.[81] Hindistan ise, Türkiye`nin tek taraflı olarak 1 Ocak 1996`dan itibaren uygulamaya koymuş olduğu miktar kısıtlamaları ile ilgili 21 Mart 1996`da istişare aşamasının başlatılmasını talep ettiğini ve 18-19 Nisan 1996`da Cenevre`de bunun için bir toplantı yapılmasını önerdiğini belirtmiştir. Ancak Türkiye, istişare aşamasına AT`nın da katılması gerektiğini iddia ederek belirlenen tarih ve yerde hazır bulunmamıştır.[82] Panel de, buna koşut olarak Hindistan'ın istişarelerde hazır bulunmasına rağmen Türkiye`nin AT`nın katılımının sağlanmamış olması nedeniyle istişarelere katılmasını dikkate alarak Türkiye'nin bu usule ilişkin iddiasını da reddetmiştir.[83] Mevcut uyuşmazlıkta istişare aşaması gerçekleşmeden doğrudan panel kurulmuştur. Türkiye'nin 60 gün içinde Hindistan'ın talebine yanıt vermemesi nedeniyle panel kurulmasına karar verilmesi şimdiye kadar gelişen uygulama ile paraleldir. Panel'in istişare aşamasına ilişkin bir denetleme yapma yetkisi yoktur. İstişare aşaması anlatılırken de belirtildiği gibi bu durum sıklıkla eleştirilmektedir. Çünkü UÇMM'ne göre istişareler uyuşmazlıkların çözümü sürecinin bir aşamasıdır ve ilgili düzenlemelere uygun bir şekilde yerine getirilmesi gerekmektedir.[84]

---

80 WT/DS34/R, paras. 9.15–9.16.

81 WT/DS34/R, para. 9.18.

82 WT/DS34/R, paras. 9.20–9.21.

83 WT/DS34/R, paras. 9.22–9.24.

84 Bkz. III. Bölüm, İstişarelerin Denetimi.

ii. Esasa İlişkin Tespitleri

Panel'e göre, davanın esası, özünde tek bir hukuki sorunun çözümüne dayanmaktadır: Türkiye`nin 1 Ocak 1996`dan itibaren tekstil ve hazır giyim ürünleri ithalatında uygulamaya koyduğu miktar kısıtlamalarının, GATT 1994 madde XI.1 ve madde XIII ile THGA madde 2.4'e aykırı olduğu ve GATT 1994 madde XXIV'ün dava konusu önlemleri hukuka uygun hale getiren bir istisna teşkil etmediği iddiası.[85] Türkiye, AT ile arasında tesis edilen Gümrük Birliği gereğince yürürlüğe koyduğu miktar kısıtlamalarının, GATT 1994 madde XXIV uyarınca DTÖ kurallarına uygun hale geldiği savunmasını ileri sürmüş;[86] AT ile ortak gümrük politikasının temin edilebilmesi için dava konusu önlemin alınması gerektiğini belirtmiştir.[87] Hindistan ise, Türkiye`nin iddiasının aksine GATT madde XXIV.5(a)`nın, GATT 1994`te yer alan diğer düzenlemelerden kaynaklanan yükümlülükleri etkilemeyeceğini ve bu nedenle de bir istisna teşkil edemeyeceğini ileri sürmüştür. Ayrıca madde XXIV.8(a)(i)`ye göre, Türkiye ve AT, belirli bir süre için bazı ürünlerde farklı ticaret politikaları uygulayabilir. Hindistan'a göre, Türkiye ile AT arasında henüz tam anlamı ile bir gümrük birliği tesis edilmemiştir. Türkiye ise, ilgili ticaret antlaşması ile 1 Ocak 1996`da gümrük birliği sürecinin tamamlanmış olduğunu ileri sürmüştür.[88] Burada uyuşmazlığa konu olan DTÖ kurallarını incelemekte fayda bulunmaktadır. GATT madde XI.1 e göre;

> "*Kotalar, ithalat ya da ihracat lisansları ya da diğer önlemler marifeti ile yürürlüğe konulmuş olmasına bakılmaksızın, hiçbir üye devletçe diğer üye devletlerin topraklarından yapılan ithalat ya da diğer üye devletlerin toprağına yönelik ihracat ya da ihracata yönelik satış işlemleri üzerine vergiler veya diğer mali yükümlülükler dışında hiçbir yasaklama ya da sınırlama getirilemez*."

---

85 WT/DS34/R, para. 9.25.

86 WT/DS34/R, para. 9.26.

87 WT/DS34/R, para. 9.28.

88 WT/DS34/R, para. 9.30.

İlgili maddeden açıkça anlaşıldığı üzere, miktar kısıtlamaları da dâhil olmak üzere hangi yöntemle olursa olsun, bir ürünün ithalatında ya da ihracatında tahsil olunan vergi ya da diğer mali yükümlülükler dışında herhangi bir kısıtlamaya gidilmesi DTÖ sistemi içinde yasaklanmaktadır. Somut davada Türkiye tarafından ihlal edildiği iddia edilen diğer düzenleme GATT 1994 madde XIII'e göre,

> "*Hiçbir üye devlet diğer üye devletlerin topraklarından ithal edilen ya da diğer üye devletlerin topraklarına ihraç edilen ürünler üzerinde hiçbir yasaklama ya da kısıtlama uygulayamaz, meğerki yasaklama ya da kısıtlama tüm üye devletlerden yapılan ithalata ya da üye tüm devletlere yapılan ihracata uygulanıyor olsun*."

Sözkonusu düzenleme de ayrımcılık yasağının bir görünümü niteliğinde olup, bir defa ithalat ya da ihracat işlemleri üzerinde miktar kısıtlamalarının, gidildikten sonra ilgili kısıtlamanın, diğer DTÖ üyesi devletlere karşı ayrımcı olmayacak şekilde uygulanması gerektiğini belirtmektedir.

Önce de ifade edildiği gibi, Hindistan Türkiye`nin uygulamaya koymuş olduğu miktar kısıtlamaları ile söz konusu maddeleri ihlal ettiğini ileri sürmüştür. Panel de Hindistan'a katılmış ve Türkiye`nin savunma amacı ile ileri sürmüş olduğu GATT madde XXIV bir kenara bırakılacak olursa, Hindistan Türkiye`nin DTÖ kurallarına aykırı davrandığı konusunda ispat yükünün, davalı taraf olan Türkiye`ye geçmesini *(establishment of prima facie case)* sağlamıştır.[89]

Hindistan tarafından Türkiye'nin ihlal ettiği iddia edilen son düzenleme olan TGHA madde 2.4`e göre,

> "*Paragraf 1 çerçevesinde bildirime konu olan kısıtlamalar, ilgili DTÖ üyeleri tarafından DTÖ Antlaşması`nın yürürlüğe girmesinden önceki gün yürürlükte bulunan kısıtlamaların toplamı sayılır. Bu Antlaşma hükümleri ve ilgili GATT 1994 hükümleri saklı kalmak üzere, ürünler ya da üyeler ile ilgili*

[89] WT/DS34/R, para. 9.66.

yeni kısıtlamalar getirilemez. DTÖ Antlaşması`nın yürürlüğe girmesinden itibaren 60 gün içinde bildirime konu olmayan kısıtlamalar hemen sona ermiş sayılır."

Sözkonusu düzenlemenin yer aldığı THGA, tekstil ve hazır giyim ürünleri ithalatında DTÖ öncesi döneme ait bulunan miktar kısıtlamalarının, 10 yıllık bir süre ile yürürlükte kalmasını, sürenin sonunda bu ticaretin DTÖ rejimine tabi olmasını öngören bir antlaşmadır. Belirtilen 10 yıllık sürenin dolması ile ilgili düzenleme, 1 Ocak 2005`te yürürlükten kalkmıştır. Bu Antlaşma`nın en önemli hükmü olan madde 2.1'e göre tekstil ve hazır giyim ürünleri ithalatında DTÖ öncesi dönemde uygulanmakta olan kısıtlamaların DTÖ`ne bildirilmesi gereklidir.[90]

Hindistan'a göre, Türkiye`nin uygulamaya koyduğu miktar kısıtlaması, yeni bir önlem olması nedeniyle THGA madde 2.4'ü ihlal etmiştir. Türkiye ise, bu uygulamanın yeni olmadığını, somut önlemlerin Türkiye`nin gümrük birliği partneri AT tarafından uygulanmakta olan önlemin bir parçası olduğunu ileri sürmüştür.[91] Panel ise, Türkiye`nin iddiasını reddetmiş ve dava konusu önlemin AT değil; Türkiye tarafından bağımsız bir şekilde uygulamaya konduğunu ve bu nedenle ilgili miktar kısıtlamasının, AT`nin uygulamakta olduğu önlemin *coğrafi yönden değiştirilmiş bir versiyonu* şeklinde yorumlamanın mümkün olmadığını ifade etmiştir.[92] Sonuç olarak Panel, Türkiye`nin iddia ettiğinin aksine söz konusu önlemlerin madde XXIV kapsamında bir istisna haline gelmediğini de gözönüne alarak, madde XI ve XIII`ün yanı sıra THGA madde 2.4`ü de ihlal ettiğine karar vermiştir.[93]

Panel incelemesine, Türkiye`nin başından beri dava konusu önlemi hukuki hale getirdiğini iddia ettiği GATT madde XXIV ile GATT madde XI ve XIII arasındaki ilişkiyi değerlendirerek devam etmiştir. Başta da ifade edildiği gibi XXIV.

---

90 Bkz. THGA m. 2.1.

91 WT/DS34/R, para. 9.67.

92 WT/DS34/R, para. 9.78.

93 WT/DS34/R, para. 9.86.

madde aslında sorunun çözümü açısından çok önemli bir yere sahiptir. DTÖ`nün çok taraflı ticaret sistemi içinde bölgesel oluşumların hukuki statüsünü düzenleyen bu madde bugüne kadar çok ihmal edilen ama günümüzde bir o kadar da tartışma yaratan bir konu haline gelmiştir. İlgili maddenin başında öncelikle bölgesel entegrasyonların ticaretin artırılması konusunda istenen oluşumlar olduğu ifade edilmektedir. Sonrasında ise, maddede serbest ticaret bölgeleri ile gümrük birlikleri tanımlanmaktadır. GATT 1994 madde XXIV.8(a)'ya göre gümrük birliği,

i) "vergilerin ve ticareti kısıtlayıcı düzenlemelerin (gerekli hallerde, madde XI, XII, XIII, XIV, XV ve XX çerçevesinde müsaade edilenler hariç) birliğin kurucusu olan topraklar arasındaki ticaretin hemen hemen tamamı ya da en azından menşei bu topraklar olan ürünlerin ticaretinin hemen hemen tamamı açısından ortadan kaldırılması ve
ii) 9. paragraf hükümleri saklı kalmak şartı ile, birliğe üye olmayan devletler ile olan devletlerin ticarete hemen hemen aynı vergileri uygulaması amaçları ile iki ya da daha fazla gümrük bölgesi yerine tek bir gümrük bölgesinin geçmesini ifade eder."

İlgili maddeden açıkça anlaşılmaktadır ki, gümrük birliğine giden üyeler, DTÖ Antlaşmaları`ndan kaynaklanan bazı yükümlülüklerden muaf olabileceklerdir. Sözgelimi gümrük birliği kapsamında olan üye devletler, gümrük birliği partnerlerine uyguladıkları gümrük tarifelerini tüm DTÖ üyelerine uygulamak zorunda değildir. İlgili durum, GATT 1994 madde I'de yer alan "en çok gözetilen ulus" kaydının bir istisnası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her ne kadar XXIV. madde bölgesel entegrasyonların oluşumuna izin veriyor olsa da, şüphesiz partnerlerinin DTÖ`den kaynaklanan bazı yükümlülüklerle uyumlu hareket etmesi gerekmektedir. Çünkü ilgili maddenin varlık amacı serbest ticaret bölgeleri ve gümrük birlikleri aracılığı ile bunları kuran üye devletler arasındaki ticareti artırmaktır. Dolayısı ile bu oluşumların üçüncü devletler ile olan ticareti kısıtlayıcı nitelikte de olmaması gerekmektedir. Üye devletlerin bu konudaki yükümlülükleri, madde XXIV.5(a)'da düzenlenmiştir:

"Dolayısıyla bu Antlaşma`nın hükümleri, aşağıdaki koşulların yerine getirilmesi şartı ile üyelerin kendi aralarında bir gümrük birliği ya da serbest ticaret bölgesi kurulması için gerekli geçici bir antlaşmanın imzalanmasını engellemez:

(a) Bir gümrük birliği ile veya gümrük birliği kurulmasına yönelik geçici bir antlaşma ile ilgili olarak, böyle bir birliğin ya da antlaşmanın gerçekleştirilmesi anında bu birliğin ya da antlaşmanın tarafı olmayan üyelerle yapılan ticaret ile ilgili olarak uygulamada olan vergiler ve diğer ticari düzenlemeler gümrük birliğinden ya da geçici antlaşmadan önceki döneme ait vergilerin genel eğiliminden ve ticari düzenlemelerden ortalama olarak daha yüksek ya da kısıtlayıcı nitelikte olmamalıdır."

Türkiye`ye göre anılan maddede yer alan "*diğer ticari düzenlemeler*" ifadesi miktar kısıtlamalarını da kapsamaktadır. Aksi bir yorum bu düzenlemeyi gereksiz hale getirecektir. Dahası bu maddede yer verilen istisna, Türkiye`ye göre GATT 1994`te yer alan tüm yükümlülüklere yöneliktir.[94] Buna koşut olarak Türkiye'ye göre, Türkiye'nin AT ile girdiği gümrük birliği çerçevesinde Hindistan'a karşı uyguladığı miktar kısıtlamaları bu istisna kapsamında DTÖ hukukuna uygun hale gelmektedir. Hindistan ise, buna karşı çıkarak ilgili maddenin sadece serbest ticaret antlaşmaları ve gümrük birliklerine izin verdiğini bunun dışında diğer DTÖ yükümlülüklerinden sapmaya imkân tanımadığını iddia etmiştir.[95]

Panel ilgili maddeyi inceledikten sonra madde XXIV.5(a)`nın genel bir düzenleme olduğunu ve sıkı kurallar (prescriptive) koyan bir madde olmadığını ifade etmiştir. Ardından gümrük birliği öncesi ve sonrasında devletlerin üçüncü devletlerle olan ticaretlerinde uyguladıkları vergi ve diğer ticari düzenlemelerin toplam etkisi itibari ile daha kısıtlayıcı hale gelmemesi gerektiği kanaatine varmıştır. Bir başka

94 WT/DS34/R, paras. 9.111–112.

95 WT/DS34/R, para. 9.113.

ifade ile gümrük birliği toplamda daha kısıtlayıcı bir duruma sebebiyet vermedikçe, ticaretin bazı alanlarında meydana gelebilecek daha kısıtlayıcı bir durumun ortaya çıkması, madde XXIV.5(a)`yı ihlal etmeyecektir.[96] Ancak Panel'e göre, *ticaretin bazı alanlarında meydana gelebilecek daha kısıtlayıcı bir durumun DTÖ kurallarına aykırı önlemlerle getirilip getirilemeyeceği hususu* bu maddede hükme bağlanmamıştır. Oysa davanın sonuçlanması tamamen bu sorunun çözümüne bağlıdır; çünkü dava konusu önlemin GATT 1994`ün XI ve XIII. maddelerine aykırı olduğu zaten tespit edilmiştir. Panel, ilgili soruya olumsuz yanıt vermiş ve madde XXIV.5(a)`nın lafzına bağlı kalarak yaptığı yorumunda bu maddenin gümrük birliği nedeniyle ticaretin bazı alanlarında kısıtlamaya gidilmesine izin verdiğini; ancak bu kısıtlamanın DTÖ kurallarına aykırı uygulamalarla gerçekleştirilemeyeceğine karar vermiştir. Türkiye`nin yürürlüğe koyduğu miktar kısıtlamaları da GATT 1994 madde XI, XIII ile THGA madde 2.4`ü ihlal ettiğine göre Türkiye`nin GATT 1994 madde XXIV.5(a)'ya dayanan savunmasının reddedilmesi gerekir.[97]

Türkiye`nin savunmasına dayanak oluşturan gümrük birliğini tanımlayan madde XXIV.8(a)(ii), Türkiye`nin AT ile girmiş olduğu gümrük birliği nedeniyle *üçüncü devletlere* karşı, dava konusu miktar kısıtlamaları da dâhil, aynı ticari düzenlemeleri uygulamasını gerekli kılmaktadır.[98] Hindistan'a göre ise, ilgili madde sadece gümrük birliği için gereken şartları belirlemekte ve gümrük birliği taraflarına üçüncü devletlere karşı DTÖ kurallarına aykırı uygulamalarda bulunma hakkı vermemektedir. Kaldı ki madde XXIV.4 açıkça bir gümrük birliğinin üçüncü devletlere karşı ticari engelleri artıramayacağını düzenlemektedir.[99]

Panel, Hindistan'ın görüşünü destekleyerek Türkiye`nin bu maddeye dayanan savunmasını da reddetmiştir. İlgili maddede gümrük birliği taraflarının DTÖ yükümlülüklerine aykırı davranabileceklerine dair açık bir düzenleme yer

---

96 WT/DS34/R, paras. 9.121–122.

97 WT/DS34/R, para. 9.134.

98 WT/DS34/R, para. 9.135.

99 WT/DS34/R, para. 9.135; ayrıca Hindistan'ın bu konudaki görüşleri için bkz. WT/DS34/R, paras. 6.86; 6.94.

almamaktadır. Bu maddede yer alan hemen hemen (substantially) ifadesi, gümrük birliği taraflarının üçüncü devletlere karşı ticari düzenlemelerinin tamamını ortak hale getirmelerinin zorunlu olmadığını göstermektedir. Başka bir ifade ile ticaret politikasının bazı alanlarının ortak hale getirilmediği durumlarda bile bunların hemen hemen tamamı ortak hale getirildi ise, bir gümrük birliği oluşturmak mümkündür. Türkiye`nin AT ile gümrük birliği oluşturması için dava konusu miktar kısıtlamalarını uygulamaması, olmazsa olmaz bir koşul değildir.[100] Panel'e göre, Türkiye ve AT arasındaki uygulama da ilgili yorumu destekler niteliktedir. Taraflar arasında tarım ve demir-çelik ticareti gibi bazı alanlar gümrük birliği kapsamı dışında tutulmuştur.[101]

Ticaretin esaslı bir bölümünün ne anlama geldiği konusunda bugüne kadar farklı görüşler dile getirilmiş olmakla birlikte henüz kabul edilen ortak bir tanım bulunmamaktadır. Gümrük birliği tarafları arasındaki ticaretin ne kadar serbestleştirileceğini gösteren önemli bir parametre olan bu kavram, Panel'e göre nitelik ve niceliği birlikte kapsamaktadır.[102] Ticaretin tamamı demediği için üyelerine bir esneklik sağladığına şüphe yoktur. Bununla birlikte, bu esnekliğin sınırının ne olacağı konusunda belirsizlikler devam etmektedir. Bir grup devlet bunun ticaretin belli bir yüzdesinin temin edilmesi ile gerçekleşeceğini iddia ederken (%80–90)[103]; diğer bir grup devlet ise, ticaretin önemli sektörlerini dışlamaması gerektiğini iddia etmektedir. Burada hangi sektörlerin dışarıda kalacağı açıkça belirtilmelidir. Sözgelimi devletlerin büyük bir kısmı tarım konusunda son derece hassastır ve nitekim Türkiye-AT arasında tesis edilen gümrük birliğinde de tarım sektörü dışarıda bırakılmıştır. Bu görüş taraftarlarına göre bazı sektörlerin dışarıda bırakılması ticaretin tamamını olumsuz etkilemiyorsa açıkça belirtilmek şartı ile bu sektörlerin dışarıda bırakılması mümkündür.[104] Örneğin üyeler arasında ticaretin

---

100 WT/DS34/R, paras. 9.148–9.149.

101 WT/DS34/R, para. 9.152. ; İşlenmemiş tarım ürünleri ve demir-çelik ürünleri ticareti Türkiye ve AT arasında Serbest Ticaret Antlaşması hükümlerine göre gerçekleştirilmektedir.

102 WT/DS34/R, paras. 9.148.

103 Örneğin *Line Pape* davasında NAFTA ile ilgili %97 kabul edilmiştir.

104 Devletlerin görüşleri için bkz. LOCKHART N. JS; MITCHELL A. D., " Regional Trade Agreements Under GATT 1994: An Exception And Its Limits" in Challanges and Prospects of

%80'nde vergilerin ve diğer ticareti sınırlayıcı engellerin kaldırıldığını ama çok önemli sektörleri tamamen dışarıda bıraktığını varsayalım, bu durumda ticaretin esaslı bir bölümü uyumlaştırılmış olacak mıdır? Burada denilebilir ki, her somut olay kendi özel koşullarında değerlendirilmelidir ve belki de çok sıkı kuralların olmaması yerindedir.

Sonuç olarak Türkiye, Panel'in yapmış olduğu tespitler sonucunda davanın panel aşamasını kaybetmiştir.[105] DTÖ Antlaşması ve THGA, 1 Ocak 1996`dan itibaren yürürlüğe girdiği için Hindistan, AT'nı değil Türkiye'yi muhatap almıştır. Türkiye`nin ticaret politikalarını, AT ticaret politikası ile genel olarak değil de *seçici* (selective) olarak uygulamaya koyması, Türkiye'nin ilgili konudaki inandırıcılığını azaltmaktadır. Tekstil ve hazır giyim sektörü dışında bazı alanlarda Türkiye ve AT, 2001 yılına kadar farklı gümrük tarifeleri uygulamaya karar vermişlerdir. Ayrıca, anti-damping ve telafi edici vergiler ile korunma önlemlerinde ortak uygulama sözkonusu değildir. Bu durum, AT tarafından da teyit edilmiştir. Balıkçılık ürünleri de dâhil olmak üzere temel tarım ürünleri gümrük birliği kapsamı dışında tutulmuştur. Bugünkü ilişki çerçevesinde Türkiye ile AT arasındaki düzenleme daha çok bir serbest ticaret antlaşması olarak nitelendirilebilir.[106]

---

the WTO edt. by MITCHELL, A.D., Cameron May Lmt., UK, 2005, ss. 232-233; Ayrıca bkz. COTTIER, Thomas, "The Legal Framework for FTA&CU in WTO Law" in Multilateralism and Bilateralism After Cancun: Challanges and Opportunies of Regionalism edt. by GODEL, Martin; Jonathan GAGE, seco pub., Bern, 2004, s.109. Bu konuda uygulamayı gösteren bir çalışma için bkz. SCOLLAY, Robert, "Substantially All Trade: Which Definitions Are Fulfilled in Practice? An Empirical Investigation a Report for the Commenwealth Secretariat", http://www.thecommonwealth.org/shared_asp_files/uploadedfiles/ECFD8065-9E2C-425E-AEE3 D7ECBDC330DC_Substanially-alltrade.pdf. s. 1–30.

105 WT/DS34/R, paras. 9.52–9.56.

106 Ortak tarım politikası konusunda bugüne kadar önemli bir gelişme kaydedilememiştir. 01.01.1998'de yürürlüğe giren 1/98 sayılı OKK ile Türkiye menşeli tarım ürünlerinde tercihli rejimlerin uygulanacağı düzenlenmiştir. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. ATAKAN, Mehtap, **Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Türkiye'nin Uyumu**, T.C. Başbakanlık Gümrük Müsteşarlığı, AT ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara, 1998, ss.60-61. Günümüzde işlenmemiş tarım ürünleri henüz Gümrük Birliği kapsamında değildir. Ankara Antlaşması'nın 11. maddesinde yer alan tarım ürünlerinden kastedilen Roma

Burada değinilmesi ve cevap bulunması gereken bir başka sorun da gümrük birliği taraflarının aralarında *farklı ticaret politikaları* uygulayıp uygulayamayacaklarıdır. Önce de ifade edildiği gibi iç ticaretin uyumlaştırılması ile ilgili olarak gerekli olduğu ölçüde uygulanmak sureti ile Genel Antlaşma`nın Miktar Kısıtlamalarının Tümüyle Kaldırılmasına İlişkin XI, Ödemeler Dengesi`ni Korumaya Dönük Kısıtlamalara İlişkin XII, Miktar Kısıtlamalarının Faksız Şekilde Uygulanmasına İlişkin XIII, Farksız İşlem Kuralına İlişkin XIV, Kambiyoya İlişkin XV ve Genel İstisnalara İlişkin XX. Maddelerinde izin verilen kısıtlamalar saklı tutulmuştur. Peki, bu maddede açıkça belirtilmeyen madde XIX (güvenlik önlemleri), madde XXI (ulusal güvenlik kısıtlamaları), madde VI (anti-damping ve telafi edici önlemler) konusunda devletlerin yükümlülükleri nedir? Çünkü Panel raporunda da belirtildiği gibi Türkiye ile AT farklı ticaret politikaları uygulamaya devam etmektedir. Bu konuda iki farklı görüş bulunmaktadır. İlgili maddede sayılanların tüketici nitelikte olup, ticaret politikası araçlarını kapsamadığını iddia edenler ve bu maddede sayılanların tahdidi (gösterici) nitelikte olup, ticaret politikası araçlarını da kapsadığını iddia edenler.[107]

DTÖ düzeni ile uluslararası ticaretin liberalleşmesi amaçlandığına göre antlaşma maddelerindeki istisnaların mümkün olduğunca dar yorumlanması gerekir. İstisnaların kapsamı genişletildikçe ulaşılmak istenen amaçtan uzaklaşılır. İstisna ne kadar dar yorumlanırsa iç ticaret açısından da engeller o kadar kalkar ve ticaret

---

Antlaşması'nın II No'lu Eki'nde yer alan işlenmiş tarım ürünleridir. İşlenmiş tarım ürünleri ile ilgili düzenlemelere 1/95 sayılı OKK'nın 17-23. maddeleri arasında yer verilmiştir. Bir başka ifade ile tarım ürünleri gümrük birliği kapsamında değildir. Tercihli düzenlemeler çerçevesinde, menşe kurallarına tabidir. Bkz. ATAKAN, s.71.

107 Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. ESTRELLA, Angela, T. G.; HORLICK, Gary N., "Mandatory Abolition of Anti-damping, Countervailing Duties and Safeguards in Custom Unions and Free Trade Areas Constituted between WTO Members: Revisiting a Long-standing Discussion in Light of the Appellate Body`s Turkey-Textiles Ruling in **Regional Trade Agreements and the WTO Legal System,** edt by BARTELS, Lorand; ORTINO, Federico, Oxford Uni. Press, New York, 2006, ss.109-149., Ayrıca bkz. MITCHELL s.239.

hacmi de o kadar büyür ve dış ticarete yansıması da aynı derecede büyük olur.[108] Bu nedenle, ilgili maddede sayılanların gösterici değil, sınırlı nitelikte olduğunu kabul etmek yerinde olacaktır.

Sonuç olarak Panel tarafından yapılan tespitler ve Türkiye ile AT arasında ticarete konu olan sektörler değerlendirildiğinde GATT madde XXIV kapsamında tam olarak bir gümrük birliğinin tesis edildiğini söylemek zordur.

dd. Temyiz Organı'nın Tespitleri

Türkiye, 26 Temmuz 1999'da Panel'in vermiş olduğu kararı GATT 1994`ün XXIV. maddesi ile diğer maddeleri arasındaki ilişkinin doğru değerlendirilmediğini ileri sürerek temyiz etmiştir. Hongkong, Çin, Japonya ve Filipinler de temyiz sürecine üçüncü devlet olarak katılmışlardır. 14 Eylül 1999 da sözlü duruşma yapılmış ve taraflar görüşlerini sunmuşlardır. [109]

Türkiye`ye göre, GATT 1994 madde XXIV, GATT 1994 madde XX (genel muafiyetler) ve XXI (güvenlik muafiyetleri)`den farklı olarak üyelere bazı muafiyetlerden ziyade bağımsız (özerk) bir hak tanımaktadır.[110] Ayrıca, Panel'in yaptığı değerlendirmenin aksine GATT 1994`te gümrük birliğine giden üyelerin GATT 1994`ün I. maddesi dışındaki diğer yükümlülüklerden sapamayacağına ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır.[111] Aksine XXIV. maddenin 5(a) paragrafında açıkça "*...bu Antlaşma hükümleri üye devletlerin toprakları arasında bir gümrük birliği ya da serbest ticaret bölgesi kurulmasını ya da bir gümrük birliği kurulmasına ilişkin geçici bir antlaşmaya gidilmesini engellemez,...*" ifadesi yer almaktadır. İlgili düzenlemeyi gözardı eden Panel'in yorumu kabul edilirse, bu düzenlemenin geçersiz

108 Bkz. ESTRELLA; GORLIC, s. 114.

109 Bkz. WT/DS34/AB/R, para. 4.

110 WT/DS34/AB/R, para. 9.

111 WT/DS34/AB/R, para. 12.

olması gerekir.[112] Dahası Panel, madde XXIV.4 ve XXIV.5. paragrafları arasındaki ilişkiyi de yanlış yorumlamıştır.[113]

Türkiye, ayrıca dava konusu miktar kısıtlamalarının yürürlüğe konulmaması halinde, AT`na yönelik ihracatının %40`ni oluşturan tekstil ve hazır giyim ürünleri ticaretinin gümrük birliği kapsamı dışında kalacağını ve bu durumda entegrasyona, madde XXIV.8.a(i) kapsamında bir gümrük birliği demenin mümkün olamayacağını ileri sürerek Panel'in bu madde ile ilgili yaptığı yorumun da doğru olmadığını ileri sürmüştür.[114] Dahası sözkonusu miktar kısıtlamaları uygulamasının bir ilk olmadığını, örneğin İsveç`in de AT`na katılım sürecinde benzer uygulamaları bulunduğunu ve bu nedenle GATT/DTÖ pratiğinin de bu uygulamaya izin verdiğini iddia etmiştir.[115]

Hindistan ise, Panel`in tespitini yerinde bularak madde XXIV'ün 4 ve 5. Paragraflarının, oluşturulan gümrük birliği ile üçüncü devletlere ticari karşı engelleri artıracak şekilde yorumlanamayacağını belirtmiştir.[116] Hindistan`a göre Panel'in mevcut uyuşmazlığa ilişkin yaptığı yorum yerindedir ve DTÖ/GATT düzeninin gereklerine uygundur. Ayrıca İsveç'in durumu Türkiye`den farklıdır; çünkü İsveç AB üyesi olmuştur; ama Türkiye henüz üye olmamıştır.[117]

Tarafların iddialarını dinleyen TO, ardından incelemeye geçmiş ve Panel`in öncelikle XXIV. maddenin 5. paragrafına gereken önemi vermediğini belirterek Türkiye`nin görüşünü paylaşmıştır. TO'na göre, bu maddenin analizi mevcut uyuşmazlıkta merkezi bir role sahiptir.[118] TO'nın bu konudaki görüşü Panel`den ayrılmış (hatırlanacağı üzere Panel, bunun mümkün olamayacağına hükmetmişti.[119])

---

112 WT/DS34/AB/R, para.14.

113 WT/DS34/AB/R, para.29.

114 WT/DS34/AB/R, para.17.

115 WT/DS34/AB/R, para. 20.

116 WT/DS34/AB/R, para. 22.

117 WT/DS34/AB/R, paras. 29–31.

118 WT/DS34/AB/R, para.43.

119 WT/DS34/R, paras. 9.188–9.189.

ve gümrük birliğine giden DTÖ üyelerinin bazı koşulların yerine getirilmesi koşulu ile GATT 1994`ün diğer hükümleri ile bağdaşmayan bazı önlemleri alabileceğine karar vermiştir.[120] Belirtilen nedenle ilgili konuda TO ve Panel'in görüşleri arasında belirgin bir farklılık oluştuğu söylenebilir.

TO'na göre madde XXIV.5 gümrük birliğinin tanımına atıf yapmadan yorumlanamaz. Tanım da yine aynı maddenin 8(a) paragrafında yer almaktadır. İlgili düzenlemede gümrük birliğinin iç ticaret (internal trade) ve dış ticaret (external trade) açısından hangi kriterleri sağlaması gerektiği ayrı ayrı düzenlenmiştir. Bugüne kadar ne GATT`ın tarafları ne de DTÖ üyeleri arasında, iç ticaretin *esaslı bir bölümünün* (substantially all the trade) uyumlaştırılmasının ne anlama geldiğin konusunda bir görüş birliği bulunmaktadır. TO, burada (considerably more then merely some of the trade) ifadesini kullanarak Panel'in görüşünü paylaşmış ve gümrük birliği taraflarına iç ticaretlerini serbestleştirme konusunda 8(a)(i)`nin bir esneklik sağladığını kabul etmiştir.[121] Bir başka deyişle, iç ticaretin tamamının uyumlaştırılması gerekmemektedir ki, madde XXIV.8(a)(i)'nin lafzına da bakıldığında bazı konuların gereklilik olması halinde kapsam dışında bırakılabileceği ifade edilmektedir. Bir başka ifade ile ticaretin esaslı bir bölümünün kümülatif olarak serbestleştirilmesi ve ulusal ekonominin büyük bir sektörünü dışlamaması gerektiği belirtilmiştir.[122]

Dış ticaretin uyumlaştırılması ile ilgili olarak ise, madde XXIV.8(a)(ii)'ye bakıldığında, üçüncü devletlere karşı aynı ticaret politikasının uygulanması gerektiği görülmektedir. TO'nın buradaki yorumu Panel'den daha farklı olmuş, *aynılık* (sameness) ifadesini kullanarak dış ticaret politikası açısından gümrük birliği üyeleri arasında bir aynılık olması gerektiğini ifade etmiştir. Oysaki Panel'e göre, karsılaştırılabilir ticari düzenlemelerin aynı etkiye sahip olması bu standardı yerine

120 WT/DS34/AB/R, para. 58.

121 WT/DS34/AB/R, para. 48.

122 İlgili konuda GATT 1947 uygulamasına ilişkin bir değerlendirme için bkz. **Guide to GATT Law and Practise: Analytical Index**, 1995, Vol. 2, ss.824–828.

getirmek için yeterlidir.[123] TO'nın ölçütü daha katı olmuş ve ilgili düzenlemeye göre devletlerin üçüncü devletlere karşı hemen hemen aynı vergiler ve ticareti kısıtlayıcı diğer düzenlemelerin uygulanması gerektiğini belirterek *birörneklik* şartı aramıştır. Aynılık derecesi arttığı ölçüde buradaki koşul yerine getirilmiş olacaktır.[124] Burada TO'nın yorumu Türkiye`yi destekler niteliktedir; çünkü hatırlanacağı üzere Türkiye dava konusu miktar kısıtlamalarını AT ile aynı dış ticaret politikasını uygulayabilmek için yürürlüğe koyduğunu iddia etmektedir.

Tekrar madde XXIV.5(a)'ya dönülecek olursa, ilgili maddenin ne anlama geldiği XXIV. Maddenin Yorumuna İlişkin Mutabakat Metni`nin 2. maddesinde açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Burada yeni oluşumun ortaya çıkardığı ticaret saptırıcı etkinin önceki uygulamalardan daha yüksek olmaması gerektiği koşulu düzenlenmektedir. Bu nedenle de ancak 5. paragrafın 4. paragraf ile birlikte okunması halinde doğru bir sonuca ulaşılabilir. 4. paragrafta hatırlanacağı üzere bölgesel ticaret antlaşmalarının amacının ticareti artırmak ve de üçüncü devletlere karşı da ticari engelleri artırmamak olduğu ifade edilmiştir. Mutabakat metninin giriş bölümünde de aynı amaç açıkça belirtilmiştir.[125]

Sonuç olarak TO, madde 5(a)'nın girişindeki düzenlemeyi madde XXIV`ün diğer hükümleri ile, özellikle de 4. paragrafı ile birlikte yorumlayarak, gümrük birliğine taraf devletlerin almış oldukları GATT hükümleri ile bağdaşmayan önlemlerin, madde 5(a) çerçevesinde hukuka uygun sayılabilmesi için iki koşulun yerine getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[126] Panel'e kıyasla daha liberal bir yaklaşımla TO, XXIV. maddenin yorumu ile ilgili olarak "gereklilik testi" (necessity test) geliştirmiş ve böylece gümrük birliği taraflarının sadece "en çok gözetilen ulus kaydı"ndan değil; diğer DTÖ yükümlülüklerinden de belirli koşullarda

123 WT/DS34/R, para. 9.151.

124 WT/DS34/AB/R, para. 50.

125 WT/DS34/AB/R, para. 57.; Maddenin düzenlenişi bakımından XXIV.4. maddenin 5-9 paragrafları ile ilişkisinde bir muğlaklık olduğu görülmektedir. Çünkü 4. paragraf ilk okunduğunda sanki oradaki şartların yerine getirilmesi yeterliymiş gibi görünmekle birlikte, devamında başka şartların da arandığı görülmektedir.

126 WT/DS34/AB/R, para. 58.

sapabileceğine karar vermiştir. TO tarafından geliştirilen *gereklilik testine* (necessity test) göre ispat yükünün davalı tarafa geçmesine koşut olarak davalı tarafın,

i. İlk olarak GATT 1994 madde XXIV'te tanımlandığı şekliyle bir gümrük birliği oluşturulduğunun, paragraf 5(a) ve 8(a)'daki şartların yerine getirildiğinin,
ii. İkinci olarak da dava konusu önlemin sözkonusu oluşum için mutlaka uygulanması gerektiğinin kanıtlanması gerekmektedir.

TO'na göre Panel, mevcut uyuşmazlıkta bu iki koşulun sağlanıp sağlanmadığını tespit etmeyerek hata yapmıştır. Burada ilk koşulun gerçekleştiği kanıtlanmadan ikincisi incelenemez.[127] Panel, Türkiye ile AT arasında gümrük birliğinin koşullarının gerçekleşip gerçekleşmediğini usul ekonomisi uygulayarak incelememiştir.[128] Bu nedenle de bu husus temyiz edilmemiştir. Oysaki gümrük birlikleri nedeniyle devletlerin uygulamaya koydukları önlemlerin GATT 1994 madde XXIV`e uygunluklarının ve bu madde hükümlerinde yer alan koşulları yerine getirip getirmediğinin hukuki denetimi oldukça önemlidir. Çünkü yaptırım ancak uyuşmazlıkların çözümü sisteminin hukuki bir tespitinden sonra mümkündür.[129]

Burada ayrıca değinilmesi gereken bir başka husus, Panel'in henüz daha Bölgesel Ticaret Antlaşmaları Komitesi incelemesini tamamlamadan ilgili konuda yargı yetkisini kullanıp kullanamayacağıdır. DTÖ Antlaşmaları'na bakıldığında bunu engelleyen herhangi düzenleme bulunmadığı görülecektir. Bu doğrultuda Panel de geniş kapsamlı önlemler alınmasını gerektiren bölgesel ticaret antlaşmaları ile ilgili çıkan uyuşmazlıklarda Bölgesel Ticaret Antlaşmaları Komitesi daha incelemesini tamamlamadan yargı yetkisini kullanabileceğine karar vermiştir.[130] Herhangi bir yaptırım gücü olmayan ve siyasi bir nitelikli organ olan ilgili Komite yerine hukuki bir organ tarafından karar verilmesi kuşkusuz daha yerindedir. Komitenin yapacağı tespit daha sonra Panel tarafından vereceği kararda esas alınabilir; ama yine de

127 WT/DS34/AB/R, para. 59.

128 WT/DS34/AB/R, para. 60.

129 OESCH, (b), s.12.

130 WT/DS34/R, para. 9.53.

paneller bu komitenin yapacağı tespitler ile bağlı değildir. Hatırlanacağı üzere, somut uyuşmazlıkta Panel kendisini yetkili görmekle birlikte, somut oluşumun gümrük birliği kriterlerini sağlayıp sağlamadığı konusunda bir değerlendirme yapmaktan kaçınmış, usul ekonomisi uygulayarak mevcut uyuşmazlığın çözümü açısından Türkiye ve AT arasında kurulan gümrük birliğinin hukuki olarak değerlendirilmesine gerek olmadığına karar vermiştir.

TO ise, bu meseleyi büyük ölçüde açıklığa kavuşturmuştur. Her ne kadar ilgili mesele TO önüne götürülmemiş olsa da, TO`na göre, gümrük birliğine giden DTÖ üyesi bir devletin, GATT 1994 madde XXIV.8(a) ve 5(a)'daki koşulları yerine getirme yükümlülüğü bulunmaktadır.[131] Sonuç olarak TO, panellerin serbest ticaret bölgeleri ile gümrük birliklerinin GATT 1994 madde XXIV`e uygunluğunun hukuki incelenmesi konusunda yetkili oldukları sonucuna varmış; ancak söz konusu yetkinin sınırlarını belirlememiştir. TO`nın yapmış olduğu tespitin, hukuki açıdan son derece yerinde olduğu söylenebilir; çünkü Mutabakat Metni'nde söz konusu yetki açıkça belirtilmiştir. Bu neviden uyuşmazlıklar ekonomik, hukuki ve siyasi açıdan bir değerlendirme gerektiren nitelikte olsalar da GATT 1994 ve GATS'a uygunluklarının denetiminin hukuki organlar tarafından yerine getirilmesi yerinde olacaktır.[132]

İkinci koşula gelince TO, Türkiye`nin dava konusu önlem olmaksızın Türkiye-AT gümrük birliğinin gerçekleşemeyeceğini kanıtlayamadığına karar vermiştir. Panel ve TO bu konuda aynı görüşü paylaşmışlar ve Türkiye`nin tek seçeneğinin söz konusu miktar kısıtlamalarını uygulaması olmadığına karar vermişlerdir. TO`na göre, Türkiye ile AT arasındaki gümrük birliğinin tekstil ve hazır giyim eşyalarını da kapsamasını temin etmenin tek yolu, dava konusu miktar kısıtlamalarının uygulanması değildir. Ortaklık Konseyi Kararı`nın da olanaklı kıldığı gibi Türk menşeli ürünler ile yabancı menşeli ürünleri ayırt etmeye yarayan menşe

131 WT/DS34/AB/R, para. 56.

132 OEASCH, s.15.

şahadetnamesi mekanizması da aynı amaca hizmet edebilir.[133] Bir başka ifade ile Türkiye'nin önünde ticareti daha az kısıtlayıcı nitelikte bir seçenek mevcuttur ve bu seçeneğin uygulanması ile olası bir ticaret sapması daha aza indirgenebilecektir.

Bununla birlikte, TO'nın geliştirmiş olduğu gereklilik testinde önemli bir eksiklik bulunmaktadır; çünkü dava konusu önlemin iç ticaret kriterleri mi yoksa dış ticaret kriterleri açısından mı gerekli olduğu konusunda belirsizlik bulunmaktadır. Zira Türkiye dava konusu miktar kısıtlamalarını üçüncü devletlere karşı uygulamaktadır.[134]

Burada değinilmesi gereken bir başka mesele de, GATT 1994 madde XXIV(5)'te yer alan bu istisna hükmünün diğer DTÖ Antlaşmaları için de uygulanıp uygulanamayacağıdır. Bu konu ile ilgili düzenlemede, somut istisnanın sadece GATT 1994 için geçerli olacağı belirtilmiş; ancak THGA da olduğu gibi eğer başka bir antlaşmaya gönderme varsa, o zaman bu istisna hükmünden yararlanılabileceği ifade edilmiştir. Bir başka ifade ile otomatik olarak tüm DTÖ Antlaşmaları için geçerli değildir.[135]

Sonuç olarak TO, 23 Eylül 1999`da, Panel'in hukukun yorumu ile ilgili olarak hata yaptığına karar vermiş; ancak farklı gerekçeler ile Panel'in kararını onaylamıştır.[136] Türkiye'nin davada haklı gerekçeleri olmakla birlikte, savunmasını iyi geliştiremediğini söylemek mümkündür. Son derece karmaşık nitelikte olan bu tür davalarda çok donanımlı olmak gerekmektedir. Türkiye'nin AT üyelik sürecinde üstleneceği yükümlülüklerini, öncelikle DTÖ Antlaşması'ndan kaynaklanan yükümlülüklerini göz önünde bulundurarak çok iyi değerlendirmesi gerekmektedir.

---

133 WT/DS34/AB/R, para. 62.; 1/95 sayılı OKK'nın 12/3. maddesine göre "Türkiye bu düzenlemeleri tamamlayıncaya kadar Türkiye`den Topluluğa yönelik tekstil ve giyim ihracatında mevcut menşe şahadetnameleri yürürlükte kalacak ve Türk menşeli olmayan bu ürünler AT'nın ilgili üçüncü ülkelere uyguladıkları Ticaret Politikaları`na tabi olmaya devam edecektir." TO kararında bu maddeye atıf yapmıştır.

134 LOCKHART N. JS; MITCHELL A. D, ss.236-237.

135 LOCKHART N. JS; MITCHELL A. D, ss.238–239.

136 WT/DS34/AB/R, para. 64.

Aksi halde somut uyuşmazlıkta olduğu gibi AT'nı da arkasına alamayarak yalnız kalmaya mahkûm olacaktır.

d. Kararların Kabulü ve İcra Aşaması

UÇO, 19 Kasım 1999`da *Turkey-Textiles* Davası ile ilgili TO kararını ve bu karar ile değiştirilmiş olan Panel kararını kabul etmiştir.[137] İlgili kararın ardından Hindistan ve Türkiye kararların icrası için Türkiye`ye tanınacak süreyi belirleme konusunda anlaşmışlardır.[138] Belirtilen sürede Türkiye tarafından kararların nasıl gerçekleşeceği konusunda mutabakat sağlanmış ve dava dosyası da kapanmıştır.[139]

e. Değerlendirme

Bugüne kadar ne panel ne de TO, herhangi bir bölgesel ticaret antlaşmasının DTÖ kurallarına uygun olup olmadığını incelemiştir. Bu nedenle de hiçbir bölgesel antlaşmanın sona erdirilmesine ya da sorunlu hükümlerinin değiştirilmesine karar verilmemiştir.[140]

DTÖ Antlaşmaları ile Bölgesel Ticaret Antlaşmaları hükümleri arasında çatışma çıkması halinde hangi hükümlerin uygulanacağı konusunda açık bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu konuda VAHS'deki yoruma ilişkin hükümler -madde 26, 30, 40, 41- uygulanabilir.[141] Ama burada denilebilir ki, Bölgesel Ticaret Antlaşmaları hiyerarşik olarak, DTÖ ile uyumlu olmak zorundadır; çünkü dayanağını GATT 1994'ten almaktadır. DTÖ'nün verdiği yetkiye dayanarak oluşturuldukları için kapsamında yer alan antlaşmalar ile uyumlu olmaları gerekir. Buradaki sorun, paneller ve TO'nın bu konuda bir denetim yapmaktan kaçınmalarıdır. Çünkü DTÖ

137 Bkz. WT/DS34/11 No`lu DTÖ Belgesi.

138 Bkz. WT/DS34/10 No`lu DTÖ Belgesi.

139 Bkz. WT/DS34/14 No`lu DTÖ Belgesi.

140 COTTIER, Thomas; FOLTEA, Marina, "Constitutional Functions of the WTO and RTAs" in Regional Trade Agreements and WTO Legals System edt. BARTELS Lorand; ORTINO Federico, Oxford Pub, UK, 2006, s. 53.

141 COTTIER; FOLTEA, ss.53-54.

hükümleri ile uyumlu olmayan bölgesel antlaşmalar kendiliğinden geçersiz ya da batıl hale gelmemektedir.[142] Mevcut sistemin üçüncü devletleri koruma konusunda yetersiz kaldığı söylenebilir.

İlgili konuda inceleme ve denetim yapmak üzere Bölgesel Antlaşmaları İnceleme Komitesi kurulmuş olsa da uygulamada siyasi bir organ olması nedeni ile çok etkili olamamaktadır. Dahası üyelerin çoğu bildirim yükümlülüğünü yerine getirmekten kaçındıkları için denetim de zorlaşmaktadır. Bu sorunlarla ilgili konunun UÇO gündemine alınması, şeffaflığın artırılması, belirsiz ifadelerin netlik kazanması gibi çözüm önerileri sunulmaktadır.[143]

XXIV. maddenin yorumuna ilişkin mutabakat metninin yürürlüğe girmesi ile açıkça panellere ilgili konuda inceleme yapma yetkisi tanınmıştır. Mutabakat metninin "uyuşmazlıkların çözümü" başlıklı 12. paragrafında "*gümrük birlikleri, serbest ticaret bölgeleri ve geçici antlaşmalar ile ilgili XXIV. maddenin hükümlerinin uygulanmasından kaynaklanan meselelerin GATT 1994 m. XXII ve XXIII ile UÇMM`e uygun bir şekilde çözümlenmelidir*" ifadesi yer almaktadır. Düzenlemeden de anlaşılacağı üzere mutabakat metni, bölgesel antlaşmaların yorumu konusunda DTÖ panellerine çok geniş bir inceleme yetkisi vermektedir. Ancak paneller bu konuda somut uyuşmazlıkta olduğu gibi çok istekli davranmamaktadır. İlgili konunun denetlenmesi ve gerekli hallerde yaptırım uygulanması gerekmektedir.

142 COTTIER; FOLTEA, s.61. COTTIER, The legal…s.111.

143 COTTIER; FOLTEA, s.63; Usulle ilgili reform önerileri; 1.Bildirim ve ön inceleme (notification and ex ante examination) 2.Bölgesel Ticaret Antlaşmaları'nın bağımsız uzman bir komite tarafından değerlendirilmesi 3.DTÖ Sekretaryası`nın gözetleme yetkilerinin genişletilmesidir. Ayrıca hukuki yollar genişletilebilir. Bkz. ss.69–72.

2. Egypt -Definitive Anti-Dumping Measures on Steel Rebar from Turkey (*Turkey v. Egypt*)

a. Anti-Damping Antlaşması

DTÖ kuralları, rekabet koşullarını bozan iki tür "haksız" ticari uygulamayı yasaklamaktadır. İlki, ihraç edilen mallar sübvansiyonlardan yararlanıyorsa haksız rekabet söz konusu olabilir. İkincisi, ihraç edilen mallar yabancı pazarlarda dampinge tabi tutuluyorsa rekabet koşulları bozulabilir. Genellikle, bütün düşük maliyetli ithal mallara anti-dampingli ithal mal deniyor olsa da Anti-Damping Antlaşması (ADA), "bir ürünün ne zaman dampingli kabul edileceğini" tespit etmek için katı ölçütler getirmektedir.[144]

ADA, devletlere haksız ticari uygulamalardan yararlanan ürünlerin ithalatına tazmin edici nitelikte vergiler koyma yetkisi tanımaktadır. İthalatçı bir devlet ancak kendi yürüttüğü soruşturmalara dayanarak ilgili ithalatın yerli endüstriye "maddi zarar" verdiğini kanıtlayabiliyorsa, dampingli ithal mallara anti-damping vergisi uygulayabilecektir. Bu vergilerin uygulanabilmesi için gereken soruşturmalar mutad olarak, ithalatın kendisine zarar verdiğini iddia eden yerli sanayi ya da onun adına yapılacak bir başvuru ile başlatılmaktadır. ADA özellikle, ihraç fiyatı benzer bir ürünün ihracatçı devlette tüketim için satışa sunulan fiyatından düşükse, "bir ürünün dampingli olduğunun kabul edileceğini" belirtmektedir.[145] Söz konusu düzenlemenin uygun olması da bazı koşullara bağlanmıştır:

---

144 REHBER, s.163.; Anti-damping kavramının ekonomi literatürüne girmesi çok eskilere dayanmakla birlikte, dampinge karşı vergi uygulamalarının uluslararası ticaret kapsamında değerlendirilmesi 20. yy başlarına rastlamaktadır. Ulusal düzenlemelerden sonra ilk uluslararası düzenleme 1947 GATT müzakerelerinde şekillenmiştir. Bkz. TAN, Mehmet, "DTÖ Kuralları: Ant,-Damping, Sübvansiyonlar ve Türkiye" in **Dünya Ticaret Örgütü, Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye**, edt. by AKMAN M. Sait; YAMAN, Şahin, Tepav Yayınları, No:39, Ankara, 2008, s. 235.

145 ADA m.2.1.

i. İhracatçı devletin iç piyasasındaki satışlar, olağan ticari koşullarda yapılmıyorsa (örneğin satışlar üretim maliyetinin altındaysa),
ii. İç piyasadaki satış hacmi düşükse.

Sayılan hallerde ADA, dampingin ihraç fiyatının üçüncü bir devlete ihraç edilen benzer bir ürünün karşılaştırılabilir fiyatı veya ithal edilen ürünün üretim maliyetine, genel giderler, satış giderleri, idari giderler ve karın ilave edilmesi ile elde edilecek hesaplanmış değeri ile karşılaştırılarak belirlenmesine izin vermektedir.[146]

Anti-damping vergisinin uygulanabilmesi için, "anti-damping soruşturması sonunda dampingli ithalatta mutlak anlamda veya üretime ya da tüketime oranla belli bir artış olması" veya "bu tür ithal mallarının fiyatlarının, benzer yerli ürünlerin fiyatlarını kırması, düşürmesi ya da söz konusu fiyatın artmasını engellemesi" ve "bunların sonucu olarak, ithalatçı devletin yerli endüstrisinin zarar görmesi veya zarar tehdidi altında olması" gerekir.[147]

DTÖ uyuşmazlık çözümü mekanizması içinde çıkan uyuşmazlıkların büyük çoğunluğu üye devletlerin anti-damping uygulamalarından kaynaklanmaktadır.[148] Çalışmada incelenecek olan uyuşmazlık da Türkiye açısından sonraki gelişmeler açısından önem taşımaktadır.

b. Uyuşmazlığın Ortaya Çıkış Nedenleri

Biri 23 Aralık, diğeri 26 Aralık 1998 tarihinde olmak üzere Al Ezz ve Alexandria adlı iki Mısır Demir-Çelik firması, "Mısır Ticaret Politikaları Bölümü" ile "Mısır Soruşturma Otoritesi"ne, 1998 yılının ikinci yarısından itibaren Türkiye

146 ADA m.2.2.

147 ADA m.3.

148 Anti-damping ile ilgili olarak DTÖ önüne gelen uyuşmazlıklar için bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_subjects_index_e.htm#anti-dumping_measures.

orijinli ithal edilen bazı demir-çelik ürünlerinde damping uygulandığı ve bunun da yerli endüstriyi zarara uğrattığı gerekçesi ile başvuruda bulunmuştur. Mısır Resmi Gazetesi'nde yapılan bir ilan ile 6 Şubat 1999'da konu ile ilgili bir anti-damping soruşturması başlatılmıştır.[149] 21 Kasım 1999'da Resmi Gazete'de yapılan ilan ile Türkiye orijinli demir-çelik ürünlerinin ithalat veya ihracatında uygulanmak üzere anti-damping vergi oranları yayımlanmıştır.[150] Anti-damping soruşturmasına ilişkin son rapor 21 Ekim 1999'da yayınlanmıştır. Araştırma sonucunda, Türkiye'den ithal edilen demir çelik ürünlerine, %22.63–61 oranlarında *ad valorem* anti-damping vergisi uygulanmaya başlayacaktır. Ardından da konu ile ilgili Türk ihracatçıları harekete geçmiş, uygulanan anti-damping vergilerinin haksız olduğunu iddia etmişlerdir. Yetkili Türk otoritelerinin harekete geçmesi üzerine sorun DTÖ'ne götürülmüştür.

c. Uyuşmazlığın Aşamaları

aa. Genel Olarak

6 Kasım 2000 tarihinde Türkiye, GATT madde XXIII, UÇMM madde 4 ve ADA madde 17.3 uyarınca Mısır'dan, Mısır'ın Türkiye'den ithal edilen demir-çelik ürünlerine uyguladığı anti-damping vergisi ile ilgili olarak istişare talebinde bulunmuştur. Taraflar 3–5 Kasım 2000 ve 3–4 Ocak 2001 tarihlerinde istişarelerde bulunmuşlar ancak sorunu çözememişlerdir. Bunun üzerine Türkiye, 3 Mayıs 2000'de konu ile ilgili bir panel kurulmasını talep etmiştir.[151]

UÇO, Türkiye'nin talebi üzerine 20 Temmuz 2001 tarihli toplantısında UÇMM madde 6'ya uygun olarak uyuşmazlığı çözmek üzere bir panel kurulmasına karar vermiştir. Toplantıda taraflar görev belgesi üzerinde anlaşmışlardır. 18 Temmuz 2001 tarihinde de taraflar başkan Mr. Pelecka, Mr. Daniel Moulis ve Mr.

149 WT/DS211/R, para.2.2.

150 Mısır'ın Türk Firmaları'na uyguladığı vergi oranları: Habaş 22.3; Diler 27.0; Çolakoğlu 45.0; İÇDAŞ 30.0; İDÇ 61.0; Ekiniler 61.0. bkz. (para. 2.3)

151 WT/DS211/R, paras.1.1–3.

Virachai Plasai olmak üzere panel üyeleri üzerinde mutabakata varmışladır.[152] Şili, AT, Japonya ve ABD de üçüncü devlet olarak uyuşmazlığa katılmak istediklerini belirtmişlerdir.

bb. Tarafların İddiaları ve Panel'in Tespitleri

Türkiye, Panel'den Mısır'ın anti-damping vergisi ile ilgili yapmış olduğu soruşturma ve tespitlerinin GATT 1994 madde X.3, ADA madde 2.2, 2.4, 3.1, 3.4, 3.5, 6.1, 6.2, 6.6, 6.7, 6.8. ile I ve II No'lu eklerinin çeşitli paragraflarını ihlal ettiğini, bu nedenle ilgili antlaşmalardan doğan haklarının zarar gördüğünün tespitini talep etmiştir.[153] Mısır ise, uygulamaya koyduğu anti-damping vergisinin GATT 1994 ve ADA'na uygun olduğunun tespitini talep etmiştir.[154] Ardından 21 Mayıs 2001 tarihinde Panel ara raporunu taraflara sunmuş[155]; ancak uyuşmazlığın taraflardan herhangi bir toplantı talebi ya da yazılı öneri gelmemiştir.

Mısır'ın usule ilişkin üç itirazı olmuştur. Öncelikle Türkiye, *prima facie* GATT 1994 ve ADA'nın ilgili hükümlerini ihlal ettiğini kanıtlayamamıştır. İkincisi Türkiye, sunulan yeni delillere koşut olarak bir *de novo* inceleme talep ederek ADA madde 17.6(i)'ye aykırı hareket etmektedir. Son olarak Türkiye, Mısır Soruşturma Makamı'nın soruşturma yaptığı sırada var olmayan yeni deliller sunamayacağını ileri sürmüştür. Ayrıca Türkiye tarafından ileri sürülen ve görev belgesinde yer almayan yeni dava sebeplerinin de reddedilmesi gerektiğini iddia etmiştir.[156]

Panel, ilk itiraz ile ilgili olarak uyuşmazlığın bulunduğu aşamada Türkiye'nin ilk görünüşte iddiasını ispat etmek zorunda olduğuna ilişkin bir düzenlemenin bulunmadığını, ilgili konunun esasa ilişkin aşamaya geçildikten sonra söz konusu olabileceğini ifade etmiştir. İkinci itiraz ile ilgili olarak, Panel'in hiçbir şekilde

---

152 Egypt -Definitive Anti-Dumping Measures on Steel Rebar from Turkey: Bundan sonra WT/DS211/R olarak anılacaktır. WT/DS211/R, paras.1. 4–6.

153 WT/DS211/R, para. 3.1.

154 WT/DS211/R, para. 3.2.

155 WT/DS211/R, paras. 1.7–9.

156 WT/DS211/R, para. 7.4.

soruşturma makamının yerine geçerek yeni baştan *de novo* bir inceleme yapmayacağını ve sadece soruşturma makamının objektif ve önyargısız bir inceleme yapıp yapmadığının tespit edileceğini ifade etmiştir.[157] Son itiraz hakkında ise, soruşturma sırasında sunulmayan delillerin daha sonra Panel tarafından yapılan incelemede dikkate alınmayacağı belirtilmiştir. [158]

Türkiye, öncelikle Mısır'ın ADA madde 3.4'ü ihlal ettiğini, ilgili maddede yer alan listedeki tüm faktörlerin belirtilmediğini iddia etmiştir. İlgili maddeye göre,

> "*Damping uygulanan ithalatın ilgili üretim dalı üzerindeki etkisinin incelenmesi, satış, kar, üretim, pazar payı, üretkenlik, yatırım getirisi veya kapasite kullanımında gerçek ve olası azalma; yurt içi fiyatları etkileyen faktörler; damping marjının büyüklüğü; nakit akışı, stok, istihdam, ücretler, büyüme, sermayeyi ve yatırımları artırma yeteneği üzerindeki gerçek ve olumsuz etkiler de dahil olmak üzere, sanayinin durumu ile ilgili tüm ekonomik faktörlerin ve indekslerin değerlendirmesini kapsayacaktır. Bu liste sınırlı değildir ve bu faktörlerden biri veya birkaçı mutlaka belirleyici bir hükme temel teşkil etmeyebilir*."

Panel, ilk olarak önceki panel ve TO kararlarına paralel bir şekilde bir anti-damping soruşturmasında mutlaka ilgili maddede yer alan faktörlerin tamamının bulunması gerektiğini ifade etmiştir.[159] Mısır ise, Soruşturma Makamı'nın tüm verilerinin bir bütün olarak incelenmesi halinde, yaptığı olan soruşturmanın, ilgili maddedeki tüm faktörleri kapsadığının anlaşılabileceğini belirtmiştir. Panel de, soruşturmaya ilişkin "Gizli Zarar Analizi" (Confidential Injury Analysis) ve Nihai Raporu da inceledikten sonra Mısır'ın sözkonusu faktörlere raporda yer verdiğini tespit etmiştir. Daha sonra bu unsurların gerektiği gibi değerlendirilip değerlendirilmediğini incelemeye başlamıştır. Mısır'ın temel iddiası, Soruşturma Makamı'nın Gizli Zarar Analizi'nin, değerlendirmenin gerektiği gibi yapıldığına bir

---

157 WT/DS211/R, para. 7.13.

158 WT/DS211/R, paras. 7.7–13–21.

159 WT/DS211/R, para. 7.36.

kanıt teşkil ettiğidir. Türkiye de buna karşılık Nihai Rapor'da gerekli değerlendirmenin bulunmadığını ve ayrıca "Gizli Zarar Analizi"nin sadece veri (data) olduğunu, bu verinin madde 3.4'teki "değerlendirme" olarak nitelendirmeye yetmeyeceğini iddia etmiştir. [160]

Panel, yaptığı inceleme sonucunda "üretkenlik", "sermayeyi veya yatırımları artırma kapasitesi üzerindeki gerçek ve olası olumsuz etkiler", "ücretler", "istihdam" faktörlerine ilişkin değerlendirmenin, Soruşturma Makamı'nın Nihai Raporu'nda yer almadığı, "Gizli Zarar Analizi"nde de sadece Al Ezz ve Alexandria National adlı iki yerli firmanın veri tablolarının bulunduğunu tespit etmiştir. Ardından "değerlendirme" kavramının sadece veri toplama anlamına gelmeyip, ayrıca verilerin analiz edilmesi ve yorumlanması gerektiğini de ifade etmiştir.[161] ADA madde 17.6(i) de incelendiğinde görülecektir ki Panel, yetkili otoritelerin maddi vakıaları uygun şekilde belirleyip belirlemediğini ve bu maddi vakıaların objektif ve önyargısız bir şekilde incelenip incelenmediğini araştıracaktır. Anlaşıldığı üzere sadece verilerin toplanması yeterli olmayıp, ilgili verilerin analiz edilerek değerlendirilmeleri de gerekmektedir.[162] Sonuç olarak Panel, Mısır Soruşturma Makamı'nın madde 3.4'te yer alan tüm faktörler ile ilgili olarak tüm verileri toplandığına; ancak tüm faktörlerin değerlendirilmesinde kusurlu davrandığına karar vermiştir.[163]

Türkiye, madde 3.4 ile ilgili olarak ayrıca "kapasite kullanımı" ve "yatırım getirisi"ne ilişkin değerlendirmenin de yetersiz olduğunu iddia etmiştir. Ancak yapılan inceleme sonucunda Panel, Mısır'ın ilgili faktörleri değerlendirme konusunda adıgeçen maddeye aykırı davranmadığına karar vermiştir.[164]

Türkiye, Mısır Soruşturma Makamı'nın ADA'nın "zarar tespiti" başlıklı 3.1 ve 3.2. maddelerini de ihlal ettiğini ileri sürmüştür. ADA madde 3.1'e göre,

---

160 WT/DS211/R, paras. 7.36–7.38.

161 WT/DS211/R, paras. 7.41–7.44.

162 Panel, görüşünü desteklemek için *US-Hot Rolled Steel* Davası'na atıf yapmıştır.

163 WT/DS211/R, paras.7.45–7.51.

164 WT/DS211/R, para. 7.66.

".....yapılacak bir zarar tespiti olumlu delile dayanacak ve (a) dampingli ithal ürün hacminin ve dampingli ithal ürünlerin fiyatı üzerindeki etkisinin ve (b) bu ithalatın sonuçta bu ürünlerin yerli ürünler üzerindeki etkisinin nesnel bir incelemesini içerecektir."

ADA madde 3.2'ye göre,

"*Soruşturmayı yürüten yetkililer, dampingli ithal ürün hacmi ile ilgili olarak, dampingli ithalatta mutlak anlamda veya ithalatı yapan Üye'nin üretim veya tüketiminde göreli olarak önemli bir artış olup olmadığını inceleyecektir. Soruşturmayı yürüten yetkililer, dampingli ithalatın fiyatlar üzerindeki etkisi ile ilgili olarak, ithalatçı Üye'nin benzer ürün fiyatı ile karşılaştırıldığında, dampingli ithal ürünlerde önemli ölçüde bir fiyat baskısı yapılıp yapılmadığını veya bu tür ithalatın etkisinin fiyatları.....*"

Panel yaptığı inceleme sonucunda Türkiye'nin, Mısır Soruşturma Makamı'nın fiyat düşürme analizinde önyargısız ve objektif davranmadığı ve fiyat düşürmesinin objektif bir delile dayanmadığı iddiasını reddetmiş, Türkiye'nin iddiasını kanıtlayamadığına karar vermiştir.[165]

Ardından Türkiye, başlatılan soruşturmanın niteliğinin sonradan değiştirildiğini, bu nedenle de, sorumlulara soruşturmanın sonraki aşamasında menfaatlerini yeterince savunma imkânı verilmediğini ileri sürülmüştür. Öncelikli olarak Türk makamlarından istenen deliller *maddi zarar tehdidi* ile ilgili iken, daha sonra soruşturma *maddi zarar tespitine* dönüştürülmüş, yetkili mercilerin kendilerini savunabilmeleri için gerekli delilleri sunma imkânları da olmamıştır. Bu nedenle de ADA'nın delil başlığını taşıyan 6. maddesinin ilk iki paragrafı ihlal edilmiştir. İlgili düzenlemelere bakılacak olursa,

---

165 WT/DS211/R, para.7.76.

ADA madde 6.1'e göre,

"Herhangi bir damping soruşturmasında, yetkili mercilerin talep ettikleri bilgiler ilgili tüm taraflara bildirilecek ve kendilerine sözkonusu soruşturma açısından ilgili gördükleri tüm delilleri yazılı olarak sunmaları için yeterli fırsat tanınacaktır…"

ADA madde 6.2'ye göre,

"*Damping soruşturması boyunca, ilgili tüm taraflar kendi menfaatlerini tam olarak savunma fırsatına sahip olacaklardır. Bu amaçla yetkili merciler karşıt görüşlerin sunulabilmesi ve iddiaları çürütücü savların ileri sürülebilmesi için talep edildiğinde ilgili tüm taraflara karşıt çıkarları olan taraflarla biraraya gelme fırsatı tanıyacaklardır…."*

İlgili maddelerden de anlaşıldığı üzere yetkili Türk makamlarına kendilerini savunabilmeleri için her türlü imkânın tanınması gerekmektedir. Fakat Türkiye'nin iddia ettiği gibi Mısır, bu maddelerden kaynaklanan yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmemiştir. Ancak Panel, yaptığı inceleme sonucunda Türkiye'nin sözkonusu iddiasını kanıtlayamadığına karar vermiştir.[166]

Konu ile bağlantılı olarak Türkiye, ayrıca Mısır Soruşturma Makamı'nın damping soruşturması sırasında iki Türk ihracatçı firmasına başvurduğunu, ancak bu ihracatçılardan gerekli bilgiyi sağlamada kusurlu davranarak sözkonusu iki Türk ihracatçısına daha fazla açıklama yapma fırsatı vermeye yönelik tespitlerini bildirmeyerek ADA madde 6.8 ve Ek II'nin 5 ve 6. paragrafına aykırı hareket ettiğini iddia etmiştir.[167]

---

166 WT/DS211/R, paras. 7.85-.7.86–7.96.; Türkiye, ayrıca yapılan soruşturmanın ADA madde 3.1 ve 3.5'e de aykırılık teşkil ettiğini iddia etse de bu iddia Panel tarafından kabul edilmemiştir. WT/DS211/R, para.7.1.

167 WT/DS211/R, para.7.143.

ADA madde 6.8'e göre,

"*İlgili herhangi bir tarafın makul bir süre içinde gerekli bilgileri vermeyi reddettiği veya bu bilgileri başka şekillerde vermediği veya soruşturmayı engellediği durumlarda, mevcut gerçekler esas alınarak olumlu veya olumsuz ön ve nihai belirlemeler yapılabilir. Bu paragraf uygulanırken Ek II hükümlerine uyulacaktır*."

İlgili maddede yer alan "gerekli bilgi"nin ne anlama geldiği dava açısından önemlidir. Burada dikkat edilecek olursa "istenen" ya da "talep edilen" değil; "gerekli" bilgi ifadesi kullanılmıştır. Bunun ne anlama geldiğinin tam olarak anlaşılması için ADA'nın II No'lu Eki'ne bakmak gerekir. Sözkonusu ilişki daha önce *US-Hot-Rolled Steel* Davası'nda TO[168], *Argentina-Ceramic Tiles* Davası'nda Panel[169] tarafından da teyit edilmiştir. İlgili Ek, Tokyo Müzakereleri sırasında geliştirilmiş, Uruguay Müzakereleri sonucunda hemen hiç değiştirilmeden ADA'nın II No'lu Eki olarak kabul edilmiştir.[170] Ek II'nin 3. ve 5. paragrafları birlikte incelendiğinde gerekli bilginin ne olduğu anlaşılabilecektir. Sözkonusu düzenlemelere bakılacak olursa, Ek II 3. paragrafa göre,

"*Doğruluğu tespit edilebilen, gereksiz zorluklara neden olmadan soruşturmada kullanılabilecek uygun bir şekilde ve zamanında sunulmuş ve yetkili mercilerce talep edilen şekilde veya bilgisayar dilinde verilmiş her türlü tespit yapılırken dikkate alınmaktadır. ...*"

Ek II 5. Paragrafa göre,

"*Verilen bilgiler her açıdan ideal olmasa bile, ilgili tarafın her türlü gayreti göstermiş olması koşuluyla, bu durum yetkili mercilerin bu bilgileri dikkate alması için haklı bir neden oluşturmamalıdır.*"

---

168 "US-Anti-Damping Measures on Certain Hot-Rolled Steel Products from Japan" ("*US-Hot-Rolled Steel*"), WT/DS184/AB/R, para. 82.

169 *Argentina-Ceramic Tiles,* WT/DS189/R.

170 WT/DS211/R, para. 7.154.

İlgili hükümlerden anlaşıldığı üzere ilgili dava açısından özellikle 3. paragrafta geçen "doğruluğu tespit edilebilen" ifadesi önem taşımaktadır.[171] Ayrıca 5. paragrafta geçen "ilgili tarafın her türlü gayreti göstermiş olması" ifadesi Türkiye'nin iddiası ile yakından ilgilidir. Yine ilgili davada Türkiye'nin de iddiası dikkate alındığında II No'lu Ek'in 6. paragrafının da dikkate alınması gerekmektedir. İlgili düzenlemeye göre,

"*Herhangi bir delil ya da bilginin kabul edilmemesi halinde, bunun nedenleri, ilgili tarafa derhal bildirilecek ve ilgili taraf soruşturmanın zaman sınırlarını gözönünde bulundurarak makul süre içinde başka açıklamalar yapma fırsatına sahip olacaktır. Bu açıklamalar yetkili mercilerce yeterli görülmediği takdirde, bu delil ya da bilgilerin reddedilme nedenleri yayımlanan tespitlerde belirtilmelidir*."

Ardından Panel, ilgili hükümleri gözönünde bulundurarak Türk ihracatçılarının ve Mısır Soruşturma Makamı'nın sorumluluklarını yerine getirip getirmediklerini incelemiştir. Öncelikle Çolakoğlu, Diler, Habaş adlı firmaların gerekli bilgiyi temin edip etmediği incelenmiştir. Yapılan inceleme sonunda Panel, ilgili firmaların üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirdikleri sonucuna ulaşmıştır.[172] Diğer iki firma, İçdaş ve İDÇ de Mısır Soruşturma Makamı'ndan 19 Ağustos 1999'da aynı içerikli soruşturmaya ilişkin bir mektup almıştır. Adıgeçen firmalardan 1–15 Eylül tarihleri arasında bir cevap vermeleri istenmiştir.[173] Ardından da karşılıklı gerekli yazışmalar yapılmış, ilgili firmalar zamanında mektubu yanıtlamış ve sorumluluklarını yerine getirmişlerdir. Ancak Mısır Soruşturma Makamı, ilgili firmalara daha fazla açıklama yapma fırsatı vermeyerek, firmaların menfaatlerini savunma haklarını ellerinden almıştır. Bu nedenle de Panel, Türkiye'nin iddiasını kabul ederek Mısır'ın ADA madde 6.8 ve II No'lu Eki'nin 6. paragrafını ihlal ettiğine karar vermiştir.[174]

---

171 WT/DS211/R, para.7.160.

172 WT/DS211/R, para.7.182.

173 WT/DS211/R, para.7.198.

174 WT/DS211/R, para.7.266.

Türkiye'nin bir başka iddiası da, Mısır Soruşturma Makamı'nın yapmış olduğu soruşturmada sorumlu üreticilerin maliyetleri belirlenirken soruşturmanın yapıldığı dönemde Türkiye'deki yüksek enflasyon oranının dikkate alınmadığı, bu nedenle ADA madde 17.6(i)'de belirtildiği gibi objektif ve önyargısız bir inceleme yapılmadığıdır. Mısır, söz konusu dava sebebinin panel kurulması talebinde yer almadığını ileri sürerek savunmada bulunmuştur. Panel de Mısır'a hak vermiş görev belgesinin hiçbir yerinde ilgili maddeden bahsedilmediğini; en azından ilgili maddenin belirtilmesinin Panel'in inceleme yapabilmesi için bir zorunluluk olduğunu ifade etmiş ve bu konuda inceleme yapmayı reddetmiştir.[175]

Özetlenecek olursa yapılan incelemeler sonucunda önce de ifade edildiği gibi Panel, Mısır Soruşturma Makamı'nın ADA madde 3.4'te sayılan tüm faktörlerin değerlendirmesinde kusurlu davranarak ilgili maddeyi ihlal ettiğine ve Mısır Soruşturma Makamı'nın ADA madde 6.8 ve Ek II paragraf 6'ya aykırı olarak iki Türk ihracatçı firmasına bilgi vermede kusurlu davranarak ilgili firmalara haklarını savunma imkanı vermediğine karar vermiştir.[176] Görüldüğü gibi Türkiye, yapılan damping soruşturması ile ilgili olarak çok sayıda dava sebebi ileri sürmüş olmakla birlikte, sadece ayılan iki dava sebebi kabul edilmiştir.[177]

d. Kararların Kabulü ve İcrası

Panel raporu 8 Ağustos 2002'de yayınlanmış ve tüm üyelere dağıtılmıştır. Daha sonra UÇO, UÇMM madde 19.1'e uygun olarak Panel'in yapmış olduğu tespitlere dayanarak Mısır'ın Türkiye'den ithal edilen demir-çelik ürünleri ile ilgili olarak anti-damping önlemlerini ADA'nın ilgili hükümleri ile uyumlu hale getirmesini tavsiye etmiştir. Taraflardan herhangi biri kararı temyiz etmemiş, tavsiye ve kararların uygulanması için 14 Kasım 2002'de makul süre üzerinde anlaşmaya varılmıştır.

---

175 WT/DS211/R, para.7.141.

176 WT/DS211/R, para.8.2.

177 Reddedilen dava sebepleri için bkz. WT/DS211/R, para. para.8.1.

e. Değerlendirme

Sözkonusu davada her ne kadar Türkiye'nin ileri sürmüş olduğu çok sayıda dava sebebi reddedilmişse de Türkiye'nin haklı olduğu sonucuna varılması önemli bir gelişmedir. Ancak Türkiye'nin verilen kararı neden temyiz etmediği bilinmemektedir. Temyiz edilmesi halinde daha etkin bir sonuç alınarak sonraki devlet uygulamaları açısından bir emsal teşkil etmesi mümkün olabilirdi.

3. *Turkey Measures Affecting the Importation of Rice* (*USA v. Turkey)*

a. Uyuşmazlığın Ortaya Çıkış Nedenleri

Özellikle gelişmiş devletlerin başını çektiği pekçok devlet, kendi çiftçilerine makul bir gelir düzeyi sağlamak gibi iç pazara dönük, masum görünen bir amaçtan yola çıkarak tarım ürünleri dış ticaret piyasasının sapmasına neden olmuşlardır. Seksenli yıllarda doruğa ulaşan bu sorunlar 1986-1994 yılları arasında "Uruguay Turlarında" müzakere edilmiştir.[178] Sonunda da Tarım Antlaşması kabul edilmiştir.[179] Aradan geçen yıllara rağmen tarım halen hemen her ülkede sorunludur. Doha Müzakereleri'nin en önemli gündem maddelerinden biridir.[180] DTÖ

---

178 Devletler, genellikle kendilerine yeterliliklerini artırmak veya tarım ticaretinden pay alabilmek için tarım piyasalarının neoklasik anlamda etkin işleyişini bozucu nitelikte *iç destek*, *ihracat yardımı*, *gümrük tarifeleri* veya *ithalat kotası* uygulamalarına yer vermektedir. Bu uygulamalardan vazgeçilerek daha etkin politikalara geçiş ise Uruguay Müzakereleri sonrasında gerçekleştirilmiştir ki, müzakerelerin 7 yıl sürmesinin en önemli nedeni de tarım olmuştur. Bkz. KIYMAZ, Taylan, **Dünya Tarım Piyasalarında Serbestleşmenin Türk Tarımına Fiyat ve Gelir Yönünden Yansıması,** DPT Yayınları, Ankara, 2008, s.1.

179 AKDER, Halis, "Türkiye Tarım Politikası'nda Destekleme Reformu", s.3. http://www.arip.org.tr/documents/raporlar_makaleler/asomedya.doc.

180 Bkz. Devletler müzakerelerde çıkarlarını korumak, müzakere gruplarına ilişkin belgelere ilgi ve çıkarlarını yansıtmak ve etkin bir konuma sahip olabilmek için yakın menfaat birliği içinde oldukları devletler ile ortak müzakere grupları oluşturmuşlardır. ABD ve AT dışındaki hemen hemen tüm devletler aynı zamanda birden fazla grubun üyesi durumundadır. 27 devletten oluşan AT içinde öncelikle kıyasıya bir iç müzakere süreci yaşanmakta ve bunun sonucu ortak bir pozisyon belirlenmektedir. Başlıca müzakere grupları ABD, AT, G-20, CAIRNS, G-5, G-

kapsamında çıkan pekçok uyuşmazlık da devletlerin koruyucu tarım politikalarından kaynaklanmaktadır.[181] Türkiye açısından da konunun önemi büyüktür. Şu anda Türkiye tarımını yakından ilgilendiren üç süreç birbiri içine geçmiş durumda sürmektedir. Türkiye 2000 yılından bu yana iç pazara dönük bir Tarım Reformu olan "sübvansiyon reformunu" sürdürmektedir. Bir başka ifade ile, tarım için bütçeden yapılan destekleme harcamalarında kısıntı yapılmaktadır. İkincisi Doha müzakerelerinin ikinci aşaması sürmektedir ve henüz bir ilerleme kaydedilememiştir. Türkiye, diğer yandan da AT Ortak Tarım Politikasına uyum çabaları içine girmiştir. Birbirine paralel gelişen bu üç süreç arasında şüphesiz bir uyum olması gerekmektedir.[182]

İncelenecek olan dava da özünde Tarım Antlaşması'ndan kaynaklanan yükümlülükler ile ilgilidir. Somut uyuşmazlığın temelinde Torunlar[183] ve Mehmetoğlu[184] adlı iki firmanın ABD`den Türkiye`ye çeltik ve pirinç ithal etmek için gerekli olan kontrol belgesi taleplerinin yetkili Türk otoriteleri tarafından reddedilmesi yatmaktadır. Torunlar adlı firmanın Eylül 2003 ve Kasım 2003`te yaptığı başvurular "eksik kalemler" ve "imla hataları" gerekçe gösterilerek reddedilmiştir. Aynı firma, 2004 yılının Eylül ayında söz konusu uygulama nedeniyle Türk idare mahkemeleri önünde dava açmış, ardından kontrol belgesi için yeni bir başvuru daha yapmış; ancak başvuru yine reddedilmiştir. Benzer şekilde Mehmetoğlu adlı firmanın ABD`den pirinç ithal etmek için Nisan 2006`da yaptığı başvuru bir ay sonra Tarım ve Köyişleri Bakanlığı (TKB) tarafından "mevcut kanun ve düzenlemelere" göre kontrol belgesi vermenin mümkün olmadığı gerekçesi ile

---

33, G-90, Afrika Grubu, LDC (en az gelişmiş devletler), ACP (Asya Pasifik Devletleri) oluşturmaktadır. Bkz. İMİR, Mustafa, "DTÖ Tarım Müzakereleri, Türkiye'nin Tutumu ve Müzakere Sonuçlarının Türk Tarımına Olası Etkilerinin Nitel Bir Değerlendirmesi" in **Dünya Ticaret Örgütü, Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye**, edt. by AKMAN M. Sait; YAMAN, Şahin, Tepav Yayınları, No:39, Ankara, 2008, ss.136-137.

181 Tarım uyuşmazlıkları atıf???

182 AKDER, s.5.

183 Torunlar Şirketler Grubu`nün faaliyet alanları ile ilgili olarak bkz. http://www.torunlar.com.

184 Mehmetoğlu Şirketler Grubu`nun faaliyet alanları için bkz. http://www.mehmetoglu.com/tr.

reddedilmiştir.[185] Daha sonra başka ithalatçı firmaların açtığı davalarda da benzer şekilde yeni kurallar yürürlüğe girinceye kadar pirinç ithalatı için TKB`nın kontrol belgesi temin edemeyeceği ifade edilmiştir.[186] Türk idare mahkemeleri önünde açılan davalar TKB lehine sonuçlanmış; ancak uyuşmazlığın taraflarınca temyiz edilmemiştir.[187]

b. Uyuşmazlığın Aşamaları

aa. Genel Olarak

Adı geçen firmaların sunduğu belgelere dayanarak ABD, 2 Kasım 1995'te UÇMM madde 1 ve 4; GATT 1994 madde XXII; İthalat Lisansı Antlaşması madde 6; Ticaretle Bağlantılı Yatırım Önlemleri Antlaşması (TBYÖA) madde 8 ve Tarım Antlaşması madde 19`a göre Türkiye'nin ABD'den yapılan pirinç ithalatında uyguladığı kısıtlama nedeniyle Türkiye'den istişare talebinde bulunmuştur.[188] 15 Kasım tarihinde Avustralya[189] ve Tayland[190] da UÇMM madde 4 ve 10'a dayanarak istişarelere katılma iradelerini belirtmişlerdir.[191]

İstişarelerden bir sonuç alınamaması üzerine ABD, 6 Şubat 2006'da panel kurulması talebinde bulunmuş[192] ve 17 Mart 2006'da UÇO toplantısında ilgili talebe dayanarak panel kurulmasına karar verilmiştir. 20 Temmuz 2006'da Genel Direktör

185 *Panel Report on Turkey Measures Affecting the Importation of Rice* (bundan sonra WT/DS334/R olarak anılacaktır.) paras. 2.58–2.59.

186 WT/DS334/R, paras. 2.60–2.61.

187 WT/DS334/R, para. 2.69.

188 İstişare talebi için bkz., *Turkey Measures Affecting the Importation of Rice*, WT/DS334/1 No`lu DTÖ Belgesi.

189 Bkz. WT/DS334/2 No`lu DTÖ Belgesi.

190 Bkz. WT/DS334/3 No`lu DTÖ Belgesi.

191 Uyuşmazlık ile ilgili esaslı menfaati bulunan üye devletlerin davaya üçüncü taraf olarak katılmaları mümkündür. Bkz. UÇMM m.10.

192 Bkz. WT/DS334/4 No`lu DTÖ Belgesi.

tarafından ABD'nin talebi üzerine UÇMM madde 8'e uygun olarak bağımsız panel üyeleri belirlenmiştir.[193]

Arjantin, Avustralya, Çin, Mısır, Avrupa Toplulukları, Kore, Pakistan ve Tayland da davaya üçüncü devlet olarak katılmıştır.[194] Panel, 3 Mayıs 2007'de ara raporunu açıklamış, 1 Temmuz`da da taraflar Panel'e ara rapor ile ilgili yazılı görüşlerini sunmuşlardır.[195]

Panel, mevcut uyuşmazlığı incelemeye geçmeden önce pirincin tanımını yapmayı yerinde görmüştür. Pirincin önemi, yetiştiği yerler, türleri ve üretim miktarları ile ilgili çeşitli veriler sunmuş; Türkiye`nin pirinç üretimi ve tüketimi ile ilgili çeşitli istatistikî incelemeler yapmıştır. Ardından da, Türkiye'deki pirinç ile ilgili mevzuat hakkında bilgi vermiştir.[196]

Türkiye`de yerli pirinç üreticileri için bir kayıt sistemi bulunmaktadır. İlgili kayıt sisteminin hukuki dayanağı olan Çiftçi Kayıt Sistemi Yönetmeliği[197]'nin 6. maddesine göre, çiftçilerin, bu sisteme kayıt yaptırmaları, kontrollerinin sağlanması ve sistemin güncellenmesi gerekmektedir. Belirtilen yönetmeliğin amacı, 1. maddesinde "sağlıklı tarım politikalarının oluşturulması için kurulan Çiftçi Kayıt Sisteminin güncellenmesi, geliştirilmesi ve tarımsal desteklemelerin denetlenebilir, izlenebilir bir şekilde yürütülmesinin sağlaması" olarak belirlenmiştir.

İthal pirinç ile ilgili olarak ise, uyuşmazlığın ortaya çıktığı tarihte iki farklı düzenleme bulunmaktadır. İlki, Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından düzenlenen

---

193 Bkz. WT/DS334/5/Rev. 1 para. 1.; Panel, İsveç, Japon ve Güney Afrika vatandaşı olan üç kişiden oluşmuştur.

194 Bkz. WT/DS334/5/Rev.1, para.5.

195 Bkz. WT/DS334/R, para. 1.10.

196 Ayrıntılı olarak bkz. WT/DS334/R, paras. 2.5-2.28.

197 15.04.2005 tarih ve 25.778 sayılı RG`de yayımlanmıştır. Ayrıca bkz. http://www.tarim.gov.tr/mevzuat/yonetmelik_son/ciftci_kayitsistemi_yonetmeligi.doc. (20 Ekim 2007).

"2006/5 sayılı Dış Ticarette Standardizasyon Tebliği"`dir.[198] İlgili tebliğe göre, *tarife kontenjanı kapsamı dışında* bağlı vergi oranı[199] üzerinden ya da altında gümrük vergisi ödeyerek pirinç ithalat etmek için tamamlanması gereken üç aşama bulunmaktadır. İlk aşamada, ithalatçının TKB'dan 12 ay süre ile geçerli olan bir kontrol belgesi alması; ikinci aşamada, bu belgenin ithalatın gerçekleşeceği gümrük idaresine ve ithalat gerçekleştikten sonra son aşamada ise, diğer ilgili belgeler ile birlikte TKB`na ibraz edilmesi gerekmektedir.[200]

Panel süreci devam ederken, 2007 yılının Ocak ayında 2006/5 sayılı tebliğin yerini 2007/21 sayılı tebliğ[201] almış olmakla birlikte, pirinç ithalatı rejiminde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

Pirinç ithalatı ile ilgili ikinci düzenleme ise, *tarife kontenjanı kapsamında* pirinç ithalatına ilişkin 2005/9315 sayılı Bazı Çeltik ve Pirinç Ürünleri İthalatında Tarife Kontenjanı Uygulanması`na Dair Karar[202]'dır. İlgili karar ile pirinç ürünlerinin ithalinde tarife kontenjanı uygulanmaya başlanmış ve 1 Kasım 2005–31 Temmuz 2006 tarihleri arasında geçerli olmak üzere bir tarife kontenjanı

198 31.12.2005 tarih ve 26.040 sayılı RG'de yayımlanmıştır.

199 Bağlı vergi oranı (bound rate) uluslararası antlaşmalar sonucunda bir devletin verdiği gümrük tavizini yansıtmaktadır. GATT çerçevesinde öncelikle gümrük tarifelerinin indirilmesi üzerinde yoğunlaşılmıştır. Her üye ülkenin taviz listesinde yer alan oranlar bağlı oranlar olarak adlandırılmakta ve ülkeler, uygulamada sözkonusu oranların üzerine çıkamamaktadır. Bir başka ifade ile sözkonusu oranlar o üye ülke bakımından bağlayıcı olmakta ve önemli ticaret partnerleriyle telafi amacıyla müzakere etmeksizin artırılamamaktadır. Bkz. http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=194&icerikID=293&dil=TR (20 Ekim 2007). Türkiye'ye pirinç ithalatı için DTÖ müzakereleri sonucunda kabul edilen bağlı vergi oranı (MFN rate olarak da ifade edilmektedir) *ad valorem* olarak %45'tir. Yürürlükte olan vergi (applied rate) oranı ise, pirincin türüne bağlı olarak (kahverengi ve beyaz) %36 ve %45'tir. Bkz. WT/DS334/R, para. 2.30.

200 Bkz. WT/DS334/R, para. 2.34.

201 RG., 17.01.2007, S. 26406

202 RG. 01.07.1995, S.22300.

açılmıştır.[203] Tarife kontenjanı kapsamında pirinç ithalatı yapabilmek için ise, Dış Ticaret Müsteşarlığı`ndan ithal lisansı alınması zorunludur. Daha sonra tarife kontenjanı kapsamı dışında pirinç ithalatında olduğu gibi bu lisansın ithalatın yapılacağı yetkili gümrük otoritelerine sunulması gerekir.[204]

TKB Koruma ve Korunma Genel Müdürlüğü belli dönemlerde Tarım Bakanı`na kontrol belgesi taleplerini geçici olarak askıya almasını tavsiye etmiş ve Bakan`dan bu konuda onay alınmıştır. İlgili tavsiyeler, kabul mektubu (letters of acceptance) adı verilen belgeler ile gerçekleştirilmiştir. Bu mektuplar önce TKB Genel Müdürü tarafından imzalanmakta ve daha sonra da TKB tarafından tavsiye adı altında onaylanmaktadır.[205] ABD tarafından bu konuya ilişkin Panel'e çok sayıda belge sunulmuş olmasına rağmen, Türkiye tarafından aksini kanıtlayacak yeterli delil ibraz edilememiştir.[206] Bu belgelerin niteliği taraflar arasında çok tartışılmıştır. ABD`ye göre kontrol belgesi taleplerini yerine getirme konusunda TKB yetkili olup, ilgili talepleri karşılamaması iç hukuk açısından bağlayıcı sonuçlar doğurmaktadır. Türkiye ise, tavsiye niteliğindeki bu belgelerin, hukuki değil, siyasi olduğunu iddia etmiştir.[207]

bb. Tarafların İddiaları ve Panelin Tespitleri

Panel kurulduktan sonra 24 Mart 2006`da Türk Devlet Bakanlığı tarafından ABD Dış Ticaret Bakanı`na, sorunun görüşmeler yolu ile çözümlenebileceğine dair bir mektup gönderilmiştir. Bu mektupta kontrol belgelerinin 1 Nisan 2006`dan itibaren verilebileceği ifade edilmiştir.[208] Ancak bu konuda bir gelişme olmamıştır.

---

203 Açılan tarife kontenjanı kapsamında ithalat için çeltikte *ad valorem* olarak %34 yerine %20; pirinçte ise, türüne bağlı olarak %36 ve %45 yerine %23 ve %43 oranında gümrük vergisi ödenmesi gerekmektedir. Bkz. WT/DS334/R, para. 2.77.

204 WT/DS334/R, para. 2.96.

205 WT/DS334/R, para. 2.110.

206 WT/DS334/R, paras. 2.111–2.113.

207 WT/DS334/R, paras. 2.118–2.121.

208 WT/DS334/R, para. 2.122.

ABD, panel kurulması talebinde[209],

a. Tarife kontenjanı kapsamı dışında pirinç ithalatı için gerekli olan kontrol belgesi taleplerinin, yetkili Türk otoriteleri tarafından sürekli reddedilmesi ile GATT 1994 madde XI:1; Tarım Antlaşması madde 4.2; İthalat Lisansı Antlaşması madde 1.4(a) ve 1.4(b); GATT 1994 madde X.1 ve X. 2 ile İthalat Lisansı Antlaşması madde 3.5(e) ve 3.5(f)`nin,
b. Tarife kontenjanı kapsamında pirinç ithalatı yapmanın, belli miktarda yerli pirinç alma şartına bağlanması ile GATT 1994 madde III.4; GATT 1994 madde XI:1; TBYÖA madde 2.1 ile I No`lu Eki`nin 1. paragrafı ve Tarım Antlaşması madde 4.2'nin,
c. Türkiye`nin tarife kontenjanı kapsamında pirinç ithalatında tarife indirimini sevk ve idare edişi ile İthalat Lisansı Antlaşması madde 3.5(h)'nin,
d. Türkiye`nin genel olarak pirinç ithalatını sevk ve idare edişi ile GATT 1994 madde XI; Tarım Antlaşması madde 4.2 ve İthalat Lisansı Antlaşması madde 1.6'nın, ihlal edildiğini ileri sürmüştür.[210]

Türkiye, söz konusu iddialara karşı çıkarak cevap vermiştir.[211] Panel ara raporunu 3 Mayıs 2007`de açıklamıştır. 1 Temmuz`da da taraflar ara rapor ile ilgili yazılı görüşlerini sunmuşlardır.[212] Panel, davanın esasına geçmeden önce Pakistan'ın üçüncü devlet olarak katılamayacağına ilişkin Türkiye`nin ileri sürdüğü bir usul itirazını reddetmiştir. Arjantin, Avustralya, Çin, Mısır, AT, Kore ve Tayland üçüncü devlet olarak panel sürecine katılma taleplerini, Panel'in kurulmasına karar verilen 17 Mart 2007 tarihinde ya da takibindeki 10 gün içinde bildirmişler; ancak Pakistan, ilgili talebini 15 Ağustos 2007`de belirtilen süreler geçtikten ve Panel üyeleri

---

209 Panel kurulması talebi, davanın kapsamının belirlenmesi açısından son derece önemlidir. Panel önüne gelen somut bir uyuşmazlıkta UÇMM m.17'de düzenlenen görev belgesi kapsamı içinde yargı yetkisini kullanabilecektir. Görev belgesi de, panel kurulması talebinin içeriğine göre belirlenmektedir.

210 WT/DS334/R, paras. 3.1–3.2.

211 Ayrıntılı olarak bkz. WT/DS334/R, para. 3.3.

212 WT/DS334/R, para. 5.1

belirlendikten sonra yapmıştır.[213] Üçüncü devletler ile ilgili düzenlemelerin yer aldığı UÇMM madde 10, bu konuda herhangi bir düzenleme içermemektedir. Panel bu itirazı incelerken benzer bir sorunun dile geldiği *EC-Export Subsidies on Sugar (Australia)* davasına[214] atıf yaparak panelin teşekkülünü olumsuz şekilde etkilemeyecek ve panel sürecini engellemeyecek nitelikteki üçüncü devlet taleplerinin kabul edilebileceğini ifade etmiş ve Pakistan'ın davaya katılmasında bir sakınca görmemiştir.[215]

Mevcut uyuşmazlıkta ispat yükü, yerleşmiş uygulamalara göre öncelikle davacı taraf ABD'de olup, ABD'nin ileri sürdüğü DTÖ kurallarına aykırılık iddialarını kanıtlaması gerekmektedir. Eğer bunu yapabilirse ispat yükü Türkiye`ye geçecek ve bu durumda Türkiye'nin bunun aksini kanıtlaması gerekecektir.[216]

i. Kontrol Belgesi Taleplerinin Reddine İlişkin Tarafların İddiaları ve Panelin Tespitleri

Türkiye, pirinç ithalatı için TKB`dan kontrol belgesi alınması gerektiğini doğrulamıştır. Bununla birlikte söz konusu belgeler idari nitelikte formlar olup, sadece gümrük amaçlıdır ve hiçbir şekilde ne ithalat lisansı ne de miktar kısıtlaması olarak nitelendirilebilir. Bir başka ifade ile *de jure* ya da *de facto* bir "yasaklama" ya da "sınırlama" yoktur. ABD`nin iddia ettiği gibi Tarım Antlaşması`nın 4.2. maddesi anlamında "ihtiyari lisans uygulaması" ya da "miktar kısıtlaması" sözkonusu değildir. Bireysel nitelikteki bazı kontrol belgesi taleplerinin reddi, sürekli ya da genel bir ret anlamına gelmemektedir.[217]

Panel öncelikle dava konusu önlemi tespit etmeye karar vermiş ve "*2003 yılının Eylül ayı ve sonrasında belli dönemlerde Türkiye`nin tarife kontenjanı*

213 WT/DS334/R, para. 6.1.

214 Panel Report on *European Communities-Export Subsidies on Sugar, Complaint by Australia*, WT/DS265/R, para. 2.3

215 WT/DS334/R, paras. 6.7–6.9.

216 WT/DS334/R, para. 7.9.

217 WT/DS334/R, paras. 7.17–7.20.

kapsamı dışında pirinç ithalatı için gerekli olan belgeleri vermeyi sürekli reddetmesi ya da belgeleri temin etmemesi" olarak belirlediği dava konusu önlem üzerinden analizini yapmaya başlamıştır.[218] Ardından da sözkonusu önlem ile ABD`nin ileri sürdüğü DTÖ kurallarını incelemeye geçmiştir. Panel, öncelikle sözkonusu düzenlemeleri ayrıntıları ile incelemiş ve bunları hangi sıra içinde ele alacağına karar vermiştir.[219]

Panel'e göre, GATT 1994 madde XI.1 ve Tarım Antlaşması madde 4.2'nin aksine, İthalat Lisansı Antlaşması`nın hükümleri ile GATT 1994 madde X.1 ve X.2, benzer nitelikteki önlemlerin bizatihi asıl içeriklerinden çok, onların sevk ve idaresi ya da uygulanması ile ilgilidir.[220] Panel, somut uyuşmazlıkla ilgili olarak yaptığı analizde, GATT 1994 madde XI.1 ve Tarım Antlaşması madde 4.2`nin ihlal edildiği sonucuna varırsa, Türkiye`nin söz konusu önlemi idare edişi ile ilgili inceleme yapmanın gerekmeyeceğini belirtmiştir.[221] Ardından da söz konusu maddeleri incelemeye başlamıştır.

Panel, bu iki maddenin sınır önlemlerine uygulanan benzer nitelikte hükümler olduğunu ifade etmiş; ancak Tarım Antlaşması`nın 4.2. maddesinin mevcut uyuşmazlık açısından daha *özel* nitelikte ve *ayrıntılı* olduğunun da altını çizmiştir.[222] Buna koşut olarak dava konusu önlemi, öncelikle Tarım Antlaşması`nın 4.2. maddesine göre incelemeye başlamıştır. ABD`ye göre Türkiye`nin tarife kontenjanı kapsamı dışında pirinç ithalatı için gerekli olan kontrol belgesi taleplerini sürekli

---

218 WT/DS334/R, para. 7.31.

219 Ayrıntılı olarak bkz. WT/DS334/R, paras. 7.32–7.37.

220 TO da *EC-Poultry* davasında GATT 1994 madde X'un genel olarak, ilgili önlemlerin içeriklerinden çok yayımlanma ve idare edilişleri ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Appellate Body Report on *European Communities-Measures Affecting the Importation of Certain Poultry Products*, WT/DS69/AB/R, para. 115.; Benzer bir değerlendirme, İthalat Lisansı Antlaşması`nın hükümleri ile ilgili olarak *EC-Bananas III* davasında yapılmıştır. Bkz. Appellate Body Report on *European Communities- Regime Importation, Sale and Distrubition of Bananas,* WT/DS27/AB/R, para. 200.

221 WT/DS334/R, para. 7.41.

222 WT/DS334/R, para. 7.48.

reddetmesi ya da belgeleri temin etmemesi, bu maddede yer alan gümrük vergisine dönüştürülmesi gereken türden bir "ithalatta miktar kısıtlaması" ya da "ihtiyari ithalat lisansı" uygulaması örneğidir.[223] İlgili maddeye göre,

> "*Madde 5 ve Ek 5`te aksi belirtilmedikçe, Üyeler, normal gümrük vergisine dönüştürülmesi gereken türden önlemleri*[224] *muhafaza edemez, bunlara başvuramaz ya da bunları yeniden uygulamaya koyamazlar*."

TO, daha önce *Chile-Price Band System* davasında, amacı pazara giriş koşullarını kolaylaştırmak olan bu maddenin, ilgili antlaşmanın amacının temini bakımından önemini vurgulamıştır.[225] Uruguay Round müzakereleri sırasında Antlaşma`yı kaleme alanlar, tarım ürünleri ithalatının hacmini daraltan ya da azaltan veya fiyatlarını etkileyen bazı tarife dışı engellerin, gümrük vergilerine dönüştürülmesini temin etme konusunda anlaşmışlardır.[226]

---

223 WT/DS334/R, para. 7.51.

224 Bu önlemler, ithalatta miktar kısıtlamalarını, değişken ithal vergilerini, minimum ithalat fiyatlarını, ithalat izninin verilmesindeki düzensizlikleri, devlet ticari teşebbüsleri yolu ile sürdürülen tarife dışı önlemleri, gönüllü ihracat kısıtlamalarını ve olağan gümrük vergisi dışındaki benzer koruma önlemlerini içerir.

225 Appellate Body Report on *Chile-Price Band System and Safeguard Measures Relating to Certain Agricultural Products*, WT/DS207/AB/R, para. 201.; Tarım Antlaşması`nın giriş bölümünde "*mutabık kalındığı şekli ile uzun dönemde amacın adil ve serbest pazara dayalı bir tarım ticaret sistemi oluşturmak olduğu, destek ve koruma önlemleri ile ilgili taahhütlerin müzakere yolu ile güçlendirilmiş ve daha etkili işleyen GATT kuralları ve disiplinin oluşturulması ile bir reform sürecinin başlatılması gerektiği, bu uzun dönem hedefinin dünya tarım pazarlarındaki kısıtlamaları ve bozulmaları önleyecek tarımsal destek ve korumada önemli miktarda kademeli indirimlerin mutabık kalınmış bir dönemde uygulanması yoluyla sağlanacağı, pazara giriş; iç destek; ihracat rekabeti alanlarında spesifik ve bağlayıcı taahhütlere girmeyi kabul eden.....*" ifadesiyle amacı geniş kapsamlı bir şekilde belirlenmiştir.

226 Bkz. Appellate Body Report on *Chile-Price Band System and Safeguard Measures Relating to Certain Agricultural Products*, WT/DS207/AB/R, para. 200.

Panel'in somut uyuşmazlıkta çözmesi gereken husus, dava konusu önlemin belirtilen maddede yer alan türden olağan gümrük vergisine dönüştürülmesi gereken bir "ithalatta miktar kısıtlaması" ya da "ihtiyari lisans uygulaması"nın olup olmadığıdır.[227] Önce de ifade edildiği gibi, ispat yükü öncelikle şikâyetçi taraf ABD`dedir. ABD iddiasını kanıtlamak için aralarında konuya ilişkin davalarda temin edilen belgelerin de bulunduğu çok sayıda delil sunmuştur.[228]

Türkiye, ABD tarafından sunulan belgelerin doğruluğunu tartışma konusu yapmamış[229] olmakla birlikte, kontrol belgelerinin niteliği konusunda ABD ile görüş ayrılığına düşmüştür. ABD sunmuş olduğu delillere dayanarak Türkiye'nin kontrol belgesi uygulamasının, ihtiyari nitelikte olduğunu iddia etmiştir.[230] Türkiye ise, söz konusu iddiaları reddetmiş ve Tarım Bakanı'ndan alınan ilgili onayların pirinç ithalatının engellendiği anlamına gelmeyeceğini ileri sürmüştür. Türkiye'nin ithalat mevzuatında bu konuda herhangi bir değişiklik yapılmadığını, bireysel nitelikteki bazı ret işlemlerinin genel bir ret olarak yorumlanamayacağını belirtmiştir. Türk idare mahkemelerinin vermiş olduğu kararlarda Tarım Bakanı'nın onaylarına dayanılmış olmasına da hukuki bir önem atfedilmemelidir. ABD Ticaret

---

227 WT/DS334/R, para. 7. 58.

228 Türkiye`deki pirinç ithalatçı firmalarının ithalat için gerekli olan kontrol belgelerinin reddedildiğine dair dokümanların fotokopileri; ilgili mercilerin ret işlemlerine karşı Türk idare mahkemelerinde açılan davalarda ileri sürülen iddiaları gösteren belgelerin fotokopileri; Türk idare mahkemeleri önündeki belirli davalarda kullanılan ve dava konusu olanlar dışında bazı kontrol belgesi taleplerinin de reddedildiği anlamına gelen belgelerin fotokopileri; Türk idare mahkemeleri önündeki konuya ilişkin davalarda TKB avukatlarının sunduğu ve kontrol belgesi taleplerinin reddedilmesinin hukuki dayanaklarını açıklayan savunmaların fotokopileri; TKB Koruma ve Korunma Genel Müdürlüğü tarafından pirinç ithalatı için kontrol belgesi verilmesine geçici olarak ara verilmesi konusunda alınan Bakan onaylarının fotokopileri; Toprak Mahsulleri Ofisi`nin TKB Koruma ve Korunma Genel Müdürlüğü`ne geçici olarak pirinç ithalatı için kontrol belgesi verilmesine ara verilmesi amacı ile gönderdiği yazının fotokopisi; Türk Devlet Bakanlığı'nın ABD Ticaret Temsilciliği`ne gönderdiği resmi yazının fotokopisi. Bkz. WT/DS334/R para.7.62.

229 Bkz. WT/DS334/R, para.7.63.

230 Bkz. WT/DS334/R, para.7.64.

Temsilciliği'ne gönderilen mektup da pirinç ithalatına izin verilmediği şeklinde yorumlanamaz. Sonuç olarak Türkiye`ye göre, ABD iddialarını kanıtlayamamıştır.[231]

Panel Türkiye'nin savunmasını kabul etmemiştir. Panel'e göre, 2003 yılının Eylül ayından itibaren kontrol belgesi taleplerinin reddedildiğini Türkiye kabul etmiş; bunlara neden olarak bazı kalemlerdeki noksanlıklar ve yazım hataları gösterilmiştir. Ayrıca söz konusu ret işlemleri TKB Koruma ve Korunma Genel Müdürlüğü tarafından alınan Bakan onayları ile aynı döneme denk düşmektedir ki, bu durum da Türkiye tarafından kabul edilmiştir. Ancak Panel, tüm bunların Türkiye'nin tarife kontenjanı kapsamı dışındaki pirinç ithalatına izin vermediğini kanıtlamaya yetmeyeceğini ifade ederek, dosyadaki diğer delilleri de incelemeye karar vermiştir.[232]

Bu tür uyuşmazlıklarda TO`nın dava konusu önlemlerin niteliğini belirlerken genellikle devletlerin yerel otoritelerinin tek taraflı iradelerine önem verdiği görülmektedir.[233] Somut uyuşmazlıkta da TKB'dan alınan onaylar periyodik nitelikte olup, ilgili onaylarda pirinç ithalatının askıya alınacağı ifade edilmektedir. Ayrıca alınan her bir onayda önceki onaylara atıf yapılmaktadır. Dolayısıyla bu onaylar Türk hukuku açısından bağlayıcı nitelikte olmasa dahi, söz konusu onayların uygulamada etkili ve hukuk dünyasında sonuçlar doğurmuş olması nedeniyle bu onaylara hukuki bir önem atfetmek gerekmektedir.[234] Dahası Panel, Türkiye'nin pirinç ithalatını geçici olarak askıya alma konusunda yetkili olmadığı iddiasını da ikna edici bulmamıştır; çünkü Tarım Bakanı, periyodik olarak Koruma ve Korunma Genel Müdürlüğü ve Toprak Mahsulleri Ofisi'nden gelen tavsiyeler üzerine, pirinç ithalatının durdurulması talebini içeren belgeleri imzalamıştır. Ayrıca bu durum Türk idare mahkemelerinde açılan davalarda da teyit edilmiştir.[235]

---

231 Ayrıntılı olarak bkz. WT/DS334/R, paras 7.65–7.74.

232 Bkz. WT/DS334/R, paras. 7.77–7.78.

233 Örneğin bkz. Appellate Body Report on *Japon –Taxes on Alcoholic Beverages II,* WT/DS8/AB/R, para.28.

234 Bkz. WT/DS334/R, paras. 7.79–7.81.

235 WT/DS334/R, paras. 7.82–7.83.

Türkiye ise, bu onaylara hukuki bir önem atfedilmemesi gerektiği ve mahkemelerin, Tarım Bakanı`nın yetkisini aşarak *ultra vires* almış olduğu bu kararlara dayanmasının bir önemi olmadığını; Türk mevzuatında kontrol belgesi taleplerinin reddi ile ilgili herhangi bir idari merciye yetki veren *de jure* bir durum bulunmadığını ifade etmiştir. Ancak Panel, Türkiye'nin bu görüşüne katılmamıştır. Panel'in bu konuda inceleme yapması için mutlaka Türk mevzuatında bir düzenleme olması gerekmemektedir. Önemli olan yerel otoritelerin uygulamalarının DTÖ kurallarını ihlal edip etmediğidir; çünkü Panel aksine bir kanıt olmadığı sürece bu otoritelerin uygulamalarının yerel hukuka uygun olduğunu varsayar. Sonuç olarak, Türk mercilerinin uygulamaları ve mahkemelerin vermiş olduğu kararlar *ultra vires* nitelikte olsa bile bu, Türkiye tarafından tarife kontenjanı kapsamı dışındaki pirinç ithalatının askıya alındığı sonucunu değiştirmemektedir.[236] Böylece *prima facie* ABD`nin iddiasını kanıtladığına karar veren Panel, ispat yükünün davalı taraf Türkiye`ye geçtiğine karar vermiştir.[237]

Türkiye iddialarını kanıtlayabilmek için ticaret istatistiklerine bakılması gerektiğini ileri sürmüş; Panel süresince de 2003 ve Kasım 2006 tarihleri arasında 2,242 adet kontrol belgesinin onaylandığını ifade etmiştir. Panel de buna koşut olarak Türkiye`den ilgili süre içerisinde onaylanan ve reddedilen belgelerin fotokopilerini istemiştir. Ancak Türkiye, ilgili bakanlığın bu belgeleri sunmaya yetkili olmadığını; Panel kabul ederse bazılarının fotokopilerinin gizlilik içinde sadece Panel`e verebileceğini ifade etmiştir.[238] İlerleyen süreçte Türkiye, ilgili kontrol belgelerinden ABD ile ilgili olanların adları karartılmak sureti ile ABD`ye gösterilmemek üzere sadece Panel`e sunabileceğini ifade etmiş olmakla birlikte, Bu talep, Panel tarafından UÇMM madde 18.1'e[239] aykırı olduğu gerekçesi ile kabul edilmemiştir.[240] Ayrıca Panel, Türkiye`nin iç mevzuatının söz konusu belgeleri paylaşmaya izin vermiyor olsa dahi, bunun Türkiye`nin somut olayda haklı olduğunu göstermeye

---

236 WT/DS334/R, paras. 7.84–7.85.

237 WT/DS334/R, para. 7.87.

238 WT/DS334/R, paras. 7.89–90.

239 İlgili maddeye göre, Panel ve TO'na yapılan başvurular gizlilik ilkesine göre olacak; ancak uyuşmazlığın taraflarına açık olacaktır.

240 WT/DS334/R, para. 7.100.

yetmeyeceğini ifade ederek delil yetersizliği nedeni ile Türkiye`nin ABD`nin iddialarının aksini kanıtlayamadığına karar vermiştir.[241]

Panel daha sonra, Türkiye`nin 2003 Eylül ayı ve sonrasında belli aralıklarda kontrol belgesi taleplerini temin etmemesi veya reddetmesinin Tarım Antlaşması madde 4.2'de belirtilen türden olağan gümrük vergisine dönüştürülmesi gereken bir önlem olup olmadığını incelemeye başlamıştır. TO`nın *Chile-Price* davasında ifade ettiği gibi, ilgili maddenin 1 no'lu dipnotunda belirtilen önlemler *gösterici* niteliktedir.[242] Önce de belirtildiği gibi ABD, Türkiye`nin belirtilen uygulamasının "ithalatta miktar kısıtlaması" ve "ihtiyari lisans uygulaması" olduğunu iddia etmiştir.[243]

Türkiye ise, sözkonusu uygulamanın ne İthalat Lisansı Antlaşması`nın 1. maddesi anlamında bir ithalat lisansı olduğunu ne de GATT 1994 madde XI anlamında bir miktar kısıtlaması olduğunu iddia etmiştir.[244] Panel burada tekrar *Chile-Price Band System* kararına atıf yaparak 1 no`lu dipnotta belirtilen "değişken ithal vergileri" ile ilgili şeffaflık ve öngörülebilirlik eksikliği nedeniyle ithalatta miktar kısıtlaması sonucunun ortaya çıktığını ifade etmiştir. Somut uyuşmazlıkta da benzer bir durum bulunmakta ve tarife kontenjanı kapsamı dışındaki kontrol belgesi taleplerinin karşılanması konusundaki öngörülebilirlik ve şeffaflık eksikliği nedeniyle pirinç ithalatında bir sınırlama meydana gelmektedir. Sonuç olarak Panel, konu ile ilgili delillerin sözkonusu uygulamanın ithalatta miktar kısıtlaması olduğu sonucuna varmıştır. Yetkili Türk otoritelerinin belli periyotlarda pirinç ithalatını

---

241 WT/DS334/R, paras. 7.106–7.107.

242 AB Report on *Chile-Price Band System and Safeguard Measures Relating to Certain Agricultural Products*, WT/DS207/AB/R, para. 219.

243 WT/DS334/R, para. 7. 110.; İthalatta miktar kısıtlamalarının yasaklanması ile ilgili düzenlemeler GATT sisteminin köşe taşlarından biridir. Miktar kısıtlamaları, ithalatta doğrudan bir yasaklama getirirken, tarifelerin böyle bir etkisi bulunmamaktadır. Ayrıca ithalatta miktar kısıtlamalarının genellikle ticaret saptırıcı bir etkisi olmakta, dağıtımında sorunlar yaşanmakta ve idari yönetimleri şeffaf olmamaktadır. Ancak bu geniş kapsamlı yasağa rağmen, Üyeler bu yola sıklıkla farklı şekillerde başvurabilmektedir. Bkz.WT/DS334/R, para. 7. 112.

244 Ayrıntılı olarak bkz. WT/DS334/R paras. 7.114–7.115.

engellediği ortada olup, bu da olağan gümrük vergisine dönüştürülmesi gereken bir önlem teşkil etmektedir.[245]

Taraflar arasında, "ithal lisansı" ve "ithalat lisansları" kavramlarının yorumu (import licencing and import licences) özellikle de kontrol belgelerinin ithalat lisansı olarak nitelendirilip nitelendiremeyeceği ile ilgili görüş ayrılıkları olmuştur. Türkiye`ye göre söz konusu belge, gümrük sürecindeki açıklığı ve güvenliği temin etmek için ithalatçı hakkında bilgiler içeren, sadece gümrük amaçlı bir belgedir.[246]

Panel ise, ilgili konuda genel bir tanım yapmaktan kaçınmış; ancak yol gösterici nitelikte olan İthalat Lisansı Antlaşması madde 1.1'deki tanıma gönderme yapmıştır: "*Bu Antlaşma`da ithalat lisansı düzenlemesi, ithal eden Üye`nin gümrük bölgesine ithalat yapmanın bir önkoşulu olarak ilgili idari organa başvuru yapılmasını veya (gümrük amacı ile istenenler dışında) başka belgelerin sunulmasını gerektiren ithalat lisansı rejimlerinin işleyişi için kullanılan idari usuller*"[247] olarak tanımlanmaktadır. Dava konusu önlemin aynı zamanda "ihtiyari ithal lisansı" teşkil ettiği hususunda Panel ilk olarak, ithalatta talep edilen her türlü belgenin ithalat lisansı teşkil etmeyeceğini ifade etmiştir. İddia ile ilgili olarak Panel, mutlaka ithalat lisansının bir tanımının yapılması gerekmediğini belirterek, somut uyuşmazlığa münhasır bir tanım yapmayı uygun görmüştür. Buna koşut olarak bir malın ithali için gerekli olan bir belgenin verilmesinin, ithalatçı ülkenin yetkili makamlarınca o malın ticaretinin tazmininde takdire bağlı bir şekilde uygulanıyor olması ya da hiç verilmemesi *ihtiyari ithal lisansı uygulaması* olarak nitelendirilebilir. Türkiye`nin de Eylül 2003`ten itibaren belirli aralıklar ile tarife kontenjanı kapsamı dışında pirinç ithaline ilişkin kontrol belgesi taleplerini geri çevirmiş olmasına ilişkin delillerden bu uygulamanın, Türk otoriteleri tarafından belirli bir malın ithalatına izin verip vermeme konusunda takdiri olarak kullanılan bir araç olduğunu göstermektedir.[248]

---

245 WT/DS334/R, paras. 7.119–121.

246 WT/DS334/R, para. 7.124.

247 "Lisans verme" olarak anılan benzeri diğer usuller.

248 WT/DS334/R, paras. 7.133–7.134.

Sonuç olarak Panel, Türkiye`nin Eylül 2003 ve sonrasında belli dönemlerde tarife kontenjanı kapsamı dışında pirinç ithalatı için gerekli olan kontrol belgelerini temin etmemesi ya da reddetmesinin "ithalatta miktar kısıtlaması" ve aynı zamanda "ihtiyari lisans uygulaması" olduğuna ve böylece Tarım Antlaşması`nın 42. maddesinin 1 no`lu dipnotunda belirtilen türden olağan gümrük vergisine dönüştürülmesi gereken bir önlem olduğuna karar vermiştir.[249] ABD`nin ileri sürmüş olduğu diğer hukuka aykırılıklar nedeniyle ilgili yapmış olduğu tespite istinaden usul ekonomisi uygulamış ve GATT 1994 madde XI.1, madde X.I, madde X.2; İthalat Lisansı Antlaşması madde 1.4(a), madde 1.4(b), madde 3.5 ile ilgili inceleme yapmaya gerek görmemiştir. [250]

ii. Yerli Alım Koşuluna İlişkin Tarafların İddiaları ve Panel'in Tespitleri

ABD, Türkiye`nin tarife kontenjanı kapsamında pirinç ithalatında tarife indiriminden yararlanmayı, belli miktarda yerli pirinç alma koşuluna bağlamasını başka bir dava konusu önlem olarak nitelendirmiş ve bu önlemin TBYÖA madde 2.1 ve Ek. 1(a) paragrafı, GATT 1994 madde III.4, madde XI.1 ve Tarım Antlaşması madde 4.2'yi ihlal ettiğini ileri sürmüştür. ABD, bu iddiaların birbirinden bağımsız nitelikte olduğunu ifade etmiş; ilerleyen süreçte Panel'in Türkiye`nin GATT 1994 madde III.4`ü ihlal ettiğine karar vermesi halinde diğer iddialarla ilgili tespitte bulunmasına gerek olmadığını ifade etmiştir.[251]

Türkiye, tarife kontenjanından yararlanmanın önkoşulunun yerli pirinç alma olduğunu doğrulamış; ancak bunun ABD`nin iddia ettiği gibi ithal pirinç ve yerli pirinç arasındaki rekabet eşitliğini bozduğu iddiasına karşı çıkmıştır. Türkiye`ye göre, söz konusu uygulama hiçbir şekilde pirinç ithalatı ile ilgili bir kısıtlamaya neden olmamaktadır. Tarife Kontenjanı Sistemi "otomatik bir ithalat lisansı sistemi" olduğu için bu uygulama tarife dışı bir engel olarak nitelendirilemez. Ayrıca sözkonusu uygulamaya dayanak oluşturan düzenleme de uzun süredir yürürlükte

249 WT/DS334/R, para. 7.138.

250 WT/DS334/R, para. 7.148.

251 WT/DS334/R, paras. 7.149–7.150.

değildir. Bu nedenle de Panel'den artık yürürlükte olmayan bir düzenlemeye dayanarak herhangi bir tespit yapmamasını veya eğer sorunun çözümü açısından bir tespit yapması gerekiyorsa, bu düzenleme ile ilgili UÇO`ya bir tavsiyede bulunmamasını talep etmiştir.[252] Ayrıca Türkiye, bir daha bu önlemleri yenilemeyeceğini ve bu türden önlemler içeren yeni düzenlemeler yapmayacağını ifade etmiştir. Talebini güçlendirmek için TO`nın *US-EC Certain Products* Davası'nda verdiği kararı emsal göstermiştir. Çünkü davada Panel, uzun süredir yürürlükte olmayan bir önlemin DTÖ Antlaşmaları ile uyumlu hale getirilmesi tavsiyesinde bulunarak hata yapmıştır.[253]

Türkiye, ayrıca *EC-Approval and Marketing of Biotech Products*[254] ve *Dominican-Republic-Import and Sale of Cigarettes*[255] davalarında da Panel'in, uzun süredir yürürlükte olmayan bir önleme dayanarak tavsiyede bulunulmasına gerek olmadığına karar verdiğini belirtmiştir. ABD ise, Türkiye`nin sözkonusu talebine itiraz etmiştir; çünkü Türkiye`nin örnek göstermiş olduğu kararlara konu olan dava konusu önlemler, Panel kurulmadan önce yürürlükten kalkmıştır. Oysaki, somut uyuşmazlıktaki önlem, Panel kurulduktan sonra yürürlükten kalkmıştır.[256]

Panel, öncelikle tarife kontenjanı rejiminin 1 Kasım 2005 ve 31 Temmuz 2006 tarihleri arasında geçerli olduğunu, Panel'in ise 17 Mart 2006'da kurulduğunu belirtmiştir. Sözkonusu rejime hukuki dayanak oluşturan 10 Ağustos 2005 tarihli 2005/9315 sayılı Bazı Çeltik ve Pirinç Ürünlerinin İthalatı`nda Tarife Kontenjanı Uygulanması`na İlişkin Karar ise, Panel'in kurulduğu tarihte halen yürürlüktedir.[257] Bununla birlikte Panel süreci devam ederken 31 Temmuz 2006`da yürürlükten

---

252 WT/DS334/R, paras. 7.151–7.152.

253 Bkz. AB Report on *United States-Import Measures on Certain Products from the European Communities* WT/DS165/AB/R, para.81.

254 Panel Report on *European Communities-Measures Affecting the Approval and Marketing of Biotech Products,* WT/DS21/R, para. 7.1651–7.1652.

255 Panel Report on *Dominican-Measures Affecting Importation and Internal Sale of Cigarettes,* WT/DS302/R, para. 7.1313–1316.

256 Ayrıntılı olarak bkz. WT/DS334/R, paras. 7.50–7.160.

257 WT/DS334/R, para. 7.165.

kalkmıştır.[258] ABD`nin belirttiği gibi, Tarife Kontenjanı Rejimi daha önce de yürürlükten kalkmış ama daha sonra belirli dönemlerde tekrar uygulamaya konmuştur. Bu nedenle de somut uyuşmazlığın kesin bir çözüme kavuşturulması için bu konu üzerine yapılacak tespit, kritik bir öneme sahiptir. Ayrıca Panel, önceki genel nitelikli tarife kontenjanı rejimi ile ilgili düzenlemelere dayanak sağlayan 10 Mayıs 2004 tarih ve 2004/7333 tarihli "Tarife Kotaları ve Tarife Kotaları`nın İdaresi Kararı"`nın halen yürürlükte olduğuna dikkat çekmiştir. Her ne kadar Türkiye yeniden benzer önlemlere başvurmayacağını ifade etse de, Panel'in bu konuda tereddütleri bulunmaktadır.[259] Taraflar arasında bu konuda bir anlaşma olmadığı için de Panel, UÇMM madde 11`e uygun olarak dava konusu önlemi esastan incelemeye karar vermiştir.[260] Böylece Türkiye`nin bu konudaki ilk itirazını yerinde görmemiştir.

Panel incelemesine başlamadan önce, ABD`nin iddialarını hangi sıra içinde inceleyeceğine karar vermiştir. ABD talebine uygun olarak, öncelikle dava konusu önlemin GATT 1994 madde III.4`e uygun olup olmadığını tespit etmeye ve eğer bu maddeye bir aykırılık tespit ederse diğer maddeleri incelemeye gerek kalmayacağına karar vermiştir.[261] İlgili maddeye göre,

> *"Herhangi bir Üye`nin topraklarından diğer bir Üye`nin topraklarına ithal edilen ürünler, bunların iç satışlarını, satışa arzlarını, satın alınmalarını, taşınmalarını, dağıtımlarını veya kullanılmalarını etkileyen bütün kanunlar, yönetmelikler ve gerekler bakımından milli menşeli benzer ürünlere göre daha olumsuz bir muameleye tabi tutulamazlar."*

Önce de ifade edildiği gibi ABD, Türkiye`nin pirinç ithalatını yerli alım koşuluna bağlaması nedeniyle ithal pirinci yerli pirince göre daha olumsuz bir muameleye tabi tuttuğunu, yerli pirinç ile ithal pirincin rekabet koşullarını olumsuz

---

258 WT/DS334/R, para. 7.169.

259 WT/DS334/R, paras. 7.170–7.171.

260 WT/DS334/R, para.7.180.

261 WT/DS334/R, para. 7.196.

etkilediğini buna koşut olarak GATT madde III.4`ü ihlal ettiğini ileri sürmüştür. ABD, TO`nın ilgili maddenin ihlal edilebilmesi için bulunması gereken üç unsuru tespit ettiği *Korea-Various Measures on Beef* Davası'na gönderme yaparak, dava konusu önlemin şu şartları taşıdığını belirtmiştir: a. İthal pirinç ile yerli pirinç benzer üründür. b. Yerli pirinç alımı ithalatçılara yükümlülük getiren türden bir uygulamadır. c. Pirinç ithal etmek isteyen ithalatçının öncelikle, yüksek fiyat üzerinden pirinç almak zorunda olması, ithal pirincin yerli pirince göre daha olumsuz bir muameleye tabi olmasına neden olmaktadır.[262]

Türkiye, ABD`nin, GATT 1994`ün III.4. maddesinin ihlal edilmiş kabul edilmesi için yukarıda belirtilen üç unsuru taşıması gerektiği iddiasına katılmıştır. Ayrıca, yerli pirinç ve ithal pirinç benzer ürün niteliğinde olup, yerli alım koşulu da bu maddede belirtilen türden bir "kanun, düzenleme ve gereklilik"tir. Ancak, dava konusu önlem, ithal pirincin Türk pazarındaki satış ve rekabet koşullarını olumsuz etkilememektedir. Bu nedenle de Panel, ABD`nin iddialarını reddetmelidir.[263]

Panel de analizine ilgili maddenin ihlali için gerekli unsurların gerçekleşip gerçekleşmediğini inceleyerek devam etmiştir. Ürünlerin benzer nitelik taşıdığı açık olduğu için benzer ürünün tespiti ile ilgili ölçütleri incelemeye gerek duymamıştır; zaten taraflar arasında da bu konuda bir anlaşmazlık yoktur.[264]

İkinci koşul ile ilgili olarak da taraflar arasında görüş birliği bulunmaktadır. Bir başka ifade ile dava konusu önlem, yerli ürün ile ithal ürünün iç satışlarını, satışa arzlarını, satın alınmalarını, taşınmalarını, dağıtımlarını veya kullanımlarını etkileyen bir hukuki düzenlemedir. İlgili düzenlemede yer alan yerli alım koşulu da madde III.4'te yer alan gereklilik tanımına uymaktadır. Türkiye böyle bir koşulun varlığını kabul etmekle birlikte, dava konusu önlemin ithal pirincin iç satış koşullarını etkilemediğini; aksine bu koşulun ithalatçıya bir avantaj sağladığını ileri sürmüştür. Ayrıca Türkiye'ye tarife kontenjanı kapsamı dışında pirinç ithal etmeyi engelleyen

---

262 WT/DS334/R, para. 7.198–7.202.

263 Ayrıntılı olarak bkz. WT/DS334/R, para. 7.204–7.210.

264 WT/DS334/R, para.7.212–7.214.

bir durum yoktur.[265] Panel Türkiye'nin görüşlerine katılmamış, kapsamını geniş tuttuğu madde III.4'ün ithal ürün ile yerli ürün arasındaki rekabet koşullarını dolaylı olarak etkileyen önlemleri de kapsadığını belirttikten sonra, Türkiye'nin uyguladığı yerli alım koşulun Türk pazarında ithal ve yerli pirinç arasındaki rekabet koşullarını etkilediğinin açıkça ortada olduğuna karar vermiştir.[266]

Üçüncü koşul ise, yerli alım şartı sonucunda ithal pirincin yerli pirince göre daha olumsuz bir muameleye tabi olup olmadığıdır ki, taraflar arasında bu konuda önemli görüş ayrılığı bulunmaktadır. ABD, dava konusu önlem sonucunda ithal pirince yerli pirinç ile eşit olanakların tanınmadığını iddia etmiştir.[267] Türkiye ise, ABD'nin bu iddiasını reddetmiş; yerli alım koşulunun tek başına değil, tarife kontenjanı rejiminin bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[268]

Panel, bu konudaki analizine TO`nın *Korea-Various Measures on Beef* kararına atıf yaparak başlamış, "bir önlemin, ithal ürünün iç pazardaki rekabet koşullarının zararına olacak şekilde değiştirmesi"[269] halinde, benzer nitelikteki yerli ürüne göre daha az lehte bir muamele olduğu sonucuna varılacağını ifade etmiştir.[270] Konu ile ilgili önceki çok sayıda panel raporunda da "daha az lehte muamele" ile ilgili olarak dikkat çekilen husus "ithal pirinç ile yerli pirincin rekabet koşullarının eşitliği" olmuştur. İç pazardaki rekabet eşitliği koşullarının etkinliği standardı, ulusal muamele ilkesinin teminin de önemli bir şartıdır. Bu konudaki tespitler GATT 1947 döneminden bu yana yerleşmiş bir kural haline gelmiştir. İlk olarak açık bir şekilde

---

265 WT/DS334/R, para. 7.219–7.220.

266 WT/DS334/R, para. 7. 225.

267 WT/DS334/R, para. 7. 227.

268 WT/DS334/R, para. 7.229.

269 AB Report on *Korea-Measures Affecting Imports of Fresh, Chilled and Frozen Beef*, WT/DS161/R, para. 137.

270 WT/DS334/R, para. 7.231.

US-Section 337 kararında[271] tespit edilen bu kural daha sonra pekçok kararda teyit edilmiştir.[272]

Panelin kurulduğu tarihte yürürlükte olan Bazı Çeltik ve Pirinç Ürünlerinin İthalatında tarife Kontenjanı Uygulanması`na İlişkin 10 Ağustos 2005 tarihli ve 2005/9315 sayılı Karar`a[273] göre, tarife kontenjanı rejiminden sadece yerli çeltik üreticisinden ya da Toprak Mahsulleri Ofisi`nden yerli çeltik veya pirinç alan ithalatçının yararlanabileceği konusunda taraflar arasında görüş birliği bulunmaktadır. Benzer nitelikte ithal pirinç alımı, ithalatçı için aynı imkânı vermemektedir. Belirtilen nedenle Panel, geçmiş kararlara da atfen Türk pazarında ithal pirincin rekabet koşullarının olumsuz etkilendiğine karar vermiştir.[274] Daha sonra Panel, 1958 tarihli *Italy-Agriculture Machinary*[275] Davası'nda Panel'in madde III.4`te yer alan "etkileyen" sözcüğünü geniş yorumladığını ifade etmiş ve buna koşut olarak somut uyuşmazlıkta da dava konusu önlemin, GATT 1994 madde III.4`ü ihlal ettiğine karar vermiştir.[276]

ABD, ayrıca yerli alım koşuluna ilişkin önlemin de bir miktar kısıtlaması olduğunu ve bu nedenle de GATT 1994 madde XI.1 ve Tarım Antlaşması madde 4.2`ye de aykırılık teşkil ettiğini iddia etmiştir. Fakat Panel usul ekonomisi uygulayarak bu maddeleri incelemeye gerek görmemiştir.

---

271 *US-Section 337,* BISD, 36S/345, 386–387, para.5.11. WT/DS/334/R, 549 no'lu dipnot'tan naklen.

272 Bkz. *Canada- Import Distribution and Sale of Certain Alcoholic Drinks by Provincial Marketing Agencies*, BISD 39S/27, paras. 5.12–5.14 ve 5.30–5.31; *US-Malt Beverages*; BISD 39S/206, para.5.30; *US-Gasoline*, WT/DS2/R, para.6.10; *Canada-Periodicals*, WT/DS31/R, para.75); *Bananas III*, WT/DS27/R, paras. 7.179; 7.180 WT/DS/334/R, 550 no'lu dipnot'tan naklen.

273 RG No. 25, 935, 13 Eylül 2005.

274 WT/DS334/R, para. 7.233–7.234.

275 *Italy-Agriculture Machinary,* BISD 60, para. 12. Ayrıca bkz. TELLİ, S., Devletler Hukuku Açısından Uluslararası Ticaret ve Kurumlaşması, Sevinç Matbaası, Ankara, 1991, ss. 123–124.

276 WT/DS334/R, para. 7.236.

c. Kararların Kabulü ve İcrası

Dava konusu önlem ile ilgili olarak Türkiye, Panel'den, dava konusu önlemin uzun süredir yürürlükte olmaması nedeni ile UÇO`dan herhangi bir tavsiyede bulunmamasını talep etmiş; ABD ise, bu önleme dayanak oluşturan düzenlemenin halen yürürlükte olduğunu ve tekrar aynı türden bir önlem alınmasının muhtemel olduğunu ifade ederek Türkiye`nin bu talebine karşı çıkmıştır. "Panel ve Temyiz Organı`nın Tavsiyeleri" başlığını taşıyan UÇMM madde 19`a göre,

> "*Bir panel veya TO, dava konusu önlemin DTÖ Antlaşmaları`ndan birine uygun olmadığı sonucuna varırsa, ilgili Üye`nin*[277] *bu önlemi antlaşma ile uyumlu hale getirmesini tavsiye edecektir.*[278] *Panel ve TO tavsiyelerine ek olarak, ilgili Üye`nin tavsiyeleri nasıl uygulayabileceğini de gösterebilir*."

İlgili düzenlemeden de anlaşılacağı üzere, Panel, uygulaması ortadan kaldırılmış bir önlem ile ilgili olarak UÇO`na herhangi bir tavsiyede bulunamayacaktır. Panel, TO'nın *US-Certain EC Products* Davası'na[279] atıf yaparak dava konusu önlemin uzun süredir uygulamadığına işaret etmiş ve bu konuda UÇO'na tavsiyede bulunmaya gerek olmadığına karar vermiştir.[280]

Sonuç olarak Panel, *Turkey-Rice* davasına ilişkin verdiği kararda ABD'nin tüm iddialarını haklı bulmuş ve Türkiye'nin pirinç ithalatı ile ilgili mevzuatını ve uygulamalarını ilgili DTÖ Antlaşmaları ile uyumlu hale getirmesi gerektiğine karar vermiştir. İlgili karar, uyuşmazlığın taraflarınca temyiz edilmemiş ve 22 Ekim 2007 tarihinde UÇO toplantısında onaylanarak[281] Türkiye açısından uyulması gereken bir uluslararası yükümlülük haline gelmiştir. İlgili toplantıda ABD, genel olarak Panel

---

277 "İlgili üye" panel veya TO tavsiyelerinin yöneltildiği uyuşmazlığın tarafıdır.

278 GATT 1994`ün veya ilgili başka bir antlaşmanın ihlalini içermeyen olaylardaki tavsiyeler ile ilgili olarak bkz. m.26.

279 Bkz. *US-Certain EC Products,* para. 81.

280 WT/DS334/R, para. 7.272.

281 Bkz. http://www.wto.org/english/news_e/news07_e/dsb_22oct07_e.htm.

kararının beklentilerini karşıladığını ifade etmiş; bununla birlikte, Türkiye'nin dava konusu önlemleri DTÖ Antlaşmaları'na nasıl uyumlu hale getireceği konusunda tavsiyede bulunmamasını eleştirmiştir. Türkiye ise, Panel'in tespitlerine ve vardığı sonuca katılmadığını belirtmiş; fakat herhangi bir tavsiyede bulunmamasını da memnuniyetle karşılamıştır.[282]

d. Değerlendirme

Türkiye'nin somut karara göre, mevzuatında yapması gereken bir değişiklik yoktur. Dava konusu ilk önlem ile ilgili olarak uygulamaların değiştirilmesi ve pirinç ithalatına ilişkin kontrol belgelerinin temin edilmesi gerekmektedir. Dava konusu ikinci önleme dayanak oluşturan düzenleme, yürürlükten kaldırıldığı için bu konuda Türkiye'nin herhangi bir yükümlülüğü bulunmamaktadır. Ancak bundan sonra benzer nitelikte düzenlemeler yapılamayacaktır. Bu düzenleme ile, üreticiden doğrudan alım yapan firmalara, aldıkları ürün miktarına bağlı olarak ithalat lisansı verilerek, tüccarın üreticiden doğrudan alım yapması, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin alım yükünün azaltılması hedeflenirken, pirinç üreticisinin ürettiğini satması sağlanarak üretim desteklenmiş oluyordu. Sonuç olarak yerli çiftçiyi korumak için Türk mevzuatına aykırı kısa vadeli tarım politikaları uygulanması uzun vadede Türkiye için uluslararası sorumluluk doğurmuştur. Türkiye`de en kısa zamanda DTÖ kurallarına uygun olarak, seçmen merkezli koruma politikalarının yerini çiftçi merkezli rekabet politikalarının alması yerinde olacaktır.[283] Bu nedenle Türkiye`nin özelde uluslararası ticaret politikalarını, genelde de tarımsal destekleme politikalarını yeniden gözden geçirmesi gerektiğini söylemek mümkündür.

---

282 Bkz. http://www.wto.org/english/news_e/news07_e/dsb_22oct07_e.htm

283 DTÖ bünyesinde Tarım Anlaşmasından bu yana "rekabetçi tarım" görüşü giderek yaygınlaşmaktadır. Sözkonusu rekabet anlayışı ile tarımın iç pazarda diğer sektörler karşısında piyasa fiyatlarından, kredi, işgücü, toprak için rekabet edebileceği, dünya piyasalarına da ihracatçı konumunda kalınabileceği düşünülmektedir. Rekabetçi tarım görüşünün daha çok İngiltere, Danimarka, İsveç ve Hollanda tarafından benimsendiği söylenebilir. Bkz. AKDER, s.14.

ABD, DTÖ'den kaynaklanan yükümlülüklerini sıklıkla ihlal etmekte ve pekçok gelişmiş ve gelişmekte olan devlet tarafından aleyhine davalar açılmaktadır. Örneğin, ABD'nin tarım ürünleri için yerli üreticiye ve ihracatçıya sağladığı desteğin, Tarım Antlaşması'na aykırı olduğu iddiası ile Brezilya tarafından uyuşmazlıkların çözümü süreci başlatılmış ve pekçok menfaati olan Latin Amerika ülkesi de istişarelere üçüncü devlet olarak katılmıştır.[284] Türkiye'nin de yakın menfaati olmasına rağmen sürece katılma yönünde herhangi bir iradesi olmamıştır. Oysaki bu pasif tutumunun yerine daha aktif bir tutum takınarak, DTÖ uyuşmazlıkların çözümü mekanizmasının yaptırım gücünü kendi lehine kullanabilir. Böylesine önemli konularda çekimser davranmak, Türkiye'nin uzun vadeli çıkarları açısından risk taşımaktadır.

Türkiye'nin tarım konusunda AT üyelik sürecinde de ortak tarım politikası kapsamında çeşitli yükümlülükleri bulunmaktadır.[285] Fakat bu konuda ilginç bir ironi bulunmaktadır. Doha müzakereleri sırasında Türkiye, menfaatleri açısından kendisini G-33 grubuna daha yakın hissetmektedir.[286] Görülen o ki, Türkiye'nin tarım konusundaki menfaatleri ile AT'nın menfaatleri tam olarak örtüşmemektedir. Tarımın gümrük birliği kapsamı dışında tutulduğu da gözönünde bulundurulduğunda Türkiye'nin üyelik müzakerelerinde çok dikkatli olması ve birbiriyle çelişen yükümlülükler üstlenmemeye dikkat etmesi gerektiği söylenebilir. Öte yandan Tarım

---

284 Bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds365_e.htm.

285 AT ile uyum sürecinde Türkiye'nin öncelikle, ortak politika uygulayabilecek kurumsal yapıyı tamamlaması Buna karşılık ürün desenini, tarımın fiziki yapısını uyumlaştırmak gibi bir sorumluluğu yoktur. Öte yandan Türkiye'ye benzeyen Yunanistan, İspanya gibi devletler önce AT'na üye olup, sonra tarım politikasına uyum sağlamışlardır. Bkz. AKDER, s.12.

286 Türkiye, Doha Müzakereleri'nde AT'dan tarım konusundaki pozisyonunun farklılığını dikkate alarak 2003 yılında G-33 Grubu'nun kurucu ve çekirdek üye olmuştur. Gelişmekte olan devletlerin çıkarları üzerinde yoğunlaşan bu grubun üyeleri: benin, Barbados, Botswana, Çin, Kongo, Fil Dişi Sahilleri, Küba, Dominik Cumhuriyeti, Haiti, Honduras, Hindistan, Endonezya, Jamaika, Kenya, Kore, Madagaskar, Mauritus, Moğolistan, Mozambik, Nikaragua, Nijerya, Pakistan, Panama, Peru, Filipinler, Senegal, Sri Lanka, Trinidad ve Tobago, Tanzanya, Türkiye, Uganda, Venezüella, Zambiya ve Zimbabwe'dir. bkz. İMİR, s.137 ve s.150.

Müzakerelerinin uzaması veya Türkiye'nin erken bir AT üyeliği izlenecek olan stratejiyi tamamen değiştirebilir.[287]

Sonuç olarak, Türkiye'nin DTÖ uyuşmazlıkların çözümü mekanizmasını etkin olarak kullanabildiğini söylemek zordur. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Türkiye'nin yeterli kapasitesinin olmamasıdır. Konu ile ilgili pekçok kamu kuruluşunun antlaşmalara entegre olmayı sağlayacak kapasitesi, yabancı dil bilen konuya hâkim yetişmiş personeli bulunmamaktadır. Öte yandan kamu kuruluşları arasındaki koordinasyon eksikliği de bu konuda önemli bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir neden, Türkiye'nin sorun yaşadığı devletlerin pek çoğunun henüz DTÖ üyesi olmamasıdır. Ayrıca diğer ülkelerin mevzuatının takibindeki zorluk da bu konuda bir başka sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözkonusu eksikliklerin giderilmesi ve konunun ciddiye alınması halinde sistemin Türkiye lehine işlemesi mümkün hale gelebilecektir.

[287] İMİR, s.139.

SONUÇ

Günümüzde başta üretim ve ticaret olmak üzere, birçok faaliyet uluslarötesi bir nitelik kazanmıştır. Buna koşut olarak uluslararası hukuk, uluslararası iktisat, uluslararası ticaret, uluslararası ilişkiler ifadeleri ihtiyaçları tam olarak karşılayamaz hale gelmiştir. Önceleri devletlerin yetki alanında kabul edilen konular, giderek uluslarötesi ve uluslarüstü boyutta düzenlenmeye başlamıştır. Uluslararası hukuk sürekli artan ve sıklaşan uluslararası etkinlikleri ve ilişkileri düzenlemekte yetersiz kalmaktadır. Uluslararası hukukun önemli kaynaklarından biri olan uluslararası antlaşmaların sayısı artmakla birlikte, bu antlaşmaların çoğu etkili yaptırımlardan yoksundur. Uzmanlar uluslararası hukuk kuralları için; bir yandan etkili uygulama mekanizmaları oluşturmaya çalışmakta diğer yandan ise, bu konuda önemli meşruluk tartışmaları gündeme gelmektedir.[1] Uluslararası ticaret hukuku kurallarını saptamak ve ticaretin liberalleşmesini sağlamak amacı ile kurulan DTÖ, kuruluş antlaşmaları ile bu konuda en ileri seviyedeki yapılanmayı temsil etmektedir. Devletler arasında çıkan ticari uyuşmazlıkları çözme konusunda etkili bir sisteme sahip olan Örgüt'ün hukuki boyutu ile ilgili çalışmalar yapılması bütün üyeleri için gereklilik arzetmektedir. Bu nedenle de üye devletlerin pekçoğu iç hukuk sistemlerinde gerekli düzenlemeleri yapmaktadır. Ancak henüz verilen kararlara doğrudan etki tanınmadığı için ilgili mekanizma uluslarüstü nitelikte değildir.

DTÖ bünyesinde oluşturulan uyuşmazlıkların çözümü mekanizmanın temelini GATT 1947' döneminde geliştirilen sistem oluşturmaktadır. O dönemde ortaya çıkan eksikler gözden geçirilerek güven ve öngörülebilirliği temin etmek amacıyla usul kurallarını düzenleyen "Uyuşmazlıkların Çözümüne Dair Mutabakat Metni" (UÇMM), DTÖ Kuruluş Antlaşması'nın 2 no'lu eki olarak yürürlüğe girmiştir. DTÖ Kuruluş Antlaşması'nın onaylanması ile bütün üye devletler aynı zamanda UÇMM'nin de tek taahhüt ilkesi uyarınca tarafı olmaktadır. Bu nedenle de çıkacak uyuşmazlıklar ile ilgili olarak zorunlu yargı yetkisi kabul edilmiş olmaktadır ki, bu uluslararası hukuk açısından çok önemli bir gelişmedir. Ayrıca

[1] Bkz. ORAN, s.69.

uyuşmazlıkların çözmek amacıyla "Uyuşmazlıkların Çözümü Organı" (UÇO) ve ona bağlı olarak görev yapan yargı benzeri *ad hoc* nitelikli paneller ile ilgili panellerin kararlarını hukuki yönden denetlemek amacıyla daimi nitelikte bir Temyiz Organı (TO) kurulmuştur. Temyiz sürecinin varlığı sisteme tek olma özelliği katmaktadır. İlgili organlar, devletler arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkları incelerken usule ilişkin konularda UÇMM'ne, esasa ilişkin konularda DTÖ kapsamında yer alan çok taraflı ticari antlaşmalara bakmaktadır. Uyuşmazlıkların çözümü süreci öncelikle tarafların sorunu kendi aralarında sonuçlandırmalarına olanak tanıyan ve daha çok diplomatik nitelikte olan istişareler ile başlamaktadır. Bu aşamadan sonuç alınamaması halinde şikâyetçi devlet panel kurulmasını talep edebilecektir. Panel aşamasından sonra karar temyiz edilmezse UÇO tarafından onaylanmaktadır. Şikâyet edilen devletin, UÇO'nın tavsiye ve kararlarına belirlenen makul süre içinde uymaması halinde taraflar öncelikle bir tazminat üzerinde anlaşabilecek, bundan da bir sonuç alınamazsa şikâyet eden devlet UÇO'dan misilleme konusunda yetkilendirme talep edebilecektir.

Oluşturulan sistemin getirdiği önemli yeniliklerden biri, GATT dönemindeki "pozitif konsensüs" kuralının yerini "negatif konsensüs" kuralına bırakmasıdır. Böylece tek bir üyenin olumsuz oyu ile karar alınmasının engellenmesinin önüne geçilmiştir. Yeni oylama sistemine göre bütün üyelerin kararın alınmaması yönünde oy kullanması gerekmektedir ki, bu da uygulamada imkânsızdır ve kararların UÇO tarafından otomatik olarak onaylandığını söylemek mümkündür. Kuşkusuz bu yeni özellik, sistemin etkinliğinin artmasında çok önemli bir role sahiptir.

DTÖ üyesi bir devlet, bir başka devletin iç hukukunda almış olduğu önlemler nedeni ile DTÖ kapsamında yer alan çok taraflı antlaşmalardan doğan menfaatlerinin zarar görmesi halinde, uyuşmazlıkların çözümü sürecini başlatabilecektir. Davada taraf olma hakkı sadece üye devletlere aittir. Uyuşmazlık ile yakın menfaati olan üye üçüncü bir devletin de başlatılan sürece katılması mümkündür. Bununla birlikte, gerçek kişilerin, özel teşebbüslerin ve diğer kuruluşların mekanizmayı harekete geçirmesi mümkün değildir. Bu durum eleştirilere açık olmakla birlikte, menfaati olan özel kişilerin devletleri ikna ederek devletleri harekete geçirmeleri mümkündür. Hatta ithalata getirilen bir kısıtlama nedeni ile zarar gören bir firmanın ithalat

yapmak istediği devleti ikna ederek kendi devleti aleyhine de uyuşmazlıkların çözümü sürecini başlatması mümkündür. Burada bir de *amicus* raporlardan söz etmek yerinde olacaktır. Herhangi bir uyuşmazlıkta menfaati olan sivil toplum örgütleri son dönemde giderek artan biçimde uluslararası uyuşmazlıklara müdahale etmektedir. DTÖ sistemi içinde de panel aşamasında çeşitli sivil toplum örgütleri tarafından ilgili raporlar sunulmaktadır. UÇMM'de panellerin ve TO'nın bu raporları kabul edebileceği yönünde açık bir düzenleme olmamakla birlikte, uygulamada kabul gördüğünü söylemek mümkündür. Panellerin bu konuda yaklaşımı daha tutucu olmakla birlikte, TO bu raporların kabul edilmesinde bir sakınca görmemektedir. Özellikle de çevre, insan hakları, bitki ve hayvan sağlığı gibi hassas konularda ihtiyaç duyulan teknik bilgi ihtiyacı bu şekilde karşılanabilir. Aksi halde kamusal değerlerin tamamen dışlanarak ve sadece ticari kurallara dayanarak verilen kararların uluslararası topluluk açısından meşruluğu tartışmalı hale gelebilecektir. Bu konuda bir denge sağlanabilmesi için sivil toplum örgütleri önemli bir role sahiptir.

Çok taraflı ticaret sisteminde güven ve öngörülebilirliğin sağlanabilmesi için önceden belirlenmiş usul kurallarının varlığı büyük önem taşır. Özellikle de önceden belirlenmiş süre kısıtlarının varlığı kaçınılmazdır. Adil yargılanma hakkının temini ancak bu şekilde sağlanabilir. Bu nedenle yeni sistem ile uyuşmazlığın her bir aşamasında tarafların uyması gereken süreler belirlenmiştir. İstişare aşamasındaki sürelerin kısa olduğu yönünde eleştiriler olmakla birlikte, sürecin daha da uzamasını engellemek için mevcut sürenin yeterli olduğunu kabul etmek gerekir. Pekçok uyuşmazlığın panel kurulmadan istişare aşamasında sonuçlandırılması da bu sürenin yeterli olduğunu göstermektedir. Panel ve temyiz aşamasında belirlenen sürelerin de uyuşmazlıkların nitelikleri düşünüldüğünde kısa olduğu ileri sürülmektedir. Ancak buradaki daha önemli sorun, ilgili sürelere uyulmaması halinde uygulanacak bir yaptırımın yokluğudur. UÇMM'ne bu konuda bir düzenleme eklenmesi yerinde olacaktır. Yine süreler konusunda gelişmekte olan ve az gelişmiş devletler lehine düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Tüm bu eksiklere rağmen getirilen süreler sonucu, uyuşmazlıklar diğer uluslararası ve ulusal mahkemeler ile karşılaştırıldığında çok çabuk sonuçlanmaktadır ki, bu da devletlere güven vermektedir.

UÇMM'nin uyuşmazlıkların çözümü süreci ile ilgili pekçok soruyu yanıtsız bırakması ve buna koşut olarak ortaya çıkan boşlukların paneller ve TO tarafından doldurulması, bu organların yetkilerini aştığı yönünde eleştirilere neden olmaktadır. Bu nedenle daha ayrıntılı düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Panellerin yargı yetkisini kullanırken hangi sınırlar içinde kalması gerektiği ile ilgili bir düzenleme yoktur. Paneller öncelikle, görev belgesi çerçevesinde yargı yetkisini kullanabilecek, görev belgesinde yer almayan bir dava sebebini karara bağlayamayacaktır. Ayrıca paneller için özel bir inceleme ölçütü getirilerek yetkileri sınırlandırılmıştır. Panellerin vermiş olduğu kararların TO tarafından denetlenmesi de önemli bir güvencedir. TO'na çok sık başvurulması bir yandan olumlu karşılanırken; diğer yandan panellere olan güveni sarsabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle TO'nın panel kararlarını incelerken rencide edici ifadeler kullanmaktan kaçınması gerekmektedir. Paneller genellikle sözkonusu riski bertaraf edebilmek için olabildiğince TO kararlarına uygun karar vermeye çalışmaktadır. Ayrıca hem paneller hem de TO, anlaşmaları yorumlarken uluslararası kamu hukukuna özellikle de 1969 VAHS'ne atıf yapmakta, böylece verilen kararların meşruluğu artmaktadır. Karar sürecine yönelik en önemli eleştirilerden biri, kararların kapalı kapılar ardında verilmesidir. Bu konuda şeffaflığın artırılması, ilgili tarafların sürece dâhil edilmesi gerekmektedir. En azından verilen kararlar hemen DTÖ'nün internet sayfasından yayınlanmaktadır; böylece diğer üyeler de kararlara erişerek kendileri ile ilgili olabilecek gelişmeleri takip edebilmektedir.

Mekanizmaya eklenen TO, panellerin hukuki tespitlerini kabul edebilir, değiştirebilir ya da reddedebilir. Bununla birlikte, verilen kararları tekrar incelenmek üzere ilgili panele geri gönderme yetkisi bulunmamaktadır. Bu durum özellikle panellerin usul ekonomisi uygulaması sonucu tüm dava sebeplerini incelemediği durumlarda sorun yaratabilmektedir. Çünkü böyle durumlarda TO, genellikle karara bağlanmamış hususları da inceleyerek analizini tamamlamaktadır. Bu nedenle de yetkilerini aştığı iddia edilmektedir. TO'na geri gönderme yetkisi tanınması bu sorunları çözecektir. Öte yandan ara inceleme aşamasının varlığının taraflara bazı hususları yeniden inceleme talep etme olanağı sağladığı gerekçesiyle geri gönderme yetkisine gerek olmadığını savunanlar da bulunmaktadır. Ayrıca böyle bir yetkinin tanınması halinde dava süreci de uzayabilecektir. Fakat aksi halde davacı devletin

karara bağlanmamış dava sebepleri ile ilgili olarak yeni bir dava süreci başlatması gerekecektir ki, bu daha fazla zaman kaybı anlamına gelecektir.

Paneller ya da TO, yaptığı inceleme sonucunda dava konusu önlemin DTÖ kurallarına aykırılık teşkil ettiğine karar verirse, önlemi alan davalı üyeye, bu önlemi DTÖ Antlaşmaları ile uyumlu hale getirmesini tavsiye eder. Ancak ne şekilde uyumlu hale getireceği konusunda herhangi bir tavsiyede bulunmamaktadır. Bunun nedeni de devletlerin egemenlik yetkilerine müdahale etmekten kaçınmalarıdır. Davalı üye, iç hukukunda gerekli değişiklikleri yaparak dava konusu önlemi DTÖ hükümlerine uyumlu hale getirecektir. Kural olarak tavsiye ve kararlara derhal uyulması gerekmekle birlikte, davalı üye bunun için zamana ihtiyaç duyabilir. Özellikle de yasama sürecine ilişkin yapılacak değişiklikler diğer düzenlemelerden daha çok vakit alabilmektedir. Böyle durumlarda bu üyeye makul bir süre tanınmaktadır. Belirlenen makul süre içinde de yükümlülüklerini yerine getirmezse davayı kaybeden tarafa tazminat ya da misilleme yaptırımı uygulanabilmektedir. Bu tedbirler geçici nitelikte olup, üyelerden mutlaka tavsiye ve kararlara uyulması beklenmektedir.

Tazminat isteğe bağlıdır ve DTÖ kurallarının ihlali sonucu oluşan zarar nedeniyle uygulanan geçici bir tedbiridir. Burada ifade edilen tazminat, maddi bir ödeme anlamına gelmemekte daha ziyade davayı kaybeden tarafın, davayı kazanan taraf yararına belirli bir ürün ithalatında uygulanan gümrük vergisinin mevcut oranının azaltılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Belirlenecek olan tazminatın DTÖ yükümlülüklerini ihlal etmemesi gerekmektedir. Oluşturulan sistem içinde geçmişe dönük hukuki çarelere yer verilmemiştir. Bu nedenle de zararın ortaya çıktığı zamandan tavsiye ve kararların uygulanacağı zamana kadar ortaya çıkan zararlar telafi edilememektedir. Bunun için mekanizma içinde maddi tazminat yaptırımına da yer verilmesi gerektiği yönünde yaygın bir görüş bulunmaktadır. Bu uygulamanın özellikle de az gelişmiş devletler ve gelişmekte olan devletler açısından önemli bir ihtiyaca cevap vereceğini söylemek mümkündür.

Tazminat konusunda da anlaşılamaması üzerine davayı kazanan taraf, misilleme için yetkilendirilmek üzere UÇO'na başvurabilecektir. Misilleme genellikle şikâyet edilen tarafa karşı gümrük tarifelerinin yükseltilmesi yoluyla

gerçekleştirilmektedir. Misillemenin dava konusu önlemden kaynaklanan ihlalin seviyesi ile orantılı olması gerekmektedir. Ayrıca GATT döneminden farklı olarak DTÖ sisteminde çapraz misillemeye yer verilmiştir. Böylece davayı kazanan taraf ihlalin gerçekleştiği sektörden farklı bir sektörde misilleme için yetkilendirme talebinde bulunması mümkün hale gelmiştir. Ancak sözkonusu misilleme yöntemi az gelişmiş ve gelişmekte olan devletler için risklidir. Çünkü bu üyelerin gelişmekte olan sanayilerine yönelik bir misilleme ekonomilerine büyük zarar verebilecektir. Bu nedenle ilgili devletleri korumaya yönelik önlemler alınması gerekmektedir.

Etkili bir şekilde kullanılan bu mekanizma, Türkiye için de son derece önemli bir yere sahiptir. Türkiye, öncelikle GATT 1947'yi ardından onun yerini alan Uruguay Turu neticesinde kaleme alınmış olan Nihai Senedi imzalamak suretiyle, DTÖ Kuruluş Antlaşması ve ekinde yer alan çok taraflı DTÖ Antlaşmaları'nın tümünün tarafı olmuştur. Bu nedenle iç hukukundaki düzenlemeleri sözkonusu antlaşmalarla uyumlu hale getirmesi gerekmektedir. Türkiye, özellikle dış ticaret mevzuatını ilgili antlaşmalar ile uyumlaştırmak amacıyla gerekli düzenlemeleri yapmıştır ve bu konuda çalışmalar devam etmektedir. Bugüne kadar pek çok defa gerek davacı gerek davalı olmak üzere pek çok defa uyuşmazlıkların çözümü sürecine katılan Türkiye, çok sayıda uyuşmazlığı da panel sürecinden önce istişare aşamasında sonuçlandırmıştır. Uyuşmazlıklar genel olarak tekstil ithalatı, anti-damping uygulamaları, tarım ürünleri ithalatından kaynaklanmıştır.

Panel aşamasına gidilen uyuşmazlıklardan ilki, Türkiye'nin tekstil ithalatında uyguladığı miktar kısıtlamalarından kaynaklanan ve Hindistan tarafından Türkiye aleyhine açılan *Turkey-Textile* Davası'dır. DTÖ sistemi içinde bölgesel antlaşmaların konumu ile ilgili olan bu davada verilen karar tüm üyeler için önem taşımakla birlikte davaya bakan Panel, ne yazık ki bölgesel oluşumlara izin veren GATT madde XXIV ile ilgili pekçok soruyu yanıtsız bırakmıştır. Ardından Türkiye, ilgili kararı temyiz etmiş; ancak olumlu bir netice alamamıştır. İlgili uyuşmazlık Türkiye için özellikle AT üyelik süreci açısından büyük öneme sahiptir. Uyuşmazlığın temelinde Türkiye'nin AT Gümrük Birliği'ne girmesi nedeniyle üstlendiği yükümlülüklerin DTÖ Antlaşmaları'na aykırılığı yatmaktadır. Türkiye bu davada yalnız kalmış; AT'dan herhangi bir destek alamamıştır. Belirtilen nedenle,

Türkiye'nin AT üyelik müzakerelerinde 1995'ten bu yana üyesi olduğu DTÖ'den kaynaklanan yükümlülüklerini dikkate alarak hareket etmesi yerinde olacaktır.

Diğer bir uyuşmazlık, Türkiye'nin Mısır aleyhine, Mısır'ın yapmış olduğu anti-damping soruşturmasının Anti-Damping Antlaşması'na (ADA) aykırı olduğu gerekçesiyle açmış olduğu davadır. Panel tarafından yapılan incelemede Mısır Soruşturma Makamı'nın yapmış olduğu soruşturmada ADA'na aykırılıklar tespit edilmiş olmasına rağmen Türkiye'nin ileri sürdüğü çok sayıda dava sebebinden sadece birkaçı kabul edilmiştir. Her ne kadar Türkiye, ilgili davada haklı görülmüşse de istediği sonucu alamamıştır. Buna rağmen verilen kararı temyiz etmemiştir. Oysa ilgili kararı daha güçlü argümanlar ile temyiz etmiş olsa idi çok daha iyi bir netice alması mümkün olabilirdi. Yine de Türkiye lehine verilen bir karar olması nedeniyle, bu kararın Türkiye'ye yönelik diğer devletlerin ilgili konudaki uygulamaları açısından caydırıcı bir role sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Panel aşamasında çözümlenen son uyuşmazlık ise, Türkiye'nin pirinç ithalatındaki uygulamaları nedeniyle ABD tarafından Türkiye aleyhine açılan *Turkey-Rice* Davası'dır. İlgili uyuşmazlığın temelinde bazı firmaların ABD'den Türkiye'ye pirinç ithal etmek için gerekli olan kontrol belgesi taleplerinin yetkili Türk Otoriteleri tarafından reddedilmesi yatmaktadır. Sözkonusu dava Türkiye aleyhine sonuçlanmıştır ve en sonunda taraflar ABD'nin isteği doğrultusunda bir çözüm önerisi üzerinde anlaşmışlardır. Esas olarak Tarım Antlaşması'nın hükümlerinin ihlaline dayanan uyuşmazlık, Türkiye açısından çok önemlidir. Tarım, tüm DTÖ üyelerinin en hassas olduğu konulardan biridir ve 2001 yılından bu yana devam eden Doha Müzakereleri'nde de üzerinde çok tartışılmaktadır. Üyeler, genellikle kendi çiftçisini korumak için değişik önlemler almaktadır. DTÖ önüne gelen uyuşmazlıkların da çok büyük bir kısmı tüye devletlerin tarım ile ilgili düzenlemeleri ve uygulamalarından kaynaklanmıştır. Türkiye'nin tarım politikalarını belirlerken Doha Müzakereleri'ndeki konumunu çok iyi belirlemesi gerekmektedir. Tarım konusunda menfaatleri daha çok gelişmekte olan devletlerden oluşan G-33 ile örtüşmektedir. Bu nedenle AT üyelik sürecinde biraz daha hassasiyet ve özen gerekmektedir. Aksi halde henüz üyesi olmadığı halde AT yanında sergileyeceği bir

duruş, Türkiye'nin altından kalkamayacağı sorunlara gebe kalması ile sonuçlanabilir ve Türkiye kendisini pek çok uyuşmazlığın içinde bulabilir.

Sonuç olarak Türkiye için öneme sahip olan bu mekanizma ile ilgili çalışma yapılması, altyapının özellikle ilgili kurumlarla işbirliği yapılarak geliştirilmesi gerekmektedir. Ticaretin tüm yönlerini düzenleyen tüm DTÖ Antlaşmaları'na hâkim olabilmek için bu konularda yetişmiş hukukçulara ihtiyaç vardır. Böylece çıkan uyuşmazlıklarda hazırlanacak dava dilekçelerinin gücü artacak ve Türkiye kendisini daha iyi savunabilecektir. Doha Müzakereleri'nden bu yana uyuşmazlıkların çözümü mekanizmasını geliştirmek için çok sayıda reform çalışması yapılmıştır ve yapılmaya devam edilmektedir. Türkiye'nin de menfaatleri doğrultusunda yapılan çalışmalarda aktif bir tutum takınması, süreci yakından takip etmesi, kendisini ilgili platformlarda yeterince temsil etmesi gelecekte Türkiye'ye önemli fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR ve TEZLER

A Handbook on the WTO Dispute Settlement, World Trade Organization Secretariat Publication, Cambridge Uni. Press, UK, 2004.

AKİPEK, Ö.İlhan, **Milletlerarası Adalet Divanı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974.

AKSAR, Yusuf, **Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Uluslararası Ceza Usul Hukuku**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2003.

ALPAR, Cem; ONGUN, M. Tuba, **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, Oltaç Maatbaası, Ankara, 1985.

Analytical Index Guide to GATT Law and Practice, Vol:2, WTO, Ceneva, 1995.

ATAKAN, Mehtap, **Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Türkiye'nin Uyumu**, T.C. Başbakanlık Gümrük Müsteşarlığı, AT ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara, 1998.

ATALAY, Orkun, İ. **Milletlerarası Entegrasyon Hukuku**, Kazancı Kitap, İstanbul, 2003.

BAŞLAR, Kemal, **Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar: Vestfalya-Sonrası Süreçte Küresel Sivil Toplum**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005.

BROWNLIE, Ian, **Priciples of Public International Law**, Oxford University Press, New York, 1998.

BÜYÜKTAŞKIN, Şener, **Dünya Ticaret Sistemi GATT, Dünya Ticaret Örgütü ve Türkiye**, Esbank Yayınları, Ankara, 1997.

CASS, Deborah, Z., **The Constitutionalization of the World Trade Organization: Legitimacy, Democracy, and Community in the International Trading System**, Oxford University Press, Oxford, 2005.

CASSESE, Antonio, **International Law**, Oxford University Press, Oxford, 2003.

COTTIER, Thomas; OESCH, Matthias, **International Trade Regulation: Law and Policy in the WTO, the Eoropean Union and Switzerland**, Staempfli Publishers Ltd, Berne, 2005.

ÇALIŞKAN, Yusuf, **Uluslararası Fikri Mülkiyet Hukukunda Uyuşmazlık Çözüm Mekanizmaları: WIPO Tahkimi ve Dünya Ticaret Örgütü**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Dictionary of Contemporary English, 3th edt., 1995.

DTÖ Kararları ve 2005'te İşletmelere Yansımaları, ITO Yayınları, No:2005/7, İstanbul, 2005.
EĞİLMEZ, Mağfi, **IMF Dünya Bankası ve Türkiye**, Tütünbank Yayınları, Ankara, 1996.

GADBAW, Michael, **The Outlook for GATT as an Institution in Managin Trade Relations in the 1980: Issues Involved in the GATT Ministerial Meeting of 1982**, edt. by RUBIN, Seymour, J.; GRAHAM, Thomas R, Rowman and Allanheld Pub., New Jersey, 1984.

GALLAGHER, Peter, **Guide to Dispute Settlement**, Kluwer Law Int.'l, London, 2002.(a)

GALLAGHER, Peter, **The First Ten Years of the WTO: 1995-2005,** Cambridge Uni. Press, Cambridge, 2005.(b)

GREENAWAY, **David, International Trade Policy**, MacMillian, London, 1983.

HARRISON, Martha, L, **Developing Countries and the WTO Dispute Resolution System: A Methodology for System Strengthening,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Graduate Department of Law, Uni. of Toronto, 2005.

HAWKINS, Hary, **Commercial Treaties and Agreements, Principles and Practise, Rinehart and Company**, New York, 1951.

HOEKMAN, Bernard, M., KOSTECKI, Michel, M., **The Political Economy of The World Trading System; From GATT to WTO**, Oxford Uni. Pres., UK., 1995.

HUDEC, Robert, E., **Enforcing International Trade Law: The Evolution of the Modern GATT Legal System**, Salem, NH. Butterworth, 1993.

İNAN, Yüksel, **Uluslararası Adalet Divanı'nın Yargı Yetkisi**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Yayın No:171, Ankara, 1982.

İşletmeler için Dünya Ticaret Sistemi Rehberi, Uluslararası Ticaret Merkezi, Cenevre, (Çev. İktisadi Kalkınma Vakfı), 1999.

İYİBOZKURT, Erol, **Uluslararası İktisat, Teori, Politika, Uygulama**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2001.

JACKSON, John H., **The World Trading System: Law and Policy of International Economic Relations,** The MIT Press, UK, 1998.

KARLUK, Rıdvan, **Uluslararası Ekonomik, Mali ve Siyasal Kuruluşlar,** Turhan Kitabevi, Ankara, 2002.

KAZGAN, Gülten, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

KIYMAZ, Taylan, **Dünya Tarım Piyasalarında Serbestleşmenin Türk Tarımına Fiyat ve Gelir Yönünden Yansıması**, DPT Yayınları, Ankara, 2008.

KOHONA, Palitha, **The Regulation of International Economic Regulations Through Law**, Martinus Nijhoff Pub. Dordrecht, 1985.

KONURALP, Haluk, **Medeni Usul Hukukunda İspat Kurallarının Zorlanan Sınırları**, AÜHF Döner Sermaye Yayınları No:51, Ankara, 1999.

KURU, B; ARSLAN, R.; YILMAZ E:, **Medeni Usul Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1998.

LONG, Oliver, **Law and Its Limitation in the GATT Multilateral Trade System**, Martinus Nijhoff Pub., Dordrech, 1985.

MANİSALI, Erol, **Gümrük Birliği`nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995.

MATSUSHITA, M.; MAVROIDIS, P. C.; SCHÖNBAUM, T. J., **The World Trade Organization**, Oxford University Press, Oxford, 2006,

MENGİLER, Özgür, **Birleşmiş Milletler Çerçevesinde Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.

MERRILS, J.G., **International Dispute Settlement,** Cambrigre Uni. Pres, Cambridge, 2000.

MOON, Bruce, E., **Dilemmas of International Trade**, Westiew Pres, Boulder, Oxford, 2000.

MUHAMMAD, Seyid, **The Legal Framework of World Trade**, Stevenes and Sons Ltd., London, 1958.

OEASCH, Matthias, **Standards of Review in WTO Dispute Resolution**, Oxford Uni. Press., Oxford, 2003.

ONGUN, Tuba, "Uruguay Anlaşmalarının Özü", **GATT "Uruguay Round" Müzakerelerinin Sonuçları ve Etkileri**", edt. by Tuğrul ÇUBUKÇU, TUSİAV Uluslararası Antlaşmalar Merkezi, Ankara, 1994.

ORAN, Baskın, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2001.

ÖZTÜRK, Nazım, **Dış Ticaret: Kuram, Politika, Uygulama,** Roma Yayınları, Ankara, 2005.

PALMETER, David; MAVROIDIS, Petros, C., **Dispute Settlement in the World Trade Organization: Practice and Procedure**, Cambridge Uni. Press, UK, 2004.

PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.(a)

PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri IV. Kitap,** Ankara, Turhan Kitabevi, 2000.(b)

PETERSMANN, Ernst-Ulrich, **The GATT/WTO Dispute Settlement System: International Law, International Organizations and Dispute Settlement**, Kluwer Law International, The Hague, 1998. (a)

SAVAŞ, Vural, F., **Dünya Ekonomi Sistemi**, T.C. Yeditepe Üniversitesi Yayınları, S.16, İstanbul, 2004.

SCHACHTER, Oscar, **International Law in Theory and Practisce**, Dordrecht-Boston, London, 1991.

SENTI, Richard; CONLAN, Patricia, **WTO: Regulation of World Trade after the Uruguay Round**, Schulthess Polygraphischer, Zurich, 1998.

SMITH, Adam, **Milletlerin Zenginliği**, Çeviren DERİN, Haldun, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006. **An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations**, Adam Smith Institute, London, http://www.adamsmith.org.uk/smith/won-index.htm.

SOHN, Louis B. (ed), **Cases on United Nations Law**, Brooklyn, The Foundation Pres, 1956.

TANRIVER, Süha, **Medeni Usul Hukukunda Derdestlik İtirazı**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2007.

TELLİ, Serap, **Devletler Hukuku Açısından Uluslararası Ticaret ve Kurumlaşması**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1991.

The Legal Texts: The Results of the Uruguay Round of Multiletaral Trade Negotiotions, Cambridge Uni. Press, New York, 2007.

TOLUNER, Sevin, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No:2309, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1977.

TOROSLU, Nevzat, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2001.

VAN Den BOSSCHE, Peter, **The Law and The Policy of The World Trade Organization: Text, Cases and Materials**, Cambridge, 2005. (a)

WAINCYMER, Jeff, **WTO Litigation: Procedural Aspects of Formal Dispute Settlement**, Cameron May Press, London, 2002.

WALLACH, Lori; SFORZA, Michelle, (Çev. D. Aytaş), **DTÖ: Kimin Ticaret Örgütü,** Metis Yayınevi, İstanbul, 2001.

YILMAZ, Ejder, **Medeni Yargılama Hukukunda Islah**, Kazancı Basımevi, Ankara, 1982.

YILMAZ, Müslüm, **Dünya Ticaret Örgütü Kuralları Açısından Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbir Soruşturması**, TOBB Yayını:2005/26, Gün İletişim, Ankara, 2005.

YÜKSEL, Mehmet, **Küreselleşme Ulusal Hukuk ve Türkiye**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001.

ZIMMERMANN, Thomas, A., **Negotiating the Review of the WTO Dispute Settlement Understanding**, Cameron May Ltd., London, 2006.

MAKALELER

ABI-SAAB, Georges, "The WTO Dispute Settlement and General International Law" in **Key Issues in WTO Dispute Settlement**, edt. by YERXA R.; WILSON B., Cambridge Uni. Press, UK, 2006, ss.7-13.

AKDER, Halis, "Türkiye Tarım Politikası'nda Destekleme Reformu", http://www.arip.org.tr/documents/raporlar_makaleler/asomedya.doc., ss.1-25.

AKMAN, M. Sait, "Doha Kalkınma Turu ve DTÖ: Sorunların Açmazında Çözüm Arayışları" in **Dünya Ticaret Örgütü, Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye**, edt. by AKMAN M. Sait; YAMAN, Şahin, Tepav Yayınları, No:39, Ankara, 2008, ss.16–55.

ANDERSEN, Scott, "Administration of Evidence in WTO Dispute Settlement Proceedings" in **Key Issues in WTO Dispute Settlement**, edt. by. YERXA R.; WILSON B., Cambridge Uni. Press, UK, 2006., ss.177-190.

ANTONIADIS, Antonis, "Enhanced Third Party Rights in the WTO Dispute Settlement Understanding", Legal Issues of Economic Integration, Vol:29/3, 284–304.

ARAT, Tuğrul; ERTEN, Rifat, "DTÖ Hukuku ve Türkiye'ye Etkileri" in **Dünya Ticaret Örgütü Doha Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye** edt. by AKMAN, Sait; YAMAN, Şahin, TEPAV Yayınları, No:39, Ankara, 2008, ss.355–419.

AY, Ahmet; KARAÇOR, Zeynep, "GATT ve DTÖ: Dünya Ticareti'nin Düzen Arayışı" in **Uluslararası Örgütler ve Türkiye**, edt. by ÇALIŞ, Ş; AKGÜN B., KUTLU, Ö., Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, ss. 121-138.

BALDWIN, Richard E., "Multilateralizing Regionalism: Sphagetti Bowls as Building Blocs on the Path to Global Free Trade" in **The World Economy**, Blackwell Pub., UK, 2006, ss.1451-1518.

BARTLES, Lorand, "Applicable Law in WTO Dispute Settlement Proceedings", Journal of World Trade, Vol:35/3, ss. 499–511.

BLACKMORE, Dana, T., "Eradicating the Long Standing Existence of a No Precedent Rule in International Trade Law-Looking Toward Stare Decisis in WTO Dispute Settlement", N.C.J. Int'l L& Com. Reg., Vol:29, ss.487-520.

BOURGEOIS, Jacques H.J., "Sanctions and Countermeasures: Do the Remedies Make Sense?" in **Reform and Development of the WTO Dispute Settlement System** edt. by GEORGIEV, D; BORGHT, K.V., Cambridge Uni. Press, 2006, ss.37–43.

BRONCKERS, Marco; VAN Den BROEK, Naboth, "Financial Compansation in the WTO: Improving the Remedies of the WTO Dispute Settlement", Journal of Int'l Economic Law, Vol:8/1, ss.101–126.

BRONCKERS, Marco, "Towards Remedies which Expand rather than Contract Trade", Journal of World Investment, Vol: 5/2, ss.353–356.

BUSCH Marc L.; REINHARDT, Eric, "Fixing What Ain't Broke, Third Party Rights, Consultations and the DSU" in **Reform and Development of the WTO Dispute Settlement System**, edt. by GEORGIEV, D; BORGHT, K.V., Cambridge Uni. Press, 2006, ss.73-85.

CAMERON, James; GRAY, Kevin, R., "Principles of International Law in the WTO Dispute Settlement Body", International&Comparative Law Quarterly, Vol:50, ss. 248-298.

CAMERON, James; ORAVA, Stephen J.; "GATT/WTO Panels Between Recording and Finding Facts: Issues of Due Process, Evidence, Burden of Proof and Standard of Review in GATT/WTO Dispute Settlement", in **Improving WTO Dispute Settlement Procedures: Issues and Lessons from the Practice or Other International Courts and Tribunals,** edt. by WEISS, Friedl, Cameron May, London, 2000, ss. ss.195-243.

CHARNOVITZ, Steve, "Rethinking WTO Trade Sanctions", AJIL, Vol:94/4, ss.??

CHUA, Adrian,"The Precedentiala Effect of WTO Panels and Appellate Body Reports", LJIL, Vol:11, ss.45–61.

COSSY, Mireille, "Panels' Consultations with Scientific Experts: the Right to Seek Information under Article 13 of the DSU" in **Key Issues in WTO Dispute Settlement**, edt. by. YERXA R.; WILSON B., Cambridge, 2006, ss.204-221.

COTTIER, Thomas, "The Legal Framework for FTA&CU in **WTO Law" in Multilateralism and Bilateralism After Cancun: Challanges and Opportunies of Regionalism**, edt. by GODEL, Martin; GAGE, Jonathan, seco pub., Bern, 2004, ss.107-119.

COTTIER, Thomas; FOLTEA, Marina, "Constitutional Functions of the WTO and RTAs" in **Regional Trade Agreements and WTO Legals System,** edt. by BARTELS Lorand; ORTINO Federico, Oxford Pub, UK, 2006, ss.43.-77.

DAMRO, Chad, "The Political Economy of Regional Trade Agreements" in **Regional Trade Agreements and the WTO Legal System**, edt. by BARTELS, Lorand; ORTINO, Federico, Oxford Uni. Press, New York, 2006, ss.23-43.

DANVIVATHANA, Pornchai, "Is it Beneficial to WTO Members to Reform the Panel System?" in **Reform and Development of the WTO Dispute Settlement System**, edt. by GEORGIEV, D; BORGHT, K.V., Cambridge Uni. Press, 2006, ss.87–109.

DEARDORFF, Alan, V, "Dünya Ekonomisi ve DTÖ Nereye Gidiyor?", Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları 3(1–2), 2008: 7–24.

DO, Viet D.; WATSON William, "Economic Analysis of Regional Trade Agreements" in **Regional Trade Agreements and the WTO Legal System**, edt. by BARTELS, Lorand; ORTINO, Federico, Oxford Uni. Press, New York, 2006, ss.7-23.

DONALDSON, Victoria, "the Appellate Body: Institutional and Procedural Aspects" in **World Trade Organization: Legal Economic and Political Analysis**, Vol:1, edt. by, MARCORY, P.F.J,; APPLETON, A.E.; PLUMMER, M.G., New York, Springer Science Media&Business, ss.1279-1335.

ESTRELLA, Angela, T. G.; HORLICK, Gary N., "Mandatory Abolition of Anti-damping, Countervailing Duties and Safeguards in Custom Unions and Free Trade Areas Constituted between WTO Members: Revisiting a Long-standing Discussion in Light of the Appellate Body`s Turkey-Textiles Ruling in **Regional Trade Agreements and the WTO Legal System,** edt. by BARTELS, Lorand; ORTINO, Federico, Oxford Uni. Press, New York, 2006, ss.109-149.

EVENETT, Simon J.; PRIMO BRAGA, Carlos, A., "DTÖ'ye Katılım: Sürecin Hedefleri mi Değiştiriliyor?" in **Dünya Ticaret Örgütü Doha Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye** edt. by AKMAN, Sait; YAMAN, Şahin, TEPAV Yayınları, No:39, Ankara, ss.339–354.

FIORENTINO, Verdeja, "Changing Landscape of RTAs: 2006 Update", WTO Discussion Paper No. 12, 2006.

GOH, Gavin; ZIEGLER, A. R. "Retrospective Remedies in the WTO after Automotive Leather", Journal of Int'l Economic Law, Vol:6/3, ss. 545–564.

HERNANDOZ-LOPEZ, Ernesto, "Recent Trends and Perspectives for Non-StateActor Participation in World Trade Organization Disputes", Journal of World Trade, Vol:35/3, ss.469–498.

HOLGER, Spamann, "Standard of Review for World Trade Organization Panels in Trade Remedy Cases: A Critical Analysis", Journal of World Trade, Vol:38/3, 509–555.

HUGHES, Valerie, "Special Challenges at the Appellate Stage: A Case Study" in **Key Issues in WTO Dispute Settlement**, edt. by YERXA R.; WILSON B., Cambridge Uni. Press, UK, 2006, ss.80-88.

İMİR, Mustafa, "DTÖ Tarım Müzakereleri, Türkiye'nin Tutumu ve Müzakere Sonuçlarının Türk Tarımına Olası Etkilerinin Nitel Bir Değerlendirmesi" in **Dünya Ticaret Örgütü, Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye**, edt. by AKMAN M. Sait; YAMAN, Şahin, Tepav Yayınları, No:39, Ankara, 2008, ss.133-157.

JACCHIA, Robert A.; CICOGNA, Michelangelo, "The WTO Trade Organization, Principles and Overview", Journal of Law and Economics in Int.'l Trade, Vol:2/1, ss. 37–48.

JACKSON, H. John, "The WTO Dispute Settlement Procedures: A Preliminary Appraisal", ss.153–165, Institute for International Economic, www.iie.com.

JANSEN, Bernhard, "Scope of Jurisdiction in GATT/WTO Dispute Settlement: Consultations and Panel Requests" in **Improving WTO Dispute Settlement Procedures: Issues and Lessons from the Practice or Other International Courts and Tribunals,** edt. by WEISS, Friedl, Camaron May, London, 2000, ss.45-55.

JÜRGENSEN, Thomas, "Crime and Punishment: Retaliation in the World Trade Organization Dispute Settlement System", Journal of World Trade, Vol:39/2, ss.327–340.

KALPSÜZ, Turgut, "Hakemlerin Tarafsızlığı ve Bağımsızlığı" in **Milletlerarası Tahkim Semineri,** ICC Türkiye Milli Komitesi, Afşaroğlu Matbaası, Ankara, 2008, ss.27-53.

KEYMAN E. Fuat, "Küçülen ve Parçalanan Dünyada Siyaseti Anlamak", Toplum ve Bilim, No:68, 1995.

KREIER, Jesse, "Contingent Trade Remedies and WTO Dispute Settlement", in **Key Issues in WTO Dispute Settlement**, edt. by YERXA R.; WILSON B., Cambridge 2006, Uni. Press, UK, ss.46-63.

LOCKHART N. JS; MITCHELL A. D., "Regional Trade Agreements Under GATT 1994: An Exception And Its Limits" in **Challanges and Prospects of the WTO** edt. by MITCHELL, A.D., Cameron May Lmt., UK, 2005, ss. ??

MARCEAU, Gabrialla; REIMAN Cornelis, "When and How is a Regional Trade Agreement Compatible with the WTO", Legal Issues of Economic Intergration, Vol:28/3, ss.297–336.

MARCEAU, Gabriella; STILWELL, Matthew, "Practical Suggestions for Amicus Cruiae Briefs Before WTO Adjudicating Bodies", JIEL 4 (2001)'den aktaran COTTIER; OESCH, ss.175–176.

MAVROIDIS, Petros, C.; BORGHT, Kim Van Der, "Impartiality, Independence and the WTO Appellate Body" in **Reform and Development of the WTO Dispute Settlement System**, edt by GEORGIEV, D; BORGHT, K.V., Cambridge Uni. Press, 2006, ss.201- 225.

ÖNİŞ, Ziya; MUTLU, Koray, "Ulusal, Bölgesel ve Küresel Dengelerin Kıskacında Bir Ülke: AB Yolunda Türkiye ve Doha Kalkınma Müzakereleri " in **Dünya Ticaret Örgütü, Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye**, edt. by AKMAN M. Sait; YAMAN, Şahin, Tepav Yayınları, No:39, Ankara, 2008, ss. 102-128.

ÖZSUNAY, Ergun, "Uluslararası Ticari Tahkimde Delillerin Sunumu ve Değerlendirilmesi" in **Milletlerarası Tahkim Semineri**, ICC Türkiye Mlli Komitesi, Afşaroğlu Matbaası, Ankara, 2006, ss.61-113.

PALMETER, David, "The WTO Appellate Body Needs Remand Authority", Journal of World Trade, Vol:32. (a)

PALMETER, David, "WTO Appellate Body's First Decision, LJIL, Vol:9, ss. 337–360. (b)

PARK, Young, Duk; UNMBRICHT, Georg, C, "WTO Dispute Settlement 1995–2000: A Statistical Analysis", Journal of Int'l Economic Law, Vol:1, ss. 213–230.

PAUWELYN, Joost, "How to Win a World Trade Organisation Dispute Based on Non-World Trade Organisation Law?: Questions of Jurisdiction and Merits", Journal of World Trade, Vol:37/6, ss.997-1030. (a).

PAUWELYN, Joost, "Proof and Persuasion in WTO Dispute Settlement: Who Bears the Burden", Journal of Int'l Economic Law, Vol:1(1998), ss. 227–258. (b).

PAUWELYN, Joost, "The Role of Public International Law in the WTO: How Far Can We Go?" AJIL, Vol: 95, ss. 535–578. (c)

PETERSMANN, Ernst-Ulrich, "Alternative Dispute Resolution-Lessons for the WTO? in **Improving WTO Dispute Settlement Procedures: Issues and Lessons from the Practice or Other International Courts and Tribunals,** edt. by WEISS, Friedl, Cameron May, London, 2000, ss.27-45. (b)

PIEROLA, Fernando, "The Question of Remand Authority for the Appellate Body in Challanges ad Prospects for the WTO", Cameron May, UK, 2005, ss.193–215

REINDHARDT, E. "Adjudication Without Enforcement in GATT Disputes", (2001) J. Conflict Res., ss.174-195.

RENOUF, Yves, A Brief Introduction Countermeasures in the WTO Dispute Settlement System, in **Key Issues in WTO Dispute Settlement**, edt. by. YERXA R.; WILSON B., Cambridge, 2006, ss.110-123.

ROBERTS, L.D, "Beyond Notions of Diplomacy and Legalism: Building a Just Mechanism For WTO Dispute Resolution", Am. Bus. L.J., Vol:40, ss.511-562.

ROSES, Allan, "Joinder or Third Party Intervention in WTO Dispute Settlement" **Improving WTO Dispute Settlement Procedures: Issues and Lessons from the Practice or Other International Courts and Tribunals,** edt. by WEISS, Friedl, Cameron May, London, 2000, ss.77-89.

SAMAHON, Tuan, N., "TRIPS, Copyright Dispute Settlement After the Transition and Moratorium: Nonviolation and Situation Complaints Against Developing Countries", Law&Policy Int.'l Bus. , Vol:31, 2000, ss.1051–1075.

SASSOON, Enrico, "Objections and Results of the Uruguay Round" in **Multilateralism and Regionalism after the Uruguay Round**, edt. by FAINI, Ricardo; GRILLI, Enzo, McMillan Pres, 1997, ss.???

SCHUCHHARDT, Christiane, "Consultations", in **The World Trade Organization: Legal, Economic and Political Analysis,** Vol:I**,** edt. by MACRORY, P. F. J., APPLETON, A. E. and PLUMMER, M. G., New York: Springer Science Media & Business, 2005, ss. 1197–1232.

SCOLLAY, Robert, "Substantially All Trade: Which Definitions Are Fulfilled in Practice? An Empirical Investigation a Report for the CommenwealthSecretariat", http://www.thecommonwealth.org/shared_asp_files/uploadedfiles/ECFD8065-9E2C-425E-AEE3D7ECBDC330DC_Substanially-alltrade.pdf. s. 1–30.

SHOYER, A. W; SOLOVY, E.; KOFF, A. W. 'Implementation and Enforcement of Dispute Settlement Decisions', in **The World Trade Organization: Legal, Economic and Political Analysis Vol. I**, 2005 edt. by MACRORY, P. F. J., APPLETON, A. E; PLUMMER, M. G., New York: Springer Science Media & Business, ss. 1341–1370.

STEGAR, Debra, P, "WTO Dispute Settlement: Revitalization of Multilateralism After the Uruguay Round, LJIL, Vol:9, ss.319–335.

ŞAHİNÖZ, Ahmet, "Dünya Ticaret Örgütü'nün Dönüşümü", http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/52a3dbaeb32e769_ek.pdf?tipi=14&sube.

TAN, Mehmet, "DTÖ Kuralları: Anti-Damping, Sübvansiyonlar ve Türkiye" in **Dünya Ticaret Örgütü, Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye**, edt. by AKMAN M. Sait; YAMAN, Şahin, Tepav Yayınları, No:39, Ankara, 2008, ss.233-255.

TEILEE, Koung, "Judicialization of the World Trading System Trading System-Implications for Regulation of Regional Integration under GATT/WTO", Forum of International Develelopment Studies, 21, (Mart 2002), ss.123–139.

TOGAN, Sübidey, "Ticaret Politikası Gözden Geçirme Mekanizması: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme" in **Dünya Ticaret Örgütü Doha Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye** edt. by AKMAN, Sait; YAMAN, Şahin, TEPAV Yayınları, No:39, Ankara, ss. 319–339.

TURGUT, Nükhet, "İhtiyat İlkesi", AÜHFD, C.45, S.1-4, ss.67-103.

UNCTAD, "Dispute Settlement", World Trade Organization, 3.2, (Panels), 2003; http://www.unctad.org/en/docs/edmmisc232add12_en.pdf.

UNCTAD, Dispute Settlement, World Trade Organization, 3.3, (Appellate Review), 2003.; http://www.unctad.org/en/docs/edmmisc232add12_en.pdf.

UNCTAD: Dispute Settlement, World Trade Organization, 3.4, (Implementation and Enforcement), 2003; http://www.unctad.org/en/docs/edmmisc232add12_en.pdf.

VAN den BOSSCHE, Peter, "The WTO Appellate Body and its Rise to Prominence in the World Trading System", Maastricht Working Papers, Faculty of Law, 2005–1.(b)

VAN den BOSSHE, Peter, "The Making of the World Trade Court" in **Key Issues in WTO Dispute Settlement**, edt. by. YERXA R.; WILSON B., Cambridge, 2006, ss.63-80.(c)

VOON, T.; YANOVICH, A., "The Facts Aside: The Limitations of WTO Appeals to Issues of Law", Journal of World Trade, Vol:40/2, ss.239–258.

WIERS, Jochem, "The WTO Rules of Conduct for an Dispute Settlement", LJIL, Vol:11 (1998), 265–274.

WTO, FOCUS, Newsletter No.19, May 1997.

YENKONG, Ngangjoh, H., "World Trade Organization Dispute Settlement Retaliatory Regime at the Tenth Anniversary of the Organization: Reshapaing the 'Last Resort' Against Non-compliance", Journal of World Trade, Vol:40/2, ss. 365-384.

YILMAZ, Ejder, "Hukuk Davaları Bakımından Adalet Hizmetlerinin İyileştirilmesi İhtiyacı ve Yapılması Gerekenler" SÜHFD, 1996/1-2. Şakir Beki'ye Armağan, Konya 1996, s.55-76.

YILMAZ, Müslüm, "Dispute Settlement at the World Trade Organization" in **(Dispute Settlement) Intenational Commercial Arbitration A Comparative Survey**, edt. by EKŞİ, Nuray; MARTINAS, Pedro J.-Fraga/SHEEHY, William K., İstanbul Ticaret Odası, 2007, ss.359-388.

ZDOUC, Werner, "The Panel Process in World Trade Organization" in **The World Trade Organization: Legal, Economic and Political Analysis Vol:1**, edt. by, MARCORY, P.F.J,; APPLETON, A.E.; PLUMMER, M.G., New York, Springer Science Media&Business, ss.1233-1276. (a)

ZDOUC, Werner, "The Reasonable Period of time for Compliance with Rulings and Recommendations Adopted by the WTO Dispute Settlement Body" in **Key Issues in WTO Dispute Settlement**, edt. By. YERXA R.; WILSON B., Cambridge, 2006, ss.88-98. (b)

ZLEPTNIGI, Stefan, "The Standard of Review in WTO, An Analysis of Law, Legitimacy and the Distribution of Legal an Political Authority", EBLR (2002), ss.427–457.

BELGELER

WT/L/161, Annex 2.

WT/L/161, Annex 3.

Final Act Embodying the Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negatiations, GATT Secreteriat, MTN/FA, 15 December, 1993.

Improvements of the GATT Dispute Settlement Rules and Procedures, Decision of 12 April 1989, BISD 36S/61.

Decision Establishing the Appellate Body, Recommendations by the Preparatory Committee for the WTO approved by the Dispute Settlement Body on 10 February 1995, WT/DSB/1 dated 19 June 1995.

Working Procedures Appellate Review, WT/AB/WP/3, 28 February 1997.

Rules of Conduct for the Understanding Settlement of Disputes-WT/DSB/RC/1,11 December 1996.

Protocol Amending the Preamble and Parts II and III of the General Agreement in Final Act Adopted at the Ninth Session of the CONTRACTING PARTIES, 278 U.N.T.S. 200 (1957).

Procedures Under XXII and Questions Affecting the Interests of a Number of Contracting Parties, BISD, 7th Supp 24 (1959).

Procedures Under Article XXIII, Decision by Contracting Parties of April 5, 1966, BISD, 14th Supp.18 (1966).

Understanding Regarding Notification, Consultation, Dispute Settlement and Surveillance, BISD, 26th, Supp. 210–211(1980).

Working Procedures Appellate Review, WT/AB/WP/3, 28 February 1997.

Report of the Ad Hoc Group on Legal Amendments to the General Agreement, COM.TD/F/4, (4 March 1966).

İNTERNET ADRESLERİ

http://www.undp.org/

http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/legal_e.htm#top

http://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/status_e.htm.

http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org3_e.htm#join

http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm .

http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto_e.htm.

http://web.worldbank.org.

http://www.imf.org.

http://www.worldtradelaw.net/misc/havana.pdf .

http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/appellate_body_e.htm.

http://www.acwl.ch/e/index_e.aspx.

http://www.britannica.com/eb/article-9006171/amicus-curiae.

http://www.tarim.gov.tr/mevzuat/yonetmelik_son/ciftci_kayitsistemi_yonetmeligi.doc

http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=194&icerikID=293&dil=TR

http://www.wto.org/english/news_e/news07_e/dsb_22oct07_e.htm.

http://www.wto.org/english/news_e/news07_e/dsb_22oct07_e.htm

http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds365_e.htm.

http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm.

http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/yaziciDostu.cfm?dokuman=pdf&action=detay&yayinID=122&icerikID=224&dil=TR

http://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/turkey_e.htm.

http://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/turkey_e.htm.

http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds29_e.htm.

http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds47_e.htm.

http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds208_e.htm.

http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds288_e.htm .

http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds256_e.htm.

http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds237_e.htm.

http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds43_e.htm.

http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm.

http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/regcom_e.htm

http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_subjects_index_e.htm#antidumping_measures.

KARARLAR

Argentina – Ceramic Tiles:
Panel Report, *Argentina – Definitive Anti-Dumping Measures on Imports of Ceramic Floor Tiles from Italy*, WT/DS189/R, adopted 5 November 2001, DSR 2001:XII, 6241.

Argentina – Footwear (EC):
Appellate Body Report, *Argentina – Safeguard Measures on Imports of Footwear*, WT/DS121/AB/R, adopted 12 January 2000, DSR 2000:I, 515.

Argentina – Footwear (EC):
Panel Report, Argentina – Safeguard M*easures on Im*ports of Footwear, WT/DS121/R, adopted 12 January 2000, modified by Appellate Body Report, WT/DS121/AB/R, DSR 2000:II, 575.

Argentina – Poultry Anti-Dumping Duties:
Panel Report, *Argentina – Definitive Anti-Dumping Duties on Poultry from Brazil*, WT/DS241/R, adopted 19 May 2003, DSR 2003:V, 1727.

Argentina – Textiles and Apparel:
Appellate Body Report, *Argentina – Measures Affecting Imports of Footwear, Textiles, Apparel and Other Items*, WT/DS56/AB/R and Corr.1, adopted 22 April 1998, DSR 1998:III, 1003.

Argentina – Textiles and Apparel:
Panel Report, *Argentina – Measures Affecting Imports of Footwear, Textiles, Apparel and Other Items*, WT/DS56/R, adopted 22 April 1998, modified by Appellate Body Report, WT/DS56/AB/R, DSR 1998:III, 1033.

Australia – Automotive Leather II:
Panel Report, *Australia – Subsidies Provided to Producers and Exporters of Automotive Leather*, WT/DS126/R, adopted 16 June 1999, DSR 1999:III, 951.

Australia – Automotive Leather II (Article 21.5 – US):
Panel Report, *Australia – Subsidies Provided to Producers and Exporters of Automotive Leather–Recourse to Article 21.5 of the DSU by the United States*, WT/DS126/RW and Corr.1, adopted 11 February 2000, DSR 2000:III, 1189.

Australia – Salmon:
Appellate Body Report, *Australia – Measures Affecting Importation of Salmon*, WT/DS18/AB/R,adopted 6 November 1998, DSR 1998:VIII, 3327.

Australia – Salmon:
Panel Report, *Australia – Measures Affecting Importation of Salmon*, WT/DS18/R and Corr.1, adopted 6 November 1998, modified by Appellate Body Report, WT/DS18/AB/R, DSR 1998: VIII, 3407.

Australia – Salmon:
Award of the Arbitrator, *Australia – Measures Affecting Importation of Salmon–Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS18/9, 23 February 1999, DSR 1999:I, 267.

Australia – Salmon (Article 21.5 – Canada):
Panel Report, *Australia –Measures Affecting Importation of Salmon – Recourse to Article 21.5 of the DSU by Canada*, WT/DS18/RW, adopted 20 March 2000, DSR 2000:IV, 2031.

Brazil – Aircraft:
Appellate Body Report, *Brazil – Export Financing Programme for Aircraft*, WT/DS46/AB/R,adopted 20 August 1999, DSR 1999:III, 1161.

Brazil – Aircraft:
Panel Report, *Brazil – Export Financing Programme for Aircraft*, WT/DS46/R, adopted 20 August 1999, modified by Appellate Body Report, WT/DS46/AB/R, DSR 1999:III, 1221.

Brazil – Aircraft (Article 21.5 – Canada):
Appellate Body Report, *Brazil Export Financing Programme for Aircraft– Recourse by Canada to Article 21.5 of the DSU*, WT/DS46/AB/RW, adopted 4 August 2000, DSR 2000:VIII, 4067.

Brazil – Aircraft (Article 21.5 – Canada):
Panel Report, *Brazil – Export Financing Programme for Aircraft – Recourse by Canada to Article 21.5 of the DSU*, WT/DS46/RW, adopted 4 August 2000, modified by Appellate Body Report, WT/DS46/AB/RW, DSR 2000:IX, 4093.

Brazil – Aircraft (Article 21.5 – Canada II):
Panel Report, *Brazil – Export Financing Programme for Aircraft – Second Recourse by Canada to Article 21.5 of the DSU*, WT/DS46/RW/2, adopted 23 August 2001, DSR 2001:X, 5481.

Brazil – Aircraf (Article 22.6 – Brazil):
Decision by the Arbitrators, *Brazil –Export Financing Programme for Aircraft– Recourse to Arbitration by Brazil under Article 22.6 of the DSU and Article 4.11 of the SCM Agreement*, WT/DS46/ARB, 28 August 2000, DSR 2002:I, 19.

Brazil – Desiccated Coconut:
Appellate Body Report, *Brazil – Measures Affecting Desiccated Coconut*, WT/DS22/AB/R, adopted 20 March 1997, DSR 1997:I, 167.

Brazil – Desiccated Coconut:
Panel Report, *Brazil – Measures Affecting Desiccated Coconut*, WT/DS22/R, adopted 20 March 1997, upheld by Appellate Body Report, WT/DS22/AB/R, DSR 1997:I, 189.

Canada – Aircraft:
Appellate Body Report, *Canada – Measures Affecting the Export of Civilian Aircraft*, WT/DS70/AB/R, adopted 20 August 1999, DSR 1999:III, 1377.

Canada – Aircraft:
Panel Report, *Canada – Measures Affecting the Export of Civilian Aircraft*, WT/DS70/R, adopted 20 August 1999, upheld by Appellate Body Report, WT/DS70/AB/R, DSR 1999:IV, 1443.

Canada – Aircraft (Article 21.5 – Brazil):
Appellate Body Report, *Canada – Measures Affecting the Export of Civilian Aircraft – Recourse by Brazil to Article 21.5 of the DSU*, WT/DS70/AB/RW, adopted 4 August 2000, DSR 2000:IX, 4299.

Canada – Aircraft (Article 21.5 – Brazil):
Panel Report, *Canada – Measures Affecting the Export of Civilian Aircraft – Recourse by Brazil to Article 21.5 of the DSU*, WT/DS70/RW, adopted 4 August 2000, modified by Appellate Body Report, WT/DS70/AB/RW, DSR 2000:IX, 4315.

Canada – Autos:
Appellate Body Report, *Canada – Certain Measures Affecting the Automotive Industry*, WT/DS139/AB/R, WT/DS142/AB/R, adopted 19 June 2000, DSR 2000:VI, 2985.

Canada – Autos:
Panel Report, *Canada – Certain Measures Affecting the Automotive Industry*, WT/DS139/R,WT/DS142/R, adopted 19 June 2000, modified by Appellate Body Report, WT/DS139/AB/R, WT/DS142/AB/R, DSR 2000:VII, 3043.

Canada – Autos:
Award of the Arbitrator, *Canada – Certain Measures Affecting the Automotive Industry –Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS139/12, WT/DS142/12, 4 October 2000, DSR 2000:X, 5079.

Canada – Dairy:
Appellate Body Report, *Canada – Measures Affecting the Importation of Milk and the Exportation of Dairy Products*, WT/DS103/AB/R, WT/DS113/AB/R and Corr.1, adopted 27 October 1999, DSR 1999:V, 2057.

Canada – Dairy:
Panel Report, *Canada – Measures Affecting the Importation of Milk and the Exportation of Dairy Products*, WT/DS103/R, WT/DS113/R, adopted 27 October 1999, modifi ed by Appellate Body Report, WT/DS103/AB/R, WT/DS113/AB/R, DSR 1999:VI, 2097.

Canada – Dairy: (Article 21.5 – New Zealand and US):
Appellate Body Report, *Canada – Measures Affecting the Importation of Milk and the Exportation of Dairy Products – Recourse to Article 21.5 of the DSU by New Zealand and the United States*, WT/DS103/AB/RW, WT/DS113/AB/RW, adopted 18 December 2001, DSR 2001:XIII, 6829.

Canada – Dairy (Article 21.5 – New Zealand and US):
Panel Report, *Canada – Measures Affecting the Importation of Milk and the Exportation of Dairy Products – Recourse to Article 21.5 of the DSU by New Zealand and the United States*, WT/DS103/RW, WT/DS113/RW, adopted 18 December 2001, as reversed by Appellate Body Report, WT/DS103/AB/RW, WT/DS113/AB/RW, DSR 2001:XIII, 6865.

Canada – Dairy (Article 21.5 – New Zealand and US II):
Appellate Body Report, *Canada – Measures Affecting the Importation of Milk and the Exportation of Dairy Products – Second Recourse to Article 21.5 of the DSU by New Zealand and the United States*, WT/DS103/AB/RW2, WT/DS113/AB/RW2, adopted 17 January 2003, DSR 2003:I, 213.

Canada – Dairy (Article 21.5 – New Zealand and US II):
Panel Report, *Canada – Measures Affecting the Importation of Milk and the Exportation of Dairy Products – Second Recourse to Article 21.5 of the DSU by New Zealand and the United States*, WT/DS103/RW2, WT/DS113/RW2, adopted 17 January 2003, modified by Appellate BodyReport, WT/DS103/AB/RW2, WT/DS113/AB/RW2, DSR 2003:I, 255.

Canada – Patent Term:
Appellate Body Report, *Canada – Term of Patent Protection*, WT/DS170/AB/R, adopted 12 October 2000, DSR 2000:X, 5093.

Canada – Patent Term:
Panel Report, *Canada – Term of Patent Protection*, WT/DS170/R, adopted 12 October 2000, upheld by Appellate Body Report, WT/DS170/AB/R, DSR 2000:XI, 5121.

Canada – Patent Term:
Award of the Arbitrator, *Canada – Term of Patent Protection – Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS170/10, 28 February 2001, DSR 2001:V, 2031

Canada – Periodicals:
Appellate Body Report, *Canada – Certain Measures Concerning Periodicals*, WT/DS31/AB/R, adopted 30 July 1997, DSR 1997:I, 449.

Canada – Periodicals:
Panel Report, *Canada – Certain Measures Concerning Periodicals*, WT/DS31/R and Corr.1,adopted 30 July 1997, modified by Appellate Body Report, WT/DS31/AB/R, DSR 1997:I, 481.

Canada – Pharmaceutical Patents:
Panel Report, *Canada – Patent Protection of Pharmaceutical Products*, WT/DS114/R, adopted 7 April 2000, DSR 2000:V, 2289.

Canada – Pharmaceutical Patents:
Award of the Arbitrator, *Canada – Patent Protection of Pharmaceutical Products – Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS114/13, 18 August 2000, DSR 2002:I, 3.

Chile – Alcoholic Beverages:
Appellate Body Report, *Chile – Taxes on Alcoholic Beverages*, WT/DS87/AB/R, WT/DS110/AB/R, adopted 12 January 2000, DSR 2000:I, 281.

Chile – Alcoholic Beverages:
Panel Report, *Chile – Taxes on Alcoholic Beverages*, WT/DS87/R, WT/DS110/R, adopted 12 January 2000, modifi ed by Appellate Body Report, WT/DS87/AB/R, WT/DS110/AB/R, DSR 2000:I, 303.

Chile – Alcoholic Beverages:
Award of the Arbitrator, *Chile – Taxes on Alcoholic Beverages – Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS87/15, WT/DS110/14, 23 May 2000, DSR 2000:V, 2583.

Chile – Price Band System:
Appellate Body Report, *Chile – Price Band System and Safeguard Measures Relating to Certain Agricultural Products*, WT/DS207/AB/R, adopted 23 October 2002, DSR 2002:VIII, 3045.

Chile – Price Band System:
Panel Report, *Chile – Price Band System and Safeguard Measures Relating to Certain Agricultural Products*, WT/DS207/R, adopted 23 October 2002, modified by Appellate Body Report, WT/DS207AB/R, DSR 2002:VIII, 3127.

Chile – Price Band System:
Award of the Arbitrator, *Chile – Price Band System and Safeguard Measures Relating to Certain Agricultural Products – Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS207/13, 17 March 2003, DSR 2003:III, 1237.

Chile – Price Band System (Article21.5 – Argentina):
Appellate Body Report, *Chile – Price Band System and Safeguard Measures Relating to Certain Agricultural Products – Recourse to Article 21.5 of the DSU by Argentina*, WT/DS207/AB/RW, adopted 22 May 2007.

Chile – Price Band System (Article21.5 – Argentina):
Panel Report, *Chile – Price Band System and Safeguard Measures Relating to Certain Agricultural Products – Recourse to Article 21.5 of the DSU by Argentina*, WT/DS207/RW and Corr.1, adopted 22 May 2007, upheld by Appellate Body Report, WT/DS207/AB/RW.

EC – Asbestos:
Appellate Body Report, *European Communities – Measures Affecting Asbestos and Asbestos-Containing Products*, WT/DS135/AB/R, adopted 5 April 2001, DSR 2001:VII, 3243.

EC – Asbestos:
Panel Report, *European Communities – Measures Affecting Asbestos and Asbestos-Containing Products*, WT/DS135/R and Add.1, adopted 5 April 2001, modifi ed by Appellate Body Report, WT/DS135/AB/R, DSR 2001:VIII, 3305.

EC – Bananas III:
Appellate Body Report, *European Communities – Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas*, WT/DS27/AB/R, adopted 25 September 1997, DSR 1997:II, 591.

EC – Bananas III (Ecuador):
Panel Report, *European Communities – Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, Complaint by Ecuador*, WT/DS27/R/ECU, adopted 25 September 1997, modified byAppellate Body Report, WT/DS27/AB/R, DSR 1997:III, 1085.

EC – Bananas III (US):
Panel Report, *European Communities – Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, Complaint by the United States*, WT/DS27/R/USA, adopted 25 September 1997 modified by Appellate Body Report, WT/DS27/AB/R, DSR 1997:II, 943.

EC – Bananas III:
Award of the Arbitrator, *European Communities – Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas – Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS27/15, 7 January 1998, DSR 1998:I, 3130.

EC – Bananas III(Article 21.5 – EC):
Panel Report, *European Communities – Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas– Recourse to Article 21.5 of the DSU by the European Communities*, WT/DS27/RW/EEC and Corr.1, 12 April 1999, unadopted, DSR 1999:II, 783.

EC – Bananas III (Article 21.5 – Ecuador):
Panel Report, *European Communities – Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas– Recourse to Article 21.5 of the DSU by Ecuador*, WT/DS27/RW/ECU, adopted 6 May 1999, DSR 1999:II, 803.

EC – Bananas III (Ecuador)(Article 22.6 – EC)*:*
Decision by the Arbitrators, *European Communities – Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas – Recourse to Arbitration by the European Communities under Article 22.6 of the DSU*, WT/DS27/ARB/ECU, 24 March 2000, DSR 2000:V, 2237.

EC – Bananas III (US)(Article 22.6 – EC):
Decision by the Arbitrators, *European Communities – Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas – Recourse to Arbitration by the European Communities under Article 22.6 of the DSU*, WT/DS27/ARB, 9 April 1999, DSR 1999:II, 725.

EC – Bed Linen:
Appellate Body Report, *European Communities – Anti-Dumping Duties on Imports of Cotton-Type Bed Linen from India*, WT/DS141/AB/R, adopted 12 March 2001, DSR 2001:V, 2049.

EC – Bed Linen:
Panel Report, *European Communities – Anti-Dumping Duties on Imports of Cotton-Type Bed Linen from India*, WT/DS141/R, adopted 12 March 2001, modifi ed by Appellate Body Report, WT/DS141/AB/R, DSR 2001:VI, 2077.

EC – Bed Linen(Article 21.5 – India):
Appellate Body Report, *European Communities – Anti-Dumping Duties on Imports of Cotton-Type Bed Linen from India – Recourse to Article 21.5 of the DSU by India*, WT/DS141/AB/RW, adopted 24 April 2003, DSR 2003:III, 965.

EC – Bed Linen(Article 21.5 – India):
Panel Report, *European Communities – Anti-Dumping Duties on Imports of Cotton-Type Bed Linen from India – Recourse to Article 21.5 of the DSU by India*, WT/DS141/RW, adopted 24 April 2003, modified by Appellate Body Report, WT/DS141/AB/RW, DSR 2003:IV, 1269.

EC – Chicken Cuts:
Award of the Arbitrator, *European Communities – Customs Classifi cation of Frozen Boneless Chicken Cuts – Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS269/13, WT/DS286/15,20 February 2006.

EC – Computer Equipment:
Appellate Body Report, *European Communities – Customs Classifi cation of Certain Computer Equipment*, WT/DS62/AB/R, WT/DS67/AB/R,WT/DS68/AB/R, adopted 22 June 1998, DSR 1998:V, 1851.

EC – Computer Equipment:
Panel Report, *European Communities – Customs Classifi cation of Certain Computer Equipment*, WT/DS62/R, WT/DS67/R, WT/DS68/R, adopted 22 June 1998, modified by Appellate Body Report, WT/DS62/AB/R, WT/DS67/AB/R, WT/DS68/AB/R, DSR 1998:V, 1891.

EC – Export Subsidies on Sugar(Australia):
Panel Report, *European Communities – Export Subsidies on Sugar, Complaint by Australia*, WT/DS265/R, adopted 19 May 2005, modifi ed by Appellate Body Report, WT/DS265/AB/R, WT/DS266/AB/R, WT/DS283/AB/R.

EC – Export Subsidies on Sugar (Brazil):
Panel Report, *European Communities – Export Subsidies on Sugar, Complaint by Brazil*, WT/DS266/R, adopted 19 May 2005, modified by Appellate Body Report, WT/DS265/AB/R, WT/DS266/AB/R, WT/DS283/AB/R.

EC – Export Subsidies on Sugar:
Award of the Arbitrator, *European Communities – Export Subsidies on Sugar – Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS265/33, WT/DS266/33, WT/DS283/14, 28 October 2005.

EC – Hormones:
Appellate Body Report, *EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones)*, WT/DS26/AB/R, WT/DS48/AB/R, adopted 13 February 1998, DSR 1998:I, 135 131.

EC – Hormones (US):
Panel Report, *EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones), Complaint by the United States*, WT/DS26/R/USA, adopted 13 February 1998, modifi ed by Appellate Body Report, WT/DS26/AB/R, WT/DS48/AB/R, DSR 1998:III, 699.

EC – Hormones:
Award of the Arbitrator, *EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones) – Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS26/15, WT/DS48/13, 29 May 1998, DSR 1998:V, 1833.

EC – Hormones (Canada)(Article 22.6 – EC):
Decision by the Arbitrators, *European Communities – Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones), Original Complaint by Canada – Recourse to Arbitration by the European Communities under Article 22.6 of the DSU*, WT/DS48/ARB, 12 July 1999, DSR 1999:III, 1135.

EC – Hormones (US)(Article 22.6 – EC):
Decision by the Arbitrators, *European Communities – Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones), Original Complaint by the United States – Recourse to Arbitration by the European Communities under Article 22.6 of the DSU*, WT/DS26/ARB, 12 July 1999, DSR 1999:III, 1105.

EC – Poultry:
Appellate Body Report, *European Communities – Measures Affecting the Importation of Certain Poultry Products*, WT/DS69/AB/R, adopted 23 July 1998, DSR 1998:V, 2031.

EC – Poultry:
Panel Report, *European Communities – Measures Affecting the Importation of Certain Poultry Products*, WT/DS69/R, adopted 23 July 1998, modified by Appellate Body Report, WT/DS69/AB/R, DSR 1998:V, 2089.

EC – Sardines:
Appellate Body Report, *European Communities – Trade Description of Sardines*, WT/DS231/AB/R, adopted 23 October 2002, DSR 2002:VIII, 3359.

EC – Sardines:
Panel Report, *European Communities – Trade Description of Sardines*, WT/DS231/R and Corr.1, adopted 23 October 2002, modified by Appellate Body Report, WT/DS231/AB/R, DSR 2002:VIII, 3451.

EC – Tube or Pipe Fittings:
Appellate Body Report, *European Communities – Anti-Dumping Duties on Malleable Cast Iron Tube or Pipe Fittings from Brazil*, WT/DS219/AB/R, adopted 18 August 2003, DSR 2003:VI, 2613.

EC – Tube or Pipe Fittings:
Panel Report, *European Communities – Anti-Dumping Duties on Malleable Cast Iron Tube or Pipe Fittings from Brazil*, WT/DS219/R, adopted 18 August 2003, modified by Appellate Body Report, WT/DS219/AB/R, DSR 2003:VII, 2701.

Egypt – Steel Rebar:
Panel Report, *Egypt – Definitive Anti-Dumping Measures on Steel Rebar from Turkey*, WT/DS211/R, adopted 1 October 2002, DSR 2002:VII, 2667.

Guatemala – Cement I:
Appellate Body Report, *Guatemala – Anti-Dumping Investigation Regarding Portland Cement from Mexico*, WT/DS60/AB/R, adopted 25 November 1998, DSR 1998:IX, 3767.

Guatemala – Cement I:
Panel Report, *Guatemala – Anti-Dumping Investigation Regarding Portland Cement from Mexico*, WT/DS60/R, adopted 25 November 1998, modified by Appellate Body Report, WT/DS60/AB/R, DSR 1998:IX, 3797.

Guatemala – Cement II:
Panel Report, *Guatemala – Definitive Anti-Dumping Measures on Grey Portland Cement from Mexico*, WT/DS156/R, adopted 17 November 2000, DSR 2000:XI, 5295 132.

India – Autos:
Appellate Body Report, *India – Measures Affecting the Automotive Sector*, WT/DS146/AB/R, WT/DS175/AB/R, adopted 5 April 2002, DSR 2002:V, 1821.

India – Autos:
Panel Report, *India – Measures Affecting the Automotive Sector*, WT/DS146/R, WT/DS175/R and Corr.1, adopted 5 April 2002, DSR 2002:V, 1827.

India – Patents (EC):
Panel Report, *India – Patent Protection for Pharmaceutical and Agricultural Chemical Products, Complaint by the European Communities*, WT/DS79/R, adopted 22 September 1998, DSR 1998:VI, 2661.

India – Patents (US):
Appellate Body Report, *India – Patent Protection for Pharmaceutical and Agricultural Chemical Products*, WT/DS50/AB/R, adopted 16 January 1998, DSR 1998:I, 9.

India – Patents (US):
Panel Report, *India – Patent Protection for Pharmaceutical and Agricultural Chemical Products, Complaint by the United States*, WT/DS50/R, adopted 16 January 1998, modifi ed by Appellate Body Report, WT/DS50/AB/R, DSR 1998:I, 41.

India – Quantitative Restrictions:
Appellate Body Report, *India – Quantitative Restrictions on Imports of Agricultural, Textile and Industrial Products*, WT/DS90/AB/R, adopted 22 September 1999, DSR 1999:IV, 1763.

India – Quantitative Restrictions:
Panel Report, *India – Quantitative Restrictions on Imports of Agricultural, Textile and Industrial Products*, WT/DS90/R, adopted 22 September 1999, upheld by Appellate Body Report, WT/DS90/AB/R, DSR 1999:V, 1799.

Indonesia – Autos:
Panel Report, *Indonesia – Certain Measures Affecting the Automobile Industry*, WT/DS54/R, WT/DS55/R, WT/DS59/R, WT/DS64/R and Corr.1, 2, 3, and 4, adopted 23 July 1998, DSR 1998:VI, 2201.

Indonesia – Autos:
Award of the Arbitrator, *Indonesia – Certain Measures Affecting the Automobile Industry –Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS54/15, WT/DS55/14, WT/DS59/13, WT/DS64/12, 7 December 1998, DSR 1998:IX, 4029.

Japan – Agricultural Products II:
Appellate Body Report, *Japan – Measures Affecting Agricultural Products*, WT/DS76/AB/R, adopted 19 March 1999, DSR 1999:I, 277.

Japan – Agricultural Products II:
Panel Report, *Japan – Measures Affecting Agricultural Products*, WT/DS76/R, adopted 19 March 1999, modifi ed by Appellate Body Report, WT/DS76/AB/R, DSR 1999:I, 315.

Japan – Alcoholic Beverages II:
Appellate Body Report, *Japan – Taxes on Alcoholic Beverages*, WT/DS8/AB/R, WT/DS10/AB/R, WT/DS11/AB/R, adopted 1 November 1996, DSR 1996:I, 97.

Japan – Alcoholic Beverages II:
Panel Report, *Japan – Taxes on Alcoholic Beverages*, WT/DS8/R, WT/DS10/R, WT/DS11/R, adopted 1 November 1996, modifi ed by Appellate Body Report, WT/DS8/AB/R,WT/DS10/AB/R, WT/DS11/AB/R, DSR 1996:I, 125.

Japan – Alcoholic Beverages II:
Award of the Arbitrator, *Japan – Taxes on Alcoholic Beverages – Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS8/15, WT/DS10/15, WT/DS11/13, 14 February 1997, DSR 1997:I, 3.

Japan – Apples:
Appellate Body Report, *Japan - Measures Affecting the Importation of Apples*, WT/DS245/AB/R, adopted 10 December 2003, DSR 2003:IX, 4391.

Japan – Apples:
Panel Report, *Japan – Measures Affecting the Importation of Apples*, WT/DS245/R, adopted 10 December 2003, upheld by Appellate Body Report, WT/DS245/AB/R, DSR 2003:IX, 4481

Japan – Apples (Article 21.5 – US):
Panel Report, *Japan – Measures Affecting the Importation of Apples – Recourse to Article 21.5 of the DSU by the United States*, WT/DS245/RW, adopted 20 July 2005.

Japan – DRAMs (Korea):
Appellate Body Report, *Japan – Countervailing Duties on Dynamic Random Access Memories from Korea*, WT/DS336/AB/R and Corr.1, adopted 17 December 2007.

Japan – DRAMs (Korea):
Panel Report, *Japan – Countervailing Duties on Dynamic Random Access Memories from Korea*, WT/DS336/R, adopted 17 December 2007, as modified by Appellate Body Report, WT/DS336/AB/R.

Japan – Film:
Panel Report, *Japan – Measures Affecting Consumer Photographic Film and Paper*, WT/DS44/R, adopted 22 April 1998, DSR 1998:IV, 1179.

Korea – Alcoholic Beverages*:*
Appellate Body Report, *Korea – Taxes on Alcoholic Beverages*, WT/DS75/AB/R, WT/DS84/AB/R, adopted 17 February 1999, DSR 1999:I, 3.

Korea – Alcoholic Beverages:
Panel Report, *Korea – Taxes on Alcoholic Beverages*, WT/DS75/R, WT/DS84/R, adopted 17 February 1999, modified by Appellate Body Report, WT/DS75/AB/R, WT/DS84/AB/R, DSR 1999: I, 44.

Korea – Alcoholic Beverages:
Award of the Arbitrator, *Korea – Taxes on Alcoholic Beverages – Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS75/16, WT/DS84/14, 4 June 1999, DSR 1999:II, 937 *Korea – Certain Paper* Panel Report, *Korea – Anti-Dumping Duties on Imports of Certain Paper from Indonesia*, WT/DS312/R, adopted 28 November 2005.
Korea – Certain Paper (Article 21.5 –Indonesia):
Panel Report, *Korea – Anti-Dumping Duties on Imports of Certain Paper from Indonesia –Recourse to Article 21.5 of the DSU by Indonesia*, WT/DS312/RW, adopted 22 October 2007 133.

Korea – Dairy:
Appellate Body Report, *Korea – Definitive Safeguard Measure on Imports of Certain Dairy Products*, WT/DS98/AB/R, adopted 12 January 2000, DSR 2000:I, 3.

Korea – Dairy:
Panel Report, *Korea – Defi nitive Safeguard Measure on Imports of Certain Dairy Products*, WT/DS98/R and Corr.1, adopted 12 January 2000, modified by Appellate Body Report, WT/DS98/AB/R, DSR 2000:I, 49.

Mexico – Corn Syrup:
Panel Report, *Mexico – Anti-Dumping Investigation of High Fructose Corn Syrup (HFCS) from the United States*, WT/DS132/R and Corr.1, adopted 24 February 2000, DSR 2000:III, 1345.

Mexico – Corn Syrup (Article 21.5 – US):
Appellate Body Report, *Mexico – Anti-Dumping Investigation of High Fructose Corn Syrup (HFCS) from the United States – Recourse to Article 21.5 of the DSU by the United States*, WT/DS132/AB/RW, adopted 21 November 2001, DSR 2001:XIII, 6675.

Mexico – Corn Syrup(Article 21.5 – US):
Panel Report, *Mexico – Anti-Dumping Investigation of High Fructose Corn Syrup (HFCS) from the United States – Recourse to Article 21.5 of the DSU by the United States*, WT/DS132/RW, adopted 21 November 2001, upheld by Appellate Body Report, WT/DS132/AB/RW, DSR 2001:XIII, 6717.

Mexico – Steel Pipes and Tubes:
Panel Report, *Mexico – Anti-Dumping Duties on Steel Pipes and Tubes from Guatemala*, WT/DS331/R, adopted 24 July 2007.

Thailand – H-Beams:
Appellate Body Report, *Thailand – Anti-Dumping Duties on Angles, Shapes and Sections of Iron or Non-Alloy Steel and H-Beams from Poland*, WT/DS122/AB/R, adopted 5 April 2001, DSR 2001: VII, 2701.

Thailand – H-Beams:
Panel Report, *Thailand – Anti-Dumping Duties on Angles, Shapes and Sections of Iron or Non-Alloy Steel and H-Beams from Poland*, WT/DS122/R, adopted 5 April 2001, modified by Appellate Body Report, WT/DS122/AB/R, DSR 2001:VII, 2741.

Turkey – Rice:
Panel Report, *Turkey – Measures Affecting the Importation of Rice*, WT/DS334/R, adopted 22 October 2007.

Turkey – Textiles:
Appellate Body Report, *Turkey – Restrictions on Imports of Textile and Clothing Products*, WT/DS34/AB/R, adopted 19 November 1999, DSR 1999:VI, 2345.

Turkey – Textiles:
Panel Report, *Turkey – Restrictions on Imports of Textile and Clothing Products*, WT/DS34/R, adopted 19 November 1999, modified by Appellate Body Report, WT/DS34/AB/R, DSR 1999:VI, 2363.

US – 1916 Act*:*
Appellate Body Report, *United States – Anti-Dumping Act of 1916*, WT/DS136/AB/R,WT/DS162/AB/R, adopted 26 September 2000, DSR 2000:X, 4793.

US – 1916 Act (EC):
Panel Report, *United States – Anti-Dumping Act of 1916, Complaint by the European Communities*, WT/DS136/R and Corr.1, adopted 26 September 2000, upheld by Appellate Body Report, WT/DS136/AB/R, WT/DS162/AB/R, DSR 2000:X, 4593.

US – Carbon Steel:
Appellate Body Report, *United States – Countervailing Duties on Certain Corrosion-Resistant Carbon Steel Flat Products from Germany*, WT/DS213/AB/R and Corr.1, adopted 19 December 2002, DSR 2002:IX, 3779.

US – Carbon Steel:
Panel Report, *United States – Countervailing Duties on Certain Corrosion-Resistant Carbon Steel Flat Products from Germany*, WT/DS213/R and Corr.1, adopted 19 December 2002, modified by Appellate Body Report, WT/DS213/AB/R and Corr.1, DSR 2002:IX, 3833.

US – Certain EC Products:
Appellate Body Report, *United States – Import Measures on Certain Products from the European Communities*, WT/DS165/AB/R, adopted 10 January 2001, DSR 2001:I, 373 *US – Certain EC Products* Panel Report, *United States -Import Measures on Certain Products from the European Communities*, WT/DS165/R and Add.1, adopted 10 January 2001, modified by Appellate Body Report, WT/DS165/AB/R, DSR 2001:II, 413.

US – Cotton Yarn:
Appellate Body Report, *United States – Transitional Safeguard Measure on Combed Cotton Yarn from Pakistan*, WT/DS192/AB/R, adopted 5 November 2001, DSR 2001:XII, 6027.

US – Cotton Yarn:
Panel Report, *United States – Transitional Safeguard Measure on Combed Cotton Yarn from Pakistan*, WT/DS192/R, adopted 5 November 2001, modified by Appellate Body Report, WT/DS192/AB/R, DSR 2001:XII, 6067.

US – Countervailing Duty Investigation on DRAMS:
Appellate Body Report, *United States – Countervailing Duty Investigation on Dynamic Random Access Memory Semiconductors (DRAMS) from Korea*, WT/DS296/AB/R, adopted 20 July 2005.

US – Countervailing Duty Investigation on DRAMS:
Panel Report, *United States – Countervailing Duty Investigation on Dynamic Random Access Memory Semiconductors (DRAMS) from Korea*, WT/DS296/R, adopted 20 July 2005, modified by Appellate Body Report, WT/DS296/AB/R.

US – Countervailing Measures on Certain EC Products:
Appellate Body Report, *United States – Countervailing Measures Concerning Certain Products from the European Communities*, WT/DS212/AB/R, adopted 8 January 2003, DSR 2003:I, 5.

US – Countervailing Measures on Certain EC Products:
Panel Report, *United States – Countervailing Measures Concerning Certain Products from the European Communities*, WT/DS212/R, adopted 8 January 2003, modified by Appellate Body Report, WT/DS212/AB/R, DSR 2003:I, 73.

US – Countervailing Measures on Certain EC Products (Article 21.5 – EC):
Panel Report, *United States – Countervailing Measures Concerning Certain Products from the European Communities – Recourse to Article 21.5 of the DSU by the European Communities*, WT/DS212/RW, adopted 27 September 2005.

US – DRAMS:
Panel Report, *United States – Anti-Dumping Duty on Dynamic Random Access Memory Semiconductors (DRAMS) of One Megabit or Above from Korea*, WT/DS99/R, adopted 19 March 1999, DSR 1999:II, 521.

US – DRAMS (Article 21.5 – Korea):
Panel Report, *United States – Anti-Dumping Duty on Dynamic Random Access Memory Semiconductors (DRAMS) of One Megabit or Above from Korea – Recourse to Article 21.5 of the DSU by Korea*, WT/DS99/RW, 7 November 2000, unadopted.

US – Export Restraints:
Panel Report, *United States – Measures Treating Exports Restraints as Subsidies*, WT/DS194/R and Corr.2, adopted 23 August 2001, DSR 2001:XI, 5767.

US – FSC:
Appellate Body Report, *United States – Tax Treatment for "Foreign Sales Corporations"*, WT/DS108/AB/R, adopted 20 March 2000, DSR 2000:III, 1619.

US – FSC:
Panel Report, *United States – Tax Treatment for "Foreign Sales Corporations"*, WT/DS108/R, adopted 20 March 2000, modified by Appellate Body Report, WT/DS108/AB/R, DSR 2000: IV, 1675.

US – FSC(Article 21.5 – EC):
Appellate Body Report, *United States – Tax Treatment for "Foreign Sales Corporations" –Recourse to Article 21.5 of the DSU by the European Communities*, WT/DS108/AB/RW, adopted 29 January 2002, DSR 2002:I, 55

US – FSC (Article 21.5 – EC):
Panel Report, *United States – Tax Treatment for "Foreign Sales Corporations"– Recourse to Article 21.5 of the DSU by the European Communities*, WT/DS108/RW, adopted 29 January 2002, modified by Appellate Body Report, WT/DS108/AB/RW, DSR 2002:I, 119 135.

US – FSC (Article 21.5 – EC II):
Appellate Body Report, *United States – Tax Treatment for "Foreign Sales Corporations" – Second Recourse to Article 21.5 of the DSU by the European Communities*, WT/DS108/AB/RW2, adopted 14 March 2006.

US – FSC (Article 21.5 – EC II):
Panel Report, *United States – Tax Treatment for "Foreign Sales Corporations"– Second Recourse to Article 21.5 of the DSU by the European Communities*, WT/DS108/RW2, adopted 14 March 2006, upheld by Appellate Body Report, WT/DS108/AB/RW2.

US – FSC(Article 22.6 – US):
Decision by the Arbitrator, *United States – Tax Treatment for "Foreign Sales Corporations" – Recourse to Arbitration by the United States under Article 22.6 of the DSU and Article 4.11 of the SCM Agreement*, WT/DS108/ARB, 30 August 2002, DSR 2002:VI, 2517.

US – Gambling:
Appellate Body Report, *United States – Measures Affecting the Cross-Border Supply of Gambling and Betting Services*, WT/DS285/AB/R, adopted 20 April 2005.

US – Gambling:
Panel Report, *United States – Measures Affecting the Cross-Border Supply of Gambling and Betting Services*, WT/DS285/R, adopted 20 April 2005, modified by Appellate Body Report, WT/DS285/AB/R.

US – Gambling:
Award of the Arbitrator, *United States – Measures Affecting the Cross-Border Supply of Gambling and Betting Services – Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS285/13, 19 August 2005.

US – Gasoline:
Appellate Body Report, *United States – Standards for Reformulated and Conventional Gasoline*, WT/DS2/AB/R, adopted 20 May 1996, DSR 1996:I, 3.

US – Gasoline:
Panel Report, *United States – Standards for Reformulated and Conventional Gasoline*, WT/DS2/R, adopted 20 May 1996, modified by Appellate Body Report, WT/DS2/AB/R, DSR 1996:I, 29.

US – Hot-Rolled Steel:
Appellate Body Report, *United States – Anti-Dumping Measures on Certain Hot-Rolled Steel Products from Japan*, WT/DS184/AB/R, adopted 23 August 2001, DSR 2001:X, 4697.

US – Hot-Rolled Steel:
Panel Report, *United States – Anti-Dumping Measures on Certain Hot-Rolled Steel Products from Japan*, WT/DS184/R, adopted 23 August 2001 modified by Appellate Body Report, WT/DS184/AB/R, DSR 2001:X, 4769.

US – Hot-Rolled Steel:
Award of the Arbitrator, *United States – Anti-Dumping Measures on Certain Hot-Rolled Steel Products from Japan – Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS184/13, 19 February 2002, DSR 2002:IV, 1389.

US – Lamb:
Appellate Body Report, *United States – Safeguard Measures on Imports of Fresh, Chilled or FrozenLamb Meat from New Zealand and Australia*, WT/DS177/AB/R, WT/DS178/AB/R, adopted 16 May 2001, DSR 2001:IX, 4051.

US – Lamb:
Panel Report, *United States – Safeguard Measures on Imports of Fresh, Chilled or Frozen Lamb Meat from New Zealand and Australia*, WT/DS177/R, WT/DS178/R, adopted 16 May 2001, modified by Appellate Body Report, WT/DS177/AB/R, WT/DS178/AB/R, DSR 2001:IX, 4107.

US – Lead and Bismuth II:
Appellate Body Report, *United States – Imposition of Countervailing Duties on Certain Hot-Rolled Lead and Bismuth Carbon Steel Products Originating in the United Kingdom*, WT/DS138/AB/R, adopted 7 June 2000, DSR 2000:V, 2595.

US – Lead and Bismuth II:
Panel Report, *United States – Imposition of Countervailing Duties on Certain Hot-Rolled Lead and Bismuth Carbon Steel Products Originating in the United Kingdom*, WT/DS138/R and Corr.2, adopted 7 June 2000, upheld by Appellate Body Report, WT/DS138/AB/R, DSR 2000:VI, 2623.

US – Line Pipe:
Appellate Body Report, *United States – Defi nitive Safeguard Measures on Imports of Circular Welded Carbon Quality Line Pipe from Korea*, WT/DS202/AB/R, adopted 8 March 2002, DSR 2002: IV, 1403.

US – Line Pipe:
Panel Report, *United States – Defi nitive Safeguard Measures on Imports of Circular Welded Carbon Quality Line Pipe from Korea*, WT/DS202/R, adopted 8 March 2002, modifi ed by Appellate Body Report, WT/DS202/AB/, DSR 2002:IV, 1473.

US – Line Pipe:
Report of the Arbitrator, *United States – Definitive Safeguard Measures on Imports of Circular Welded Carbon Quality Line Pipe from Korea – Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS202/17, 26 July 2002, DSR 2002:V, 2061.

US – Offset Act: (Byrd Amendment):
Appellate Body Report, *United States – Continued Dumping and Subsidy Offset Act of 2000*, WT/DS217/AB/R, WT/DS234/AB/R, adopted 27 January 2003, DSR 2003:I, 375.

US – Offset Act (Byrd Amendment):
Panel Report, *United States – Continued Dumping and Subsidy Offset Act of 2000*, WT/DS217/R, WT/DS234/R, adopted 27 January 2003, modified by Appellate Body Report, WT/DS217/AB/R, WT/DS234/AB/R, DSR 2003:II, 489.

US – Offset Act (Byrd Amendment):
Award of the Arbitrator, *United States – Continued Dumping and Subsidy Offset Act of 2000 – Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS217/14, WT/DS234/22, 13 June 2003, DSR 2003:III, 1163.

US – Offset Act (Byrd Amendment) (Brazil)(Article 22.6 – US):
Decision by the Arbitrator, *United States – Continued Dumping and Subsidy Offset Act of 2000, Original Complaint by Brazil – Recourse to Arbitration by the United States under Article 22.6 of the DSU*, WT/DS217/ARB/BRA, 31 August 2004 136.

US – Offset Act (Byrd Amendment) (Canada)(Article 22.6 – US):
Decision by the Arbitrator, *United States – Continued Dumping and Subsidy Offset Act of 2000, Original Complaint by Canada – Recourse to Arbitration by the United States under Article 22.6 of the DSU*, WT/DS234/ARB/CAN, 31 August 2004.

US – Offset Act (Byrd Amendment) (Chile) (Article 22.6 – US):
Decision by the Arbitrator, *United States – Continued Dumping and Subsidy Offset Act of 2000, Original Complaint by Chile – Recourse to Arbitration by the United States under Article 22.6 of the DSU*, WT/DS217/ARB/CHL, 31 August 2004.

US – Offset Act (Byrd Amendment) (EC) (Article 22.6 – US):
Decision by the Arbitrator, *United States – Continued Dumping and Subsidy Offset Act of 2000, Original Complaint by the European Communities – Recourse to Arbitration by the United States under Article 22.6 of the DSU*, WT/DS217/ARB/EEC, 31 August 2004.

US – Offset Act (Byrd Amendment) (India) (Article 22.6 – US):
Decision by the Arbitrator, *United States – Continued Dumping and Subsidy Offset Act of 2000, Original Complaint by India – Recourse to Arbitration by the United States under Article 22.6 of the DSU*, WT/DS217/ARB/IND, 31 August 2004.

US – Offset Act (Byrd Amendment) (Japan) (Article 22.6 – US):
Decision by the Arbitrator, *United States – Continued Dumping and Subsidy Offset Act of 2000, Original Complaint by Japan – Recourse to Arbitration by the United States under Article 22.6 of the DSU*, WT/DS217/ARB/JPN, 31 August 2004.

US – Offset Act (Byrd Amendment) (Korea)(Article 22.6 – US):
Decision by the Arbitrator, *United States – Continued Dumping and Subsidy Offset Act of 2000, Original Complaint by Korea – Recourse to Arbitration by the United States under Article 22.6 of the DSU*, WT/DS217/ARB/KOR, 31 August 2004.

US – Offset Act (Byrd Amendment) (Mexico)(Article 22.6 – US):
Decision by the Arbitrator, *United States – Continued Dumping and Subsidy Offset Act of 2000, Original Complaint by Mexico – Recourse to Arbitration by the United States under Article 22.6 of the DSU*, WT/DS234/ARB/MEX, 31 August 2004.
US – Section 110(5) Copyright Act:
Panel Report, *United States – Section 110(5) of the US Copyright Act*, WT/DS160/R, adopted 27 July 2000, DSR 2000:VIII, 3769.

US – Section 110(5) Copyright Act:
Award of the Arbitrator, *United States – Section 110(5) of the US Copyright Act – Arbitration under Article 21.3(c) of the DSU*, WT/DS160/12, 15 January 2001, DSR 2001:II, 657.

US – Section 110(5) Copyright Act (Article 25.3):
Award of the Arbitrators, *United States – Section 110(5) of the US Copyright Act – Recourse to Arbitration under Article 25 of the DSU*, WT/DS160/ARB25/1, 9 November 2001, DSR 2001:II, 667.

US – Section 301 Trade Act:
Panel Report, *United States – Sections 301-310 of the Trade Act of 1974*, WT/DS152/R, adopted 27 January 2000, DSR 2000:II, 815.

US – Shrimp:
Appellate Body Report, *United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products*, WT/DS58/AB/R, adopted 6 November 1998, DSR 1998:VII, 2755.

US – Shrimp:
Panel Report, *United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products*, WT/DS58/R and Corr.1, adopted 6 November 1998, modified by Appellate Body Report, WT/DS58/AB/R, DSR 1998:VII, 2821.

US – Shrimp (Ecuador):
Panel Report, *United States – Anti-Dumping Measure on Shrimp from Ecuador*, WT/DS335/R, adopted on 20 February 2007.

US – Stainless Steel:
Panel Report, *United States – Anti-Dumping Measures on Stainless Steel Plate in Coils and Stainless Steel Sheet and Strip from Korea*, WT/DS179/R, adopted 1 February 2001, DSR 2001:IV, 1295.

US – Steel Safeguards:
Appellate Body Report, *United States – Definitive Safeguard Measures on Imports of Certain Steel Products*, WT/DS248/AB/R, WT/DS249/AB/R, WT/DS251/AB/R, WT/DS252/AB/R, WT/DS253/AB/R, WT/DS254/AB/R, WT/DS258/AB/R, WT/DS259/AB/R, adopted 10 December 2003, DSR 2003:VII, 3117.

US – Steel Safeguards:
Panel Reports, *United States – Defi nitive Safeguard Measures on Imports of Certain Steel Products*, WT/DS248/R, WT/DS249/R, WT/DS251/R, WT/DS252/R, WT/DS253/R, WT/DS254/R, WT/DS258/R, WT/DS259/R, and Corr.1, adopted 10 December 2003, modified by Appellate Body Report, WT/DS248/AB/R, WT/DS249/AB/R, WT/DS251/AB/R, WT/DS252/AB/R, WT/DS253/AB/R, WT/DS254/AB/R, WT/DS258/AB/R, WT/DS259/AB/R, DSR 2003:VIII, 3273.

US – Underwear:
Appellate Body Report, *United States – Restrictions on Imports of Cotton and Man-made Fibre Underwear*, WT/DS24/AB/R, adopted 25 February 1997, DSR 1997:I, 11.

US – Underwear:
Panel Report, *United States – Restrictions on Imports of Cotton and Man-made Fibre Underwear*, WT/DS24/R, adopted 25 February 1997, modifi ed by Appellate Body Report, WT/DS24/AB/R, DSR 1997:I, 31.

US – Wheat Gluten:
Appellate Body Report, *United States – Definitive Safeguard Measures on Imports of Wheat Gluten from the European Communities*, WT/DS166/AB/R, adopted 19 January 2001, DSR 2001:II, 717.

US – Wheat Gluten:
Panel Report, *United States – Definitive Safeguard Measures on Imports of Wheat Gluten from the European Communities*, WT/DS166/R, adopted 19 January 2001, modified by Appellate Body Report, WT/DS166/AB/R, DSR 2001:III, 779.

US – Wool Shirts and Blouses:
Appellate Body Report, *United States – Measure Affecting Imports of Woven Wool Shirts and Blouses from India*, WT/DS33/AB/R and Corr.1, adopted 23 May 1997, DSR 1997:I, 323.

US – Wool Shirts and Blouses:
Panel Report, *United States – Measure Affecting Imports of Woven Wool Shirts and Blouses from India*, WT/DS33/R, adopted 23 May 1997, upheld by Appellate Body Report, WT/DS33/AB/R, DSR 1997:I, 343.

ÖZET

Günümüzün küreselleşen dünyasında, uluslararası ticaret politikaları giderek daha karmaşık bir hale gelmeye başlamıştır. Güvenlik ve öngörülebilirlik devletler ve tacirler için çok önemlidir. Bu nedenle DTÖ bünyesinde bir uyuşmazlıkların çözümü mekanizması oluşturulması büyük başarıdır. Uyuşmazlıkların Çözümüne dair Mutabakat Metni (UÇMM), DTÖ Antlaşmaları'nın bir parçasıdır ve tek taahhüt ilkesi uyarınca da tüm üye devletler için bağlayıcıdır.

GATT dönemi uyuşmazlıkların çözümü sistemi pek çok eksiği bünyesinde barındırmıştır. Bunlardan biri "pozitif konsensüs" kuralının benimsenmiş olmasıdır. İlgili kural, tek bir üyenin olumsuz oyu ile karar alınmasını ve bu nedenle panel raporlarının kabul edilmesini engellemiştir.

Önceki dönemin diğer bir önemli eksikliği, süre ile ilgili usul kurallarının yokluğudur. Bu nedenle ekonomisi gelişmekte olan devletler, ekonomik olarak gelişmiş devletlerin baskısı nedeniyle uzun yıllar açtıkları davalardan bir sonuç alamamışlar ve çok mağdur olmuşlardır. Ayrıca bu dönemde devletler uyuşmazlıklarının GATT sistemi yerine daha çok kendi yöntemleri ile çözme yolunu tercih etmişler, bu nedenle de tek taraflı yaptırım yaygınlık kazanmıştır.

DTÖ uyuşmazlıkların çözümü mekanizmasının getirdiği en önemli yeniliklerden biri kuşkusuz "pozitif konsensüs" kuralının yerini "negatif konsensüs" kuralına bırakmasıdır. Böylece tek bir üyenin olumsuz oyu ile karar alınmasının engellenmesinin önüne geçilmiş; kararların otomatik olarak alınması sağlanmıştır. Böylece,

- Panel kurulması
- Panellerin kararlarının kabulü
- Panellerin kararlarına uyulmaması halinde karşı önlemeler uygulanmasına otomatik olarak karar verilmesine olanak sağlanmıştır. Bu sayede ayrıca tek yanlı yaptırımların uygulanması da önlenmektedir.

Yeni mekanizma ile getirilen diğer bir önemli yenilik ise temyiz sürecinin kabul edilerek daimi nitelikte bir Temyiz Organı'nın kurulması olmuştur. Böylece panel kararlarının hukuki yönden denetimi olanağı doğmuş, sisteme olan güven de artmıştır. Ayrıca yaptırım mekanizmasının varlığı da özellikle gelişmekte olan devletler açısından olumlu bir gelişmedir.

Sonuç olarak DTÖ uyuşmazlık çözüm mekanizmasının başarıları özetlenecek olursa;

- Tüm DTÖ Antlaşmaları'ndan kaynaklanan uyuşmazlıkları çözmek amacıyla tek bir mekanizma öngörülmüştür.
- Negatif konsensüs kuralı ile davalı devletin verilecek kararı bloke etmesi engellenmiştir.
- Sürece temyiz aşaması eklenmiş ve Temyiz Organı kararlarının kabulünde de negatif konsensüs kuralının geçerliliği benimsenmiştir.

Türkiye de günümüze kadar pek çok uyuşmazlıkta ilgili mekanizma içinde yerini almıştır. Bu uyuşmazlıklardan sadece üçünde panel kurulmasına karar verilmiştir. Bunlardan ilki, Hindistan tarafından Türkiye aleyhine açılan Türkiye'nin tekstil ithalatında uyguladığı miktar kısıtlamaları ile ilgili davadır. Türkiye bu davayı temyiz de etmiş olmasına rağmen kaybetmiştir. Diğeri Türkiye'nin Mısır aleyhine açmış olduğu Mısır'ın anti-damping vergisi uygulaması ile ilgili olan davadır. Panel, bu davada Türkiye'yi haklı bulmuş olmasına rağmen Türkiye'nin ileri sürdüğü pek çok dava sebebi kabul edilmemiştir. Sonuncusu ise, ABD'nin Türkiye'nin pirinç ithalatından uyguladığı önlemler nedeniyle Türkiye aleyhine açmış olduğu davadır. Bu davada Panel Türkiye'yi haksız bulmuş, dava konusu önlemleri DTÖ Antlaşmaları'na uyumlu hale getirmesini tavsiye etmiştir.

SUMMARY

In today's world of globalisation and liberalisation, international trade policy has become a complex phenomenon. Security and predictability is very important for traders and states. Because of this reason the creation of the WTO Dispute Settlement Mechanism is great achivement. "Understanding on Rules and Procedures Governing Settlement of Disputes" (DSU) is an integral element of the WTO Uruguay Round Agreements. And the WTO is based on the principle of "single undertaking". The DSU incorporates the rules and precedents established under the initially consensus-based GATT system into a formal rules-based judicial procedure.

The old system of dispute settlement under the Generalised System of Tariff and Trade (GATT) has problems the most severe was the provision for "positive consensus" before any decision by the panel of adjudicators is adopted. This has in the past led to blockage of the settlement procedure by member countries either at the stage of establishing the panel or at the stage of adoption of the panel report.

Another problem under the GATT system was the lack of a time bound process and as a result dispute could be dragged on by the economically stronger parties for many years without any hope of resolution. This marginalised the ability of the small and more vulnerable economies under GATT to consider taking actions because of the cost and the real possibility of no result being obtained within a reasonable period of time.

The problem of forum shopping was also a major weakness of the GATT system of dispute settlement. Members of GATT were not obligated to use its system of dispute settlement when there arose a trade dispute between them. The result was that members would often use domestic tribunal instead of the GATT mechanism when it suited them. This lack of uniformity in dispute settlement eroded the basic philosophy of the multilateral trading system i.e. to check unilateralism

Perhaps the most important improvement of the DSU procedure over the GATT system of dispute settlement was the adoption of "negative consensus". This means that under the new system the panel reports shall be adopted automatically unless it is rejected by consensus. A similar provision exists for the establishment of the panel. In simple terms, under GATT, consensus was needed at each stage of the dispute settlement process, while at the WTO consensus against each stage of the process is needed.

Under the WTO system the blockage of panel reports is next to impossible and hence the threat of "aggressive unilateralism" is minimum. There is also a

timeframe for each and every stage of the legal process. Delaying tactics which were a feature of the GATT system are now virtually impossible under the WTO system. In effect, the principle of " negative consensus" means that a wronged member can expect to receive compensation within a year to eighteen months.

In contrast to the GATT system, the WTO system of dispute settlement provides parties with automaticity with respect to:

- The establishment of a panel to obtain ruling on the legal status under WTO of the measure applied by the trading partner
- Adoption of panel ruling; and
- Authorisation of counter-measures in the event where an adopted panel ruling is not implemented.

A new and positive feature of the WTO dispute settlement system is the introduction of appellate review of panel decisions. This has enhanced the enforceability of all commitments and ensures greater confidence in the quality of legal finding. It does introduce a much needed degree of precedent setting in terms of developing specialised jurisprudence in a an area of international law that is still shrouded in a lot of mist.

Lastly the principal achievements of the WTO DSU can be summarised:

- It established a unified dispute settlement system covering all of the WTO Agreements.
- It enshrines the precedent of plaintiff governments to initiate a panel process and prevents defendants from blocking the process.
- It established a new appellate procedure, including a negative consensus requirement for the acceptance of an appellate ruling.

So far Turkey has been subjected to the WTO dispute settlement proceedings several times. Three of these cases went up to the panel stage and only one of these two panel decisions has been appealed. The first case that went to the panel stage was brought by India concerning the quantitative restrictions Turkey applied on the imports of textiles. The panel in this case found Turkey's measures to be WTO-inconsistent, which decision was then upheld by the Appellate Body. The second case was brought by Turkey against Egypt concerning the anti-dumping measure imposed by the latter on the imports of certain steel products from the former and the panel found certain aspects of Egypt's measure to be WTO-inconsistent. Lasty, the third case was brought by USA against Turkey concerning the importataion of rice from USA. The panel found Turkey's meaures are inconsistent with Agriculture Agreement. USA and Turkey had an agreement related to this measures.